
Google

Geijers

SAMLADE

SKRIFTER

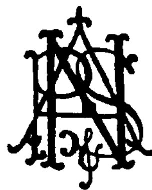

ERIK GUSTAF GEIJERS

SAMLADE SKRIFTER.

TREDJE BANDET.

STOCKHOLM, 1874.
P. A. NORSTEDT & SÖNER
KONGL. BOKTRYCKARE.

FATTIGVÅRDSFRÅGAN.

1839.

FÖRSTA ARTIKELN.

Den som skrifver dessa rader är ingen ovän af detaljundersökningar. Han är tvärt om öfvertygad, att ingen förstår ett ämne, hvilket han försmått att äfven i sina minsta delar undersöka. Men å andra sidan, då delen förutsätter ett helt, förvärfvas ingen sann insigt i delarne utan öfversigten af det hela, och ju mera kompliceradt ett ämne är, desto snarare förvirras man genom mängden af dess enskildheter och förlorar sig på förhand i detaljerna, om blicken för det hela fattas. — Ett sådant i högsta grad kompliceradt ämne är fattigväsendet, i synnerhet i vår tid. Det finnes ingen af tidens stora frågor, med hvilken det ej på det närmaste sammanhänger. Att söka visa detta sammanhang, är visserligen att öka frågans svårigheter. Men ligga dessa i sakens natur, så är också genom svårigheternas kännedom endast en lösning af frågan möjlig. Att efter förmåga lemna ett bidrag dertill, skall blifva föremålet för följande betraktelser.

Vi för vår del äro öfvertygade, att ingenting blott negativt kan genom sig sjelft begripas, utan endast genom det positiva, hvars omvändning och motsats det är. Dermed vilje vi likväl blott fästa uppmärksamheten på *bägges* oupplösliga *samband*. Ty det skulle å andra sidan kunna hända, att ej heller det positiva kan rätt förstås utan dess negation. Så har läkarekonsten i *sjukdomen* studerat *helsans* lagar. Det är möjligt, att man, för att förstå *rikedomens* rätta beskaffenhet, också behöfver studera *fattigdomen.*

Då den senare visar sig i mångfaldiga skepnader (hvaruti eländet har sin rikedom, och hvilka i olika tider äfven vexla), så har ofta förefallit mig, att man borde vara betänkt på att skrifva de *fattigas historia* (till hvilken hittills endast fragmentariska bidrag finnas), emedan den vanliga historien mest är de rikas och mäktigas. Den nämda obeskrifna historien torde ha nära sammanhang med hvad vi i ett föregående blad[1]

[1] Se *Literaturbladet* 1839, n:r 1.

kallat den *inre* — och *innersta* historien. Det ser ut såsom mycket af dessa just i våra tider ville fram i dagen. En blick på progressionen af denna, länge i tysthet förberedda skandal torde ej vara öfverflödig.

Slafstaten är den äldsta i historien, eller åtminstone så gammal eller äldre än denna, ty hon finner den före sig. Slafstaten kalla vi den, i hvilken endast *en*, nämligen despoten, är *fri*, och hans vilja lag. För öfrigt visar den allt nedifrån despot öfver despot. Den nederste är husfadern, despot öfver hustrur (ty polygamien hör väsentligen till en sådan stat), öfver barn, öfver tjenare. Ofta är slafstaten grundad på krig och eröfring: ej alltid; liksom den ej heller endast genom våldet underhålles. Egentligen har den, såsom allt menskligt, ytterst en andlig garanti och sin grund i de herskande begreppen, som ej veta och begära bättre: begrepp, som endast känna en högsta makt såsom ett blindt, godtyckligt öde, och som prägla ut denna religiösa superstition i alla förhållanden mellan herre och tjenare. Slafstaten, såsom sådan, tillhör ursprungligen Asien och Afrika. I Europa har den aldrig förekommit annorlunda än i modifierad form.

Af hvad vi sagt följer, att äfven slafstaten har sitt *jus publicum*, sin konstitution, om man så vill. Den är ej blott ett yttre våld, utan ett af superstition och seder helgadt välde, ehuru dess grundsats måste bli, att *makten* är *rätten*. Egentligen är det friheten som till en början satt sig, såsom yttre godtycke, utom sig sjelf. Dess långsamma utveckling, hvarigenom den blir hemmastadd med sig sjelf, består i att omvända besagda sats, så att *rätten* blir *makten*. Det är menskliga samhällets göra.

Fortskridandet sker genom ett allt fullständigare erkännande deraf, att *rätten* är *ömsesidig*. Dermed går långsamt. Till en början gäller detta blott inom en *herskande klass*. Så uppträdde först friheten i Europa, och hade derigenom fortgått från den despotiska, ofruktbara, sig sjelf oupphörligt upprepande *enheten* till samfäld delaktighet för *flera*. Längre kom ej hela den *antika republikanismen*, Grekers och Romares; dock är dem emellan en skilnad. *Folket, republiken,* utgöres öfver allt af en ganska liten minoritet, hvars makt står i omvändt förhållande till dess antal; inom sig mer och mindre demokratisk, eller mer och mindre genom särskilda utmärkelser tempererad, men utom sig en så uteslutande aristokrati, att den föreställer en blott månghöfdad despotisk herskare öfver

en stor pluralitet af *undersåtar* utan *medborgerliga*, och en ännu större af *slafvar* utan menskliga rättigheter.

Vi nämde, att det är en skilnad emellan Greker och Romare, — den är tillika ett framsteg och visar oss *undersåtlighetens* strid till vunnen jämlik *medborgerlig* rätt. Det är *patriciers* och *plebejers* så långvariga kamp i Rom, den första historiska emellan *adel* och *ofrälse*, hvarvid vi taga det sista ordet i dess *svenska* bemärkelse, ej af strängt ofri eller slaf, utan af mindre fri, mindre berättigad, eller oadel. Kamp mellan en sådan adel och oadel (liksom emellan adeln inbördes) finne vi väl äfven i de grekiska republiker. Men den utkämpades ej på stället. Det öfverlägsna partiet dref vanligen ut ur staden, ur landet det underlägsna, som måste rädda sig genom utflyttning och på andra stränder grundade en ny stad eller stat, efter moderstatens exempel. Så drefvos den grekiska kulturens frön rundt omkring Medelhafvets kuster, hvilka kransas af blomstrande grekiska kolonier. Rom, först en asyl för rättslösa främlingar, och som, om icke sjelf från början en koloni, dock oupphörligt växte genom med sig införlifvade kolonier: — Rom, förökande sig genom in- och öfverflyttade närgränsande folkstammar, hvilka, ehuru de bibehöllo en egen författning, dock samfäldt såsom *menighet, plebs*, ursprungligen blott stodo i ett undersåtligt förhållande till det herskande Romare-folket, *populus*, såsom patricierna ensamt från början kallades[2]: — Rom, säger jag, har *inom sig* utkämpat den nämda striden. Men denna strid har tvänne skiften af olika karakter, af hvilka med det ena republiken steg och med det andra upplöstes och föll.

Bägge visa oss tillika krigets verkan och återverkan på republiken; i det första är det medel, i det andra blir det ändamål. Det första af de nämda skiftena går till tidpunkten af plebejernas inre seger, jämlik rätt emellan patricier och plebejer. Kriget, hvars skådeplats ännu blott är Italien, visar sig under hela denna tid såsom medel: medel för patricierna

[2] Patricierna svarade ock för sina *klienter*, underlydande, som till de förra stodo i ett slags feodal-underdånighet, men ej få förblandas med plebejerna. ehuru de senare ock *kunde* vara klienter. Plebejerna äro ursprungligen den romerska ofrälse-kommunen i motsats mot de stora slägterna eller patriciatet, men utan egentligen politiska rättigheter, tills de i *tribunerna* fingo lagliga försvarare och slutligen förvärfvade lika rätt och heder i staten. *Niebuhr* (Römische Geschichte) kan sägas ha åter upptäckt Roms plebejiska historia.

att afvända de årligen väckta inre rättsfrågorna genom årliga krigståg; medel för plebejerna (som voro första kärnan i detta så fruktansvärda romerska infanteri, hvilket sedan gjorde de stora eröfringarna) att efter hvarje uppskof återvända med nyhärdad kraft till den .inre striden från den yttre. I det andra skiftet blir kriget ändamål i sig sjelft — för en *senat*, nu besatt af de förnämsta både patriciska och plebejiska slägter, gemensamt kallade *nobiles*, hvilka i de följande stora, verldsbekanta krigen, genom de angelägenheters omätligt växande vigt som åt deras ledning anförtroddes, bildade gemensamt denna *senare romerska aristokrati*, som, på en gång med verldens och Roms frihet till sitt byte, alstrade af sig en rikedom och en makt, men också ett förtryck och ett elände (de förra för de få, de senare för mängden), dittills utan exempel. Glanssidan af romerska historien är den af dess egna författare i synnerhet framhållna. Dock frambryta skuggorna. Hur det såg ut i Italien redan under *andra* puniska kriget, kan inhemtas af de *italienska* folkens gemensamma klagan i Rom. »Redan i tio år — säger deras talman — utarmas de genom utskrifning af soldater och sold. Nästan hvarje år levereras en slagtning; hvem ej omkommer i striden bortryckes af sjukdomar; de soldater, som tjente i romerska härar, voro värre förlorade än dem Karthagern tog fångna: *han* återsände dem fritt till de sina; men för dem, som Rom utom Italien brukade i krigen, var krigstjensten landsflykt; redan åtta år voro de, som efter slaget vid Cannæ fördes till Sicilien, der qvar, grånade under vapnen, och skulle dö, innan fienden veke ur Italien; de gamla soldaterna återvände ej mer till deras fäderneslánd, nya utskrefvos jämt, snart skulle ingen mer blifva öfrig»[3]. — Man får en vink om, huru Hannibal så länge kunde bibehålla sig i Italien. En stor del af mellersta och nedra Italiens jord *konfiskerades* redan under detta krig för de romerske stores räkning, till straff för fiendtligt medhåll eller uteblifna skatter och soldater. En folktribun, Tiberius Gracchus, som efter de puniska krigens slut gjorde en resa genom Italien, såg följden af dessa konfiskationer, de derigenom *till namnet* otroligt utsträckta *statsdomänen*, egentligen ämnade till utdelning åt de fattiga romerska borgare, nu *i verket* uteslutande i de *stores* händer, hvilka genom slafvar för sin räkning låta bruka den jord, som fordom hade fria odlare. Han kom då fram med

[3] *Livius*, XXVII: 9.

eller upplifvade denna *åkerlag*, åsyftande en ny delning och användning af statsdomänen, hvilken Cicero kallar »det borgerliga krigets första fackla». Sådan var början till de Gracchiska oroligheterna, hvilka i sina följder medförde republikens fall och det militära enväldets uppkomst. Det var i Rom — såsom fordom i Sverige efter de stora krigen, en *reduktionsfråga*, som skakade samhället i sitt innersta. En annan, ej mindre vigtig, förenade sig snart dermed: de italienska folkens fordran af *rösträtt* (liksom parlamentsreformen) i Rom, hvilken fordran födde det stora så kallade *bellum sociale* eller kriget med bundsförvandterna. — Olyckligtvis kunde ingen af dessa frågor till samhällets verkliga båtnad lösas. Att kommissioner sattes (den tidens reduktionskommissioner) för åkerlagen, genomdrefs väl af Graccherna, men bägge bröderna, så Tiberius som Cajus, förlorade, den ene efter den andre, lifvet i upplopp, som den aristokratiska faktionen inom sjelfva staden föranstaltade och anförde. Verkställigheten uteblef eller skedde sedermera på ett för upphofsmännen ej mindre oväntadt, än för staten skadligt sätt. Frågan om den *vidgade rösträtten* kunde i följd af hela antikens art ej undfå någon nöjaktig lösning. De gamle kände ej den *representativa* författningen. Alla deras konstitutioner voro beräknade för en stad med ett måttligt område, hvars medborgare personligen kunde infinna sig på torget. Till hvilkas fördel lände således den rösträtt, som sent omsider måste beviljas de italienska folken? Till förmån, icke för det inskränkta antalet af Italiens öfverblifna fria borgare, utan till förmån för Italiens lösa pöbel, som sammanflöt i Rom och på dess torg och gator stälde sig under fanan af demagoger, hvilka nu framträda ej blott ur *folkets*, utan ur *adelns* sköte. Redan reduktionsfrågan hade uppstått genom en schism emellan den senares egna medlemmar. Demagogien fortgick sedermera att i Rom drifvas såsom en adlig näring. Det var en ny man, utan anor, endast genom egen förtjenst uppstigen till statens högstaareställen, det var *Cicero* såsom *konsul*, som räddade Rom från att blifva Catilinas och hans likars[4] rof; och det var en ur högsta adelns led utgången *tribun*, som afsagt sin börd för att till folktribun kunna väljas, det var en *Clodius*, i spetsen för packet, som sedermera utkräfde den retade och förderfvade aristokratiens hämd öfver Cicero för hvad han emot förnäma män vågat och utfört.

[4] Elfva romerska senatorer voro ibland de sammansvurna.

Vi sade, att äfven reduktionsfrågan slutligen endast fick en olycklig verkställighet. De stora yttre krigen hade redan förstört hela Italiens fria *medelklass*. De borgerliga krigen drefvo äfven den *fattige* till förtviflan, så att han, hellre förtryckare än förtryckt, i *lägren* sökte och fann sin sista tillflykt. Marius, Roms förste militäriske demagog, ur hopen uppstigen för att sedan föra sju konsulat, utskref redan *proletärerna* till krigstjenst. Han utsträckte detta under det borgerliga kriget äfven till *slafvarne*, ehuru vid *första* uppbådet endast *tre* infunno sig. — De stora slafupproren visade sedermera, att de förstått uppmaningen i deras eget intresse. — Så stod största delen af den fattiga befolkningen slutligen under vapen. Militärväldet var färdigt i alla sina element; särdeles sedan sålunda sammansatta armeer år efter år i aflägsna, segerrika krig hade lärt att endast i lägret se sitt fädernesland och i sin general dess oinskränkte herskare. Så bildades de legioner, hvilka afrepublikens generaler slutligen läto föra sig *mot* Rom. Dermed afgjordes också reduktionsfrågan genom *svärdet*. Italiens jord, efter föregångna förskräckliga proskriptioner, deltes efter hvarandra åt Marii, Sullas, Pompeji, Cæsars och hans arfvinges soldater. Det var grunden till den *fred*, som Augustus slutligen skänkte verlden [5].

Upplösningen af en gammal kultur, eller hvad man kallar öfvergångstiden till en ny, utmärker sig derigenom, att i menskliga sammanlefnaden *orden ej mera svara mot sakerna*. De senare, oupphållna af tänkesätten, hvilka alltid i menskliga inrättningar utgöra yttersta grunden för allt, upplösa sig; de förra gå och gälla ännu länge, sedan de förlorat sitt egentliga innehåll. Det hela är ett förhållande af falskhet och lögn, som djupt angriper den offentliga och enskilda moraliteten. I borgerlig hänsigt är ingen rätt mer god, och man både befaller och lyder utan godt samvete. Huru lämpligt är ej allt detta på Romarne den tid då de, såsom deras störste häfdatecknare klagar, hvarken tålte sina laster eller deras botemedel! [6] — I sjelfva verket, hvad är nu *Rom?* Ett namn, som omfattar en verld, men nu förlorat den betydelse, det fordom hade för sig sjelft. *Romerska republiken?* Ett ord, som enväldet sparar, sedan det borttagit dess innehåll. *Romerska folket?* Det hade,

[5] Augustus grundlade åtta kolonier för sina veteraner i Italien. Sådant utsträcktes äfven till andra delar af riket. Julius Cæsar skickade 80,000 man såsom kolonister i provinserna.

[6] »Quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumus. *Livius*. — En tung tanke för den som fattar fattigväsendet rätt i sigte.

aldrig särdeles talrikt, fallit i krigen och lemnat, såsom en nyare historieskrifvare säger, sina ben på alla stränder. — I tiden af det andra puniska kriget egde Rom 750,000 borgare från 17 till 60 år. Endast Sullas krig och proskriptioner utrotade sedan 100,000. I Cæsars tid hade antalet sjunkit till föga mer än 450,000, af hvilka 320,000 voro fullkomligt obemedlade. Roms folkmängd växte, men genom främlingar, genom Afrikaner, Asiater (af hvilka Pompeji krig förde en otrolig hop till Rom), genom en mängd provincialer från alla håll, genom frigifna och slafvar, genom Italiens afskum. Redan i Gracchernas tider uppfylde ett sådant folk forum, och den siste af de store Scipionerna kallade det: Italiens falska söner. — *De stores klientel?* Bandet emellan klienten och hans patron hade fordom varit ett faderligt band, som egde hela helgden af en familjeförbindelse och så ansågs af romerska lagen. I republikens sista tider var det annorlunda. Ibland Sullas klientel voro 10,000 slafvar, hvilkas herrar han låtit döda. I början af kejsartiden fördrefvo patronerna sjelfva sitt förpaktar-klientel, för att taga godsen under eget bruk, och sköta dem genom slafvar. — *Roms senat?* Sammansmält under de föregående borgerliga krigen, hade den slutligen emigrerat för Cæsar, som fylde den med sina kreatur och bredvid öfverlefvorna af Roms ädlaste slägter satte män af mer än tvetydigt rykte, militäriska röfvare, barbarer och frigifne, för att vänja *alla* vid samma ok. Augustus, med utsigt på ett beständigare välde, och sedan han under namn af *tillåtelse* uppmanat alla sina ovänner att träda ur senaten, organiserade den på nytt, såsom en permanent statsdekoration, representerande den aflidna republiken, med titlar (Cæsar hade redan infört sådana), med höjda, bestämda inkomster (af honom sjelf mest donerade) och med högre, äfven ärftlig, rang. Senatorssöner erhöllo t. ex. rättighet att bära senatorisk drägt och att följa sina fäder i rådet; trädde de i krigstjenst, blefvo de genast kavalleri-öfverstar eller brigad-generaler (præfecti alarum). Men Horatius, sjelf en öfverste från republiken, klagar att de forna store krigsöfverstarnes söner [7] ansågo *intresseräkning* hädanefter för den nödigaste delen af uppfostran. — Ockret, fastän Augustus sökte nedsätta räntan, drefs i Rom till den höjd, att den, som ibland en penningenödig, utsväfvande ungdom rätt förstod saken,

---

[7] — »pueri magnis e centurionibus orti.» *Horatius*, Satyr. lib. I. sat. 6. v. 73.

kunde fördubbla sitt kapital på 20 månader [8]. — Sken var äfven den med senaten delade makt, hvarigenom kejsaren åt den lemnat förvaltningen af de förnämsta inre provinserna, till namnet på gamla sättet, under det hela verkligheten — det vill säga *penningar* och *soldater* — äfven i dessa provinser var *hans*, och öppet, oaktadt den bibehållna skilnaden mellan statens och kejsarens enskilda kassa, allt mera blef det. Och hvad kunde ej väntas af en senat, som innan kort med offentliga tacksägelser och monument firade äfven Neros modermord!

Den omoraliska inflytelsen af det romerska imperatorsväldet låg mest i dess *beräknade* tvetydighet, i dessa bibehållna former, värdigheter och namn [9] från frihetens tider, men för enväldets intressen. Cæsar hade tänkt sig ett verkligen nytt Rom, hvars lagstiftare han, såsom konung, ämnade blifva. Namnet, ej makten, störtade honom. Hans arfvingar, varnade för alla tider, togo makten utan namnet, men vakade ock deröfver såsom öfver ett rof. Allt var provisoriskt och sväfvande, — tron, succession, titel [10], makten och dess gränser. Det är en förklädd despotism, som leker med en förklädd träldom. Men bägge känna det bittra allvaret af leken, äfven under bibehållande af masken. Tyranner bortlägga den mellanåt; men serviliteten har en gång ålagt sig förbannelsen att *synas* frivillig. Detta sken är sjelfva tyranniets hemliga njutning. Deraf det kolossala i det romerska *smickret*.

Provinserna, hvilkas lott redan Cæsar sökt förbättra, vunno i allmänhet på enväldet [1], hvars nycker verkade vådligast i dess eget närmaste granskap. I det gynnade, från provinsialskatterna länge (intill Diocletianus) mest befriade Italien visar sig det tvungna af det nya förhållandet i en onaturlig och falsk, midt i fredens sköte sjelfförstörande rikedom. Samlingsplats för verldens kapital, spisadt genom Afrikas och

---

[8] *Schlosser,* Universalhistorische Uebersicht der Geschichte der alten Welt und ihrer Cultur. III: 1. 179.

[9] »Eadem magistratuum vocabula.» *Tacitus.*

[10] *Imperator* — under republiken detsamma som *general* — men i synnerhet den titel, hvarmed soldaterna efter en seger helsade sin fältherre. Augustus (äfven detta namn var en personlig, helgad titel) tog högsta makten såsom *imperator* och *prokonsul,* ursprungligen på tio år, och lät hvart 10:de år förnya den.

[1] »Neque provinciæ illum rerum statum abnuebant, suspecto senatus populique imperio, ob certamina potentium et avaritiam magistratuum; invalido legum auxilio, quæ vi, ambitu, postremo pecunia turbabantur.» *Tacitus,* Annal. I: 2.

Egyptens spanmålsflottor, nedlägger och vårdslösar Italien sitt åkerbruk. Det ger ej tillräcklig ränta. Land blir föremål för kapitalistens spekulationer, sammanslås i stora egendomar, med vidsträckta betesmarker för talrika, af slafvar aktade hjordar [2], med ofantliga trädgårdar, vingårdar, olivplanteringar. Det är dessa, Italien snart öfvertäckande, för nöje, prakt eller vinst sammanlagda, stora herregårdar (latifundia), för hvilka den ännu öfverblifne smärre frie förpaktaren eller jordegaren slutligen försvinner. Horatius ser det ömkliga fördrifna hushållet, man och hustru, bärande deras husgudar och smutsiga barn på armarne [3]. De fly till Roms fattigutdelningar. — Så växer *fattigdomen* med *rikedomen*, och i ett förskräckligt förhållande.

Bröd och *fäktarespel* (panem et circenses) begärde och erhöll Roms pöbel af sina kejsare. Det var hvad de bäste ej underläto att gifva, och hvad de hårdaste ej vågade neka. Utdelningen af fribröd eller af spanmål gratis till folket inskränktes i början af Augustus, men steg åter redan under honom, så att en sådan utdelning skedde till 200,000 personer. Tiberius, som med afskaffandet af comitierna utplånade sista skenet af folkets politiska inflytande, — Tiberius, som med hårdhet i senaten afslog att fortsätta Augusti välgerningar mot en i yttersta armod med flera barn försjunken representant af den ädla Hortensiska slägten, sägande: »om allt hvad tiggare heter kommer hit och begär penningar för sina barns skull, så kan ändå icke hvar och en mättas, men staten går under» [4], — Tiberius, hvars tyranni eljest trotsade allt, vågade ej trotsa folkets skri i teatrarne vid en uteblifven spanmålsutdelning. Han gaf mer än Augustus. En pollett af bleck berättigade innehafvaren att bekomma sin portion vid dessa utdelningar. Sådana polletter utdeltes först på månad, så på qvartal, så på lifstid; slutligen gingo de i testamenten och arf. Det var Roms fattigvård. Dessutom njöt hela Rom i allmänhet fördelen af ett *nedsatt* spanmålspris; deficit täcktes af statskassan. Trajanus stiftade särskildt fribröd för 5,000 barn och lät

---

[2] En possessionat, sjelf son af en frigifven slaf, i Augusti tid lemnade, ehuru hans förmögenhet mycket lidit i de borgerliga krigen, efter sig 3,600 par oxar, 250,000 stycken småboskap och 4,016 slafvar. *Gibbon*, Decline and fall of the Roman empire, 1 T. cap. 2.

[3] — »Pellitur paternos In sinu ferens deos Et uxor, et vir, sordidosque natos.» *Horatius*, lib. II. od. 18.

[4] »Si quantum pauperum est venire huc et liberis suis petere pecunias cœperint, singuli nunquam exsatiabuntur, res publica deficiet.» *Tacitus*, Annal. II: 38.

ingrafva deras namn i koppartaflor. Uppmuntrade af honom uppstodo sådana stiftelser i flera Italiens städer; hans vän, den yngre Plinius, gjorde sjelf en på egen bekostnad. Hadrianus och Antoninerna ökade antalet af dessa undsättningsanstalter. Antoninus Pius upplifvade en Augusti inrättning af en diskont, hvarur de fattiga skulle få låna mot 4 procent. En senare kejsare bestämde en sådan till egendomslotters inköp för de fattiga, och lånen skulle småningom amorteras. Commodus, den dygdige Marci Aurelii, sin far så olike, son, inrättade en stor spanmåls-magasins-direktion i Rom, för att förekomma den nöd, som stundom uppstod vid uteblifvandet af den egyptiska spanmålsflottan. Septimius Severus utsträckte denna magasinering till flera år på förhand, enligt Roms uträknade årliga behof; och af denna uträkning vill man sluta, att de utdelningar, som gratis skedde, nu sträckte sig ända till 600,000 personer; dock synes deruti en hop lönespanmål ha ingått. Då var kejsardömet tvåhundraårigt.

Läser man Gibbon's vältaliga, praktfulla beskrifning på romerska riket under Antoninernas milda spira, detta rike, omfattande den då kända odlade verlden; fullt af blomstrande städer; bevakadt vid gränserna af dessa oöfvervunna legioner, ur hvilkas läger nya städer uppstodo; genomskuret i alla riktningar af stora, nästan oförstörliga militärvägar, under det dess handelsflottor förenade alla Medelhafvets kuster och från det Röda hafvet besökte Indien; inom sig förbundet med ordentlig post för regeringens räkning; betäckt med monument, hvilka i sina ruiner ännu göra efterverldens häpnad; och, ej blott i Rom och Italien, utan i Spanien, Gallien, Grekland, Afrika, Mindre Asien, med skolor för vetenskap och konst, hvilkas lärare af staten underhållas och till den grad uppmuntras, belönas och värderas, att Marcus Aurelius synes snarare vilja vara en skollärd filosof än en kejsare: — framträder denna tafla för inbillningen, betänker man tillika den förundransvärda utbildningen af privaträtten och af alla både juridiska och administrativa former, så har man svårt att föreställa sig, att man ser ett blott uppehållet förfall, ett materielt välstånd som dock är ojämt och bedrägligt, en mekanism med endast yttre rörelsekraft, en konstlad bildning utan lif och en andlig ohelsa, hvilken de bättre bära upp med stoisk liknöjdhet, under det hopen allt mer sjunker i förnedring; — och likväl är det så.

Historien torde ej kunna framställa ett allmännare, mer af erfarenheten bestyrkt resultat af mensklig sammanlefnad

under *alla* dess former, än följande: *af pluraliteten beror det hela;* de flestas tillstånd i godt, i ondt bestämmer positivt eller negativt, förr eller senare, genom verkan eller motverkan, *allas,* äfven de utvaldaste, högsta kretsars, tillstånd. Men pluraliteten i gamla verlden var *slaf.* Det republikanska Rom hade tio slafkrig. Efter qväfvande af det åttonde, som hade Spartacus till anförare, blefvo 6,000 slafvar korsfästa på vägen från Rom till Capua, på samma dag. Sedan republikens så kallade frihet gick under, och i den nu inträdande allmänna ofriheten, stego ofta *frigifne* (såsom redan hos republikens generaler) till en stor rikedom och makt. De utgjorde länge kejsarens personliga uppvaktning (en uppvaktning, hvilken enligt republikens seder ej ansågs anstå en friboren man), och Claudii omätligt rike frigifne, en Pallas, en Narcissus styrde i sjelfva verket riket. Å andra sidan finner man strängheten skärpt. Under Nero stadgades, att om någon dödades af sin slaf, skulle ej blott alla husbondens slafvar, utan äfven de, hvilka han frigjort, straffas till döden, och då under samme kejsare, vid en förnäm mans mord af sin slaf, samtlige husets slafvar, fyra hundra till antalet (oaktadt folket af medlidande gjorde upplopp till deras försvar), ledo dödsstraffet, inskärpte en senator nödvändigheten af denna stränghet, »sedan vi nu», sade han, »hafva nationer till slafvar»[5]. Genom en lika olycksfull som nödvändig dragningskraft ökas oupphörligt, med eller utan namnet, slafveriets område; och om man får döma den öfriga romerska verlden efter Italien (en slutsats så mycket försvarligare, som Italien länge företrädesvis gynnades), så slutade hela den landtliga befolkningen i romerska riket med att, såsom *lifegen,* vid jorden fästas. — Vi skola i korthet, efter förmåga, söka utmärka stationerna på denna olycksväg.

Ämnet står i närmaste förhållande till det senare romerska *militärväsendet.* I republikens armeer hade slutligen dess fattige flytt, och republikens generaler underkufvade med dem Roms frihet. De *fattige* och *soldaterna* voro de ende, hvilka kejsarne smickrade. De förre voro nu det *romerska folk,* hvars *tribun*[6] kejsaren var; ty, såsom bekant, glömdes vid det hopande på kejsarens person af republikens statsmakter och värdigheter, hvarigenom dessa till namnet, ehuru med förän-

[5] *Tacitus,* Annal. XIII: 32; XIV: 44. Först Hadrianus förbjöd en husbonde att godtyckligt döda sin slaf.

[6] Den fria spanmålsutdelningen till folket hade först en tribun ur frihetstiden, Clodius, Ciceros fiende infört.

drad betydelse, fortlefde, ingalunda den gamla tribuniciska makten. Den blef tvärt om en af det nya kejsarväldets hufvudsakligaste och fruktansvärdaste beståndsdelar. Såsom folktribuner blefvo äfven kejsarne, hvad de gamla tribunerna varit, helgade personer (sacrosancti). I dem förolämpades folkets majestät, och domarne för majestätsbrott (judicia majestatis) blefvo ett bland enväldets förskräckligaste medel. Men dettas egentliga stöd voro soldaterna. Kejsaren var chef öfver republikens hela krigsmakt, öfver dess flottor, dess armeer, som vid rikets gränser ofta ombytte både ståndqvarter och befälhafvare, samt närmast öfver garnisonen och gardet i Rom (cohortes urbanæ et prætoriæ); och befälet öfver dessa sistnämda, hvilka under Tiberius förenades i ett eget läger och af honom äfven öfverlemnades åt en enda person (præfectus prætorio), utmärkte snart i det nya militärväldet den mäktigaste mannen näst kejsaren. Sejani namn har i tyranniets annaler blifvit odödligt jämte Tiberii. Det romerska *imperium militare* hade i fält alltid varit absolut. Augustus lät uppdraga det åt sig äfven under freden. Närmast gälde detta kejsarens garde; men den militäriska trohetseden aflades äfven snart — frivilligt hette det — af senaten, af ridderskapet, af alla de förnämsta embetsmän. Det var detta militärvälde, som stod bakom den qvarlemnade stommen af republiken och bröt fram efter behag i utomordentlig militärisk domsrätt, så snart de lagliga formerna ej gjorde till fyllest för vinnande af despotiska ändamål. Augustus och alla de bättre kejsarne skydde att visa det. De begagnade sig hellre af de vanliga formerna och lemnade just derför romerska senatens stora namn qvar, för att genom senaten imponera på legionerna, liksom de genom legionerna imponerade på senaten. Att hålla soldaterna och pöbeln i godt lynne blef emellertid alltid en hufvuduppgift för den kejserliga politiken, i synnerhet inom Rom; hvarför penningeutdelning till både folket och soldaterna var hvarje kejsares första omsorg. De summor, hvilka redan Augustus efter borgerliga krigets slut, och af dess rof, lät utdela åt hela armeen, låta nästan otroliga [7]. Ett sådant *donativ* utmärkte sedan början af hvarje regering och kom i dubbelt mått gardena till godo; tills dessa, då militärdespotismen efter Antoninernas tidehvarf oförtäckt framträdde, begynte sätta kronan på auktion och derigenom skärpte den öfriga armeens länge närda afund.

---

[7] *Schlosser*, l. c. III. 2. 147.

Septimius Severus, den förste oförstälde *soldatkejsaren*, upplöste och fördref, då han med sina pannoniska legioner besatte Rom, det gamla, i italiensk verklighet försjunkna gardet, men bildade, i stället för de 10,000 prætorianerna, af de utvaldaste soldater i hela armeen ett nytt garde, redan sjelft en armé, af 50,000 man. Han förhöjde solden och soldatrationerna för hela den af honom ökade krigsmakten; fylde den med gränsländernas krigiska, barbariska invånare; tillät Italien och de inre provinserna först friköpa sig från krigstjenst, hvarpå snart följde deras fullkomliga afväpnande, och införde, eller utsträckte åtminstone vida längre än förr, reqvisitionssystemet för armeernas behof. Att hans son Caracalla gaf *alla* rikets invånare romersk borgarerätt, visar blott, att inga undantag nu mera gåfvos från förtrycket. I de följande långvariga oroligheterna under det tumultuariska, ständigt emellan flere usurpatorer slitna soldatväldet märkas väl försök, äfven af de öfriga det romerska kejsarerikets statsmakter — *Roms pöbel* och *senaten* — att emellanåt för sig uppsätta en och annan kejsare; men den beväpnade styrkan ger alltid utslaget. I stället för förnäma ynglingar och män af senatoriskt blod, såsom de förra kejsarne vanligen varit, ser man den ena soldaten efter den andra af låg och barbarisk börd, från aflägsna länder, — såsom Maximinus, en Göt, Philippus, en Arab — uppstiga ur leden på tronen, och både pöbel och senat emottaga befallningar ur lägren, som hädanefter äro hufvudstad. T. ex. vi ha nämt de utomordentligt stora kostnader, som användes på fribröd och spektakel för romerska folket; och vi underrättas, att hvarje stad i hela riket hade egna afsatta inkomster för samma ändamål [8]. Maximinus konfiskerade dem alla för sitt eget bruk, liksom han äfven plundrade templen. En femtonårig hungersnöd och pest, hvilka jämte de inre krigen rasade i medlet af tredje århundradet, sägas ha beröfvat riket hälften af dess invånare.

Ett utseende af stadga och ordning återvände tidtals än en gång, förnämligast genom tvänne store krigare och statsmän, Diocletianus och Constantinus den store, af hvilka den förre, som först antog diademet, ville försäkra sitt välde genom en orientalisk hofordning och etikett, genom ett ordnadt beskattningssystem och genom erkända och antagna medregenter

[8] *Gibbon*, l. c. T. I. c. 7.

för att sätta legionerna under bättre uppsigt, — den andre sökte helgden för sin makt uti erkännandet af en ny statsreligion, som redan länge undergräft den gamla, i fullkomnade administrativa och financiela former, i rikets nya indelning och skiljandet af den civila myndigheten från den militära. Han införde en förändring, hvars hufvuddrag är, att bredvid och öfver militären sattes en utbildad hof- och embetsmannahierarki.

Vinst af statsmannanäring, handel, slöjd och handtverk drogo redan under republiken Roms store i stort genom sina slafvar. Den gamle Cato var en stor entreprenör med sin slafpersonal. Gillen och handtverksskrån under helgden af gudstjenst och gemensamma fester (såsom sedermera under medeltiden), uppstodo ock i det gamla Rom, mest af frigifne och det lägsta folket; ehuru de, såsom de engelska, synas räknat äfven högre hedersledamöter. Senaten inskränkte och förbjöd dem. Tribunen Clodius åter auktoriserade och förökte dem, men förvandlade dem till lika många radikala klubbar. — Under kejsarne förlora vi detta element af det gamla folklifvet mera ur sigte; men stora, fabriksmässiga företag af de rika, med slafvar till arbetare, omtalas, senare äfven kejserliga manufakturer och fabriker, dels praktanläggningar, dels för armeens behof. — I landtfolkets belägenhet ha vi omtalat den förändring, hvarigenom redan i republikens sista och kejsaredömets första tider de smärre frie jordegarne allt mer försvunno uti ytterligheterna af hopad rikedom; och dessa mot hvarandra fiendtliga, men ömsesidigt hvarandra födande motsatser fortfara att vidga sig, — tills barbarerna träda emellan. Ty ännu vid Göten Alariks intagande af Rom funnos der familjer, som hade millioner i inkomster. De smärre jordegarne ersattes ej varaktigt genom de många utsända kolonierna. Dessa, bestående mest af vid landtligt arbete ovane veteraner, föllo snart äfven under de stora kapitalisternas välde; och äfven de bäste kejsare angrepo den landtliga befolkningens välstånd. Så Vespasianus och Titus, då de genom ett maktspråk indrogo och tillegnade sig *allmänningarna*, hvilka vanligen tillhörde de landtliga menigheter eller byalag (pagi), i hvilka ytterst riket var deladt. Septimii Severi förändrade rekrytering af armeen beröfvade de inre, mest odlade provinserna vapnen, Diocletiani och Constantini den stores utbildade beskattningssystem förvandlade genom sina följder den jordbrukande befolkningen, så vidt den

ej förut var *slaf*[9], i sjelfva verket till *lifegen*. Godsegarne gjordes ansvarige för sina åboars utskylder. Man beräknade deras grundskatt och koppskatt efter värderandet af jord och själar i de hvart femtonde år justerade beskattningslängderna; så blefvo själarne fästade vid jorden. En lika ansvarighet gälde för magistrat och rådmän i städerna i afseende på borgerskapets utskylder; hvarför man ser dem rymma från sina värdigheter och sjelfve söka skydd i lifegenskapen. Så funno *barbarerna* den romerska verlden. Man kan knappt kalla det en yttre eröfring. Det sjuka riket hade i århundraden indragit dem i sitt sköte. Redan Septimius Severus rekryterade ur dem armeerna; snart togos de i tjenst i massa, mot anvisning af land. Slutligen stodo de på romerska jorden ensamme med vapnen i hand. De behöfde der blott plantera svärdet för att vara hemma.

ANDRA ARTIKELN.

Menniskan är ett sent begrepp i historien. Strax utanför den antika familjen är *främlingen* — detsamma som *fiende;* strax utanför den antika staten *barbaren* — detsamma som *rättslös;* hvarför ock Romaren räknade *slafveriet* till folkrätten eller jus gentium. Men slafveriet gäller ej blott den besegrade främlingen, den utländske fienden. Det är inhemskt i familjen, der mannen länge eger den hustru han köpt eller röfvat och de barn han aflat, med samma rätt som de slafvar han förvärfvat eller uppfödt. Det blir inhemskt i staten och stiger i hårdhet i den mån ej blott familjen såsom sådan, utan staten, det vill säga den privilegierade kasten såsom sådan, har under

[9] Det föreslogs i början af kejsaredömet att utmärka slafvarne med egen drägt; men det fans orådligt att göra dem bekanta med deras eget antal. »Huru farligt, om våra slafvar begynte räkna oss!» — quantum periculi immineret, si servi nostri numerare nos cepissent — utropar Seneca. Sedan krigsfångar ej mera i samma mån som förr utifrån ökte antalet, blef inhemsk slafafvel (hvad Amerikanerna kalla *slave-breeding*) en indrägtig näringskälla.

sig hopen såsom slaf. Vi ha talat om antiken, såsom egde der äfven slutligen ett slags fattigvård rum. Detta synes strida mot den erfarenhetssatsen, att fattigvården först i samhällena inträdt i den mån slafvarne blifvit frigjorda; hvilket också i allmänhet så förhåller sig. Fattigvården, såsom allmänt bekymmer, röjes minst i den despotiska slafstaten, i hvilken, emedan frihetens begrepp saknas, dess motsats, slafveriet, ej heller framträder skarpt, utan just genom sin allmänhet är mildare, och, för att så säga, barn i huset. Bekymret begynner i den republikanska slafstaten, der, med frihetens förderf och förlust, det suveräna folket slutligen hemfaller till fattigvården. Så är i det kejserliga Rom *populus Romanus* satt på allmosa; ty, ehuru mycket slödder dolde sig under detta namn, titeln af sin bankrutterade adel egde det qvar, och i *denna* egenskap emottog det sitt fribröd, som egentligen tillhörde romerske borgare, ingalunda främlingar och slafvar, hvilkas öfverloppsantal man tvärt om vid hotande hungersnöd alltid utan skonsamhet fördref ur Rom. Att slafveriet i republiker är hårdare än i despotier, derpå kan Rom väl anföras såsom exempel. Det republikanska Roms störste ekonom, den gamle Cato, inskärpte såsom en hushållsregel, att man borde göra sig af med gamla slafvar för att ej belastas med deras underhåll. Roms kejsare voro mildare än Roms aristokrater. Det fans i Tibern en ö, Æsculapii ö, der man utsatte sjuka, orklösa slafvar och lät dem dö under Æsculapii skydd! Kejsar Claudius förklarade sådana slafvar fria. Sedan dödade herrarne dem; hvilket ock kejsaren måste förbjuda [10]. Hos en varelse utan Gud, utan slägt, utan land, utan lag — och allt detta är slafven enligt strängt romerska begrepp — var ej en gång eländet menskligt [1].

Det sena begreppet om menniskan har med kristendomen i historien framträdt. Det har framträdt med en menniska, från Gud utgången, till Gud återgången, och som lidit en

---

[10] *Suetonii* Claudius, c. 25.

[1] *Servi gentem vel genus non habent*, säga romerska jurister. Deraf definitionen på *välborenheten: gentem habent soli, cujus parentes nemini servierunt* (börd ha endast de, hvilkas förfäder aldrig tjenat någon); hvaraf följer, att icke heller den frigifne och hans afkomma någonsin kunna bli välborne. Det i nordamerikanska republikerna gängse, ur slafstaterna härstammande begreppet, enligt hvilket slafblodet i än så aflägset led smittar och förblifver med sin nesa outplånligt, är romerskt.

slafs straff, på det att intet menskligt skulle vara under honom, liksom intet är öfver honom, emedan han lärde, att menniskan är af gudomlig börd och har ett evigt hopp; för öfrigt, i hvad han gjort och lidit, ännu mer en person och ett faktum än en bild och en lära, och det senare endast genom det förra. Men kommen är han ock att födas och uppstå i hvarje bröst.

Den *ende Gudens* dyrkan är *mensklighetens* religion; men begreppet om Gud i historien renar sig jämt upp i samma mån som begreppet om menniska. Monoteismen, före det sanna begreppet om menniskan, kunde blott yttra sig i en ofantlig motsägelse. — Hedendomen hade endast *gudar* — hvarje folk *sina*, med en af alla de öfriga erkänd rätt. Man har ännu qvar en af de besvärjelser, med hvilka Romarne bådo gudarne uttåga ur en belägrad stad. Den ende guden, och likväl en nationalgud, är den oerhörda kontrast judendomen inom sig fostrade; och den bryter å nyo på alla sidor fram i alla dess stadganden. Så är den mosaiska lagstiftningen en omensklig lagstiftning emot afguderiet, hvars dyrkare kunde besmitta det utvalda, men till främmande gudar så lätt förförda folket; och likväl är i andra afseenden denna lagstiftning den menskligaste af de antika. Den *mosaiska rätten* i dess ursprungliga mening, ej sådan den, allt för ofta öfverträdd, sedan blef i utförandet, förtjenar väl att i detta afseende studeras [2]. Man jämföre dess visa menskliga föreskrifter om *skuld* (eljest i antiken förtryckets farligaste medel), om *trälars frigifning*, om *dagakarlens lön*, om *främlingars rätt.* Ingen lagstiftning har nogare sett på den sanning, att *af de flestas öde beror allas.* Det är en i politiskt afseende på enkla seder, på folkets frihet och lycka grundad författning; och i synnerhet känne vi ingen som med bestämdare afsigt gått ut på att *förebygga fattigdomen.*

Kristendomens politiska karakter (falskeligen har man föregifvit, att den ej har en sådan) låter, ehuru mer indirekt än direkt, uttrycka sig i få ord. Först: det är tydligt, att intet medborgarskap är för högt för den, som är kallad att vara medborgare i Guds rike. För det andra: denna religion afskyr *våldet,* såsom sådant, och är, ehuru den *kan* äfven vara en yttre makt, dock så väsentligen en *inre,* i öfvertygelsen, i

[2] Dess naiva, genialiska och lärda framställning af *Michaelis* kan ej utan nytta och nöje läsas. En svensk, stor jurist, professor *Olof Rabenius*, till hvilken verket äfven af Michaelis dedicerades, har den hedern att ha föranledt författandet.

tron, lefvande kraft, att hvar och en, som vill nytja den såsom medel för yttre ändamål, i ögonblicket finner den, okänd, väpnad emot sig. Derför är dess stilla verk ett långsamt; hvilket ock föga betyder, efter det är ett för evigheten.

I sin uppkomst absorberade den kristliga församlingen, så vidt den sträckte sig, staten. Det var en sant broderlig förening, utan afseende till personen, som inom sig afgjorde alla tvistigheter och gemensamt afhjelpte all brist. Emot det yttre våldet satte den endast tålamodet och kärleken och, der tvånget rörde samvetet, lidandets och trons heroism. Det var de vapen, med hvilka kristendomen gjorde sina eröfringar, oöfvervinneligt stark *emot* all verldens makt, men sjelf, sedan den blifvit herskande, allt för mycket hemfallen till verldens frestelser. *Fördomen af racerna,* hvilken Greklands störste filosof [3] så uttryckte: »att ibland alla skapade varelser somliga äro födda att lyda och andra att befalla», denna djupaste menskliga, eller rättare omenskliga, fördom, hvars barbari kristendomen efter aderton hundra år ej ännu lyckats att besegra, bekämpade den bestämdt ifrån början. Slafblodet upphörde att vara orent, och sjelfva slafveriet förlorade sin grund i folkrätten, sedan Gud äfven var *hedningarnes Gud.* Positivt har kristendomen aldrig upphäft det (Paulus förmanar slafvarne till undergifvenhet); på det ej den yttre emancipationen skulle sättas i stället för den inre, som endast rätteligen frigör. Men inom kyrkan gälde endast det blod, som en gång för alla var utgjutet, och intet afseende på härkomst. Äfven såsom herskande och allt för mycket besmittad af verldsliga intressen, har kyrkan alltid hållit äfven sina högsta värdigheter öppna för förtjensten, om också ur det lägsta stånd utgången, sålunda i sin egen politik visande hvilken politik endast är den kristliga. Den gjorde, ifrån början af sin makt, sig en *heder* deraf. »Guds tjenares tjenare» kallade sig företrädesvis Kristi ståthållare och nytjade dervid ett ord (servus), som i den romerska verlden betecknade *trälen.* Sjelfva det på hjessan afrakade håret (tonsuren), som utmärkte presterskapet, var ett *slaftecken.* — Eländet erkändes för menskligt. Biskoparne fingo förbönsrätt för förbrytare och olyckliga och ett visst förmynderskap öfver *personæ miserabiles.* Enligt kyrkofäderna var kyrkans egen-

---

[3] *Aristoteles* i sin *Politik.*

dom de fattiges [4]. Det var en af de ursprungliga anledningarna till testamenten åt kyrkan; hvarför ock Constantinus den store uppmuntrade sådana. Denne kejsares edikt af åren 315 och 322 kunna anses såsom de *första* åtgärder i fråga om allmän fattigvård. Enligt det förra skulle en lag, på koppartaflor ingrafven, uppsättas i alla Italiens städer, »att afhålla föräldrars händer från barnamord» för nöds skull [5]; de, som ej kunde uppföda sina barn, skulle få årlig hjelp af skattkammaren. I det andra heter det: »vi höre, att provinsernas invånare af fattigdom och hunger sälja sina barn; vi befalle våra prokonsuler, att de skola gifva nödtorftigt underhåll åt alla, som befinna sig i så ytterlig fattigdom; vi vilje ej tillåta, att någon förgås af hunger eller derigenom drifves till brott» [6]. I Justiniani lagar finner man redan en vidsträckt fattigvård. *Sjukhus, fattighus, barnhus* med flera dylika inrättningar omtalas, och en lag af 550 påbjuder inrättandet af ett *hospital* i hvarje stad. — Men hand i hand med fattigvården går klagan öfver missbrukad välgörenhet. Den helige Ambrosius, de fattiges så nitiske vän, suckar öfver tiggarnes oförskämdhet vid de brödutdelningar, hvilka vanligen skedde vid de kristna kyrkorna. »Starka karlar, lätjefulla lösdrifvare», säger han, »komma fram och rycka hjelpen undan de verkligen fattiga; sådana klaga, att de blifvit ruinerade af hårda gäldenärer, bestulna eller röfvade; man måste undersöka sanna förhållandet» [7]. Stundom nödgades man göra jagt efter lösdrifvare i Rom. De fleste tiggare befunnos vara förrymda slafvar och lifegne. Ett kejserligt edikt ger dem i slafveri åt angifvaren, i fall ej husbonden reklamerar dem. Justinianus dömer alla arbetsföra tiggare till publikt arbete. Men tiggarehopen växer oupphörligt.

Barbarerna kommo och jämnade fattiga och rika. — Kristendomen har ej blomstrat i hvarje jord; och dess hämmande verksamhet kan merendels tillskrifvas samma orsak: att den yttre kyrkan öfvervuxit den inre, och lifvet med detsamma ur den förra flytt. Derför ha dess yttre segrar ofta varit inre nederlag. Kristna kyrkan, såsom *romersk-kejserlig statskyrka,*

---

[4] »Nihil ecclesia sibi nisi fidem possidet. Possessio ecclesiæ sumtus est egenorum». *Ambrosius,* Epist. II contra Symmachum.

[5] »Quæ parentum manus a parricidio arceat».

[6] Jfr Histoire des classes ouvrières et des classes bourgeoises par M. *Granier de Cassagnac.* Bruxelles 1838.

[7] »Sit veri examen», cit. af *Cassagnac.*

skulle ge första exemplet af bäggedera. Att hon intrasslat sig i verldsliga intressen, derom påminte henne verlden sjelf. *Asien föll af.* Här hade varit kristendomens vagga. Ropet att »*det blott är en Gud* och Mahomet hans profet» hade ej trängt så djupt in i Orientens hjerta, om ej det *menskliga*, (ej det gudomligt-menskliga, men det förgängligt-menskliga), i kristendomen hade tagit öfverhanden. — Det menskliga gaf nu ock Orientalen bort. Han förnekade friheten hos menniskan, för att tillbedja den endast i Guds outransakliga beslut. Man kan förlikna österns son vid en vandrare, som, tidigt trött att kastas af den brusande strömmen, återvänder till källan. Der sitter han än under palmernas skugga, väntande att floden skall återvända till sitt ursprung.

Medeltiden är *ståndsbildningens* tid och på det hela ett stort framsteg. Antiken kände i sjelfva verket blott ett stånd och intet stånd, de frias, de ofrias, — friheten tillhörande några få, ofriheten mängden. Nu blir fråga om en delning, så att ej några få *allt* och andra *intet*, utan hvar och en *något*. Principen är billig; men i verkställigheten berodde här mycket af hvad man kallar förhanden, hvilken kunde taga för sig så rundligt, att föga för efterhanden återstod. Så — till en början — gick det. Adeln sade: jag tar den yttre makten och vill försvara er alla; kyrkan sade: jag tar den inre makten och vill saliggöra er alla. Hvad återstod?

Ståndsbildningen kan betraktas såsom en *fördelad frihet*. Men då en sådan delning ej låter verkställa sig utan förr okända inskränkningar för dem, hvilka fordom hade allt, så kan den äfven betraktas såsom en *fördelad ofrihet;* och denna ursäkt för träldomen är den fiktion, som *feodalismen* gjort gällande. Vi ha kallat den en *fiktion,* emedan den i visst afseende är en sådan, och emedan detta ord nu för tiden blifvit i den politiska verlden gängse. Man kallar ju ock det konstitutionela systemet en fiktion. Man har rätt, om man tillägger en *nödvändig,* det vill säga ett emellan sociala motsatser nödvändigt medlande begrepp. Försöket af bemedlingen är i sjelfva verket likaså gammalt som motsatserna. Och tror man väl, att de stridigheter, som nu yppa sig om den konstitutionela monarkien, äro så unga? Mig veterligen icke. Systemet är under olika former så gammalt som staten, hvilken åter allt ifrån sin början sysselsatt sig med lösningen af problemet: huruledes den *ärftlighet* i regeringsmakt, som för den lagliga ordningens oafbrutna bestånd är önskvärd, må

jämt kunna förenas med *förtjenst* i maktens utöfning. Det medlande begreppet har blifvit: att göra förtjensten till *minister*. Man nöjde sig i början med *en*, och som äfven derför blef farlig för sjelfva den makt han skulle försvara. Så finner man i Occidenten en *jarl, rikshofmästare, major domus, maire du palais*, ursprungligen chef för konungens hof med dess inkomster, och krigare, samt således disponent af den effektiva makten, merendels den stridbaraste, mäktigaste mannen i landet, ställd bredvid konungen. Så stälde Orienten *visiren* bredvid *kalifen*. — I Orienten aflägsnas än i dag ej sällan en minister genom ett uppror af folket; i Europa sker det genom ett votum af representationen. Hvad i forntiden blott hade en rå och krigisk natur sträfvar nu att antaga en laglig och fredlig.

Den *naturliga* och den *fria* associationen — å ena sidan *familjen*, å den andra *kommunen* — äro samhällets bägge element och tillika de ursprungliga sociala motsatserna. De ha ömsevis herskat. I den antika, på familjen grundade slafstaten är kommunen ännu nästan omärklig. I den antika republiken uppslukar kommunen nästan familjen. I den grekiska republikens ideal, i Platos stat, är familjen utplånad. I den romerska republiken är den åtminstone inom sig bruten genom tillbakasättandet af den *naturliga arfsrätten* för det godtyckliga *testamentet*, hvars princip var den romerske husfaderns blotta vilja (nuda voluntas), och som hörde till hans borgerliga rätt. — I feodalismen spelar åter familjen hufvudrolen, men en *fingerad familj*, grundad på en gång uti subordination och vapenkamratskap till en krigisk chef. Vi se den götiske eller frankiske härkonungen plantera sitt svärd i romersk jord, taga hälften eller tredjedelen deraf för sin här, som sålunda blir ett på en gång garnisonerande och jordegande krigsfolk; men företrädesvis se vi honom belöna och beläna sina närmaste vapenbröder, befälet, sitt eget *krigiska hof*, snart nog mäktigt att göra sina förläningar ärftliga, och äfven den frie, jordegande krigaren till sin man. Så uppkomma vasaller under vasaller och en kedja af afhängigheter, som öfver allt omfattar *personen* såsom *läns-man* [8] och *egendomen* såsom *län*, men hvars första klän utgöres af konungens män, ursprungligen ett hof af kämpar och krigshöfdingar, det gamla militäriska *maison du*

---

[8] Det är bekant, att i den feodala terminologien *homo* betyder detsamma som *vasall*.

voi, och hvars fortsättning sedermera hela feodalstaten är. Till namnet är här allt en kedja af *ofrihet;* ty att vara en *annans man* var i den germaniska författningen detsamma som ofri. Men i sjelfva verket finnes inom denna skenbara allmänna ofrihet både *adel, frihet* och *träldom*. Adelskapet räcker så långt som vapenkamratskapet med konungen, friheten räcker så långt som vapnens bruk, träldomen vidtager för den afväpnade, det vill slutligen säga, för hela massan af folket.

Beskaffenheten af den primitiva *kristliga kommunen*, af *församlingen*, hvarur *kyrkan* uppstått, kan till en del redan intagas af hedningarnes anklagelser. En allmän indifferens i afseende på religionen herskade redan i romerska republikens sista tider, i synnerhet inom de högre klasserna. I början af kejsaretiden skref den lärdaste Romare: »att ett högsta väsende, hvilket det ock må vara, bryr sig om menskliga saker, är en tanke värd åtlöje. Det skulle blott befläckas af en så bedröflig och mångfaldig tjenstgöring». — »Efter den sista, som före den första dagen, är allt för alla detsamma, och det finnes ej mer känsla för kropp och själ efter döden än före födelsen»[9]. Juvenalis sjunger, huru äfven pojkarne skratta åt fablerna om hvad som förestår efter döden och att Charon i sin enda båt skall föra så många tusen själar öfver Styx. Religionens politiska betydelse för hopen var det enda, hvarpå de upplyste lade vigt. Kejsaren var äfven riks-gud. Man offrade åt hans bild, och »vår herre och vår gud befaller»[10] var det ordalag, hvarmed Domitianus lät begynna sina bref. Nekandet att offra för kejsarens bild var ett ibland de tecken, hvarpå de kristne upptäcktes. Plinius den yngre, ståthållare i Bitynien, skrifver till kejsar Trajanus om sitt bekymmer, huru han skulle förfara med de så kallade kristne.

Vi borde kanske ej referera innehållet af brefvet, helst mången utan tvifvel redan tyckt sig i vår fattigvårdsfråga finna allt för mycket ej till saken hörande. Emellertid torde det ej vara utan intresse att se, huru i den vigtigaste angelägenhet en af de bäste Romare på sin tid skref till Roms bäste kejsare[1]. »C. Plinius till Trajanus. Det är vanligt, herre, för mig att hänskjuta allt, som förefaller mig tvifvelak-

---

[9] *Plinius*, Hist. Nat. II: 5; VII: 56.
[10] »Dominus et deus noster hoc fieri jubet». *Suetonius*, Domit. c. 13.
[1] *Plinii* Epist. lib. X.

tigt, till dig. Ty hvem kan bättre leda min tvekan och upplysa min okunnighet? Jag har aldrig bevistat ransakningar med de kristne och vet således ej hvad dervid rätteligen är att göra eller låta. Jag har ej litet tvekat, om jag skall göra någon skilnad på åldrarne, om äfven den spädare skall behandlas såsom den fullvuxne, om ångern skall gälla, om affall skall verka förlåtelse, och om, i fall kristna namnet i sig sjelft vore utan brott, likväl de brott, som med namnet sammanhänga (de politiska), böra straffas. Emellertid har jag med dem, hvilka hos mig blifvit angifna såsom kristne, följt den metoden, att jag frågat dem, om de vore kristne; ha de bekänt, har jag frågat dem andra och tredje gången, under hotelse af straff; ha de framhärdat, har jag befalt dem föras till straff. Ty jag har tänkt: deras bekännelse må innefatta hvad som helst, så är en sådan envishet och oböjlig hårdnackenhet straffvärd. Andra, lika galna, men som äro romerska borgare, har jag antecknat för att skicka till staden. Med tiden, såsom ske plägar, har anklagelsen utspridt sig och antagit flera skepnader. En anonym libell har blifvit till mig ingifven, innehållande namn på många, som likväl nekat sig vara eller någonsin ha varit kristne. De ha, föregångna af mig, anropat gudarne och tillbedt med offer af vin och rökelse din bild, hvilken jag till den ändan befalt framföras med gudabilderna, hvarjämte de förbannat Kristus; till hvilket allt de verkliga kristne ej sägas kunna tvingas. De nyssnämda har jag derför ansett böra släppas. Andra, af angifvarne utmärkta, ha i början medgifvit sig vara kristne, men strax nekat, sagt sig väl varit det, men upphört, somliga för tre, andra för flera, några för tjugu år tillbaka. Alla dessa ha också tillbedt din bild och gudarnes beläten och förbannat Kristus. För öfrigt berätta de, hurusom hela deras brott eller förvillelse deruti bestått, att de brukat på en viss dag sammankomma före gryningen och gemensamt uppstämma en sång till Kristus, såsom Gud, och heligt förbinda sig, ej till något brott, utan till att afhålla sig från stöld, röfveri, hor, falskt vitnesbörd och från förnekande af anförtrodt gods; derefter ha de plägat skiljas åt, men åter sammankomma för att intaga en gemensam, oskyldig måltid, men dermed äfven upphört, sedan jag, enligt din befallning, förbjudit alla olofliga gillen. Jag har i anledning häraf ansett nödigt att af tvänne qvinnor, som kallas tjenarinnor ibland dem, äfven genom tortyr utforska sanningen. Men jag har

ingenting annat funnit än en vrång och omåttlig vidskepelse och har derför uppskjutit ransakningen för att rådfråga dig. Saken har synts mig värd betänkande, i synnerhet för antalet af dem, som derigenom sättas i fara. Ty dessa äro och komma att blifva många, af alla åldrar och stånd och af båda könen, ej blott i städerna, utan ock i byarne och på landet; så vidt har denna vidskepelse spridt sig. Dock synes den kunna dämpas och tyglas. Åtminstone begynna de nästan öde templen åter att besökas, de länge uraktlåtna heliga högtiderna åter att firas, och här och der offerdjur att komma, hvilka nästan hade upphört att finna köpare. Hvaraf man gerna vill tro, att äfven en massa af menniskor kan tillrättaföras, om ångern får ega rum». — Kejsaren svarar: »Du har handlat som du bort, min Secundus, i undersökningen om de hos dig angifna kristne. Ty derom kan i allmänhet ingen viss form föreskrifvas. Man bör ej eftersöka dem; träffas de och öfverbevisas, så böra de straffas; likväl så, att den, som nekar sig vara kristen och det gör uppenbart i sjelfva verket, det vill säga tillbeder våra gudar, må, änskönt för det förflutna misstänkt, dock erhålla tillgift för sin ånger. Men anonyma libeller må ej gifva anledning till anklagelse; det är det sämsta efterdöme och ovärdigt vårt tidehvarf».

Man ser en kristlig församling år 110 efter Kristi födelse, de trogna, de vacklande, de åter affallande. Man ser tillika ett prof af den bästa romerska politiken i detta ämne, och man kan säga, att den länge, ehuru med undantag, af imperatorerna följdes. De visste ej rätt, hvad de skulle göra med den föraktade, i det längsta för en judisk sekt ansedda, slutligen genom Judarnes egen fiendskap afsöndrade, men allt mer lik en hemlig eld omkring sig gripande kristendomen; tills faran kom närmare och framkallade de allmänna förföljelserna under Decius och Diocletianus. De rätta kristne voro stilla, eftergifna, men alltid blott till en viss punkt, och då i lidandets heroism oöfvervinneliga. Den fara, som de förde med sig, men hvilken i sjelfva verket var kristendomens moraliska kraft, låg i deras grundsats: *ingen kompromiss med verlden, så snart det rör samvetet!* Deri låg på en gång deras separatism och tillika den universela tendens, som inom denna stränga yta låg förborgad. Derför får man hos hedningarne emot dem höra de mest motsatta anklagelser: än att de äro en menniskofiendtlig sekt, hvilken de rysligaste hemliga brott och

laster pådiktades, än att de äro filantropiska svärmare, som kalla och anse hvarandra för bröder och systrar. Filosofer le åt dessa föraktade separatister, som likväl påstå sig vara anhängare af en allmän religion, en religion som lika väl passar för Greker som för barbarer, för Asien och Afrika som för Europa, hvilket redan i sig sjelft vore en orimlighet, — eller vredgas, att okunniga, olärda personer, oförfarna i andra konster än de lägsta handtverk, påstå sig i mensklighetens högsta angelägenheter ega ett ljus, som sekels vetenskap och lärdom förgäfves sökt [2]. Tillika förmärker man inom hedendomen den sena devotion, som plägar påkomma de högre stånden, sedan deras egen indifferentism och libertinism ändtligen begynt tränga till folket. Plinius, såsom man ser, berömmer sig inför Trajanus att ha åter fylt de hedniska templen. Den hedniska filosofien börjar äfven blifva på sitt sätt ortodox och gudfruktig, finner nu i mytologierna idel symboler af de högsta och förträffligaste sanningar och söker äfven förmedla den skarpa motsatsen med kristendomen, hvars stiftare den merendels erkänner såsom en vis och dygdig man. Men ingenting af allt detta, ehuru mycket det sysselsatte de bildade kretsarne, trängde till folket. Ej spekulationer och fantasier, utan intygandet af Kristi lärjungar om hvad de *sett* och *erfarit*, — Kristi lefnad, lidande, död och uppståndelse, — med ett ord: det kristliga *faktum*, som är *grunden* för all kristlig *lära*, har ingifvit tro och eröfrat öfvertygelse, bevitnadt, såsom det blef, af de samme *martyrer* — det vill säga *vitnen* — som beseglat sin bekännelse med sitt blod.

I den primitiva kristliga församlingen var ej lärare-embetet så inskränkt till apostlarne och deras efterföljare, att det ej skulle ansetts vara en fri andans gåfva. Församlingen var ju en andlig gemenskap i Kristus, och Petrus kallar sjelf *hela församlingen* ett *prestadöme* [3]. I kyrkans gamla författning voro ej en gång de *äldste*, hvilka sedan kallades *biskopar*, alltid tillika *lärare*, utan ostrafflige familjefäder, af församlingen valde att, gemensamt med den, ordna dess angelägenheter. Att presterskapet med tiden mera blef ett eget stånd, var naturligt. Men man inser tillika, med tillbakagående till

---

[2] Se bevisen hos *Gieseler*, Lehrbuch der Kirchengeschichte, 3:dje uppl., I: 138.

[3] 1 Petri II: 9.

det ursprungliga förhållandet, *möjligheten af en protest ur församlingen mot presten*, i fall denne ville missbruka sin makt såsom ett gudomligt privilegium. Frestelserna dertill voro stora, helst sedan församlingen blifvit statskyrka och presterna det herskande ståndet. Den ursprungliga motsatsen emellan det andliga och timliga, emellan församlingen och verlden, förlades inom församlingen och blef en motsats emellan lekmän och presterskap, de förre det verldsliga, oheliga, det senare det helgande, renande; hvarvid, ju mer kyrkans verldsliga medlemmar sågos aflägsnade från dess egentliga inre, en mängd utvärtes observanser för dem gjordes till religiösa försoningsmedel, under det å andra sidan den yttre afsöndringen från verlden, slutligen äfven från familjelifvet, allt mer blef ett insegel på presterskapets helgd. — Sådan emottogo barbarerna kristendomen, flocktals kristnade med sina konungar, efter inträdet på romersk jord, och på den nya religionen tillika användande sin barbariska häfd, att allt brott kunde med *böter*, således ock genom gåfvor till kyrkan, försonas.

Feodalismen — ett system, i hvilket, från den högste till den lägste, *man kunde af man egas* — var den mest gynnande grund för utbildandet af den öfvertygelse: *att äfven det heliga kan egas* eller är kyrkans *egendom*, ehuru egentligen, då frihet och ofrihet i detta system öfver allt löpa in i hvarandra, en kyrkans *anförtrodda* egendom. Kyrkans makt är sålunda sjelf ett *högsta län*, ett *län af Gud*, men också derigenom allt *annat* län egentligen af kyrkan *afhängigt*.

Dermed hade kyrkan sjelf bemäktigat sig feodalsystemets princip. Denna omflyttning var tillika en brytning. Hierarkiens kamp med den verldsliga makten begynner och ger rum för *tredje ståndets* uppkomst.

TREDJE ARTIKELN.

Vi ha motsatt *familjen* och *kommunen* — den *naturliga* och den *fria* associationen. Medeltiden visar oss denna samma motsats i största mått, såsom kontrasten mellan det *verldsliga* och det *andliga* samhället.

Feodalismen är staten, fingerad efter det *kungliga hushållet*. Hvad var t. ex. den första dynastiförändringen i Frankernas rike, hvarige: :m *mairen*, den förste embetsmannen i det kungliga hushållet, sjelf satte sig på tronen, annat än en öfvergång af makten från husbonden till gårdsfogden? Ty *maire* het ock fogden eller rättaren på hvarje adlig gård, liksom *drotsen* var hofmästaren, *marskalken* eller *connetablen* (comes stabuli) var stallmästaren o. s. v. Dessa värdigheter i det kungliga hushållet blefvo de första i staten.

En så trång form för det hela skulle nödvändigt verka menligt. Man hörer ej sällan anhängarne af de feodala traditionerna förekasta det konstitutionela systemets försvarare detta systems falskhet, tvetydighet och vanmakt, emedan det ej skall hålla det kungliga husbondeväldet i verklig helgd. Hvad var eller är denna helgd i de feodala traditionerna? Huru ofta en komplimenterad vanmakt, ett rike i utvärtes åthäfvor, symboler, ceremonier, underdånigheter, medan de förste tjenarne dela sig emellan husbondens verkliga makt! Denna haltlösa fiktion upprepar sig i den feodala romantiska poesien. Hvem skulle t. ex. tro, att Karl den stores historiskt väl intygade hjeltekraft skulle af de romantiska poeterna så snart försättas i ett slags hederlig tjenstledighet, för att endast förherrligas genom hans krigsråds, hans paladiners omöjliga bedrifter? Det är emellertid det underbara som detta slags poesi äfven företer. Uti individuel heroism kunde den *nordiska*, med den stora folkvandringens minnen sammanhängande *kämpasagan* ej öfverträffas. För den *romantiska riddaresagan*, då feodalismen i sig sjelf endast var en sammangyttring af enskildheter, åter-

stod blott denna öfverdrift af den enskilda kraften, som förlorar sig i det fantastiska. Korsfärderna gåfvo visserligen riddareromanen en högre halt; men den hade redan beträdt den bana, på hvilken den skulle mötas af Cervantes' odödliga löje.

Under det feodalismen med sin familje-fiktion allt mer upplöste staten i privatförhållanden, räddade sig det allmänna och offentliga i *kyrkan*, — sjelf ur den primitiva kristliga kommunen, ur *församlingen* ursprungen, sedan konstituerande den andliga associationen för sig, såsom *presterskap*, i allt skarpare yttre motsats mot lekmän och verlden, ju mer den inre faran af verldslig besmittelse tilltog, sedan kyrkan blef herskande. Så djup var i den antika familjen, med slafveriet till grund, fördomen af racerna, att uti en korporation, hvilken, såsom den kristligt presterliga, inom sig öppnade rum och värdigheter äfven för en ofri, familjeförbindelser ej gerna kunde ingås, utan att meddela eller ådraga förakt. Ej mindre fara förestod sedermera från det feodala familjesystemet. Feodaladeln hotade att uppsluka kyrkan såsom staten. Det hade redan lyckats den att tillegna sig kyrkans värdigheter och med detsamma förvandla dem till verldsliga län. Då *lösryckte påfven Gregorius VII presterskapet från adeln.* Såret blödde ända till rötterna af familjelifvet; så fullständigt hade de feodala afhängigheterna genomträngt detta i alla riktningar. Presten måste försaka egendom för sig, emedan all verldslig egendom var *län* och innefattade en vasalls underdånighet; hans korporation, kyrkan, egde i stället för honom. Han måste förneka sig en makes och en faders glädje; ty hvarje familjeförbindelse blef ett feodalistiskt band och förde till en privat och personlig underdånighet. Derför blef kyrkan både prestens brud och hans arfvinge. Celibatet — länge i kyrkan yrkadt, nu genomdrifvet — blef priset för hans politiska sjelfständighet, under Kristi ståthållare såsom chef. Så uppväxte den kolossala presterliga korporationen ur den primitiva kristliga kommunen.

Den stora politiska akt, hvarigenom presterskapet lösryckte sig från adeln — hierarkiens egentliga stiftelse under medeltiden — höjde, öfver allt der feodalismen mest utbredt sin förstörelse, kyrkan i det allmänna tänkesättet. Och genom hvilken annan makt än dettas kunde en så djupt gripande förändring utföras? Det var också den makt, genom hvilken en Gregorius VII, en Innocentius III hafva beherskat sin tid. I hvilken annan rustkammare smiddes väl deras vapen? Det

är de stora herskaresnillens profetiska blick, att förutse hvar dessa ligga beredda. Kyrkans lösryckande ur det feodala barbariets bojor helsades af alla den tidens högre och andliga krafter med entusiasm. Det sågs på verkningarna. Reste sig ej hela Occidenten i korstågen, på en uppmaning af kyrkans öfverhufvud, att åter eröfra Kristi graf ur de otrognas händer? — Af kyrkans *sjelfständighet* hade blifvit hennes *öfverherrskap*. Det ena med det andra var den första stora reaktionen mot feodalismen i Europa. I alla riktningar remnade och sönderföll dess bygnad, och de lösgjorda delarne fogade sig liksom genom hemlig valförvandtskap, tillsammans i nya skapelser. Det var själen i kommunen, det var den *fria förbundsandan* som blifvit lös, det var det *korporativa elementet,* hvars förebild och triumf kyrkan sjelf var, som öfver allt gjorde sig gällande — i *samfund, brödraskap, gillen* af olika slag, adliga, oadliga, ifrån *chevaleriet* till den *borgerliga kommunen*. Ingen af dem var från början utan en religiös karakter. Alla uppstodo under kyrkans gifna eller förutsatta skydd. — Så hade kyrkan, med detsamma som den bemäktigade sig feodalsystemets princip, och med uttalande af satsen att *all makt är ett lån af Gud,* tillika gifvit denna princip en utsträckning, som omfattade det fria förbundet, liksom det feodala väldet och kommunen, såsom familjen. Det var egentligen det *tredje ståndets* anda, som också blifvit *legitimerad*. Hierarkien hade dermed brutit en bana, på hvilken den sjelf snart skulle blifva efter.

Den nyväckta förbundsandan skulle äfven yttra sig i försök att återställa den primitiva kristliga kommunen. Ett nytt slag af *kättare* uppstod, hvilkas afvikelse från kyrkan, ehuru äfven i lärobegreppet märkbar, dock i det hela var mindre dogmatisk än moralisk, och yrkade äfven mot presterskapet en reform af det kristliga lifvet på evangelii grund. Det var början till den *protest ur församlingen,* hvars möjlighet vi på förhand antydt. Det var mot dessa första protestanter som kyrkan uppstälde *inqvisitionen,* sedan den först bekrigat dem med eld och svärd. Man ser i det ohyggliga korståget mot Albigenser och Valdenser i södra Frankrike, der andlig och borgerlig frihet tillsammans begynt uppblomstra, tillika utbrottet af det feodala hatet mot de nyastads kommunerna. Hierarkien, angripen ur församlingen, gör nu med feodalismen åter gemensam sak. Oppositionen emellan bägge är hädanefter blott en politisk, bestämd af vexlande verldsliga intressen.

Dermed hade ock kyrkan begifvit sig på en grund, der de verldsliga intressena skulle blifva henne öfvermäktiga. — Vi anmärkte, att denna första protest ur församlingen utgick från Frankrike. Dess folk har stått främst i den europeiska samhällsrörelsen: främst i feodalsystemet, främst i protesten mot hierarkien, främst i konungamaktens seger, främst slutligen i tredje ståndets emancipation. Det har merendels varit lyckligare i att begynna än i att fullfölja.

Den *borgerliga kommunen* är *städernas* — ej uppkomst, men *förvärfvande af egen förvaltning och styrelse* i administrativt, judicielt och finansielt afseende. De olika historiska teorierna om fenomenet höra ej hit, lika litet som modifikationerna och undantagen från regeln. För de stora dragen ansvare vi. Af samma skäl kunna vi ej heller här skilja de *mer* och *mindre* berättigade borgares sak (patriciers från plebejers), en skilnad, hvilken i somliga städer från början egde rum, i andra senare utbildade sig. Fattar man ämnet från grunden, så ser man öfver allt i den borgerliga kommunen ett ur den feodala afhängigheten förlossadt samhälle, med *ömsesidig rätt mellan likar*, i stället för en *herres vilja*, — förändringen framkallad och gynnad af de inflytelser, som ofvanför äro angifna.

Af synnerlig vigt i detta ämne är, att den *borgerliga kommunen* har måst eröfra åt sig den *kristliga familjens rättigheter*, hvilka feodal-adeln hade beröfvat det lägre folket. Det gälde i allmänhet om de lifegna. Och den borgerliga kommunen har, i alla de länder der feodalismen fullständigt utbildade sig, uppstått till sin talrikaste del af *frigjorda lifegna:* — denna frihet med eller utan feodalherrens begifvande förvärfvad, samt bibehållen och skyddad genom murar och vapen och borgerligt mod. — Det fins ej ett större bevis på, huru djupt kyrkan sjelf legat fängslad under feodala band, än dess öfverseende med den omenskligbet, som undanhöll den kristliga familjens rättigheter från den lifegne, d. v. s. från massan af folket. *Trälen har ej slägt*, heter det i gamla Rom. Det blef detsamma åter under medeltiden. Trälen hade ej egentligen en familj; han var sjelf sin herres *egen*, med hustru och barn. Hans herre var hans giftoman, hans barns förmyndare, i allmänhet ock hans arfvinge. Den lifegne lefde ej i rätt äktenskap. Det är bekant, att en lifegen brud måste genom en egen afgift friköpa sig från herrens rätt till första natten [4]. Också innehöllo de fribref,

---

[4] »Leibeigenen ward das Recht echter Ehe nicht zuerkannt; der Abkauf des leibherrlichen Rechts auf die erste Nacht oder doch die Steuer

som stadskommunerna genom köp eller uppror förvärfvade af länsherrarne, ofta uttryckligen rätten för borgerskapet att *bortgifta sina barn, förfoga om sin förmögenhet och sjelfva ärfva*[5]. Men oaktadt sådana fribref blef feodalismens fiendskap mot kommunerna outplånlig, redan derigenom att de öppnade *fristäder*. Ty liksom det under en feodalherre i allmänhet hette, att *luften gör egen*, d. v. s. att blotta vistandet beröfvade den, som ej redan hade en herre, friheten, så hette det snart i stadskommunen, att *luften gör fri*, och den lifegne, som dit tagit sin tillflykt, blef det vanligen, åtminstone efter natt och år. Ej alla städer voro asyler. I Frankrike under medeltiden gjorde vissa städer anspråk på denna rätt. Andra, äfven betydligare, t. ex. Lyon, Paris, egde den ej. Ännu år 1760 förde markis de la Tournelle en process om utbekommande af en till Paris flydd lifegen[6].

Vi ha sett uppkomsten af *stadskommunen*. Det återstår att kasta en blick på den *landtliga kommunen*, som är den äldsta. Denna tillhörde ursprungligen den germaniska författningen, som var en *förbundsförfattning*, efter den, såsom det synes, för alla germaniska stammar gemensamma indelningen i hundrade. Dess uttryck var *hundari*, *härad*, som är detsamma [7], redan ett skydds- och försvarsförbund för sig, hvaraf *flera* utgjorde ett större helt i *lagsagan*, *landskapet*, liksom en förening af de sistnämda bildade *nationalförbundet*, *riket*. — Allt detta sammanhängde åter med den gamla militärförfattningen; ty *folket* var *landshären*. Det var blott den del af detta krigiska hela, hvilken omgaf konungens person, som genom länsystemet blef uti eröfringarna öfvervägande och en utväxt på den ursprungliga författningen, hvilken slutligen qväfde denna. Detta skedde fullständigast i de germaniska eröfringarna på romersk grund. Det skedde endast genom reaktion och således ofullständigare i de länder, der sjelfva folkstocken var eller blef germanisk.

---

für Erlaubniss zur Heirath war Sache der leibeigenen Braut; die Kirche liess das in Deutschland wie in der gesammten Christenheit zum Brandmal für die Satzungen von christlicher Ehe geschehen». *Europäische Sittengeschichte* von *W. Wachsmuth*, 3 Th. 2 Abth. Leipz. 1835, s. 329.

[5] Till och med borgarena i Paris hade ej förmyndarerätten för sina barn annorlunda än genom privilegium. *Cassagnac*, Histoire des classes ouvrières et des classes bourgeoises, Bruxelles 1838, s. 135.

[6] Han tappade den. *Cassagnac*, l. c. s. 80.

[7] *Här* är *hundrade*, heter det i Edda.

Minst sträckte sig äfven den feodala reaktionen till den skandinaviska norden. Hvarför i allt hvad aristokratien också här efter utländska mönster företog, den så mycket snarare skulle stöta på den gamla, aldrig utplånade folkfriheten, som städerna under hela medeltiden blott voro främmande växter i Skandinavien, der än i dag stadsbefolkningen är, i förhållande till landet, så mycket obetydligare än i det mellersta och sydliga Europa [8].

Ej i den *borgerliga*, utan i den *landtliga* kommunen ligger fröet till den *representativa författningen*. Just emedan antikens samhällsbildning mest föll inom stadskommunen, der hvarje medborgare ej hade långt till torget, kunde och behöfde ej heller der bli fråga om representation. Hos Greken var *staden* och *staten* så detsamma, att han skilde sig sjelf såsom stadsbo från barbaren såsom landtbo [9]. Hos Romaren, om äfven landtlifvet här hade större vigt, var dock ännu i sjelfva verket Rom, den eviga staden, allt. — Germanen, Roms fiende, som ej visste af städer, afskydde dem länge. Den landtliga kommunen var hvad han kände och älskade. Det allmänna förhållandet var i början detsamma som det, hvilket länge bibehöll sig i norden. På ett allshärjarting kunde ej hvar odalman infinna sig, ehuru han der hade stämma och erkände sig förbunden af beslutet. Senare ser man, att egentligen de större landtliga kommunerna — lagsagorna, landskapen — röstade, genom lagmännen och de dem åtföljande deputerade, på den gamla svenska riksdagen. Feodalismen uppslukade denna representation i det öfriga Europa.

Den omförmälda gamla representationen var så litet någon *ståndsrepresentation*, att den snarare kan kallas dess mot-

---

[8] Redan i Danmark förhöll sig städernas befolkning till landets 1834 som 259 till 1000; i Sverige 1830 endast som 108 till 1000. *Bergfalk*, Om svenska städernas författning och förvaltning, Ups. 1838. — I Italien öfverväger stadsbefolkningen landets: ett gammalt förhållande, som här på eget sätt motverkade feodalismen. Samma verkan hade i Spanien städernas tidiga betydenhet genom striden med Morerna. England företer en egen sammansmältning af det franskt-feodala och det germaniskt-fria elementet. Genom den norrmanniska eröfringen blef här kronans makt med ens så stor, att vasallerna behöfde städernas hjelp.

[9] Benämningen *patriot* i grekisk mening — den som blott hade ett *fädernesland*, men ingen *fädernestad* — hade långt ifrån den ädla betydelse det hos oss eger. Det utmärkte tvärt om råhet och barbari. Traker och Skyter kallade Greken i denna mening patrioter.

sats. Feodalismen hade ej heller någon egentlig ståndsrepresentation. En sådan uppstod först med feodalismens brytning. *Ett* stånd bestämmer sig först genom *flera* sådana. Ståndsrepresentation, den må vara ärftlig eller valbar, är i sig sjelf en personlig qvalifikation. Den gamla *odalfriheten* var väl också en sådan, men tillika fästad vid *odaljorden* såsom *slägtegendom*. Förhållandet var i detta fall detsamma för odalmannen som för adelsmannen, hvilken senare, före feodaladels uppkomst, blott var en mäktigare, genom *konungaslägt* utmärkt odalman. Ty *konung* betyder egentligen en *man af börd;* och derpå lades så mycket mer vigt, som konungaslägt var gudaslägt. Ty konungarne härstammade från gudarne; hvarför ock kunglig börd, och det namn af *konung* den gaf, i början var en verklig adelstitel, brukad, såsom man ofta ser, äfven utan rike och endast medförande företrädesrätten att blifva härkonung och omkring sig samla ett hof af kämpar. Härkonungarne voro naturliga anförare för den stridslystna ungdom, som, ehuru odalboren, ej hemma hade rum att ärfva jord och derför måste förvärfva den med svärdet. Ty ett inskränkt jordbruk och ofta inträffande nöd, de stående orsakerna till utvandringarna, gifva styrka åt de både ut- och inländska traditioner, hvilka förmäla, än att, efter urgammal sed, det yngre folket tvangs genom lottning att söka sin lycka i främmande länder, än att en fader dref ifrån sig sina fullväxta söner, utom en enda som ärfde honom hemma. Deraf krigstillståndet med den öfriga verlden. Det är Norrmannatågens hemlighet, liksom förmodligen den dunkla orsaken till de tidigare folkvandringar, som öfversvämmade Romare-verlden. Vi ha redan angifvit den punkt i det gamla germaniska samhällsskicket, nämligen härkonungarnes krigiska följe, hvarutur i eröfringarna feodal-adeln utvecklade sig. Det skedde i stort genom feodalismens fiktion af det militäriska *maison du roi* för staten. Så fortfor all adel att vara ur konungens hus. Men äfven feodal-adeln förblef fästad vid *jorden*. *Jord* var, om ej enda, dock hufvudsakligaste *län*. Med länens ärftlighet blef fullständigt *jorden fästad vid mannen*. Det var fallet så långt vapnens ära räckte. Längre ned i feodalsystemet blef *mannen fästad vid jorden*, d. v. s. lifegen. *Odalfriheten utplånades* i det feodala Europa. Den steg endera till lägre adel, eller den sjönk i lifegenskap, der personen försvann och blef egendom. Så fans i sjelfva verket blott ett i makt och län

olika graderadt arbetsfolk. — Der har funnits en tid, då adeln ville vara och nästan var hela samhället. Det var den företrädesvis feodalistiska epoken.

Det första *ståndet*, hvilket, såsom strängt *personlig* korporation, söndrade sig ur denna kedja, var *presterskapet;* och det blef först fullständigt såsom korporation genom motsatsen mot adeln, det vill säga, mot hvad den tiden var det verldsliga samhället. Det andliga ståndet hade aldrig varit fästadt vid jorden. Det lösryckte sig äfven ifrån familjen, för att endast lefva i korporationen — en korporation som omfattade den kristliga verlden, och hvars intressen, för att vidmakthållas, behöfde sammanlöpa i en hand. Derför vann öfver allt den påfliga myndigheten på den biskopliga, och till presterskapets reguliera här kom munkordnarnes, af Rom endast beroende, milis. Så herskade slutligen makten på Petri stol, ett nytt verldsvälde med nya legioner. Det har funnits en tid, då presterskapet ville vara och nära var den högsta samhällsmakten. Det var den företrädesvis hierarkiska epoken.

Medan det andliga ståndet höjde sig bredvid och öfver adeln, bröt sig grunden under de herskande ståndens fötter genom det *tredje ståndets* rörelse, som begynte med att åt det lägre hushållet eröfra den kristliga familjens rättigheter och slutade med att förvärfva politisk vigt, förande borgaren tillsammans i städer och städer tillsammans i större förbund, skapande en ny förmögenhet genom slöjd och handel, och i penningen en ny makt. Här fick den från kyrkan utgångna korporationsandan sitt verldsliga fält. Städernas frihet hade begynt lossa den lifegne från jorden. Snart fattades landtfolket af samma rörelse. Bevis: de stora *bonduppororen* i alla det vestliga och mellersta Europas länder under medeltidens sista period. Äfven tredje ståndet i detta sitt första anlopp vill omgöra samhället eller göra samhälle för sig, och i synnerhet gäller detta sista om borgareståndet. Stånden äro sättningar af särskilda rörelser, som öfver och bredvid hvarandra bildat särskilda sociala formationer. Det tredje, sist i rörelsen, hann minsta vägen och sjönk tillbaka för den nya form adel och kyrka erhöllo genom konungadömets seger öfver de äldre statsmakterna. Städerna förvärfvade i allmänhet ståndsrätt. Landtfolket återkastades mest i sin politiska obetydlighet, med undantag af de länder, der — såsom i Skandinavien, i Alpernas dalar, i Tyrolen, i Würtemberg — ett fritt bondestånd förut fans och bibehöll sig.

Ståndet skiljer sig från *kommunen*, såsom den *personliga* från den *lokala* korporationen. Men man kan ej misstaga sig derpå: *politiska* äro till sitt ursprung och sitt väsende *bägge;* och vi ha genom omvägen af en historisk framställning kommit till ett resultat, som i närvarande fråga torde vara af vigt. I fall nämligen, hvilket ej lärer nekas, *fattigvården* äfven är en *kommunalangelägenhet*, så beror den till sin rätta verksamhet, såsom all kommunalstyrelse, af kommunens eget lif. Men detta lif är politiskt eller står i sammanhang med politiska rättigheter. Kommunen var till sin början samhället i smått, det första på ömsesidig rätt grundade. Nu finnes borgerliga samhället i stort, och detta har öfvertagit de stora sociala garantierna; men äfven de smärre lokala, som återstå för kommunen, kunna ej rätt vårdas utan det lif, som endast sammanhanget med samhällets stora intressen gifver. Kommunen begynte med att vara en politisk lifspunkt. Nu mera förutsätter den för sitt eget ett nationelt samfundslif, i hvilket den visserligen är en underordnad, men icke dess mindre nödvändig och ingripande del. Öfver allt, hvarest, äfven i despotiska stater, spår af en kommunalförfattning finnas, äro de lemningar ifrån en bättre, friare tid. Öfver allt, hvarest man vill inrätta en sådan å nyo, men endast såsom ett slags privat hushålls- och polisbestyr, utan att kommunen blifver en af de enkla formerna för en nations politiska lif, föder man döda reglementen.

Vi ha ur det förflutna kastat en blick framåt. I detta sammanhang möta oss flera föremål, som ådraga sig en lika uppmärksamhet, innan vi gå vidare.

Vi ha utmärkt *ståndet* såsom den företrädesvis personliga korporationen. Vid lokalen ej bundet, såsom kommunen, måste det dock ega ett fäste; och det fann först ett sådant i *börden*. Det äldsta stånd (eller rättare utkast till stånd, så länge det är så godt som det enda) blef ett stånd med ärftliga företrädesrättigheter, *adeln*. Det representerade till en början hela det verldsliga samhället, tills *presterskapet* bröt sig ut såsom representant af det andliga. Då blef presterskapet den första så strängt personliga korporation, att hierarkien äfven lösryckte den från familjen. Det *tredje*, mest demokratiska *ståndet* utmärkte sig i sin uppkomst derigenom, att det först förvärfvade och konstituerade den ofrälse familjens rättigheter (den ofrie hade ursprungligen ingen laglig

familj); dess fortsatta bestämmelse är att *förvärfva sin samhällsställning genom förtjenst*, hvarigenom ståndsbegreppet i allmänhet renar och kompletterar sig. Det blir hvarken mera ett *slägtens* eller ett *personens* privilegium: det är en *samhällsfunktion*, hvilken den personliga förtjensten fyller. Dessa funktioners och förtjensters högre grader, med de traditioner af deremot svarande tänkesätt, som de i familjerna bilda, äro den naturliga aristokrati, som friheten sjelf till sitt eget stöd fostrar.

Ännu en anmärkning må här finna plats.

Ståndsbildningen är i allmänhet en produkt af det sig bildande borgerliga samhället. *Familjen* och *kommunen* deremot äro ursprungligen bägge äldre än det borgerliga samhället och, för att så säga, dess förfäder, kommunen i det närmaste, familjen i det äldsta ledet. Men familjen är ej blott det första, den är äfven det sista i samhället; den kan bli detta i högre och renare mening än den blott feodaltlegitima. Och fastheten af den sociala garanti, den äfven på tronen ger, är så stor, att det *konstitutionela konungadömet* alltid blir en gräns, hvars naturlighet friheten, kanhända mest efter sina utsväfningar, ledes att erkänna. Äfven den sjunkande antika friheten kastade en blick åt denna hamn [10], ehuru den saknade vilkoret för dess uppnående.

Vilkoret är svårt och vigtigt nog. Den konstitutionela monarkien uppskattas gemenligen såsom ett konstigt, allt för konstigt verk af hvarandra motvägande myndigheter. Den beror i sjelfva verket, såsom all jämvigt inom frihetens verld, ännu mer på *seder* än på *lagar*. Men all sedlighets rot hos ett folk är *familjens helgd*. Och för att respektera denna i det offentliga lifvet, fordras, att den framför allt skall finnas i det enskilda.

---

[10] »Om någon gång ett folk störtat en rättvis konung, eller ock, hvilket oftare plägar hända, smakat sina stores blod, vet, att haf och eld kunna snarare stillas än en retad myckenhets otyglade begär! — Ur det sjelfsvåld, som de endast hålla för frihet, födas, såsom ur en rot, tyranner. Och faktion och parti är blott ett annat slags tyrann. — Af de tre regeringsformerna, är, i min tanke, monarkien bäst. Men bättre än monarkien är en blandning och jämvigt af de tre samhällsformerna.» *Cicero*. De republica.

FJERDE ARTIKELN.

I fråga om *folkökningen* och dess förhållande till samhällets lycka hafva sedan början af nittonde seklet nya öfvertygelser bildat sig, i mycket stridiga med de gamla. Man såg fordom i en växande folkmängd en så ostridig lycka för ett land, att man trodde sig böra ingenting försumma, för att befordra denna tillväxt. Det var regeringarnas grundsats att söka tillvägabringa detta genom både positiva och negativa medel. Så gynnades tidiga giftermål, en talrik familj blef ett anspråk på belöning, barnhus öppnades till emottagande, utan undersökning och åtskilnad, af alla sådana barn, hvilkas föräldrar ej kunde eller ville draga försorg om sin afföda, under det man å andra sidan genom förbud mot utvandring bemödade sig att hålla den ökade folkstocken inom landet. Det blad, som visade summan af folkökningen, ansågs innebära den säkraste borgen för samhällets ökade välstånd.

Bladet har i de gamla staterna vändt sig. Man begynte finna, att ej allt slags menniskoafvel är förmånlig, att det kunde finnas en, som var och blef en börda för samhället, att *öfverbefolkning* kunde vara ett stort, om än möjligen *tillfälligt* ondt. — Man har gått längre. Man har, med detta onda för ögonen, ransakat forna och närvarande tider och funnit, eller trott sig finna, att man här ej hade att göra med ett tillfälligt och konstladt, utan med ett *naturligt* och *nödvändigt* ondt, och att folkökningen, långt ifrån att behöfva uppmuntran, vore en så öfverbördig kraft, att den i alla tider och med nödvändighet sträfvade *utöfver* näringsmedlen.

England, under den växande bördan af sina fattigtaxor, var framför andra egnadt att framkalla upptäckten. I detta land, den egentliga verkstaden för den moderna industrien, hade arbetarens öde och förhållande till jorden småningom undergått förändringar, hvilka tillsammantagna nu framstå

såsom en af de största samhällshvälfningar. Den första af dessa förändringar, som vi här taga inom vår synkrets, infaller i fjortonde seklet, då ullhandeln genom afsättningen af de nederländska väfverierna begynte i England blomstra. En mängd smärre paktare och åboar uppsades då af jordegarne, hvilka förvandlade de uppsagda hushållens åkrar i betesmarker. Den utdrifna hopen — som förökades genom klostrens upphäfvande under Henrik VIII — fann väl till en del sin utkomst i de snart stigande inhemska *manufakturerna*; men till en stor del blef den för sitt underhåll kastad på *socknarna*. Deraf de engelska *fattiglagarne*, grundade genom en egen akt i drottning Elisabeths 43:dje regeringsår. Denna akt bjuder: att uppsyningsmännen öfver de fattiga i församlingarna skola med fredsdomarnes medverkan gå i författning om, att alla oförsörjda, genom föräldrarnes oförmögenhet blottstälda barn och alla personer i gemen, gifta eller ogifta, hvilka sakna medel till sitt underhåll, måga hållas till arbete på sockuens bekostnad, hvars invånare derför i mån af behofvet skulle taxeras. — Tidigare än i något annat land (om man undantager Spanien) blef fattigvårdsfrågan i England också afhandlad i tryck. Märkligt är, att en ungdomsskrift af den odödlige Shakspeare rörer den och är den första engelska i ämnet [1]. Englands största snillen, en Baco, en Locke, egnade det sedan sin uppmärksamhet. Den senare, som hade offentligt uppdrag att sammanställa resultaten af en anställd undersökning om fattigvårdslagarne, afgaf deröfver ett eget betänkande. Lätja och liderlighet äro i hans tanke fattigdomens hufvudkällor. I en förbättrad uppfostran finner han förnämsta botemedlet och föreslår derför inrättandet af *arbetsskolor* för de barn, som äro uppförda på socknarnas fattiglistor. — Likväl var det onda ännu föga spridt. Ända till början af adertonde seklet se vi fattigmedlen i England oftast använda blott till underhåll för *vanföra* och *åldriga*. Man finner ännu från förra hälften af 1700-talet exempel på socknar, som måste truga ut fattigdel till någon gammal gumma, på det församlingen måtte slippa

---

[1] Skriften, hvars titel vi gifva på svenska: »Undersökning af besvär, framstälda af några medborgare i våra dagar», utkom först 1581, omtrycktes 1751 och innehåller den önskan, att arbete snarare måtte uppmuntras genom belöning än åläggas med tvång. Shakspeare var blott 17 år, då han skref den. Vi hemta underrättelsen ur *De Gerando*, De la bienfaisance publique. Paris 1839.

att deltaga i nästa sockens fattigförsörjning; ty detta var de socknars skyldighet, som ej hade egna fattiga.

Sådant var i England förhållandet, tills den *andra* förändringen inträffade, som ännu djupare grep in i den arbetande klassens öde. Denna förändring var *allmänningarnas skifte* från början af förra seklet [2]. År 1709 gafs första exemplet af ett sådant skifte. Sedermera förekomma dylika laga skiften årligen, och under en tid af 120 år hafva omkring fem tusen socknar (hälften af Englands område) sålunda fått sina allmänningar skiftade. »Allmänningarna voro en hufvudsaklig hjelp för de mindre *farmers* eller paktare, men hade i synnerhet blifvit tillhåll för husmän (*cottagers*), hvilka deraf med sina familjer odlade smärre stycken. En betydlig folkmängd blef nu, dels genom allmänningsskiftena, dels genom dermed sammanhängande åtgärder af de mindre förpaktarnes uppsägning och egendomars sammanslående under herrarnes eget bruk, kastad på fattigförsörjningen.

Inom *manufakturerna*, till hvilka hela denna från jorden fördrifna folkmängd fann sig naturligen hänvisad, inträffade slutligen den *tredje* och för arbetsklassen vigtigaste förändringen, — genom *maskinernas* allt vidsträcktare användning till besparing af menniskokraft; hvaraf de förvånande verkningarna i synnerhet visade sig från medlet af förra århundradet. Denna sista förändring i den arbetande klassens öde — redan en revolution för sig — är samtidig med den egentliga epoken för Englands stora rikedom genom handel och manufakturer; hvilken dess statsekonomer datera från freden i Paris år 1763.

Ifrån slutet af amerikanska kriget till början af det franska, — ett fredligt tiotal af år, under hvilket denna nya makt slog i blomma — sjönko likväl fattigtaxorna i England till och med från sitt förra belopp [3]. År 1795, vid hastigt stigande spanmålspris, under det arbetslönerna förblefvo vid sitt förra belopp, och deraf följande stor nöd bland den arbetande hopen, föranleddes den stegring i de engelska fattigtaxorna, hvilken, ifrån nämda år intill den sista omskapningen af den engelska fattigvården (år 1834), höjde dem till den

---

[2] Jfr min uppsats i *Den blå boken:* »Om förändringar inom de arbetande klasserna i England».

[3] Jfr *Edinburgh Review*, Januari 1831, öfver *Mac-Culloch's* Principles of political economy.

grad, att i somliga socknar de slutligen medtogo två tred delar, stundom mer, af jordbrukarens hela inkomst.

1795 års nyhet i engelska fattigvården — det så kall *allowance-system*[4] — var likväl i sig sjelf blott en boksta tillämpning, ehuru på utomordentliga förhållanden, af Eli beths fattiglag, enligt hvilken hvarje socken var förpligtad med arbetsförtjenst förse sina fattiga. Det nya undsättnin systemet bestod deri, att socknen *fylde* bristen i den arb lön, hvarunder en arbetsför dagsverkare ej ansågs kunna le enligt de deröfver af de kommunala auktoriteterna på vi tider uppgjorda tabeller, och denna fyllnadsundsättning lades företrädesvis de gifta och utföll större i förhållande talrikheten af dagsverkarens familj; hvilket verkade såsom premium på de fattigas giftermål. Detta slags fattigförs ning, i ett fall af utomordentlig nöd på detta sätt en g vidtagen, förblef i 40 år och hade år 1834, då den sista formen af fattigväsendet i England vidtogs, uppdrifvit fat taxorna till 8,683,461 pund sterling[5].

Tre år efter det i England så vidt utsträckta unds ningssystemet, eller år 1798, framträdde statsekonomen M *thus* med sin, sedermera fullständigare utarbetade och i f faldiga upplagor spridda bok kallad: *Försök öfver folkökn gens princip, eller en blick öfver dess forna och närvara verkningar på mensklig lycka*[6]. Bokens hufvudtanke är i början af denna artikel uttryckta: att folkökningen, lå ifrån att behöfva uppmuntran, tvärt om naturligen sträl *utöfver* tillgången af näringsmedlen, hvilken dock utgör c

---

[4] Egentligen infördes detta blott i *södra* delen af England. den *norra*, liksom äfven till *Skotland*, hvars fattigvård alltid varit bä än Englands, utsträcktes det ej. Hvad *Irland* angår, så har det först se år 1838 en allmän fattigvård; och dess tillstånd må bevisa, emot som fördöma fattigvården såsom *statsangelägenhet*, att, om en illa be nad fattigvård är förderflig, och äfven den bästa ej utan sina stora genheter (emedan fattigdomen är ett ondt), frånvaron af en laglig fat försörjning dock gör det onda värre.

[5] Genom den nya engelska fattiglagen, och ehuru upphörande understödet för *arbetsföra* fattige ej kunnat, såsom lagen åsyftat, f utföras, hade dock fattigtaxorna för år 1836 sjunkit till 6,414,912 p st. Men deremot väpna sig de så kallade *kartisterna*, och demagoge uppreta hopens passioner i synnerhet mot den nya fattiglagen.

[6] *An essay on the principle of population, or a view of its past present effects on human happiness.* Med den *andra* omarbetade uppla 1803 fick verket först sin större omfattning. Den *sjette*, tryckt i Lon 1826, är den sista mig bekanta.

aturligt återhållande gräns [7]. Hvarför — (det var den *följd* [althus drog af *principen*) — detta befolkningens öfverskott, m det ej af moraliska band hämmas, måste förtära sig sjelft enom *elände* och *last*.

Dermed syntes de bägge senare, då det *moraliska* återållet ej alltid kunde påräknas, äfven hafva fått sin nödvänliga plats sig anvisad i samhället. Att de der voro gamla äster hade man tillräckligt sett; att de voro hemma i huset lle ingen kännas vid; och en strid uppstod både om den amstälda principen och de deraf dragna följderna, hvilken, ed häftighet förd, äfven ur teologiska grunder, emot en af e välvilligaste män, sjelf prestman, slutligen synes bilagd deriin, att principens sanning i det hela måst erkännas, men att ess olycksföljder, ehuru föremål för billig fruktan, likväl icke unna antagas vara oundvikligt nödvändiga; hvilket författaren fven antydt.

Saken har både sin ljus- och sin skuggsida; och om fven dess förste framställare, hvars arbete gjort epok, ej tillickligt hänvisat på den förstnämda, om han till och med in sägas luta till en ytterlighet, just emedan han hade att ekämpa en hittills gällande motsatt, så finnes likväl denna ussida i hans ämne och är egnad att frambryta just ur dess örkaste skuggor. — Menniskan är ej ett så lättlärdt barn, t hon ej skulle behöfva *nöden* till läromästare. Och det fves slutligen ingen skarpare väckare på mensklig verksamet än denna befolkningens naturlag att sträfva utöfver gränrna af de för hand varande näringsmedlen. Deri ligger hemgheten af jordens och dermed menskligehetens fortskridande lling.

Om vi säga, att den nämda lagen gäller för det hela, följer deraf likväl ej, att den icke har sina undantag; men essa äro af en beskaffenhet, att de, rätt förstådda, bekräfta elfva regeln. I detta afseende må anmärkas följande: det ın i särskilda fall finnas en *aftagande* befolkning; det kan ınas en *stillastående*, som merendels är förebudet till en

---

[7] Vi lemna derhän författarens bekanta *geometriska* och *aritmetiska* ıier, som skola uttrycka *måttet* af missförhållandet i *folkmängdens* och *ringsmedlens* relativa tillväxt, ehuru dessa siffertal, liksom alla sådana. ıponerat på dem, som gerna taga siffror för bevis. — De innehålla en iism, som här ej är stället att utreda och vederlägga, men hvaraf det ına i boken är oberoende.

aftagande; och det kan slutligen finnas *två slags växande* befolkning, en till *förkofran*, en till *förderf*.

Aftagandet inträffar vid beröringen mellan ett *vildt* och ett *odladt* slägte och blir det förras lott. Vi vete, att bägge dessa termer äro relativa. Emellertid användes den förra gemenligen på hvarje menskligt tillstånd, som ännu ligger bortom *åkerbruket*, således på nomaden, herden, jägaren ibland folken. Beröringen emellan desse och åkerbrukaren innebär merendels fiendtlighet, en tyst eller öppen, och som slutas med att nomaden, äfven om han uppträder såsom eröfrare, går under eller utplånas genom beblandelsen med odlaren och så vidt deras gemenskap sig sträcker. Sådant plägar utslaget blifva af beröringen, om den på ena eller andra sidan leder till öppen fiendtlighet. Den tysta af blotta granskapet är ej mindre verksam, och för nomaden förderfligare i samma mån, som han i sjelfva nomadlifvet står lägre, och afståndet således emellan honom och odlaren är större. Ty äfven nomadlifvet har sina grader, från fiskaren, som står lägst, till jägaren, till herden, hos hvilken sistnämde den bestämdare *egendom* redan begynner yppa sig, som hos de förre ännu blott har de trångaste gränser och först med fasta boningar får sitt egentliga område. En utfallen led i denna kedja är i nomadens förhållande till odlaren den förres så mycket bestämdare förderf, emedan den gör öfvergången så mycket svårare. Norra Amerikas jägarenationer, bredvid den anglo-amerikanske odlaren, visa att äfven civilisationen har sitt villebråd, som förgäfves flyr undan till skogarne, till ödemarken. — Olycklig menskligletens lott, vore det ej menniskans bestämmelse att i sin egen sak både stupa och segra!

Men segraren må ej förhäfva sig. Bakom honom står hans broder, — hans fiende. Och odlarens bana har för den enskilde (och den enskilde kan vara ett försvinnande menniskoslägte) ej mindre faror, än den jagade jägarens. Striden emellan de fasta boningarna och de irrande folken upprepar sig inom de förras väl bevakade omkrets, genom upptäckter af nya näringsfång, sedan odlare vid odlare stängt om sitt hus, omgärdat sin åker och fästat den fordom vilda jagten och fisket vid sin skog, vid sin insjö. Folket varder stort och mycket. Alla kunna ej ega jord. De fråga sig: hvad ega vi? De svara sig: hvad som *skapar egendom* — uppfinningsgåfva, arbete. Och nöden står öfver deras hufvud såsom läromästare. Då *lösryckes egendomen från jorden* med oemotståndlig makt. Slöjdaren

öppnar sin verkstad. Handeln utbreder sina segel öfver hafven. Omsättningen af alster och varor leder till upptäckten af en alla varors vara eller ger en sådan i *penningen* sin allt omfattande verksamhet; och i den *rörliga förmögenhetens strid med den fasta* begynner civilisationens egen inre kamp.

Hvar enda af dessa stora samhällsstrider, nomadens med odlaren, penningens med jorden, har sina offer. Den produktiva, folkökande kraften yttrar sig alltid företrädesvis hos den, som har eller får öfverhanden; under det lifskraften hos den underlägsne först är *stillastående*, sedan *aftagande;* och detta äfven *tidigare* än enligt naturens vanliga gång. Förhållandet gäller ej blott successivt och på längden, utan samtidigt och på bredden; så att folkökningen alltid växer mest, endera hvarest de gamla näringsfången ännu lemna mesta utrymme, eller hvarest nya upptäckas. I det hela är det generationer som vinna på generationer, ej blott genom förgängelsens vanliga skiften, hvarigenom ungdomen alltid efterträder ålderdomen på jorden; det är med hvarje nytt näringsfång en i det hela talrikare generation som bryter fram och ger sig luft, sedan den så länge trängts mot gränsen af de gamla näringsfången, tills den nya upptäckten blifver gjord. Tusende ströfva i denna afsigt oupphörligt på den gamla civilisationens yttersta förposter, och hvarje deras steg framåt kännes äfven bakom dem i sina verkningar, och mycket har redan skett, hvarom man i eftertruppen ännu ej har aning.

Vi torde genom det anförda ha upplyst undantagen med de *aftagande* och *stillastående* befolkningarna, och huruledes dessa undantag i sjelfva verket bekräfta principen. Återstår att kasta en blick på det slags *folkökning*, som innebär sitt eget *förderf.*

Vi ha talat om *nöden* såsom läromästare. Att den kan vara en god, lärer ej nekas; men oemotsägligt är den en sträng och föga skonsam mot de svaga. Dessa gå likväl äfven fram med de starkare; ty samdrägt är i alla menskliga företag så god som seger, och det är lagd en välsignelse på hvarje menniska, som hjelper *någon* med sig fram. Först då viljan dertill mer än förmågan fattas, uppstår detta affall af folk — liksom civilisationens marodörer — hvilka i sjelfva verket, om ock skenet hos somliga är annorlunda, lefva ej *med* utan *mot* sina likar, nämligen i lätja, på plundring och rof. Växa dessa till ett betydligt antal, så begynner ock de svagas olycka och fall; ty hvarje stark af de illvilliga tager med sig många af

de svaga. Då uppstår en egen nöd uti nöden — den *oärliga nöden* — som först gör äfven den *ärliga* nöden skamlig. Då förlorar slutligen ock fattigdomen *sin adel* i samhället (den ärliga har en sådan), och i sammanverkan af olyckor och brott uppstår ett slägte, derutinnan under djuren, att det ej drager omsorg om sin egen afföda, hvilken derför blifver lika talrik som eländig och kortlifvad. Man kallar detta slägte *pöbel.*

Många se uti den nya tidens industriela riktning hufvudorsaken till denna, visserligen nu mer än förr med skäl öfverklagade pöbel-alstring. Den framställes såsom en bedröflig frukt af den *rörliga* förmögenhetens vunna öfvervigt öfver den *fasta.* Men vore den nämda åsigten i allo sann, så skulle fenomenet vara främmande för alla de länder, der tvärt om den fasta förmögenheten bestämdt har öfvervigten. Men sådant är ej förhållandet. En blott jordbrukande folkmängd, och (hvilket i slikt fall merendels händer) delande sin jord nästan i oändlighet, kommer just, i följd af sitt fasthängande vid jorden snart till en öfverbefolkning, som blir pöbel och en föga mindre fruktansvärd än manufaktur-pöbeln. — Irland visar prof på denna ytterlighet, liksom de engelska fabriksdistrikten på den motsatta. I Asien lemna Kina och Bengalen exempel på högst talrika, ända till yttersta knapphet på åkerbruk lefvande populationer, och i dessa länder med urgammal odling frambringar en missväxt grufliga förstörelser, på långt när ej att jämföra med europeiska handelskriser. Bevis nog, huru farligt och osäkert för ett folk fasthållandet vid en *enda* näring, vore det ock modernäringen, jordbruket, är! Bortom det civiliserade tillståndet äro fiskarlifvet, jägarlifvet, herdelifvet underkastade ännu osäkrare skiften. Också herskar här en enformighet i förvärf, som ingenstädes inom civilisationens område ens är möjlig. Felslåendet har också förskräckligare följder. Sysselsättningen med *flera* i hvarandra gripande, hvarandra understödjande näringsfång är hvad som mest befordrar menskligt välstånd. Derför är *utom* civilisationen äfven *dödligheten* i förhållande till folkmängden *störst,* liksom *inom* civilisationen och i mån af dess framskridande *mindre,* hvilket vill säga, att menniskans naturliga lifslängd vinnes af allt flere, under det den våldsamma, af olyckliga omständigheter förorsakade döden blir sällsyntare. — »Det synes nu vara ett afgjordt faktum» (säger en af de nyare för-

fattare, som mest sysselsatt sig med dessa ämnen [8]) »att i de länder, der civilisationen gjort de största framsteg, tillika det största aftagande i dödlighet blifvit observeradt». — En ganska kunnig Engelsman, ehuru sjelf tillhörande det politiska parti, som företrädesvis plägar upphöja det gamla, skrifver likväl nyligen: »den stora rörelsen i Europa, under det sista halfva århundradet, till en högre grad af civilisation har öfver allt varit åtföljd af en *förminskad dödlighet*, och detta *i synnerhet bland barnen»* [9]. I sammanhang hvarmed anföres: »att dödsfallen under fem års ålder nu äro dubbelt mindre än för hundra år tillbaka i England. — Man må tillskrifva särskilda orsaker, t. ex. skyddskoppornas införande, så stor inflytelse man behagar på detta sista, så står likväl fast, att den hufvudsakliga erfarenheten, nämligen *den minskade dödligheten i det hela* (oaktadt de stora krigen), ej kunnat ega rum, om ej den nyare industriela riktningen öppnat *möjligheten af ett större välstånd för flera än förr.* Och detta resultat låter bevisa sig äfven i fråga om *maskinerna*, hvilkas verkan på arbetarens öde blifvit med så mörka färger skildrad.

Det må tillåtas oss att här upprepa följande ord ur en ej längesedan utgifven skrift [10]: »Hufvudfrågan blifver: är den nöd och last, som varit och ännu ej upphört att vara hopade i faktorierna, en nödvändig eller blott tillfällig och öfvergående följd af maskinernas införande? Hvem skulle ej helst vilja tro det senare? Maskinernas uppfinning och fullkomnande äro ju en triumf af menskliga förståndet. Deras närmaste verkan, eller besparing af fysisk menniskokraft, måste äfven ofelbart vara ett godt, då derigenom nytt utrymme beredes åt intelligensens verksamhet. Att det ligger någonting oemotståndligt i hela riktningen har ock redan erfarenheten visat. — — Hvarje brytning af arbetskraften ur vanliga banor har alltid varit åtföljd af en protest å den arbetande klassens sida. Nästan hvar enda förbättring i maskineriet har i England haft med sig uppror af arbetsfolket, sammansättningar att icke arbeta utan för en viss föreskrifven dagslön, förstöring af maskiner och hela fabriker. Allt sådant har utan undantag slutat

---

8 *Quetelet*, Sur l'homme et le developpement de ses facultés, ou essai de physique sociale. Bruxelles 1836.

9 *Quarterly Review*, Mars 1839. State and prospects of Asia.

10 *Den blå boken*, s. 77.

dermed, att arbetarne måst underkasta sig sitt öde; ja de ha försvårat det onda, mot hvilket de upprest sig. Sjelfva deras sammansättningar ha blott gifvit ny retelse åt uppfinningsgåfvan att spara arbete, och arbetaren har ofta måst återvända till verkstäder försedda med maskiner, öfverträffande dem han angripit och förstört. — Å andra sidan får denna underkastelse ej endast tillskrifvas nödvändighetens tvång. Det måste dock finnas någonting i *mängdens intresse,* som allt mer försonar den med maskinerna. Ett sådant motiv ligger för en dag: *de föda flera.* Det är i synnerhet i manufakturdistrikten som Englands folkmängd till en så förvånande grad tilltagit [1]. — Denna omständighet är ej den enda. Arbetarne ha klagat, att maskinerna *minska* dagspenningen. De måste slutligen finna, att denna minskning mer än ersättes genom *ökad* arbetsförmåga i produktion af varan, hvars i betalningen beräknade qvantitet ökar deras dagliga förtjenst. För föga mer än ett halft århundrade var britiska bomullsmanufakturen ännu i sin barndom; det är nu den största och vigtigaste i britiska riket. Äfven Indien, oaktadt råämnet der är hemma, arbetslönen ytterligt ringa, och skickligheten i väfnad af ålder berömd, har ej kunnat utstå täflan med den engelska konstfliten. En bomullsspinnare förtjenar nu *mer* än för tio år tillbaka, och med *mindre* arbete. Så mycket har den ojämförligt större qvantiteten af den producerade varan verkat; hvadan kalkulatören ock anser sig fullt berättigad till den slutsats, att *förbättringar i maskinerna måste öka både fabriksegarens och arbetarens profit»* [2].

Jag tror mig med skäl kunna antaga: *att icke i någon tid flerfaldigare utvägar till arbetsförtjenst för hvar och en, som vill arbeta, funnits, än just i den närvarande.* Industriens utveckling i alla riktningar rättfärdigar antagandet. De nyss

---

[1] Lancashire hade år 1700 omkring 166,000 invånare, hvilka 1750 hade växt till 297,000. Under de följande femti åren uppfunnos ångmaskinen och spinnmaskinen. År 1800 var folkmängden i detta grefskap 672,565 och år 1831 hade den stigit till 1,336,854. Det är den hastigaste folkökning i Europa och kan i Amerika endast jämföras med tillväxten i Kentucky och Illinois.

[2] I den berättelse, som en engelsk parlamentskommission afgaf öfver bomullsfaktorierna, har en M:r Cowell jämfört uppgifter och räkningar från 151 så kallade *cotton-mills,* som tillsammans sysselsatte 48,645 arbetare. Resultatet var det i texten nämda, oaktadt de fallande prisen på fabrikaten: ett fallande som dessutom godtgöres af det fallna priset på de förnämsta lifsförnödenheter under samma tid.

förda vigtiga fakta förklara och bestyrka det. Det är vår s obestridliga *vinst*. Att denna vinst tillika ännu är äfven-lig och ställd på ganska svåra vilkor, som hvarje ögonblick ta att förvandla den för den enskilde i *förlust*, nekas ej. rarje tid har i detta afseende sitt vinst- och förlustkonto. r spelar otvifvelaktigt det högsta spelet. Men innan vi för-ka att närmare se in i detsamma, kastom ännu en blick på t förflutna!

Feodalismen hade sin vinst och förlust. Den höll massan en gång i armod och träldom. Ett af de vanliga namnen bonden, på handtverkaren under medeltiden är *den arme*, er *fattigfolket*. Men om detta armod stod på eländets gräns h ofta inom denna gräns, så fans likväl i herrarnes eget resse ett återhåll mot dess öfvermått: slafven var deras nämsta egendom och användes, men vårdades också, såsom endom.

Hierarkien hade sin vinst och förlust. Den uppmuntrade nskliga sjelfverksamheten genom ingen ny rätt, men den ötte eländet med förbarmande. De första stora välgörenhets-stalter äro kyrkans. Och om denna välgörenhet ej gjorde skilnad ellan lättingen och den arbetsamme, emellan den sjelfförvållade h oförvållade nöden, så hade den deremot, genom de andliges h klosterlefvernets *frivilliga armod*, i allmänhet *förädlat* fat-domen i dess egna ögon. Att borttaga den ärliga fattigdo-ens blygd och dermed läka dess inre förbittring blir alltid uppgift för hvarje tid, som den på ett eller annat sätt iste lösa, och som det innebär en stor fara att vårdslösa.

Det tredje ståndet har haft och har sin vinst och förlust. et har i städerna begynt det stora verket af den lifegnes ancipation. Det har i allmänhet visat, att menniskan ej är endom, utan skapare af egendom; hvarför det ock skapade ny förmögenhet, den rörliga, i motsats emot den fasta, en födde ock derigenom en ny, rörligare, flera omvexlingar derkastad *både rikedom och fattigdom*.

I allmänhet efterträda ej blott hvarandra de samhällsbild-ngar, som tillsammans utgöra *stånden;* de upprepa sig i arandra, ehuru motsatta de i sin första ansats synas vara. lossade hierarkien på feodalismens band, derigenom att den sig sjelf, såsom redan blifvit anmärkt, öfverflyttade dess incip, hvilken derigenom fick helt andra följder. Så har i edie ståndets sträfvande redan från början äfven de tenden-

ser visat sig verksamma, som i den feodala och hierarkiska perioden voro de herskande. Det verldshistoriskt så vigtiga *europeiska kolonialsystemet,* föranledt af *Indiernas upptäckt,* blef i sin början och fortgång ett gemensamt verk af adlig, presterlig, borgerlig anda, af heroisk förvägenhet, af religiös entusiasm, af merkantil spekulation. Man fick deruti på en gång en ny källa af rikedom och tillika en *afledare* af den europeiska fattigdomen.

Hvarje tid har haft egna sådana afledare; och den *moderna konungamakten,* som blef medeltidens arfvinge och under en *yttre enhet* kufvade dess i inre strid tröttade motsatser, har ej heller kunnat vara sådana afledare förutan. De *stående armeerna* och *sjöfarten* blefvo monarkiens afledningsmedel. Under geväret! eller till sjös! — sade man i hela Europa till den förlorade sonen, till lösdrifvaren. Det var den tidens korrektionsinrättningar; och de ha för sin tid ej illa svarat emot ändamålet.

Afledaren för vår tid visar sig uti den erfarenhet, hvilken vi stält främst i detta tidehvarfvens vinst- och förlustkonto, nämligen i de nu för tiden vida mer än förr mångfaldigade utvägarne till arbetsförtjenst, genom industriens utveckling. Den *finnes,* denna afledare; men den är till sin verksamhet *hvarken reglerad eller försäkrad.*

Det kommer äfven deraf, att vår tid är en *öfvergångstid,* en af de tider, i hvilka civilisationen lemnat sin sist innehafda basis för att sätta sig på en annan; och hvarje sådan mellantid är företrädesvis utmärkt genom en frambrytande ström af förstörelse, på eftersvallet af hvars vågor samhällena länge kringkastas. Med *korstågens* ström bröt sig *feodalismen,* med *reformationskrigen* bröt sig *hierarkien.* Med *revolutionskrigen* i våra dagar frambröt slutligen den af konungamakten först gynnade, sedan hämmade *tredje ståndets* kraft; och det synes redan förläget öfver den seger det blott till en del vunnit.

Förlägenheterna och olägenheterna i detta afseende äro både många och stora. Vi vilja genast nämna en. Förloppet är, att *borgaren* ändtligen vunnit på *adelsmannen* och *presten.* Men *nedanför* borgaren i samhället är också ett *folk* — nämligen det så kallade *folket* — ett folk hvars arbete bereder skördarne och fuktar verkstäderna med sin svett; ett folk, hos hvilket både mensklighetens råhet och dess första enklaste behof afprägla sig; och till dessa enklaste menskliga behof

·er äfven *något att akta, att vörda.* Väl bekant med de *ltvungna* uppoffringarna, finner det företrädesvis föremålen denna aktning och vördnad i *förmågan af de frivilliga;* ı här var den ursprungliga hemligheten af de högre stånıs makt. Ty både *krigarens* och *prestens* kall är *ställdt på och död* och derigenom *upphöjdt* öfver bägge. *Domaren,* .en samvetsgranna utöfningen af sitt kall, står ej mindre ȷt. Sådant känner och förstår massan och följer och låter en tid äfven tygla sig genom skenet, om ock verkligheten essa högre regioner allt mer går förlorad. Den aktar naligen *ståndet* hos presten, domaren, krigaren; den aktar icke ndet, såsom sådant, hos den endast på förvärf ställde *borga-*, ehuru den kan akta menniskan uti ståndet. — Hvad meåterstår då för ett företrädesvis *borgerligt* samhälle, att af *'et* vinna den aktning detta förr gifvit åt de *högre* klasserna. n hvilken det synes vida mindre böjdt att egna åt företräı närmare dess egen krets? Det återstår endast att låta *ıniskans* värde genomtränga ståndet. I sjelfva verket komma ı allt mer ned på tredje ståndets grund. Detta stånd derigenom mer än någonsin underkastadt den nödvändighet. hvilken vi redan häntydt, att ersätta och i sig upptaga de lra stånden. Ej förgäfves bäras vapnen icke mera blott af *'laten,* utan af *medborgaren;* ej förgäfves är kyrkan icke ra uteslutande *presterskapets,* utan tillika allt mer *den krist-a församlingens* angelägenhet. — Kapitalistens beqvämliga la efter väl förrättadt jordiskt förvärf är icke menskligheс mål. Mot en klass, som skulle våga att så anse det, kar hopen bort sitt lif i förtviflade uppror; vore det ock blott att emot den betyga sitt förakt. — »Skulle ett nytt slags *gerlig adel,* en aristokrati af vattenbi och drönare» — ha en gång sagt [3] — »vilja bilda sig af en *sådan* klass, så den i sjelfva sin uppkomst förlorad. En *adel* har uppkom- i verlden, emedan han ursprungligen var ställd på *pligter,* *ı ej kunna betalas,* och derför var äran hans själ, och ej ıorlunda kan han existera. Men slutligen kan lifvets räkg för ingen salderas, om man ej *betalar med sin person;* äfven *borgaren* måste lära sig, vid straff att eljest med a fördrifvas från det rum, på hvilket samhällets utveckling ıom stält, att det är *denna* betalning, som sist erfordras; han ej är till för att, för lega, åt sig beqvämligen låta admi-

[3] Se *Läroverksfrågan,* 3:dje art.

nistrera försvar, liksom själavård och rättvisa, utan att vara genom dygder, om ej genom embete, tillika soldat för sitt land, prest för sin familj och domare i sitt hus. I sjelfva verket, om ett *medelstånd* allt mer intränger på de förra ståndens område, så kan detta endast bibehålla sin plats och med sig förbinda de förra derigenom, att det söker i mensklig enhet förbinda deras dygder.»

Vidare: — de orsaker som *fordom* hämmat eller varit afledare för fattigdomens faror för samhället, hafva i vår tid till största delen endera förlorat sin verkan, eller till den grad förändrat natur, att de befordra hvad de fordom tillbakahållit. Vi räknade bland dessa forna till utseendet hämmande orsaker till och med slafveriet, emedan fattigvården, såsom allmän angelägenhet, i slafstaten föga besvärar, ehuru vi ej vilja lägga allt för mycken vigt på den omsorg, som egnas åt slafven såsom sin herres egendom. Slafveriet är det stumma menskliga eländet. Man må ej tro, att detta elände ej finnes, derför att det icke ens har en röst. Det har fått en sådan i mån af slafvarnes emancipation. Eländet har blifvit högljudt, men lidandet i sjelfva verket mindre. Hvad religion och moral ännu ej kunnat uträtta till slafveriets afskaffande skall ändtligen egennyttan nödgas fullborda. *I den mån det fria arbetet utvecklar sig, blir slafarbetet dyrare.* Det synes vara Amerika, som stälde bägge bredvid hvarandra, förbehållet att först göra denna erfarenhet [4]. — Så sammanhänger allt i civilisationens gång, och fördömelsen öfver omenskliga inrättningar inbryter öfver dem småningom från *alla* sidor. — Vi räknade ibland de forna afledande orsakerna hierarkiens stora välgörenhetsanstalter, t. ex. klostren. Äfven dessa, allt mera urartande, ha slutligen befunnits snarare befordra det onda de voro ämnade att mildra; och protesten emot sjelfva den princip, hvarpå de varit grundade, har med tiden visat sig föga mindre verksam i det katolska än i det protestantiska Europa. Vi räknade ibland den farliga fattigdomens afledare äfven de stående armeerna. Man klagar nu öfver dem, såsom ett hufvudskäl till nationernas förarmande. Vi räknade dit kolonialsystemet. Men den i synnerhet till norra Amerika fortgående emigrationen befriar Europa blott från en nästan omärklig del af en ständigt växande folkmängd. Kriget sjelft hvilar slutligen på geväret, i förväntan på de stora samhällsfrågornas lös-

[4] Jfr *Tocqueville,* De la democratie en Amerique.

ning. Så sammanstämmer allt att göra dessa till en *inre* angelägenhet. — Och emot alla dessa olägenheter ha vi, med afseende på *vårt* ämne, blott kunnat hänvisa på en enda vår tids fördel: *en mer än förr öppen och mångfaldig tillgång på arbetsförtjenst för den arbetsföre och arbetsvillige.*

Men finnes verkligen denna fördel, hvilket vi tro oss hafva bevisat, och begagnas den såsom den bör och kan, så torde ock fattigvårdsfrågans förnämsta svårigheter ej heller för vår tid vara oöfvervinneliga.

Tillämpningen häraf på fäderneslandets i många afseenden egna förhållanden skola vi härnäst försöka.

FEMTE ARTIKELN.

En mer än förr öppen och mångfaldig tillgång på arbetsförtjenst för den arbetsföre och arbetsvillige sade vi vara vår tids afledare för fattigdomen. Den finnes, tillade vi, denna afledare; *men den är till sin verksamhet hvarken reglerad eller försäkrad.* Hvad *dertill,* i vår oförgripliga tanke, skulle fordras, återstår att säga; men då vi önska säga det i synnerhet med afseende på fäderneslandets egna förhållanden, måste vi ännu en gång vädja till våra läsares kanhända nog pröfvade tålamod, då vi fråga: hvilka äro dessa *egna* förhållanden?

De ligga både i Sveriges *natur* och *historia.* De naturliga egenheterna kunna alla sammanfattas deruti: *den skandinaviska halfön är odlingens nordligaste hem på jorden.* I Luleå Lappmark har Qvickjocks fjälldal, under 67 graders 20 minuters polhöjd, ordentligt åkerbruk. Korn har någon gång gifvit ända till 48:de kornet. Potatesodlingen drifves med fördel. Vid Enontekis, under 68½ graders polhöjd, skördas ännu korn och trädgårdsväxter; i norska Finmarken till och med under den 70:de graden. — Öster och vester om oss, under samma latituder, förändras förhållandet betyd-

ligt. I Sibirien upphör allt åkerbruk litet ofvan om Tobolsk under 60:de graden, och i Canada redan under den 51:sta. Peking, under lika bredd med Neapel och med lika varma somrar, har vintrarne kallare än Upsala. — Hvad ock orsaken må vara: endera vårt lands nästan hafomflutna läge, ty hafvet, som året om bibehåller nästan samma värme, emedan solen ej verkar på djupet, mildrar vintrarne; eller jordens egna värme, som hos oss, ehuru utan tecken till vulkaner, likväl för det nordligaste Skandinavien är 2 grader, för det sydliga ungefär 1 grad högre än luftens medelvärme; eller inflytelsen af en gammal odling; eller troligast alla dessa orsaker tillsammans; — nog af, den skandinaviska halfön är af alla så nordligt belägna länder det af naturen mest gynnade.

»Det är, för att förstå ett folk, — ha vi en gång sagt[5] — väl värdt att betrakta den natur, hvari det lefver. Det är så mycket nödvändigare, ju mer denna natur eger någonting utmärkt, outplånligt af menniskohand, och derigenom yttrar en så mycket mäktigare inflytelse, med hvilken menniskan har att kämpa eller hvilken hon måste underkasta sig. I de måttliga luftstreck eger naturen inom sig den största mångfaldighet och går genom sin bildsamhet mest menniskans konst och flit till mötes. I polar- och eqvatorial-länder återtar den deremot sitt eget välde och herskar med en sträng, ofta förskräcklig spira, under hvilken menniskan måste böja sig; hvarjämte allt här tillika får en mäktigare enformighet. Den heta sandöknen är ej mer beboelig än den eviga snön; och om äfven en lågande sol framkallar ett öfvermått af det fysiska lifvet, så är detta i de varmaste länder ej sällan lika hinderligt för menskliga odlingens framsteg, som naturens förskräckliga fattigdom och vildhet i de kallaste. Den skandinaviska halfön är redan till en del ett polarland, ehuru tillika det mildaste och bäst begåfvade på jorden under lika nordlig bredd. Om härutinnan naturen varit oss bevågen, så påminner hon oss likväl, att vi äro grannar till de nejder, der hon ensam herskar och föraktar all mensklig konst och allt främmande herravälde».

Efter *vintrar* räknade våra förfäder *åren*, med namn af den drygaste delen för det hela. I sjelfva verket är det vintern, som bestämmer det nordiska hushållets karakter. Det kan ej lefva för dagen, det måste lefva för året, och under den vida längre delen af året på det förråd, som under den

[5] *Svea Rikes Häfder*. Inledning, s. 29.

kortare delen blifvit samladt. Den för-, efter- och omtanke, ett sådant förhållande nödvändigt påkallar, kunde ej länge lita på jagtens och fiskets osäkra vinster. Sjelfva den nordiska boskapsskötseln fordrar en vinterproviantering. Så upptäcktes tidigt den lyckliga egenhet hos svenska jorden att, oaktadt det högt nordliga läget, inbjuda till odling och med detsamma till ett hushållssätt, som företrädesvis tillåter att samla förråd. Deraf *åkerbrukets* obestridliga ålder i Sverige. Och man tycker sig, son efter far, kunna följa den gamle svenske odlaren i spåren. Han var först half nomad, äfven såsom åkerbrukare. *Svedjandet* är ett nomadiskt åkerbruk. Den fruktbara slätten, sjöstranden, åbrädden lockade, fästade honom. Omkring hans stuga röjdes hans åker, och *tomt blef* första gången *tegs moder*, för att tala de gamla lagarnes språk. Af hans *hem* blef hans *hemman*, med länge obestämda gränser. Här var vinterstugan och boden för vinterförråden, under det hans sätrar, hans fäbodar, bredvid de betesmarker, som i skogarne uppstått på svedjelanden, tidtals förblefvo sommarvistelser för honom sjelf och hans hushåll, eller en del deraf, såsom ännu sker i Norrland och i allmänhet i Sveriges skogsprovinser. *Vårsädet*, företrädesvis det brådmognande *kornet*, var tvifvelsutan första säde. *Höstsädet*, med sin förtröstan på ett lifsfrö, som vintern blott täcker, men ej skall släcka — en skön förebild af ett högre hopp — är, liksom bruket af de sädesslag, hvilka dertill sig egna, senare. Ännu år 1466 kallar ett påfligt bref till biskopen i Strengnäs *hvete* och *råg* för »nya och ovanliga sädesslag ofvan om skogen Kolmorden, af hvilka man icke borde försumma att äfven taga tionde»; och om äldre intyg bestyrka, att dessa sädesslag från Göta rike tidigare funnit väg äfven till det egentliga Sverige, så visar det anförda åtminstone, att de der länge voro sällsynta.

Vi ha tecknat det *naturliga* grunddraget i det nordiska lifvet. Det är en öfvervunnen vinter. Återstår att utmärka det *historiska*. Det är en *med arbete förvärfvad odalrätt, emedan svenska jorden aldrig blifvit eröfrad*. Äfven den gamla invandringssagan om Oden och hans Asar talar om fredlig kolonisering, ej om ett våldsamt underläggande. Kriget har visserligen haft en allt för stor återverkan på den svenske odlaren, men krigslagen har aldrig delat hans jord eller gjort honom till arbetare under främmande herrskap. Den återverkan vi nämde utgick från honom sjelf. Ett inskränkt åkerbruk, äfven med ett konstlöst begagnande af de hjelpme-

del landets natur eljest erbjöd, var ej tillräckligt att föda en växande folkmängd, som fann på att taga af andra hvad den ej hade hemma. Den steg till hafs; den for i öster- och vesterväg på vikingatåg. Derigenom förstördes och stiftades riken, hvarom lysande kunde ordas och blifvit ordadt. Men saken är, att nordbon blef sjöröfvare, och kriget blef svensk binäring. Detta slags förvärf skulle nödvändigt hämmande inverka på det fredliga förvärf, hvarigenom egendomsrätten i det gamla Sverige på det naturligaste sätt utbildat sig. Man har ej tillräckligt fästat uppmärksamhet dervid, att den *enskilda* egendomsrätten alltid har den *gemensamma* sig motsatt, och att, emedan bägge äro nödvändiga, den ena oupphörligt alstrar af sig den andra; ty menniskan är ej blott en individuel personlighet, hon är tillika en kollektiv personlighet, såsom i familjen, kommunen, staten, och till hvarje slags personlighet är egendom ett attribut. — Så var den första odalrätt upptagarens. Men odalmannen var nödvändigt på en gång en man för sig och en man för de sina; och redan i andra handen var egendomen arf eller *börd*, såsom de gamla lagarne det kalla, och blef dermed *slägtegendom*, så att den slutligen utan slägtens samtycke hvarken kunde afhändas eller minskas. Hvad som låg emellan de enskilda intagor gälde snart såsom de kringboendes *allmänning;* och allmänningen är den egendom, kring hvilken den äldsta kommunen — ofta blott den vidgade slägten eller stammen — bildat sig. Sig sjelf lemnad, lossar samhällets utbildning allt mer på slägtegendomens band, just genom familjernas mångfald och tillväxt, och i samma mån delas och odlas allmänningen och drager sig allt mer tillbaka till den mindre odlingsbara utmarken. Kriget såsom binäring hindrar denna utbildning och leder den växande folkmängden på falska spår. Odaljorden delas hellre än utvidgas. Af krigsfångar uppstår ett slägte af trälar. Slägtegendomen, i stället för att blifva rörligare, fixerar sig allt mer. Allmänningen blir oupptagen. Stammarne isolera sig; och tillstoppas den näringskälla det yttre krigstillståndet gifvit, vända de sig mot hvarandra i inbördes krig.

Det var hvad som hände, då kristendomen förbjöd det krigstillstånd, hvari den nordiska hedendomen befann sig till den öfriga verlden. Den svenska medeltiden visar oss först stamkrig, så ståndskrig, — då adel och presterskap i främmande och unionskonungar sökt medlen för eget herradöme; tills de främmande ville göra allvar af namnväldet, och det

första försök till Sveriges underkufvande angrep *grundvilkoret för svenskt samhälles tillvarelse.* Deremot reste sig Sverige med Engelbrekt och Gustaf Vasa. Det är vår första nationela rörelse och gjorde Svenskarne till en nation.

Åkerbruk och *krig* äro de enda svenska näringar vi intill denna tidpunkt kunnat uppvisa. Åtminstone träda de öfriga mot dessa nog mycket i skuggan. Jagten, fisket, boskapsskötseln må visserligen nämnas bredvid jordbruket, men betydde mer genom dettas brister än i sig sjelfva. Allt annat var mer främmande påförsel än inhemsk art: så *bergsbruket,* så vida det på grufdrift grundas; så *handeln,* så vida den höjde sig öfver det nödtorftigaste inhemska varubyte; så *stadsmannanäring* i allmänhet, så vida den förtjente namnet; allt detta var ännu i Sverige mera tyskt eller hanseatiskt än svenskt.

Staten fans först blott såsom det lösa sammanhanget emellan stammarne, särdeles sådana dessa visa sig i landskapsförbunden, och var sjelf helt och hållet bildad efter stam- och familjeförhållanden. I spetsen för stammarne den förnämsta stammen, Uppsvearne; i spetsen för denna den förnämsta familjen, Upsalakonungars, med sin öfver hela riket spridda arfvedel Upsala öde. Det var första *statsegendom,* men också en enskild slägt tillhörig. Kristendomen bröt dessa gamla stamförhållanden. Med det stånd, som införde den, det *andliga,* begynner ståndsbildningen. *Adeln* följde och växte i makt på bekostnad af stridiga konungahus, tills *jarlen,* adels-chefen, med Folkungarne satte sig på tronen. Dermed inträdde det *feodala* momentet äfven i Sveriges historia och har visat sig här under en egen gestalt, mera seglifvadt än man skulle tro. Vi känne feodalismens utgångspunkt: härkonungarnes och, efter desses upphörande, de stores krigiska följen. Sådana »store» — uttryckligen så kallade i vår medeltids handlingar — äfven »storherrar», »rikets friherrar», »hög- och välborne män» [6], utgjorde den mäktiga adel, som under täflande konungaätter äfven i Sverige hade uppstått och omgifvit sig med dessa stridbara skaror, hvilka Magnus Ladulås genom rusttjenstförfattningen sökte draga i kronans tjenst. Det hela är ett försök att i rojalistisk anda organisera en *adelshär.* Främst *riddaren* eller *herremannen;* dernäst *svenar af vapen,* egentligen den tjenande adeln [7]: bägge innefattade under benämningen »välborne män»,

---

[6] Magnates, majores, barones Sveciæ, nobiles m. m.

[7] *Sven* betyder tjenare.

hvilken deremot ej synes utsträckt till de öfriga eller de *männelige frälsemännen*, som genom rusttjenst först förvärfv skattfrihet. Gemenligen framställes denna skattfrihet såsom gonting nytt. I sig sjelf bekräftade blott författningen hvad förut synes ha varit i betydlig mån sjelftaget. Den från tro meddelade skattfriheten, mot rusttjenst, var blott den ro stiska stämpeln på adelns krigiska följen. *Folket*, så vida ville och förmådde stiga till häst, blef äfven *frälst*, — ett hang till adeln; det öfriga förblef *ofrälst*, hvilket i or egentliga mening väl är *ofritt*, men här ej kunde antaga fulla bemärkelse. Feodalismen har i Sverige saknat sin eg liga grund, nämligen ett genom eröfring i ofrihet störtadt e i ofrihet befästadt folk. Hos oss har den blifvit organise *uppifrån*, genom konungen såsom den förste adelsmannen; han har länge ej rätt kunnat skilja sig från den föreställ gen, att han egentligen är det såsom sådan.

Länen, här i allmänhet aldrig lagligen ärftliga (eh de genom Erik XIV:s grefve- och friherreskap blefvo det en del, och eljest ofta nog genom missbruk), voro, åtminst de betydligare, fästade vid befälet på kronans slott och fäs hvilka den kringboende allmogen med vissa, af de befallnin hafvande ofta godtyckligt ålagda tjenstbarheter (hvilket endast visar sig i de utländska fogdarnes förfarande) var derlagd. Att i så kallad *slottslofven* ännu under de fö Gustavianska konungarne flere insattes på en gång till be hafvare, var dels ett försigtighetsmått, på det de måtte bev hvarandra, dels ett sätt att föröka garnisonen; ty hvarje så slottsherre drog der in med sitt krigsfölje.

Vi ha sett, huru ståndsintresset förgäfves stämplades rojalistiskt. De faror för svenska allmogens frihet, som framkallade, reste deremot en *bondehär*. Det var med sådan som Engelbrekt fördref de utländska fogdarne, Stura kämpade och Gustaf Vasa segrade. Man igenkänner deri lika ett tumultuariskt symptom af *infanteriets*, i allmänhet r tredje ståndet framträdande, vigt i kriget.

Vi ha sagt, att det feodala elementet likväl i Sver varit seglifvadt; och så förhåller det sig. Konungaväldet under alla strider med adelsväldet aldrig tröttnat att dern söka förbindelse. Adelshären genomgår från Folkunga-ti svenska historien, såsom det bättre folket. Gustaf Vasa, s tyglade den, glömde aldrig, att han tillhörde den. Hans e begrepp hade i detta läger blifvit bildade. I hans egenm

tiga förfoganden om svensk jord, såsom sin egendom, framlyser den gamle adlige godsegarens föreställning, att den svenske odalbonden i sjelfva verket blott är frälsebonde och sitter på det bättre folkets jord: en föreställning, som frambryter såsom aristokratiens egen under Kristinas minderårighet och upprepar sig sedermera i den bekanta distinktionen, att adelsmannen ej egentligen är undersåte, men väl allmogen under och genom honom. — Sin *ärftliga* krona lät Gustaf räcka sig af adeln. Af *den* är arfföreningen i Vesterås den 13 Januari 1544 å alla ständernas vägnar utfärdad, och att adeln der kallar sig »Sveriges kronas medledamot» är så mycket märkligare, som handlingen, såsom ofta denna tidens riksdagsbeslut, ej otroligen är uppsatt i det kungliga kansliet. Medledamotskapet i Sveriges krona, som innebar ett medregentskap, gaf sedan hans söner nog att göra. Men också Karl IX, som bröt det, emedan det var fiendtligt mot arfföreningen, gaf derunder efter för den gängse tanken. Också en mindre omständighet kan i detta afseende vara betecknande. Vid Söderköpings riksdag, der han lät ständerna uppdraga sig riksföreståndarskapet, och der han den 20 Okt. 1595 höll så kalladt burspråk med allmogen samt derför lät på torget uppresa en *majestätspall* (så kallades en upphöjning, för tillfället bygd, då konungen under fri himmel ville tala med folket), stodo rådet, biskoparne och adeln *med* honom på majestätspallen, under det han talade till folket, ehuru han dervid ej dolde, att de, som omgåfvo honom, voro hans egentliga motståndare [8]. För öfrigt såg han förhållandet i stort mer än någon före honom. Adelshären genom rusttjenst hade redan förlorat sin brukbarhet och bestämmelse. Redan Gustaf I skapade dessutom ett rytteri, som underhölls på kronans hemman. Karl IX ordnade och förökte det. Den för landet kanske vigtigaste proposition, som en svensk konung någonsin gjort, var den af Karl IX flera gånger framställda och alltid afslagna, — att efterskänka adelns rusttjenst, emot det att dess bönder ginge lika i skatt med kronans. Sjelfva adelshären hade till en del suttit af. De, som ej förmådde hålla häst, tjente, såsom *frivillige*, och *adelsbussar*, till fot och mot sold. Ty hvar svensk adelsman var född kronans karl. — Rättigheten att förvärfva adlig frihet för skattehemman utsträckte Karl, genom sina *sköldknektar*, äfven till dem, som på egen utrustning ville tjena

---

[8] Se min *Sv. Folkets Hist.* II: 227.

till fot, under det han äfven fordrade rusttjenst af sina embetsmän, adliga eller oadliga, för de förlänta kronans gods och räntor. Allt ifrån den nämda Söderköpings riksdag kallade han dessutom särskildt *krigsbefälet* till riksdagarne, der hvar till laga år kommen adelsman äfven var pligtig att infinna sig. Krigsbefälet, ehuru utan egen röst, räknades till adeln. Man finner i början fullmäktige både af befäl och gemenskap; och *adelns* ed till den store Gustaf Adolf svors vid hans kröning af »Sveriges ridderskap och adel, krigsbefäl och menige krigsfolk».

Den på en gång *adliga* och *militäriska monarkien* utbreder sig nu glänsande för vår blick under en af verldens störste hjeltar och krigare. Allt hvad den för hans örnblick var ämnad att blifva, kan efterverlden ej veta, knappt gissa. Örnen föll, träffad i sitt lopp. Men mot solen hade han stält kosan. Och ehuru kriget hvälfde fram och åter sin blodiga våg i ännu många år öfver den plats der han föll; platsen är helig genom ljusets seger, och man inandas der mensklighetens frid.

Då betänkte de svenske store att förtjena namnet. Sverige har ej haft Axel Oxenstjernas like i rådet, och i Torstensson, framför andra, lefde hans mästares snille på fältet. Mot dem och deras medbröder kan blott en förebråelse rättvisligen göras. De trodde sig kunna grunda Sveriges rike, äfven framgent, på krigstillståndet och de förhållanden det skapat, ehuru tunga dessa blifvit för folket. Så blef kriget äfven efter freden en nödvändighet. Kristina vek för den undan. Hjelten Karl Gustaf underkastade sig den ej ogerna, inhemtande slutligen i sitt segerlopp Sveriges nyttigaste, nu ensamt oss qvarblifna eröfringar.

Vi ha sett, att svenska *adeln* under eröfringsperioden var representant af *Sveriges här*, hvilken åter i verlden representerade Sveriges rike. Den hade i spetsen för denna här gjort godt arbete, men ej heller förgätit sin fördel, och under en ny, svag förmyndarestyrelse, efter Karl Gustafs tidiga död, fick hvar för sig nog rymligt tillfälle att iakttaga den; hvilket förde till tvistigheter inom ståndet, förebådande söndring och fall, medan adeln var döf för det under den gäsande allmänna missnöjet. Emellertid uttalades nu först tydligen anspråk, hvilka förr varit snarare öfvade än utsagda, men nu ljödo särdeles illa i folkets öron, t. ex. adelns påstående år 1664: »att icke kunna öfverröstas af de andra stånden vid riksda-

garne». Nästan utan att veta huru, kastade en emellan allianser och för subsidier vacklande styrelse riket åter i ett krig, vid djupt förfallen krigsaga och bristande tillgångar olyckligt öfver allt, hvarest ej den unge Karl XI sjelf uppehöll svenska vapnens ära.

Han utgick ur detta krig med en djup kännedom af det allmänna tillståndets brister och med beslutet att grunda Sveriges krigsmakt ej på subsidier, utan på landets egna, väl använda tillgångar. Men i Sveriges jord, med hvilken redan Gustaf Adolf sökt förbinda den af honom upprättade ständiga krigsmakten, kunde den ej rätt rotfästas, sedan Sveriges adel på både kronans och allmogens bekostnad nästan delat den sig emellan. Till att återtaga hvad kronan härigenom undangått, hvilket skedde genom *reduktionen*, erfordrades envåldet och gafs af de ofrälse stånden, hvilka gerna, — liksom den yngre adeln ej ogerna, — nu sågo de afundade stores makt krossad. — Att göra Sverige stridsfärdigt och kronan enväldig och rik, blef ifrån 1680 ett hufvudföremål för Karl XI:s återstående fredliga regering. — Så kände sig Karl XII på en gång sjelfrådande och fullrustad. Sammansvurna grannar utmanade honom. Då drog han åter öfver gamla svenska stridsfält till vidt aflägsna nya, så långt segerns hopp vinkade, och längre, trotsande först lyckan, så olyckan, tills fäderneslandet ej hade söner mer att honom lemna, och, med fallet af Sveriges makt, ur dess ruiner en hand vände sig mot hans lif. — Hvad vi härmed velat säga är, att *kriget*, som började med att vara svensk binäring, slutade med att blifva svensk hufvudnäring.

Häraf följde, att alla Sveriges fredliga näringar uppdrogos i krigets skola eller länge ansågos, som voro de till för krigets skull.

I allmänhet hade det industriela samhället skjutit fram under och undan det militäriska, — det borgerliga samhället under och undan det adliga; hvilket sistnämda likväl ej endast var på våldet grundadt, ty det omgafs af de på lif och död stälda krigiska dygdernas glans. — Borgaren var från början mest den undan det feodala förtrycket emanciperade slafven, och, sedan friheten fått en fristad inom städerna, lastade ofta förtrycket blott så mycket hårdare på det under feodalherrars ok qvarblifna landtfolket. — Kyrkan först, konungarne sedan, ha medlat emellan det adliga och det borgerliga samhället. Men konungarne, ur adeln utgångna, tycktes ock ej sällan anse det framträngande borgerliga samfundet som ett nödvändigt

ondt, på hvilket man derför så mycket som möjligt borde klippa vingarne. *Tullen* t. ex., i början en friköpelse från plundring, utkräfdes länge nog sjelf som en sådan; och ännu på 1600-talet hör man i svenska rådet omtalas, huruledes stora sjötullen af ålder var ett *secretum*, d. v. s. ansågs som en fälla, hvari köpmannen gick. Småningom ordnade sig förhållandet lideligare, och industrien, först blott tolererad, uppmuntrades till och med — men *för* att beskattas.

Det egna för Sverige är, att den *landtliga* fria kommunen här är uråldrig och förblifvit outplånlig; men att den *borgerliga* — liksom man ser feodalismen sjelf införd af konungarne, så vidt ske kunde, efter utländska mönster — till största delen blifvit organiserad *utifrån* och *uppifrån*. På gamla marknadsplatser och omkring biskopssäten uppstodo våra obetydliga landstäder; sjöstäderna mest af inflyttadt tyskt eller hanseatiskt borgerskap, som äfven beherskade den inre rörelsen. Gustaf Vasa utdref Lübeckarne, men för att taga både den yttre och inre rörelsen i sin egen hand. Hvad han så skapade förgicks till stor del under de inbördes krigen mellan hans arfvingar. Karl IX:s naturligt mäktiga förstånd måste äfven på näringsfältet beundras. Man ser i hans sjelfförfattade betänkande »om städernas inrättning i riket», hvari han utgår från den sats, att i de städer, der nederlag är för främmande varor och fri handel, der är mesta tillsändning och bästa näring, hvilka förmåner borde förnämligast begagnas af de städer, som dertill genom läge och andra omständigheter voro gynnande — man ser, säger jag, huru han på ena sidan såsom hufvudpunkt fattar *Stockholm*, som efter Visbys fall i hans tanke borde bli stapelplats för Östersjö-handeln, och på den andra för Vesterhafvet *Göteborg*, som också blef hans stiftelse. I allmänhet följde *han* den grundsats att, med undantag af främmande starka drycker (för hvilka tull betaltes), tillåta fri införsel, »på det undersåtarne må desto mer näring och bättre köp på främmande varor hafva». Men till myntets upprätthållande skulle af både in- och utländska varor en viss procent betalas till kronan i silfver, dock hälften mindre af inhemske handlande.

Med Gustaf Adolfs tidehvarf begynte egentligen hvad vi kallat krigets skola för svenska näringarna; och denna har, såsom kriget, sin lysande sida. Under oupphörliga krig har den store konungen inom rikets då varande område anlagt och privilegierat ej mindre än sjutton städer, deribland å nyo det

af Danskarne förstörda Göteborg. Under honom och hans fader, och igenom bägge, blef svenska bergsbruket och i synnerhet jernhandteringen både *krigets* och *odlingens* medel. Jernet röjde på samma gång Sveriges ödemarker och hvässades till Sveriges vapen. Riket blef en vapensmedja. Sjelfva de nödgande behofven skärpte eftertanken äfven öfver det för näringarna naturligaste sätt att blifva gifvande, och Axel Oxenstjerna har uttalat det, då han skref: »bäst är kronan sätter sin profit i en riktig tull och gifver handeln i undersåtarnes händer». Men verkställigheten kunde aldrig svara mot insigten. Vi ha redan anmärkt, att »Sveriges ärorika tid var en tid af stora *lifvande* ideer och på samma gång en tid under våldsamt *tvingande* omständigheter». Vi ha redan förliknat Gustaf Adolf vid en »såningsman från en framilande stridsvagn, hvarför af sådden somt föll på hälleberget och somt bland stenören och somt bland törnen. Han *måste* hafva medel för krigen, och näringarna fingo rätta sig derefter. Också tog han dem under sin egen hand, omedelbarligen genom monopolier för kronan, eller medelbarligen genom kompanier, arrenden och privilegier, allt i ändamål att tillvägabringa en af omständigheterna fordrad *tidigare* vinst, än en naturlig tillväxt kunde medgifva. Den stora embetsmanna-hierarki, hvarmed han (ovisst under hvilka förhoppningar) omgaf sig, *måste* — Oxenstjerna sjelf framför allt — då den efter honom ställdes i spetsen för ett ofullbordadt verk, fortgå på samma bana och tillgripa samma medel; och så har samma tidehvarf, som först uttalade principen af näringarnas frihet, både grundat och stadgat prohibitiv-systemet i Sverige» [9].

Det fans knappt någon betydligare vara af alla dem riket frambragte eller ock utifrån behöfde, på hvilken ej kronan spekulerade, och som ej, under detta tidehvarf eller strax derefter och genom de grundsatser det gjorde gällande, blef, för längre eller kortare tid, i verkställighet eller åtminstone i förslag, föremål för ett dylikt monopolium, eller arrende, eller kompani, eller privilegium: — ifrån *spanmål, koppar, jern, trävaror, tjära* till *salt* och *tobak*. Genom *skeppskompanier* och *handelskompanier* af flera slag sökte regeringen bemäktiga sig både den inre och yttre rörelsen, allt såsom medel för kriget; och äfven den lockande vinsten af *kolonier* undgick ej uppmärksamheten.

---

[9] *Litteraturbladet* för Maj 1838, s. 73.

Vi både förvärfvade och borttappade sådana under lopp vår eröfringsbana. — Under det adeln begagnade sig af nans förlägenhet, att, dels såsom belöningar för gjorda tjei dels genom köp, pant och byte, till sig bringa dess jord, tor och inkomster, och en mellanmakt sålunda befäste sig lan konung och folk, som kunde vända sig och har vänd mot bägge, förstärktes denna mellanmakt, — liksom en ökas af trossen — genom de nyss nämda inrättningarna och de af sig alstrade. Allt hvad genom förmögenhet egde förvärfvade inflytande slöt sig såsom långifvare, förlänin nehafvare, förpaktare, ledare af riktande företag till d mellanmakt, eller blef sjelf en underordnad sådan, som mån gjorde regeringen ej mindre än undersåten af sig bero Detta vanliga sätt att förvärfva förmögenhet var i sjelfva v äfven ett krigiskt förvärf, utgående från krigskommissariat, ranser till armeen, försträckningar, tullförvaltning, arren tull eller andra kronans inkomster; hvilket allt, om det l des, slutade med att föra den ofrälse spekulanten in i a och erbjuder skådespelet af ett fortgående näringarnas n terande. Denna underordnade mellanmakt blef slutligen den gamla adliga mellanmakten farlig, då konung Karl X stälde sin stora fiskaliska aktion. Nya spekulanter vor genast redebogna att ingå i envåldets tjenst; och hvad lika lagenliga som riksgagneliga reduktionen i utförandet a orättvist och förhatligt, får man till ej ringa del tillsk sådana medhjelpare och rådare.

Nu, sedan den stora mellanmakten, med sitt till så tydlig del vunna herravälde öfver Sveriges jord och oc var bruten, gafs i stället rum för anspråket att denna och dessa odlare voro och ursprungligen varit *kronans*, oc derifrån all enskild egendomsrätt härledde sig. Ur d ehuru hvarken teoretiskt eller praktiskt fullt genomförda, punkt ordnade den store rikshushållaren Sveriges rike, såso sträng husfader sitt hus. Detta blef sedan för trångt fö siste kämpen; och Sverige, efter *hans* fall, skulle ännu en g liksom vid den hedniska krigsålderns slut, finna sig p gång drifvet inom sig sjelft och inom sig sjelft söndradt: en ning som varar än i dag — med den skilnad, att det ej är stammarne som fejda, utan *korporationerna*, — nu de hu sakliga mellanmakter i Sverige, sedan Karl XI krossat gamla aristokratien, och sedan berörda mellanmakter und så kallade *frihetstid* väl medhunnit delningen af konunga

tens byte, nämligen att hvar för sig till sin enskilda fördel använda och omskansa de privilegier, som kronan egentligen *gifvit sig sjelf*, den tid hon till sin förmenta nytta dem först uppammade. Derför ha vi ock före detta ihågkommit: »att här i riket en gång skedde ett utkast till en stor monarki, så uti inre som ännu mer i yttre afseende; att med storheten det på längden ej ville sig väl, ej heller så synnerligen med monarkien, men deremot desto bättre med åtskilligt annat, som hvarken hörde till storheten eller till monarkien eller till folkets väl, och likväl nu räknas till vår arfvedel och äfven lofordas» [10].

Man skulle, efter allt detta, ej förundra sig, om Sveriges egentliga *jordbrukare*, de enda odelaktiga af de företrädesrättigheter, som efter hand kommo de öfriga genom privilegier på ett eller annat sätt till godo, voro och förblefvo Sveriges *fattiga;* i fall man dermed menar dem, som ej utan den yttersta ansträngning kunna fylla lifvets nödtorftigaste behof. Så förhåller det sig ock; eller, såsom en gammal anteckning säger: »den sina skor binder med bast, han får betala laget». Men det var den *ärliga* fattigdomen. Och hvad största delen af svenska folket uti forna dagar härutinnan med äran burit, öfvergår lika både deras föreställningar och deras förmågor, som nu för tiden klaga öfver fattigdom och deröfver (mig sjelf inbegripen) skrifva.

Att bland ett folk af sådana fattiga de egentliga *fattighjonen* på länge ej skulle kunna blifva talrika, särdeles om man tager i betraktande de krigiska utvandringarna, synes nog sannolikt. Likväl märkes af de stadganden, som *våra* äldsta lagar, framför andra, innehålla äfven om *fattigvård*, att det slags fattigdom, som blott med yttersta ansträngning fyller lifvets första behof, står nära till den fattigdom, som ej en gång *kan* detta och derför behöfver hjelp. — En frostnatt kan ju ännu förstöra skörden i större delen af Sverige! Sådana och andra olycksfall kunna lätt, under en nordisk himmel, för en tid föröka antalet af hjelpbehöfvande, ehuru dessa egentligen utgöras af dem, som genom ålder, sjukdom eller lyte äro urståndsatta att sig sjelfva försörja. Derför, då nordiska hushållningen nödvändigt är ställd på förråd, hade det i samtliga våra landskapslagar uttryckta eller förutsatta stadgande, att bonden egde att behålla fattigtionden *hemma*, äfven ett i sakens natur grundadt skäl. Sedan presten tagit sin tredjedel

[10] *Litteratur-bladet* för Maj 1838. s. 71.

af tionden, deltes det öfriga i trenne lika delar emellan sockenkyrkan, biskopen och till understöd för de fattiga; ehuru denna sista del äfven småningom drogs till andra behof och anslogs till domkapitlen eller underhåll för studerande. Naturligen ansågs de orkeslösas och vanföras underhåll tillhöra slägten. Ett qvarstående bevis på hednisk råhet var, att, såsom i Vestgöta-lagen, stafkarlen och den löske mannen, som gick kring landet, ej var, om han dräptes, högre gild än träl, hvilken ej heller lagligen hade någon slägt. Litet högre stod den tiggare, som i Östgöta-lagen kallas *härads-pjäkker* och gick mellan helga män (prester och munkar) samt sina fränder, men hvars fränder således ej förmådde föda honom. En sådan är lika gild med *utlänning*. För öfrigt förekomma i landskapslagarne flera stadganden om orkeslösa personers rättighet att hembjuda sin jord åt sin arfvinge emot underhåll till döddag, eller, om arfvinge ej ville, med samma vilkor åt främling, ehuru under åtskilliga inskränkningar, så att jorden ej lätteligen kunde frångå slägten: stadganden, som ännu på visst sätt fortlefva i hospitalens rätt att ärfva de i dem intagna personer. Uplands-lagen stadgar, att den fattige och vanföre skall föras byar emellan, och hvarje bonde vara pligtig att underhålla honom ett dygn. Allmänna landslagen, som efterträdde landskapslagarne, förbigår med tystnad hvad dessa stadga om de fattiga; hvilket kan gälla såsom ett bevis, att *landet* ej ännu, men väl *familjen* och *kommunen*, kände någon fattigvård. Hvad härutinnan låg utöfver de bägge sistnämdas befattning tillhörde också under katolicismen ej *staten*, utan *kyrkan;* hvilket ännu i de rätt katolska länder är hufvudsakligen förhållandet.

Fattigvården såsom *statsangelägenhet* daterar sig i det nyare Europa från *reformationen*. Sedan klostren blifvit tillslutna, började man nästan samtidigt i det norra protestantiska Europa att inom menigheterna bereda husvilla fattiga särskilda tillflyktsorter: i England till en början genom parlaments-akten år 1550, i Danmark genom Koldinghus-recessen 1558, i Sverige genom 1571 års kyrkoordning, som uppmuntrar till upprättandet af sjukstufvor i församlingarna såsom ett godt och kristligt verk. — Hos oss hade Gustaf I indragit både klostren och fattigtionden; hvarigenom fattigvården, beröfvad detta understöd, helt och hållet återföll på menigheterna, som väl af ålder den besörjt, men nu dertill måste skaffa nya medel. Kyrkoordningen af 1571 omtalar i detta hänseende

blott allmosor och milda gåfvor och föreskrifver särskildt, att hvar helgdag, då mästa folket var till hopa, någon borde gå omkring och göra insamling med hatten eller taflan. De sålunda insamlade medel skulle antingen användas vid socknens sjukstuga eller lemnas till nästa stads hospital. För öfrigt hjelpte man sig med en på presterskapets pröfning beroende utdelning af så kallade *tiggebref*, hvilka privilegierade till bettlande. 1686 års kyrkolag förbjuder dem först *utom* socknen. Troligen utdelades de endast till dem, åt hvilka för bettlandet anvisades större distrikt; hvarför 1642 stadgas, att endast kontraktsprosten kunde utdela tiggebref inom kontraktet, biskopen inom stiftet, men landshöfdingen åt utlänningar, om sådant behöfdes.

Emellertid tillväxte tiggeriet; och Gustaf Adolf företog sig att reformera fattigväsendet. Planen, förelagd ständerna år 1624, bär, såsom allt hvad han vidrört, märke af storhet. I sin nu föreslagna »Constitution emot tiggiare och tijdztiuffuer» [1] klagar konungen, att tiggeriet fast mer och mer tager öfverhand i alla provinser, så att, om någon bot deremot ej i tid skaffas, skulle landet blifva uppfyldt af lättingar och mycket onyttigt och skadeligt parti. Derför, både af kristligt medlidande med de af sjukdom och svaghet hemsökta och för att hålla ungdomen från lätja till arbete, ära och dygd, förordnar konungen först och främst en allmän reformation af *hospitalen* i riket. De i städerna redan befintliga, hvilka af borgerskapet liten eller ingen hjelp njuta, förvaltas så illa, att hvad kronan dertill består förtäres af föreståndarne, hvaremot de fattiga lida sådan nöd, att ingen, ehuru eländig han är, begärer på hospitalet blifva intagen. Hädanefter skall i hvarje län vara ett central-hospital, och de öfrigas inkomster dertill läggas. I hospitalen skola inga barn, som färdige och olytte äro, intagas, utan barnen, om de förmå förtjena sin föda, utlemnas i tjenst; men äro de späde och utan arf eller förmögen och välvillig slägt, skola de tagas in i barnhusen, till åtta års ålder, och derefter sättas till tjenst eller handtverk, så att inga barn från denna dag tillstädjas tigga. Derför skall i hvarje provins också upprättas ett *barnhus för landet*, dit fattiga bondbarn föras kunna, och i städerna, af stadens inkomster, ett

---

[1] Detta intressanta dokument är först tryckt i *Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia*, utgifna af P. E. Thyselius. 1 h. Örebro 1839.

stadsbarnhus för fattiga borgarebarn stiftas. Deremot skola alla »käringestufvor», som, icke utan allmogens besvär, äro uppbygda på kyrkobackarne och annorstädes och äro rätte orsaken till lätja och tiggeri, afskaffas och kullrifvas, och de der boende fattiges vilkor skärskådas, så att alle, som sig utan tiggeri försörja kunna, förhjelpas till tjenst, barnen in i barnhuset och de vanföre in i nästa hospital. Finnes sedan någon å landet eller i städerna, som ej vill sig med sitt arbete föda, den skall, vare sig man eller qvinna, säger konungen, af vår fogde, länsman eller landsprofoss antastas och sättas på tukthuset, hvarest han arbeta skall och med sina händer förtjena sig födan och göra tukthuset profit; till hvilken ända slutligen *tukthus* i en stad af hvarje län skall upprättas. — Sådan denna, fattigvården i sin helhet redan omfattande plan.

Olyckligtvis svarade, såsom allt för ofta, medlen till utförandet ej mot afsigten. Ja, tillgångar fattades till den grad, att *Vadstena krigsmanshus*, som konungen på samma gång stiftade för den hans hjerta närmast liggande angelägenheten af vanföre krigsmäns underhåll, i hans dagar ännu blott blef en stiftelse på papperet, då de inkomster, han dertill anslog, först många år derefter kunde inrättningen anvisas [2]. — Af presterskapets utlåtande öfver konungens plån ser man, att det öfverhandtagande tiggeriet till största delen kom från *militären*. Landsknektar och båtsmän hafva nu på några år — heter det — tagit sig före att gå ur gård i gård, ur socken i socken, ifrån härad till härad, tiggande, månge ock under krigsmansnamn, efter ingen hafver något bevis, så att landet blifvit allt mer uppfyldt af tiggare, af hvilka en hop är utlänningar och tattare. Bäst vore, att allmogen, efter sin vilje, finge ha sina fattiga under ögonen. — Bönderna i sitt svar på konungens framställning säga: »det är af Kongl. Maj:t ganska väl ordineradt; men så befrukte vi, att det vill i framtiden blifva oss till besvär, om vi skole utgifva årligen penningar till de fattiges underhåll i hospitalen, efter allmogen hafver nog att utgöra penningeräntor och spanmålsutgifter till riksens försvar». Sina käringestugor på kyrkobackarne ville

[2] »Såsom vår salige fader hafver låtit upprätta Vadstena krigsmanshus, af miskund mot alle sargade och vanföre krigsmän, samt skänkt 2000 daler i hemmansränta derunder, som intill denna dag ej hafva kunnat *in effectu* præsteras, alltså gifve vi till Vadstena krigsmanshus så månge våre och kronans hemman, som i ränta svara deremot» — skrifver Kristina den 12 Nov. 1646.

bönderna ej mista, utan förmente, att om de gamle käringer och andre sådane fattige, som nu försörjas efter lägenheten med ringa spis, skulle fraktas in i hospitalen, blefve det både dyrt och mäkta trångt; maten kunde ej föras så lång väg, och den afgift konungen faststält för emottagande af hospitalshjon, skulle falla allmogen tung. Penningeutlagor hade man alla reda nog; bäst vore, att ingen fattig ginge utom sin socken, och att allt tiggeri af lätja afskaffades. — De öfriga ståndens yttranden äro utan betydenhet. Adeln med krigsbefälet hemställer allt till konungen, och borgerskapet tackar.

Man ser således, att *sockensystemet* i fattigvården, genom häfd mer än lag, redan gjort sig gällande. Derpå är också den *första* i Sverige verkligen utfärdade *tiggareordning* af den 28 Febr. 1642 grundad. Den ej blott tillåter utan *befaller*, att vid kyrkorna i städer och på landet fattigstugor skola, hvar de ännu ej finnas, efter församlingens storlek och förmögenhet uppbyggas, och åldriga och vanföra fattiga der underhållas. Ingen måtte gå och tigga, utan af särdeles skäl, och med tiggarepass, inom prosteriet eller högst stiftet. Alla andra tiggare skulle förvisas till sina hemorter, men »vaganter och landstrykare» gripas och föras till nästa kronans slott, att der arbeta i jern. — Om *hospitalens* förvaltning upprepas till en del Gustaf Adolfs föreskrifter. Den enda frukten af hans centralisationsplan var, att den genom kongl. brefvet af den 24 April 1624 först anbefalda inrättningen af *stora barnhuset* i Stockholm 1637 och 1650 stadfästades och fick inkomster sig anslagna ur hela riket [3].

---

[3] Nämligen 40:de tunnan af tionden i Upland, Södermanland, Vestmanland, Dalarne, Nerike, Vermland, Norrland, Helsingland, Medelpad, Gestrikland, Herjedalen, Halland, halfva Finland, nämligen Åbo, Björneborgs, Helsingfors och Tavastehus län, — hvartill kommo den 15 Febr. 1669 tiondespanmål och städjepenningar i Skåne. Genom föreningen med politie-barnhuset i Stockholm och bägges ställande under Stockholms stads auktoriteter den 4 Maj 1785 förvandlades detta barnhus till en Stockholms stads enskilda inrättning, ehuru af allmänna statsmedel underhållen — *icke dess mindre* ha utgifterna öfverstigit inkomsterna. Efter uppgifter. som ej kunna annat än vara trovärdiga, utgjorde stora barnhusets kapitalfond vid 1838 års slut 505,069 r:dr b:ko, och värdet af dess fastigheter 14,991 r:dr b:ko. *Inkomsten* hade för året stigit till 107,638 r:dr b:ko, deribland värdet af 3,183 t:r 20 k:r kronotionde; men årets *utgift* utgjorde 109,602 r:dr b:ko. — *Danviks hospital*, inskränkande sin verksamhet också mest till Stockholm, ehuru af ålder rikligen begåfvadt med hemman i flera län och årlig kronotionde, erbjuder samma erfarenhet. Dess kapitalfond utgjorde vid 1837 års slut 92,354, fastighetsvärdet

I anledning af de fortfarande klagomålen öfver tiggeriets tillväxt företog Karl XI:s förmyndarestyrelse att till 1664 års riksdag omarbeta 1642 års tiggareordning. Detta arbete blef väl utan frukt, och ärendet uppsköts vid riksdagen; men några af de gjorda förslagen förtjena att nämnas. Så föreslås, att i hvar socken någon viss person till de fattigas föreståndare skulle förordnas; att, der *häradsallmänningar* funnos, skulle de uthyras, såsom det heter, och inkomsten anvisas till de fattigas understöd; att en ansenlig summa af tobaksarrendet skulle användas på manufakturer, i hvilka de fattiga kunde finna arbete; att de fattigas penningar skulle insättas banken för sex procent, ehuru banken eljest blott gaf fyra [4].

Hospital och *barnhus* äro de bägge första af *staten* och på allmänna medel stiftade fattigvårdsanstalter. I de af Gustaf Adolf påbjudna *tukthusen* samt, i brist deraf, det föreskrifna tvångsarbetet för landstrykare på kronans slott, ser man en tredje sådan. All öfrig fattigvård öfverlemnas åt *kommunerna*, hvilkas verksamhet i detta afseende staten reglerar. Karl XI:s kyrkolag af 1686 bekräftade grundsatsen, att hvar socken skulle föda sina fattiga och ej föra dem in på andra socknar; dock skulle den socken, som hade mindre fattiga, under stundom gå de nästliggande, som hade flera, med någon hjelp till handa. Att *presterskapet* — ehuru ej ensamt [5] — för denna fattigvård ställdes i spetsen, var dels en restitution af ett redan på häfd och lag grundadt förhållande, men som till sin verksamhet kan

---

536,238 r:dr b:ko. Årets *inkomst* var 45,844, men *utgiften* 48,083 r:dr b:ko. Ej annorlunda är förhållandet med flera andra Stockholms stads barmhertighetsinrättningar af samma slag. För *allmänna barnbördshuset* i hufvudstaden, med ett fastighetsvärde af 30,000 och räntegifvande kapital 71,966 r:dr b:ko, var år 1837 *inkomsten* 6,172: 35. 9, men *utgiften* 6,478: 26. 2, och dessutom skuld 1,950 r:dr b:ko. — För sällskapets *Pro Patria barn- och barnbördshus*, med en förmögenhet räknad i fastighetsvärde, inventarier, fordringar och kontanter till 30,694: 6. 3, var år 1837 *inkomsten* 1, 647: 15. 5, men *utgiften* 1,922 r:dr b:ko. — Det andra stora, på allmänna medel grundade *barnhuset* i riket var det i *Malmö*, anbefaldt 1682, fullbordadt 1746, upplöst 1789, då dess fond ställdes till serafimer-gillets disposition, för att deraf meddela understöd åt dem, som på landet till uppfostran ville emottaga fattiga barn.

[4] »Projekt till tiggare-ordning». Protokoll i kongl. kansliet den 19 Okt. 1663, uti riksarkivet. Min vän, hr professor Bergfalk, hvilken jag har att tacka för flera upplysningar till svenska fattigvårdens historia, har gjort mig uppmärksam derpå.

[5] 1686 års kyrkolag bjuder, att sjukstugorna på landet skulle vårdas af *adeln* i socknen tillika med kyrkoherden, kyrkovärdarne och sexmännen.

nästan anses suspenderadt, så länge adelns vidsträckta patronatsrätt gjorde den, under eröfringsperioden, till sjelfherskande i församlingarna; dels var det äfven derför så mycket nödvändigare, som fattigvården i socknarne ännu alltid hufvudsakligen grundades på *frivillig* gåfva och hjelp, hvartill kyrkoherden [6] borde uppmuntra.

Hvad hittills mest varit frivilligt, begynte blifva *tvångspligt* under Karl XII, genom den förnyade tiggareordningen af den 21 Okt. 1698, — Sveriges *andra* fattigvårds-stadga, som påbjöd för åtskilliga tillfällen (såsom första lysning till äktenskap, grafől, barnsängshustrurs kyrkogång, tacksägelse för tillfrisknande, vid bouppteckningar och jämväl vid emottagande af testamenten) gåfvor och afgifter till de fattiga; hvarjämte förordnades om inrättningen af ett arbets-, rasp- och spinnhus i Stockholm, i hvilket vanartige tiggande lättingar skulle införas. — 1734 års lag (Bygn.-balk. 26 kap. 1 §) bjöd ändtligen, att alle, som i socknen bo, skola fattigstufva bygga och underhålla.

Med tvångspligten äro vi inne på epoken af *fattigvårdstvisterna.* Det är i synnerhet genom dessa, som fattigvården i sitt hela nödvändigt allt mera blifvit *statsangelägenhet. Tre* äro hufvudfrågorna, kring hvilka alla sådana tvister nödvändigt hvälfva sig: *hvem är berättigad till fattigförsörjning?* — *af hvilken?* — och *hvar?* Och allt sedan de först uppkastades, hafva staten och kommunen, för att hjelpa, tillika allt mer måst hjelpa hvarandra.

Första svaret på första frågan blir nödvändigt: den värnlösa *barndomen* och *ålderdomen,* dertill den *sjuka* och *vanföra fattigdomen.* Angelägenheten var till sin natur så *allmän,* att staten begynte sin fattigvård med anläggandet af barnhus och hospital. På de näst i ordningen kommande föremål för fattigvården, *arbetsföre, som sakna arbete,* var fordom ej Sverige rikt och behöfde så mycket mindre för dem vara förläget, sedan kriget blef svenskt arbete. Till både förmögenhet och person har kriget alltid tyngst drabbat svenska allmogen, som dertill genom *utskrifningarna* lemnade manskapet. Det kan räknas ibland bevisen, huru tryckande dessa voro, att den se-

---

[6] Kyrkoherden skulle påminna församlingen att icke allenast enhälligt hjelpa till med bygning (af sjuk- och fattigstugor, der sådan ej skett), utan ock att af fri, god vilja årligen gifva något till sin nödtorftige jämkristens underhåll, samt hafva omsorg om de samlade medlens rättrådiga utdelning.

dermera i svenska lagstiftningen namnkunniga termen *försvar* antog en bemärkelse, motsatt krigarens pligt, och betydde *undantaget* från krigstjenst. Adelns bönder voro i allmänhet ej blott hälften mindre underkastade denna än de öfriga, hvarjämte adelns privilegier tillika innehöllo, att dess bönder inom den så kallade frihetsmilen omkring sätesgården alldeles ej, utom i nödfall, skulle utskrifvas; den egde dessutom rättighet att undantaga sitt så kallade *försvarsfolk*, d. v. s. allt sitt hof- och gårdsfolk, i fall ej denna benämning ännu vidare utsträcktes [7]. Allt hvad i Sverige blef *privilegieradt* — presterskap, städer, bergsbruk m. m. — gjordes delaktigt af denna rättighet att fritaga försvarsfolk; under det bonden icke kunde försvara sin son, i fall han ej redan hade en sådan utskrifven eller fallen i kriget. Det har funnits tider, då, hvar flere än en bonde äro funna på hemmanet, de öfriga blifvit utskrifna, och då man tagit alla drängar och alla torpare [8]. Så mycket mer var lösdrifvaren till krigstjenst förfallen; och man synes föga fruktat att öka en klass, som lemnade sjelfskrifna rekryter. — Den ur kriget, utan hemvist eller uppehälle eller vana vid lagliga näringsfång, återkastade, afskedade eller förrymda hopen utgjorde sedan den lösdrifvaresvärm, hvaröfver man under eröfringsperioden klagar. Så blefvo vi tillika först i större mått bekanta med det tredje slaget af fattighjon — *de som väl kunna, men ej vilja arbeta,* och som framkalla *tvångsanstalterna.*

Detta skulle nödvändigt ännu mer lägga för statens dörr besvarandet af den andra frågan: *hvem skall besörja fattigvården?* — ty inrättningar för tvångsarbete gingo i synnerhet öfver den svenska kommunens höfva och måste, såsom allmänna säkerhetsanstalter, blifva statens bestyr. För kommunen återstod vården om egna orkeslösa fattiga och värnlösa barn, då statens omsorg i detta afseende mest inskränkte sig till de större städerna och i synnerhet vände sig åt hufvudstaden. Att skaffa arbete åt den villige, som det saknade, förblef länge ett onyttigt bekymmer; äfven sedan genom Karl XI:s knektekontrakt med provinserna utskrifningarna upphört. I stället uppträdde nu adeln, som genom rättigheten att *försvara* hittills haft öfverflöd på tjenstefolk för ringa pris, är

---

[7] Gustaf Adolf, från 1627, suspenderade med adelns bifall de adliga privilegierna deruti, att, utom adelns gårdsfolk, dess bönder, till hans död, gingo lika med krono- och skatte-allmogen i utskrifningarna.

[8] Axel Oxenstjerna i rådet 1641.

1686 med den klagan, att bönderna hade på sina gärdar mer folk, än de skäligen behöfde; hvarför föreskrifvas borde, huru många personer en bonde i förhållande till sitt hemmans storlek kunde gifva *försvar;* ordet får nu en ny bemärkelse. Denna föreskrift gafs, oaktadt allmogens begäran att få hålla så mycket legofolk de förmådde föda, genom Karl XI:s legostadga af samma år, hvilken för alla landskap, der utskrifningen upphört, utsatte det högsta antal drängar, som på hvarje hemman bestods, med befallning, att dessutom skulle tillses, om något hemman kunde sig med mindre behjelpa. 1723 års legostadga bestämde äfven, huru många pigor fingo vara på hvar gård. Legostadgan af 1739 tillät först bonden att öfver det tillåtna antalet tjenstehjon hemma behålla *två* arbetsföra barn, en son och en dotter. Först förordningen af den 30 Juni 1747 medgaf honom att utom tillåtna tjenstehjon hemma behålla *alla* sina arbetsföra barn, om han kunde sysselsätta dem. Först mer än hundra år efter Karl XI:s legostadga erhöll genom Gustaf III:s försäkran på svenska och finska allmogens fri- och rättigheter, den 23 Febr. 1789, hvarje hemmansbrukare rätt att till sitt hemmans häfd antaga så många arbetare han fann nödiga; och först 1805 års legostadga gaf alla husbönder i Sverige rätt att antaga så många tjenstehjon de kunde gifva arbete[9].

Frågan, *hvar* ett fattighjon skall försörjas, har slutligen, under det den öfvat ett stort inflytande på sättet af fattigförsörjningen, tillika genom de tvister den föranledt i synnerhet verkat på det *formela* af hela fattigvårdsfrågan, på afgörandet, hvilka myndigheter bestämmelserna derutinnan rätteligen tillhöra, och på sammanhanget emellan de högre och lägre i detta afseende. Den har mer än någon af de andra förbundit statens och kommunens fattigvård. Vi ha sett sockensystemets gamla häfd och lagliga bekräftelse. Naturligt var, att, i den mån fattigvården blef tvångspligt, socknarna skulle söka isolera sig. Resolutionen på allmogens besvär 1734 stadgar, att hvad till de fattigas hjelp inom en socken är sammanskjutet, endast skall användas *inom socknen.* Det blef i samma mån allt mera vigtigt att veta, hvilken socken en fattig tillhörde, då de äldre författningar derpå gifva olika eller obestämda svar. Ett bestämdare företog sig kongl. förordningen

---

[9] Jfr *Bergfalk,* Om försvarslösa personers behandling, Upsala 1833, s. 49, 50.

af den 5 Dec. 1788 att meddela, då den föreskref, att den fattige skall försörjas af den socken, der han antingen haft eget hemman eller såsom inhyses- och tjenstehjon senast varit i skatt antecknad; hvaremot hvar församling egde den rätt, att intet inhyseshjon finge sig inom den nedsätta, eller något gammalt och mindre arbetsfört tjenstehjon antagas, innan församlingen på allmän sockenstämma dertill lemnat sitt bifall. — Men just denna författning har, sedan fattigvården fått ett allt större omfång, gifvit anledning till de flesta tvisterna; hvarför rikets ständer 1809 ansågo fattigvården i riket tarfva en allmän öfversigt och granskning, innan några grunder för en bättre ordning kunna utfinnas.

SJETTE ARTIKELN.

Önskningarna af 1809 års ständer framkallade en fattigvårdskomité, hvars betänkande och förslag först 1821 blef färdigt och vid 1823 års riksdag öfverlemnades till ständerna, men så vida i alla fall synes ha kommit för tidigt, som ständerna i frågans behandling stannade två mot två. — Prester och bönder tillstyrkte, med några förändringar, den föreslagna författningens utfärdande. Adel och borgare, som säga sig af de anstälda undersökningarna inhemtat, huru fattigvården inom riket efter olika lokal så olika besörjdes, ansågo en *allmän fattigvårdsstadga* ej blott öfverflödig, utan menlig, såsom endast åstadkommande rubbning i den rådande ordningen och ingripande i den rätt, allmänheten hittills haft att sjelf besörja om de fattigas underhåll; utan borde det förblifva vid hvad hittills i ämnet varit stadgadt: — hvilket ock blef följden.

Man ser, att den senare meningen var ett *förtroendevotum* till folket, men hvars heder och värdighet något förminskas deraf, att just den del af folket, som angelägenheten närmast rörde, presterna, som ha mesta bestyret, och bönderna, som allmännast draga tungan af fattigvården, undanbådo sig ett så uteslutande förtroende.

Emellertid, medan man sålunda förklarade *kommunernas* frivilliga verksamhet tillräcklig att uppfylla de gällande för-

fattningarnas brister, hade tvångsåtgärder från *statens* sida allt mera gjort sig nödvändiga. Den nyare epoken derför (den äldre ha vi redan utmärkt) karakteriserar sig genom *brottmålslagstiftningens ingripande i fattigvården* mer än förr, så att bägge för sig till en stor del erkände samma mål och derför yrkade på samma medel. Den 31 Mars 1813 framstälde lagkomiteen inför Kongl. Maj:t i ett eget betänkande de olägenheter, som åtfölja våra nu brukliga bestraffningssätt, och nödvändigheten att antaga andra för de händelser, då de förras användande skulle motarbeta ändamålet af allt straff, hindra den brottsliges förbättring och kränka menskligheten i det dyrbaraste och det heligaste hon öfverlemnat åt samhällsmaktens skydd. Europas upplystaste och mäktigaste nationer hade i detta afseende redan föregått med efterdömen och genom användandet af *fängelse-*, *arbets-* och *korrektionsstraff* hyllat tidens anda och, genom inskränkandet af kroppsstraffen till fall af den högsta brottslighet, bemödat sig att aflägsna det barbari, som vållat deras första uppkomst. Sparsamt hade hos oss lagen användt längre eller kortare tids fästningsarbete såsom tillökning i straffet för gröfre brottslingar; och ännu sparsammare hade lindrigare arbetstvång och fängelse blifvit begagnade såsom straffmedel. Den tilltagande mängden af brott emot egendomssäkerheten hade dock i senare tider ådagalagt nyttan af sådana anstalter, hvarigenom bestraffade brottslingar, som icke af någon i årstjenst antagas eller egde näringsfång, hvarmed de kunde sig redligen försörja, från samhället afskildes och tillhöllos att med arbete bidraga till kostnaden för deras bevakning och underhåll. Sådant hade varit hufvudsakliga ändamålet med de i Karlskrona och Sveaborg år 1804 stiftade allmänna arbetsinrättningar. Emellertid hade allmänna rösten allt mer börjat högljudt påkalla upprättandet af sådana stiftelser efter en förbättrad, vidsträcktare och mera omfattande plan. Den enskilda frikostigheten hade på flera ställen afhjelpt bristen på publika tillgångar, och i flera län hade styresmännens nit och invånarnes patriotiska uppoffringar tillvägabragt inrättningar af detta slag. Det återstode att, genom dessas utvidgning och lämpande efter ändamålet samt genom stiftelsen af nya i de provinser, der de ännu saknas, öppna ett tillfälle för brottmålslagstiftningen att införa förändrade och förbättrade straffbestämmelser.

Vid 1815 års riksdag erinrade konungen, med anledning af lagkomiteens förslag, i propositionen af den 19 April rikets

ständer om nödigt anslag för sådana inrättningar, på det, då den nya lagen blefve antagen, korrektionshusen ock kunde vara färdiga. Ständerna, i sitt svar af den 11 Juli s. å., anmälde sin önskan, att korrektions- och arbetshusen i Karlskrona och Norrköping måtte utvidgas, och tillika för norra orterna ett dylikt anläggas i Gefle, hvartill de medel Kongl. Maj:t behagade utse skulle förskottsvis användas. Vid 1817 års riksdag yppades samma fråga, och, sedan ständerna till Kongl. Maj:ts disposition anvisat 20,000 r:dr b:ko att årligen användas intill nästa riksdag, anlades 1819 arbets- och korrektionshuset i Vadstena, hvarjämte flere smärre sådana af de i länen insamlade medel länsvis inrättades eller förbereddes. De upphörde till större delen, liksom äfven inrättningen i Vadstena, genom den år 1827 anbefalda centralisering af dessa anstalter och förentes med de större, på Långholmen vid Stockholm och i Malmö för mans- och i Stockholm, Norrköping och Göteborg för qvinspersoner. Nya fängelser af samma art för manliga fångar uppfördes så väl å Långholmen vid Stockholm som i Malmö citadell, utan att likväl kunna emottaga alla för *försvarslöshet* dömda personer. Antalet å förra stället, med beräknadt utrymme för 600, går nu till 701, och i Malmö, med beräknadt utrymme för 812, till 862; under det en större mängd af korrektionister af mankönet afvakta i pionnier-kåren, eller i länshäktena lägenhet på korrektionshusen [10].

Hvad i lagstil kallas *försvar* har i synnerhet genom fattigvårdsfrågan hos oss fått sin stora vigt. Begreppet, fast ej ordet, är gammalt i svensk lag och hörer till vår äldsta rättsförfattning. Begreppet är det af *borgen;* och det äldsta samhällskontraktet var en ömsesidig ingången *borgen för fred* — emellan slägterna — hvilken borgen på en gång bildade och utmärkte den äldsta kommunen eller *häradet* (i det nordligare Sverige ännu liktydigt med *socknen*). Vilkoret för denna borgen var *egendom*; ty deraf skulle *böterna* utgå, hvarmed fredsbrott förliktes och slägtkrig undvekos. Förnämsta egendom var odaljorden, och tillika strängt slägtegendom; dock var penningen redan värdemätare. — Den egendomslöse, den som ej åtminstone egde tre mark, var, i fall han ej hos en annan fann försvar genom *tjenst,* i sjelfva verket tillika den fredlöse; och detta bidrog att göra kriget för så många till egendoms-

[10] Det sista ur bilagan F till den senaste fattigvårdskomiteens betänkande.

förvärf. Huru detta krigiska förvärf genomgår Sveriges historia, huru det under eröfringsperioden i 17:de seklet blef hufvudsak, och huru det, efter de stora yttre krigen, efter sig lemnat och återverkat i Sverige ett århundrades inre oreda, i hvilken vi ännu kunna sägas söka de naturliga grundvalarne för vårt välstånd: allt detta är till någon del efter förmåga och tillfälle redan visadt, liksom äfven huruledes sjelfva termen *försvar*, sedan krigarne gåfvo lag, först höres i den särskilda meningen af undantag från krigstjenst.

Vi ha sett, att detta undantag egde rum för de privilegierade klassernas så kallade *försvarsfolk;* som tillika var deras *tjenstefolk;* men också att, sedan utskrifningarna upphörde för krigsmakten, då denna blef indelt, de på visst sätt fortforo för ändamålet att skaffa de privilegierade tjenstefolk för godt pris, så att allmogen ej fick efter råd och lägenhet hemma behålla, det vill säga *försvara*, sina söner och döttrar, utan dessa *måste* taga tjenst.

Ett *hem* var således ej ett *försvar*, äfven om det gaf försörjning. Man kunde tvingas att söka bäggedera hos en annan och för denne andres beqvämlighets skull.

Lagstiftningen har allt för mycket ryckt på *hemmet* i Sverige. Det är ej den *allmänna*, i Sveriges lag beskrifna, utan en lagstiftning *bredvid*, på hvilken denna förebråelse faller, nämligen på den så kallade *ekonomiska* och *administrativa*, — särskild, tillfällig, vexlande, ursprungligen mest af kriget bestämd, men bärande i det hela allt för ofta spåren af både nöd och godtycke.

Nu är det ock de *hemlösa*, som blifvit dess plåga, sedan hvarken krigstjenst eller herretjenst äro tillräckliga att upptaga och undanskaffa dem. Egentligen var det egna *hemmet* det gamla *försvaret* eller den åt samhället gifna *borgen* vi omtalt: ett hem för sig med en man för sig och de sina, intresserad för den allmänna säkerheten, emedan han sjelf den behöfde och kräfde. Vidden af odlarens intaga berodde på hans och hans hushålls arbetsförmåga. — I ett föga befolkadt land var det länge, innan stridiga anspråk möttes. *Allmänningen* låg emellan, — först *öppen*, såsom länge i Norrland; sedan *sluten*, såsom tidigt i Götaland, men äfven i senare fallet mot öfverenskommelse tillgänglig för nyodling, hvilken också med tiden lätt blef *odal*, det vill säga *full egendom;* ty af *odal* kommer *odla*, förvärfva med arbetets rätt. Af den fulla egendomsrätten följde full dispositionsrätt, och af denna, för att före-

komma andras förnärmande, nödvändigheten af en vid anfordran betalbar *gemensam* egendomslott i hvarje hushåll, till godtgörande af förnärmanden, men nödvändigt tillika stäld till *kommunens* disposition, som skulle döma, när fallet var inne, och hade sin andel i *fredsböterna.* Det var den förr omtalda, samhället gifna *borgen,* hvilken med samhällets egen utveckling flyttades allt högre upp, tills *konungen* blef borgesman för den fred han svurit sina undersåtar. Men med honom blef ock krigsståndet bevakare af freden, hvilken de andlige helgat, och uteslutande bevakare, sedan folket afväpnades. Dessa för konungen sjelf snart farliga borgesmän kommo dermed i tillfälle att nog rundeligen utmäta sin andel af den gemensamma förmögenheten. Af den ursprungligen fulla egendomsrätten följde, att all *skatt* började såsom *bevillning,* och så fortgick det, äfven sedan en dylik bevillnings nödvändighet för allmänna säkerheten gjort sig allt mer gällande; ty skogen hade länge rum nog för den, som ej älskade att bevilja, tills samfundsordningens nödvändighet äfven der träffade honom. Slutligen stadgades skilnaden emellan den *skattskyldiga allmogen* och *frälset,* det vill säga *skattfriheten,* hos de högre stånden, för hvilka ensamma all skatt bibehöll sin ursprungliga natur af bevillning, under det allmogens forna bevillningar antogo naturen af *stående* skatter och besvär. Det länge *personliga* i sjelfva namnet på dessa visar äfven deras första bevillningsnatur, tills slutligen (senare än man vanligen tror) de sålunda mest tillfälligt begränsade svenska odlarehem blefvo i uppbördsmening fixerade såsom *hemman,* och skatten, från *personen,* fästad vid *jorden:* en öfvergång som äfven ligger för en dag i den kamerala bemärkelsen af *mantal* för *hemman.* För *ökade* skatter och besvär fordrade väl lagen bevillning, men flera af de mest tryckande (t. ex. hållskjutsen) ha infört sig utan någon sådan, och i allmänhet har allmogens gamla rätt att sig sjelf beskatta genom de högre ståndens öfvervägande inflytelse ofta varit mer skenbar än verklig.

Vi ha i föregående artikel talat om en svenska näringarnas fortgående *nobilitering.* Detta uttryck kan ha äfven en i sakens natur grundad bemärkelse. Det betyder ju *förädling* af ett råämne. I våra bergsförfattningar talas om skogs nobiliterande till bräder. Den förädlade produkten är en produkt i andra, tredje o. s. v. handen, hvarvid för hvarje ny hand *arbetets* värde *växer* allt mer i förhållande till *råämnet,* så att det senares värde jämförelsevis försvinner emot det förras; ja, det visar sig

slutligen, att *intelligensens egen verksamhet*, så vida den för andra intelligenser är användbar och nyttig (och detta är dess natur), är sista värdet. — Men *denna* verksamhet, som är det utmärkande kännetecknet på det *menskliga arbetet*, är också det oundgängliga vilkoret för *all* förädling af ett råämne, menniskan sjelf inbegripen; och hvarje försök att tillegna sig *titeln* af ett sådant arbete, utan dess *verklighet*, kan ej på längden uppehållas och verkar förderfligt både på saken och innehafvaren. — Jag fruktar, att det varit fallet i det fattiga Sverige mer än i många andra länder. Arbetet har hos oss aldrig varit tillräckligt adladt genom sig sjelft. Det har blifvit det genom en privilegierad person, som dermed befattat sig.

Länge nog låg ock både arbetets och arbetarens värde i adlig tjenst och fördel. Ty adeln njöt länge i Sverige, utom besittningen af rikets alla högre eller i allmänhet mest lönande embeten, äfven fri handel med egna produkter, rätt att inom egna områden under näringsfrihet [1] dem förädla, frihet eller lättnad i beskattning, i tull samt i kommunikationer och resor, — med ett ord, på förhand allt hvad nu mer och mindre yrkas såsom *allmän* rätt.

Alla våra förädlande näringar ha varit för mycket bihang till *frälset*. Det är under denna synpunkt de alla blifvit *privilegierade*, eller antagit natur af personliga företrädesrättigheter, med allt för liten verklighet af den sanna titel, som ett täflan ej fruktande, verkligt förädlande arbete ensamt kan gifva.

Vårt *bergsbruk* och våra *stadsmannanäringar* höra till denna svenska *närings-adel*. Men den har inom jordbruket haft sitt förnämsta fäste, och det privilegierade *frälse jordbruket* har samverkat med de ofvannämda, framför det ofrälse jordbruket gynnade näringar, att öka tyngden på det senare. Det var ej nog med de fördelar, som tillhörde frälsejorden såsom sådan. Vi ha redan fästat uppmärksamhet på den förmån den frälse jordegaren dessutom njöt genom en tvungen tillgång på tjenstefolk, och hvad vi i detta afseende anfört uttömmer likväl ej ämnet. Alla medel, som med lock eller

[1] Om vi ej bedraga oss, kan äfven en skråmästare eller gesäll fritt bosätta sig och arbeta hos adelsman på landet utan hinder af skråordningen, som eljest binder honom vid staden ännu i de flesta fall.

pock kunde *nedsätta dagsverkspriset*, användas i samma ändamål; och det tryckande i de derhän syftande privilegier bekräftades särskildt åt adeln, just då Karl XI genom reduktionen för öfrigt bröt aristokratiens verkliga makt i Sverige. Vi ha nämt legostadgan af år 1686 med dess våldsamma bestämmelser till frälsets fördel. Men det var ock ett adligt privilegium att anlägga torp och näringsställen. Resolutionen på ridderskapet och adelns besvär 1686 förklarar, att Kongl. Maj:t ej utan misshag förmärkt det missbruk, att skattebönderna sig understodo efter behag, och tvärt emot Kongl. Maj:ts resolution på ridderskapet och adelns besvär af år 1652 samt skogs- och andra sedan ofta förnyade ordningar, uppsätta några torp och krogar, viljandes Kongl. Maj:t hafva bemälda ordningar bekräftade och sådana missbruk allvarligen förbudna, skolandes med sådana torp och krogar likmätigt samma förordningar förfaras, så att ridderskapet och adeln vid deras dem tillkommande rättighet att på deras frälseegor *allena* sådana uppbygga måtte beskyddade blifva. Det var under samma tidehvarf som bergskollegium i sin berättelse till Kongl. Maj:t af 1697 berömmer sig att till skogshushållningens befrämjande hafva utrifvit skadliga torp och nybyggen på skogarne, att hafva hindrat anläggningen af sågverk och hämmat utskeppningen af bräder. Skogsordningen af 1734 föreskrifver undersökning om dylika å skatteegor uppförda torp, hvilka, i fall de göra skäl för ett fjerdedels hemman, må efter kammarkollegii eller bergskollegii bepröfvande särskildt skattläggas; och hänskjutes för öfrigt pröfningen om torp å skattejord till landshöfdingen, som eger sådana, dock ej utan särdeles angelägenhet och der de icke finnas på ena eller andra sättet skadliga, att sparsamt tillåta. — Först resolutionen på allmogens besvär af 1743 förklarar, att Kongl. Maj:t fann obilligt, att vid jordransakningar torp och lägenheter, hvilka genom skattebondens flit och idoghet blifvit upptagne, äro vordne med räntan indragne till kronan och från skattehemmanen skilde, utan borde å skattejord anlagde torp och lägenheter (kongl. brefvet af den 18 Februari 1757 tillägger äfven å kronojord) utan särskild ränta eller förhöjd skatt blifva en rättmätig belöning för åbons flit och arbete, hemmanet till gagn och understöd. Först genom kongl. förordningen af den 21 Februari 1789 försäkrade Gustaf III uti allt (med undantag af de för kronans behof tjenliga ek-, bok- och mastträd) skatte-

mannen lika orubblig egande- och lika fri dispositionsrätt öfver sitt skattehemman, som frälseman öfver frälsehemman.

Krigstjenst och *herretjenst* ha således länge mest disponerat om Sveriges *försvarslöse;* och man har dervid förfarit med så litet förutseende, att man just för detta ändamål föga fruktat att *öka* deras hop. Nödvändigheten har väl småningom mildrat den forna ekonomiska och administrativa lagstiftningens hårdhet i detta afseende; men systemet är ej i sig sjelft, blott undantagsvis, förändradt. För mycket af dess *negativa* bestämmelser qvarstår [2], sedan kriget längesedan upphört att vara svenskt förvärf, och sedan mängden af svenska herrar långt för detta blifvit fattiga; och hvad angår de *positiva* botemedlen mot det onda, som förändrade samhällsförhållanden nu

---

[2] »Hela det nuvarande systemet för behandlingen af landstrykare hvilar på kongl. värfningsstadgan af den 7 April 1802, kongl. förordningen den 27 Febr. 1804 om allmänna arbetsställen, och tjenstehjonsstadgan af den 15 Maj 1805, hvilka tillsammanlagda utgöra ett helt, utgående derpå att genom tvångsmakt skaffa rekryter för armeen och anvisa arbetsställen åt dem, som ej kunde i krigstjenst antagas; hvilken afsigt ligger så mycket klarare för dagen, som någon särskild föreskrift angående qvinnor, beträdda med sysslolöshet, ej finnes förr än i kongl. brefvet den 11 Maj 1814» — säger en pålitlig kännare af ämnet i bilagan F till den af Kongl. Maj:t den 17 Mars 1837 och den 26 Okt. 1838 förordnade komiteen för utarbetande af en allmän stadga för fattigvården. Vi erkänne med tacksamhet den upplysning vi hemtat af komiteens betänkande, som, i synnerhet i afdelningen om *landets* fattigvård, fördelaktigt utmärker sig. Angående afdelningen om *Stockholms stads* fattigvård tillbakahålla vi vårt omdöme, men införa här i stället ett yttrande, som ej saknar betydenhet. »Hufvudfelet i fattigvårdsanstalterna (i Stockholm) består i den ganska ofullkomliga kontrollen öfver fondernas användande, då församlingarna ej äro ansvariga i afseende på deras utdelning för någon högre myndighet. Denna brist är så känbar, att nya regulationer äro påtänkta för att bringa församlingarnas fattigvård under inseende af en central styrelse. Ett annat stort ondt är, att hvarje församling besörjer sin fattigvård alldeles oberoende af de andra och ofta på helt olika sätt, och att det finnes intet ömsesidigt inseende emellan församlingarna, hvilket skulle förekomma många missbruk. Dessutom äro församlingarna ej konseqventa i beviljandet af understöd. De ofta upptaga och behandla den arbetsföre lättingen (som lagligen ej har något anspråk på församlingen) såsom en orkeslös eller sjuk person, under det många af sistnämda beskaffenheten blifva ohulpna.» Yttrandet står att läsa i *Foreign communications on poor-laws, ordered by the house of commons to be printed 21 Febr. 1834* och är taget ur ett svar på en officiel förfrågan genom härvarande engelske ministern *Bloomfield*, angående beskaffenheten af Stockholms fattigvård, hvarom engelska parlamentet äfven ville ha kunskap, liksom i allmänhet om främmande länders fattigvårdslagstiftningar, innan det reformerade sin egen.

mer än någonsin påkalla, så hafva de dels blifvit otillräckligt beredda eller försäkrade, dels ej allmänneligen insedda i deras rätta sammanhang.

Den förändrade samhällsställningen karakteriserar sig genom två hufvudsakliga omständigheter: en den längsta fred vi någonsin njutit, — och ett mer än någonsin öfver allt framträngande individuelt sjelfständighetsbegär hos massorna. Bägge äro sedan de sista revolutionskrigen gemensamma för Europa, ja för verlden; bägge ha gifvit en hastig drift åt folkökningen, men dermed också stält alla *inre* frågor på en sådan spets, att behofvet af deras lösning med hvarje ögonblick blir mera trängande. Upplösningen må bli lycklig eller förderflig för en tid, visst är, att, huru man vänder sig, måste man slutligen tillgripa såsom sista medlet: rättvisa för *alla*.

I ekonomiskt afseende visa sig såsom tidens tecken: ett aftagande af de forna stora, *fasta* förmögenheterna, under det nya *rörliga* allt jämt bilda sig; ett utomordentligt tilltagande af den klass, som lefver på rörlig arbetsförtjenst, utan försäkrad framtid, och derunder ett stort dagligt affall från denna på fattigdomens gräns stående, af tillfälligheter beroende klass, till den af verkliga fattighjon, försvarslöse och lösdrifvare, hvilken icke mindre ökas; men mellan dessa ytterligheter tilllika en jämt växande och i välstånd tilltagande *medelklass*, så att på det hela likväl samhällets jämnare delade förmåner njutas af *flera än förr*.

Statistiska fakta bestyrka dessa allmänna iakttagelser, äfven för fäderneslandet. Under de tretton åren 1822—1834 har *ridderskapet och adeln* i Sverige genom försäljning af jordegendom minskat sin förmögenhet med 7,723,650 rdr b:ko. *Ståndspersonsklassen* har under samma tid genom köp af jordegendom ökat sin förmögenhet med 4,405,940 rdr b:ko. *Allmogen* har under samma tid genom egendomsköp ökat sin förmögenhet med 3,318,710 rdr b:ko. — Tillika har den sist förordnade fattigvårdskomiteen af de rika statistiska underrättelser, den haft att tillgå, dragit den slutsats: »att *antalet af fattighjon, jämfördt med folkmängdens stigande, snarare minskats än ökats*» [8]. Detta har likväl *endast* afseende på sådana fattige, som sakna både medel och arbetsförmåga att sjelfva bereda sig bergning och derför ovilkorligen måste af socknarna underhållas. »Desto mer bekymrande, tillägger

[8] Egentligen gäller det för *landet*.

komiteen, framstår det *vacklande sjelfbeståndet* hos den klass, hvars försörjning är beräknad på *dagsverksarbete*, — och tillökningen i denna klass visar sig fortgå i senare tider med så stora steg, att den ej kan undgå allvarlig uppmärksamhet. Tabell-kommissionens senaste berättelse upptager af denna klass blott *arbetsföre backstugusittare och inhyseshjon af mankön*, men visar endast i *denna* personal en tillökning af 46 procent under åren 1815—1836, eller i dubbel proportion mot folkökningen i det hela under samma tid. Om härtill lägges dessa personers hustrur och barn, samt familjer bosatta å mindre jordlägenheter, hvilka, ehuru ej backstuga, dock äro så inskränkta, att de föga medverka till familjens bergning, eller å styckade, med större undantag betungade hemmansdelar, som icke motsvara besutenhet, jämte en stor del undantagshjon, dagakarlar i städerna, handtverks-, fabriks- och bruksarbetare, så kan föga något tvifvel uppstå, att största delen af folkökningen i senare tider faller inom denna klass»[4]. — Det egna och särskildt oroande för Sverige är, att detta inträffar med en mer än annorstädes rent *landtlig* befolkning, mest van vid fasta förhållanden, och som, nu satt på rörlig fot, utan forna tiders afledande medel, måste finna dubbelt svår den omsorg för utkomma, som Norden i allmänhet tungt nog ålägger sina barn. Och detta torde äfven vara en hufvudorsak till den dystrare färg, som Sveriges *brottmålsstatistik* antagit; hvilken, om den ock ej berättigar till alla de följder, som en utländsk resande nyligen af våra siffror, ej af egen erfarenhet (han säger sig tvärt om personligen ha haft en motsatt), ansett sig befogad att draga, dock utan tvifvel är egnad att ingifva fosterlandsvännen stort bekymmer[5].

Vi ha redan anmärkt, att *brottmålslagstiftningens* djupare ingripande i *fattigvården* i den senare gjort en ny epok. Bryggan dem emellan har blifvit slagen af *korrektionssystemet*, hvilket bägge tillegnat sig, — till en början, som det synes, endast med den följd att barmhertigheten nödgats blifva hård i den mån rättvisan blifvit barmhertig. — Vi måste här kasta en blick tillbaka. — Vi ha förliknat de *böter*, hvarmed de gamla lagarne sökte förlika fredsbrotten, vid en på anfordran betalbar *gemensam* egendomslott i hvarje hushåll, innebärande en åt samhället gifven *borgen* att kompensera förnärmanden

---

[4] Den sista fattigvårds-komiteens betänkande — afdelningen för landet.

[5] Jfr. tillägget vid slutet af denna artikel.

af andras rätt. Men en sådan borgen i *egendom* hvarken var eller kunde vara den enda. Det fans en annan mera *personlig*, bestående i den andel af allmän existimation och deraf följande förtroende, som hvar och en kunnat sig förvärfva. Man kunde kalla det den *moraliska besutenheten*, i motsats mot den blott *fysiska*, som den materiela egendomen ger. Det är en borgen för uppförande, som endast i och genom uppförande kan vinnas. Den är, emedan vi här befinna oss inom personlighetens *egna* område, tillika den ursprungligaste egendom, hvilken hvar och en kan till ytterligare förvärf förkofra; hvarför ock intet sannare uttryck för ett sådant förvärf gifves, än att *blifva sin egen*, d. v. s. göra sin personlighet med alla dess krafter *gällande*, hvilket endast sker i samma mån en persons verksamhet är så beskaffad, att den kan och måste af andra *gillas*. Familjen har i detta afseende sitt vitsord att afgifva, kommunen sitt, staten sitt, sjelfva menskligheten sitt, och ej blott sist, utan äfven först och oupphörligt; ty man är hvad man är dock slutligen såsom menniska.

Hvad afseende äfven i våra förfäders samfundsförfattning fästades på denna moraliska borgen, är här ej stället att utföra. Anmärka kunna vi, att detta afseende var mer *negativt* än *positivt*, men i förra afseendet så strängt, att de enda i våra gamla lagar oförsonliga (d. v. s. icke med böter försonliga) brott äro de, genom hvilka denna moraliska samhällsborgen helt och hållet utplånades. Sådant medförde *ärelöshet*, som var *borgerlig död*, hvaraf den fysiska döden *kunde* blifva en följd; ehuru lifsstraffet, i de gamla lagarnes anda, mer finnes *tillåtet* än *påbjudet*. Budet om lif för lif togs sedan ur den mosaiska lagen. Straff till lifvet erkände för öfrigt icke våra gamla lagar, utom för sådana brott som medförde ärelöshet. Den ärelöse brännmärktes med namnet *niding*, och *nidingsverk* kallas i lagarne de gröfsta brott mot personliga säkerheten, som med förräderi voro förenade: såsom att dräpa på fridlysta orter, i kyrkan, på tinget eller inne i huset; att slå i hjäl en sofvande eller den, som ej kunde försvara sig, eller sin egen husbonde, eller den, med hvilken man delade mat och dryck, eller en qvinna (»ty hon ege frid till möte och messa, om aldrig så mycken fejd är mellan männer», säger Vestgöta-lagen); att döda någon med grymhet eller på ett plågsamt sätt; att bära afvog sköld mot sitt eget fädernesland; att löpa å härskepp och blifva sjöröfvare (hvilka sista förbud visa införandet af kristlig sed). Allt sådant

kunde ej med böter försonas. I allmänhet ansågos mest straffvärda de brott, som på ett lömskt och fegt sätt utöfvades; hvarför ock *tjufven* straffades till lifvet eller med träldom. Allt kroppsstraff tillhörde träldomen, som var rättslös. Att »slå någon som en träl», att »ega lika liten rätt som hudstruken huskona» eller trälinnan i huset, äro derför uttryck som lagarne nytja.

Det gick med kroppsstraffen som med de stående skatterna, de blefvo med tiden allmogens del. Andan i den lagstiftning, som fordom utmärkt den gamla *bondelagen*, — ty så kallades ock de *fries* lag — är densamma som sedermera öfvergick till *adeln*, hos hvilken den ofvannämda moraliska borgen snart uteslutande gjorde sig gällande såsom *heder*, och hvilken derför undantogs från alla *vanärande* straff (såsom kroppsstraffen af ålder ansågos vara), hvilka adelsman eller adlig vederlike ej kunde underkastas [6]. Öfvergången märkes likaledes deri, att inom adeln hvar blef sin egen heders försvarare med vapen i hand. Ty fordom fordrade oqvädinsord emellan frie män blod, och Uplands-lagen anför, såsom »af thöm gamblu laghum sum i hedhnum tima brukadhes», att den som sade till en annan, att han ej var »mans make» eller »icke man i bröstet», var skyldig att möta den förolämpade till *envig* der tre vägar sammanstötte, vid straff att eljest offentligen utropas för *niding*.

Med detsamma den gamla allmogen, i motsats mot det privilegierade frälset, blef ofrälse, hade den hvarken någon heder i adlig mening att försvara, eller, såsom afväpnad, medel dertill, och underkastades *kroppsstraffen*, hvilka egentligen utgingo från de adliga *gårdsrätterna* — i början ett slags krigsartiklar för adelns krigiska följen — och sedermera spridde sig vidare utöfver det ofrälse gebitet, der ej lösen med penningar mellankom.

Det är ej mer än billigt, och enligt med odlingens gång, att mensklig värdighet, i stället för adlig (och således äfven renad från sjelfhämd), i detta som andra afseenden gör sig gällande. Också ha alla nyare lagstiftningar gått ut på att allt mer inskränka kroppsstraffen, att så mycket som möjligt reducera straffet till *frihetens förlust* för den som henne miss-

[6] Vi skilje mellan kroppsstraff och lifsstraff. Fängelse vid vatten och bröd, hvilket någon gång till och med lärer förklarats *icke* vara kroppsstraff, räknar vår lag 5 kap. 5 § straff-balken till den kroppsplikt, hvarigenom heder ej spilles.

brukat, och att göra förlusten större och mindre i mån af missbruket. Med denna företrädesvis *menskliga* art af straff kan också först den rätta strängheten, jämlik för alla och utan afseende till personen, i straffens tillämpning ega rum; så att undantag från regeln blifver, att — liksom i den nyare skolan det finnes en *strykklass* — kroppsstraffen återstå för dem, som genom upprepade förseelser och hela sitt uppförande visa, att på dem endast verkar *djurets förskräckelse.*

Men straff är straff, — en restitution på allas vägnar af den i det enskilda fallet brutna rätten drabbande tillbaka på rättsbrytaren; och detta är så i straffet hufvudsak, att till att vilja göra det i första rummet till något annat, är att förvända dess natur. Det är t. ex. både önskligt och möjligt, att *straffet* kan för den straffade äfven vara en *välgerning;* men då är det en sådan endast derigenom, att det först och främst är straff, d. v. s. en satisfaktion åt samhället. Det är ock, i fall fråga blir om välgörande verkningar, framför allt välgörande för samhället sjelft såsom ett medel att uppehålla dess helsa, och först *derigenom* äfven helsosamt för brottslingen. Framställes det i ett annat ljus, eller först och främst såsom ett medel för hans egen förbättring, så verkar det lätteligen i alla afseenden motsatsen. Den förmenta välgerningen retar såsom en oförrätt och förhärdar, ehvad ett påtvingadt skrymteri å brottslingens sida må annat förebära, i stället för att förbättra.

Men korrektionssystemet i sitt sammanhang å ena sidan med brottmålslagstiftningen, å den andra med fattigvården, och detta sammanhangs både misstagna och verkliga mening är ett för inveckladt ämne att ej fordra en utförligare framställning. Vi skole återkomma till detta ämne.

TILLÄGG.

I ett nyligen utkommet arbete: *A tour in Sweden in 1838; comprising observations on the moral, political and economical state of the Swedish nation,* by *Samuel Laing* Esq., London 1839, som äfven finnes recenseradt i flera engel-

ska journaler, har författaren, i följd af de allmänt tillgängliga underrättelserna om svenska brottmålsstatistiken och af de siffror, som derigenom kommit till hans kunskap, dragit den slutsats: *att svenska nationen är i ett mer demoraliseradt tillstånd än någon nation i Europa* (in a more demoralised state than any nation in Europe), hvilket han söker bevisa genom jämförelse emellan de svenska siffrorna i detta afseende och uppgifter i samma ämne från flera andra länder. Vi inskränke oss till några korta anmärkningar.

För det första: författaren har vid dessa jämförelser icke iakttagit den varsamhet, som en af hans landsmän i ett med skäl aktadt verk (*Mac-Culloch,* A statistical account of the British empire, second edition, London 1839. p. 468) med följande ord inskärper: »vi måste anmärka, att många falska slutsatser hafva blifvit dragna af jämförelsen mellan uppgifterna om brottmålens förhållande i olika länder och i samma land under olika perioder. Sådana uppgifter äro tydligen endast tjenliga att missleda och bedraga, om ej klassifikationen af målen för de i fråga varande länderna eller perioderna är densamma, och om ej polisen och lagarne äro lika, den förra utmärkt af ungefär samma vaksamhet, och de senare i verkställigheten af ungefär lika kraft. Men man vet öfverflödigt, att den största olikhet eger rum i alla dessa afseenden. Det finnes ej två länder, i hvilka klassifikationen af brottmålen är lika, och den varierar oupphörligt äfven i samma land. Den största olikheten visar sig likväl i polisens tillstånd och brottmålslagarnes verkställighet i särskilda länder och tider. Skulle man jämföra uppgifterna från en ort utan polis med uppgifterna från samma ort, sedan en polis der blifvit inrättad, eller uppgifterna under en verksam och under en overksam polis, så stöter man på en skenbart utomordentlig tillväxt i brott, ehuru det vore en ej obillig förmodan, att de i stället för att ha tillväxt, snarare hade i ej ringa mån aftagit». — Med kännedom af det faktum, att det troligen ej finnes en noggrannare brottmålsstatistik än den Sverige eger i justitie-statsministerns årliga berättelser, blir man mer varsam än författaren i sina slutsatser varit. I afseende på verksamheten af den kriminela justicen står Sverige åtminstone lika högt med det af författaren upphöjda England. I England 1835 fäldes 71 af 100 anklagade; i Sverige 1837, när man talar om egentliga brott behandlade vid domstolarne, 72 af 100.

För det andra: hr Laing har ej rätt fattat klassifikationen af brotten, hvarken i Sverige, ej heller i sitt eget fädernesland. Väl försäkrar han, att flere upplysta Svenskar fästat hans uppmärksamhet derpå, att blotta *polisförbrytelser* voro upptagna bland det för Sverige uppgifna antalet af *brott.* I anledning häraf finner han för godt att vid granskningen af justitie-statsministerns berättelse för 1837 *utesluta* större delen af de under *tredje* klassen der hänförda brotten; men *bibehåller* dock *dryckenskap, slagsmål* och *otukt,* hvilka i alla samhällen, enligt hans mening, falla mer eller mindre under brottmålslagens verksamhet. Men hvarken i den *engelska* eller den *skotska* brottmålsstatistiken [7] ingå dryckenskap och otukt. I London upptogos likväl 1832 tillsammans 25,623 personer af polisen, och dessutom angåfvos vid domstol 6,934 — för *fylleri,* af hvilka sistnämda äfven 3,505 verkligen dömdes till ansvar. Antalet af sådana öfverlastade personer i London allena steg således detta år till 32,557 [8], hvilka, enligt hr Laing's åsigt bort i Englands brottmålsstatistik för nämda år *öka* numerären; ehuru dennas totalbelopp i British Almanach för 1836 endast är upptagen till 20,829. En vacker tillökning! — och som skulle blifva ojämförligt ansenligare, om vi hade en dylik uppgift på alla i hela England under årets lopp öfverlastade personer. — Vidare: *slagsmål* (assault) har i England i allmänhet en vida svårare betydelse än i Sverige; och hvad *otuktsbrotten* vidkommer, så, då engelska och skotska brottmålsstatistiken icke ens upptager *hor,* synes *lönskaläge* så mycket hellre böra uteslutas i jämförelsen emellan vår och den engelskt-skotska kriminal-statistiken. På det hela är sedligheten i förhållandet mellan könen i England, der hvart 19:de barn är oäkta, likväl bättre än hos oss, der detta gäller om hvart 15:de à 16:de [9].

---

[7] Jfr *British Almanach for the year 1836* — och *Mac-Culloch* i nyss anförda verk.

[8] *Quetelet,* Ueber den Menschen und die Entwickelung seiner Fähigkeiten. Deutsche Ausgabe. Stuttgart 1838.

[9] I Preussen är hvart 14:de barn oäkta, i Frankrike omkring hvart 13:de. I södra Tyskland står sedligheten i denna punkt mer än hälften lägre än i alla nyssnämda länder, liksom i städerna i allmänhet vida lägre än på landet. Men äfven ibland Europas hufvudstäder utmärker sig i sedeslöshet Stockholm, der under många år något mer än hvart tredje barn varit oäkta: ett förhållande, som kanske blott öfverträffas i München, der bland 13 barn 6 äro oäkta. (*Berghaus,* Allg. Länder- und Völker-kunde. Stuttgart 1838.)

Slutligen måste vi, äfven efter alla dessa afdrag från hr Laing's kalkyler, med smärta erkänna, att de gröfre brottens antal i förhållande till folkmängden är och blifvit hos oss ovanligt stort: ett förhållande, som jämte de allmänna orsaker vi i närvarande artikel angifvit, dessutom ej har sin minsta orsak uti vår ännu på en gång allt för hårda och allt för obestämda lagstiftning angående *laga försvar*, och uti sammanförandet och beröringen af *alla* slags, mer och mindre förderfvade, försvarslöse i våra s. k. *korrektions*-inrättningar.

En jurist af mina vänner, hvilken jag har att tacka för ofvan anförda upplysningar till jämförelse af *svenska* brottmålsstatistiken med den *engelskt-skotska*, har på min begäran äfven haft godheten meddela mig följande uppgifter till en dylik jämförelse med den *norska* och *danska*.

Vid anställande af en jämförelse emellan de sista oss bekanta *svenska* och *norska* kriminalstatistiska berättelser, af hvilka de förstnämda sluta med 1837, de sistnämda åter med 1836, möta, utom de allmänna betänkligheterna af en sådan mellan länder med olika lagar och samhällsinrättning, äfven den särskilda, att dessa berättelser i båda rikena de senare åren undergått förändringar, hvilka göra sjelfva jämförelsen mellan *samma lands* förhållanden under olika år vansklig. I Sverige tillkommo 1836 flera nya rubriker, liksom samma års berättelse första gången specifikt uppgaf brott, för hvilka man icke fann plats inom de allmänna rubrikerna. Först 1837 års berättelse specificerar äfven de vid slottsrätter dömda brott. I Norge skilde man 1836 första gången emellan *falsk* och *bedrägeri*. För öfrigt sakna vi för det närvarande specifikation på de vid norska krigsrätterna dömda brott för nyssnämda år, hvilken vi för de föregående åren funnit uti en af *Angelot* i *Revue étrangère et française de législation et d'économie politique* (Dec. 1838, Jan. 1839) efter norska Departementstidenden skrifven uppsats. Icke dess mindre lemnas här, så godt sig göra låter, en sådan jämförelse emellan några af de mest karakteristiska brottens antal i båda rikena under en tid af tre år, nämligen i Sverige 1835—37 och i Norge 1834—36.

Om någon verklig upplysning genom dylika jämförelser skall vinnas, måste de ske, icke mellan brottens totalsummor, utan mellan särskilda slag af brott, och det blir då hufvudfrågan att välja dem, hvilka säkrast utmärka nationens moraliska ståndpunkt. Om *någon* afvikelse härifrån skulle i nedanstående uppgift träffas, har den åtminstone icke skett för att framställa Sverige i ett orättvist ljus mot Norge.

För *mord* och *dråp* [10] dömdes i Sverige under de nämda åren till straff i medeltal årligen 43, i Norge 6 personer; för *barnamord* och dermed beslägtade, i svenska lagen Missg. B. 16 kap. upptagna brott i Sverige 24, i Norge 11; för *mordbrand* i Sverige 4, i Norge 2; för *rån* och *röfveri* i Sverige 11, i Norge 7 [1]; för *stöld* och dermed beslägtade brott i Sverige 2,414 [2], i Norge 803 [3]; för *mened* och dermed jämförliga brott i Sverige 9, i Norge 4; för *förfalskning* i Sverige 153, i Norge (år 1836) 8; för *tidelag* i Sverige 12, i Norge 1; för *blodskam* och *andra svårare sedlighetsbrott* af det i svenska lagens M. B. 56—59 kap. upptagna slag, i Sverige 21, i Norge 8.

Vid det bekanta förhållandet af Sveriges folkmängd till Norges såsom 2½ till 1 finnes, att de *sistnämda svårare sedlighetsbrotten* i förhållande till folkmängden nära förhålla sig lika i båda rikena [4].

Förhållandet är vida mer nedslående i Sverige än i Norge hvad angår *mord* och *dråp*, för hvilka brott 43 personer i medeltal årligen hos oss blifvit dömda, i stället för något mer än 16, som enligt norsk måttstock skulle väntas; och hvad angår *förfalskning*, hvilket brott hos oss visar en verkligen förskräckande öfvervigt, är skilnaden så stor, att förhål-

---

[10] Häraf utgöra förgiftningsbrotten i Sverige i medeltal 6⅔; i Norge saknas denna rubrik. Vi utelemna i det följande alla *bråk*.

[1] Möjligen deri mindre riktigt, att vi, vid bristande uppgift af de vid militärrätt år 1836 dömda personers brott tillagt *en*, hvilket vi åtminstone ansett oss kunna taga för gifvet af det skäl, att åren 1828—35 *tio* personer finnas af nämda rätter dömda för detta brott.

[2] Vid beräkningen äro, till det i justitie-statsministerns berättelser upptagna antal, för hvartdera af åren 1835 och 1836 tillagda 6 personer (så många som år 1837 vid slottsrätterna dömdes), äfvensom till det för 1835 uppgifna antalet ytterligare 39, utgörande medeltalet af de åren 1836 och 1837 för närslägtade brott dömde. Snatteri är under stöld intaget.

[3] Till det vid civil-domstolarne 1836 dömda antalet 808 äro här tillagda 78. Så många dömdes efter medeltal åren 1828—35 vid krigsrätterna för dessa brott.

[4] Dubbelt hor, som hos *oss* upptages, tynger dock vågskålen på vår sida.

landet förtjente en särskild undersökning; i synnerhet som *bedrägerier* eljest hos oss uppgå till vida mindre antal [5] än i Norge, der civil-domstolarne allena år 1836 derför dömde 46 personer. Om man, såsom förr i Norge skett, i en rubrik sammanfattade *förfalskning* och *bedrägeri*, skulle jämförelsen således utfalla mindre, ehuru ännu tillräckligen ofördelaktigt för oss, då vi, i stället för 132, som enligt norsk regel skulle träffas, årligen räkna omkring 160 sådana brottslingar. Likaledes öfverstiger de för *stöld* och dylika brott dömdes antal med 406 det antal af 2,008, som jämförelsen med Norge skulle låta oss förmoda. Svårare än med det första och sista af nämda brott skulle ock förhållandet vara med *tidelag*, så vida ej sjelfva *missförhållandets storhet* ådagalade, att denna ohyggliga last (om hvilken också Angelot, uti en i nyssnämda tidskrift (Okt. 1837) införd uppsats om svenska kriminalstatistiken, anmärker, att den hos olika folk med olika stränghet lagligen beifras) hos oss sannolikt vida oftare lagligen åtalas.

Deremot är förhållandet i Sverige bättre än i Norge i fråga om *mened*, *mordbrand*, *barnamord* och dermed beslägtade förbrytelser, samt *rån* och *röfveri*.

Det vore lätt att öka dessa anmärkningar med uppräknande af samtliga öfriga brott, hvilka i båda rikenas kriminalstatistik förekomma. Faran att derigenom sprida mer förvirring än ljus, så vida det juridiska begreppet om flera deribland är betydligen olika i båda rikena, synes oss anledning nog att stanna vid det anförda, som torde vara tillräckligt att visa, att om vår brottmålsstatistik i vissa af de i nästan alla länder mest fruktade brotten gifver, vid jämförelsen med den norska, anledning till allvarligt bekymmer, förhållandet af andra, i moraliskt afseende kanske lika betänkliga, — såsom *mened*, *bedrägeri* och *mordbrand*, — visar, att icke heller brödrafolket vid jämförelsen har idel anledning till tillfredsställelse.

Hr Laing har ock jämfört vår brottmålsstatistik med den *danska*. Vi ha blott för 1835 haft tillgång till den sistnämda. Med erinran att Danmarks folkmängd något, ehuru obetydligt, öfverstiger Norges, anmärkes, att nämda år i Danmark 2 döm-

[5] I Sverige dömdes 1837 *en* för förskingring af andras enskilda, och *en* för förskingring af kronans; 1836 och 1837 *två* för falsk handel; 1836 *en* för bedrägeri med mynt; 1836 *tre* och 1837 *fyra* för bedrägeri mot borgenärer; samt hvartdera året *en* för falsk angifvelse eller bekännelse på sig sjelf; för falsk angifvelse mot andra 1836 *två* och 1837 *sex;* samt för bedrägeri, utan närmare beskrifning, 1836 *en*.

[illegible] *[illegible]*: 7 för *barnfödsel*; [illegible] *[illegible]* och [illegible] *Brandstiftelser*: 4 för ra[illegible] och [illegible] [illegible] derjemte beslägtade förbrytelser: för [illegible] 1 för *falsk jorkarin*[illegible] och [illegible] [illegible] 115. Då konsförbrytelserna, med [illegible] *[illegible] sammanboende*. I danska [illegible] [illegible] under den enda titeln: *delict[illegible] carn[illegible]* [illegible] men inget upplysning till jamförelse med [illegible] meddelas.

[illegible]NDE ARTIKELN.

[illegible] korrektionela straffet, d. v. s. straffen till förbättring, [illegible] en egen lagstiftning, som ej var **statens** [illegible] *kyrkans*. Ursprungligen voro de *kyrkodisciplin*. Men [illegible] af *bot* och *bättring* förvandlades småningom till [illegible] *botgöringar*. Snart fick man köpa sig från dessa. [illegible] *aflaten*: d. v. s. af *bot* blefvo *böter*, hvilkas samman[illegible] med *bättringen* väl hierarkien fortfor att påstå, men för[illegible] mindre kunde förmå sig att tro på. Dertill [illegible] kyrkan, såsom en gudomligt privilegierad korporation, [illegible] korrektionela makt satte sig *öfver* den verldsliga [illegible] och dess former. *Inquisitionen* med alla dess rysligheter var [illegible] blott en andlig korrektionel polis. På dessa missbruk bröt sig hierarkiens jurisdiktion i Europa.

Genom reformationen ställdes stat och kyrka ***bredvid*** hvarandra churu med alltid tvistiga gränser. Emellertid skulle hvardera ha sin jurisdiktion, och den ***korrektionela*** blef alltid företrädesvis kyrkans. Väl inskränktes denna andliga jurisdiktions egna område allt mer; men kyrkans korrektionela del i lagstiftningen tillkom vid de af staten förordnade straff. Det verkligt korrektionela i ett straff visar sig i förbrytarens eget erkännande af straffets rättvisa. Att emottaga ett sådant

erkännande och, i följd af brottslingens ånger, förklara honom försonad med församlingen, blef kyrkans vidgörande.

De *förbättrande* straffen och det förbättrande *uti* straffen hade således kyrkan tagit för sig. Dervid visade hon likväl en allt för stor likgiltighet för *beskaffenheten* af rättvisan i den *verldsliga* brottmålslagstiftningen; ehuru det var hennes eget åliggande att utverka brottslingens *erkännande* af denna rättvisa. Nöjd med att sjelf föreställa det mildrande, det billiga, det kristliga i straffembetet, frågade hon allt för litet efter, huru detta embete i sista instansen af verldsliga makten utöfvades. Om strafflagarne också voro ojämna, obilliga, grymma, hvad mer? Staten var ju det verldsliga, det *oheliga* samhället just i motsats mot kyrkan, som tvådde sina händer med detsamma som hon öfverlemnade brottslingen åt den *verldsliga armen,* som det hette! — Ännu ett skäl till brottmålslagarnes hårdhet var, att, i följd af det gamla samhällets hela natur, länge endast de gröfre och gröfsta brotten hemföllo under statens egen jurisdiktion. Det ur medeltiden till oss arfgångna samhället var i sig sjelft ett aggregat af korporationer. Adelsmannen, presten, borgaren förestälde hvardera sådana, som gjort samhälle för sig, med lika många särskilda jurisdiktioner, så att vid denna kristallisation af egna samhällsformer massan af folket, allmogen [6], blott blef qvar såsom ett slags bottensats, ur hvilken de öfriga drogo musten. Ur konflikten emellan dessa särskilda jurisdiktioner har statens egen småningom utvecklat sig. Men af sakens natur följde, att just den korrektionela lagstiftningen *senast* skulle dragas inom dess område. Vi ha sett, huru detta slags lagstiftning i allmänhet tillegnades kyrkan. Men hvarje korporation öfvade en sådan dessutom inom sig sjelf, och längst, äfven sedan staten till sig tagit det hufvudsakliga af den *kriminela* och *civila;* ty den *korrektionela* var den med sederna närmast sammanhängande, sådana dessa inom korporationerna sjelfva bildat sig.

Huru slutligen äfven den *korrektionela* lagstiftningen hemfallit till *staten,* är en af de intressantaste frågor, och hvars besvarande vi här blott i allmänhet kunna antyda. Huru djupt den griper in, synes deraf, att denna korrektionela makt i vidsträcktare mening omfattar både *polis, fattigvård* och *uppfostran.* Man skulle kanske ej egentligare kunna beteckna

[6] Underkastad patrimonial-jurisdiktion af adeln och kyrkan.

karakteren af den sociala omhvälfning vi dagligen hafva för ögonen, än med de orden: att staten i alla de nyssnämda afseenden är sysselsatt med utredningen af korporationernas bankrutt. — Visserligen har han derigenom fått *allt för mycket* på händerna, och underhjelpes han ej i tid af en *nylifvad associationsanda,* hvartill åtminstone syftningen och tecknen äfven visa sig, så blir han troligen ej uppgiften vuxen. Men *nödvändigt,* — och så vida *godt,* — är hvad som skett. Ty den korrektionela makten hos korporationerna har icke aftagit utan med deras moraliska; och deras moraliska har åter ej minst blifvit försvagad genom de allt mer framträdande juridiska oformligheter, för hvilka de varit och äro nästen och bakhåll, ifrån början sättande olikhet inför lagen i stället för den likhet, som samhället fordrar, och inskränkande likheten — t. ex. dom af *likar* — endast inom korporationen.

Att den *korrektionela polisen* slutligen fallit i *statens* hand, är ett utmärkande drag i senare tiders samhällsförfattning, hvilket åter på det nogaste sammanhänger med ett annat, nämligen *brottmålslagarnes förmildring.* Till denna mildring ha flera i bildningens gång verksamma orsaker bidragit. Vi märka här tvänne: först att, då statens jurisdiktion vidgat sig genom dess mellankomst i konflikten af de särskilda jurisdiktionerna, dess förfarande i allmänhet måst blifva ett *medlande;* för det andra att, i den mån kyrkans inflytande aftog, staten genom *verldslig tukt* måst söka ersätta hvad fordom åstadkoms genom *kyrkotukten,* hvarigenom den korrektionela, mildare åsigten af straffen i allmänhet gjorde sig gällande. I förra afseendet, eller såsom exempel på statens mildrande och medlande mellankomst, behöfva vi blott erinra, att man har *den,* mer än de stridande kyrkorna (sedan reformationen likväl först i allmänhet öppnat medgifvandet af menskliga rättigheter äfven för kättare), att tacka för den *religiösa toleransen,* hvars motsats föranledt så många hårda omenskliga straff; och i senare afseendet, eller hvad den verldsliga tuktens öfvertagande af kyrkotuktens forna, ej utan eget förvållande försvagade verksamhet angår, så skulle försöket snarast påkallas i ett land, hvarest, med en mängd af religiösa bekännelser, ingen *statskyrka* finnes. I *Norra Amerika* har det följaktligen skett, väl ej ur en kyrklig, men likväl åtminstone till en del ur en religiös grund, liksom det ur religiösa, ej blott politiska, bevekelsegrunder i detta land underhållet och genomdrifvet, der

ock först kommit till ett resultat, som åtminstone synes visa, *till hvad grad* uppgiften står att lösa.

Den ur *vännernas samfund* (så kalla sig Qväkarnes fridsamma sekt) utgångne menniskovännen William Penn uttalade år 1682, vid stiftelsen af staten Pennsylvanien, i sin af kolonisterna antagna lag följande grundsatser: att hvar och en, som bekänner en allsmäktig Gud och förpligtar sig att under laglig öfverhet lefva rättrådigt och stilla, utan att oroa andra för religiösa meningar, kan antagas till medborgare; att dödsstraffen, utom för uppsåtligt mord, upphäfvas; och att alla fängelser blifva *arbetshus* för brottslingar, landstrykare och lätjefulla tiggare. Det var första grundläggningen till *korrektions-* eller *penitentiärsystemet* i Amerika.

Man vidblef grundsatsen för detta, sedermera utvecklade straffsystem, ehuru moderstaten derå nekade sin sanktion; men vid de, efter Penns död år 1718, emellan England och kolonien uppkomna stridigheter tvangs den senare att underkasta sig moderlandets barbariska kriminallag med dess 160 särskilda lifssaker. I det af referenterna af en ny strafflag för Pennsylvanien till lagstiftande makten den 24 Februari 1826 afgifna betänkande yttras härom följande: »den förändring, kriminallagen undergick i följd af moderstatens envisa tillgifvenhet för dödsstraffen synes åter hafva infört lätjans herravälde i det inre af våra fängelser; ty oaktadt fängelsestraff, förenadt med tvångsarbete, på en kort tid blef användt för vissa ringare brott, sammanstämma dock allas vitnesbörd, som känt forna tillståndet af Pennsylvaniens provinsial-fängelse, deri, att det företedde en skådeplats af liderlighet och sjelfsvåld, der alla kön, åldrar och färger funnos sammanblandade utan klassifikation, utan arbete och utan tvång»[7].

Efter amerikanska revolutionskriget och sedan de Förenta Staternas sjelfständighet blifvit erkänd, återtogs i Pennsylvanien reformen af brottmålslagarne och fångväsendet; hvilken vid samma tid i Europa genom den store engelske filantropen Howard's undersökningar, resor och skrifter hade ådragit sig en allmännare uppmärksamhet. I *arbete* hade Penn faststält *första* grundsatsen för korrektionssystemet. I *ensamhet*, nämligen brottslingens afsöndring från sina *likar*, uppstälde Howard

---

[7] Utlåtande i anledning af anmärkningar vid förslaget till allmän kriminallag af lagkomiteen. Stockh. 1834, s. 46.

den *andra;* bägge till en del med anledning af redan gifna exempel. *Undervisning* var den *tredje,* gemensamt yrkade. Korrektionssystemets senare historia, i en tidrymd af sextio år, under hvilken det i Amerika kommit närmast sin fulländning, är blott en utveckling af dessa grundsatser och tillika en fortgående bekräftelse på den sanning: *att endast alla tre i oskiljaktigt sammanhang äro verksamma.*

Tvångsarbete är ett gammalt straff. Korrektionssystemet kan ej ensamt tillegna sig det. Mildare har det i detta system blifvit genom införande af mångfaldigare, äfven lättare arbeten i fängelserna, genom en större både åt fångvården och fängelserna egnad omsorg, och genom förvandlingen af andra svårare straff i tvångsarbete. Men härigenom har ock detta straff träffat långt flera än förr; och så länge man i de mer än förr koncentrerade fängelseinrättningarna ansett arbetet för hufvudsaken, har det gemensamma arbetet satt ett vida *större antal* förbrytare af alla slag äfven i en *större gemenskap* än förr. Här äro korrektionssystemets bägge första klippor, emellan hvilka det ännu sväfvar öfver allt, hvarest det ej nått sin fulla utveckling. Erfarenheten har visat, att systemet i detta sitt stadium genom inga försigtighetsmått kunnat häfva den *moraliska pestsmittan af tillåten gemenskap emellan de större massor af fångar, hvilka det sammanfört.*

Hos oss har, oaktadt en allt noggrannare fångdisciplin, namnet *korrektionist* inom få år blifvit en förskräckelse för hela landet; och en blick på de om korrektionssystemet utgifna skrifter, af hvilka vi ha en ej ringa del för ögonen, styrker, att systemet i detta sitt stadium af tillåten gemenskap — och det är *ännu* dess ståndpunkt i största delen af Europa samt till en del äfven i Amerika — snarare *förvärrar* än *förbättrar.*

Denna erfarenhet har drifvit korrektionssystemet vidare in på hvad man kunde kalla dess *andra* stadium, i hvilket principen af ensamhet börjat att göra sig gällande, dels genom fångarnes *söndring under natten* i särskilda celler, sedan de gemensamma sofrummens ohyggligheter allt mer blifvit uppdagade, dels genom *klassifikation* af fångarne och söndringen af dessa i särskilda klasser, dels genom strängt ålagd *tystnad* under det gemensamma arbetet och under sammanvaron om dagen. Äfven detta stadium har redan haft sin erfarenhet, hvars resultat varit, att den *nattliga* söndringen väl är en verklig förbättring af systemet, men att denna vinst motverkas

och ofta förspilles genom den *dagliga* sammanvaron, hvars olägenheter hvarken genom *klassifikation* eller *tystnad* förekommas. Vi vilja betrakta hvardera af dessa sistnämda modifikationer särskildt.

Klassifikationen kan ske efter *kön*, efter *ålder*, och efter *grader af brottslighet*. Söndringen af könen har snarast gjort sig nödvändig. Men ingalunda mindre vigtig är söndringen af de *unga* förbrytarne från de *gamla*. Hvem skulle ej framför allt vilja rycka *barndomen*, som likväl stundom följer modern i fängelset, eller *ungdomen*, just i de år, då äfven förbrytaren snarast kan vändas till det goda, undan de gemensamma fängelsernas förskräckliga smitta! Här är korrektionssystemets egentliga fält, det enda hvarpå det fullt kan verka såsom *uppfostran;* och att det särskildt vände sina bemödanden deråt, skulle ej blott på detta egna fält uträtta mycket godt, utan ock undanrödja det välmenande men olyckliga misstaget, att korrektionssystemet kan verka såsom uppfostran äfven för den *fullväxte*, ehuru detta blott i ganska inskränkt mening gäller. Ty man kan, vid betraktande af systemets historia, ej fördölja för sig, att ett af dess grundfel från början varit uppfattningen af korrektionsanstalterna under formen af *skola* — oaktadt ett af skolans vanliga vilkor, nämligen gemenskapen af sysselsättning, just är det medel som systemet genom sakens natur allt mer måst förkasta. Ett tredje slags klassifikation, ej mindre nödvändig, och gifvande en lika klar princip för afsöndring som de båda nyssnämda fallen, ehuru ty värr i verkligheten allt för litet ännu iakttagen, är skilnaden emellan den blott *anklagade* och den till *straff dömde*, både i afseende på förvaringsort och behandling. — Hvad sist klassifikationen af verkliga förbrytare efter *grader af brottslighet* angår, så är den, använd i massa, svår ända till omöjlighet. Några betraktelser må visa det. Användningen af korrektionssystemet erbjöd sig närmast för vissa, i allmänhet mindre, grader af brottslighet, hvarför det ock utsträcktes till blotta *lösdrifveriet*. Men redan denna enda artikel kan lemna en profkarta på de svårigheter, i hvilka systemet invecklat sig. Uppgiften var att återföra lösdrifvaren till bättre lefnadsvanor. Dertill fordrades naturligtvis *tid*. Man tog den således temligen *rund*, ja till och med *obestämd*, för att vara så mycket säkrare på resultatet. Första olägenheten: att den minsta graden af brottslighet, och som endast dertill kan räknas, emedan brott blir lösdrifveriets vanliga följd, medförde

en längre eller till och med obestämd *frihetens förlust,* som likväl är hufvudkarakteren af *straff;* men ingenting retar, d. v. s. förvärrar, mer än *obestämdheten,* d. v. s. *godtyckligheten* af ett *straff.* Det fans ej annat medel häremot än att så mycket som möjligt betaga tvångsarbetet karakteren af straff. Man införde således lättare industriela arbeten i fängelserna, man sörjde bättre för arbetsfångens underhåll och äfven för dess beqvämlighet, man sockrade straffet med ispädda belöningar, flitpenningar, arbetslön, eller viss andel deri, kanske till och med genom tillåtelsen att under fängelsetiden sjelf använda penningar [8]. Deraf andra olägenheten: straffet förlorar ej sin godtyckliga natur, men det upphör att vara *afskräckande;* och korrektionsinrättningarna antaga karakteren af provisoriska hvilo- och tillflyktsorter, hvartill man återgår, eller, genom uppsåtligt i detta afseende begångna brott, låter återföra sig, tills endera tillfälle till rymning yppas, eller man i följd af en ofta skrymtad förbättring blir utsläppt. — I följd häraf tredje olägenheten: utsläppta korrektionisters täta återfall och nödvändiga återinsättande, eller *recidivens tilltagande antal,* blifver redan ett talande bevis mot korrektionsinrättningarnas vanliga beskaffenhet, och tillika ett oöfvervinneligt hinder mot all verklig klassifikation. Ty — fjerde olägenheten — förutsatt äfven att de korrektionela straffen först användas på lösdrifvare och mindre förbrytare, så visar det sig vid längre

---

[8] En ganska upplysande skrift: *Du système pénitentiaire et de ses conditions fondamentales* par M:r *Aylies,* conseiller à la cour royale de Paris. Paris 1837 — är nästan hufvudsakligen riktad mot hvad han kallar *remunerations-systemet* i de franska korrektionela fängelserna i allmänhet, men i synnerhet mot dess förderfligaste sida, att i Frankrike entreprenören af fångarnes arbete ofta äfven håller fängelsets så kallade *cantine* eller näringsställe. Hvad här sker öppet och under ett slags uppsigt, är likväl detsamma som hemligen tilldrager sig i alla korrektionsinrättningar, i hvilka fången tillåtes disponera någon del af sin arbetsförtjenst. I Förenta Staterna tillkommer honom i allmänhet *ingen sådan.* Hela hans arbete tillhör *staten.* »Alle amerikanischen Strafhäuser ohne Ausnahme lassen, so wie sie dem Sträflinge keinen Verkehr mit der Aussenwelt gestatten, demselben auch nicht den kleinsten Theil des Ertrages seiner, noch so einträglichen Arbeit zufliessen. Sie gehen mit Recht von dem Grundsatze aus, dass der Arbeitsertrag eben so als Ersatz der Erhaltungskosten des Sträflings dienen müsse, wie die Freiheitsberaubung als Busse und Sühne des Verbrechens». *Nordamerikas sittliche Zustände; nach eigenen Anschauungen in den Jahren 1834, 1835 und 1836,* von Dr. *Julius,* Leipzig 1839, II Th. s. 384. Författaren var skickad af preussiska regeringen för att studera det amerikanska korrektionssystemet. Baltimore's korrektionshus lärer göra något undantag.

erfarenhet, att det svårligen finnes en oförbätterligare karakter än den genomdrifne lösdrifvaren, i följd hvaraf han merendels blir en gifven recidivist, om han utsläppes. — Vidare, utom de mindre förbrytare, för hvilka korrektionshusen i början voro ämnade, draga de småningom till sig en stor mängd andra, äfven gröfre brottslingar, hvilka efter utståndet straff, af svårighet att få laglig sysselsättning, slutligen äfven såsom lösdrifvare eller för upprepade mindre brott hemfalla till korrektionsinrättningarna. Dessa komma derigenom under *samma* kategori att hysa brottslingar, i sjelfva verket af de mest *olika* grader, hvilkas blotta gemenskap med hvarandra också sätter i gång en vexelundervisning i det onda, som snart bringar alla eller åtminstone de flesta till den lägsta graden af en genom lindrigare eller hårdare tvångsmedel lika oförbätterlig moralisk förnedring.

Efter allt detta må vi väl instämma i följande officiela yttrande af fängelseinspektörerna i England: »man har trott sig kunna förekomma fortplantningen af brotten under fängelsetiden genom ett uttänkt *klassifikationssystem;* men erfarenheten har visat falskheten af allt sådant ordnande, efter hvilken princip det ock må ha blifvit företaget» [9]. För sitt ännu ej alldeles förlorade förtroende har denna metod förnämligast att tacka ryktet om de för sin förvaltning berömda fängelserna i *Genève* och *Lausanne*, der klassifikationen är införd, äfven med afseende på principen af förbättradt uppförande. Men denna befordringsprincip, så enlig den ock är med korrektionssystemets välmenta syfte, befinnes i verkställigheten lika ytlig och osäker som stridig med klassifikationen efter föregående brottslighet; hvarför den ock mindre haft sitt försvar i sig sjelf, än i de medverkande omständigheterna af *söndring om natten* för fångarne och *tystnad under det gemensamma arbetet om dagen,* hvilka, jämte en i allmänhet omsorgsfull förvaltning, utmärka dessa fängelser.

Tystnaden, åtföljd af *nattlig söndring,* är nämligen ännu en modifikation, hvarmed man sökt hämma förderfvet af den dagliga umgängelsen mellan fångarne. Elementen af denna fångdisciplin äro till en del gamla. Utbildad har den blifvit i staten New-York i Norra Amerika, först inom fängelset i *Auburn,* hvaraf dess namn äfven togs, sedan inom det ännu

---

[9] Extracts from the *second report* of the inspectors of prisons for the home district, London 1837, p. 17.

större i *Singsing*, hvarefter metoden spridde sig till en stor del af Förenta Staternas fängelseanstalter. Söndringen, så vidt den infördes, var ostridigt ett framsteg. För öfrigt torde metodens verkliga vinst vara den negativa, att ha visat, det ingen hämmande åtgärd upphäfver förderfvet af fångarnes gemenskap, så länge denna gemenskap tillåtes och ej fullkomlig söndring eger rum. Till det yttre erbjuder metoden skådespelet af en förundransvärd ordning, och man visar skådespelet i Amerika äfven för penningar. Ett stort fängelses hela befolkning (i Singsing ända till 1,000 personer) rör sig såsom en maskin med den yttersta regelmässighet. Den lemnar om morgonen på ett gifvet tecken sina ensamma celler, den går i rad, en och en, utan att vända hufvudet till höger eller venster, hvarje efterföljande med blicken fästad på sin föregångares rygg; så gå fångarne till kapellet, till arbetet, till måltiden, tillbaka till cellerna, allt under den fullkomligaste *tystnad*, hvilken äfven iakttages under arbetet och under natten ej en gång störes af den i de långa korridorerna kringvandrande vaktbetjeningens steg, ty denna går i ullsockor. — Fångarbetet är tillika i industrielt afseende produktivt. Det drifves mest för statens räkning: dessa fängelser betala sig, ja, vid Amerikas i allmänhet så höga dagsverkspris, lemna några till och med öfverskott. — Bakom kulisserna är detta skådespel ej alldeles så beundransvärdt. *Ändamålet* är att moraliskt tillintetgöra den under dagen tillåtna fysiska gemenskapen mellan fångarne; *medlet* en af den strängaste fångdisciplin ålagd och bibehållen *tystnad*. Man förvånades till en tid öfver underverket, och både skarpsinniga och vältaliga förklaringar deröfver finnas allmängjorda; tills man slutligen började misstänka, att underverket *icke* skett — hvilket ock lärer vara händelsen. Oaktadt uppsigtens stränghet, som ej blott förbjuder allt tal, utan äfven går ut på att tillintetgöra meddelanden genom tecken, har det likväl befunnits, att ej blott tungan i obevakade stunder, utan äfven blickar och händer hos dessa fångar *tala*. Sjelfva svårigheten af meddelandet har stegrat detta till en egen konst, under det en disciplin, hvars hufvudmedel är *stryk*[10], och en bevakning, hvars erforderliga

[10] Så i *Auburn* och i synnerhet i *Singsing*. Äfven uti *Wethersfield*, hvars mildare disciplin Beaumont och Tocqueville berömma, ingår kroppslig aga, ehuru ej offentligen och genast meddelad, och omvexlande med instängning i mörk cell.

talrikhet ej kan ernås utan ett ibland fångarne sjelfva infördt *monitör-system*, till hvars förtroenden vanligtvis de genomdrifnaste skälmarne avancera [1], hålla fångarnes sinnen i ett tillstånd af spänning, harm och hämd, rakt motsatt all inre förbättring. Också har den i början så gynsamma opinionen börjat vända sig i de sista åren, så i Amerika som England, emot metoden. Vi summera ihop, efter de engelska fängelseinspektörerna, dess nu genom erfarenheten ådagalagda olägenheter: »tystnadssystemet — så sluta de sitt betänkande derom af år 1837 [2] — misslyckas ej blott i ernåendet af de vigtiga ändamål det föresätter sig, det utsätter sig äfven för stora och svåra inkast i fråga om de medel, som det, med denna utgång, använder. Det misslyckas i sitt försök att förekomma meddelanden emellan fångarne. Det tvingas att med straff skaffa lydnad åt sina mångfaldiga och invecklade föreskrifter, och dessa straff utsträckas till en grad, som äfven dess försvarare ej försöka att rättfärdiga; det skyddar ej fångar från fängelseumgängets smitta; genom användande af fångar till uppsyningsmän och monitörer nedsätter det en del fångars lagliga straff och öppnar tillfälle för missbruk och oordningar af en farlig beskaffenhet; dess stränghet faller ej mindre hårdt på den ännu blott anklagade fången, som rättvisligen bör mildare behandlas, än den öfvertygade och dömde brottslingen; det väcker förbittring och i många fall hämdlystnad hos fångarne; det är, genom omöjligheten af en alltid rättvis och jämlik tillämpning, högst otjenligt att allmänt antagas; det är invecklad och bråkigt i sin inrättning, utsatt för att ständigt störas och fordrar för sin verksamhet en tillsyn och vaksamhet, hvilka visat sig oupphinneliga, äfven under de mest gynsamma omständigheter». Slutligen anmärka de, att systemet ej ens kan bjuda till att förekomma olägenheterna af fångarnes *igenkännande* af hvarandra efter slutad fängelsetid, hvilket visat sig vara tillräckligt att emellan dem sluta brottsliga förbindelser. Hvad de mer än en gång upprepa är, att *sammanvaron* af fångarne

---

[1] »Den äldste tjufven är den bäste monitören» — intyg af föreståndaren för Bridewell-fängelset i Westminster inför de engelska fängelseinspektörerna. *Report*, p. 94.

[2] *Report*, p. 15. Betänkandet är författadt och undertecknadt af *W:m Crawford*, sjelf utsänd af engelska regeringen att taga kännedom om det amerikanska penitentiär-systemet, och *Whitworth Russel*, flerårig religionslärare i Millbank, det största korrektionsfängelset i England.

är det hufvudsakliga onda [3], som endast genom *personlig och fullkomlig söndring* kan afhjelpas.

Och med detta sista steg in i *ensamheten* har korrektionssystemet inträdt i hvad vi ville kalla dess *tredje* stadium, hvarest herskar det ostörda användandet af det enda yttre tvångsmedel, som *tillika* är ett inre, till att vända förbrytarens uppmärksamhet tillbaka på sig sjelf. Man må med denna ensamhet ej förstå inspärrning på en gång till enslighet, sysslolöshet och mörker, — detta *straff i straffet*, som är fångdisciplinens fruktansvärdaste medel — utan en ensamhet, hvilken blott fullkomligt isolerar förbrytaren från sina *likar*, men hvarken beröfvar honom ljus, värme, ren luft eller tillräcklig föda, och sörjer, ehuru med oafbruten instängning, både för hans sysselsättning och undervisning [4]. Denna behandling, för hvil-

---

[3] »*Gaol-association* the master-evil.» Det är bekant, att ibland fångar, liksom i röfvare- och tjufband, bilda sig en egen *moral* och en egen *heder* — motsatsen mot de i samhället gällande — samt ett eget *språk* derför. En prest, som från Nya Syd-Wallis besökte straffanstalten på Norfolks-ön, säger: »jag var förundrad öfver de dömdes egna språk. Det hände, då en fånge talade med mig, att han utmärkte en medfånge med benämningen af en *god* man. Jag misstänkte honom ej mena hvad han sade och begärde förklaring. Han bad då om ursäkt och sade, att det var ortens vanliga språk, och att de brukade kalla en *elak* man för en *god* man.» Report from the select committee of the house of commons on transportation, London 1838. p. 17.

[4] Dertill fordras den förändring i de enligt det så kallade cellsystemet bygda fängelser, att en eller två sammanhängande celler finnas för hvarje fånge, så rymliga att de på en gång kunna tjena till sof- och arbetsrum. Upplysningar om byggnadssättet lemna det förr anförda arbetet af D:r Julius, de sista franska utskickades berättelse om amerikanska fångväsendet (Rapports sur les pénitenciers des États-Unis par *Demetz* et *Blouet*, Paris 1837), samt de engelska fängelseinspektörernas citerade betänkande, till hvilka vi i allmänhet hänvisa i afseende på systemets detaljer. På helsan verkar det, rätt verkstäldt, icke menligt, under det sammanstämmande intyg tillika bestyrka, att dess ensamhet är i hög grad *afskräckande och fruktad.* Denna ensamhet är för de blott *anklagade* fångar (hvilka systemet eljest behandlar efter lika *princip* som de öfriga) mildrad genom tillåtelse att se deras vänner och deras legala rådgifvare och med bägge brefvexla, att få böcker och arbete efter tillgång och val samt bättre föda. Den *dömde* fången (fångarne föras med betäckta ögon in i fängelset) ser under hela strafftiden ingen utom föreståndaren, presten, läkaren och vaktbetjeningen, hvilken sistnämda tillika känner de vanligaste handtverk och lemnar den nödigaste undervisning åt dem, som uti intet af dessa äro erfarna, äfvensom verktyg och materialier. Hvarest ensamheten ej drifver till arbete och läraktighet, såsom af sig sjelft vanligen sker, straffas fången med förminskad diet och mörk cell. Alla få bibeln och andaktsböcker. Den andliga undervisningen besörjes af särskilda fångprester. Angående

ken sedan 1829, men i synnerhet sedan 1833, den stora penitencieren i *Filadelfia* blifvit mönstret, har redan inom Förenta Staterna vunnit det förtroende, att äfven staten New-York (hufvudsäte för det auburnska systemet) nu efter Filadelfia-systemet bygger en ny stor penitencier [5]; och det har till sitt företräde blifvit vitsordadt af både den *engelska*, den *preussiska* och den *franska* [6] regeringens utskickade, hvilka på stället undersökt det. Ett vitsord *för* detsamma har äfven blifvit afgifvet af styrelsen för fångväsendet i *Belgien*, ett land, hvars fängelseinrättningar redan under Maria Theresia öfverträffade alla andra i Europa och ännu ibland dem intaga första rummet. En tillagd flygel på penitencieren i *Gent* har ock blifvit uppförd efter det förbättrade systemet. För öfrigt äro erfarenheterna och intygen för detta ej så nya, som det skulle synas. Redan på 1780-talet bildade sig samtidigt i Amerika och Europa, genom *sällskapet för lindring af de publika fängelsernas elände* i Filadelfia, och genom Howard, den öfvertygelsen, att korrektionssystemet endast kunde under sådana vilkor vara verksamt. Inrättningar *i mindre skala* efter dessa grundsatser skedde i Pennsylvanien, liksom i England, allt sedan 1790 och lemnade, under ett decennium och längre, hopp om de bästa frukter, då de utbrytande stora krigen i

---

kostnaden få vi anföra följande ur de engelska fängelseinspektörernas yttrande: »utan tvifvel göra systemets egenheter det svårt att för måttlig kostnad inrätta vanliga fängelser, så att de för denna fångdisciplin blifva tjenliga. Vi äro långt ifrån att underkänna vigten af denna omständighet. Men, ehuru detta må för en tid fördröja förändringen med många nu befintliga fängelser, äro vi likväl öfvertygade att, vid bygnaden af nya fängelser, konstruktionen enligt söndringsprincipen ej mycket skulle öfverstiga kostnaden för ett vanligt fängelse, åtminstone icke till den grad att utgöra ett grundadt och skäligt inkast. Utgiften skulle ej bli omåttlig, jämförd med den kostnad, som i många provinser med slösande frikostighet bortkastas för inrättningar efter dåliga system, ej heller stor, om man öfverväger de välsignelser i moraliskt, religiöst och politiskt afseende, hvilka söndringssystemets allmänna införande skulle åt oss försäkra, och det erkända och växande onda, från hvilket detta system skulle befria oss.» *Second report of the inspectors of prisons*, p. 29.

[5] *Julius*, l. c. II: 281.

[6] Nämligen de *senaste*. Ty Beaumont och Tocqueville, som förut (1831) i samma ändamål bereste Förenta Staterna och blott sågo den stora penitencieren i Filadelfia uti dess början, våga i sin skrift: *Système penitentiaire aux Etats-Unis* ännu ej afgöra mellan Filadelfia-systemet och det auburnska, eller, såsom de ock kallas, *tystnads-* och *söndringssystemen*.

Europa och återverkan deraf på Amerika störde och afbröto dessa bemödanden; tills slutligen, sedan efter allmänna freden en ovanligt stor mängd lösdrifvare och brottslingar öfver allt blifvit kastad på fattigvården och in i fängelserna, och denna mängd under fortfarande fred och hastig folkökning äfven sedermera jämt synts tilltaga, det vigtiga ämnet å nyo påkallat en allmän och allt mera skärpt uppmärksamhet. — Ett länge verkande förhinder i England var, att just vid samma tid som korrektionssystemets sanna grundsatser genom Howard utbreddes samt af hans vän, den store juristen Blackstone, erkändes [7] och af engelska lagstiftningen äfven gillades, denna bana afbröts genom *deportationsstraffets införande* [8]. Utan tvifvel har England genom sina straffkolonier i Australien der grundlagt en stor framtid. Den skall klarna i samma mån, som det onda blodet renar sig, hvilket sker genom en beundransvärd omkastning af den vanliga ordningen, nämligen så, att *barnen omvända och uppfostra föräldrarne.* Men äfven denna utväg för den goda principen inskränkes och afbrytes genom för mycken och för oupphörlig påspädning af det onda. Det deraf följande ohyggliga tillståndet i straffkolonierna har ändtligen fordrat en förändring af åtgärder och system uti moderlandet. Men ännu mer har till denna förändring bidragit en nu mer än femtioårig erfarenhet, att deportationsstraffet, genom de obestämda och äfven lockande utsigter hvilka det öppnar, *icke fruktas,* utan tvärt om i betydande mån bidragit att ständigt *öka* brottslingarnes antal. Detta faktum har slutligen äfven öppnat ögonen på deportationsstraffets ifrigaste försvarare, som länge äfven tröstade sig öfver dess oerhörda kostbarhet med den tanken, att moderlandet på detta sätt likväl blefve skälmarne qvitt. De mot deportationssystemet talande skäl erkändes redan af engelska parlamentet 1832. Ämnet har allt sedan ej upphört att offentligen diskuteras. Men efter några års mellanstånd, utmärkt af ett fruktlöst försök att genom strängare reglementen för straffkolonierna på en gång förbättra och afskräcka, har slutligen den senast öfver denna angelägenhet af engelska underhuset nedsatta komiteen, efter en högst lärorik utredning af densamma, tillstyrkt *deportationsstraffets*

---

[7] I Amerika har en annan stor jurist, Livingston, varit dessa grundsatsers tidige och beständige försvarare.

[8] Billen derom 1786. Första fångtransport till Botany-Bay följande året.

upphörande så fort som görligt [9]. — Emellertid har detta vigtiga ämnes redan långvariga diskussion i England ej varit utan inflytande på andra nationer, hos hvilka den tanken velat göra sig gällande, att deportation vore vigaste medlet att göra sig af med brottslingar. År 1825 begärde *fyratiotvå* conseils-généraux i Frankrike inrättningen af straffkolonier; 1833 yttrades samma önskan endast af *trenne* [10].

ÅTTONDE ARTIKELN.

Korrektionssystemet, sade vi, slog bryggan emellan *brottmålslagstiftningen* och *fattigvården*. Det kommer nu an på, hvilkendera sidan skall anses för dess egentliga område. I systemets egen mening befinner det sig utan tvifvel på bägge sidor å egen grund. Deremot har vår framställning af korrektionssystemet visat, huruledes det stannat med att skapa en *straffanstalt* — visserligen den bästa, den menskligaste af straffanstalter (och vi vilje för ingen del i detta afseende nedsätta dess förtjenst), men i alla fall en straffanstalt; och af hvad vi i slutet af sjette artikeln sagt om naturen af *straff* följer, att *förbättring* ej kan vara straffets ändamål, så att det af ett sådant mål kan göras beroende. Straffet bör inrättas på ett sätt, som ej blott medgifver, utan gynnar förbättring; men klart är, att straffet måste ha sin gång, äfven om ingen förbättring följer; och den så kallade välmening, som tilläte sig att förlänga ett straff intills brottslingens förmenta förbättring inträffade, eller att på något sätt utsträcka det utöfver hvad i lag på förhand är *bestämdt*, gjorde sig skyldig till

---

[9] »That transportation to New South Wales and to the settled districts of Van Diemens land should be discontinued as soon as practicable». — *Report of the select committée of the house of commons on transportation*, London 1838, p. 48. Deremot har England sedan 1831 uppmuntrat och understödt emigration af fria kolonister till Australien.

[10] *Beaumont* et *Tocqueville*, l. c. seconde edit. p. 77.

den uppenbaraste orättvisa. *Rättvisa* är den första mensklighet. Att brottslingen, i kraft af dess bud, lider hvad hans gerningar värda äro, *deruti* behandlas han såsom en moralisk varelse, hvars handlingar äro tillräkneliga och derför straffbara. Straffet är en appell till hans egen rättskänsla och väcker just denna i samma mån, som det i alla afseenden är både rättvist och menskligt. — Deri har det sitt ändamål. Det är ej för mycket sagdt, att ett *sådant* straff moraliskt upphöjer den det träffar. Han känner sig lättare genom denna godtgörelse till samhället; liksom han å andra sidan måste känna sig förnedrad och förbittrad genom hvarje utöfver straffet öfvadt tvång, det må förebära än så välgörande afsigter.

Skulle efter närmare betraktande korrektionssystemet nu vilja stanna på brottmålslagstiftningens sida, så äro vi öfvertygade, att det är just på denna sida som dess största hittills förvärfvade förtjenster finnas, hvilka äfven allt mer skola erkännas, ju mer det missförstånd, hvari det från början invecklade sig, hunnit redas. Ty systemet har säkerligen stiftat den bästa straffanstalten.

Deremot synes det nära nog afskuret från fattigvårdssidan. Ty vistas det inom straffens område, så har det egentligen att göra med brotten. Men fattigdomen är i sig sjelf intet brott. Likväl gäller ej blott i allmänhet hvad jag en gång i *den fattiges psalm* [1] sjungit: att »nödens väg och brottets stig, de gå hvarandra nära», — utan brottmåls- och fattigvårdslagstiftningarna stöta omedelbart intill hvarandra, t. ex. i den vigtiga frågan om *brottslingars behandling, hvilka utstått sitt straff.* Utan tvifvel böra dessa ur rättvisans falla i barmhertighetens händer, och välgörande sällskap finnas äfven i andra länder bildade för att vaka öfver dessa olyckligas öde och söka fullborda deras försoning med samhället. Välgörenheten kan ej få ett fält, hvars odling är mera behöflig, och i synnerhet nedkallas menniskovännens välsignelser öfver de föreningar, som bildat sig till ledning, skydd och förbättring af *unga befriade förbrytare* [2]. Likväl är jag öfvertygad, att den största välgerningen, äfven för den brottsling som utstått sitt straff, ännu ligger *inom* sjelfva brottmålslagstiftningen och återstår att

---

[1] Se Bd 1, sid. 254.

[2] För oss ligga förhandlingarna af *La société pour le patronage des jeunes liberés du departement de la Seine* för år 1836. Dylika sällskap finnas i Strassburg och Lyon.

menskligheten bevisas. Må, sedan kroppsstraffen allt mera lemna rum för frihetsstraffen; må sedan lifsstraffen allt mer endast träffa det uppsåtliga mordet; må, sedan straffanstalten kan göras på en gång rättvis och mensklig, också den dag snart gry, som i all sin dagsklara rättvisa äfven tillämpar grundsatsen af *lika bot för lika brott!* Må den *köpta aflaten*, må *böter* i stället för *bot*, försvinna i fråga om alla egentliga *brott* ur statens lagstiftning, liksom rättvisa och menskligghet länge sedan deröfver uttalat sin fördömelse inom området af *kyrkan!* Då, när straffen träffa lika *utan afseende till personen*, skall deltagandet för de *bestraffade* äfven finna väg till *allas* hjertan, och den *fattige* brottslingen ej mera känna sig, först genom straffets olikhet ett mål för väld och våld, och sedan genom straffets vanära ett mål för förkastelse. — Ack, *rättvisan* har ännu mycket att uträtta på jorden, innan *barmhertigheten* rätt kan fullgöra sitt kärleksverk!

Då jag ser mig tillbaka, finner jag visserligen, att jag i närvarande fråga, hvilken genom ämnets natur blifvit vidlyftigare än jag förmodade, utkastat flera trådar, än att jag nu skulle hinna att återhemta och sammanbinda dem till ett utarbetadt helt. Läsaren må derför förlåta, att jag drager dem till mig knippetals, för att så säga. Att dervid gå tillika kort och klart till väga är visserligen lika nödvändigt som i ett så inveckladt ämne svårt — men icke omöjligt; i fall nämligen trådarne ej varit på måfå utkastade. Vi vilje försöka.

Medlen mot fattigdomens onda kunna vara endera *negativa* — eller *palliativ* — eller *positiva*. Betraktom hvardera särskildt!

Negativa medel äro tvångsmedel. Lagliga tvångsmedel äro *straff*. Huru kan *fattigdomen* blifva föremål för sådana, då fattigdomen ej i sig sjelf är ett brott? — Svaret härpå måste nödvändigt blifva, att fattigdomen i sig sjelf ej heller är straffbar. Ej en gång dess bön om hjelp kan i sig sjelf anses straffbar. Denna bön våldför hvarken er *person* eller er *egendom*, de bägge hufvudsakliga föremål, som samhället skyddar. Det står er fritt att möta denna fattigdomens bön med ett afslag. Med ett ord: om den fattige straffas, så är det tydligt, att han icke bör kunna straffas *såsom* fattig; det måste komma något annat dertill som gör honom *brottslig*. Men hvar och en ser, att det är två helt olika frågor, den en- om *fattigdomen* i sig sjelf är brottslig; den andra: om det äfven gifves en *brottslig* fattigdom.

Rättslärare hafva jämte de bägge nämda klasserna af brott — mot *person* och mot *egendom* — äfven antagit en tredje: brott mot *samhället*. I sig sjelft vill detta säga, att det finnes brott ej endast emot *individuela*, utan äfven mot *kollektiva personligheter;* och vi ha redan anmärkt, att samhället i alla sina former bildar sådana, liksom att *egendom* — såsom *gemensam* eller *allmän*, t. ex. arfsegendom, kommunalegendom, statsegendom — också är ett attribut till sådana personligheter som familjen, kommunen, staten. — En redan af oss gjord anmärkning är äfven, att egendom ej blott är *materiel*, utan *intellektuel* och *moralisk*, innebärande i alla dessa afseenden vilkoren för personlighetens verksamhet. Det är i följd häraf som handlingar, hvilka gå ut på att upphäfva sådana vilkor, — t. ex. angripa de religionens och moralens fordringar, hvilka allt samhälle förutsätter för sitt bestånd, — äro, liksom i allmänhet de så kallade *sedlighetsbrotten*, straffbara, äfven om de ej direkt kränka *enskild* persons rätt. Närgränsande till dessa äro brotten mot *allmänna säkerheten*, d. v. s. sådana som, äfven utan att vara riktade mot viss person, dock innefatta våda för alla och derför af lagen förbjudas. Lagstiftningen är i afseende på dessa brott och äfven i afseende på sedlighetsbrotten *preventiv:* d. v. s. den tillåter ej, den förbjuder både handlingar och tillstånd, ur hvilka allmänt förderfliga följder utveckla sig. Häraf är klart, att, om också hvarken fattigdomen i sig sjelf eller dess bön om hjelp kunna anses straffbara, denna ostraffliget likväl ej kan komma *tiggeriet* såsom födkrok oinskränkt till godo, emedan det, ohämmadt och uppmuntradt, föder lefnadsvanor, som både för allmän sedlighet och allmän säkerhet äro förderfliga. Eller, för att återkomma till en redan gjord distinktion: om den *ärliga* fattigdomen med all rätt är ostrafflig, så följer deraf ej, att detsamma kan lämpas på den *oärliga*.

Dertill kommer, att så snart den på en gång värnlösa och orkeslösa fattigdomen, det arma fader- och moderlösa barnet, den nödstälde gamle, den öfvergifne vanföre eller sjuke, fått *lagliga* rättigheter till understöd (hvilket förr eller senare måste blifva fallet), får samhället en egen *fattigvårdslagstiftning*, som, en gång införd, allt mer griper omkring sig. Erkännandet af en rätt för *vissa* till understöd innebär nödvändigt, att det kan nekas åt *andra*. Stridiga anspråk fordra allt nogare bestämmelser, och dessa blifva slutligen granlaga och invecklade, då af sakens natur följer, att lagstiftningen för fat-

tigvården företrädesvis måste höra till hvad vi kallat den *preventiva*, som redan i sig sjelf minst genom allmänna regler är bestämbar. Också har detta förhållande födt af sig tvänne helt motsatta tendenser. Den ena går ovarsamt ut derpå, att staten må taga fattigdomen i massa under sitt förmynderskap, hvilket, ehuru i *välgörande* afsigt, nödvändigt leder till allt mer omfattande *tvångsåtgärder* och allt mer måste förblanda brottmåls- och fattigvårdslagstiftningen. Det är på denna väg korrektionssystemet fortgått, tills det slutligen måste finna sig tillhöra mer den förra än den senare af dessa lagstiftningar. Den andra tendensen, som synes hafva tagit till valspråk: bättre fly än illa fäkta, härleder alla dessa svårigheter hufvudsakligen blott från statens mellankomst, förkastar hvad den kallar den *lagliga välgörenheten* (la charité légale), såsom ej blott otillräcklig, utan i sina verkningar skadlig, och återvisar fattigvården till den enskilda barmhertigheten [8]. Denna tendens eller skola har i kritiskt afseende sina förtjenster. Den har uppdagat de motsägelser, hvari korrektionssystemet inveck-lat sig med att vänta för mycket af tvånget och af de *negativa* medlen. Men den har föga anvisat på andra *positiva;* och den har öfversett *palliativen,* hvilka det är äfven statens pligt att använda, der den ej fullkomligt kan bota. En stor, ja den största del af fattigvården i närvarande samhällsställning består af sådana palliativ, som ej kunna uppehålla *lifvet*, utan att tillika uppehålla och föda *sjukdomen;* och likväl äro *nödvändiga,* så länge ännu hopp är, att det förra kan vinna på den senare, och läkaren kan medverka dertill. Förgäfves hänvisa dessa nya ekonomister på den tid, då kyrkan och den enskilda välgörenheten ensamma förvaltade fattigvården. De vilja återföra ett tillstånd, långt före detta genom nödvändighet och med rätta förgånget; ty utom allt tvifvel är, att de fattiga mer ledo och mer omkommo, *innan* staten med dem befattade sig. Förgäfves åberopa de det katolska Euro-

---

[8] Såsom representanter för denna tendens nämna vi *Naville:* De la charité légale. de ses effets, de ses causes et spécialement des maisons de travail et de la proscription de la mendicitité, Paris 1836, samt *Duchatel:* Considérations d'économie politique sur la bienfaisance, Paris 1836. (Ett utdrag af bägge på tyska: *Das Armenwesen nach allen seinen Richtungen,* är utkommet i Weimar 1837). En medelväg emellan de i texten angifna motsatta tendenser går *De Gerando:* De la bienfaisance publique. Paris 1839. 4 delar, — på en gång det nyaste, det fullständigaste och bästa arbete i detta ämne, som vi känna.

pas exempel, som till en del ännu saknar hvad protestantismen kallar *laglig fattigvård.* En sådan gör sig nödvändigt med civilisationens fortgång öfver allt gällande och finnes äfven till saken länge, der den ännu ej särskildt nämnes. Den döljer sig under slöjan af *administration* och *polis,* hvilka ej kunna undgå att reglera fattigvård och understödsmedel, äfven hvarest så kallade *fattigtaxor* ej omtalas. Men sakernas gång är, att *polis-* och *förvaltningsfrågor* utbilda sig till *rättsfrågor.* Den *preventiva* lagstiftningen är det organ, hvarmed den *konstitutiva* känner sig före. De stå derför i närmaste sammanhang. Då den förras bestämmelser blott böra innefatta en ytterligare utveckling af de genom den senare redan föreskrifna grundsatser (hvarför den preventiva lagstiftningen äfven skulle kunna kallas *applikativ*) så följer ock deraf: att denna hvarken kan strida *mot redan stadgad lags bokstaf,* eller *mot redan stadgad lags anda.* Den är blott medlet, hvarigenom denna anda får ett allt fullständigare uttryck.

Vi hafva sett, huru slutligen fattigvårdsfrågan söndrat sig i tvänne motsatta åsigter, af hvilka den ena betraktar fattigvården såsom en laglig pligt och i följd deraf till en del såsom *tvungen,* den senare endast vill veta af den såsom *frivillig.* Bägge hafva en gemensam utgångspunkt. Äfven den tvungna fattigvården har börjat med att vara frivillig; tills mer invecklade förhållanden äfven på detta fält ledde till allmännare förvaltningsåtgärder, och dessa till lagbud. T. ex. inrättningar, sådana som det *frivilliga arbetshuset,* till de fattigas bästa, hafva just inledt *tvånget,* då det snart visade sig, att en sådan anstalt både fordrade lagligen bestämda bidrag och tillika en viss tvångsmakt öfver lättingar, som väl *kunde* men ej *ville* arbeta. Här tog *korrektionssystemet* vid; hvarför det nya *voluntära systemets* anhängare äfven angripit sjelfva de *frivilliga arbetshusen,* såsom en förpost för korrektionssystemets makt, ur statsekonomiska grunder visande, att *arbetsinrättningar,* som tillika äro *fattiginrättningar,* aldrig kunna bära sig, och att, om de likväl genom konstlade medel uppehållas, de just i mån af sitt flor verka menligt på det fria naturliga arbetet, sätta den sämre, oduglige, lätjefulle arbetaren, blott emedan han är ett fattighjon, i fördel mot den bättre, arbetsamme, hvilken utan främmande understöd måste kämpa sig fram, nedtrycka arbetslönerna och åstadkomma en dubbel förlust, då den derpå använda kostnad tillika bidrager att göra nya fattiga. Historien om de förnämsta frivilliga arbetshusen i

Europa bestyrker allt för mycket dessa anklagelser. I ju större mått de varit tilltagna, ju frikostigare de varit utrustade, desto snarare hafva de sjunkit under sin egen tyngd, lemnande efter sig, då den lättare och rikligare arbetsförtjenst, som de öppnat, ej på längd genom utomordentliga uppoffringar kunnat uppehållas, blott en större saknad och brist. Af de skäl vi redan antydt har derför det *frivilliga* arbetshuset mer och mer måst gifva rum för *tvångs-arbetshuset*, grundadt på allmänna bidrag och på fångtukt. Arbetet i detta senare slags arbetshus är naturligtvis mer produktivt än i det förra. Men äfven denna industriela produktion är långt ifrån att hafva en odeladt välgörande verkan. Der den blifvit högst drifven, såsom uti Norra Amerika i staten New-Yorks fängelser efter auburnska systemet, har det prerogativ i näringsväg, hvaraf staten eller vissa entreprenörer kommit i besittning, derigenom att de med hjelp af allmänna fonder till en stor höjd uppdrifvit *fångarbetets* industriela produktion, hos den enskilde frie arbetaren gifvit anledning till rättvis klagan öfver ett växande *statsmonopol* i fråga om arbetet. I Frankrike har man anmärkt, att närmandet till korrektionssystemets stora ändamål, fångarnes förbättring, så litet går i bredd med den industriela rörelsen inom fängelserna, att förhållandet snarare är omvändt, och att just de korrektionsinrättningar, hvilka genom arbetets produktivitet blifvit mest lönande, äro till sin moralitet de sämsta och framvisa de jämförelsevis flesta recidivisterna[4]. Orsakerna äro utan tvifvel å ena sidan, att just *dessa* sammanfört det *största* fångantalet, hvilket alltid utvecklar äfven den största moraliska smittan, och å andra, att den genom tvångsmedel spända arbetsskickligheten och anställbarheten, som i dessa anstalter äfven medföra belöningar och utmärkelser, ej sällan fallit på de största skälmarnes lott [5]. I den fulländade och ändamålsenliga *straff-anstalten*, hvilken slutligen blifvit korrektionssystemets resultat, har just derför *fångarbetet*, ehuru ingående i planen, alldeles icke kunnat med afseende på dess produktivitet behandlas såsom hufvudsak, utan blott fått en underordnad och relativ vigt, i den mån det medverkar till det högre ändamålet. Man har funnit, att det yttrar denna verkan endast så vidt det med

[4] Såsom de i Melun och Poissy. Jfr *Aylies:* Du système pénitentia... p. 27.

[5] Man påminne sig det engelska vitnesintyget om det korrektionela monitörs-systemet: *»att den äldste tjufven är den bäste monitören»*.

ensamhet är förenligt; enligt hvilken åsigt också all på arbetares samverkan beroende industri, d. v. s. *fabriks-* och *manufakturarbetet*, ur straffanstalten försvinner, och endast *handtverket* återstår. Detta är ock redan i sig sjelft mest tjenligt att *rehabilitera* den enskilde förbrytaren. Vanligen utsläppes denne ur korrektionsinrättningens fabriksverkstad blott med ökadt behof att, i *sina* likars samverkan och med fortsättande af de brottsliga förbindelser, han ofta i fängelset knutit, genom oärlig industri söka sin utkomst.

Vi ha öfverskådat en bana, som visar föga glädjefulla framsteg. Nästan med inre nödvändighet förvandlar sig det *frivilliga arbetshuset* till *tvångsarbetshuset*, och detta åter till *straffanstalten*. Det nyare voluntära oppositionssystemet i fattigvården afhugger deremot, men löser ej svårigheten, då det nöjer sig med det enkla påståendet: att man aldrig borde ha begifvit sig in på denna bana. Lätt sagdt, men föga tröstande! Det är ej blott möjligt, utan allt för sant, att den lagliga fattigvården har sina stora olägenheter; liksom det är ej mindre sant, att dessa olägenheter oberäkneligt kunna ökas, så länge staten vid sin mellankomst icke rätt fattar uppgiften och för sig gör klart, hvad den i detta afseende *kan* och hvad den *icke* kan uträtta. Men följer deraf, att fattigvården aldrig bort blifva en *laglig* pligt? — Det är oppositions-systemets förvända slutsats; och hvad har det att sätta i stället? — Endast det obestämda anspråket på den *enskilda välgörenheten*, — hvilken kan finnas och icke finnas, och hvars osäkerhet och opåräknelighet just framkallat nödvändigheten af allmänna och lagliga undsättningsanstalter; hvarför att förkasta dessa i sjelfva verket är detsamma som att lemna den fattige åt sitt öde. En sådan följd kan intet system på allvar erkänna; och äfven de uteslutande försvararne af den frivilliga fattigvården förutsätta under hand en ordentligare tillsyn dervid, än den tillfälliga af den enskilda välgörenheten. De räkna ej blott på familjernas, utan på kommunernas medverkan. Många stanna blott på halfva vägen med det lagliga undsättningssystemet, d. v. s. vid *kommunen*, innefattande under namn af frivillig all, utom *statens*, fattigvård, hvilken sistnämda blott de anse obehöflig, ja skadlig. Hit hörde i sjelfva verket upphofsmännen af det förr omtalta *förtroendevotum till folket* i fattigvårdsfrågan vid 1823 års riksdag. Hit höra ock de *uteslutande* försvararne af den *svenska socken-suveräniteten öfver de fattiga:* en folksuveränitet, med hvilken inträffar, liksom med månget slags liberalism, att den

är af det *trångaste* slaget. Ser man rätt till, så är här äfven ett tvångssystem, ehuru i form af lokal polis och administration, hvilket, i motsats mot all allmänhet och gemensamhet i fattigvården, endast går ut på att i detta afseende *isolera* kommunerna och om möjligt drifva söndringsprincipen ännu längre[6]: — en tendens, der den får öfverhand, ingalunda mindre förderflig än centralisationens öfverdrift. *De största missbruk i fattigvården tillhöra den obevakade kommunalförvaltningen.* Det är en erfarenhet, som i synnerhet de sista af engelska parlamentet förordnade fattigvårdsransakningar lagt i den klaraste dag, och hvilken erfarenhet ej heller saknar sin fullständiga bekräftelse i Sverige. — Må man derför vakta sig att på den kommunala förvaltningen i detta afseende lägga *för mycken* vigt! Att fullständigare och bättre organisera den som redan finnes, är utan tvifvel godt; men ännu vigtigare är, i vår oförgripliga mening, att i fråga om den kommunala fattigvården gifva *statens* myndighet mer än förr ett ord med i laget.

Är nu den närvarande krisen i fattigvården af den art, att den företrädesvis påkallar ett statens *bestämdare* förhållande till fattigvården, så är ock, i följd af ämnets synnerligen invecklade och granlaga natur, det äfven mer än någonsin af vigt, att staten här endast griper in på *rätta* sättet; och föregående erfarenheter visa redan, hvad man har att undvika. Exemplet å ena sidan af det *frivilliga arbetshuset*, såsom detta ofta varit inrättadt, så att det på samma gång till sig drager och ökar fattighopen och gör detta i större mån, ju rikligare det är doteradt; exemplet å andra sidan af *tvångsarbetshuset*, så vida det ej är ren straffanstalt, utan tillika en inrättning för fattigvårdsdisciplin, i hvilken egenskap det endast ökar och till sig drager brottslingar, samt åstadkommer denna verkan så mycket säkrare, i ju större skala det är anlagdt, — äro bägge tillräckligt varnande. — Korrektionssystemet har i synnerhet lärdomar att meddela. Hvad har blifvit det egentliga resultatet af dess långvariga bemödanden? *Den bästa straffanstalten*, — der sjelfva *straffet*, emedan det i alla afseenden

---

[6] Jag känner något till ett betänkande af ett *sådant* slags kommunal patron — nämligen af en f. d. riksdagsman af bondeståndet, som äfven visste tala om *folkets sympatier* — och hvilket betänkande gick ut på ett envist försvar för den satsen, att i den stora socken, hvars medlem han var, särskilda socknens afdelningar skulle evärdeligen hafva sin egen afskilda fattigvård. Så kommer man slutligen i detta ämne till *byalags-suveräniteten.*

rättvist och menskligt kan tillämpas, tillika åtminstone *kan* verka förbättring; så vida ej allt moraliskt medvetande hos brottslingen är utplånadt. Ty vi ha redan anmärkt, att det på en gång rättvisa och menskliga straffet ej förnedrar, utan snarare upphöjer och renar den brottslige. Det är *brottet* som förnedrar, icke ett *sådant* straff, hvilket likväl förblifver tillräckligen *fruktansvärdt.* Straffet är ett direkt tvångsmedel mot brottslingen, men — märkom det väl! — också *endast* mot *förbrytaren* användbart. Hvaraf klarligen följer; att de *direkta tvångsmedlen,* hvilka alltid innebära mer och mindre af straff, ej böra användas mot den blott *fattige,* så snart han icke är brottslig eller gör sig förfallen till lagligt ansvar; hvilket naturligtvis också alltid är eller bör vara *bestämdt,* så att t. ex. *en obestämd frihetens förlust må, under hvad förevändning som helst, lika litet i brottmåls- som fattigvårdslagstiftningen ega rum*[7]. Hvilkct allt ej hindrar att *indirekta tvångsmedel* — blotta förnekandet af understöd åt den, som finnes det ovärdig, är ett sådant indirekt tvångsmedel — kunna och böra tillämpas, om så fordras, mot den som framställer sig med anspråk på understöd. Finner man det förstnämda allt för liberalt, så må man se tillbaka på utgången af korrektionssystemets försök att t. ex. i lösdrifvaren *intvinga viljan till förbättring,* — med hvilken uppenbara motsägelse (försöket må vändas mot hvilken som helst) systemet likväl länge nog arbetat, — och döme sedan, om den uppstälda grundsatsen ej åtminstone är lika *nödvändig,* som den är klart *rättvis.*

I allmänhet är staten, i fråga om fattigväsendet, inskränkt till de *indirekta* medlen. Det gäller så väl om de *negativa* som de *positiva* fattigvårdsåtgärderna. De *negativa* bestå hufvudsakligen i statens noggranna och opartiska, rättvisa och menskliga handhafvande af sitt *straffembete.* Dettas direkta verkan är repression af det i brottet yttrade onda. Dess indirekta verkan på fattigväsendet visar sig deri, att det afskräcker den fattige att under nödens frestelser närma sig till brottets bana. De *positiva,* men likväl äfven indirekta fattigvårdsmedlen bestå i en *lagstiftning och förvaltning, som i sammanhang med mensklighetens inre makter rättvisligen befordra arbetets frihet och sjelfständighet* och dymedelst, så mycket som möjligt, borttaga

---

7 Jag har af den bästa auktoritet, att exempel ej saknas i *vår tid* och i *Sverige* af personer, som öfver *tjugu år* varit beröfvade sin frihet blott i följd af bristande så kalladt *laga försvar.* Och våra korrektionsinrättningar skulle ej *reta,* i stället för att *förbättra!*

fattigdomens onda genom frambringande och försäkrande af det motsatta goda. — Vi ha redan betraktat de *negativa* medlen i sammanhang med brottmålslagstiftningen. Vi skola i vår nästa och sista åt detta ämne egnade artikel försöka att underkasta de nyssnämda *positiva* fattigvårdsmedlen en egen granskning; sedan vi först här skärskådat mellanslaget af fattigvårdsmedel, hvilka vi kallat *palliativen*.

Det finnes intet direkt medel att genom någon yttre makt borttaga fattigdomens onda. Visar sig det onda i saknaden af hvad för lifvets nödtorft oundgängligen erfordras, så kan det för ögonblicket *lindras* — genom *allmosan;* och ingen fattigvårdslagstiftning *kan* förbjuda allmosan. Gjorde den likväl detta — och mången fattigordning synes i förvänd välmening gå derpå ut — och ännu mer, lyckades den deri: så skulle statens ytterliga oförmögenhet att ensam *lindra* fattigdomens elände ögonblickligen blifva uppenbart. Staten måste tvärt om för detta ändamål förutsätta den *enskilda* välgörenhetens stilla hjelp, liksom han måste förutsätta *familjernas* och *kommunernas* medverkan, om han ej sjelf skall sjunka under bördan. Hvarför hvarje försök af familjerna att hvälfva på staten förpligtelser i detta afseende, hvilka närmast tillhöra dem sjelfva, eller af kommunerna att allt mer isolera sin fattigvård i stället för att underordna den de regler, som för den *allmänna fattigvården* och dess rätta sammanhang med den *kommunala* erfordras, ofelbart återfalla på familjerna och kommunerna genom ökad allmän osäkerhet, tillväxande elände, talrikare brott, så att slutligen åtminstone en upplyst egennytta (hvilken, Gud vare lof, alltid får gå i skola hos rättvisa och billighet) måste lära dem reson. Dertill önske vi dem lycka. — I sig sjelf kan ej *staten* vara *allmosegifvare.* Uppträder han någon gång i en deråt sig närmande egenskap, så är det nödvändigt blott undantagsvis. Men Sverige synes stundom påkalla en dylik undantagsverksamhet å statens sida — genom den hastiga oförtänkta förstörelse, hvarför vårt klimat, mest genom frosten, stundom utsätter våra skördar. De sista deraf föranledda, inom föga mer än ett decennium upprepade allmännare olyckorna af *hungersnöd* i Sverige [8] hade såsom undsättningsanstalt framkallat en *allmän spanmålsmagasins-inrättning* [9], hvilken, naturlig

---

[8] 1772, 1783.

[9] Anslag vid 1786 års riksdag till *allmänna spanmålsmagasins* anläggande i alla provinser, emedan sockenmagasinen illa uppfylt sitt ända-

i ett land der en så stor del af kronans intrader är spannmål, sedermera förekom dylika faror, och hvars försvinnande för ett af 1823 års riksdags *förtroendevota till folket* vi för vår del alltid beklagat, ehuru det måste medgifvas, att inrättningen hade gått utom sitt egentliga syftemål. Men äfven en sådan statens undsättning för tillfället, i denna eller annan form gifven, måste i högre grad än den enskilda, tillfälliga allmosan utmärka sig genom förutseendets pligt hos gifvaren, att understödet för ögonblicket meddelas på ett sätt, som icke bidrager att ekonomiskt eller moraliskt undergräfva emottagarnes sjelfbestånd. Man får härvid undvika tvänne ytterligheter: att understödet ej meddelas till för högt pris, — och att det, så mycket som möjligt, ej heller utdelas utan all ersättning, utan blifver en dräglig skuld, som genom omtanke och arbete kan afbetalas. Orsaken är, att *arbete mot arbete* är den af gudomlig ordning så sanktionerade lagen för alla menskliga transaktioner, att endast i *nödfall* undantag derifrån sker. *Arbete* är *värde.* — *Arbete* är i grunden äfven *bytesmedel. Kapital* är blott samladt, *undangjordt arbete,* och består således ej blott i *penningar,* som representera undangjordt arbete och derför äro bytesmedel för nytt; utan det består äfven i all genom arbete verkstäld *produktion,* som kan bli föremål för behof och önskan. Kapitalet består slutligen i sjelfva den uppöfvade *produktionsförmågan,* den må vara materiel eller intellektuel, samt i alla *inrättningar* och *anläggningar som höja denna.* Så äro *arbetsskicklighet, uppfostran* ett kapital; en väg är ett kapital; i allmänhet *lättade kommunikationsmedel* äro kapital, — och ej blott för den enskilde, som besitter dem eller anlagt dem, utan allt sådant är äfven en tillökning af det *gemensamma kapitalet,* hvars allt rikare frukter det står hvar och en fritt att genom arbete tillvinna sig.

Endast *nödfallet* gör undantag, sade vi, från regeln. Nödfallet är inne, då transaktionen *måste* vara ensidig, emedan intet kapital i någon användbar form å ena sidan finnes eller *kan* finnas. I detta senare fall t. ex. befinner sig den *värnlösa barndomens* och *ålderdomens* hjelplöshet, antingen de då ej ega familjer och fränder som kunna vårda dem, eller dessa ej *vilja* det, äfven om de *kunna,* utan hellre, med förminskning af medborgerlig *ära* (hvilken är

---

mål. Först den 18 November 1783 allmän författning om *arbetsinrättningar* i landsorterna.

ett ädelt kapital) stå ut med att se sina närmaste kastade på fattigförsörjningen. Hit höra vidare den *lame*, *lytte*, *sjuke*, *sinnessvage*, med flera af samma olycksslag, som befinna sig i nyssnämda hjelplösa belägenhet. Dock gäller här äfven, så vidt ske kan, regeln: »arbete mot arbete», d. v. s. äfven dessa föremål för allmänna hjelpsamheten måste förtjena hvad de kunna, arbeta hvad de förmå; vore det ock blott för att deras moraliska helsa må återvinnas eller bibehållas. I *denna* mening är all fattigförsörjning tillika, så mycket som möjligt, arbetsinrättning, och den materiela förlust det allmänna derpå lider är en nödvändig, som medför sin belöning.

Mer invecklad blir uppgiften, då den stiger till dem som väl ega *arbetsförmåga*, men *sakna* arbete. Så mycket är klart, att om redan i den förstnämda olycksklassen hjelpen bör så mycket som möjligt motsvaras af arbete, så befinna vi oss nu utom undantagsområdet, och regeln återtager sin fulla kraft. Men tillämpningen är ej så lätt, som regeln är klar. Betraktom den *arbetsbehöfvande!* Kanhända vore lämpligast att genast tillse, hvad man i detta slags fattigvård har att *undvika;* hvarvid varnande framställa sig exemplet och ödet af de i flera länder med stor kostnad, men utan tillräcklig varsamhet, inrättade *frivilliga allmänna arbetshusen*, så vida deras föremål varit att sysselsätta fullt *arbetsföra* fattiga. Arbetet är en rik, ja den enda källa till välmåga, och Gud har derpå lagt sin välsignelse. Men det har, liksom helsan, sina naturliga lagar, hvilka man ej ostraffad öfverträder; och en af dessa lagar är att *arbetsbehofvet* regleras af *efterfrågan*. Hvarför den som skapar en konstlad efterfrågan och dermed skaffar sig sjelf en produktion på händerna, för hvilken ingen konsumtion finnes, företager sig att lösa en omöjlig uppgift, som verkar till ruin ej blott för inrättningen, hvilken nödvändigt kommer att gå med stigande förlust, utan för de genom detta slags fattigvård sysselsatta arbetarne, då den tillkonstlade arbetsförtjensten förr eller senare måste upphöra, och äfven för den frie arbetaren, hvars arbetsförtjenst genom den gynnade fattigvårdsproduktionen nedsättes. Dermed är visserligen ej vår mening att ovilkorligt fördöma allt slags sådan fattigvård. Vi ha icke blott erkänt, att *arbete är bättre än gåfva*, utan det följer af hela vår framställning, att *arbetet är den bästa gåfvan*. Blott måste välgörenheten underkasta sig arbetets naturliga vilkor; och man må dessutom märka, att äfven för den klass af behöfvande, som vi nu betrakta, *nödfall* gör *undantag*. Men sådana

nödfall, hvilka för den förstnämda klassen af behöfvande visa sig såsom *enskilda* och *naturliga* ofullkomligheter och brister, hvilka hindra sjelfva arbetsförmågans utveckling, träffa den på en gång arbetsbehöfvande och arbetsföra klassen i egenskapen af *samhällsolyckor*, dessa må ha sin grund i naturen eller i konstlade förhållanden, i hungersnöd, i krig, eller följder af industriens egna kriser, med ett ord: af olyckor som oförtänkt *afbryta* den naturliga arbetsefterfrågan. I sådana fall måste samhället känna sig uppmanadt att träda emellan, hvilket lämpligast sker genom erbjudet arbete; liksom verkan af sådana olyckor äfven hänvisar på den riktning, hvari samhället bäst leder sådana arbeten. Verkan af olyckan var *afbruten* arbetsefterfrågan. I nödens stund, om samhället sjelft måste uppträda såsom utomordentlig arbets-entreprenör, riktas derför nyttigast arbetsverksamheten på sådana företag, som för framtiden befordra arbetsefterfrågan, genom undanrödjandet af hittills varande hinder för densamma. Men — en sanning, framför allt behjertansvärd i Sverige [10] — knappast några medel befordra och jämna arbetsefterfrågan bättre än *lättade kommunikationer*. Åt detta håll må ock *staten*, må *kommunen*, företrädesvis rikta sin fattigvårdsverksamhet! Det är med detsamma ett ökande af det *gemensamma kapitalet*. Det är ett under alla förhållanden värdigt föremål för *offentlig* verksamhet; liksom ingenting är glädjefullare, än att den *enskilda* entreprisen hos oss börjat vända sig åt detta håll. Vi ha talat om ett sådant slags fattigvårdsverksamhet för nödfallet och sett, att den äfven då bör riktas enligt arbetets naturliga lagar. Så mycket mer gäller detta för fattigvårdens *hvardagslag*. Regeln här måste blifva, att fattigvårdsindustrien ej får uppmuntras så, att den *hämmar arbetets naturliga efterfrågan;* i hvilket afseende med skäl kan sägas, att intet olyckligare tecken för arbetaren finnes än en *florerande fattigvårdsindustri*. Denna industri *måste*, för att ej verka förderfligt, hållas inom vissa skrankor; så att fattigvårdsarbetaren i fördelar, förvärf och dispositionsrätt finner sig icke *öfver*, utan *under* den mer sjelfständige arbetarens vanliga lott. Sådana äro ock arbetshusets naturliga vilkor.

Behandlingen af dem, som äro både *arbetsföra* och *behöfvande*, men ej *söka loflig sysselsättning*, det tredje slags per-

---

[10] Hvars olycka just är: *socken-, korporations-, provins-, stånds-, kapital-* och *arbets-obstruktion* och *isolering* på en yta, som erbjuder allt för godt rum.

soner, som kunna bli föremål för fattigvården, är slutligen dess mest invecklade uppgift; och sjelfva klassens innehåll är så mångfaldigt, att allmänna regler här äro svårare att uppgifva. Derigenom äro vi, som blott i korthet kunna uttala hvad vi anse för ledande grundsatser, så mycket mer inskränkta till det allmännaste af ämnet, och innefatta hvad vi deröfver ha att säga i följande. Då sådana personer genom sin belägenhet stå på sjelfva gränsen af brottslighet, så måste de blifva föremål för den uti administration och polis verksamma *preventiva* lagstiftningen, med de vilkor som i allmänhet gälla för denna, nämligen att den *sjelf* ej får bryta emot gällande lags bokstaf eller anda. Hvaraf följer, både att sådana personer, före verkligen ådagalagd brottslighet, icke få behandlas såsom brottslingar, och tillika att de måste stå under *fattigvårdens och säkerhetspolisens gemensamma specielare uppsigt*, som eger att så vidt möjligt åt dem anvisa arbete och allt efter deras beteende dervid förstärka den nämda uppsigten med dess nödiga vilkor. Jag vet väl, att man för hela klassen genast varit till hands med *tvångsarbetet*. Men om man började med att utan synnerligt betänkande tillgripa denna utväg, så borde likväl erfarenheten redan ha inskärpt betänkligheten deraf. Vi äro fullt öfvertygade att tvångsarbetet endast såsom *straff* rättvisligen kan och bör användas [1]; och redan klokheten skulle bjuda detsamma, efter utgången af alla korrektionssystemets försök med det så kallade *förbättrande tvånget*. Deremot må *bestämdt straff* (d. v. s. ingen obestämd tvångsarbetstid för ändamålet af förment förbättring) träffa äfven *tiggeriet såsom födkrok*, hvilket osedligt indrägtiga näringsfång staten ej kan godkänna [2].

---

[1] Med tvångsarbete i egentlig mening förstå vi ej den nödvändigt föreskrifna *ordningen* vid allmänna arbetsinrättningar, och hvilken naturligtvis måste och bör vara förenad med inskränkningar af arbetarens fria dispositionsrätt både af sin tid och sitt arbete. Ut- och inträdet i arbetshuset bör stå arbetaren fritt; men så länge han är der, måste han underkasta sig arbetshusets föreskrifter.

[2] Tiggeriet såsom profession är indrägtigare än det vanliga dagsverket. En af engelska parlamentet förordnad komité, som eger att uppgifva förslag till en ny, mer omfattande säkerhetspolis för landet (jfr *Monthly Review*, Juli 1839), klassificerar föremålen för denna polis — ifrån den professionele tiggaren, som, då han går ut på förtjenst, visar sig halfnaken och tigger kläder, till de åtskilliga slags lösdrifvare som för tiggeri och tjufnad tillika förebära någon handtering, såsom lumpsamlare, qvacksalvare o. s. v. Den lägsta tiggarklassens dagliga förtjenst *på landet* värderas till 3 à 4 shillings (från 1: 36 till 2: 16 rdr b:ko ungefär). I stora städer stiger den långt högre. I Paris

I Sverige hade man så mycket varsammare bort omgås med vapnet af en obegränsad polismakts tvång, som en sådan till. följd af vår ekonomiska lagstiftnings natur öfver hufvud träffat och proskriberat en hel talrik klass af olycklige, som endast af svensk lagstiftning till denna grad blifvit utstötte, — våra så kallade *försvarslöse*, hvilkas historia vi förut i korthet uppdragit.

Att fattigvården först är familjens naturliga och sedan kommunens och statens lagliga pligt, anse vi för afgjordt. Af de flera orsaker, som bidragit att genom kommunen grunda laglig fattigvård, vilje vi blott nämna den hufvudsakliga, att då, *fattigdom* är ett relativt begrepp, och kommunen har inom sig äfven sin egen måttstock för begreppen *behållen* och *fattig*, den *närmare* bestämmelsen af *fattighjonet* också måste utgå från den sjelf. Att *hvarje socken skall underhålla sina fattiga*, har blifvit grunden för laglig fattigvård i Sverige, och denna grund kan och bör ej upphäfvas; men af detta medgifvande följer icke, att ej grundsatsen kan och bör undergå modifikationer. Tvärt om: sådana äro, i mån af samhällsskickets utveckling, nödvändiga. Och underlåtas de, uppkommer slutligen ett slags krigstillstånd både emellan kommunernas egna fattigvårdsstyrelser ömsesidigt, och emellan dessa gemensamt å ena sidan och statsfattigvården å den andra, hvarunder de alla kasta sins emellan fram och tillbaka sina offer, — ungefär enligt hvad man för ögonen ser. Till sådana modifikationer räknas, och hafva äfven i nyare förslag blifvit räknade: *större* kommunala fattigvårdsföreningar än socknen der de äro nödvändiga; ett närmare bestämmande af begreppet *laga försvar*, enligt både rättvisans och samhällsskickets fordringar; och derjämte en *statens* verksammare ingripande makt än hittills, både i fattigvårdslagstiftningen och dess verkställighet [3]. Nya, billigare be-

---

anses en tiggare af profession förtjena från 9 till 13 francs (circa 4½ till 6½ rdr b:ko) om dagen. *De Gerando*, De la bienfaisance publique.

[3] En genomgripande kontroll öfver den kommunala fattigvården i alla dess delar är ett hufvuddrag af den senaste fattigvårdsreformen i England. Deraf ock utvidgandet af den hittills mest kommunala säkerhetspolisen i England allt mer till en statsanstalt. Hos oss har man ännu ej ens kommit till en kommunal säkerhetspolis, såsom denna uti *medborgerlig* mening existerar i Englands *constabulary force*. I allmänhet fattas hos oss allt för mycket en, vid behof påkallelig, *civil* makt för allmänna ordningens upprätthållande, hvarigenom *militärens* användande för detta ändamål blott för ytterliga fall blefve nödigt. Vi ega ej ens ett allmänt *excess-plakat*, svarande mot den engelska *riot-act*,

stämmelser äro i synnerhet nödiga i den gamla, hårda lagstiftningen om *laga försvar*[4], både i afseende på de försvarslösa, hvilka *icke* äro brottslingar, och i afseende på dem som *blifvit* det, men *utstått* sitt straff[5]. Om de senare hafva vi redan framstält den önskan, att de, utgångne ur rättvisans händer, må falla i barmhertighetens. — Vår tid räknar välgörenheten bland sina dygder. Må den ej glömma, att blotta *gifvandet* är det lättaste, liksom det vanskligaste välgörande; att det rätta, men det svårare, är att skänka den behöfvande en *vård*, som ej kan vara utan sin *möda;* att, med ett ord, det gäller fullkomligt, i lika mått för gifvaren som för emottagaren: *arbete är den bästa gåfvan!*

---

hvars offentliga uppläsande förut varnar en orolig folkmassa, att våld måste mötas med våld. Man känner klagomålen öfver militärens användande under oroligheterna i Stockholm sommaren 1838, hvilka på hufvudstadens brottmåls- och fattigvårdsstatistik haft ett så bedröfligt inflytande. Hvad man mindre allmänt känner är, att Stockholms stad från längre tid tillbaka intill 1838 års slut till sin egen civila polis ej utgjort mer än 1525 rdr b:ko om året. Nu, jämlikt kongl. brefvet den 26 Febr. 1839, utgå af stadens medel 14,275 rdr b:ko för dess polis — utom de 15,000 rdr b:ko årligen som Stockholms polis erhållit af *statsmedel* — och man tycks ändå vara färdig att petitionera om polishandräckning af *militären* till allmänna säkerhetens vidmakthållande.

[4] Vi ha antydt den statsrättsliga betydelsen af detta begrepp, nämligen en *borgen* som samhället af sina medlemmar fordrar. Vi ha anmärkt, att denna ursprungligen hos oss var både materiel i *egendom* och moralisk i godt *namn och rykte*, och vi ha framstält maktens missbruk med hela denna lagstiftning. Vi anse för ett framsteg, att 1833 års kongl. förordning om försvarslösa personer infört verklig *borgen* (till 50 rdr b:ko), såsom grund att åt en person meddela laga försvar, liksom att dertill äfven räknas församlingens »*yttrade omdöme*» om personen, »*att han är känd såsom den der ärligen sig försörjer*».

[5] I hvad den sista fattigvårdskomitеen (afdelningen för landet) föreslagit i detta afseende instämme vi, och synnerligen i hvad s. 148 af dess nu tryckta betänkande yttras: »I andra länder hafva enskilda menniskovänner bildat sällskap, hvilka vid fångens utgång från fängelset taga vård om honom och söka göra honom skicklig för frihetens åtnjutande. Det vore önskligt, att konungens befallningshafvande, hvar och en inom det honom anförtrodda län, sökte att tillvägabringa sådana föreningar. Men dylika äro ej att hoppas, så länge man, genom vägradt försvar och församlingarnas motstånd, har för sig utsigten att få en vådlig ansedd församlingsmedlem afsänd till korrektionsinrättningarna och på detta sätt blifva honom, för alltid och utan besvär, qvit-

NIONDE ARTIKELN.

Vi ha i närvarande ämne betraktat hvad vi kallat de *negativa* medlen äfvensom *palliativen.* Båda äro nödvändigt otillfredsställande. Det ligger redan i deras begrepp. Palliativ kunna blott *lindra,* och ha sig föresatt den ganska svåra och granlaga uppgift att göra detta på ett sätt, att den ögonblickliga lindringen ej köpes på bekostnad af en påföljande *förvärring.* De negativa medlen äro *straff.* — Och hur kan fattigdomen straffas?

»Vi för vår del äro öfvertygade — yttrade vi i vår första åt detta ämne egnade artikel — att ingenting blott negativt kan genom sig sjelft begripas, utan endast genom det positiva, hvars omvändning och motsats det är. Dermed vilje vi likväl blott fästa uppmärksamheten på *bägges* oupplösliga *samband.* Ty det skulle å andra sidan kunna hända, att ej heller det positiva kan rätt förstås utan dess negation. Så har läkarekonsten i *sjukdomen* studerat *helsans* lagar»[6].

Huru befordras samhällets välstånd? är också fattigvårdsfrågans *positiva* innehåll.

Dermed synes likväl ämnet förlora sig i en nära hopplös allmännelighet. Hvad bidrager och hvad bidrager ej till hela samhällets välstånd? Och nämner man endast dervid *lagar, seder, gudsfruktan,* — hvad innefattas ej allt i dessa? Den anmärkningen skulle likväl genast kunna göras, att om lagar, seder, gudsfruktan äro nödvändiga vilkor för samhällets *bestånd,* det likväl kommer an på deras *beskaffenhet,* huruvida detta bestånd tillika är *välstånd.* Dertill fordras tydligen, att lagarne äro *rättvisa,* sederna *goda* och gudsfruktan *sann;* eller, om de ej äro det, så ernås ej ändamålet utan att de *blifva* det.

Huru de skola blifva det, är utan tvifvel den svåra frågan, men som torde förenklas, om man först söker lösa en annan, nämligen: huruledes de *icke* blifva det. Härvid är först och främst klart, att fastställes och helgas det bestående såsom det *bästa,* så afskäres frågan om ett *bättre.* Detta sker merendels under åberopandet af ordspråket, att »det bättre är det godas

[6] Se ofvan sid. 5.

fiende»; men hvilket ordspråk förlorar af den relativa sanning det kan ega, i samma mån som det åberopade goda i sjelfva verket *icke* finnes, hvilken brist omöjligen kan afhjelpas genom blotta påståendet, att hvad som finnes är *godt nog*. För det andra är tydligt, att det goda uti ingen af sina grader eller gestalter kan och får befordras genom sin egen raka motsats, som är det *onda:* d. v. s. lag ej förbättras genom olag, gudsfruktan och seder ej genom den immoralitet och irreligiositet, som anse alla medel för goda. — Det är i sjelfva verket den *stationära* och den *revolutionära* samhällsåsigten, reducerade till hvarderas enklaste uttryck, som vi här framstält.

Bägge sammanhänga mer än man tror, ehuru de stationära och de revolutionära tänkesättens innerliga förvandtskap nu öfver allt börjat visa sig äfven i ett ej försmådt yttre förbund, åtminstone emellan förposterna af hvarderas anhängare, till förderf för den verkligt progressiva principen. Det är just det *förras* goda nog rättvisa, goda nog sedlighet, goda nog gudaktighet, hvilka i det *senare* bryta ut såsom förstörelse af lagar, seder och gudstjenst. Ty ingenting är sannare i *alla* afseenden, än att slutligen ej ens det goda finnes, der det bättre ej *får* finnas. Samhällets *rörelse*, genom rättvisare lagar, menskligare seder, innerligare gudsdyrkan, till ett allt mer försäkradt välstånd, är just dess enda sanna *bestånd;* hvarför, då alla dessa juridiska, moraliska och religiösa band, så tagna, äfven äro de vilkor, hvarunder *friheten* sjelf utvecklar och stadgar sig, endast *den sant liberala åsigten af samhället nödvändigt tillika är den sant konservativa.*

Men ej blott i lagarnes, sedernas, religionens förhållande i det hela till samhällets både bestånd och välstånd skilja sig den stationära och den revolutionära samhällsåsigten, utan äfven i uppfattande af lagars, seders, religions förhållande till *hvarandra*. Hvad lagen har att uträtta i samhället vilje vi kalla: *rättvisans* verk, hvad sederna lägga dertill: *billighetens*, hvad religionen slutligen fulländar: *kärlekens*. Nu har det stationära tänkesättet, i motsats mot det revolutionära, alltid lagt besynnerlig vigt på bägge dessa senare. Moral och religion äro företrädesvis *dess* valspråk, och för öfrigt det *bestående* i lagar och inrättningar; skolandes moraliteten och religionen tjena dertill, att man med detta bestående låter sig nöja, äfven om det ej just inför rättvisans fordringar kan bestå. — Tydligen en falsk ställning! Ty *rättvisans verk är det första i samhället* och innehar denna plats i moralens och religionens egna

ögon; hvarför den sedlighet och gudsfruktan, som ej vilja erkänna detta, ej heller kunna vara af rätta slaget. Detta inse revolutionärerna väl; hvarför de ock förfölja en sådan sedlighet och gudlighet med hån och spott, förliknande sådant vid ett opiat, som ingifves hopen såsom döfningsmedel. Deremot är för *dem*, såsom bekant, ej blott den rent *juridiska* sidan af samhället den *första* (hvilket har sin riktighet), utan nära nog den *enda*, hvilket är falskt. Men faran af en omstörtning är på ena sidan ej mindre än på den andra. Religion och moral, förordnade såsom döfvande medel mot orättvisan, äro verkligen detta opiat, som kan medföra slummer, men också, huru ofta, ett uppvaknande som utmärkes af hädelsens yrsla! Hvar äro *rättvisans*, hvar äro *billighetens* gränser för ett *sådant* uppvaknande? Hvad som borde blifva *kärlekens* verk blifver *hatets* — och berömmer sig deraf!

Men om förbättrandet af hvad orättvist ännu vidhänger lagarne är, såsom ett rättvisans verk, i samhället det första; *huru* skall nu samhällets välstånd i *detta* afseende säkrast befordras? Man ser, att det är en speciel vändning af den allmänna fråga, hvarifrån vi utgingo. — Skall förbättringen ske på *laglig* väg (och eljest botas, på revolutionärt sätt, lag med olag), så vete vi dertill ingen annan utväg än att medgifva full giltighet åt följande grundsats: *lydnad för gällande lag, men öppen rätt att fordra en bättre, och fri diskussion om medlen till ändamålets ernående.* — Det är vår, förr en gång påpekade och tadlade, *triviala* utväg i frågan om »huru oppositionen i samhället skall göras laglig» [7].

Hvarest denna utväg till det bättre är afskuren, der blir slutligen *tvånget* enda garantien för laglydnad; hvilket på längd ej bär sig, och är just revolutionen i sitt frö. För att afleda denna fara har man väl flerestädes tillgripit såsom lindrande medel att så mycket som möjligt befordra samhällets *materiela välstånd*, under det de högre vilkoren för detta välstånd förblifva hämmade. Ett sådant uppmjukande medel — hvilket kunde kallas det revolutionära palliativet — kan blott förliknas vid de varma omslag, som bringa en bulnad till att mogna. Det påskyndar utbrottet af det onda. Ett genom dylik befordran uppkommet skenbart materielt välstånd har ofta nog föregått och till mognad bragt inre revolutioner. Orsaken är, att menniskan lefver ej af bröd allena, och att den, som stänger

---

[7] Jfr *Litteraturbladet* för Augusti månad 1838.

henne från friheten och ljuset, förderfvar hennes lifssafter; hvarför det materiela välståndet under sådana vilkor blott blir en florerande ohelsa.

Dessutom — de tider äro förbi, då samhällets välstånd, med något sken af sanning, genom några konstlade medel kunde befordras. Att detta välstånds nyss nämda högre vilkor just äro de vigtigaste *äfven* för det *materiela* välståndet, har blifvit allt mera klart. Redan länge har varit afgjordt, att hvarken den *kriminela* eller den *civila* lagstiftningen kunna få vara godtyckets och tillfällighetens verk. Den tid är inne, då samma fordran sträckes äfven till samhällets *ekonomiska lagstiftning* i hela dess vidd; då det inses, att i denna senare ej mindre än i de förra är fråga om *hvars mans rätt.* En sådan fordran, en sådan insigt hafva blifvit följder af tidens hela samhällsställning, hvilken befinner sig under himmelstecknet af det *tredje ståndet,* hvilket åter upptäckt den enkla sanning, *att liksom all rätt är en ursprungligen med arbete förvärfvad, så är ock all fortfarande rätt ett fortfarande arbete.*

Här må det ock tillåtas att påminna om förr sagda ord: »Striden emellan de fasta boningarna och de irrande folken upprepar sig inom de förras väl bevakade omkrets genom upptäckter af nya näringsfång, sedan odlare vid odlare stängt om sitt hus, omgärdat sin åker och fästat den fordom vilda jagten och fisket vid sin skog, vid sin insjö. Folket varder stort och mycket. Alla kunna ej ega jord. De fråga sig: hvad ega vi? De svara sig: hvad som *skapar egendom* — uppfinningsgåfva, arbete. Och nöden står öfver deras hufvud såsom läromästare. Då *lösryckes egendomen från jorden* med oemotståndlig makt. Slöjdaren öppnar sin verkstad. Handeln utbreder sina segel öfver hafven. Omsättningen af alster och varor leder till upptäckten af en alla varors vara eller ger en sådan i *penningen* sin allt omfattande verksamhet; och i den *rörliga förmögenhetens strid med den fasta* begynner civilisationens egen inre kamp» [8].

Arbetets befrielse — en lång födslovånda — är civilisationens verk. Ty menskliga arbetet, om det ej är födt bundet, träffas åtminstone i detta bundna tillstånd vid historiens dagning. Mycket har skett med vårt slägte före dagen, i morgonens mörker, ospordt; liksom mycket outforskeligt synes vara förbehållet åt aftonen. Derför vilje vi verka medan dagen

---

[8] Se ofvan sid. 46 och 47.

är. Ty *för dagen* skall af oss alla *räkenskap* fordras. Hvad der bortom ligger på båda sidor, i morgonens och i qvällens dunkel, tillhör högre makter. — Såsom sagdt: menskliga arbetet påträffar historien bundet, eller, rättare, fördeladt mellan sjelfsvåld och förtryck. Å ena sidan se vi stora, omåttliga och, såsom det synes, gamla företrädesrättigheter; å andra sidan höjer äfven trälen, vid historiens gryning, mot höjden en panna och en blick, som röja, att han, äfven han, då redan är gammal blifven på jorden. Vi älske att tro, att orättvisan varit en ursprunglig, i olag kommen, rättvisa. Historien finner slägtet i häftig kamp. På somliga ställen varar den än som bäst mot naturens vilda krafter, på andra lågar ännu i morgonsolen branden af nattliga krig. Hjeltar kringvandra med klubban i hand, krossande vidunder och vilddjur i träsk och skog; men de väldige jägare hafva äfven vändt sig till menniskojagt, och man ser dem drifva framför sig förslafvade hopar. *Krigets* arbete är i full gång, och af *fridens* göres behof. — Har *den* ej äfven haft en ursprunglig fristad på jorden? — De äldsta tillstånden visa öfver allt skarpa skilnader, och hvad sedermera i odlingens fortgång rycker allt mer ihop och verkar tillsammans, är i början vida åtskildt. Så hade vapengnyet ibland de krigiska slägterna ej kunnat qväfva sagan om stilla, rättfärdiga, fridsälla menniskor. Ursprungligen skola de bott i paradisiskt lugn på jordens höjder, hvarifrån de stora floder tagit sitt lopp mot hafven. Men paradisets rum är ej funnet mer, då fridsropets bön åter ljuder öfver jorden. Folktron är, att de fridsälla och rättfärdiga dragit sig bakom de berg, som bekransa den bebodda verlden. Der bo de, vid jordens yttersta gränser, bortom nordanvinden, eller på lyckliga öar, der solen går till hvila. Och småningom förklingar sagan om deras tillvaro. Tills midt i stridstumultet ur ödemarken framkomma, från ensliga, molnhöljda berg nedstiga män, fridens härolder. De veta berätta om det urgamla, fridsälla slägtet, de medföra läran om, att den första lyckan genom tidig synd och skuld gått förlorad, de förestafva böner och införa offer såsom försoningsmedel, de rista i taflor lag och rätt för menniskorna och stifta åter fridsförbund. Man ser dem träda i spetsen för folkens vandringar, och hjeltarne med dem i förbund. De grunda de helgedomar, hvilka de senare skydda. Så förenas i gemensamt tillbedjande åtminstone de, som hyllat samma lag, och, medan kriget rasar derute och snart rasar emellan bekännarne af olika gudstjenst och lag, finnas likväl äfven hel-

gade tillflyktsorter för friden på jorden. Kärlek och fruktan gifva åt både det krigiska och det fredliga arbetets första stora representanter stora rättigheter.

Man ser, att det var, före en befästad samhällsordning, det *utomordentliga* arbetet, som äfven födde af sig de *utomordentliga* rättigheterna, och att, så stora företrädesrättigheterna blefvo, de likväl verkligen voro ett stort arbetes förvärf, och att således äfven här det ena svarade mot det andra. Men arbetet i sin vapenskrud och högtidsdrägt af krigisk, adlig bragd, eller fridsam, presterlig lagstiftning, är långt ifrån det enda som ger rättigheter. Vore eller kunde detta bli förhållandet, så skulle ock lätt kunna hända, liksom det verkligen händt, att de utomordentliga rättigheterna förblefvo, sedan det utomordentliga arbetet upphört eller, med ordningens allt större insteg, ej i samma mån erfordrades. Följden skulle blifva, att man behöll de stora rättigheterna med allt mindre arbete, så att de företrädesvis *privilegierade* slutligen tillika kunde blifva de företrädesvis *lediga*, eller de verkliga lösdrifvarne. Det är ej utan att så skett, och att historien till en stor del är de *ledigas historia* och förmäler, särdeles i mellantiderna af de allvarliga historiska kriserna, mest om dessa ledigas tidsfördrif. Emellertid medan det utomordentliga arbetet, såsom bedrift och gudasvar, hvilar sig och på mensklighetens höjder slår sig till ro, höjer sig det förtryckta dagliga arbetet mödosamt från jorden. Långsamt, med mellanskof af stora oordningar, upptäckes och framskrider *arbetets* egen gudomliga *ordning*, enligt hvilken *allt* arbete har *sin* rätt och *får* denna rätt allt mer, i den mån både *rätt* och *pligt* erkännas såsom *ömsesidiga* i alla afseenden. — Ty sådana äro de eviga grunderna för kristlig, d. v. s. sant mensklig både lag och sed, både rättvisa och billighet, såsom dessa äro förkunnade vordna af den *sanna* menniskan, hvilkens väsende är i Gud och i Kristo blifvit oss uppenbaradt; först: gören *icke* mot andra hvad I ej viljen eder skall göras; — och sedan: *gören* mot *andra* allt hvad I viljen *eder* varda gjordt!

Allt hvad som ej hvilar på denna grund är, i lagar och i seder, *hedendom*.

Feodalismen med sin grundsats, *att man kan af man egas* är en sådan (i chevaleriet kristligt färgad) hedendom. Hierarkien som egentligen sjelf först sanktionerat feodalismens anspråk med påståendet, att *äfven det heliga kan egas*, eller att gu-

domlig nåd och salighet kunna vara någon yttre kyrkas eller makts eller någon menniskas egendom, är en sådan, ej ens kristligt färgad o-kristendom. Ty mellan Gud och menniska går, genom det menskliga väsendet uti Gud, öfver allt blott en enda väg — den raka, den omedelbara, den kortaste. En annan kan *visa* mig den. Men *gå* den måste jag sjelf.

Arbete mot arbete är den gudomliga ordningen, hvilken genom lagen af *ömsesidig rätt* allt mer träder i verklighet. Att *all rätt ursprungligen är ett arbete, och all fortfarande rätt ett fortfarande arbete,* äro blott följder häraf. — Invändes: medför det *undangjorda arbetet* ej äfven *sin rätt?* Visserligen. Vi ha förr en gång i denna uppsats yttrat [9]: »Man har ej tillräckligt fästat uppmärksamhet dervid, att den *enskilda* egendomsrätten alltid har den *gemensamma* sig emotsatt, och att, emedan bägge äro nödvändiga, den ena oupphörligt alstrar af sig den andra; ty menniskan är ej blott en individuel personlighet, hon är tillika en kollektiv personlighet såsom i familjen, kommunen, staten, och till hvarje slags personlighet är egendom ett attribut.» — Motsatta missförstånd ha utvecklat sig ur denna försummade distinktion; svärmerier, hvilka å ena sidan angripit den enskilda egendomsrätten, så att i stället endast en samhällig eganderätt (communio bonorum) skulle vara gällande, eller å den andra så uteslutande hyllat den privata egendomsrätten, att den förnekat och förkastat *all* gemensam egendomsrätt, protesterande t. ex. mot *ärftlig egendom,* hvilken endast finnes derigenom att ej blott den enskilde, utan äfven *familjen* rättvisligen har egendom. Bägge motsatserna ha, såsom vanligtvis ytterligheter, arbetat hvarandra i händerna till en gemensam förvirring.

Det undangjorda arbetet kan vara både gemensamt och enskildt, liksom all egendom är *till en del* undangjordt arbete; hvilket gäller om den ärfda som om den förvärfvade. Det kommer af menskliga *arbetets kontinuitet,* i följd hvaraf det ena verksamhetsmomentet oupphörligt griper in i det andra, hvilket inträffar både med den enskilda personen och med en följd af personer, äfvensom med en följd af generationer. Det är i följd af detta arbetets kontinuitet, som det är en omöjlighet att genom någon *ny delning* införa jämlikhet i egendom, och som hvarje *lex agraria* är en absurditet. Det kommer deraf, att intet moment i arbete och egendom är enstaka: i

---

[9] Se ofvan sid. 58.

hvart enda moment verka tusen olika krafter, hvilka i det nästa åter på tusen olika sätt modifiera besittningen. På detta senare vilje vi här i synnerhet fästa uppmärksamhet. Ty ingenting är följdrikare, liksom ingenting sannare, än att *äfven det undangjorda arbetet ej är så undangjordt, att det ej stundeligen förändras af det närvarande eller tillkommande arbetet.* Deri ligger ödet af all *privilegierad* egendom, den må vara af hvad slag som helst, den må till sin natur vara än så fast, till sin uppkomst än så väl förvärfvad, till sin varaktighet än så noggrant genom lag försäkrad och befästad. Den är ett undangjordt arbete, som sökt och för sig erhållit en särskild garanti. Men detta oaktadt, och äfven om den fullkomligen lemnas i all *yttre* ostördhet och helgd, förändrar likväl denna egendom oupphörligt sitt *inre* verkliga värde — genom uppkomsten af *nya bättre värden,* d. v. s. *af nytt och bättre arbete.* De gamla värdena reduceras dermed nödvändigt under egarnes egna händer; och de reduceras med hastiga, förstörande, revolutionära fall, i stället för småningom, ju mer hårdnackadt de *gamla* värdena vilja förhindra och förbjuda uppkomsten af *nya,* ju mer det gamla *undangjorda* arbetet vill beherska det arbete, *som är i görande.* Men arbetet *är* nödvändigt alltid i görande; detta är just dess kontinuitet. *Arbetet är rörligt;* — *huru skulle egendomen kunna göras evärdeligen fast?*

Det gäller i alla det menskliga arbetets sferer: — det gäller om det högre, ideela arbetet, som om det lägre, materiela; om den stationära religionsdogmen emot den fortskridande vetenskapen; om bördsadeln emot förtjenstadeln; om jordaristokratien mot den rörliga förmögenheten; om den borgerliga skråmässigheten emot det genom industriens egna framsteg allt mer frigjorda arbetet. Öfver allt är gången densamma; öfver allt är det redan undangjorda, på sina lagrar hvilande arbetets protest mot det ungdomligt eller manligt verksamma arbetet vanmäktig; öfver allt de gamla overksamma värdenas nederlag mot de nya säkert; blott *skadligare å ömse sidor,* ju vidrigare de visa sig, ju mer de förra sätta sin välfärd i förbud, i stället för i de medgifvanden och i den sämja, som endast kunde till högre värde, genom bättre arbete, omsätta det förflutnas kapital.

Midt i denna det gamla och det nya arbetets mer än någonsin förr alltomfattande *strid* befinner sig nu den europeiska civilisationen och drager derför på samma gång det gamla tvångets och den nya frihetens olägenheter. Friktionen

emellan dessa motsatta halfheter — hvad vi förr en gång kallat »ett stillestånd fullt af oro» — är *arbetets närvarande olycksöde.*

Hvad skall rädda? Först och främst framgår den oundvikliga giltigheten af *arbetets lag.* Denna måste vi derför närmare betrakta.

Det enstaka arbetet är det ofullkomliga, det osäkra arbetet, och det är bäggedera i samma mån som det är isoleradt. Det saknar nämligen värdemätaren: arbete mot arbete; eller ock kan det, för bristande kommunikationer, blott ofullkomligt använda den. De *omåttligt höga* och de *omåttligt låga* prisen stå omedelbart bredvid hvarandra, under tillståndet af en enstaka, outvecklad industri. Ty den som säljer *sällan* och *opåräknadt,* tar för sig *omåttligt* för gången; den som säljer *ofta* och *ordentligt,* är nöjd med *liten profit.* Deremot sätter, med en rå och enstaka näringsflit, *nöden* ännu oftare den förres *pris,* och arbetet är på det hela föga värdt. Man har här ett af kännetecknen på den låga civilisation, som ännu så ofta kallas den goda gamla tiden med dess berömda goda köp. Det goda köpet har vid minsta störande tillfällighet genast blifvit den dyra tiden. Följer man prisen, så äro dessa, äfven på de första nödvändighetsvaror, ofta omåttligt ombytliga [10]; och denna ombytlighet har naturligtvis alltid hårdast träffat dem som minst ega äfven af det nödvändiga, nämligen de *fattiga.* Det ligger och har länge legat ett oerhördt lidande i sådana förhållanden, ehuru ingen talat derom; liksom otvifvelaktigt är, att skilnaden emellan rikedom och fattigdom, och derigenom de *få rikas* makt öfver de *många fattiga,* fordom var vida större än den är för det närvarande, då en allt talrikare *medelklass* tempererar proportionen emellan ytterligheterna.

Det kollektiva arbetet är både det fullkomligare och det säkrare, och blir bäggedera i samma mån som det sker genom gemensam och enig kraft. — Att det kollektiva arbetet blir det fullkomligare, det bättre, behöfver intet bevis. Industriens egen utveckling är ej annat än utvecklingen af det menskliga

---

[10] Denna forna ombytlighet och tillika arbetets *stigande* värde med *aftagandet* af prisens fluktuation äro bevisade med exempel af England, Skotland och Irland, de engelska kolonierna i Australien och de Förenta Nord-Amerikanska Staterna, uti IV och VI kapitlen af *Carey's* förträffliga verk: *Principles of political economy,* Filadelfia, London, T. I. 1837.

arbetets gemensamhet. Detta sig utvecklande gemensamma är just *intelligensens* andel i arbetet, som allt mer *växer;* — liksom det enstaka i arbetet är menskliga *kroppskraften*, hvars andel i arbetet tvärt om *förminskas* i den mån intelligensens tilltager. Det vill åter säga: intelligensen genomtränger allt mer *hela* det menskliga arbetet. Hvaraf följer, att det *ideela* arbetet å ena sidan, det *materiela* arbetet å den andra (i början skilda genom en så stor klyft, att arbetarne inom hvartderas område länge ej ansågos tillhöra *samma* samhälle, utan det förnäma och lärda arbetet för sig nytjade det fattiga och olärda arbetet blott såsom *medel*) småningom — och likväl slutligen oförtänkt och öfverraskande nog — befinna sig i bredd med hvarandra, midt emot hvarandra och blandade om hvarandra; de senare, ej mindre än de förra, med anspråk på en högre intelligent verksamhet. — *Maskinväsendet,* hvarigenom menniskokraften på en gång förallmänligas och mångfaldigas, är blott *en* sida af denna utveckling. Den första maskin var menniskan sjelf, af menniskan såsom maskin nytjad, nämligen *slafven. Det första barbariska maskineriet är den förslafvade menskliga kroppskraften.* Till hvilken omåttlig grad det, såsom sådant, fordom blifvit nytjadt, derom vitna Egyptens pyramider och Indiens tempelgrottor. Påfinningen och fullkomnandet af det *mekaniska maskineriet,* ifrån dess första råa försök till sin närvarande höjd genom alla vetenskapens hjelpmedel, är blott en fortgående *arbetets befrielse.* Det är slafvens emancipation i arbetets historia, nämligen hans *industriela* emancipation, ehuru denna hvarken i och för sig sjelf ännu är fullkomligt försiggången (ehuru genom menskliga sakernas gång oundviklig), och ännu mindre innefattar hans moraliska och politiska emancipation. — Emellertid följer häraf, hvad vi förr anmärkt, att redan industriens framsteg äro för slafstaten farliga.

Så mycket om det kollektiva arbetets *större fullkomlighet.* Återstår att visa, hurusom predikatet af *större säkerhet* äfven med rätta bör det tillkomma. I sig sjelft följer detta redan af *intelligensens* allt större andel i arbetet, ty just derigenom underkastas det allt mer allmänna lagar och undantages allt mer från inflytelsen af enskildt godtycke och yttre tillfälligheter. Tillika växer allt mer med intelligensens andel *arbetets kontinuitet* — d. v. s. inflytelsen af andras arbete på hvars och ens arbete —; hvaraf redan på förhand kan slutas, att allt försök af det enstaka arbetet eller det sig isolerande arbetet, det må vara hos individen eller hos korporationen, *att utestänga*

denna inflytelse af andras arbete på eget arbete, är ett förvändt sätt att sörja för *arbetets säkerhet*, redan af det enkla skälet emedan det omöjligen *kan* lyckas. Ty intelligensens andel i arbetet växer *nödvändigt*, och arbetets säkerhet står således också *endast* på denna väg att vinna. Det må vara det indirekta beviset. Men direktare bevis finnas. Intelligensens andel i arbetet är det bättre, fullkomligare arbetet. Arbetet blir bättre i den mån det blir intelligent och förstår att nytja konstens hjelpmedel; men alldeles i samma mån blir det mera produktivt, producerar *mer* med *mindre* arbete. Och här ha vi kommit till det falska säkerhetssystemets andra stamhåll, men som står och faller med dess första. Dess farhåga och slutsats är, *att det mer produktiva arbetet är det mindre lönande;* till förekommande af hvilken förmenta fara det yrkar, såsom ett synnerligt säkerhetsmedel, att produktionen ej må ökas öfver en viss grad, emedan dess förökande fäller prisen, och prisens fall förminskar arbetets värde; hvadan äfven en viss proportion af producenter och konsumenter framför allt måste fastställas och bibehållas. — Det är väl klart, att man med ett sådant fastställande råkar inom gebitet af det *omöjliga;* och den ofta tillgripna modifikationen, att man likväl bör eftersträfva ett sådant ändamål så vidt görligt, reducerar sig slutligen till den uppenbara orimligheten att så vidt möjligt åstadkomma det omöjliga. Men äfven sjelfva slutsatsen är i sig sjelf en så fullständigt falsk sats, att just motsatsen innehåller sanningen. *Det mer produktiva arbetet är tillika det mer lönande, och produkternas fallande pris är allt för väl förenligt med arbetets stigande värde.*

Vi ha i vår förra artikel användt den bekanta regeln, att *arbetsefterfrågan* bestämmes af *behofvet.* Detta är ej så till att förstå, som skulle behofvet vara en stationär qvantitet, som framkallar en bestämd qvantitet af arbete, och dermed väl. Behofvet är sjelft en rörlig qvantitet, som å sin sida sättes i rörelse af arbetet; och om vi företrädesvis, i fråga om *fattigvårdsindustrien,* lade vigt på satsen att behofvet bestämmer arbetets efterfrågan, så var det derför, att detta slags industri, bunden vid användandet af merendels mindre dugliga arbetare, svårligen kan klassificeras i bredd med det friska, entreprenanta arbetet, som bryter egna banor och, med frambringande af nya produkter, endera skapar nya behof eller ger utvägar till de gamlas lättare tillfredsställelse. — För öfrigt är *produktion* och *konsumtion* relativa termer, som oupphörligt inverka på hvar-

andra. *Sättet* af denna ömsesidiga inverkan måste likväl äfven tagas i betraktande. Förhållandet är ej blott sådant, att en viss mängd konsumenter förutsätter en viss mängd producenter; hvarför de senare ej skulle få ökas utan i samma förhållande som de förra, t. ex. genom folkmängdens tillväxt, ökas. Detta är den stationära industriens kännetecken. Detta är skråsystemets falska säkerhet; hvilket med sin uträknade proportion emellan producenter och konsumenter bygt sig en brygga öfver en flod, som långt före detta tagit ett annat lopp. Det är ej arbetets *qvantitet*, det är dess *qvalitet*, som i detsamma utgör rörelseprincipen. Det är det bättre arbetet som gör den bättre efterfrågan; det är hvad vi kallat intelligensens växande andel i förhållande till den menskliga kroppskraften, som på en gång gör produkten ädlare och allmänneligen åtkomligare. *Det bättre arbetet ökar å ena sidan både produktionen och producenternas antal.* Ty just emedan (det intelligenta) arbetets stigande qvalitet går i bredd med förminskningen af (det fysiska) arbetets erforderliga qvantitet hos hvarje arbetare, kunna allt *flera* i arbetet deltaga. Så njuter *svagheten* slutligen äfven sin rätt. Det är intelligensens växande andel, som t. ex. allt mer befriar *qvinnans*, den ursprungliga slafvens, arbete, — som äfven gör *barnet*, i handterandet af en maskin, starkt; och om barnarbetets öfverdrift, t. ex. i flera af Englands fabriker, i dagen bragt rysliga taflor af elände, så måste man dock erkänna, att användbarheten äfven af barnets krafter, då de med förstånd och ömhet ledas, är en stor förmån för det fattiga hushållet. — *Men å andra sidan ökar det bättre arbetet både konsumtionen och konsumenternas antal.* Det sker genom *småningom fallande pris* på förnödenheterna; emedan det intelligenta arbetet producerar i stort och derför lemnar *mer* produkt med *mindre* arbete, samt emedan i mån af det intelligenta arbetets framsteg hvarje arbetare äfven producerar *mer* med *mindre* arbete [1], och derför med hans *arbetsförmåga* äfven hans *arbetsförtjenst* rättvisligen växer. Häraf synes, att prisens fall så litet är oförenligt med arbetets stigande värde, att tvärt om

---

[1] Det gäller om *arbetskraften*, som sjelf är ett kapital, detsamma som om det *kontanta kapitalet*, som *blir fruktbarare med räntans fall*, nämligen *om* detta fall ej är ett ombytligt och våldsamt, *utan en småningom inträdande följd af industriens egen utveckling och af en allmännare, säkrare kredit.* Så blir arbetskraften äfven fruktbarare genom bättre arbete och bättre köp på produkten och en deraf föranledd större konsumtion.

det ena är en följd af det andra[2]; hvarjämte af det åt sig sjelft lemnade arbetets *småningom* stigande värde äfven följer prisens *småningom* skeende fall, så att det råa arbetets ombytligheter och vexlingar allt mer öfvervinnas.

Men — invänder man — sådana må vara den företrädesvis *rörliga industriens*, manufaktur- och fabriksarbetets grundsatser; — på den *fasta* egendomen, på jordbruket, på den vid dess stadgade intressen fästade, talrikaste arbetande mängdens välstånd äro de tydligen minst användbara, men deremot djupt ingripande och farliga, om ej detta *all* egendoms sättande på rörlig och flyktig fot genom kraftiga skrankor förhindras. — Svaret måste blifva, att på *skrankor* ej varit *brist*, utan tvärt om *öfverflöd;* men att, då de *icke* kunnat förhindra arbetets och dermed egendomens tilltagande rörlighet, mer än troligt är, att just i *dem* och i deras *beskaffenhet* en ej ringa orsak ligger till de öfverklagade *onda* verkningarna; och detta är så mycket sannolikare, som de *goda* verkningarna af arbetets tilltagande rörlighet, i trots af skrankorna, ändå ej kunnat undgå att i det hela göra sig gällande.

Skrankorna för arbetet äro och hafva varit: dels de *naturliga*, såsom skogen, ödemarken, afståndet m. m., som hindrat arbetets gemensamhet och dermed dess rörlighet att utveckla sig; dels de *artificiela*, nämligen prohibitionerna, med hvilka de uppkomna närings- och arbets-gemensamheterna sedermera omskansat sig och kriga emot hvarandra; ett krig, hvilket, om ej bättre krafter motarbetade det, också skulle ha verkan af att införa en artificiel närings-ödslighet i stället för den natur-

---

[2] Man förskräckes för ett högt drifvet manufaktursystems stora vådor och kriser; och dessa äro visserligen betänkliga, då här är fråga om en, emot förr, så godt som ny, ofantlig arbetskraft, ännu hvarken inom sig eller i förhållande till äldre krafter och intressen tillräckligen reglerad. Men att ofantliga tillgångar, just för massan af arbetare, ligga i denna arbetskraft, derpå har den moderna industrien förundransvärda exempel att anföra. T. ex. Englands kolossala bomullsfabrikation är knappt ett halft sekel gammal. Ännu för föga mer än 100 år tillbaka voro *calicos*, hvilkas tillverkning nu sysselsätter en så stor del af Englands folkmängd, i sjelfva England *förbjudna* att bruka, till förment uppmuntran för engelska yllemanufakturerna. Nu finnes ingen vara, hvars både produktion och konsumtion, genom bättre arbete och under allt mer *fallande* pris, mer *stigit*. Och den har ej blott lemnat *fabriksegarne* en ofantlig vinst, utan *bomullspinnaren* förtjenar nu *mer* än för tio år tillbaka, och med *mindre* arbete. — Jfr ofvan sid. 50.

liga ödemarken [3]. Men om vi öfver allt här se det jämförelsevis enstaka, sig isolerande arbetet i strid mot det kollektiva, allt mer gemensamma, så är genom sakens natur denna strid likväl fåfäng, och den arbetets befrielse, som visar sig i dess allt mer tilltagande rörlighet sprider sina välgerningar, oaktadt alla hinder och skrankor, ifrån arbetets högsta sferer ned till det arbete, som närmast synes fästadt vid jorden. Ty om jordbruket gäller detsamma som om all annan industri, och just *genom* den företrädesvis rörliga industriens egen utveckling; *jordbrukets förnämsta produkt, spanmålen, har på det hela fallit i pris, under det både folkmängden tilltagit och jordbruksarbetets värde stigit* [4]. Erfarenheten, hemtad från tvänne de mest civiliserade europeiska stater, kan gälla för den fortskridande civilisationens egen och visar, att en växande folkmängd med näringsflit väl öfvervinner den fruktade svårigheten af näringsmedlens otillräcklighet.

Emellertid, om nu arbetets och dermed egendomens tilltagande rörlighet ej kan hindras, om de gamla skrankorna och dammarne mot denna rörelse nu mera blott öka de öfversvämningar de varit ämnade att förekomma (emedan de ej lemnat det stigande menskliga arbetets kungsåder fri); hur skall det nu rörliga arbetet regleras, så att det i sin ordning ernår en bättre säkerhet, än det fordom bundna arbetet köpte på bekostnad af sin frihet? — Vi kunna ej inse att detta kan ske annorlunda än derigenom, att den *positiva lagstiftningen* sjelf besluter sig att iakttaga *arbetets naturliga lagar*, och först och främst i fråga om *produktion*, *utbyte* och *pris*.

---

[3] Sverige har att kämpa mot bäggedera.

[4] Ifrån 1599 till 1830 har spanmålspriset i Frankrike, evalveradt i mark silfver, varit allmänneligen *högre* under *förra* hälften af denna period än under den *senare*, oaktadt silfrets qvantitet ökats på samma gång som behofvet deraf till mynt genom utvidgade kreditmedel minskats, och oaktadt Frankrikes folkmängd sedan Ludvig XIV:s tid *fördubblat* sig; hvilket visar arbetets stigande värde. *De Gerando*, De la bienfaisance publique, T. I. p. 175. — Ifrån 1680 till 1832 har (med undantag af krigsåren 1793—1815) i England, under en ovanligt stark tillväxt af folkmängd (nämligen, utom Skotland och Irland, från 5 till 14 millioner), *arbetslönen*, i *hvete* räknad, likväl *stigit* till nära *dubbelt* belopp. Under samma tid har en omätlig vidd af land blifvit kultiverad, som för 100 år tillbaka icke ansågs värd att odlas. *Carey*, Principles of political economy, T. I. p. 63. Enligt denne författares förmodan skulle, utan de engelska spanmålslagarne, dagspenningen 1829 varit 150 procent högre än 1729.

Vi vidröra här grunderna för både *närings-*, *handels-* och *penningelagstiftningen;* och hvar och en ser, liksom jag sjelf är den förste att erkänna, att en tillfredsställande behandling af så vigtiga och invecklade ämnen lika mycket öfverstiger mina gränser som min förmåga. Några tillämpningar af hvad redan blifvit sagdt måste dock ske på hvartdera af dessa ämnen.

1. Det yttrades i början af denna artikel: »Redan länge har varit afgjordt, att hvarken den *kriminela* eller den *civila* lagstiftningen kunna få vara godtyckets och tillfällighetens verk. Den tid är inne, då samma fordran sträckes äfven till samhällets *ekonomiska lagstiftning* i hela dess vidd; då det inses, att i denna senare ej mindre än i de förra är fråga om *hvars mans rätt.*» Detta öfverensstämmer med hvad i en föregående artikel blifvit yttradt, nämligen att *polis-* och *administrationsfrågor* småningom utbilda sig till *rättsfrågor.* Ty inom området af *polis* i vidsträcktare mening och af *administration* ha alla de nämda lagstiftningarna företrädesvis ansetts ligga, så att de dit hörande ämnen snarare blifvit betraktade såsom ordningsmål, vid hvilkas afgörande *nytta* eller *skada* kommit i fråga, än såsom föremål för egentliga rättsbestämmelser. Men om äfven den förmodade *nyttan* — ofta den *enskilda* — här mest gifvit föreskrifter, i stället för *rättvisan,* så ha likväl naturligtvis föreskrifterna, en gång af statsmakten gifna eller medgifna, antagit en rättskraftig form, innehållet må ha varit huru orättvist som helst; hvaraf följer — då aldrig lag med olag bör rättas — att de derigenom meddelade rättigheter äfven *böra vara lagligen gällande, tills de lagligen upphäfvas.* Men just härmed komma de också allt mer inom den *allmänna* lagstiftningens område. — *Näringsfrihet* har blifvit tidehvarfvets lösen; och har allt hvad anfördt blifvit om det kollektiva, allt mer gemensamma arbetets fördel emot det enstaka, sig isolerande arbetet, det sistnämda må vara individens eller korporationens; om intelligensens växande andel och dermed det bättre arbetets seger på det sämre, — med ett ord, om arbetets nödvändigt fortgående rörlighet och befrielse — sin riktighet: så gör sig äfven näringsfriheten slutligen sjelf, och de nödvändiga olägenheter (ty den har äfven sådana), af hvilka dess, visserligen ännu större, förmåner åtföljas, kunna då blott ökas genom de hinder som läggas i vägen för dess lagliga sanktion. — *Fabriken, manufakturen,* med användning af vetenskapens medel, ingriper i alla fall allt mer på *handtverkets område,* och hvad af detta återstår hemfaller allt mer till en allmännare,

lättare förvärfvad färdighet, hvilken allt mindre kan göra anspråk på uteslutande rättigheter. Den konstfärdighet, som hittills varit *en mans höfva* (hvilket kunde gälla för den egentliga definitionen på handtverket), upphör att vara det, så snart bättre vara åstadkommes genom *arbetets delning.* Å andra sidan vinna ofta beslägtade konstfärdigheter på att förenas under en gemensam ledning. Ty *arbetets gemensamhet* fortgår alldeles i samma mån som *arbetets delning.* Ej blott den fordom enklare konstprodukten befinnes ofta både lättare och bättre kunna tillverkas med på en gång vida mer än förr både deladt och gemensamt arbete; nya, allt mer sammansatta konstalster uppkomma med näringsflitens utveckling och fordra det både delade och gemensamma arbetet i allt högre mått. Med ett ord, fördelen af arbetet i stort, af det gemensamma arbetet, af det intelligenta arbetet, gör sig inom alla den menskliga konstfärdighetens och idoghetens områden allt mer gällande; och öfver allt stannar det enstaka, det isolerade och sig isolerande arbetet emot detsamma i förlust.

Det tredje ståndet utgick, skråmässigt rustadt, ur medeltidens samhällsstrider. Det var den krigsrustning det iföft sig till försvar mot feodalismen. Det borde ihågkomma, att det nu i samhället är hemmastadt. Hvad det hade fordom att värna, var ej blott det misskända och förtryckta arbetet, det var mensklig, kristlig och borgerlig rätt. Sådana äro *skrånas* anor; hvilka äro höga nog. Dessa gillen och samfund hade ursprungligen ej blott en *industriel,* utan tillika en *religiös* och *politisk* betydelse. Nu mera ha de till och med förlorat traditionen deraf, att de fordom egt äfven denna sistnämda *högre* bemärkelse; och likväl var det just *denna* som gjorde dem till hvad de en gång voro, stora industriela arbetsanstalter och tillika stöd för medborgerlig frihet och rätt. Den, som vill återgifva dem sin forna betydelse, återväcke äfven deras forna anda! Men just *denna* verkar nu på högre banor för samma mål med andra medel. Det var för arbetets frihet dessa samfund kämpat; med hvad rätt vända de sig nu emot den? — Men både *adelsväldet* och *hierarkien* ha haft stora förtjenster och likväl vändt dem mot allmän rätt. Det början *borgareväldet,* hvars grund endast kan vara allmän rätt, misstager sig mest med ifrandet för några uteslutande rättigheter. Också förmärkes denna ifran oftast, der borgaren blifvit längst efter sin tid, hvars färger äfven skrå-nitet likväl ej försmår att låna; ehuru sådana anspråk måst förefalla trängre och inskränktare,

i samma mån som borgaren i sjelfva verket representerar allmännare intressen.

Jag vet, att i detta praktiska ämne de blott teoretiska spekulationerna med synnerligt förakt tillbakavisas af de gamla inskränkningarnas försvarare. Här må derför blott åberopas en *erfarenhet*, som man svårligen lärer jäfva. Jag lånar (churu i förkortad framställning) följande ur motiven till det sista förslaget till en näringslagstiftning för konungariket Preussen[5]. Efter de olyckliga händelserna åren 1806 och 1807, som bragte den preussiska monarkien på branten af undergång, blef den öfvertygelsen allmän, att någon väsentlig förbättring af så väl hvarje enskilds som nationens belägenhet endast var att hoppas derigenom, att hvar och en sattes i stånd att göra det möjligast fördelaktiga bruk af sina förmögenheter och anlag, och, då det redan länge var satt utom tvifvel, att de dittills gällande näringslagarne hämmade näringsflitens utveckling, så blef en genomgripande reform af hela näringslagstiftningen en af de första steg, som vid statens reorganisation kommo i betraktande. Genom ediktet (Gewerbesteuer-edikt) af den 2 November 1810 upphäfdes all hittills i näringslagstiftningen bestående skilnad mellan *stad* och *land*[6] liksom alla de *företrädesrättigheter*, som i samma afseende ditintills med *korporationer* och *skrån* eller *privatpersoner* varit förenade, och såsom allmän grundsats uppstäldes: att till bedrifvande af en näring endast lösandet af ett patent (Gewerbe-schein) var erforderligt, men också tillräckligt, och att ett sådant patent ej kunde någon förnekas, som för oförvitlig vandel var känd[7]. Genom ediktet af den 7 Sept. 1811 gjordes åtskilliga modifikationer och närmare bestämmelser för verkställigheten af det förra ediktet, hvars allmänna grundsatser likväl förblefvo väsentligen oförändrade. — Annorlunda förhöll det sig med de landskap, hvilka åren 1813 och 1814 endera af Preussen återeröfrades eller, i följd af kongress-akten i Wien, med detsamma förenades. Här gälde dels den äldre tyska bundna näringslagstift-

---

5 *Entwurf eines allgemeinen Gewerbe-Polizei-Gesetzes, nebst Motiven*, Berlin 1837; hvilket, jämte de deröfver infordrade utlåtanden (*Zusammenstellung der Bemerkungen der Provincial-Stände und Regierungen*) och flera andra till ämnet hörande handlingar, ehuru ej tillgängliga i bokhandeln, genom en väns benägenhet kommit mig till handa.

6 Detta upphäfvande göres allmänneligen giltigt i hela monarkien uti det nya lagförslaget, § 8: »Die Beschränkung gewisser Gewerbe auf die Städte hört auf.»

7 *Entwurf*, s. 43.

ningen, som till en del äfven var strängare än den forna preussiska, dels — såsom i de förut med franska kejsareriket förenade Rhen-länderna — den nya franska, genom revolutionen införda och sedermera stadgade näringsfriheten, som hade upphäft alla skrån. Olika näringslagstiftningar voro således i sjelfva verket uti staten gällande, och näringsfrihetens grundsatser i vissa delar af monarkien skulle nödvändigt komma i konflikt med skrå-systemets oförryckta giltighet i andra, t. ex. i den af Preussen nyförvärfvade andelen af Sachsen [8]. Man beslöt att å nyo ordna näringslagstiftningen för *hela* monarkien; och ett utarbetadt förslag dertill har skett, öfver hvilket både de särskilda provinsernas styrelser och ständer blifvit hörda. Det är ur motiven dertill som vi hemtat ofvanstående uppgifter. Vi finna der följande försvar för näringsfrihetens grundsatser.

De hufvudsakligaste inkast, som pläga göras mot näringsfriheten — heter det — äro: först, att många unga och lättsinniga personer derigenom förledas till en försökt sjelfständig utöfning af en näring, för hvilken de hvarken ega skicklighet eller medel, utan, då de hvarken kunna föda sig eller sina familjer, sluta med att falla fattigförsörjningen till last; — vidare, att näringsfriheten åstadkommer en öfverproduktion, hvarigenom både arbetet förlorar i varaktighet och värde, och näringsidkaren förarmas; — slutligen, att immoralitet och tygellöshet, i följd af brist på ordning och tukt, allt mer inrita sig ibland näringsidkarne. Hvardera af dessa förebråelser betraktas särskildt. Hvad den första angår, anmärkes, att dess egentliga anledning mindre är att söka i näringsfriheten än i andra omständigheter. Upphörandet af de stora krigen återkastade en vid vapen van befolkning hastigt inom de fredliga sysselsättningarnas område, dit många medförde anspråk, som med näringsarbetets tålmodiga förvärf voro föga förenliga. Att häruti egentliga källan till det onda är att söka, synes deraf att, sedan denna period, böjelsen att för tidigt drifva sjelfständig

[8] Ett karakteristiskt exempel af den förlägenhet, hvari regeringen måste komma genom rakt motsatta och likväl lagligen grundade anspråk, anföres (*Entwurf*, s. 46). Det bestående privilegierade slagtareskrået i det fordom sachsiska Wittenberg begagnade sig af den i Brandenburg herskande näringsfriheten att äfven hålla kött falt i den närgränsande brandenburgska staden Treuen-Brietzen, men fordrade lika fullt preussiska regeringens skydd för sin egen vägran att tillåta slagtarne i Treuen-Brietzen samma rätt i Wittenberg, emedan det stridde emot de wittenbergska slagtarnes skråråttigheter.

näring mer och mer aftagit, och att, just i de provinser[9], der näringsfriheten först och äfven oinskränktast hade blifvit införd, klagomålen deröfver också långt före detta upphört. — Folkmängdens och dermed konsumtionens oafbrutna tillväxt hafva väl öfver allt ökat näringsidkarnes antal, likväl, enligt de sorgfälligaste statistiska notiser, vida mer medhjelparnes än mästarnes och de sjelfständiga näringsidkarnes; så att dessa senare, eller personer med sådana anspråk, tvärt om befinnas talrikare i de provinser, der hvar och en, som vill drifva ett sjelfständigt handtverk, måste tjena en bestämd tid såsom lärling och gesäll och förfärdiga sitt mästerstycke. Hvad öfverflödet af producenter angår, så medgifves väl, att antalet af dem, som vändt sig till en eller annan näringsgren, kan vara större, än att alla dervid kunna finna sin bergning; men sådana fall ha i alla tider förekommit och äro oundvikliga följder af vexlande handelskonjunkturer, nya uppfinningar, förändrade moder o. s. v. Men just häruti visa sig de välgörande följderna af näringsfriheten, att derigenom sättes den, hvars näring aftager, i tillfälle att öfvergå till en annan, mera lönande, hvilken öfvergång under skråsystemet var förenad med de största svårigheter och för många omöjlig. Att i nyare tider i allmänhet mindre varaktigt och solidt arbete förfärdigas än förr, må vara; dock är det mindre att tillskrifva näringsidkarne än deras kunder, hvilka nu mera hvarken älska tyg eller möbler, som öfvergå till andra eller tredje generationen. Att näringsfriheten icke frambringar likså goda arbeten och fabrikat som skråförfattningen, lärer ingen på allvar vilja påstå, som jämför Frankrikes, Belgiens o. s. v.[10] slöjdalster med Österrikes, Bayerns, Hannovers, eller fabrikaten från de delar af preussi-

---

[9] Nämligen de preussiska Rhen-länderna.

[10] Då *England* här ej nämnes, må tilläggas, att i England aldrig funnits ett eget skråsystem i tysk mening, men väl ett ganska vidsträckt korporationssystem, som i många fall gjort näringsidkandet beroende af borgarerätten. Men äfven i detta modifierade skick har skråsystemet i England varit inskränkt och motarbetadt dels genom principerna af den engelska *common law*, hvilka äro obenägna mot all exklusiv rätt (en särskild parlamentsakt af 1624 förbjöd alla monopolier), dels genom engelska industriens egen kraftiga utveckling och ett tidigt infördt patentsystem. 1814 upphäfdes drottning Elisabeths statut af 1562 om sju års lära i näringsyrken. Genom den sista municipalreform-akten af den 9 Sept. 1835 ha i största delen af städerna i England och Wales (London och några få andra undantagna, som ännu bibehålla sin gamla korporativa författning) alla lemningar af det gamla skråväsendet blifvit upphäfna, och denna akts stadganden kunna till

ska monarkien, der ediktet af den 7 September 1811 gäller, eller från Rhenprovinsen, med dylika arbeten från hertigdömet Sachsen eller det forna svenska Pommern; och nekas kan icke, att många näringars närvarande flor, i hvilka preussiska staten fordom stod långt tillbaka, endast utvecklat sig under näringsfriheteus välgörande inflytelse. Förebråelsen, att denna frihet blott leder till näringsidkarnes allt allmännare förarmande, visar sig likaledes fullkomligt ogrundad vid jämförelsen emellan de olika provinsernas tillstånd under olika näringslagstiftningar. Att slutligen bland näringsidkarne nu herskar mer immoralitet än förr, må betviflas. Åtminstone — då uti de gamla skrånas statuter ofta synnerliga, men ganska milda straffbestämmelser förekomma emot sådana af mästare eller gesäller begångna handlingar, till hvilka ingen näringsidkare nu kunde göra sig skyldig utan att brännmärkas af sina yrkesbröders och alla sina medborgares förakt — tycks detta ej tala för de forna näringsidkarnes utmärkta moralitet. Är denna i sjunkande, såsom det påstås, så må det tillskrifvas vida djupare och allmännare orsaker. Åtminstone kan det onda, då det lika träffas i andra folkklasser, ej tillskrifvas *näringsfriheten*. *Af dessa skäl har intet betänkande kunnat uppstå att förblifva vid dess principer, som redan i största delen af monarkien blifvit följda*[1]. Det är en af de upplystaste regeringar i Europa som så yttrat sig. Yttrandet må tala för sig sjelft; och vi lemna åt läsaren att både draga dess följder och finna dess sammanhang med de allmänna grundsatser, hvilka vi sökt framställa[2].

äunu icke inkorporerade städer utsträckas, så snart de det sjelfva begära.

[1] *Entwurf*, s. 53.

[2] Den preussiska regeringen har så vida gått en *medelväg* i näringslagstiftningen, som den, under hyllandet af den liberala principen, likväl *tillåtit* fortfarandet af de bestående näringskorporationerna, men såsom *frivilliga*. Det berodde på mästarnes pluralitet inom hvart skrå, om de äfven i *denna* mening ville upplösa skrået. Jfr ediktet af den 7 Sept. 1811, § 19. Fortfor det, så var det likväl beröfvadt alla exklusiva rättigheter. Det nya lagförslaget går ett steg längre. Det ej blott *tillåter*, det vill *befordra* dylika föreningar emellan de bästa och mest bildade af hvarje näringsklass, och uppdrager dem derför, under regeringens kontroll, uppsigt öfver lärlingar och gesäller, yttrande öfver deras qvalifikation, som vilja idka sjelfständig rörelse, jämte förvaltningen af sparkassor, enke- och pupillmedel m. m. Det är utan tvifvel denna tendens, ehuru regeringen aldrig gjort utöfvandet af något näringsyrke beroende af inträdet i en sådan korporation, som föranledt den oriktiga tanken, att det nämda nya preussiska lagförslaget åsyftade ett återställande af den gamla skråförfattningen. Huru der-

2. Gör sig arbetets frihet sålunda allt mer gällande, så innebär detta redan i sig sjelft användningen af dess grundsatser äfven på utbytet af produktioner, d. v. s. på både den *inre* och *yttre* handeln och rörelsen. Det största bandet i afseende på den förra var utan tvifvel den fordom så skarpt uppdragna skilnaden emellan *stads-* och *landtmannanäring*. Städernas företrädesrättigheter i afseende på näringarna — heter det i de nyss citerade preussiska lagmotiven — hade sitt ursprung i Tysklands och andra länders tillstånd under medeltiden, då nämligen endast i städerna yttre säkerhet var att finna. Sedermera använde städerna och i synnerhet skråna hvarje medel att bibehålla sig i besittningen af dessa företrädesrättigheter och lyckades deri så mycket mer, då, efter utbildningen af accisförfattningen, det låg i statskassans intresse att så mycket som möjligt inskränka näringsdriften till städerna, som voro underkastade accisen. Den landtliga befolkningens behof och intressen gjorde väl oupphörligt allt flera undantag nödvändiga, men dessa voro vanligtvis bundna vid besvärliga och hindrande vilkor. Med den införda förändringen i beskattningssystemet bortföllo i preussiska monarkien alla anledningar att bibehålla dessa städernas företrädesrättigheter; och fruktan, att detta skulle verka till städernas ruin, har visat sig ogrundad. Uti de provinser, som 1811 bildade preussiska staten, och i hvilka den friare näringslagstiftningen sedan denna tid varit gällande, hafva väl enskilda mindre städer, hvilkas rörelse redan förut var obetydlig och mest inskränkt till landtbruk, råkat i förfall; men de *större städerna* och *äfven städerna af medelklassen hafva i vida betydligare mått höjt sig, och rörelsen har i dem, emot förr, vida mer tilltagit*[3]. — I Europas mest civiliserade länder har den skråmässiga afsöndringen af stads- och landtmannaindustri redan blifvit helt och

med förhåller sig är tydligt af hvad vi anfört. Man ser också, att till och med angående de nämda frivilliga korporationerna öfvertygelserna mest varit delade. Många och vigtiga röster ha funnit dem ändamålslösa; andra, med blicken företrädesvis fästad på olägenheterna af det nyare tillståndet, ha velat förstärka den åt dessa korporationer inrymda inflytelsen. Lagförslaget åtföljes af ett särskildt förslag till *ersättningar;* men endast för upphäfvandet af sådana, hittills gällande exklusiva näringsrättigheter, hvilka kunnat gå i arf eller genom köp förytttras. För öfrigt förbehåller lagförslaget åt staten en egen kontroll öfver alla de näringsyrken, som för allmänna sedligheten, helsotillståndet eller säkerheten kunna medföra större våda.

[3] *Entwurf*, s. 60 ff.

hållet, eller till största delen, upphäfd, och städerna, lemnade åt de *naturliga* fördelar, hvilka en större sammanverkan af arbetskrafter på de dertill egnade ställen af sig sjelf medför, ha derpå ej förlorat utan vunnit. I Sverige synes man i samma mån vara mer ömtålig om bevakandet af stadsmannaindustriens gamla gränser, som det fordrats mer besvär och längre tid att här befästa dem mot *landet,* hvilket genom sin hela naturliga beskaffenhet lägger oöfvervinneliga hinder för ett sådant privilegiisystem; hvarför det ock verkar så mycket förderfligare. Det finnes intet land, der *jordbruk, bergsbruk, slöjd* och *handel* naturligare äro förbundna eller onaturligare åtskiljas. Mer än två tredjedelar af landets befolkning utgöres af svenska allmogen, som under mer än två tredjedelar af året är genom klimatet stängd från egentlig sysselsättning med jordbruksarbetet. Arbetet i andra gestalter — såsom bergsbruk, för hvilket Sverige erbjuder ett så vidsträckt fält, — eller såsom slöjd, med dess mångahanda förvärf, hvartill Svensken ej mindre kallas af naturlig fallenhet än naturligt behof, och som derför af ålder på olika sätt gjort sig gällande i Sveriges olika landskap, — eller utbytet och forslandet af arbetets produkter, — eller blotta utbytet af den naturliga arbetskraften mot dagspenning, ofta på längre håll och genom vandring förtjenad: — allt sådant utgör naturliga beståndsdelar af svensk näringsflit och hänvisar på riktningarna af dess utbildning, om den finge följa naturliga banor. Arbetets rörlighet har i andra länder allt mer med en stigande industri utvecklat sig; i Sverige är den hemmastadd. Det är vår ekonomiska lagstiftning som bundit densamma; ehuru denna arbetets rörlighet, genom klimat, natur och seder, i synnerhet är ett vilkor för det svenska samhällets helsa. Huru det tillgått med bindandet af denna det svenska arbetets naturliga rörelsekraft, har förut i detta blad blifvit visadt. Man har med privilegier — först för kronans fiskaliska intressen, sedan till förmån för de undan kronan emanciperade korporationernas skråintressen — omgärdat den svenska industriens förnämsta områden, och alla dessa privilegier ha tillika varit exklusiva företrädesrättigheter, gifna åt en näring på de andras bekostnad, och ofta, inom samma näring, åt vissa idkare framför andra; — i följd hvaraf svenska näringarnas strid, i stället för deras förbindelse, blifvit lagligen organiserad. Vi skulle helsa, såsom den gladaste ljusning för svensk idoghet, den dag, då för stad och land slutligen samma likhet i rätt

inträdde i afseende på den *ekonomiska lagstiftningen*, som redan gjort sig gällande i den *civila* och *kriminela*[4]. Det ena steget som det andra tillhör odlingens gång.

Med *landtullarnes upphäfvande* år 1810 föll en af det *inre* prohibitivsystemets bommar i Sverige. Det *yttre* prohibitivsystemet har äfven småningom nödgats och skall ytterligare nödgas att allt mer gifva med sig, ju mindre det varit i stånd att utestänga införseln af den sanning, att en *måttlig skyddstull* innehåller allt det försvar de inhemska näringarna emot de främmande behöfva; — en sanning, praktiskt lika vigtig för kronans inkomster[5], som inflytelserik på uppkomsten och lifvandet af en verklig, varaktig, otillkonstlad inhemsk industri; och dessutom i Sverige, genom beskaffenheten af dess vidsträckta kuster och gränser, som trotsa all prohibitorisk bevaknings stränghet, äfven af naturen föreskrifven. Vi kunna för denna handelsfrihet åberopa ett ej mindre giltigt *svenskt* intyg, än det redan anförda *preussiska*[6]. Att större *säkerhet* för industrien genom en sådan dess naturliga gång skulle vinnas, är redan mer än sannolikt genom den *osäkerhet* som det motsatta systemet (emedan det är omöjligt att på längd upprätthålla) af sig föder; en osäkerhet, hvilken särdeles i *Sveriges* ekonomiska lagstiftning — och ej minst genom ständer-

[4] *Särskild* stadslag och *särskild* landslag hafva upphört. Vi ha redan yttrat samma önskan i fråga om skilnaden emellan *bergslag* och *landslag*. *Literatur-bladet* för Maj månad 1838.

[5] Det gäller om *tullen* alldeles detsamma som om *produktion* och *kapital* i afseende på *profit* och *ränta*. Den blir fruktbarare genom *nedsättning*, och under samma vilkor, nämligen *om det sker i följe med industriens stigande utveckling*.

[6] Följande är ett utdrag utur kommersrådet *von Sydows* yttrande till protokollet den 4 Juni 1839 inför den af Kongl. Maj:t tillförordnade tull-komiteen (jfr *Aftonbladet* för den 1 Juli samma år). »Då under sådana förhållanden (som de ofvanför antydda) den svenska fabrikanten, för att kunna berga sig, nödgas fordra högre betalning ofta för mindre god vara, blifver deraf en följd, att oloflig varuinförsel framstår såsom ett högst lönande näringsfång, och då granskapet af Danmark och Norge, der en obegränsad införselfrihet af främmande fabrikat är medgifven, i hög grad underlättar en sådan införsel, samt denna dessutom på en kuststräcka af omkring 200 mil, på många ställen uppfyld af holmar, öar och klippor, samt med en sådan landgräns som den svenska, ej kan med säkerhet förekommas, har man i långliga tider i Sverige hört allmänheten klaga öfver obehörig beskattning af den svenska fabrikanten och öfver saknad tillgång inom riket af åtskilliga fabriksvaror, särdeles väfnadsarbeten, till erforderlig mängd och godhet och till skäliga pris, under det fabrikanten på samma

nas egna åtgärder, t. ex. i tull- och myntfrågor — varit tillräckligt känbar.

gång klagat öfver trög och mindre lönande afsättning. — — Under sådana förhållanden har äfven det skydd, svenska fabrikanten och handtverkaren förment sig ega i införselförbud och höga tullafgifter, varit mera inbilladt än verkligt och efter all sannolikhet tillskyndat dem mer skada än gagn, enär de i förtroende till det skydd, hvarom de genom tullagstiftningen varit försäkrade, ej egnat den omtanke och verksamhet åt utöfningen af sina yrken, som erfordrats för att åstadkomma varor i tillräcklig mängd och af nöjaktig godhet, emot samma pris hvartill enahanda utländska kunnat erhållas, och således sjelfva, till egen betydlig förlust, framkallat den af dem öfverklagade införseln af utländska fabrikat. Häraf har åter följden blifvit, att fabriker, som åtnjutit ett sådant skydd, vanligen befunnit sig i sämre belägenhet än andra, som varit blottstälda för utländsk medtäflan.» Efter att derpå ha anfört flera exempel, fortfar författaren: »af hvilket allt, utan fara för misstag, den slutsats torde kunna dragas, ej allenast att fabriker i Sverige snarare kunna bestå under fri införsel af utländska fabrikat, än under förbud mot deras införsel, utan ock att förbud ej förmå afhålla oloflig varuinförsel. — Sanningen häraf bekräftas äfven af kommerskollegii underdåniga berättelse om fabrikerna i riket, som utvisar, att den sedan 1823 års riksdag tid efter annan utsträckta tillåtelsen att införa utländska varor i allmänhet icke varit af ringaste menliga inflytande på rikets fabriker, enär deras tillverkningar, under i allmänhet oförändrade varupris, i den betydliga mån tilltagit, att, då värdet deraf år 1833 endast utgjorde 7,975,797 rdr, besteg sig värdet af dessa tillverkningar år 1837 till 12,731,805 rdr. — På grund af hvad nu blifvit anfördt, och då rikets import och export sedan år 1824 i väsentlig mån tilltagit, — — och i följd deraf rikets inkomst af tullen högst betydligt ökat sig, anser jag mig ej ega anledning att fästa afseende å de af fabrikanter och handtverkare yrkade förbud emot införsel af flera slags fabriks- och handtverkeri-varor, utan finner mig desto hellre böra i underdånighet tillstyrka en oinskränkt handelsfrihet dermed, emot en efter näringarnas olika beskaffenhet och den ståndpunkt, hvarpå de sig befinna, lämpad skyddstull, som, i fall erfarenheten skulle visa att, oaktadt sådant beskydd, en och annan fabrikshandtering måste upphöra, det otvifvelaktigt leder till allmänt väl, att de armar och kapital, som dervid, i följd af konstlade författningar och förunnade privilegier samt allmänna understöd, varit använda, öfvergå till andra yrken, för riket mera naturliga och båtande, och hvarpå ingen brist förefinnes; då Sveriges *jordbruk* ännu är på den låga ståndpunkt, att kött, smör, talg, hudar, skinn och ull, utom en mängd andra varor, som inom riket borde kunna åstadkommas vida öfver eget behof, till flera hundra tusen riksdalers värde årligen införas; då Sveriges *sjöfartsrörelse* och den dermed nära förenade skeppsbyggerihandteringen ännu kunna betydligen utvidgas; då Sveriges vigtiga näring *jernhandteringen* på långt när ej uppnått den utveckling, hvaraf den är mäktig; och då samma förhållande eger rum med *skogshandteringen*, hvars fortkomst man först i senare tider funnit stå tillsammans med ett fritt användande af skogen, endast åt hushållningen dermed egnas mera uppmärksamhet och omtanke än hittills.»

3. Angående *myntvärdet* tillåta oss våra gränser ej någon utförligare framställning, hvilken misstroendet till våra insigter i alla fall skulle förbjuda. Följande enkla reflexioner må gälla hvad de kunna i det invecklade ämnet. — *Kapital är undangjordt arbete; penningen, som representerar undangjordt arbete, är derför bytesmedel för nytt* — äro satser som vi redan användt, och hvilka, lätt härledda ur hvad som blifvit sagdt om arbetets natur, vi ej här vidare kunna utföra. Men ega de sin riktighet, så följer äfven, att penningen står under arbetets naturliga lagar, och att den lagstiftning som, i stället att rätta sig efter dessa, försöker att skapa eller reglera penningen *godtyckligt,* med detsamma oundvikligen, *desorganiserar arbetet.* De gamle afbildade gudar och gudinnor på sina mynt, till tecken deraf att penningen borde vara helig. Han är det, ej i sig sjelf, men han representerar någonting heligt, som är arbetet, och den, som rör vid hans säkerhet, angriper hvars mans rätt, angriper djupast den armes rätt. Ibland de mångfaldiga osäkerhetsmedlen, som merendels äro våldsamma och bedrägliga, vilja vi här blott varna för *tvänne.* Representerar penningen det *undangjorda* arbetet, så måste om representanten gälla hvad vi funnit gälla om sjelfva saken, nämligen att äfven det *förflutna* arbetet till sitt värde beror af det *närvarande* och *tillkommande* arbetet. Det ofruktbara kapitalet — ett kapital som ej arbetar eller ingår i arbete — ligger af sig. Äfven det utlånta kapitalet arbetar; — räntan är dess afkastning; — men denna afkastning beror tydligen till sin hela säkerhet af arbetet, af andras, om ej af eget, arbete; med ett ord: af arbetet kan den uti intet fall göra sig oberoende; och ju mindre vård och arbete egaren sjelf åt sitt kapital egnar, desto mer råkar han i beroende af andras arbete, som drager till sig frukterna och gör hans egen besittning osäker. Således — *lita ej blott på det förflutna arbetet!* — lita ej på penningen såsom ändamål, utan såsom medel! Han är blott representant af arbetet; han flyr ur overksamma händer. Det gäller om nationer som om den enskilde. Det är historiens, det är erfarenhetens stora lära. — Det förflutna arbetet har i synnerhet älskat att representera sig genom de *ädla metallerna,* för deras både varaktighet, sällsynthet, användbarhet, delbarhet och stora värde inom mindre rymd. Men icke all verldens guld och silfver, utan endast

— »I hvad herr kommersrådet von Sydow sålunda yttrat instämde öfrige herrar komiterade.»

arbetet gör rik; och om äfven det så kallade *merkantil-systemet* uti finans och i statshushållning i århundraden arbetat derpå, att *genom förbud fästa penningen*, eller, hvilket är detsamma, *binda arbetet;* så är uppgiften derför ej mindre orimlig. — Vidare är tydligt, att det *tillkommande arbetet* ej ännu är något kapital och således endast skulle kunna representeras på god tro eller med den garanti för framtiden, som blott det sammanlagda förflutna och närvarande arbetets värde kan gifva. En sådan anvisning på tillkommande arbete är *skuld;* och äfven skuld kan genom kredit präglas till penningar, ehuru de flesta stater nu funnit med rätta för godt att skilja sitt *egentliga kreditsystem*, representeradt i deras *statsskuld*, ifrån sitt *myntväsende*. Men att äfven detta i sista hand uppbäres af krediten, är klart. Allt värde af ett representerande tecken beror på närvaron af och förtroendet till den representerade saken, således äfven, i fråga om det metalliska myntet, på tillvaron af arbetet, och förtroendet dertill. Ju mer arbetet i ett land florerar, desto större roll spelar *förtroendet* i arbetets och kapitalets rörelse, så att ett mindre kapitalbelopp af penningar kan, genom hastigheten och säkerheten af omsättningen, göra tjenst för ett större, under det likväl, just genom denna omsättning, arbets- och kapitalvärdet i det hela oupphörligt växer. Kreditmynt utgöres af *anvisningar* på en metallisk valuta, hvilken vid anfordran *kan* och *bör*, men i mån af arbetets och kreditens allmänna säkerhet allt mindre *behöfver* att sjelf vara synlig och i omlopp. Att i följd af detta erfarenhetsförhållande försöka, till hvad grad ens anvisningarna behöfva den metalliska valutan för att vara gångbara, eller, med andra ord, till hvad grad ett *kreditsystem kan bära sig sjelft*, har i senare tider blifvit detta systems oupplösta och, vi måste tillägga, oupplösliga problem, i fall förtroendets sista grund i allmänhet blott skall vara jordisk. En stigande kredit är i sjelfva verket ej annat än arbetets jämt stigande säkerhet och värde. Men just derigenom är kreditsystemet utsatt för den stora faran att lita för mycket på det *tillkommande* arbetet och på den gynnande opinionen derom: en opinion, som man kan förlikna vid *vinden* i fartygets segel, under det valutan af det *förflutna arbetet* föreställer fartygets barlast och den för skeppets styrsel nödiga *tyngd*, utan hvilken det blir en lekboll för vindkasten. Kreditsystemet måste således för sitt eget intresse erkänna det förflutna arbetets vigt, och derjämte kan det ej draga på det tillkommande arbetets värde, utan att det närvarande arbetet verk-

ligen är i *stigande;* ty hvarpå skulle hoppet eljest grundas? Äfven i detta som i föregående fall blir derför varningen — en moralisk: *lita ej så på det tillkommande arbetet, att du vårdslösar det förflutnas frukter och försummar det närvarande!* Skuld är ej rikedom. Framtiden är ej din. — Äfven detta gäller ej mindre för nationer än för den enskilde.

I en framställning, som haft till hufvudföremål att för framtiden vindicera arbetets frihet, hafva vi således måst sluta med att särskildt erkänna det *förflutna* arbetets vigt: ett resultat, som kunde förutses, då hufvudtanken i vår afhandling är hvad vi kallat *arbetets kontinuitet.* I sammanhanget med det närvarande och tillkommande framträder äfven det förflutna arbetet i sitt sanna ljus och njuter den respekt det med rätt har att fordra. Det är också endast inom arbetets materiela sfer som det blott kan förliknas vid en tyngds- och återhållskraft. I den mån det varit af intelligent innehåll, verkar det, såsom intelligens på intelligens, lifvande. Hvad som utmärker den nyare tiden är, att intelligensen äfven begynt genomtränga arbetets materiela områden; liksom arbetets fortgående lösryckande från jorden äfven kommer af intelligensens växande andel. Men intelligensen är nödvändigt *lag,* och sin egen lag, hvilken lag är en del af den gudomliga ordningen. Han respekterar dess gamla former, äfven der hans egen fortskridande utveckling för ett nytt innehåll fordrar nya former. Äfven fortgången från gammal till ny lag bör vara *laglig,* ej våldsam, och tiden äfvensom den fria diskussionen må tagas till hjelp, *för att göra öfvergången så skonsam som möjligt.*

Vi ha förnämligast sysselsatt oss med att framvisa fördelarne af *arbetets befrielse.* Skulle denna befrielse ej äfven hafva sina faror? Visserligen! — och dessa faror äro *frihetens.* Alla stora kriser i arbetets historia — t. ex. feodalismens, hierarkiens fall — hafva lössläppt en mängd sådana faror, under det på samma gång nya krafter, att bemöta dessa faror, äfven blifvit frigjorda. Krisen af tredje ståndets emancipation, mest ingripande i arbetets allmänna befrielse, har ökat farorna, vi hoppas äfven krafterna. Det godtyckets spel, som fordom visade sig i regionerna af det högre, privilegierade arbetet, har fått ett vidsträcktare fält inom det nu allt mer sig emanciperande lägre arbetet. Intelligensens växande andel äfven i detta, hvilken allt mer röjer sin verksamhet genom en allmän-

nare spridd undervisning och upplysning, hänvisar väl på en nödvändig lag i detta skenbara sjelfsvåld, men ej på det egentliga räddningsmedlet. Äfven de större kunskaperna kunna af en svag och förderfvad vilja illa användas; och sjelfva faran visar sig just här i sin fruktansvärdaste *inre* betydelse. Men faran i denna sin rätta skepnad häntyder ock på det enda verksamma — äfven *inre* — botemedlet; och detta, som förutsätter *rättvisans* verk i samhället genom lagarnes förbättring, som befordrar *billighetens* genom sedernas förmildring, — *kan likväl sjelft endast vara kärlekens verk.*

LÄROVERKSFRÅGAN.

1838, 39.

FÖRSTA ARTIKELN.

Vi begynna med att äfven i detta ämne historiskt orientera oss.

Klosterskolorna voro de äldsta i Sverige. Med stiftsstyrelsens utbildning genom *domkapitlen,* som vid svenska biskopssäten förskrifva sig från Skenninge möte år 1248, togs undervisningen till en del ur munkarnes händer; och *domkyrkoskolorna* uppstodo under uppsigt af biskopen och kapitlet. hvars medlemmar nämdes *canonici* (kaniker). De voro sekulära prester. En af dessa kaniker, som kallades *scholasticus,* var hufvudman för skolan; och såsom en sådan scholasticus vid skolan i Strengnäs, hvartill han år 1520 efter sin hemkomst från Wittenberg förordnades, begynte Olaus Petri reformationen i Sverige. Egentligen var domkapitlet äfven en prestbildningsanstalt, ehuru dess medlemmar föga besvärade sig med undervisning. De mesta kaniker bodde på landet, på sina prebenden, och inkallades af biskopen, då angelägenheten så fordrade [1]; och sjelfva *scholasticus Upsaliensis,* torde ej sällan ha funnits på *Tierp,* som var hans prebende, i stället för vid skolan, som han skötte genom den så kallade *doctor studentium* eller skolmästaren. Emellertid anmärkes äfven uttryckligen, t. ex. vid Strengnäs gamla skola, att *kanikerna* voro *lärare.* Man finner från femtonde seklet dersammastädes äfven namnet af *lector* gängse. Å andra sidan har man uti Upsala akademis stiftelse 1476 blott velat finna en utvidgning af ärkestiftets gamla *collegium canonicorum* [2]. Före universitetets uppkomst dimitterades de lärjungar, som sökte högre lärdomsgrader, från skolorna till främmande lärosäten, oftast till Paris, der en canonicus i Upsala skänkte svenska studenter ett eget hus. De

---

[1] *Scheffer,* Upsal. Ant. p. 285.
[2] *Baazii* Invent., p. 127.

förr nämda slags skolor och, för den högre i synnerhet teologiska undervisningen, vissa lektorer vid domkyrkorna samt Upsala började universitet voro de läroanstalter, som från katolska tiden förefunnos vid reformationen.

Denna bröt, med den gamla kyrkan, äfven det gamla läroverket, och lång tid förgick, innan det nya kunde grundas och ordnas. De bägge reformatorerna Olaus och Laurentius Petri (bägge kallas *rectores*) blefvo af konung Gustaf I satta öfver undervisningen, den ene i Stockholm, den andre i Upsala. På Örebro konsilium 1529 beslöts, att en *lectio* i den heliga skrift skulle dagligen hållas vid domkyrkorna, och i städerna sådana män förordnas till kyrkoherdar, som kunde undervisa de enfaldige landprester. De voro svåra att finna. De som utsändes brukade konungen stundom sjelf examinera. De blefvo ej allestädes väl emottagna. Af tvänne, som förskickades till Skara att läsa och förklara den heliga skrift, fördrefs den ene ur predikstolen, den andre med stenar ur skolan. År 1533 skrifver konungen med stor klagan till alla stift: »Käre vänner, vi gifve eder till känna, att vi granneligen förnummit hafve, huru skolorna i alle städer här i riket storliga förlagde varda, så att der till förene plägade vara två eller tre hundrade djeknar, der äre näppeligen ett halft hundrade, somligstädes äre ock skolorne platt ödelagde — hvilket störste parten kommer deraf, att I dannemän icke vele sätta edre barn till skola, som I till förene plägade göra, ej heller viljen I komma djeknarne så till hjelp med edre allmoser, som I pligtige äre och fäder och föräldrar för eder gjort hafve. — Så, käre dannemän alle, hoppas oss, att I nu väl besinne kunne, hvad skade och förderf eder alle och menige riket deraf komma vill. — Huru skall kristendomen blifva ståndande, när inge födes upp, som deruppå akta skole? Ho skall lära och predika Guds ord för eder och edre efterkommande? Ho skall kristna eder barn och viga edre brudar? — då I icke vele sätta eder barn till skola, ej heller hjelpa dem, som gå i skola, när de komma till eder. — Derför, käre dannemän alle, råde och förmane vi eder, att I vele lägga der bot uppå, — och hafve vi så beställt med de värdige fäder biskopar, att de skole skicka gode och förståndige män dertill, som skolemästare vara skole: — och hvar några ville annars för eder säga, att de intet annat lära än *svenska* i skolorne, så sätter der ingen tro till. Biskoparne skola väl der akta uppå. Låter ingen brist finnas på eder sida, på lärdomsens vägnar skall ingen brist finnas». — Den

10 Juni 1548 klagar konungen i bref till menige man i Norrland, att den vanliga hjelpen, 4 penningar på hvart matlag, som allmogen plägat gifva skolmästaren i Upsala, nu på flera år blifvit undanhållen. Läroverket kom ej till någon stadga under hela denna regering, såsom bäst synes af konungens vreda bref till biskoparne den 16 Augusti 1559, angående beskaffenheten af de personer, som honom af skolestugorna esomoftast förskickades: »drinkare» — säger han — »ölhundar, lösaktige och plumpe bänglar, som bättre tjente gå vid plogen och en trädesstock, än uti riksens höge och vårdande saker brukade blifva». — År 1538 yttrar sig konungen uti bref till en i Wittenberg studerande Svensk, att intet universitet nu mera i Sverige funnes, och betygar sin villighet att upprätta ett sådant, kunde han allenast dertill finna en eller två lärde män. Så fullkomligt var Upsala akademi undergången. Få år derefter funnos ej ens de yttre spåren. De till akademien hörande hus förstördes i 1542 års brand, och sex år derefter användes lemningarna till bygnaden af Upsala slott.

En lärd, utomlands vistande Svensk beklagar på denna tid studiernas tillstånd i Sverige. Ibland presterskapet funnos endast några få, som studerat i Wittenberg och Rostock, och allt för kort för bristande underhålls skull; inalles voro ej tio i hela landet, med hvilkas råd Kongl. Maj:t kunde beställa riksens vigtiga saker: ingen doktor i den heliga skrift, ingen i medicinen, ingen i »juristeriet»; fruktansvärdt vore, att det myckna församlade guld och silfver, krigsrustningar, skepp, bössor, värjor, befästningar blefve dem, som allt detta egde, mer skadlige än gagnelige, om de icke äro försörjde med högre egodelar [3].

På Upsala akademis återupprättelse var äfven Erik XIV betänkt, såsom synes af hans bref till Laurentius Petri Gothus, fordom hans hofpredikant, dateradt Svartsjö den 8 Juni 1566 [4]. »Vi hafve oss alldeles betänkt och beslutit» — skrifver han — »att vilja upprätta här i vårt rike Sverige ett *collegium* eller *universitet*, der ungdomen uti fria bokliga konster, oss och menige riksens ständer och inbyggare till ära och tjenst, må rätteliga instituerad och upptuktad blifva, hvilket oss uti vår stad Upsala att upprätta hafver synts likast vara». Till en början befaller han den nämde magister Laurentius Petri (ej

---

[3] *Celsii* Monum. Polit. Eccl. p. 56.
[4] *Palmsköldiana*, T. 28.

att förblanda med den gamle ärkebiskopen af samma namn, hvars efterträdare denne blef) att föreläsa publice *elementa linguæ Græcæ* och andre lektioner, som till ungdomens upptuktelse tjenlige kunne vara; och befaller konungen, att det hus, som ligger sunnan för Upsala domkyrkogård och i förtiden kallades *kapitelshuset*[5], må till dessa lektioners hållande upplåtas, samt lofvar att, »så snart någon synnerlig tillförning af skicklige personer ske kan», flere lärde män vid samma kollegium anställa. Beslutet är för nära Eriks olyckstid att hafva kommit till stadgadt utförande. Men Johan III åter upptog det; och vid ett konsilium i Upsala den 22 Augusti 1572 undertecknar sig samme Laurentius Petri Gothus såsom professor och rektor för Upsala akademi. Året derpå blef han ärkebiskop, men fortfor såsom sådan att hålla föreläsningar. Det svaga upplifvandet af den akademiska undervisningen stördes åter af den liturgiska oron. Den eftergifvenhet, som den nyssnämde prelaten och, med undantag af Karls hertigdöme, rikets presterskap i allmänhet visade för Johans religionsplaner, delades ej af teologerna i Upsala. Fem af dem hade för denna sak blifvit afsatta, fängslade eller fördrifna. År 1583 förflyttades akademiens både lärostolar och inkomster till det af Johan inrättade kollegium i det forna Gråmunkeholms-kloster i Stockholm, och ehuru han sista året af sin lefnad åter förordnade några lärare till Upsala, ja, som det säges, ämnade (öfvergifvande regeringsbördan åt sin son) der tillbringa sina återstående dagar, så ega likväl hertig Karls ord i brefvet af den 1 Augusti 1593 fullkomlig sanning, »att, för tvedrägten i religionen under några förflutna år, Upsala akademi beklagligen blifvit till intet och platt förgången». Såsom bekant, blef han efter Upsala mötes beslut universitetets återställare. Han firade med denna stiftelse sin sons, Gustaf Adolfs, födelse. Privilegierna utfärdades den 15 Maj 1595. Tre teologie och fyra filosofie professorer i matematik, astronomi, fysik och vältalighet, hvartill efter två år kom den förste medicine professor, erhöllo underhåll af tionden med prebendehemman och egna hus. Ett kommunitet inrättades för 40 studerande. Två af hvarje stift skulle, enligt de gamla konstitutionerna, genom dertill anslagen kyrkotionde underhållas vid utrikes akademier, men först examineras och gillas af kanslikollegium.

[5] Det sedermera så kallade *Karolinska* akademihuset, emedan det af konung Karl IX till akademien donerades.

Enligt privilegierna borde akademien äfven föra uppsigten öfver alla rikets skolor, med rätt att examinera och jämte biskoparne tillsätta rektorer. Denna inspektion öfver skolorna bekräftades åt akademien af Gustaf Adolf den 29 November 1612. Den blef utan följd. Men i konungens föreslagna generalkonsistorium, hvilket äfven skulle hafva inseende öfver akademier och skolor, återfinner man tanken att styrelsen af rikets läroverk ej endast borde föras af prester.

Den första svenska skolordning innefattas i kyrkoordningen år 1571, kapitlet om skolorna. Den bjuder, att några personer af hvarje stift, flere eller färre efter stiftets storlek, skola med underhåll af kyrkotionden hållas till studier, på det tjenlige ämnen till skolembeten måge finnas. Skolmästaren står under biskopen, är fri från gästning och all annan allmännelig tunga, skall hafva redlig försörjning och embetsgård. Före antagandet skall han examineras, och synnerligen tillses, att han är en god *grammaticus*. Här talas förnämligast om *latinska skolor*. Men äfven i dessa skall skolmästaren ej vara förpligtad att läsa eller lära annat än *latin* och *svenska*. Ho som annor tungomål, grekiska eller hebreiska, lära vill, må sjelf besörja sig præcepten, och anses icke nyttigt besvära barn och ynglingar med margehanda lexor. En skolmästare sköter, enligt regeln, en skola; dock så, att efter gammal sed hela skolan skiftas i tre till fyra kretsar enligt framstegen, och läraren tager sig till hjelp så kallade *instruktorer* ur de öfre kretsarne, att förhöra de lägre. Äro lärjungarne allt för många, må han dessutom skaffa sig hjelp af särskilda *hörare*. Man ser att *alla* kretsarne läsa i *samma* rum, och att skolmästaren vidmakthåller disciplinen med tillhjelp af lärjungarne sjelfva, hvilkas särskilda befattningar i detta afseende uppräknas med sina till en del ännu brukliga skolnamn. I skolan läses katekesen, vissa bestämda stycken af bibeln, Melanchtons grammatika, Camerarii latinska bearbetning af Oesopi fabler, med omvexling af Erasmi kolloqvier, i tredje och fjerde kretsarne Terentius, stycken af Plautus, Virgilius, Ciceros officia och epistlar, hvarjämte flitigt *komponeras*, d. v. s. skrifves latinska *scripta*. Vissa latinska verser inläras för hvarje dag. De yngre må ock, medan de äldres *scripta* af läraren genomses, lära sig slike poetiska *carmina* och *sententias*, »så är det dem icke så ledsamt». I de högre kretsarne må uti skolan endast talas latin. Flitiga sångöfningar höra till undervisningen. Onsdagar och lördagar repeteras hvad under de öfriga dagar blifvit läst. Af läsord-

ningen ses, att man gick kl. 5 om morgonen i skolan och läste till kl. 8. Derpå gafs lof till kl. 9; kl. 10. hemförlofvades åter ungdomen till middagsmåltid, hvarefter man samlades kl. 12 och läste till kl. 5.

Gustaf Adolf — planteraren med svärdet i hand — har Sverige, såsom bekant, förnämligast att tacka för grundandet af undervisningsverken i riket. Han kunde ej gifva något bättre bevis, att han äfven förde sina vapen för menskligghetens sak; och hindren, under hvilka hans stiftelser skedde, krig, nöd, bekymmer af alla slag, och ej minst råheten hos dem, som skulle vara bildningens spridare, äro de moln, genom hvilka solblicken af ett stort snilles rena välvilja så mycket klarare frambryter. Man plägar symbolisera menskligghetens heroer såsom tämjare af djuren i marken. Gustaf Adolf hade att kämpa med både den naturliga och den lärda råheten; och de krig, som öfverlefde honom, gynnade allt för länge bägges förbund. Hvad kan vara vidrigare än all den split mellan lärarne, som under hela den store konungens första regeringstid och intill hans reformation af läroverket söndrade Upsala akademi! »Om vi ej sjelfve» — skrifver han till professorerna — »hade förfarit och visste hvad gagn och nytta, som boklige konster med sig föra, hade vi föga orsak om samma akademi oss något beflita, eller med någon synnerlig gunst och nåd vara bevågne emot dem, som der brukade blifva och icke mer och bättre akta hvad deras kall och embete kräfver, än sin egen äregirighet, privata hat och afund». Hvad kan vara mildare och klokare än det sätt, hvarpå han sökte bota det onda! — Messenius och Rudbeck, de akademiska particheferna, bägge lika häftiga som skickliga män, aflägsnades, men till vigtiga och hedrande befattningar, och lärosätet blef ett hufvudföremål för konungens omsorg. Sedan han år 1618 utgifvit[6] sin stora upplaga af *svenska bibeln* (den första nya sedan 1541), hem-

---

[6] Gustaf I hade till bibelns utgifvande anslagit en tunna kronotionde från hvart kyrkohärberge, och denna så kallade bibeltrycks-tunna användes nu till samma ändamål; men Gustaf Adolf befalte, att den skulle uppbäras af kronofogdarne, emedan biskoparne vid uppbörden blifvit beträdde med vårdslöshet. Då några prester på eget bevåg insamlade kollekter i kyrkorna till bibelns tryckning, förklarade Gustaf Adolf deröfver sitt stora missnöje: »Sådant sker» — lydde orden — »oss till vanära och förklening — ty vi hafve Biblietrycket samt Correctores dessförutan rikeligen efter deras egen begäran försörjt och behöfve dertill intet tiggeri». *Hallenberg*, Gustaf Adolfs Hist. IV: 854, 855.

stälde han år 1620 till biskoparne, huru lärdom och kunskaper måtte befordras i riket: akademien och skolorna voro illa inrättade, så att få funnos skicklige till predikoembetet men alldeles inga till regeringsärenden; magistratspersonerna i städerna voro så olärde, att de ej kunde skrifva sina namn; de studerande hindrades af fattigdom, och den akademiska undervisningen af allt för många ferier. Lärarne voro prester, hvadan undervisningen i religionen någorlunda kunde gå an, men som presterna icke sjelfva förstodo hvad till regering och borgerligt lefverne hörde, så kunde de icke heller lära det någon annan, så att, ehuru besvärlige tiderna voro, fans dock större brist på folk, särdeles i krigsväsendet och hoflefvernet, än på penningar. Biskoparne borde derför föreslå: huru många kungliga skolor och gymnasier voro i riket nödiga; hvad som der förnämligast borde läras; huru goda lärare kunde erhållas och lika undervisningssätt införas; huruledes de så kallade *sockne-gångar*, hvarigenom de studerande sjelfve på bygden sammantiggde sitt underhåll, kunde afskaffas och i dess ställe en viss afgift införas, som kyrkoherdarne kunde uppbära. De skulle yttra sig: huru många professorer behöfdes vid akademien, och, efter brist var på lärde män inrikes, från hvilka orter sådana borde inkallas; huru professorerna borde lönas, emedan det nu brukliga sättet med *kyrkotionde*[7] vore olämpligt och gaf det ena året mer, det andra mindre; huru kommunitetet för studenterna, akademiens privilegier och lärarnes redogörelse borde inrättas. Tillika afsände han tvänne rikets råd, Johan Skytte och Per Banér, att på stället undersöka universitetets tillstånd.

Detta hade begynt sin verksamhet 1595 med inskrifning af 64 studenter. År 1599 var hela antalet 150. Ifrån och med 1602 till och med 1605 finnas i universitetets akter inga studerande inskrifna, och 1603 anmärkes att akademien låg nästan öde för pesten. De första studenter voro indelta i *klasser*, såsom i en skola, hvilket ock akademien ännu var; hvarför Karl IX i ett bref af den 16 December 1604 säger om universitetet: »att det icke ännu är med sådane fakulteter beståldt, som en rätt academia borde vara». Icke dess mindre måste både nu och länge sedermera ej få studenter till åren

[7] Det blef likväl dervid, såsom vi se af konungens eget anslag till akademien.

ha varit mogne män och äfven sysselsatt sig med åtskillig, ej till studier hörande handtering. T. ex. consistorii academici protokoll af den 20 Februari 1628 innehåller, att *studenter* icke må drifva *skräddarehandtverket;* den 10 Maj 1643 förbjudas *studenter* och *deras hustrur* att idka *borgerlig näring;* i Oktober 1640 säges, att gifta studenter ej må freqventera akademien, och att deras hustrur skola mantalskrifvas vid *staden.* Dessa studenthushåll måste dock ha qvarblifvit; ty den 2 December 1645 rådas *gamle gifte studenter* att gå ifrån akademien. Emellertid tilltog de studerandes antal ganska hastigt efter Gustaf Adolfs reformation och dotation af universitetet; 1624 och 1625 års matriklar visa ett antal af ej mindre än *fyra hundra åtta* nyinskrifne.

År 1621, innan konungen gick om bord på sin flotta för att belägra Riga, faststälde han de ordentliga professorernas antal vid universitetet till *sjutton,* af hvilka *fyra* skulle undervisa i teologien, *tvänne* i lagfarenheten, *tvänne* i läkarekonsten, *tre* i matematiken och *sex* i de öfriga filosofiska vetenskaperna. Han anslog dem vissa löner, gaf dessutom ett pastorat åt hvar och en af teologerna, samt ett hemman åt hvar och en af de öfriga professorerna. Till aflöningens bestridande förordnades tionden af vissa kyrkohärbergen i Vestmanland och Helsingland. — Året 1624 är ett bland de få, som Gustaf Adolf fått använda till inrikes omsorger; ty det följande utbröt åter kriget, då han företog sitt tredje fälttåg mot Polen, som fullbordade Liflands eröfring och försäkrade, genom Kurlands, besittningen af Riga. Den 31 Augusti 1624 är hans stora gåfvobref till Upsala akademi dateradt. Ibland de universitetet i allmänhet tillkomna donationsgods, 350$\frac{7}{12}$ mantal frälse och 7¼ skatte, jämte qvarnar och lägenheter, äro blott 3 mantal frälse gifna af Karl IX och fyra mantal frälse af Kristina. Alla de öfriga äro Gustaf Adolfs gåfva, ehuru några af dem ersatt hemman, som i hans gåfvobref finnas uppräknade, men genom byten eller på annat sätt akademien frångått[8]. Dessa gods tillhörde de nu i konungens hand förenade *Gustavianska arfgodsen;* hvadan han förklarat, att de donerade hemmanen äro hans *arf* och *egne,* hvilka han åt akademien förunnade till *dess evärdliga, alltid blifvande egendom.* Hans frikostighet inskränktes ej dertill. Han anslog dessutom 3250 daler s:mt årligen till

---

[8] Betänkande af komitén till öfverseende af rikets allmänna undervisningsverk, den 20 Dec. 1828. Bilagan litt. G.

ett kommunitet för hundra studenter[9], med särskildt anslag för inköp af inventarier samt lön för styresman och betjening, 2500 daler årligen till stipendier, 200 daler till tvänne professorer, som öfver stipendiaterna skulle hafva uppsigt, och 100 daler till årliga belöningar åt de skickligaste ynglingar bland dessa, hvarjämte han skänkte universitetet sitt eget boktryckeri, stiftade dess bibliotek[10], förordnade det en årlig inkomst och lät (från 1622 till 1626) bygga det (sedermera af Karl XI tillökta) hus, som ännu efter honom kallas *Academia Gustaviana.*

Från Gustaf Adolf räkna äfven rikets *gymnasier* sitt upphof. Ideen till dem synes ha varit gifven genom biskop Johan Rudbeck. Det första i Vesterås emottog sitt stiftningsbref 1623, det andra i Strengnäs 1626, det tredje i Linköping 1627; och 1628 erhöll Finland, som redan 1618 fått ett gymnasium i Viborg, ännu ett i Åbo. Äfven Revals gymnasium är Gustaf Adolfs stiftelse 1631. Den lägre undervisningen undgick ej heller konungens blick. Jämte de redan befintliga skolor, af hvilka flera (vi ihågkomma dem i Göteborg och Kalmar) af konungen stiftades eller tillöktes, blefvo alla städer i riket genom ett riksdagsbeslut ålagda att upprätta *barnhus* eller *tukthus,* hvilket senare ord i den tidens språk betyder en uppfostringsanstalt för fattiga barn; och i en förordning för staden Jönköping af Gustaf Adolf, gifven på stället den 28 Februari 1625, bjuder konungen: »att alle borgare skola ovägerligen sätta sina piltar från sju års ålder, först till skola att lära läsa och skrifva, sedan till räkenskapskonsten, bokhålleriet, redelig köpenskap eller något handtverk: den det försummar

---

9 De deltagande skulle sjelfva betala 8 öre i veckan till *akademiens spisemästare,* och två professorer vara närvarande vid måltiderna. Dessa höllos på den så kallade *kommunitetssalen* (sedermera *mindre* auditorium) uti den af Gustaf Adolf uppbygda, fordom blott af två våningar bestående *Academia Gustaviana.* Den tredje våningen, der biblioteket inrymdes, bekostades mest af konung Karl XI.

10 »Till bibliotekens upprättelse hafvom vi förärat den biblioteken, som vi hafve här i klostret stående, och sedan gifve årligen 200 daler i förbättring, och skall en af professorerna vara bibliotekarius och dertill uppbygges ett stort skönt rum». skrifver konungen från Stockholm den 7 Juli 1621. Den 26 Maj 1627 anmälte akad. kansleren (riksrådet Joh. Skytte), att Kongl. Maj:t hade befalt, att professores skulle anteckna sådana böcker, som *in singulis facultatibus* nödige och nyttige voro, hvilka Kongl. Maj:t ville låta beställa. Den 6 Nov. 1631 från Würzburg skänkte han det der tagna biblioteket «till sin academia i Upsala».

och ej bättrar sig på borgmästares och råds förmaning skall böta 10 daler till staden för hvar månad barnet går sysslolöst, eller, om han ej orkar böta, plikta med kroppen; och hvarje yngling, som vid fylda sexton år icke är antingen så vidt i studier kommen, att man sig om honom något visst hopp göra kan, eller står i lärdom af något redligt handtverk, den skall till staden förtappa tredjedelen af all den arfsrätt honom någonsin kan tillfalla, med mindre han sig så högt bättrar, att konungen beviljar honom restitution». — Man påminner sig såningsmannen från den framilande stridsvagnen. Han hade brådtom, denne konung, och mycket att uträtta till sitt tretiåttonde år!

Förmyndareregeringen och Kristina fullföljde hans verk, och vården om undervisningen är under hela denna tid den berömligaste sidan af den inre styrelsen. Åbo gymnasium förvandlades år 1640 till universitet. Samma år fick Stockholm sitt gymnasium (hvilket likväl 1668 flyttades till Gefle). Gymnasium i Göteborg beviljades äfven 1640, ehuru det först åtta år derefter blef fullständigt med lärare försedt. Gymnasium i Skara stiftades 1641, det i Vexiö 1643, det i Hernösand 1648 [1]. — Kristinas skolordning af den 7 Augusti 1649, den första åt detta föremål särskildt egnade, är en författning, som hedrar detta tidehvarf. Den är på latinska språket författad, manlig, öfver allt på saken gående, fri från allt pedanteri, och vitnande på en gång om statsmannens och lärarens blick. Många oordningar, såsom synes af inledningen, måste hittills ha herskat i Sveriges under idel krig framkallade undervisningsverk, och stadgad ordning i detta har svårligen äfven denna författning kunnat åstadkomma. Dertill var tiden för orolig och biskoparnes godtycke för stort. Tre slags lärohus finnas, begynner denna författning, — akademi, gymnasium, skola. Skolor äro af tvänne slag: *högre* och *lägre*. I de lägre, ock kallade *barnskolor*, föredrages endast det, som läres i första klassen af trivialskolorna. Dessa, som ock kallas *fullständiga* skolor, hafva *fyra klasser* och en *skrifvareklass*. I den *första* läres att läsa och skrifva svensk och latinsk stil, känna siffrorna, lilla katekesen, utvalda bibelställen, i latin några lätta kolloqvier eller några af Ciceros allra enklaste bref med tillhjelp af en

[1] Kalmar och Karlstads skolor blefvo gymnasier i konung Karl XI:s tid och fingo efter hand ett tillökt antal lärare. Stockholms nya gymnasium invigdes den 4 Oktober 1821. Visby gymnasium, beviljadt 1819, invigdes 1831.

liten *nomenklatur* eller ordlista. Ingen grammatika. Sångöfningarna begynna, och fortsättas sedan genom hela skolan. I *andra* klassen börjas med latinska grammatikan, särdeles öfvas deklinationer och konjugationer, som läras på tabeller. Man läser Ciceros epistlar, hvilka från de lättare till de svårare genomgå hela skolan; begynner säga latinska fraser; de första försök att skrifva och öfversätta latin; utanläsning af katekes och bibelspråk; hemma skola gossarne läsa Salomos ordspråk och Syrachs bok. Den *tredje* klassen kallas den *syntaktiska*. Här drifves fullständigare grammatik och talas latin. Man läser Cicero de amicitia, första boken af Livius, Virgilii ekloger, skrifver små bref och berättelser. Utantill läsas de förnämsta regler af syntaxen och prosodien, augsburgiska bekännelsen, ett sammandrag af teologien och poetiska sentenser. Man lär sig känna och skrifva grekiska bokstäfverna. Hemma skola gossarne läsa evangelisterna i svenska bibeln. *Fjerde* klassen heter den *retoriska* och *logiska*, och skötes af rektor och konrektor. Här läsas Cornelius Nepos, Ciceros orationer pro Archia et Marcello, 1:sta och 2:dra boken af Virgilii Georgica, 2:dra boken af Livius. I grekiskan inhemtas paradigmata, läsas Pauli bref till Titus och till Epheserna, Oesopi fabler. Stilöfningar ske förnämligast genom så kallade *imitationer:* öfversättningar blott till hufvudinnehållet och med något förändrad klädnad ur latinska auktorer, hvilka lärjungen åter sätter på latin, och som korrigeras med jämförande af originalet. Flera exempel af sådana anföras. Hit höra för öfrigt elementen af logik och retorik. I denna klass talas, vid plikt, endast latin inom skolan. Apologisten lär qvartanerna räkna. Kristendom, skrifva och räkna äro läroämnen i dennes egen klass. Geografien lärde sig Svenskarne denna tid marscherande, och historia höllo de på att göra. Det förekommer ej ett ord om dessa vetenskaper genom hela trivialskolan. Deremot vilja vi anföra åtskilliga minnesvärda grundsatser och föreskrifter. Deribland märka vi: »att skollärare böra vara fria från *andra* offentliga befattningar, hvartill räknas prestgöromål och konsistorialsaker; att kurserna i hvar klass böra vara *årliga,* med årliga flyttningar, dock ej förr än hvar och en genomgått klassens ämnen; ovanliga subjekter må flyttas före tiden; att skolans föremål är *peritia linguarum* och *cognitio rerum* (språkförfarenhet och sakkunskap), af hvilka den första är förnämligast passande för unga sinnen, om man undantager *kristendomens kunskap,* hvilken af all *cognitio rerum* är för hvarje ålder den för-

nämsta; att tre hufvudspråk böra läras, *modersmålet*, *latin* och *grekiska*, af hvilka latin bör inhemtas jämte modersmålet, såsom de Romare, heter det, lärde grekiska jämte sitt modersmål: och bör latinska språket synnerligen drifvas för dess stora nytta både i *studierna* och *allmänna lefvernet*. Man ihågkommer, att det ännu var både det allmänna lärda och det diplomatiska språket, och att här är fråga om en tid, då det hette i Axel Oxenstjernas kansli: hvem som tilltalar Sverige på latin skall få svar på latin, men alla andra språk besvarar Sverige med svenska. Också behandlades latin som ett lefvande språk. Deraf dess tidiga läsande, skrifvande och talande. Dessa gamla svenska Latinare togo regeln af den, som förer gossen i vattnet för att lära honom simma. Om latin-lärandet säges derför i denna skolordning: en i latinet rå pilt skall ingalunda föras till grammatiska regler, innan han så länge hållit på med explikation, att han af eget förnuft kan förstå hvad en grammatisk regel är. I explikation skall läraren föregå med klar röst och resolution af orden. På utanläsning lägges vigt, *emedan den kostar ungdomen intet och emedan man blott lär så mycket som man minnes*. Dock fordras till ett rätt minne äfven *förstånd* af det inlärda; hvarför ännu större vigt lägges på en grundlig *repetition*. *En läst lexa och ej repeterad är såsom ingen*, säges det [2]. Repetitioner föreskrifvas derför dagligen för hvar vecka, för hvar månad. Månadsrepetitionerna skall rektor bevista. Lärarne i de lägre klasserna må under dessa repetitioner taga sig till hjelp lärjungar ur de högre. Tertianer äro repititorer i första, qvartaner i andra klassen, och detta går i tur. Den årliga skolexamen hålles inför biskop och consistoriales, eller pastor och skolans inspektor, der ej biskopssäte är. Lärarne examinera icke sjelfva, utan detta bör ske af denna högre auktoritet. På ferier är denna skolordning njugg. Den räknar dem från den 18 December till den 18 Januari om vintern, och från den 29 Juni till den 29 Juli om sommaren. Jag skulle vilja fråga många, som föra berömmet af Gustaf Adolfs tidehvarf makligt på tungan, om de ej tycka sig se in i ett främmande land.

Om *gymnasierna* handlar en egen afdelning. Kortare, mindre tillfredsställande, liksom det i allmänhet är svårt att gifva nöjaktiga föreskrifter för detta medelting emellan skola och akademi, som tillika påminner om de forna *collegia cano-*

---

[2] »Lectio lecta et non repetita est quasi nulla».

nicorum, genom sitt sammanhang med stiftsstyrelsen; hvilket hos oss slutligen mest bestämt dessa läroverks karakter. Ett fullständigt gymnasium bör hafva sju lektorer. *Theologus primus* föreläser *Novum Testamentum; theologus secundus* teologi och äfven hebreiska, men detta sista endast för dem, som ämna sig blifva prester. *Logicus et physicus* fortsätter den i skolan började logiken, skall äfven läsa och *logice* resolvera första boken af Ciceros Quæstiones Tusculanæ eller Oratio pro Manilio samt föredraga ett kompendium i fysiken; dock bör han i synnerhet hålla sig till botanik, någon kännedom af menniskokroppens delar, samt råd till helsans bevarande. *Eloquentiæ lector* skall första året läsa orationer ur Livius och Curtius, och det andra någon af Ciceros orationer; *Historicus et poëta* ena året Livius, det andra Curtius eller Cæsar, mest med afseende på latinet men dock så att någon historisk kunskap tillika vinnes. Allmänna historien inhemtas på tabeller, men särskildt undervisas i *disciplina civilis* och *svenska lagarnes grund*. Den poetiska kursen är ena året Virgilii Ekloger, det andra 3:dje och 4:de boken af Georgikerna. *Græcus* läser Isocratis orationer, Xenophons Cyropedi, Lucæ evangelium och Apostla gerningar. *Mathematicus* stiger ej högre än till de förnämsta propositioner i första boken af Euklides, vanlig aritmetik och computus ecclesiasticus. Han undervisar tillika i globlära och geografi. Hvarje lektor läser i två timmar dagligen. Gymnasium har två adjunkter, *notarius consistorii* och *cantor*. Bägge skola vid tillfälle vikariera och hjelpa till att korrigera *scripta*. Gymnasium bör ha fyra klasser. Det disputeras hvar lördag. Den fattige, som ej har råd att besöka akademien, må vid gymnasium fullborda sina studier. En läsordning för både skola och gymnasium är bifogad, samt anvisning till skolböcker gifven. Ingen lektor må läsa öfver diktat, utan följa boken.

Den första allmänna reglering af löningsstaten för skollärare i riket tillhör Kristinas regering och är af år 1652. Äfven universitetets konstitutioner och stat blefvo öfversedda. I detta ändamål höll 1637 Axel Oxenstjerna, tillika med akademiens då varande kansler, riksrådet Johan Skytte, en visitation i Upsala. Redan Axel Oxenstjerna förklarade då, att *två* professorer i juridiska fakulteten voro otillräckliga, utan borde en tredje utses. Till den någon tid lediga *eloquentiæ* professionen, »som ingalunda borde få öde ligga», utnämde han, då ingen annan ville den förestå, en skicklig student, om hvars

goda studier han gjort sig underrättad. Det var mjölnaresonen Mylonius, — sedermera riksrådet Björnklou. Upsala akademis konstitutioner öfverlemnades slutligen af då varande kansleren grefve Magnus Gabriel De la Gardie till konung Karl X, som gaf dem sin bekräftelse den 27 Juni 1655, sedan han, såsom det säges uti ingressen, sjelf pröfvat dem, så mycket tiden och det förestående polska kriget medgåfvo. Sjelf synes han ansett dem för provisoriska, emedan han sedermera begärde dem till nytt genomseende, hvilken föresats döden afbröt. Äfven Karl XII hade deras ytterligare granskning för hand, och tryckning var redan började af de nya konstitutionerna, då arbetet afbröts [3]; och de gamla af 1655, ehuru i många mål olämpliga till våra tider, äro ännu i dag gällande.

Ur hvilka enkla seder Sveriges ärorika tidehvarf uppgick, derpå kunna vi anföra ett till förevarande ämne väl hörande exempel. Riksrådet friherre Schering Rosenhane beskrifver i sin egenhändiga lefvernesbeskrifning [4] sålunda sin egen skolgång: »1621 uti Januari månad blef jag (då 12 år gammal) och min broder [5] försände till Strengnäs skola ifrån Haneberg. Och sedan vår fader hade budit oss fara väl, med välsignelse och allahanda god förmaning, och satt oss neder i slädarne, följde han oss ända neder på sjön, och allra sist brukade han desse formalier: faren väl, mine käre barn, Abrahams Gud, Isaaks Gud och Jakobs Gud han välsigne och bevare eder: Herrans hand beskydde eder: jag befaller eder nu uti Guds händer, — dermed han med gråtande ögon vände tillbaka, och vi sammaledes med sorg gjorde vår första resa till Strengnäs. Vår moder följde oss något längre ner på sjön, och vid det sista förmante hon mig att se min yngre broder till godo, alldenstund han var svag utaf naturen, sjuklig och utaf något svårt ingenio. Dermed reste vi fort och hade ingen med oss mer än vår faders prest, herr Anders, som hade varit vår præceptor. När vi kommo till Strengnäs, blefvo vi i skolan intagne af skolemästaren M. Olao Lundio. Jag blef genast satt i conrectoris lexa och fick till privatum præceptorem D. Petrum Georgii, conrectorem scholæ. Min bror blef satt för millomste hörаren och fick en djekne Andream Martini till præceptorem,

---

3 *Arrhenii* Historia Acad. Upsal.

4 *Nya Svenska Bibliotheket*, II B. 9 St. Hans fader var herr Johan Rosenhane till Torp, drottning Kristina den äldres råd, hans mor fru Katarina Asp.

5 Friherre Johan Rosenhane, sedan rikeråd och hofrättsråd.

hvilken sedan blef min faders kapellan och nu är kyrkoherde uti Näshulta. Till härberge kommo vi att gästa hos gamle borgmästaren Anders Simonsson, och voro hos honom halftredje år, och hade ett godt härberge; dock betalte vår fader intet mera än 6 mark om veckan för oss båda. Ingen dräng eller pojke hade vi hos oss, utan måste akta oss sjelfva. Præceptoren låg i en annan kammare i staden, och vi hade en liten kammare för oss, der måste vi sjelfve göra eld och akta våra kläder. Om mornarne bittida måste vi i mörker och köld stå upp och ränna åt skolan, och hade alltså i ingen måtta någon mera frihet än som en annan gemen djeknegosse: inga penningar gaf vår fader oss; utan böcker och kläder: förmente oss intet mer behöfva: när skolan uppgafs, sände han en bonde till oss med hästar och lät föra oss hem: under tiden drog præceptoren med: strax skolan sattes måste vi ingen tid försumma».

Med Kristinas sista regeringstid bröto sig dessa gamla seder. »Det var ifrån denna tid» — säger en samtida berättelse — »som upplösningen af goda och af anständiga seder daterar sig: — ungdom började oförsynt stiga fram för de åldriga: likså legert behandlades gudsfruktan: en och annan gjorde i sin tanke qvickt narr af gudstjensten, — så gjorde drottningen sjelf till slut: högdragenhet blef den unga adelns kännetecken: supa och frossa var redan inkommet från tyska kriget: detta blandades dock med ett chevalereskt galanteri, fruntimren voro dygnets gudinnor». Under Karl X fick man åter annat att tänka på än nöjen och fåfänga, och hans hjeltekraft nedhöll det onda. Under den följande förmyndareregeringen utbröt det. År 1662 föredrog riks- och akademikanslern grefve Magnus Gabriel De la Gardie, hurusom professorerna klaga, att de icke kunde uppehålla den akademiska disciplinen, om ej adeln lika berodde af universitetslagarne som de ofrälse; han sjelf ansåg, att alla studerande borde stå under samma tukt. Vid universitetet klagas att föräldrarne ej tillåta någon sträng uppsigt öfver sina barn. Consistorii academici protokoll upplysa, att både de unga adelsmän och deras præceptorer blifvit satta under särskild inspektion af professorer och fakulteternas dekaner, men att *nobiles* voro tröga att sig inställa vid lektioner och examina, och ej vilja komparera för rektor och konsistorium. Många anmälanden förekomma om deras »insolentier», ibland annat, att vid akademiska högtidligheter plats togs framför professorerna af den unga adeln; och ehuru

Karl XI för detta oskick redan 1672 lät gifva dem en föreställning, finnes likväl ännu 1680 adelns præceptorer hafva fått befallning att varna sina disciplar till att icke taga rangen af *rektor*, såsom den unge Falkenberg nyss gjort. År 1665 beslöts, att till undersökning om deras öfvervåld och enormiteter tvänne rikets råd skulle sändas till Upsala. De brottslige fingo tillgift. Likväl utbröt 1667 ett nytt studentuppror, i följd hvaraf en del studerande straffades till och med till lifvet, under det andra blefvo relegerade för alltid eller för viss tid [6].

Uppmuntran af lärdom och studier var äfven förmyndareregeringens berömliga sida. Det af Karl X beslutade Lunds universitet stiftades 1668 med sjutton lärostolar, hvilka dock efter danska kriget 1680 inskränktes till elfva. För fädernes-landets historia och antiqviteter har ingen tid högre nitälskat. En större mæcenat än Magnus Gabriel De la Gardie har Sverige ej egt, ehuru äfven hans frikostiga kanslersstyrelse för Upsala akademi visar mer gunst än ordning. Den kärlek till vetenskaperna, som gjorde honom till beskyddare, kom ur hans hjerta. Derför kunde den ej afklädas honom med hans makt; och det lysande bruk han så länge gjorde af en furstlig förmögenhet karakteriserar honom ej mer, än de 200 daler silfvermynt han, utfattig genom reduktionen, ännu 1685, året före sin död, från Vänngarn skickade Olof Rudbeck till utgifvandet af dennes botaniska verk [7]. Den genom många skiften pröfvade vänskap, som förenade honom med denne berömde lärde, hvarom deras brefvexling vitnar, hedrar dem bägge lika. Öfver Atlantikan, med hvilken han velat »illustrera fäderneslandet», skryter väl Rudbeck på ett föga passande sätt, men säger i brefvet den 11 Juni 1685: väl om de komma med större ljus i vår historia; han skulle då anse sig lycklig, som med sina osanningar retat dem att framleta sanning; hade ej de, som först seglat till Ost- och Vest-Indien, föregifvit en större rikedom än der var, hade inga så snart seglat dit [8]. — Skandalösa oenigheter emellan de akademiska lärarne vanhedrade för öfrigt bägge rikets universitet på denna tid, under hvilken vi se Karl XI:s

[6] Kongl. brefvet af den 13 Febr. 1667, citeradt i consistorii acad. registratur. År 1663 stadgades, att *inspectio generalis studiosorum* skulle ske med *fördelning i nationer*. Den 14 Dec. 1681 och den 15 Maj 1689 förordnades, att alla studenter, undantagande *minorennes*, skola vara i nation.

[7] *De la Gardieska Archivet*, VIII: 21.

[8] L. c. VIII: 32.

regering, densamma som i Sverige införde *censuren*, likväl emot teologernas nit beskydda den fria forskningen. Äfven i andra afseenden var de akademiska lärdes förhållande föga berömvärdt. År 1669 skickade regeringen 500 daler silfvermynt till förökande af det forna domkapitlets, nu mera akademiens bibliotek i Lund, men professorerna delte penningarna sins emellan; och då Karl XI sedermera ditskänkte sin förra lärares riksrådet Gripenhjelms bibliotek, som konungen inköpt, ställdes det på en plats, der knappt funnos väggar eller tak [9]. I Upsala blefvo de lärda skatter, hvarmed Sveriges regenter och store riktat akademien, med oförsvarlig vårdslöshet behandlade; och Karl XI skrifver den 10 December 1684: »Oss är icke allenast af akademie räntmästaren efter dess ed och embetspligt vid handen gifvet, utan äfven af andra berättadt, huru såsom akademien står i stor skuld fördjupad, och dess tryckeri samt bibliotek uti oordning och ett mycket slätt tillstånd råkade äro».

Reduktionens hotande moln gingo rikets universitet förbi, väl ej utan åsklag, men dock utan olycka. För de lundensiska kapitelgodsen, som till en stor del blefvo indelta till rusthåll, fick akademien en ersättning i tionde och andra medel. Då fråga uppstod om reduktion af frälsefriheten för de till Upsala akademi skänkta hemman, och denna indragning äfven i följd af en allmän stadgad princip i afseende på de Gustavianska arfgodsen blef beslutad, förklarade Karl XI, »att han ej mindre än dess höge förfäder, Sveriges förre konungar, ville hafva akademien vid dess inkomster och välfångna privilegier konserverad och beskyddad, och icke tillåta att hvad akademien till inkomst och underhåll skänkt vore, skulle blifva förändradt och osäkert gjordt». Emellertid, sedan under Karl XII:s krig åboarne å akademiens hemman blifvit såsom kronobönder betungade med skjutsfärdspenningar och dagsverksränta, sökte, efter regeringssättets förändring, akademien att återvinna frälsefriheten för de med sådan rätt henne donerade hemman. Denna fråga drogs under riksens ständers pröfning, och ständerna förklarade i underdånig skrifvelse till Kongl. Maj:t af den 28 Juli 1727, att de, i betraktande af de åberopade ostridiga actus, icke kunde finna annat, än att dessa hemman voro skänkta med *frälsefrihet;* hvarvid det sedermera förblifvit.

Den i dessa blad redan omförmälde, högtförtjente biskop Gezelius författade en ny skolordning, som på riksdagen 1682

---

[9] *Skandia*, V B. 2 h. s. 237.

för trivialskolorna, men ej för gymnasierna, blef gillad. Den 31 Januari 1693 gaf Karl XI sin *förordning angående gymnasier och skolor i riket.* Den är kort, enkel, kraftfull, sådan som man den tiden skref förordningar, till andan lik den af 1649, och i denna anda, efter min tanke, upphöjd öfver den senare, mycket lofordade 1724 års skolordning med sin vidlyftighet och sitt stiftsintresse [10]. Detta sistnämda framlyser redan deruti, att nu uttryckligen *inga andra än stiftets barn* (*helst,* säger 1693 års skolordning) må inom ett stifts läroverk befordras, och ej blott, såsom förut, rätten att emottaga ansökningar och föreslå [1] till lektors- och rektorsembeten, utan äfven *utnämnande* och *fullmakt* tillhöra *biskop* och *consistoriales,* inför hvilka ock alla prof för sysslornas erhållande skola afläggas. Att det lika fullt heter, det »inga andra än de, som *ex professo* lagt sig på de vetenskaper, som det lediga embetet kräfver och deri aflagt de bästa prof», skola dertill komma i åtanke, förlorar, i fråga om lektorssysslorna, sin kraft och verkan, då 1724 års skolordning bibehåller det *ombyte* af lektioner för succession till bättre löner, om hvilket redan kongl. brefvet af den 3 Maj 1662 stadgar: »Kongl. Maj:t kan icke *promiscue* gilla *successorium ordinem* i gymnasierna [2] — särdeles för den confusion och inæqvalitet som derigenom sker i lektionernas fördelning, att ofta måste en stiga till och profitera den disciplin, som han sjelf intet hafver påtänkt, mindre gjort sig dertill så capabel, som Kongl. Maj:ts tjenst och ungdomens nytta det fordrar: — hvilket således länder till underdånig hörsam underrättelse». Med ett ord: den partikularism i *episkopalvälde,* som 17:de seklets biskopar, ej alltid med framgång, eftersträfvade, befinner sig såsom en blandad *episkopal-* och *konsistorialmyndighet,* i fråga om undervisningen, med den så kallade frihetstiden i sin blomma utslagen. Konsistorierna hafva, i synnerhet ifrån denna tid, blifvit sig sjelfva förnyande auktoriteter, inom sig slutna och svårt åtkomliga. Öfver allt, hvar

---

[10] Den senare finnes tryckt i Wallqvists *Ecclesiastique Samlingar,* 4 fl., och är författad af Jakob Öhrling, lektor i Vesterås.

[1] I 1693 års skolordning heter det: »Såsom Vi om biskoparne och superintendenterna, desslikest consistoriis, hafva de nådige tankarne, att de bäst känna de personer i stifterna, som till informatorer uti gymnasierna och skolorna tjenligast kunna vara: alltså tilltro Vi dem ock i nåder, att de inge andre subjecta Oss *föreslå* och vid handen gifva, än dem Vi tryggeligen med *Våre* fullmakter till de ledige *lectorum* i gymnasierna och *rectorum* i skolorna ställen förse kunne». Kap. I. § 1.

[2] Den upphörde först i följd af 1807 års skolordning.

man ser noga till i Sverige, äro våra gamla *pretiosa* yngre än man tror.

Inga äro segare än *lärda* korporationer, der de rätt fått sätta sig på egen hand. Ett visst barbari vidhänger dem så mycket längre, som de veta skäl för allt, äfven för det absurda. Det är t. ex. otroligt huru hårdnackadt det *akademiska* barbariet är, i det allvarsamma som i det löjliga. Man kan derpå anföra exempel i de så kallade *depositionerna*, som så länge brukades såsom en initiation till studentlifvet. De kallades så af frasen *deponere* (*cornua*). År 1595, då Karl IX restaurerade Upsala akademi, förekommer i akterna följande annotation, som vi gifva på svenska: »i början af April, i närvaro af ärkebiskopen, professorerna, borgmästare och råd, borgersmän och hedervärda matronor, hafva 24 ynglingar *aflagt sina horn* (cornua deposuerunt) och hos rektor gått ed samt inskrifvit sina namn». *Depositionerna*, som skulle ske i närvaro af *decanus*, till hvilken de så kallade *instrumenta depositionis* (de förvaras än på akademiska biblioteket) efter aktens slut öfverlemnades, tillåtas ännu (dock utan alla *vexationer*) i 1655 års konstitutioner; och om sommaren 1689, då drottning Ulrika Eleonora med prins Karl och prinsessan Hedvig Sofia besökte Upsala, undergingo grefve Wredes och grefve Lindskölds söner i deras närvaro den så kallade depositionen. Karl XI — som i sin skolordning också stadgade, »att de som i otid gifva sig ifrån gymnasierna, hvarest de icke lagt de *fundamenta*, som de borde och behöfva, resandes bort antingen utan *testimonio* eller med ett ringa, skola icke vid akademierna blifva antagne och ibland studenter räknade, utan tillbakaviste, likmätigt de akademiska konstitutionerna»[3] — förbjöd genom förordningen den 25 November 1691 hela den akademiska *pennalismen*, och äfven depositionsväsendet. Icke dess mindre såg en Fransman De la Mottraye det ännu i Upsala 1716 och beskrifver det sålunda i sin resa: Ceremonimästaren, som kallas herr *depositor*

[3] Häremot varda de, som sådana vitnesbörd meddela, allvarligen och vid deras embetes förlust åtvarnade, att de lämpa vitnesbörden efter hvars och ens förtjenst. — Kap. I. § 9 stadgar: Hvarest gymnasium eller skola är, skall folket af hvarjehanda stånd förmanas heller att skicka sina barn dit, än särskildt antaga præceptorer i sina hus; men om de ändteligen för vissa skäl det åstunda, då skola de det först *consistorio* eller *rectori gymnasii* tillkännagifva, på det en uti lefverne och lärdom skicklig person dertill må utses, så framt de icke sjelfve veta någon att föreslå, som de consistorii ompröfvande kunna underställa.

(af ålder en akademisk adjunkt, som enligt konstitutionerna af hvarje antagen student njöt 3 mark), lät ikläda de unga personerna, som man kallade *djeknar*, kläder, som voro sammansydda af olika färgade lappar. Man sotade dem i ansigtet, man fäste horn och långa öron vid deras hattar, som de buro nedslokade. Man satte dem två långa svintänder, en i hvardera mungipan; slutligen hängdes dem en lång svart kappa öfver axlarne. Sedan desse nu voro mer vidunderligt utklädde än inqvisitionen brukar pryda sina offer, förde dem depositor utur depositionskammaren, hållande i handen en lång käpp, vid hvars yttersta ända en liten yxa var fästad, och dref dem framför sig såsom en hjord af oxar eller åsnor, tills man kom in i en sal, der åskådarne voro församlade. Der stälde han dem i en krets, mätande och rättande dem med sin käpp såsom soldater, gjorde så en mängd grimaser och bugningar, dref gäck med dem för deras underliga prydning och, öfvergående till det allvarsamma, harangerade dem slutligen. Han uppräknade alla ungdomens fel och laster och inskärpte nödvändigheten att genom vetenskaper och fria konster blifva en ny menniska. Derpå gjorde han dem åtskilliga frågor, på hvilka de voro tvungne att svara. Men såsom huggtänderna, hvilka de hade i munnen, hindrade dem att rent tala, så att ljudet snarare liknade ett grymtande, tog han sig deraf anledning att kalla dem svin och gaf dem några slag af käppen eller med handskarne i ansigtet, beledsagande allt detta med tjenliga förmaningar. — Dragande derpå ur sin påse en stor sax af trä, fattade han dem med densamma om halsen, skakande och ristande dem sålunda, tills svintänderna föllo dem ur munnen. Derpå ryckte han af dem deras långa öron, låtandes dem med detsamma förstå, att de genom studier hos sig skulle utplåna all liknelse med det djur, hvars förnämsta prydnad de nu mistade. Ändtligen bröt han äfven af dem hornen, sägande att detta betydde ett uppryckande och afläggande af alla råa böjelser. Derefter upptog han ur sin påse en hyfvel och lät den ene efter den andre lägga sig ned på golfvet, först på magen, sedan på ryggen samt på högra och venstra sidan, hyflande dem derunder efter hela kroppen, med förmaning att genom studier likaledes hyfla sitt sinne; hvarpå han, efter några andra lika löjliga som pedantiska ceremonier, hälde hvardera ett ämbar vatten öfver hufvudet, förklarande dem med detsamma för nya menniskor och *liberi studiosi*, — med vilkor, att de ännu i sex månader skulle bära sina långa

svarta kappor och hvarje dag uppvakta och tjena *seniorerna* i sin nation. — Dessa ceremonier voro gamla. Man har ännu ett depositionstal efter doktor Luther. Lärde män ha skrifvit dissertationer om dessa osmakliga upptåg och med uppbygglig förklaring härledt dem från det gamla Grekland och dess akademier, ja mysterier, hvilka åter förskrefvo sig från Orienten.

I medlet af förra århundradet yppade sig den brytning i fråga om allmänna läroverket, som än i dag fortfar och allt mer vidgar sig. Vi meddela de förnämsta historiska data till uppkomsten och fortgången af denna krisis. — Den började med nya fordringar å statens sida. Genom kongl. förordningen den 10 Mars 1749 stadgades, att ej någon skall tillåtas auskultera eller advocera eller antagas till notarius i de verk, hvarest rättegångssaker förekomma, eller förordnas till fiskal, auditör, landssekreterare eller borgmästare, som ej vid afskedet från akademien erhållit vederbörligt betyg om tillräcklig insigt i lagfarenheten, särdeles de delar deraf, som höra till det ämne, hvari han föresatt sig tjena det allmänna. Genom kongl. förordningen den 9 Mars 1750 utsträcktes dessa fordringar äfven till dem, »som lämpat sin håg att tjena vid andre regeringens civile grenar». Det var upphofvet till de så kallade *civilexamina* vid universiteten. I följd af den sistnämda kongl. förordningen, enligt hvilken det ock ålåg consistorium academicum att *urskilja* de pröfningsämnen, som för de till rikets särskilda verk och kollegier sig ämnande ynglingar voro lämplige, inkom ifrån universitetet till då varande kansleren och kronprinsen Adolf Fredrik ett provisoriskt förslag i detta afseende, i hvilket examensämnen uppgifvas för rättegångsverken, kansliet, krigs- och amiralitetskollegierna, justitie-revisionen, kammar- bergs- och kommerskollegierna, kammar-revisionen ända till och med kongl. slottskansliet och landsstaten i länen, så vida nämligen vederbörande kollegier och embetsmän skulle pröfva de föreslagna vetenskaperna vara sådana, som de af sina tillkommande ämnessvenner fordra. Vi veta ej, om något sådant utlåtande ingått, och hafva oss ej heller bekant, att andra civilexamina än till rättegångsverken, kansliet och bergskollegium, jämte den genom kongl. brefvet af den 30 April 1799 anbefalda kameralexamen, vid universitetet blifvit tagna [4].

---

[4] *In jure publico patriæ* skulle ock alla examineras, enligt kanslikollegii bref d. 2 Maj 1755. Denna examen i regeringsformen upphörde med 1772.

Det nämda förslaget kan anses såsom ett nödvärn å akademiens sida; ty vid samma tid hade tanken, att genom universiteten lättast förekomma mängden af tjenstsökande fått sådant insteg, att den hotade dem med en fullkomlig omskapning. Den då varande *uppfostrings-kommissionen* hade redan i detta afseende inkommit med ett memorial, hvaröfver åter consistorium academicum i Upsala, på nådig befallning, afgaf ett utförligt betänkande af den 15 Juni 1751. Kommissionen hade utgått från den grundsats, »att sannskyldiga ändamålet med ett universitet är *riksens tjensteverk*», då deremot vetenskapernas egen tillväxt och deraf följande praktiska förkofran endast kunde anses såsom »sidoafsigter, eller sådana fördelar, som dels bero på riksstyrelsen, samt de stadgar, inrättningar och sedvanor, som derifrån utflyta bland allmänheten, dels tillhöra de i riket inrättade vetenskapsakademier». Vid universiteten borde derför lärare och läroämnen endast klassificeras och lämpas efter tjensteverkens mängd och beskaffenhet; i följd hvaraf föreslås nuvarande fakulteters upplösning och upprättandet af *sex* nya (äfven omfattande krigsvetenskaperna) i stället för de *fyra* gamla. Consistorii academici betänkande häröfver fäster sig först vid sjelfva principen. Det medger, att bildning af tillkommande embetsmän är *ett* af universitetets ändamål, men anmärker, att det ej är det enda; att månge kunna finnas, som utan allt syfte på embetsmannabanan, eller ämnande sig till näringarna, dock önska blifva delaktige af en vetenskaplig eller medborgerlig bildning, och att dessa vid universitetet äfven förtjena afseende. Dessutom måste, för sjelfva ändamålets vinnande med undervisningen i ena eller andra fallet, *vetenskapernas egen förkofran* vara ett hufvudändamål vid ett universitet, »varandes konsistorium af den tanken, att både till tjensters och handaslöjders upphjelpande vetenskapernas fria bruk allra mest tjenar»: i kommissionens förslag vore den fordrade »praktiska» undervisningen så styckad och mångfaldig, att ingen tid blefve öfrig för den grundliga teoretiska undervisningen. Samma åsigter, som röjas i detta uppfostrings-kommissionens förslag, om universiteten visa sig, i fråga om de lägre läroverken, uti »Project till en förbättrad och förnyad förordning för Scholor och Gymnasier» af år 1760[5]. I trivialskolorna skola, enligt denna, läsas teologi, sedelära, naturalhistoria och fysik, ekonomi, aritmetik, geometri, historia och geografi med ett kort begrepp

[5] Finnes i *Modées* verk, T. VII. s. 4991.

om rikets nuvarande regeringssätt, modersmålets grammatikaliska talande och skrifvande, latin, grekiska, hebreiska, bokhålleriet, efter den metod som vid rikets kammarverk brukas, hvarjämte ungdomen bör gifvas en afskildring och underrättelse om de förnämsta och allmännast förekommande ting, göromål, konster, näringssätt, samt andra märkvärdigheter i verlden; och dessa lärostycken utvidgas och ökas med andra vid gymnasium.

Den krisis, i hvilken fäderneslandets läroverk vid denna tid befunno sig, är redan härigenom till en del karakteriserad. Den kan betraktas under tvänne synpunkter. Å ena sidan härledde den sig från den allt märkbarare olägenheten af de allmänna läroanstalternas, mest på det andliga ståndets bildning beräknade, gamla skick: en olägenhet, som lär tydligare känna sig, i den mån, med de stora ärendena, den stora andan att dem behandla försvann, hvilken fordom afhjelpte samma olägenhet. Å andra sidan hade, då Sverige med förminskade tillgångar ej ändrat sin diet, brytningen åter sin grund i statskroppens redan inträdda öfvermättande med tjenster, hvarigenom embetsverken, i stället för att vara organ, begynte anse sig för ändamål och derför gerna äfven hade förvandlat det offentliga läroverket till ett slags förberedande embetslåda, der åtminstone gesällstycket borde presteras. Epoken för denna embetsmannaintressets afsöndring för sig ligger för dagen i det bekanta *tjenstebetänkandet* och den i följd deraf utfärdade kongl. förordningen den 23 November 1756, som stadgar, »att tjensteår blifva den säkraste måttstocken, och den, som deraf eger de mesta, måste ock ega den mesta förtjensten». Anciennitetsprincipen har aldrig oförtäcktare blifvit hyllad såsom allmän befordringsregel. Tjenstebetänkandet upphäfdes väl genom förordningen af den 12 November 1766 om *lagarnes behöriga verkställighet,* men mer till orden än i verket. Redan 1767 yttrade en svensk rådsherre (grefve *C. G. Löwenhjelm*) i sitt »tal om ungdomens uppfostran i ett välbeställdt regemente inför kongl. vetenskapsakademien»: »Nästan all den ungdom, som ärnar sig till riksens kollegier och andra betydande embeten, har så brådt om att på sina ställen blifva inskrifven för att få beräkna tjensteår, att den vid akademierna ej har tid att tänka på annan skicklighet, än att stapla upp i minnet några definitioner och vetenskapsafdelningar, hvilka kunna komma till pass vid ett förhör, som gifver ett slags rättighet till nämda in-

skrifning. Rikets angelägna värf falla således dem i händer, som äro barn både till år och kunskap, men hvilkas höga tankar om sig sjelfva, sin kunskap och i synnerhet sina rättigheter hindra största delen af dem att någonsin återhemta, hvad de genom förhastningen förlorat.» På samma tid, som genvägarne till embetsmannabildningen vid läroverken infördes, begynte äfven brådskan i de egentligen lärda värdigheternas ernående att mer än förr förspörjas. Vid 1764 års promotion i filosofiska fakulteten voro de, som sökte och äfven allmänneligen erhöllo graden, så många (116), att ifrån denna tid antalet af 50 magistrar vid hvarje promotion bestämdes.

Ett märkligt bidrag till bedömandet af den inträdda brytningen i läroverket lemnar »Consistorii academici i Upsala till H. K. H. kronprinsen afgångne underdåniga betänkande om informationsverket (af den 5 November 1768) med dertill hörande, under H. K. höghets öfvervaro hållna protokoll, jämte H. K. höghets egenhändigt författade och till protokollet i consistorio aflemnade nådigste yttrande» (tryckt i Upsala 1769). Det är intressant att höra män instämma med hvarandra, som i vetenskaperna gifvit Sverige ett outplånligt namn. *Ihre* säger: »I flera år hafva studier och smak för solid lärdom synbarligen aftagit. Men då författningarna till en del äro sådana, att om jag tillstyrkte en yngling att beflita sig om en öfver vanligheten grundlig kunskap och till den ändan att i flera år, såsom fordom skedde, qvarblifva vid akademien och nytja sina lärares undervisning, bokförråd m. m., och densamme sedan, antingen i ecklesiastika ståndet eller andra embetsgrenar sökte sin befordran, blefve ganska äfventyrligt, om ej de, som med långt mindre förvärfde pund lemnat de allmänna lärosätena, blefvo honom föredragne, och han alltså såsom förlorade borde anse de åren, som han på grundligare kunskaper anlagt». *Linné:* »Ifrån 1750 tycker jag mig se, huru vetenskaperna allt mer aftagit och ännu kontinuera sitt aftagande hos oss. Vid denna tiden begynte en ny epok för lärosäten; akademierna blefvo omstöpte till *gymnasia illustria,* dock med bibehållande af karakteren, examina så många befalda, att om alla till pricka efterlefvats, fruktar jag det redan varit beställdt med akademierna, Anciennitetsprincipen blef då ock antagen i civil- som militär-, ja trängde sig in uti sjelfva ecklesiastika väsendet, som gjorde mer skada än allt annat. När intet hvar blifver belönt efter habilitet och lärdom, är visst den obetänkt, som länge arbetar i vetenskaper vid akademien, utan skyndar sig

dädan och anser henne såsom en hållhake i sin välfärd.» För öfrigt förente sig *Ihre*, *Linné* och flere i klagan öfver de täta konsistoriela göromålen, hvilka den förre önskade måtte genom delning förminskas, »helst som de annars ej kunde göra annat än en sådan diversion, att en professor måtte förgäta, att hans syssla är att lära och läsa». — Då varande kanslern, kronprinsen Gustaf, säger i sitt eget yttrande till protokollet: »Adeln, ämnad genom sin födsel att uppfylla rikets förnämsta embeten, är också den delen, hvars uppfostran är mest vanvårdad, och det som skulle synas en paradox, men är dock en oförnekelig sanning, det är, att de, hvars uppfostran är mest vanvårdad, äro de, hvars födsel och förmögenhet är mest utmärkt, alldenstund de, som af konungen äro förordnade att hafva uppmärksamma ögon på ungdomens uppfostran, kunna ej hafva samma vaksamhet öfver adeln som öfver de öfrige studerande. Adeln, ännu i dess spädaste ungdom, kommer till akademien uti den största okunnighet, och kunna de knappt läsa. Deras föräldrar, som ej kunna öfvergifva de embeten de bekläda för att följa sina barn, lemna dem antingen på egen hand eller anförtro dem åt studenter, nästan lika så okunnige som deras unge lärjungar, men som säkert intet hafva deras oskuld. Desse informatorers okunnighet är ännu en större orsak för föräldrar att skicka sina barn till akademien, kunnandes icke hemma lära de för dem nödigaste vetenskaper. Ankomne till akademien, gå de kanske flitigt att afhöra professorernas både enskilda och publika lektioner, hvilka kunna högst gifva vitnesbörd om deras erudition, men alldeles ej om deras öfriga lefnadssätt. Informatorerna öka sin flathet i samma mån, som deras unga herrars ålder nalkas, och de afvänta endera deras belöning eller deras afsked. Deraf kommer, att jag hafver sett oftare ungt folk bättre uppfödas i sina föräldrars hus, än de som all sin tid studerat vid akademien; icke genom professorernas vårdslöshet, men genom den ringa uppsigt af dem, som äro öfver deras uppförande satte. Af samma orsak kommer föräldrarnes klagan öfver deras barns föga lärdom. Häraf kommer deras farhåga att skicka sina barn till akademien, icke åtskiljandes emellan den publika undervisningen och den enskilda uppfostran. Våre förfäder hafva försigtigt känt dessa oordningar, och om deras inrättningar hade blifvit bibehållna, hade vi smakt af de frukter, som de sjelfve skördat. Men snålhet och den ännu förderfligare egennyttan hafva kullkastat dessa helsosamma inrättningar. Konsistorium lärer finna, att

jag vill tala om *kommunitet*. Det är (om jag kan så säga) utur skötet af denna allmänna uppfostran som man sett alstrade män, som både hedrat och utvidgat Sverige. Det är der, hvarest Oxenstjernor, Skyttar, Bjelkar, Bönder, Banerar och Torstensöner hafva hemtat deras kunskaper och synnerligen de dygder, som gjort deras tidehvarfs beundran och uppväcka ännu vår tids vördnad. Jag bör ej glömma ibland detta antal en af våre störste konungars namn, som i denna inrättning fått de kunskaper, som han så ärofullt till sina undersåtars lycka brukat [6].» Kronprinsen föreslår derefter återupprättelsen af ett kommunitet vid akademien, till en början, efter medlen ej tillåta att gifva inrättningen sin förra vidd, endast bestående af 24 ynglingar, 12 frälse och 12 ofrälse, och borde de så kallade *stipendia regia* åter användas till detta deras ursprungliga ändamål. Professor *Berch* hade i detta ämne utarbetat ett utförligare förslag, hvarigenom inrättningen skulle utsträckas och till större delen bestå genom ett måttligt tillskott af de der intagna barnens föräldrar. Såsom mönster för densamma framstälde han då varande kadettskolan i Karlskrona. Konsistorium, i sitt betänkande, tillstyrker äfven en dylik anstalt vid akademien; helst antalet af omogna studenter, som endast under privat information sig vid universitetet uppehölle, så tilltagit, att sådana redan utgjorde öfver en *tredjedel* af den i Upsala studerande ungdomen. Då desse tillika merendels voro de, som ämnade sig till rikets civila och militära sysslor, men af egentlig akademisk undervisning ej kunde sig begagna, så ansåg konsistorium nödigt, att staten genom någon anstalt sörjde för den elementära bildning, hvaraf de oftast voro i saknad, och utan hvars föregående inhemtande alla embetsexamina blefvo onyttiga. Mot förslaget kan anmärkas, att det synes gått ut på att till sjelfva universitetet förlägga denna elementära bildning. Det blef ock utan verkställighet, tills kadettskolan vid Karlberg eller krigsakademien, som utgick ur dessa åsigter, sedermera till någon del uppfylde dess mening, i anseende till blifvande militärers bildning, men hvilken också derigenom bestämdt skildes från universitetet. I afseende på de civila embetsmännen stannade man vid de en gång påbjudna examina, under det man syntes öfvertygad om deras otillräcklighet eller otjenlighet. Vid riksdagen 1761 tillstyrker con-

[6] Konung *Karl X Gustaf*. Han var, såsom ung, under sitt vistande vid Upsala akademi i pension hos teologie professoren, sedermera erkebiskopen. Lenæus.

sistorium academicum, i ett till sekreta utskottet infordradt betänkande, att kollegierna och de verk, som antaga ämnessvenner, måtte sjelfva hålla examina, efter de sjelfva bäst borde förstå, huru stor grad af kunskap de hos hvar nybegynnare fordrade. Detta påbjöds äfven genom kongl. förordningen af den 12 November 1766. Man hade nu således *dubbla* examina. Allt detta måtte dock ej gjort åsyftad verkan, emedan akademikansleren, grefve Rudenschjöld, år 1773 anbefalte consistorium academicum att inkomma med nytt betänkande angående examina, emedan dessa hittills medfört mindre nytta. Då detta ändtligen afgafs, ansåg juridiska fakulteten för sin del tjenligast, att civilexamina alldeles upphörde vid akademien, och pröfningen helt och hållet öfverlemnades åt vederbörande kollegier. Konsistorium ansåg deremot betänkligt att helt och hållet afskaffa dem, utan förmodade, »att, när allmänheten hinner glömma den vedertagna anciennitetsprincipen och deremot dagligen finner, att vid all befordran följes den i 10 § af 1772 års regeringsform utstakade grunden: *skicklighet och erfarenhet,* all klagan öfver omogna ämnen lärer efter hand försvinna». Att några strängare befordringsgrunder nu blifvit följda, har man likväl skäl att betvifla, om man får tro hvad en svensk statsmans handskrifna memoirer från 1770-talet innehålla: »i Upsala» — heter det — »klagas öfver studiernas förfall. Omtanken att få belefvenhet för att vinna insteg i ett ungt hof, der all ungdom antages och accueilleras, blir enda föremålet. Man lär sig snarare dansa, än skrifva sitt namn. Man börjar sedan påtänka utvägar att köpa tjenster, den ena knappt erhållen, förr än den andra efterfikes. Ingendera göres, och man får förtjenster, utan att ha tjent. Så går det med adeln. I Upsala är nu ingen enda adelsman, som lär sig vetenskaper; man lär sig litet språk för att kunna tala vid hofvet eller förstå teaterarbeten, man lär sig dansa för att kunna figurera i en balett, och något rida, i ett lyckligt hopp att visa sig i skjutsridning eller, till ett *non plus ultra* af all ambition, synas i en ringränning. De af ofrälse ståndet öfvergifva *vetenskaperna,* efter de hvarken gifva bröd eller anses. Lyckan har intet gynnat Sverige, som många andra länder, der man uppodlar lärdomen för lärdomens skull, och för egen heder. — Teologien, som själen betalar, och medicin, som kroppen betalar, äro de enda kunskaper, som uppbrukas. — Bägge gifva de sin föda».

De så kallade civilexamina, hvilkas historia sedan 80 år består i klagomål öfver deras otillräcklighet, hvilka klagomål

föranledt oupphörliga små förändringar, hvilka förändringar åter ej förekommit ny klagan; skolordningarnas af 1807 och 1820 (om hvilka mer framdeles) *försök* att upphjelpa apologistierna; några nya läroämnen, inympade på den gamla stammen; den nya löneregleringen; den nya studentexamen: se der hvad i det så kallade *allmänna* läroverket (ehuru det till sig aldrig räknat folkskolan) allt ifrån 1750 förnämligast blifvit vidgjordt!

ANDRA ARTIKELN.

Det *historiska* — det *allmänna* — det *speciela* äro de synpunkter, hvarunder vi ville uppfatta våra ämnen. Om behandlingen ej alltid svarar mot egen önskan och andras billiga fordran, om man i våra försök, i det ena eller andra afseendet, finner luckor, och i allmänhet mer antydningar än fullständigt utförande, så må åtskilliga från vårt företag svårligen skiljaktiga olägenheter — inskränkthet både af förmåga, tid och rum — gälla hvad de kunna till ursäkt för dessa brister. Till någon del torde de minskas genom att återkomma till det antydda och vid tillfälle söka sätta det i klarare dag. Så hoppas vi, att genom styckverket af vår framställning ändå skall framlysa ett *helt* tänkesätt.

Vi ha fört det historiska af läroverksfrågan nära intill våra tider. Vi önskade, innan vi gå vidare, att kasta en blick på det *allmänna* af frågan. Detta, sjelfva frågans tanke och mening, måste, såsom man lätt finner, redan på sitt sätt förekomma i det historiska, som just framställer, huru dess betydelse utvecklat sig under gifna förhållanden. Dessa förhållanden kunna vara endera sådana som tillhöra och således äfven befordra sakens naturliga gång, eller sådana som störa den; och merendels finner man bäggedera, och har att betrakta hvilketdera öfverväger. Till de förra hörer den synpunkt, hvarunder en viss tid, enligt sin odlingsgrad, måste uppfatta en fråga. Fråga och svar vidga sig derefter i den mån denna odlingsgrad sjelf utbildar sig till en högre. I naturlig ordning är detta ett framskridande utan förstörelse, annan än de stilla offer åt förgängelsen, hvarmed allt lif firar på en gång sin förvandling och sin tillväxt. Återhåll, hinder kunna och böra finnas, äfven på en sådan bana, utan skada. Men till det skadligt störande hör allt hvad som förvrider och afbryter den naturliga gången. — Ehrensvärd har kallat det de små lagarne i naturen, som lägga sig i vägen för de stora. Vi ha utmärkt det såsom *omständigheternas makt*, som qväfver de *lifvande ideerna* och slutligen sjelf gäller för vishet. Vid ett sådant

företeende återstår för den innestängda lifskraften endast att bryta sig egna vägar — till utseendet afvägar, sidovägar — hvilka visa sig såsom en oordning, ett ondt, men låta länka sig till det goda.

Jag vet, att ett i mitt första blad utkastadt ord — *skolans emancipation från kyrkan* — varit en stötesten för många. Det låter som ett fräckt ord, i synnerhet hos oss. Men ingenting är fräckare än verkligheten; och om saken (ehuru i det inre mer än i det yttre) verkligen är för hand och redan länge varit det, så tål den att se på och måste ha ett namn. Det nekas ej heller, att den kan förefalla såsom ett ondt. Fråga är, huruvida detta kan räknas till det slags onda, som har det goda både bakom sig och framför sig, och hvars möjlighet vi nyss i allmänhet sökt framställa. Är här ett *sådant* ondt (och vi vilje undersöka det), så må ock ingen mensklig läkare nalkas det utan med den djupaste ödmjukhet. Derom står åtskilligt i evangelium, hvilket de, som det förkunna, också gjorde väl att betänka.

Två syntes de närmaste orsaker vara, enligt vår historiska framställning, till den i medlet af förra seklet inträffade brytningen med vårt läroverk; den ena: olägenheten af de allmänna läroanstalternas mest på det andliga ståndets bildning beräknade gamla skick; den andra: statskroppens öfvermättande med tjenster. Emot det *första*, som torde få anses för ostridigt, skulle kunna anföras, att redan Gustaf Adolf reformerat läroverket under synpunkten af ej blott den *andliga*, utan äfven den *verldsliga* lärdomens förkofran. Det är sant; men ej mindre sant: att *teologi* och *latin* då voro hufvudstycken så väl i verldslig som i andlig lärdom. Bägge dessa hufvudstycken hade tillika den tiden en storartad politisk, och derigenom äfven hos lekmän lefvande, praktisk riktning. Man stridde för religionen och man stridde under Gustaf Adolf med romersk anda och disciplin. Att för Sverige i samma anda grundlägga en *disciplina civilis* — »förfarenhet», såsom konungen sjelf säger, »i hvad till regering och borgerligt lefverne hörer» — var hans mening med inrättningen af svenska läroverket; men det hvilade på ofvannämda grund, och i bibelspråk och romerska sentenser uttalar sig denna tidens statsmannavishet. — Kristinas skolordning är ett monument af samma anda, men, såsom så mycket annat, mer ett bevis på hvad man i Sverige en gång velat, än hvad omständigheterna tilläto att fullt utföra. Omständigheterna voro brytningen af de gamla

sederna och hela den våldsamma söndring af samhällets element, som kastade oss först under envåldet, hvars öfverdrift gjorde slut på vår yttre makt, och sedan under friheten, hvilken tärde på vår inre kraft och helsa. Man ser beskaffenheten af den egna förening emellan andlig och verldslig lärdom, som utmärkte Gustaf Adolfs tid och med den upplöstes. Förgäfves uppkallar man skuggorna af hvad som varit till försvar för hvad som icke mera är. Det är en teaterdekoration, hvarmed vi allt för länge nöjt oss.

Hvad det *senare* angår, så liknade vi, fruktar jag, nog mycket ett herrskap som kommit af sig. Af underliggande gods och hemman går det ena efter det andra bort med hus och egor, tills man slutligen i den gamla manbygningen blott har ett allt för stort hushåll och allt för mycket möbelskräp qvar. För att endast tala om husets bägge mest gynnade barn, så var äldste sonen, fordom fideikommissarien, enligt konung Gustaf III:s eget intygande, klen i sina studier, och om den andre, som omfattat andliga ståndet, vet man, att han vid denna tid, genom flitigt gräl vid husets bolagsstämmor, blifvit mer än billigt verldsligen sinnad. Det vore besynnerligt, om den försporda ortodoxa klagan, att den andliga lärdomens mjölk ej gjorde tidehvarfvets uppfostran till fyllest, skulle vara samtidig med nyssnämda erfarenhet: en erfarenhet, hvilken dock Gustaf III:s eget tidehvarf blott syntes ytterligare bekräfta.

Att en stor fosterlandsanda kan göra hvarje uppfostran god och ersätta en inskränkt undervisnings brister, det har många staters och äfven en gång Sveriges exempel bevisat. Men att frånvaron af en sådan anda skulle hafva samma verkan, eller till och med göra dessa brister till fullkomligheter, det är för mycket begärdt. Det är tvärt om då, som odlingen och dess medel begifva sig på så kallade sidovägar, hvilka förklaras af vetenskapernas samtida skick och af de hinder deras framsteg på den hittills vanliga vägen möta. — Men vid medlet af adertonde seklet hade vetenskaperna gått ett godt stycke utom kyrkans gebit. Det fans en period i deras historia, som företrädesvis kallas den *skolastiska*. Principerna i allt menskligt vetande hade kyrkan på förhand bestämt. Med slutföljderna fick församlingen sysselsätta sig, under vilkor att dessa slutföljder aldrig fingo vändas emot premisserna. Emellertid, då detta likväl alltid sker, så snart man följdriktigt demonstrerar sig till det absurda, så verkade ett sådant tillstånd först en förkonstling och sedan en indifferentism, ett slags heden-

dom i kunskapens verld, som under en behaglig och slipad yta utmärker hvad man, synnerligen i hierarkiens hemland, ansåg för höjden, men i sjelfva verket var upplösningen och slutet af medeltidens bildning. *Otron* är tecknet på hvarje sådan öfvergångsepok: och ingen otro fins, som ej är otro på sanningens egen existens. Liksom sannfärdigheten inför Gud och menniskor är en rot till alla dygder, så är ock tron på sanningen roten till allt verkligen vetenskapligt sträfvande; och all kunskapsväxt, som saknar saften af denna tro, om äfven utvärtes prunkande, är innerligt sjuk till döden. »Vi vilje återgå till *Guds ord,* som är *sanning*», var reformationens härskri. Men äfven inom detta helgade område skulle mångfaldiga differenser, och ur dessa vår tids nya indifferentism, utveckla sig. Redan hvarje ord är både bokstaf och anda; och *andan* — för att nytja ett bibliskt uttryck — »gifves ej efter mått», således ej heller efter bokstafvens. Andan har *intet annat* mått sig föresatt än *sin egen tillfredsställelse i Gud,* der en sådan endast kan vinnas, och hvilken också ensamt är *sanning* i högsta bemärkelse; och *dertill* har den Guds ord åt sig uttaladt i alla Guds verk, i naturens som i nådens riken. Bort derför med den falska lära, — mer en förderfvad filosofi än teologi, ehuru den uppträder med den senares anspråk, — som borttager sanningen ur hennes *rum* i verlden och, i fråga om högre och gudomliga ting (liksom slutligen några andra lönade mödan att veta), så begrafver henne i *tron,* som vore hon för *vetandet* förseglad! Det finnes *ingen* tro (utom den lata och lögnaktiga) som sjelf icke är *vetandets instinkt* och vill bli ännu mera. All annan, som finner sin säkerhet ej blott i afsöndring utan äfven fiendtlighet mot vetandet, är så mycket sämre än förtviflan, som *denna* åtminstone känner sitt eget elände.

Vetenskapens emancipation från kyrkan — den nyare tidens obestridligaste faktum — är, med allt sitt goda och allt sitt onda, just den fräcka verklighet, som framkallat vårt nyss anförda ord. Med allt sitt onda och allt sitt goda, sade vi. Låtom oss tillse hvad i ämnet kan ligga till förminskande af det förra och förkofran af det senare. — Vi se här — i likhet med många andra förhållanden, hvilka undergått samma förvandling — en gammal *subordination* som blifvit en *koordination.* Den hör till detta jämnande, i fråga så om andliga som verldsliga myndigheter, hvilket med alla sina olägenheter likväl är tjenligt att inprägla den höga sanning, det endast *en* är, på en gång och i sjelfva verket, i alla och öfver alla, och att

ingen *Guds bild* på jorden finnes, som kan sättas i stället för det gemensamma *Guds beläte* hos menniskan. Man kan ej neka, att detta är väsentligen *kyrkans* egen synpunkt. Omöjligen kan således förhållandet vara emot hennes rätt förstådda intresse. Å andra sidan är just samma synpunkt äfven *vetenskapens*, hvilken, liksom kyrkan, mer afser det inre än det yttre hos menniskan och egentligen tillvägabragt det nämda jämlikhetsförhållandet. Med sin opposition har den således i grunden gjort kyrkan en tjenst; och det återstår endast att man å ena sidan regeras mindre af myndighetens än af *kärlekens* anda, och å den andra byter trotset eller fegheten, som bägge tillhöra slafven, emot den *vördnad*, som endast den frie kan skänka. Båda sammanträffa att bilda det *religiösa sinnelaget*. I allmänhet kan ingen innerlig förening ega rum utan den motsats, som ligger i en sjelfständig utveckling. Det är den gåta, som väl vetandet kan begripa, men endast det religiösa sinnelaget lösa.

Vi hafva fattat ämnet från sin högsta synpunkt. Men denna punkt ger hållning åt det hela. Ty *skolan* är en uppfostran till *vetande;* och om ej dettas högre problem kunna blifva föremål för den lägre undervisningen, så måste likväl den karakter, i hvilken denna meddelas, äfven vara det äkta vetandets. Denna karakter är genom alla bildningens grader densamma, *sannfärdighet* och *ödmjukhet* och den *sjelfständighet* som grundas på bägge. Det är den hållning, hvarom vi talat. I afseende på denna karakter finnes ej, bör ej finnas något enda afbrott på hela vetandets utvecklingsbana, och hvad som gäller om det hela gäller om delen.

En stor del af den nya tidens former låta reducera sig till det nämda *koordinationsförhållandet*, som i så många vägar gör sig gällande. Man måste medgifva, att det öppnar ett rikare fält än blotta *subordinations*-förhållandet, helst det ej utesluter, men modifierar och renar det senare. I sjelfva verket är här ett klarare framträdande af den *ömsesidighet*, som ligger till grund för alla menskliga förhållanden. Hvarje sådan relation förutsätter ett *tredje* förenande och derigenom högre, hvarunder de koordinerade således äfven *subordinera*. Men i den mån ömsesidigheten i all förbindelse blifvit insedd, förhålla de sig äfven friare till det gemensamma, förenande högre, afkläda det allt mer alla tillfälligheter, men måste med detsamma så mycket djupare känna pligten att underkasta sig detsamma, som ett sådant förhållande äfven förädlar lydnaden,

emedan det framför ållt fordrar vördnad för det öfver allt vördnadsbjudande, t. ex. rätt, lag och ordning, som äro för alla och öfver alla. Är detta *högre* en personlighet, så träder denna redan derigenom nödvändigt i ett ömsesidighetsförhållande till sina underordnade, som likaledes äro personligheter. Det är så sant, att den fallna menniskans frälsning äfven för Guds allmakt varit omöjlig, om han ej af outgrundlig kärlek äfven uppenbarat sig som hennes like; emedan hon är den *friborna* i skapelsen. Vi ha uttalat den rent af djerfvaste, men också trösterikaste af alla tankar. Här är *kristendomens* djup och hemlighet, hvarpå verlden har att lefva, och som hvarken tid eller rum skola kunna uttömma eller mäta.

Vexelundervisningen är också en återspegling af hvad vi kallat den nya tidens form och kan till och med anses såsom symbolisk för densamma; både i förstånd och missförstånd. Vexelundervisningen har i synnerhet yrkat och framstält ömsesidigheten i verkan af lärjungarne på hvarandra, hvilken nödvändigt ingår i all undervisning, men är ett *sidoförhållande,* som ingalunda får bortskymma det *hufvudsakliga,* — hvilket alltid blir förhållandet emellan lärare och lärjunge. Man kan förlikna det förstnämda med det slags upplysning, som hopen ger sig sjelf, och som med växande kommunikationsmedel allt mer synes gripa omkring sig och hota beståndet af all auktoritet. Emellertid äro de horisontala bildningens riktningar på bredden, på ytan, i sjelfva verket ej mindre nödvändiga än de vertikala från höjden åt djupet. Öfverhand taga ej de förra med annat vilkor, än att både höjd och djup i öfvertygelserna redan förut blifvit förplattade; hvarför, till att afvända det onda, det återstående medlet är att återställa alla kunskapens naturliga dimensioner och drifva den med ny kraft åt höjden och åt djupet. Det lärer äfven vara det bästa medlet att återställa *auktoriteten,* — nämligen den offentliga, på *rätt* och *sanning* grundade, ur hvilken också allt mer endast myndighetens yttre respekt kan uppväxa. Det finnes ingen myndighet — föräldrars och lärares inberäknad — som ej tål att uppfriskas ur denna källa.

Mindre på inrättningar än på sinnelag och åsigter önskade vi verka. Derför ha vi äfven velat vända uppmärksamheten ifrån kyrkans *yttre* ställning till hennes *verkliga* och *inre,* — hos oss så mycket vigtigare att taga i betraktande, som åt henne äfven hufvudsakliga vården af det verldsliga läroverket blifvit anförtrodd. Sakens natur och tidens tendenser flytta

det allt mer utom hennes område. För att följa med måste hon sjelf på bredd och yta uttänja sin verksamhet, som snarare behöfde koncentreras. *Ljumhet*, *förströelse* och *indifferentism* bli derigenom herskande ej mindre utom än *inom* henne sjelf och låta hvarken dölja sig under den forna myndighetens kappa eller retorikens blomster eller den diplomatiska tystnadens försigtighet. — Bättre att hon åtminstone i afseende på sinnelag och tänkesätt tager sin egen grund. Deraf följer allt annat.

Att det hos oss existerande förhållandet emellan kyrkan och skolan ingalunda är *väsentligt*, derpå vilje vi anföra ett par exempel, och först ett, oss nära rörande, nämligen Norges. *Norges skolor* äro: *almueskoler* (folkskolor) på landet och *latinskoler* eller *lärde skoler*, samt *borgerskoler* i städerna. — Enligt kongl. förordningen af den 14 Juli 1827 om folkundervisningen i landet, bör i hvarje prestgäll klockaren tillika vara skolmästare. Klockare vid moderkyrka är pligtig att hålla *fast* skola för socknens barn, klockaren vid annexkyrka är ambulatorisk skollärare, så vida fast skola ej finnes eller inrättas äfven vid annexen. Utom dessa skolmästare, som tillika äro klockare, finnas i hvarje prestgäll andra ambulatoriska skolmästare, der så behöfves, hvilket så mycket oftare är fallet, som befolkningen i de flesta delar af Norge är spridd på en vidsträckt yta. Hvarje prestgäll indelas derför, i afseende på skolhållningen, uti distrikt, och hvarje distrikt i rotar, som ömsevis emottaga och underhålla skolmästaren. Hvarje prestgäll har sin *skolkommission*, bestående af gällets presterskap, dess medhjelpare, ungefär svarande mot hvad hos oss kallas kyrkorådet, länsmannen samt valmännen. Derifrån gå de undervisningen rörande angelägenheter, som forda en högre handläggning, till *stiftsdirektionen*, som har uppsigt öfver folkundervisningen i stiftet och består af biskopen och stiftsamtmannen[7]. Närmaste uppsigten öfvar i detta afseende presterskapet. I synnerhet

---

[7] Hos oss, der denna uppsigt tillhör biskop och konsistorium, är den åt dem bekräftad genom kongl. brefvet af den 14 Juni 1820. Merendels anses dock kyrkorådet i denna uppsigt böra pastorerna biträda, hvilket väl ej är uttryckligen befaldt, men står mycket väl tillsammans med stadgandena i kongl. förordningen om sockenstämmor och kyrkoråd den 26 Febr. 1817, § 12. Vanligtvis föreskrifva instruktionerna, för våra sockenskolor, som af församlingarna föreslås och af domkapitlet pröfvas, att sockenskolan skall stå under uppsigt af en särskild skolkomité, nära nog identisk med kyrkorådet, och i hvilken pastor är ordförande.

tillhör det sockenpresten att tillse, det skolmästare uppfylla sina skyldigheter. Hvarje år hålles i närvaro af skolkommissionen offentlig examen. Skolmästarne tillsättas vid hufvudkyrkorna af biskopen, de öfriga af kontraktsprosten i samråd med sockenpresten. De lönas med ifrån 20 till 40 r:dr specie[8] af socknarnas *skolkassa;* hvarje prestgäll har *sin*, bildad genom räntorna af vissa för detta ändamål anslagna kapital, några af sockenboarne erlagda årliga afgifter, frivilliga gåfvor samt böter. Ty föräldrar, som utan giltiga grunder afhålla sina barn från skola, äro underkastade plikt, ifrån ½ ända till 5 r:dr specie. Egare af jernbruk och andra manufakturanläggningar, vid hvilka minst 30 arbetare finnas anstälda, äro förpligtade att på sina egor hålla fast skola och löna skolmästare. På åtskilliga ställen i landet finnas ett slags *seminarier* för bildandet af klockare och skolmästare vid fasta skolor; och det är regeringens tillkännagifna afsigt att inrätta flera, i den mån de för allmänna undervisningen anslagna fonder sådant medgifva[9]. — De *lärda* eller *latin*-skolorna (i Kristiania, Fredrikshall, Drammen, Skien, Kristiansand, Bergen och Trondhjem) äro funderade dels på milda gåfvor, dels på inkomsterna af andliga gods, som vid reformationen blefvo sekulariserade, dels på afgifter, hvilka erläggas af lärjungarne och äro bestämda till 39 r:dr specie årligen för hvarje sådan. Latinskolorna äro öfver hufvud indelade i 4 klasser uti särskilda rum. Det ambulatoriska systemet följes, så att hvarje lärare har en eller två vetenskaper, hvaruti han timvis undervisar de särskilda klasserna. Vid Kristiania skola besörjes undervisningen i latin af *två* lärare, i grekiska och norska af *en*, i hebreiska och religion af *en*, i matematik af *en*, i historien och geografien af *en*. Dessutom äro der 3 hjelplärare, som läsa dessa ämnen i de lägre klasserna, der de högre lärarnes tid ej räcker till. Läroämnen äro, utom de nämda, äfven moral, franska, tyska, engelska språken, samt, när omständigheterna det medgifva, naturkunskap, teckning och sång. Hvarje lärare undervisar circa 24 timmar i veckan. Lärotimmar äro 7 om dagen. Ferier inträffa vid jul, påsk,

---

8 Norska specieriksdalerns värde i svenskt banko är nu 2 r:dr 15 sk.

9 År 1832 funnos i Norges landtdistrikt 183 fasta skolor, i hvilka 13,693 barn af båda könen njöto undervisning, samt 1610 ambulatoriska skolor med 132,632 barn. Förutom dessa finnas 55 almueskoler på städernas grund. I allmänhet har Norge med omkring 1,050,000 invånare 1877 publika skolor af åtskilliga slag, oberäknadt universitetet, konstskolorna och söndagsskolorna.

pingst och midsommar, och utgöra omkring 5 veckor sammantagna på året. I slutet af hvarje år hålles en offentlig examen inför skoldirektionen. Lärarepersonalen utgöres af en rektor, ett par öfverlärare, adjunkter och timlärare. Den *filologiska embets-* eller *skollärareexamen* vid universitetet anses för en bland de svåraste, och för att taga den fordras att ha genomgått ett särskildt filologiskt seminarium, der professorerna i de klassiska språken äro lärare. Skollärarnes lön är olika vid olika skolor, men man kan antaga att en rektor har, förutom fri boning, ljus och ved, 11 à 1200 r:dr specie om året, en öfverlärare 600, en adjunkt 300. Vid de flesta skolor finnes ett bibliotek till elevernas bruk. De lärda skolorna hafva tillsammans femtio lärare och omkring 500 lärjungar, hvilka sistnämda derifrån dimitteras direkt till universitetet. — Uti några städer (Kongsberg, Laurvig, Arendal) finnes ett underordnadt slag af lärda skolor, svarande emot de svenska lägre lärdomsskolorna, hvilka kallas *middelskoler*, med mindre antal lärare och hufvudsakligen samma läroämnen. Dock kan en elev ej derifrån dimitteras till universitetet, utan att hafva genomgått tentamen vid en latinskola. Dessutom hafva de flesta städer så kallade *real-* eller *borgerskoler*, hvilka dels utgöra en förberedelse för inträdet i de lärda skolorna, dels äro ämnade till bildningsanstalter för dem, som ämna ingå i handel eller andra borgerliga yrken, hvarför äfven undervisningen här mera afser de lefvande än de döda språken samt historia, geografi, matematik m. m. Antalet af dessa skolor är 21 med omkring 1709 gossar. Latin- och middelskolorna äro publika inrättningar, men borgare- eller realskolorna underhållas af kommunerna. — Ur den uppsats, hvarutur vi hemtat dessa uppgifter[10], låne vi äfven följande ord: »Det hos oss i Sverige mycket beprisade *innerliga sambandet* emellan skolan och kyrkan, bestående deri att lärarne vid undervisningsverket räkna dubbla tjensteår mot sjelfva presterskapet, och att en del af dem eger vården om kyrkans angelägenheter och domsrätt öfver dess tjenare, har ej något motsvarande i Norge. Lärostaten och presterskapet ega derstädes ingenting med hvarandra att skaffa, utom att biskopen tillika med stiftsamtmannen har högsta uppsigten öfver undervisningen i stiftet. Dubbla tjensteår finnas ej i något hänseende. Ganska få prester äro tillika lärare vid sko-

---

[10] Allmän Ecclesiastik-tidning för den 22 Maj 1833 och supplementblad n:r 3.

lorna. — Det händer stundom, att lärare vid skolorna öfvergå till presteståndet och räkna då vid presterlig befordran sig till godo sina tjensteår vid skolan, likasom de under samma tid varit i ståndet. Emellertid förblifva de flesta lärare, särdeles i de högre graderna, hela sin lifstid igenom i skolan, der deras löner ökas efter anciennitet».

I *Preussen*, hvars läroverk utan tvifvel är det mest utbildade i Europa, gäller i afseende på allmänna undervisningen följande grundsatser. Hvarje barn är förpligtadt att besöka skola. Denna pligt är icke mindre strängt bindande, än den för mannen att göra krigstjenst. Öfver fullgörandet af den ena och den andra af dessa förbindelser vakas med lika noggranhet. Skoláldern räknas från 7:de till och med 14:de året. De fattiga förses med kläder och hvad annat som behöfves för skolans besökande. Föräldrar, som icke skicka sina barn till skolan och icke kunna sörja för deras enskilda undervisning, beläggas, när de af föreställningar ej låta rätta sig, med böter, arrest och tvångsarbete. Hvarje församling, äfven den minsta, skall underhålla åtminstone en folkskola; hvarje stad, som har mer än 1500 invånare, åtminstone en borgareskola. I mindre städer kunna folk- och borgareskola vara förenade. — I utkastet till preussiska skollagen af år 1819 heter det om de förra eller *folkskolorna:* »de hafva till ändamål att, genom en mer eller mindre utsträckt undervisning i vanliga, för de lägre stånden oundgängligt nödvändiga ämnen, regelmässigt utveckla de menskliga anlagen». *Borgareskolorna* »hafva att föra barnet till den punkt, hvarest dess särskilda anlag antingen för egentliga studier eller för något borgerligt yrke visa sig». En högre borgareskola kallas ock *progymnasium.* De *lärda skolorna* eller *gymnasierna,* såsom de kallas (ty man känner föga annorstädes den i Sverige uppdragna skilnaden emellan bägge), böra »leda uppfostran derhän, att ungdomen, sedan den i dessa skolor emottagit en klassiskt bildande uppfostran, kan begynna antingen det allmänna lifvets praktiska studier, eller de högre vetenskapliga och speciela universitetsstudierna. Alla dessa läroanstalter »hafva ett noggrant inbördes sammanhang och bilda en enda stor national-uppfostringsanstalt, i hvars system det är enhet, och hvars särskilda delar, som åsyfta olika ändamål, noga sluta sig till hvarandra». *Universiteten* stå nästan omedelbart under ministern (för de andliga, undervisnings- och medicinal-anstalterna). *Gymnasierna* lyda under ett (provinsial-) konsistorium, som har samma afdelningar som de nyssnämda,

och hvars afdelning för undervisningsverket kallas *skolkollegium*. Anstalterna för folkundervisningen stå något när på samma sätt under församlingarna och pastorerna [1]. — Vi bifoga härtill följande ur en svensk lärds för tvänne år sedan afgifna *Berättelse angående de teologiska undervisnings- och pröfningsanstalterna i Tyskland samt undervisningsverken i Preussen* [2]. »Seminarier för de lärda skolorna äro inrättade, i hvilka män, som hafva anlag för yrket och tillräcklig underbygnad, få en metodisk bildning och tillfälle att praktiskt ådagalägga sin skicklighet. Denna skall dessutom visas vid allvarliga och ändamålsenliga pröfningar. Reglemente derför finnes af den 20 April 1831. Hvarförutom det är förordnadt, att kandidater till läraretjenster skola göra tjenst under ett så kalladt *profår*, innan de formligen anställas. Lika omsorg användes för bildandet af lärare i folkskolorna. Till detta ändamål äro, i samtliga preussiska staterna, 42 seminarier inrättade, hvartdera utgörande 2 eller 3 klasser och försedt med 2, 3 till och med 12 lärare. Alumnernas antal i ett sådant seminarium håller sig kring 30 eller 40, men uppgår äfven någon gång till 70 eller 80. Vid ett sådant läroverk tillbringas 2 till 3 år. Staten använder årligen högst betydande summor på dessa anstalters underhållande. Utan att hafva genomgått en sådan och derifrån vara behörigen dokumenterad, kan ingen blifva antagen till skolmästare. Det gäller i allmänhet som grundsats i Preussen, att *samhället skall hafva full säkerhet i afseende på beskaffenheten af de personer, åt hvilka undervisningen af dess ungdom anförtros*». — — »Åt den vid undervisningsinrättningarna anstälda personal söker man gifva så mycket oberoende, arbetsförmåga och arbetslust som möjligt. För lärarnes utkomst är åtminstone till nödtorft sörjdt, och vid hvart gymnasium finnas gemenligen flera platser, hvilkas innehafvare kunna icke blott sjelfva lefva, utan äfven underhålla familj. I fall gymnasial-lärare vid universitet och inför konsistorier habiliterat sig till kyrkans embeten, är det dem visserligen icke förmenadt att söka och erhålla dessa, men efter regeln söka de dem icke, och allra minst lefva de i expektans på dem. Denna skolståndets sjelfständighet, eller, som man i Preussen kallade

[1] *Cousin:* Rapport sur l'état de l'instruction publique dans quelques pays de l'Allemagne et particulièrement en Prusse. Paris 1832. Ett utdrag i Allmän Ecclesiastik-tidning 1832, n:r 8 och följ.
[2] Af *H. Reuterdahl.* Lund 1836.

det, denna *skolans emancipation ur kyrkans tjenst*, ansåg man för något mycket lyckligt, och för intet pris vill man hafva det gamla förhållandet tillbaka».

Man ser af det anförda, att äfven hvarest ofvanbemälda operation är försiggången folkundervisningen *hufvudsakligen* qvarstår under presterskapets vård, och att ifrån denna det allmänna läroverkets rot och stam dess särskilda grenar sedermera utveckla sig. Det är ock det naturliga förhållandet; hvilket det är så långt ifrån oss att vilja motarbeta, att vi tvärt om önskade presterskapets både vård och handläggning vid folkundervisningen i fäderneslandet ännu allmännare än den är. Vi tro att ståndets stora antal väl borde förslå dertill. Denna talrikhet är en egenhet för Sverige, som till ej ringa del kommer deraf, att mest hela den verldsliga lärdomen här äfven räknar sig till kyrkan och inom den ej sällan söker presterlig belöning och hvila, hvilket ej låter sig göra utan ett *vikariatsystem*, som (understödt genom församlingarnas beredvillighet att bidraga till de i tjensten mest arbetande presters underhåll) den svenska kyrkan väl ej på långt när drifvit till den höjd som den engelska, men som dock hos oss är mer öfligt än eljest hos våra trosförvandter. Att, oaktadt de partiela klagomålen öfver prestbrist, hvilka äfven genom egenheten af vår stiftsförfattning (i följd hvaraf kyrkans egentliga verksamhet är underkastad åtskilliga besynnerliga inskränkningar) kunna låta höra sig i ett eller annat stift, under det de ej märkas i andra; att, säger jag, oaktadt sådana klagomål, det likväl med presterskapets stora antal hos oss eger sin riktighet, derför kunne vi åberopa vitsordet af en teolog, hvilken vi ha att tacka för flera upplysningar, och som sålunda redovisar för nämda förhållande[3]: »I äldsta tider fans endast en prest i hvarje församling, och detta förhållande fortfor äfven efter reformationens införande i Sverige. Undantagen hörde ännu till sällsyntheter, framför allt i landsförsamlingar, såsom ännu i dag förhållandet är hos våra trosförvandter i Tyskland, Danmark och Norge. Dock i vidsträcktare och folkrikare församlingar blef behofvet af embetsbiträde känbart; de som i följd häraf förordnades att i dylika församlingar biträda pastorerna kallades kapellaner och motsvarade temligen nära vår tids adjunkter. Sådana extraordinarie prestmän voro dock i allmänhet få, och biskoparne voro

---

[3] Jfr Svenska Litteraturföreningens Tidning 1837, n:r 12. Recension af *Handlingar rörande prestbristen i Lunds stift*.

strängt förbjudna att ordinera flere prester än behofvet fordrade, — ett förbud som aldrig blifvit upphäfdt, ehuru man numera fått ett annat begrepp om behof än det i äldre tider rådande. Från slutet af 1500-talet till slutet af 1600-talet infördes småningom den förändring, att dessa förut *personela* kapellaner blefvo *residerande* kapellaner (en i andra länder bruklig distinktion och benämning); de fingo då boställen och viss lön, ej blott af pastor utan af församlingen, sig anslagna. Konung Karl IX gjorde början till denna reglering, hvilken ursprungligen omfattade endast de vidsträcktare och folkrikare pastorat, i hvilka pastor redan förut varit nödsakad att hafva ett ständigt embetsbiträde; ändamålet med den nya regleringen var, att pastorerna i dylika pastorat icke skulle vidare behöfva personela kapellaner, hvilkas hela tjenstebefattning öfverflyttades på innehafvarne af de nu inrättade sacellanierna. Men småningom blef, under loppet af 1600-talet, antalet af sacellanier ökadt öfver behofvet (hvarpå författaren anför exempel), och i medlet af detta århundrade återfinne vi personela kapellaner, hvilka man då börjat kalla adjunkter; dock, vid denna tid förekomma de blott såsom sällsynta undantag från den allmänna regeln, att de nyligen inrättade sacellaniernas innehafvare skulle i alla hänseenden intaga de forna personela kapellanernas platser, således äfven vara sjelfskrifna vikarier vid pastorsvakanser samt då pastorerna af sjukdom eller ålderdom vore oförmögna att sjelfva förrätta sina embetsåligganden. Orsaken, som först föranledt förordnande af särskilda adjunkter, var säkerligen den, att någon gång både pastor och komminister i en församling befunnos vid samma tid hafva med döden afgått eller båda vara af sjukdom eller ålderdom urståndsatta att pastoratet förestå, då tjenstens bestridande således måste åt särskildt tillförordnad prestman öfverlemnas. Men småningom blefvo församlingarna vana att anse kapellanerna icke såsom pastors medhjelpare, utan såsom ordinarie församlingslärare med särskilda till deras befattning hörande pligter och rättigheter. Genom kyrko-ordningen af 1686, kap. 24 § 26, blef ock för adjunkters förordnande lag stadgad, sedan under nästföregående åren flera resolutioner för särskilda stift blifvit i detta ämne utfärdade. Men länge blef den här gifna föreskriften högst sparsamt och endast i trängande fall använd, till dess de många verldsliga bestyr, med hvilka pastorerna öfverhopades, jämte flera andra orsaker, allt mer ökade behofvet och antalet af adjunkter. I senare tider har ännu en klass af svagt lönade

prestmän blifvit bildad af de skolmästare, hvilka tjenstgöra vid sockenskolor; och på detta sätt befinnes antalet af prester mångdubbelt större i vår tid än i någon föregående, och i vårt land vida betydligare än hos våra trosförvandter i Tyskland, Danmark och Norge. *I hela Norge* t. ex. *uppgick presternas antal år 1836 till fyra hundra sjutiotvå* (jfr skriften: Universiteten i Kristiania och Upsala. Kristiania 1836) *och* (vid samma tid endast) *i Upsala stift till fyra hundra sextiotre*»[4].

[4] Hela den till presterlig tjenstgöring förpligtade ecklesiastik- och skollärarestaten i Lunds stift utgör *tre hundra femtioen personer*. Inom Upsala stift med sitt talrika presterskap är det likväl så olika fördeladt, att i norra delen en prest räknas på 1000 personer, men i den södra en på 530. I den norra är den presterliga tjenstgöringen genom lokalen dock vida mödosammare.

TREDJE ARTIKELN.

Ändtligen lärer man få höra ännu ett nytt förslag till en ny skolordning, torde någon af mina benägna läsare säga. Jag ber om förlåtelse, i fall jag dermed ej heller denna gången skulle kunna uppvakta; ehuru det allmännaste inkastet mot mitt företag, att mina historiska och teoretiska utflygter allt för litet peka till ett bestämdt *praktiskt* mål, ej är mig obekant. — Emellertid, skulle vi ej kunna tillbringa en stund med hvarandra i betraktelse af hvad man i grunden menar med detta *praktiska?* Jag anhåller derför att ännu få kasta en blick tillbaka och omkring mig, innan vi gå vidare.

I mitt första kaotiska blad ha i synnerhet tvänne förargelseklippor befunnits utkastade. Jag kan ej undanrödja dem. Att göra dem till vägvisare, i stället för stenar i vägen, är visserligen min uppriktiga önskan. Man skall då ursäkta mig, om jag vid dem söker uppehålla allmänheten — eller, om man icke förlåter mig det, så är det mig ej obekant, att allmänna stråkvägen öfver allt är nog *bred,* att jag med mina väganläggningar och vid min stenhop beqvämligen kan lemnas utan uppmärksamhet.

Den ena af dessa stötestenar var *skolans emancipation från kyrkan.* Jag har i ett föregående blad sökt förklara meningen dermed. Förklaringen gick hufvudsakligen ut på att visa, att det yttre privilegierade sambandet mellan bägge är numera skadligt för bägges inre sammanhang, hvilket sammanhang består i vetenskapens medvetande af en *religiös* princip, och kyrkans af en *vetenskaplig.* Kanhända skall den betraktelse vi gå till mötes äfven kasta ett nytt ljus på detta ämne. Det så uppfattade förhållandet blir visserligen ett *koordinations*-förhållande emellan bägge, — hvilket ännu är temligen fräckt i mångas tanke. Jag är olycklig nog att yttra mig fräckast, då jag menar som bäst, och har till besvarande af anklagelsen ej bättre svar än ett längst gifvet, som fallit under samma fördömelse, men hvilket jag ändå ej kan undgå att här upprepa, emedan det, enligt min uppriktiga öfvertygelse, uttrycker det

bästa jag vet. »Man hör å ömse sidor talas om subordination och företräde. Hvad vi först skulle vilja utbedja oss är, att man aflägsnade allt slags tanke, såsom hade man här på minsta sätt att göra med en så kallad *hedersfråga*, en lumpenhet, som innebär ett okristligt högmod, och hvarifrån vi knappast kunna fritaga de eljest välmenande så kallade rättrogne, som i sin ifver äfven nekat sina vedersakare både namn och egenskap af kristne. Hvad mer, om ock uppenbarelsen tjenar? — Hvem har tjenat såsom Jesus Kristus? Har han ej varit allas vår tjenare? Är han det ej ännu i dag? Såsom han sjelf säger: *Menniskones son är icke kommen, på det han vill låta tjena sig, utan att han vill tjena och gifva sitt lif till återlösning för många.* Är ej detta den eviga barmhertighetens outsägliga mysterium, hvarvid tanken vill upplösas i beundran och ödmjukhet? Vi för vår del äro öfvertygade, att en trogen, sanningsälskande forskning alltid leder till detta mysterium, ifrån hvad riktning den också begynner och hvad färg den ock bär. Vi kunna tillika ej undgå att påminna om gången i all forskning: nämligen att den begynner med att underordna sig sitt föremål, hvarvid detta, i mån af sin verkliga höghet och makt, allt mera stiger och slutligen fattar forskaren sjelf, under dennes bemödande att hålla det under sig. Skriften säger, att patriarken Jakob har brottats med Herren. Än i dag tillåter han denna lek till sina barns undervisning. Ty menniskan är barnet i hans hus» [5]. Det fräckaste af alla ord är: »att himmelriket lider våld»; och likväl står det skrifvet [6].

Det andra, som i nämda blad lärer förefallit kanhända ännu mer stötande, har varit dess förmenta *instämmelse* i *tidens* öfverklagade *materialistiska riktning* och mina såsom vanvördeliga ansedda yttranden om det höga och *ideala*. Ej om detta i sig sjelft, hoppas jag. Jag behöfver blott upprepa orden i samma blad: »det är ju det högre och mäktigare? Skulle ej, om materien så jäser, det ideala ha liksom råkat i lägervall? Och är detta sjelfva det idealas skuld?» Jag vill ej nöja mig med att emot ofvanberörda anklagelse endast sätta försäkringen, det ingen kan hysa mer vördnad för det högre och andliga än jag, utan jag vill äfven, efter förmåga och i korthet, här framställa, huru jag förstår och, efter närvarande tids lägenhet, tillämpar denna vördnad. Kanhända skall, om efter denna för-

[5] Tal vid svenska bibelsällskapets allmänna sammankomst den 29 Mars 1836.

[6] Matth. XI: 12.

klaring bladet omläses, man finna, att det ej innehåller så lösa, sig sjelfva beskådande och till åskådande framkastade hugskott, som många förmenat.

Anden är ett osynligt väsende och uppenbarar sig i verk och gerning. Att derutinnan se och söka begripa honom, kan blifva uppgiften för en ödmjuk lefnad, särdeles hos den, som till verk och gerning ej med stor förmåga blifvit utrustad, men ej vill stiga utan föda ifrån lifvets bord. En sådan, mer åskådare än deltagare, finner snart — liksom Hamlet inför sin faders ande — att det osynliga, verksamma väsendet är än här än der, men säkerligen tillstädes hvar något i djup eller höjd tilldrager sig, som synes gå ut på förstöring eller skapelse. Mig har det förefallit, som om anden, efter att länge ha hvilat på höjderna, nu arbetar i djupet.

Det har funnits tider, då menniskan mest synts handla genom vissa utkorade eller sig sjelfva utkorande representanter; det har funnits andra (korta, snart öfvergående), då hon blifvit bragt derhän att sjelf representera sig sjelf (hvilket för en ovan går derefter). Skulle ej en af vår tids egenheter vara, att det ett ögonblick fallit menniskan före att presentera sig i den menskliga societeten? — En blick, huru dermed egentligen står till, torde vinnas genom detta uppträde.

Hvad är tidens stora politiska faktum? Att de privilegierade ståndens välde, såsom sådant, är på fall; att höga samhällsställningar ramlat; att allt befinner sig plötsligen på jorden; att hvar och en måste begynna att tjena sig upp nedifrån; att samhällskraften sjunkit till ett *tredje stånd* (till en början mycket liknande ett obestånd) och der nu som bäst söker samla sig.

Det tredje ståndet var till sin största del det näringsidkande, det industriela. Framträdande i offentlighetens ljus gör det rätt i att ej skämmas för sin handtering. Dess intresse, det industriela, har blifvit det öfvervägande i alla stånd. Det har gjort sin egen angelägenhet — till verldens. Deri ligger både dess styrka och dess svaghet. Vi vilje betrakta det under bägge synpunkterna, för att se både hvad det har och hvad det saknar.

Till dess *kredit* hör:

1. Det har åter bragt *arbetet* till heders, varandes ifrån början jorden nog nära att ej ha kunnat glömma den första lexan: »du skall äta ditt bröd i din anletes svett». Det ligger en *välsignelse* i dessa gudomliga ord efter fallet; och likväl

synas de uttalade i sammanhang med en *förbannelse.* Det har bragt mig på underliga tankar om Guds ord.. *Saken,* det välsignelserika innehållet, är der öfver allt. *Namnet* synes ofta ett helt annat, liksom uttaladt af en mun, som ej rätt känner det himmelska språket, är tolk för hvad den ej rätt förstår, förbannar der välsignelse var menad, eller ock tvärt om. — Derför är ock min uppriktigaste mening, att menniskan, i afseende på inre, sant språkförstånd, ännu alltid befinner sig uti Adams kasus i Eden, inför hvilken Gud förde allahanda djur på marken, att menniskan måtte se hvad de skulle heta och nämna dem. *Låt saken tala!* lärer således vara första grundsatsen för språkkunskapen (som för all annan), hvarvid man borde komma i håg, att äfven vår Herre ej funnit (och ej finner) det under sin värdighet att vara skolmästare.

2. Det är en *fredens* härold på jorden. Huru skulle industrien kunna vara en samhällenas hufvudangelägenhet, om ej vapnen hvilade? Huru oändligt har ej den fredliga gemenskapen mellan menniskor stigit inom jämförelsevis kort tid! Har tidens anda i något afseende så visat sig verksam som i skapandet af sådana kommunikationsmedel? Hvilka eröfringar äro numera de fruktbara, om ej de fredliga genom kolonier, handel, odling, förädling? Jorden är en verkstad, der ej mera förnämligast vapen smidas. Hvar sådant försiggår, är det ej utan en stor betydelse. Ja, man har i många afseenden rätt att säga: för *yttre* fred har det europeiska tillståndet kanhända aldrig erbjudit större garantier; och krigarestorheten torde med Napoleon för lång tid vara gången till hvila. Jag medgifver, att det *inre* lugnet på långt när ej erbjuder samma utsigter som det *yttre.* Men äfven de inre gemensamma farorna bidraga att hålla de yttre i tygeln. Bedrager man sig, om man skulle förmoda, att den europeiska atmosferen ej för det närvarande är så beskaffad, att militärdespotien kan, utan egen våda, skicka sina verksammaste medel långt inom dess område? I synnerhet om en tydlig providentiel mission i odlingens eget intresse för en sådan makt ligger åt ett *motsatt* håll.

3. Det har födt en egen vetenskap — *rikedomens* (äfven kallad nationalekonomi), som, märkligt nog, genom den blott formela konseqvensen af sin abstrakta grundsats om *handelns frihet* kommit till den vackra, lika på samhällen som enskilda tillämpliga slutsats, *att all genom lofliga medel förvärfvad rikedom är i sig sjelf en välgerning för alla:* en slutsats som det

blott fattas underlaget af ett motsvarande sinnelag, för att alstra ej blott rikedomar utan dygder.

Vi komma nu till *debet* och märka följande poster:

1. Med det blott på materiela mål gående arbetet följer såsom pris en *hvila,* som också finner sin lycka i materiela njutningar. Med *kapitalistens hvila,* der han vill njuta den, kan svårligen något annat jämföras. Åtkomlig, blott i den mån han sjelf det tillåter, för taxor (ty det finnes i hans belägenhet många utvägar att undvika dem), synes han ensam i besittning utaf ett rent öfverskott af njutningsmedel. Ligger hans kapital i publika fonder, i hvilka nationen skuldsatt sin egen framtida arbetskraft, så är *han* den privilegierade varelse som njuter och tär på denna, och skulle hans eget arbete tillika ej vara skapare af hans egen lycka, så blir denna, utan ett värdigt bruk, så mycket mer ett föremål för hat och afund. Skulle ett nytt slags *borgerlig adel* — en aristokrati af vattenbi och drönare — vilja bilda sig af en *sådan* klass, så är den i sjelfva sin uppkomst förlorad. En *adel* har uppkommit i verlden, emedan han ursprungligen var ställd på *pligter, som ej kunna betalas,* och derför var *äran* hans själ; och ej annorlunda kan han existera. Men slutligen kan lifvets räkning för ingen salderas, om man ej *betalar med sin person;* och äfven *borgaren* måste lära sig — vid straff att eljest med nesa fördrifvas från det rum, på hvilket samhällets utveckling honom stält — att det är *denna* betalning som sist erfordras; att han ej är till för att, för lego, åt sig beqvämligen låta administrera försvar, liksom själavård och rättvisa, utan att vara genom dygder, om ej genom embete, tillika soldat för sitt land, prest för sin familj och domare för sitt hus. I sjelfva verket, om ett *medelstånd* allt mer intränger på de förra ståndens område, så kan detta endast både bibehålla sin plats och med sig förbinda de förra derigenom, att det söker i mensklig enhet förbinda deras dygder.

2. I det föregående finnes redan den fara antydd, hvilken en, nu förnämligast till aktivitet kallad samhällsklass löper, i fall den sätter sitt mål i passiv njutning. Denna fara kommer, såsom nästan all fara nu för tiden, ej från höjderna, utan från djupet. Den står bakom den beqvämt njutande, förfärlig, — i mensklig skepnad, men ofta med ett vilddjurs passioner. Skulle det väl vara den merberörda, till det yttersta bragta *menniskan* i samhället? den nakna, den hungrande, den hemlösa — *lösdrifvaren* på jorden, men åt hvilken jorden hvarken

mera har fri stig, eller luften fritt anderum? — Ej annorlunda. — Vi ville tala om mensklig *rättvisa* och menskligt *förbarmande.* Härvid är nästan för mycket att känna och tänka, för att kunna tala; emellertid, hvad vi förmå må komma i den tredje och sista debetposten.

3. Är det väl sant, hvad några sagt och flera känt: att vår beprisade civilisation är en fortgående sjukdom, som började med patientens svindel i hufvudet, fortgick till trångbröstighet och nu yttrar sig i en svällande buk och uppproriska, såra ben? — Är det väl sant, att elände bor under den lysande klädnadén och mycken ångest i hjertat? — att lifsandarne dels doft slumra, dels endast kunna känna sig i förstörelse (som ock kallas förströelse), och att yrseln, i ord och åthäfvor, den utbrytande feberns kännetecken, redan inträdt? — Är det sant, att lifvet liksom rasar emot sig sjelft, sedan det länge erfarit en döfvande, dödande tyngd, under hvilken man förespeglat patienten: »att intet annat är än hvad som icke är» (för att tala med Shakspeare), eller, om det en gång varit till, likväl långt före detta blifvit liflöst — slentrian, rutin, tradition — allt passeradt — teori, praxis, ända till vår religion, som är en sedan aderton hundra år passerad historia? — Är det sant: så må folkens lärare först och främst rifva sina kläder och strö aska på sina hufvud. — Vi svare, att allt är sant, om det *sista* är sant, och dermed sjelfva lifvets källa uttorkad. Men vi äro öfvertygade, att kristendomen är någonting annat och *mer* än en historisk händelse och en historisk tro. Vi äro öfvertygade, att den är ett *odödligt lefvande, närvarande faktum,* hvilket hvar och en, i den dag som är, kan erfara; vi äro öfvertygade, att en *förnummen närvarande, allestädes närvarande Gud* är den upptäckt, verlden åter behöfver göra, och att endast denna återvunna förnimmelse är återvunnen helsa. — På gudomlig *rättfärdighet* och *barmhertighet* består verlden, äfven om hon ej vet det; men hon behöfver veta det, för att i sin mån öfva bägge.

De timliga, nu öfvervägande intressena vinna på att vara de *närvarande.* De eviga, för att verka, måste ock kännas såsom *närvarande.* En i det närvarande så ingripande handling, att den (ehuru ingen är utan följd) dock i synnerhet bär frukt för det tillkommande, förtjenar väl namn af *praktisk.* I högsta måtton praktisk är en ur känslan och i medvetandet af det eviga gjord handling; ty den verkar för evig frukt. Praktiskt kallar jag *företrädesvis* det handlingssätt, som vet med

sig, att det sker under den allseende Gudens ögon och derför har *välsignelse* med sig [7]. Vi måste taga våra saker kort och godt och ha ej bättre kunnat uttrycka hvad *vi* i grunden mena med det *praktiska*.

Dermed tänker jag ock, att vi befinna oss midt på *uppfostrans* område.

I *gudsfruktan, seder, kunskaper* består denna. Vi vilje — ej utan afseende på det föregående — försöka att säga några ord om hvardera.

För det första. »Lef utan skuld, ty Gud är när» (Innocue vivito; numen adest) skref en naturens fromme tolk, af dess herrlighet betagen, såsom en minnesregel för sin egen lefnad [8]. — Men hvar har nu känslan af en *närvarande Gud* dolt sig, särdeles i den så kallade bildade, upplysta verlden? Redan för *hedningen* är den ej främmande, ehuru han illa vänder den mot de skapade tingen; och om han hör gudomen gångande genom verlden uti stormen, åskan eller på de stora vattnen, och höjer tillbedjande ögon och händer mot sol, måne och himmelens här, så faller likväl dervid i hans dunkla själ en aning af det onämnbara väsende, *hvars skugga är ljuset,* såsom en gammal har sagt. — Och hvad är då *vårt* ljus, *vår* upplysning? — Det är en dunkel innerlighet i de enkla menniskoslägters seder, som ännu meddelar en välgörande värma åt den aflägsna betraktaren, under det han tillika allt för ofta måste rysa vid branden af hatfulla passioner, som, emellanåt upplågande ur denna dunkelhet, belyser förskräckliga afgudabilders blodiga gestalter. Ty Gud har gjort menniskan efter sitt beläte, men den förvillade menniskan — sina gudar efter sitt eget. Det är religionens och religionernas historia. — Men dröjom ett ögonblick vid den ljusare sidan af det urgamla tillståndet t. ex. hos våra egna förfäder och hos ett annat folk, från hvilket den europeiska kulturen utgått, och hvars äldsta sånger verlden än förnimmer i Homerus. Vi upprepa dervid af oss förr sagda ord, som på menskliga samhällets ungdomsålder nästan öfver allt äro tillämpliga. »Först och främst, familjen är helig och på gudstjenst grundad. Sjelfva det ord *ve, vi,* som ännu i Sverige finnes bibehållet i så mången gårds och kyrkas namn,

---

[7] Läser man det första bladet, så torde det falla i ögonen, att vi der säga just detsamma om det *ideela.* Vi tillägga, att det är en med *afsigt* begången yttre motsägelse, för att antyda på en inre öfverensstämmelse.

[8] Linnés valspråk.

betyder i det gamla språket på en gång *boningsplats* och en *helig plats*. Ej annorlunda hos Grekerna. — Huset och dess frid var heligt. De pelare, som uppburo husfaderns och husmoderns högsäten, voro i Norden sirade med gudarnes bilder. Besittningstagande af en egendom var ett helgande. De första isländska kolonister förde eld omkring det land de ämnade intaga. Det kallades att rena eller helga landet. Eganderätten var en förläning af gudarne. Ännu kallar den svenske bonden hvad jorden bär: *Guds lån*. Hos Grekerna var *eldstaden* helig. Främlingen, som sökte skydd, satte sig i spisen, i askan, eller omfattade det altare, helgadt åt *Zevs vårdaren*, som stod på gården. Den fattige var en af Gud sänd gäst. »Från Zevs äro alla främlingar och fattiga», heter det hos Homerus. — *Offer* var tillika en högtidlig *måltid;* men redan de dagliga *måltiderna* voro tillika *offer*. Förstlingen af mat och dryck helgades gudarne. Det var den tidens läsning till bords; ty för enkla seder är ännu alltid måltiden tillika bön. Husfadern var prest för de sina; så konungen för sitt folk»[9]. — Det fans en *huslig andakt* hos dessa hedningar. Hvart har den flytt i våra seder? Och likväl behöfver troligen den döende menniskans hjerta att med en bön, lärd af en moder, vända sig till varelsernas far.

För det andra. Ej blott *först och främst*, såsom vi nyss sagt, utan både *först* och *sist: familjen är helig;* och denna känsla, öfvertygelse och sed upphör *aldrig* att vara grund och rot till all sedlighet på jorden. Den är religionens *hem* i verlden (ty religionen måste ock ha ett *hem*, ej blott en *kyrka*).

Vi ha nyss fästat uppmärksamheten på den snart alla gränser genombrytande, för framtiden högst betecknande *gemenskapen* mellan jordens folk och slägten, på den öfverhandtagande *kosmopolitismen*, med ett ord. Man prisar den såsom ett godt; man anklagar den såsom ett ondt. Den är och kan vara bäggedera. Den är en *upphöjelse öfver fördomar*, — ifrån den länge, äfven under civilisationens yta vidhäftande, primitiva råhet, som i hvarje främling såg en fiende och i hvarje utlänning en barbar, till de antipatier af alla slag, som obilligt söndra menniskorna. Men den är tillika en *upplösning af öfvertygelsen*, i hvilken menniskan, lik den från grunden lösryckta näckrosen, kastas, väg för vind, utan rot. Återstår således blott för henne att slå ny rot i sitt eget väsendes djup (der-

9 [illegible], s. 11.

till är hon kallad) och, då all gräns tyckes vilja fly, alla häfdvunna band upplösas, mot den pårusande mångfalden af föremål och behof åter befästa sig i sin första borg och i de enkla, oskyldiga förhållanden, i hvilka naturen sjelf bjuder hand åt sedligheten. Hon måste beställa om sitt hus. På sin egen härd måste hon först tända den rena låga, hvars ursprungliga värma fordras för att ge rätt lif åt alla menskliga förbindelser och af den oförvitlige husfadern göra den gode medborgaren. *Familjen* är i närvarande brytning af menskliga samhällens fall och återbygnad åter det vigtigaste element, på hvilken allt beror, liksom all odling med den begynte; hvarför alla jordens nationer ock vördat den såsom en gudomlig stiftelse. Och roten af denna rot är åter *äktenskapets helgd*, modern för all sedlighet på jorden [10]. Der äktenskapet är förderfvadt, är allt förderfvadt hos ett folk. Der det är rent, eller renar sig, der befästa sig genom de ljufvaste, heligaste band, mensklig ordning, midt under den hotande upplösningen af alla borgerliga förhållanden. Ty — för att åter upprepa en förr uttalad sats, hvilken senare tidens störste skald i de skönaste sinnebilder förklarat — »familjen är statens oförstörliga lifsprincip; der den bibehållit sig såsom en fristad för sedlighet, trohet och tapperhet, der mannen står för sitt hus, omgifven, stärkt af hustru och barn, med handen sträckt mot vän, med vapnet sträckt mot fienden:

Detta är vårt! så låtom oss säga och dervid beståndа;
Ty ännu blifva städs de beslutsamma folken berömda,
Som för Gud och för lag, för hustrur, barn och föräldrar
Stridde, föllo de ock för fiendehand tillsammans» [1].

För det tredje. Menskliga kunskapen har i sig en dubbel riktning, ehuru denna rörelse i grunden är en och den samma, nämligen en i sig sjelf återvändande. Den ena är *begreppets* arbete med *saken*, för att begripa, öfverväldiga den; den andra är dess *reflexion på sig sjelft*, då det liksom återvänder hem med sitt byte. Det ena är *mångfalden*, det andra *enheten*; det

---

[10] Det är ej utan betydelse, att verlds-gemenskapens verksammaste organ i nyare tider, den anglo-amerikanska rasen, med sina eljest i så många afseenden artificiela seder, lägger så stor vigt på denna helgd. Det är särdeles den vackra sidan i Nord-Amerikanernas seder. Derför är det dem ock billigt gifvet att föröka sig och uppfylla jorden.

[1] *Goethe*, Herman och Dorothea; och uppsatsen deröfver i *Den blå boken*.

ena mer det *materiela*, det andra mer det *formela* i den menskliga kunskapsverlden. Enheten, formen söker hvarje tid nödtorftigt att för sig uppgöra och lemnar den efter sig åt en efterföljande såsom *tradition*, och en slik *traditionel formalism* gör sig i uppfostran och undervisning så mycket mer gällande, som man i dem åt det uppväxande slägtet vill öfverlemna ej det osäkra, utan det redan *afgjorda*. Nu växer likväl å andra sidan mångfalden, det materiela förrådet i kunskaperna oupphörligen; ja, det kan finnas tider (och vår är en sådan), då den rastlösa jagten efter nya kunskapsföremål till den grad lyckats, — att villebrådets mängd vänder sig mot jägaren — att hela den materiela verldens mångfald liksom med ens bryter in öfver det menskliga sinnet och hotar att i sin ordning öfverväldiga det. Här äro goda råd dyra; och mensklighetens skolkollegium blifver ofördröjligen sammankalladt, med tillkännagifvande i sjelfva kallelsen: *att sakerna äro i uppror mot lärdomen*. I kollegium förmärkas olika meningar. En och annan, redan kanhända med svag syn och hörsel, klagar öfver blindt allarm och är af den tanken att ingenting har händt; andra förklara, att hela väsendet blott är ett oväsende, diktera till protokollet, att nya bommar skola sättas för lärdomen, så att sakerna hvarken slippa derin, eller ungdomen derut, hvilket kallas att statuera exempel; somliga förmena, att man likväl något måste ge med sig, och äro för en kapitulation, hvarvid likväl så många saker eller läroämnen trängas om inträde, att några röster, för att slippa vara af en egen mening, förklara sig för *pluraliteten*, eller att, då alla eller de flesta saker pocka på att läsas, så må de ock se sig om, huru de i lärdomen få rum; de sjelfva (nämligen lärarne) vilja dervid hålla sig på defensiven och söka, så godt ske kan, maka sig de påträngande från lifvet, under det de ifriga revolutionärer utanför ropa, att *sakerna* ha obetingadt rätt, att *deras* tid nu är kommen, att man måste öfverlemna sig åt deras *ledning*, då man väl får se hvad *nytta* de hafva med sig; och hvad mera en revolutionär yrsel kan hafva att förmäla, hvilken, såsom läkare väl veta, merendels är ett kujoneri, som slagit ut i en rasande tapperhet.

Den tafla vi kritat må, om man så vill, föreställa den bekanta striden emellan *realia* och *humaniora*. De sista ha trotligen sitt namn deraf, att de i sin tid gjorde sin man, eller voro en hufvudsumma af mensklig bildning; hvarför förträffligheten af deras innehåll äfven plägade utmärkas med namn af *klassiska* studier. Det gamla Roms och Greklands språk voro

i synnerhet deras föremål, och då ibland de på dessa språk till oss komna arbeten en stor del verkligen kunde gälla såsom mönster af skön form, så syntes en på dessa språk förnämligast grundad undervisning egna sig till fastställande af den *traditionela formalism*, hvarom vi nyss talat, så mycket mer som språken voro *döda*, och således, hvad dem beträffade, saken verkligen *afgjord*. — Den sista fördelen öfverdref man tydligen och har derigenom vid den utbrytande striden i synnerhet bragt sig i en falsk ställning. Ty verkliga förhållandet är, att latin och grekiska hvarken varit eller ännu äro verksamma genom hvad i dem är *dödt*, utan genom hvad i dem är *lefvande*. En sådan lefvande verksamhet kan åter visa sig och har verkligen visat sig på tvänne sätt. Endera derigenom att, sedan ett språk utslocknat såsom folkspråk, det till en del likväl ännu fortlefver, såsom latinet t. ex. ända till adertonde seklet fortfor att ännu till en stor del vara både *kyrkans*, *diplomatiens* och *lärdomens* språk [2]; eller ock, om äfven detta slutligen förändras, derigenom att de verk, hvari språket uttrycker sig, innehålla någonting *odödligt*. Det första förhållandet förgår mer och mer; hvad innehåller väl det andra? — Att detta lif, sedan det förlorat sitt *egna* organ, dock är egnadt att fortlefva i och genom *efterkommande;* hvilket ej annorlunda kan ske än så, att det ingår såsom en beståndsdel i dessas egen bildning, hvarvid det ock stryker af sig sitt döda och sätter om sitt lefvande i en ny form. Med ett ord: antiken kan uti moderniteten endast *lefva i fri öfversättning*. Men till en öfversättning hör tväggehanda: kännedom af det språk, *på* hvilket, och af det, *från* hvilket man öfversätter. Hvaraf, om man ser saken i stort, nödvändigt följer, att endast i den mån man förstår och innehafver de moderna literaturerna, man ock förstår och kan tillegna sig den antika. Det är så sant, att, med det moderna verldsmedvetandets egen utveckling, sedan ett halft århundrade, för antikens *rätta* förstånd och således *verkliga* lif, långt *mera*

---

[2] Också nytjades det i dessa afseenden, så länge förhållandet ännu varade, med stor frihet och beqvämlighet och riktades oupphörligt med nya ord och vändningar, såsom ett lefvande språk; ehuru en sådan utbildning, emedan den hade något onaturligt i sig, i stället för en *fortlefvande klassicitet* nödvändigt blef ett *fortskridande barbari.* Hvad säger man t. ex. om ett diplomatiskt latin, i hvilket talesätt förekomma såsom *alte-* eller *summe-memoratus* för *högt-* eller *högstbemälte*, *quarantia* för *garanti*, *quietatio* för *qvitto* och *interessati* för *intresserade*? Likväl skrefvo 17:de seklets svenska statsmän och andra sådant, och hvad har ej allt skrifvits på barbariskt latin?

blifvit gjordt än förut på sekel, under hvilka kunskapens synkrets i lärd okunnighet var mest stängd inom antikens egen. Och detta skulle man kalla en usurpation på den gamla, grundliga lärdomens område! Och häröfver skulle man sucka i mensklighetens skolkollegium! -- Vi kunna ej trösta dessa beklagelser med annat än förtviflan. Ty si — ej blott den moderna, till ett eget helt allt mera sammansmältande *europeiska* literaturen (sjelf redan en *verldsliteratur*) öfversvämmar allt mer den antikiserande formalismens trånga område, utan *Östern* reser sig; — ur dalar och från höjder, der menskliga odlingens vagga stod, tränga ljuden allt mera till vårt öra, blifva allt mer betydande, allt mera lockande. En stor epok förestår utan allt tvifvel, genom de nya, så stora, så mångfaldiga förbindelserna med Orienten, den *orientaliska literaturen* i Europa, af ny, rik, oberäknelig fruktbarhet för bildningen. Om den forna så kallade klassiciteten också nu får lemna plats för *denna* (ingen parveny, som den gerna vill kalla moderniteten, utan en nykomling med menskligketens äldsta anor), så hoppas vi i vårt hjerta, att det skall väl bekomma denna klassicitet och märkeligen uppfriska hennes lifsandar. Ty det är vår innerligaste öfvertygelse, att i den materiela som den ideela verlden, rätt fattad och rätt behandlad, *all lofling rikedom är en välgerning för alla.*

Och härmed hoppas vi att äfven ha förklarat vårt sista fräcka ord i det första bladet: *att den klassiska lärdomen får maka åt sig.*

FJERDE ARTIKELN.

Till saken! ropar man åt mig från flera håll, och har deri ej orätt. Endast ville jag anmärka att, så vidt jag vet, *saken* i denna fråga är ingen annan än — *menniskan;* hvarför jag önskade, att man ej måtte anse den tid förlorad, som vi egnat åt betraktelser, huru med högre menskliga angelägenheter i allmänhet nu för tiden står till. Derigenom befinna vi oss, enligt vår tanke, redan midt i saken, men äro nu också beredde att gå vidare.

I vår historiska framställning af ämnet visade det sig, huruledes en krisis i vårt läroverk yppade sig i medlet af förra seklet. Ett af dess symptom var nya fordringar å statens sida i afseende på *embetsmannabildningen,* utöfver den teologiska och latinska lärdom, hvilken genom orsaker, dels tillhörande den förflutna tiden i allmänhet, dels, såsom vi sett, egna för Sverige allt ifrån Gustaf Adolfs tidehvarf, varit förnämsta medlet för all högre bildning. Nu mera lifvades denna lärdom ej, såsom fordom hos Gustaf Adolf och hans män, af stora religiösa och politiska ideer. Den hade under en ståndsregering fallit under bevakningen af ett ståndsintresse. Också lemnades hela den del af läroverket, som sammanväxt med stiftsstyrelserna, i trots af de nya fordringarna, orörd. Dessa fordringar, kringgående det lägre läroverket, slogo i stället ned på universitetet och ville, ibland andra förändringar, der äfven organisera och med sjelfva högskolan förbinda en för flera statens ändamål lämplig elementarundervisning, hvarförutan en stor del af den ungdom, som ämnade sig till det allmännas tjenst, ansågs omogen för akademisk bildning. En klagan öfver studiernas förfall just hos samhällets högre klasser förnimmes; och det är från samhällets höjd den låter höra sig. Det är Gustaf III som ej långt före sitt uppstigande på tronen framträder såsom tolk för denna klagan angående svenska adeln. Vi ha omtalat hans plan att upplifva det forna kommunitetet vid Upsala universitet, såsom en elementär bildningsanstalt för ämnessvenner

af både frälse och ofrälse stånd till rikets civila och militära embeten. Vi ha anfört, huru detta förslag, på den tid då det gjordes, af brist på medel blef utan frukt. Efter konungens död erhöll det (1792) en inskränkt, men kostbar verkställighet i kadettskolan, sedermera kongl. krigsakademien vid Karlberg[3], såsom militärisk bildningsanstalt; under det man å andra sidan *nöjde* sig med — i fall man kan nytja detta ord om hvad i tre fjerdedels århundrade varit lika mycket föremål för ändring som klagan — att söka kontrollera den *civila* bildningen genom de akademiska så kallade civilexamina.

Femtio år sedan fordran på en ändamålsenligare offentlig bildning för embetsmännen, samhällets egentligen offentliga klass, så uttalat sig och så blifvit besvarad, framträder en annan samhällsklass i offentlighetens ljus, också med nya fordringar. Äfven för dessa tvekade ej staten att göra sig till tolk, och man ser regeringen taga initiativet både i deras erkännande och uppfyllande. — Sedan kanslersgillet den 9 Mars 1803 underdånigst anmält, »att det allmänna saknade alla publika anstalter till uppfostran och handledning för borgaren, näringsidkaren och de statens medlemmar, som, utan behof af lärdomsinsigter, likväl fordra den nödvändiga förståndsodling, hvarigenom deras danande till dygdiga och gagnande medborgare kunde blifva säkert och pålitligt», utarbetades en förnyad skolordning, som den 7 December 1807 erhöll kunglig stadfästelse, såsom orden lyda, »på försök och till efterföljd under fem år». Vid trivialskolorna — heter det i 1807 års skolordning — bör tillfälle gifvas, icke allenast till den undervisning, som är nödig för ynglingar, hvilka ämna sig till egentligen *lärda* yrken, och till inhemtande af de kunskapsgrunder, som äro nödiga för dem, hvilka i *embetsmannavägen* vilja söka sin fortkomst, utan äfven för dem, som i *näringarna* vilja ingå. Det var första gången, som undervisningen för de sistnämda af staten erkändes, ej blott såsom ett *bihang* till skolan, utan såsom en *integrerande del* af densamma. I sammanhang härmed föreskrifves (6 kap. § 1), att första klassen i trivialskolan skall vara förberedande för *alla* skolepiltar, så att de, som ämna sig åt literära yrken, i vanlig ordning uppflyttas till de i trivialskolan befintliga öfriga klasser, och de, som ämna sig åt näringarna till apologistklassen; hvarjämte angående de senare dessutom förordnas, att

---

[3] Det skedde genom förflyttning af sjökadettskolan i Karlskrona till Karlberg och utvidgande af densamma äfven för landtarmeens behof.

de mera försigkomne böra uti historia, geografi, elementen i geometri, mekanik och fysik samt moderna språken undervisas *gemensamt* med den öfriga ungdomen i skolan och gymnasium. — Vi ha i ett föregående blad haft tillfälle att fästa uppmärksamheten på mer än en vigtig författning från den tid, hvilken äfven denna förordning tillhör. Vi ha citerat dess smidesstadga, dess enskiftesstadga, som bägge i Sverige gjorde epok. Vi skulle i samma mening vilja citera dess skolordning, som först i vårt land upptog borgareskolans bestämmelse inom läroverket, i fall denna förordning nått sitt mål; hvilket den — oaktadt 1810 års ständers i samma anda uttalade önskningar — *icke* gjorde; emedan både angående ändamålet och medlen för dettas vinnande en meningsstrid uppstod, som ännu icke är bilagd.

När de fem profåren för denna skolordning tilländalupit, förordnades år 1812 en uppfostringskomité, som, efter granskning af 1807 års skolordning, borde uppgifva förslag till en ny, »lämpad efter tidehvarfvets kraf och fosterlandets sanna behof». Ett sådant underdånigt förslag utarbetades äfven och inkom den 8 April 1817, men blef, i anledning af de genom presteståndets ecklesiastik-utskott vid 1818 års riksdag och från andra håll gjorda anmärkningar, underkastadt en omarbetning; hvarefter det erhöll nådig stadfästelse och är den nu gällande Kongl. Maj:ts förnyade skolordning af den 16 December 1820.

Både förslaget af år 1817 och skollagen af år 1820 stadga och genomföra en grundsats, hvilken det förra uttrycker med följande ord: *»att uppdraga en bestämd gräns emellan de skolor, som äro ämnade att dana vetenskapsidkare och tjenstemän, hvilkas embeten fordra vetenskaplig bildning, och dem, i hvilka ungdomen skall uppfostras till sådana yrken, som med vetenskaperna icke stå i något egentligt samband»*. Det sammanhang, som 1807 års skolordning åsyftat och till en del föreskrifvit emellan bägge dessa slags läroanstalter, upphäfdes sålunda, och söndringen gjordes till princip.

Det var att tvärt afskära fordringarna på en medborgerlig gemensamhet och enhet i uppfostran, hvilka, till en del redan erkända af den föregående tiden, sedan 1809 allt mera velat göra sig gällande. De höjdes ännu lifligt vid 1823 års riksdag, till och med hvilken man kan säga att det *nya* i 1809 års samhällsskick försökte att ge sig ett slags sjelfständig utveckling; hvaremot ifrån denna tidpunkt det *gamla* (under namn af det nationela, det svenska), hvilket redan uttalat sig

i läroverksfrågan, begynte få allt större insteg. Nämda riksdag sysselsatte sig äfven med läroverksfrågan i hela dess vidd; hvarvid påstods, att den behandling, den hittills erfarit, i dubbelt afseende svikit det allmännas väntan, då uppfostringskomitén icke omfattat *det hela*, ej heller ens fullständigt den *del*, hvarinom den sig inskränkt, nämligen elementarläroverken. I förra afseendet anmärktes, att hvarken *folkskolan* eller *universitetet* blifvit vidrörda; i det senare, att *elementarläroverken* hvarken blifvit ordnade med tillräcklig uppmärksamhet på vetenskapens eller statens nya fordringar. Det sista var i grunden samma klagan, som låtit höra sig allt ifrån medlet af förra seklet, öfver en allt för inskränkt grund för embetsmannabildningen i allmänhet, så länge läroverket förnämligast beräknades för det andliga ståndets behof. Man framdrog nu åter de så kallade civilexamina vid universitetet, hvilkas otillräcklighet blef föremål för nytt klander. Man stötte sig på, att uppfostringskomitén, vid uppgående af den omförmälda *gränsen* och vid rangerandet af vetenskapliga eller icke-vetenskapliga yrken till höger och venster om densamma, ej utan en viss förlägenhet placerat hela militärbildningen på sistnämda sida[4]. Detta bidrog väsentligen att gifva hela frågan en ny riktning. — En motionär på riddarhuset yrkade militärundervisningens införlifvande med det allmänna läroverket och förband dermed förslaget om krigsakademiens upphäfvande. Motionen återkom från vederbörligt utskott endast med tillstyrkande af en revision öfver den *militäriska* undervisningen, hvilket föranledde flera utförliga yttranden angående läroverksfrågan i dess helhet. Ridderskapet och adeln samt bondeståndet, der yttranden i denna syftning läto höra sig, kunde likväl vid återremiss till ekonomi- och stats-utskotten ej genomdrifva tillstyrkandet af en *allmän* revision öfver undervisningsanstalterna i riket. — En sådan för elementarläroverken hvart tredje år var redan i den nya skollagen föreskrifven. Uppfostringskomitén hade äfven förut erhållit Kongl. Maj:ts befallning att författa ett förslag om tjenligaste inrättningen af pedagogier och folkskolor, samt att öfverse akademiska konstitutionerna, särdeles i hvad som rörde studentexamen[5]. Genom kongl. brefvet till samtlige

[4] Förslaget af 1817, s. IX.

[5] En interimsstat för rikets gymnasier och skolor hade, med begagnande af de tillgångar (3292 tunnor 23 kappar kronospanmål) hvilka 1818 års ständer på Kongl. Maj:ts proposition beviljat, den 22 April 1819 blifvit utfärdad.

landshöfdingar och konsistorier af den 14 Juni 1820 hade en nogare eftersyn vid antagandet af skolmästare på landet blifvit anbefald [6].

Den rörelse läroverksfrågan fått vid 1823 års riksdag fortfor att visa sig liflig efter densamma. Från en speciel undervisningsanstalt ibland dem, hvilka uppfostringskomitén placerat till venster om den beryktade *gränsen* (och således på den *olärda* linien), utgick — egentligen framstäld i en redogörelse för denna anstalt — den första omfattande öfversigt af *hela* läroverket, jämte grunddragen till en plan för dess reform [7], redan förut yrkad i skrifter af samma anda [8]. Den 21 December 1825 täcktes Kongl. Maj:t förordna en ny komité att, under ledning af H. K. H. kronprinsen, i ett sammanhang granska tillståndet af rikets allmänna uppfostringsverk och att dervid föreslå de förbättringar, som kunde anses behöfliga. Under denna komités långvariga öfverläggningar betraktades den så kallade *olärda linien* från alla håll. Den befans slutligen af de flesta *äfven* vara en *lärd* linie, som kunde utdragas att träffa all bildnings mål, fast den ej gick genom de lärda språkens gebit; hvadan i komiténs den 20 December 1828 afgifna betänkande dess pluralitet tillstyrkte, att vid *elementarläroverken böra tvänne bildningslinier finnas: en för klassiska språkens literatur, i förening med den moderna; och en för denna senare, skild från den klassiska;* dock så, att *realkunskaperna drifvas lika på bägge bildningslinierna.* — En ny elementarskola, enligt dessa grundsatser, inrättades på prof i hufvudstaden och trädde den 15 September 1828 i verksamhet. Den undantogs från den gällande skolordningens föreskrifter och erhöll sin del i det anslag, som vid 1828 års riksdag i allmänhet beviljades åt rikets undervisningsverk [9]. Enligt hvad

---

6 Emedan till Kongl. Maj:ts kunskap kommit, »att personer kringrest och i socknarna på landsbygden befattat sig med barnaundervisning, hvilka ej allenast varit oskicklige, utan äfven brottslige och till straff blifvit dömde».

7 *Berättelse öfver kongl. krigsakademien, afgifven till dess kansler af guvernören.* Stockholm 1824.

8 Såsom i skriften: *Förslag till enhet och medborgerlighet i de allmänna undervisningsverken.*

9 Denna andel blef 6,800 r:dr. Hela anslaget var 60,000 r:dr årligen, hvaraf 42,000 för elementarläroverken och 18,000 för universiteten och tillämpningsskolorna. Det hela uppgick ej till ¼ af hvad läroverkskomitén ansett erforderligt för universiteten allena. Vid 1834 års riksdag blef det förr nämda anslaget beständigt. Den sista lönere-

den för undervisningsverken nedsatta komité yrkat, att *student-examen bör kunna tagas antingen med eller utan de gamla språken*, skedde vid universiteten en förändring med denna examen, hvilken fick en ny inrättning (i Upsala från och med år 1831), der nämda grundsats blef gällande, enligt komiténs förslag, äfven för ynglingar som genomgått skola och gymnasium, men för sin framtida bana ansågo de lärda språken obehöfliga; dock med tillagd skyldighet för dem, som helt och hållet eller till en del ville begagna sig af en sådan dispens, att genom så mycket större framsteg i andra lärostycken detta godtgöra, hvarför en lika summa af betyg bestämdes för giltigheten af all studentexamen. Vitsord af godkända kunskaper i vissa ämnen föreskrefvos för dem, som ämnade framdeles någon civil examen undergå, äfvensom, genom Kongl. Maj:ts nådiga beslut af den 12 Mars 1831, för alla som till idkande af presterliga studier i teologiska fakulteten inskrifvas. Militär-undervisningen fortfor att sluta sig till det allmänna läroverket. Genom kongl. brefvet af den 24 Januari 1835 stadgades den sålunda bestämda studentexamen såsom vilkor för dem som ville anmäla sig till erhållande af första officersgraden vid kavalleri- och infanteriregementen. Den 23 September 1836 inkom till konungen generaladjutants-expeditionen för armeen med ett underdånigt memorial af innehåll: att under sistförflutna decennium, utom de 14 kadetter, som i medeltal hvarje år från kongl. krigsakademien blifvit till landtarmeen utexaminerade, denna armé årligen behöft omkring 55 officerare [10] och troligen framdeles behöfver ett lika antal; att för undervisningen af dessa, utgörande $\frac{4}{5}$ af hela det erforderliga antalet, hvarken lärdomsskolor och gymnasier å ena eller apologistskolorna å andra sidan synas tjenliga, då de förra utan undantag fordra alla tre de gamla språken, hvarifrån kongl. brefvet af den 24 Januari 1835 befriar blifvande officerare, och af de senare eller apologistskolorna äfven de få, till undantagen hörande, som bestå af 3:ne klasser, i alla fall äro otillräckliga att meddela de kunskaper, som för nu varande studentexamen, med dispens från de gamla språken, äro föreskrifna; hvarför underdånigst hemställes, om ej en eller annan skola inom hvarje

---

gleringen (ännu tills vidare) för elementarläroverken är af den 21 September 1833, den nya universitetsstaten af den 11 September 1837.

[10] Detta gäller endast om landtarmeen. Krigsmakten till lands och sjös behöfver årligen öfver hufvud 78 officerare, hvaraf Karlberg lemnar 17, så att 61 dessutom erfordras.

stift skulle kunna så inrättas, att ynglingar, som egna sig åt krigsväsendet, men sakna utvägar att på längre afstånd från föräldrar och anhöriga förskaffa sig dertill nödig bildning, måtte, ej mindre än de, som vilja inträda på andra banor af rikets tjenst, få tillfälle att i hembygden inhemta de kunskaper, hvilka deras yrke af dem kräfver, i synnerhet som dessa kunskaper äro af den allmänna beskaffenhet, att de gemensamt behöfvas af de flesta medborgare, som, utan att gå den så kallade lärda vägen, dock söka grundliga elementarstudier, hvarför de ej heller kunna anses främmande för elementarläroverkens ändamål. — Kongl. Maj:t har befalt domkapitlen att häröfver inkomma med underdåniga yttranden.

Vi äro i tillfälle att ur officiela källor lemna uppgifter [1], tillräckliga för en hvar att deraf kunna sluta till behof, hvilka för elementarläroverken böra anses lika litet främmande som det nyss uppgifna. Under de 11 åren 1822—32 hafva vid apologist- och lärdomsskolor samt gymnasier blifvit inskrifna 15,000 lärjungar, hvaraf omkring 5,000, eller något mer än $\frac{1}{3}$, tillhört apologistskolorna. Af de 10,000 som studerat vid lärdomsskolor och gymnasier har hälften, eller nära 5,000, icke afgått till andra läroverk och följaktligen (med undantag af döds- och olycksfall) gått till näringarna. Af hela antalet återstår således $\frac{1}{3}$, eller omkring 5,000, för den lärda vägen. Af denna tredjedel, som från lärda skolor och gymnasier verkligen afgått till annat läroverk, har åter knappast hälften [2] — eller i allmänhet blott en sjettedel af hela den vid elementarläroverken studerande ungdom — blifvit studenter. Emellertid underhåller Sverige 12 gymnasier och 42 lärdomsskolor med 464 lärare, som åtnjuta inkomsten af 26 prebende-pastorat, uppgifna endast till 13,070: 28. 2, och dessutom uppbära i lön 143,577: 38. 10, eller tillsammans 156,648 r:dr 19 sk. b:ko. Deremot finnas endast 7 apologistskolor och 39 särskilda apologistklasser med 64 lärare och ett anslag af 19,314 r:dr 19 sk. 11 r:st. Det vill säga, den *lärda vägen*, som blott behåller en *sjettedel* af hela rikets studerande ungdom till inträdet vid universitetet, upptager *sju åttondedelar* af elementarläroverkens hela lärarepersonal och *åtta niondedelar* af deras anslag.

---

[1] Enligt upplysningar, af herr statssekreteraren v. Hartmansdorff benäget meddelade.

[2] Af 4916 studerande, hvilka under de 8 åren 1825—32 afgingo från lärda skolor och gymnasier till annat läroverk, hafva blott 2,356 blifvit studenter.

Vi ha härmed fört till slut en för vårt ändamål tillräckligt fullständig historisk öfversigt af läroverksfrågan i Sverige. Deraf kan intagas: att det nu är 89 år sedan fordran af både den *civila* och *militära* bildningens närmare införlifvande med *allmänna* läroverket offentligen gjordes [3]; att det nu är 35 år sedan samma fordran, väl ej först uttalades, men offentligen erkändes i afseende på den *medborgerliga* bildningen, äfven för *näringsidkaren*, för hvilken, enligt kanslersgillets hemställan af den 9 Mars 1803, »publika anstalter saknades»; och slutligen: att samma fordringar dels ännu äro ouppfylda, dels ej så uppfylda, att ändamålet kan anses vunnet. — Hvad är orsaken? Svarade vi, att en af orsakerna till denna angelägenhets sena och ofullkomliga utveckling i Sverige är att *läroverksfrågan*, hos oss mer än annorstädes, varit eller ansetts vara en *ståndsfråga*, gemensam för det *andliga* och det *lärda* ståndet, här under samma privilegier förbundna och derför egande ett förenadt intresse mot den utanför allt mer uppväxande *oprivilegierade* verldsliga lärdomen, så hade vi sagt en *sanning*, ehuru vi medgifva, att detta svar ej innefattar *hela* sanningen. Vi känna den tidsålder af ära och glans, med hvars minnen, utan dess dygder, vi allt för mycket trösta oss, då den andliga och verldsliga lärdomen i stora, på en gång religiösa och politiska ideer hos Svenskarne egde sammanhang och lif. Vi ha utmärkt en annan ålder, då detta sammanhang upplöstes, detta lif slocknade, under det de former, hvari det hade uttryckt sig, stodo qvar och blefvo en makt för sig. Men äfven under dessa formers lefvande tid är det verkliga tillståndet vid närmare granskning långt ifrån svarande mot väntan. Det gäller i synnerhet i afseende på läroverksfrågan, som alltid hos oss legat allt för mycket undan statens direkta inflytelse. Man skrifver ej svenska historien efter förordningar, har jag någon gång sagt. Det gäller ej i något afseende så som om svenska skolordningar. Vi ha fästat uppmärksamheten på Kristinas skolordning, förträfflig för sin tid och vitnande både om den lärdes och om statsmannens blick; angående dess verkställighet, med stiftsstyrelserna till organ derför, i en så orolig tid, hafva vi yttrat tvifvelsmål. Oss veterligen finnes den ej ens tryckt; liksom jag ej heller känner någon publikation i tryck af 1724 års skolordning, förr än den upptogs i Wallqvists ecklesiastik-

---

[3] Uppfostrings-kommissionens af år 1750 förslag omfattade äfven krigsvetenskapernas föredragande vid universitetet.

samlingar; likaledes äro Upsala akademis *konstitutioner* än i dag ej tryckta, med undantag af det utdrag angående studenternas seder och privilegier (innehållande åtskilligt ej mera lämpligt till vår tid), som finnes studenteden vidhäftadt. Det var en tid, och den är ej så aflägse, då ett sådant hemlighetskrämeri gjorde sig vigtigt[4]. Ett bevis på, huru mycket vårt skolverk ännu fasthänger vid gamla förhållanden, är att vår sista skolordning (deri skiljande sig från den af år 1807) ej ens tillåter dispens från *hebreiskan*, ehuru en sådan dispens i preussiska och sachsiska gymnasier långt före detta är medgifven; liksom i dem också föreläses mindre *teologi* än religionslära, sådan den för alla stånd är lämplig. I allmänhet gäller i Preussen såsom grundsats: att alla så kallade »Fachstudien» ej höra till allmänna undervisningen.

Man lärer svårligen neka, att i denna vår anmärkning ligger sanning, men *hela* sanningen i ämnet innehåller den på långt när icke. Läroverksfrågans närvarande skick har egna drag för Sverige; men brytningen i densamma är gemensam för det civiliserade Europa och har yppat sig äfven i stater med det mest utbildade undervisningsverk, t. ex. i *Preussen*, der *skolans emancipation från kyrkan*, i den bemärkelse vi i ett föregående blad sökt förklara, redan är försiggången, och hela läroverket blifvit ordnadt under en sjelfständigare synpunkt. Vi hemta våra underrättelser om denna brytning ur ett ej länge sedan utgifvet arbete, författadt med afseende på en mängd i ämnet utkomna skrifter[5]. Man märker i de första af reformatorerna och deras lärjungar ordnade tyska skolorna samma tendens, som i de första svenska gymnasier, att vara universitet i smått. De förlorade sedermera denna karakter och blefvo hufvudsakligen lfiologiska läroanstalter, i hvilka likväl småningom allt flera nya läroämnen inrymdes. Sin uteslutande superioritet förlorade de filologiska studierna på de preussiska gymnasierna (det vill säga lärdomskolorna) år 1812[6]; ej så,

---

[4] Vill man se, huru en stiftsstyrelse låtit skolordningar gå öfver sig liksom ingenting passerat, så kunna Ödmanns *Hågkomster från Hembygden och skolan* läsas angående läroverket i Vexiö under hans ungdom.

[5] *Ueber die Nothwendigkeit einer Reform im Gymnasial-Unterricht* von D:r *Max Schmidt*, Rector der Lateinischen Hauptschule zu Halle. 1836. — Författaren är en moderat försvarare af det nu gällande preussiska skolsystemet, men både hans uppgifter och förslag synas oss leda till ett annat resultat, än han synes förmoda.

[6] »Diese superioritet haben die philologischen Studien auf den Preussischen Gymnasien durch das Abiturienten-edikt vom Jahre 1812 ver-

som om de (profana) filologiska studierna ej med stor ifver, ja vidsträcktare än någonsin, nu också drefvos; men ideen af den preussiska skolreformen synes ha varit att, jämte och i full bredd med dessa studier, ställa de vigtigaste öfriga; hvarför ej blott andra formela kunskapsgrenar, t. ex. matematiken, redan i elementarundervisningen stäldes ganska högt, utan äfven de så kallade *realia* i skolan fingo en vida större utsträckning. Bemödandet att i den lärda skolan gifva grundläggningen till en *universel*, tidens förnämsta riktningar omfattande lärdom, med bibehållande af dess klassiska karakter, har aldrig med större kraft, kostnad och uppoffring blifvit genomfördt. Men detta bemödande synes ock ha nått en höjd, der det lider af sin egen öfverspänning. Klagomålen, att systemet ej verkar fördelaktigt på ungdomen, låta allt mer från flera håll höra sig; och hvad t. ex. Diesterweg [7] och Lorinser i detta afseende påstått, om ock möjligen öfverdrifvet, har dock i sjelfva vederläggningarna framkallat medgifvanden, kanske ännu mer upplysande än anklagelserna.

Egentligen är det den öfver allt i Tyskland åter utbrutna striden emellan *humaniora* och *realia* som vi ha för ögonen: — en strid som det preussiska läroverket kraftigast sökt bilägga med att gifva bägge *lika* rätt, hvarigenom likväl en stegring af *bägges* anspråk inom *samma* skolor till den grad blifvit föranledd, att den väckt allvarsamma farhågor för ungdomens både fysiska och moraliska helsa. Den författare vi här följa känner blott två medel mot detta onda: *återgång* till den gamla klassiska grunden för skolstudierna, renad från allt för mycket intrång af främmande ämnen, och *afsöndring* af dessa, såsom föremål för egna skolor; ty, säger han, om äfven det sista ediktet af år 1834 [8] ej kunnat bilägga denna inre strid emellan olikartade ämnen, så återstår blott att gifva efter för den spänning, hvarigenom hvad hittills sammanhållits våldsamt sträfvar ifrån hvartannat, och låta *realskolan* såsom en mogen frukt falla ifrån trädet. Man erfar också häraf, att *realskolan* i denna

---

loren, und die übrigen Disciplinen haben einen ganz anderen Rang eingenommen». l. c.

[7] *Diesterweg*, Lebensfragen der Civilisation. 3 Beytr. s. 42. »Die Gymnasien sind an zwey Uebeln krank oder machen krank: 1. *Sie überfüllen den Schülern mit Massen des verschiedenartigsten Wissens;* 2. *Sie sorgen nicht für eine tüchtige Verarbeitung.* — I anledning af Lorinser's afhandling: *Zum Schutz der Gesundheit auf Schulen* är Schmidt's af oss åberopade skrift författad.

[8] Angående gymnasialkunskapernas pröfning vid afgång till universitet.

sjelfständiga mening ännu ej finnes i Preussen, eller först begynner bilda sig, och att *borgareskolan* (som finnes) blott innefattar en *början*, hvaraf den förstnämda skulle utgöra *fortsättningen*. En sådan utbrytning af realskolan anses så mycket angelägnare, som det moderna elementet i skolan hotar att förqväfva det klassiska. De på sin tredje landtdag år 1831 församlade schlesiska provincialständerna anhöllo redan hos konungen: att undervisningen i gymnasierna mer måtte lämpas efter allmänt medborgerliga behof, matematik och naturvetenskaper från början behandlas med lika grundlighet som språken, klass-systemet afskaffas, nyare språk mer läsas, och afgångsbetygen inrättas snarare med afseende på kunskapsomfånget i allmänhet än på de gamla språken, hvilkas superioritet således ännu ansågs bibehållen.

Vid utförandet af sitt förslag om läroverkets inrättning stöter likväl den nämde författaren på stora svårigheter. De ämnen han vill aflägsna ur skolan genom en dörr komma in genom en annan, i synnerhet som ingen rationel princip ligger till grund för reduktionen. Att alldeles utestänga dem går ej heller an; dertill ha de flesta redan för djupt gripit in i det moderna lifvet. Ser man nogare på denna, egentligen till realskolan hänvisade bildningen, hvilken författaren oupphörligt kallar en bildning för *ostuderade*, så befinnes den omfatta studier, hvilka den nyare tiden redan nästan allmänligen upphöjt till *vetenskaplig* värdighet, och som i denna egenskap långt före detta intagit sin plats vid preussiska *universitetet*, fastän författaren ännu företrädesvis vill egna *dessa* åt *sin* lärda linie. Med ett ord: man träffar i stället för en *lärd* och en *olärd* linie slutligen äfven här på *två lärda linier*, hvardera, enligt nyss framstälda åsigter, fordrande *egna* skolor och derigenom ett *dubbelt* skolsystem, hvars kostbarhet, äfven i en monarki med Preussens tillgångar, likväl förefaller vår författare så betänklig, att han måste hänvisa på en inskränkning af gymnasiernas eller lärdomsskolornas antal; ehuru detta i Preussen, som i alla vägar mer utmärker sig med stora, fullständiga, centrala anstalter, än många ofullständiga små, visst icke är öfverdrifvet.

Tvänne hufvudskäl — det ena mer allmänt och teoretiskt, det andra mer nationelt och historiskt — ha i synnerhet hos oss, och ej minst af den, som skrifver dessa rader, blifvit yrkade för bibehållande af vårt läroverks gamla grund och skick. Man säger först och främst: att då läroverkets ändamål min-

dre kan och bör vara att meddela ungdomen positiva kunskaper, än att bilda *förmågan* till deras förvärfvande, — då grundlig sysselsättning med ett läroämne befordrar, men förströelsen genom många motarbetar detta ändamål, — och då *klassiska språkstudier* af ålder visat sig för detta ändamål tjenliga: så böra de äfven hädanefter företrädesvis i skolan drifvas; helst en på sådan grund bildad lärjunge är derigenom så mycket bättre förberedd till ett sjelfständigt inhemtande af *sakkunskaper.* Man säger för det andra: sådant var förhållandet i Sveriges ärofulla dagar, i Gustaf Adolfs, i Oxenstjernas och Skyttes tidehvarf; sådan var den grund, som den odödlige stiftaren af Sveriges läroverk lagt, och hvarigenom han i den offentliga uppfostran öppnade banan för den ringaste af Sveriges söner att stiga till de högsta areställen.

Vi vilje ställa oss inför dessa skäl — inför elden af vårt eget artilleri — och se om de träffa.

Det är sant, att i kunskapers bibringande *kunskapsförmågans* utbildning är en hufvudsak: hvarvid dock måste märkas, att denna förmåga utvecklar sig i och genom de *ämnen*, som äro dess föremål. *Språket*, tankens eget uttryck, är ock det naturligaste föremålet för den reflekterande tankens *första* [illegible] och begynner derför billigt all undervisning, för hvilken [illegible] är tidigaste grunden. De jämförelser, som uppstå för lärjungen vid inträdet i en tankekrets med annat uttryck än det, hvarvid han blifvit uppfödd, såsom vid lärandet af ett *främmande* språk, vidga hans reflexion och äro, under lärarens ledning, i sann bemärkelse tankefödande och tankeordnande. Så vidt det *allmänna* af frågan. *Valet* af det eller de frammande språk, som förnämligast skola blifva [illegible] för denna tankeöfning, beror af *särskilda* skäl, hvilka [illegible] för alla tider äro desamma. Vi påminna om dem som [illegible] så länge bibehöllo latinet såsom det lärda språket. Dock [illegible] dessa skäl uppfatta sig under tvänne allmänna synpunkter. [illegible] dels med det [illegible], dels med det *när-* [illegible] det andra för de *nyare* [illegible] de äro uttryck af den för lärjungen [illegible] emellan språken är ej derför [illegible] begynna med de gamla, [illegible] en sofism, hvar- [illegible] utgångspunkten [illegible] den punkt, hvar- [illegible] språkkunskap taga detta

närvarande i trängre eller vidsträcktare mening; *alltid är det der* — redan i modersmålet. Modersmålet i sammanhang med andra lefvande språk är blott ett vidsträcktare närvarande. Det finnes i sakens natur alldeles intet skäl, hvarför jag ej skulle skaffa mig en utsigt öfver detta närvarande, öfver det lefvande språkförrådet, innan jag går till det förflutna. Det finnes intet skäl emot detta, förutsatt att jag ej dermed dröjer tills jag blifvit oläraktig. Det fins så mycket mindre något skäl emot ett sådant förfarande, som det närvarande redan i sig upptagit och förarbetat det förflutna (hvilket ej gäller tvärt om); så att, om nödvändigt ett *uteslutande* val skulle ske emellan gamla och nyare språk, de senare utan tvifvel finge företrädet, emedan deras literatur, såsom ett större helt, i sig upptagit så mycket af den gamla. Och här måste jag bekänna mig till en mening, som endast, efter allt hvad jag förstår, sätter detta ämne i sitt rätta ljus: förhållandet emellan språk och språk är i grunden förhållandet emellan literatur och literatur. Vi ha i vårt föregående blad, med godt skäl synes oss, visat, att man nu mera *icke* förstår den gamla literaturen *utan* att förstå den nyare. Således . . . . . (man kan draga slutsatsen). — Äfven i barnslig undervisning kan jag derför ej heller finna fördelen af att genast konfrontera med det lefvande språket ett dödt språk, i stället för det lefvande med det lefvande, tills lärjungen får omdöme nog att äfven igenkänna det lefvande uti det till utseende döda. Äfven för *barnet* gäller derutinnan *manliga* förhållanden, att läraren är en *man*, som bör förfara enligt sakens rätta begrepp, hvilket ock är den rätta *grundligheten*, talade än traditionen deremot, som också i sin tid var grundlig, nämligen på samma tid då den sjelf var lefvande. Vi skulle ha mer att tillägga om detta stycke, men återkomma dertill och vilja nu gå till det *andra* af de nämda hufvudskälen.

Detta kommer direkte ur det gamla, ärorika Sverige, och jag tror mig ej eftergifva någon i liflig känsla för allt hvad en sådan härkomst innebär vördnadsbjudande. Denna känsla har allt för mycket inverkat på mitt omdöme, tills jag bättre lärt förlika sanningen med min vördnad. — Hvad höjde Gustaf Adolfs tidehvarf? Stora religiösa och politiska ideer, hvilka äfven gåfvo tidens lärdom på en gång lif och adel i en hjeltes själ. Olyckligtvis blef denna anda allt för mycket blott en personlig utmärkelse, för att kunna genomtränga ett af stora krigs öfvermäktiga inverkan så länge till sitt innersta skakadt och rubbadt samhälle som det svenska. Men den fans. Vid

Gustaf Adolf rätade sig de svenske store upp, vid de svenske store de svenske lärde, bägge de senare ofta nog med misstagna begrepp om storhet (hvarför både de lärde och deras patroner fingo plikta); men på det hela gälde förhållandet så länge som Sveriges politiska storhet. Ur djupet af den olycka, hvari det störtades genom storhetens fall, reste sig, ensamma, stödda på hoppets ankare, *svensk vetenskap och konst,* — för första gången utan annat stöd än detta hopp, hvars borgen de funno i ett nyvaknadt medvetande af sin bestämmelse; och en stråle af deltagande för dem gick genom nationens hjerta. Men snart bröt sig det nya samhällsskick, som kallade sig *svenska friheten.* Det var ett utbrott af en gammal inre olycka, ibland hvars ruiner vi ännu vandra. Olyckan är för invecklad och för mångsidig att med få ord kunna uttryckas. En sida, och en ibland de hufvudsakligaste af densamma var: att Sveriges genom krig och eröfringar upphöjda, genom reduktion och fullföljda krig nedsatta, men till antal öfver höfvan ökade *adel,* det svenska samhällets förnämsta representant, — sjelf offer för en strid mellan verklighet och anspråk, som allt för mycket hade sin grund så i tidens allmänna som Sveriges egna förhållanden — *i oenighet och förvirring kastades tillbaka på sitt fädernesland.* Med detta obestånd, hvari ledaren för det svenska representativa systemet förfallit, var oreda rundt omkring. Dermed var ock den *rörelse uppåt* i samhället, hvarigenom förtjenst och skicklighet bana sig väg, afbruten, hämmad, och oro spridde sig åt alla håll. Att mot denna, på sig sjelf återförvisade, alla stånd snart genomgående, allt längre nedåt sig spridande oro befästa och bevara det svenska samhället, dertill har sedermera mer än ett försök skett. Att dämpa och afleda densamma genom återkallandet, än af den gamla monarkiens *glans,* än af dess *stränghet,* dertill har mer än ett bemödande skett af mer än en bland Sveriges inhemska konungar — till deras egen olycka. En främling — sina bragders son — har slutligen af nationen blifvit kallad midt ibland denna oro och lyckats att gifva åt Sveriges äfven allt för länge vacklande yttre politiska ställning en ny basis. Att åter stadga vår inre lycka förmår hvarken *han* eller *någon,* utan att vi sjelfva känna och erkänna våra brister. — Sådana finnas ock ej minst i vårt uppfostringsverk, ehuru detta är från Gustaf Adolf den stores dagar; brister, som ej voro det i dessa dagar, men nu fåfängt ursäktas eller äfven stämplas till fullkomlig-

heter genom exemplet af en försvunnen storhet, som rätt förstådd talar ett helt annat språk.

Den fordrade *återgången* har således, både ur allmänna och särskilda skäl, stora, egentligen oöfvervinneliga svårigheter, såsom *all* återgång, der det ej är fråga om de eviga principerna, utan om traditioner och former, som, afsigkomna från sina principer, vilja gälla och herska för sig. Bättre synes vara att söka förhjelpa de nya, ännu outbildade former, i hvilka de hämmade principerna oerkändt och icke officielt verka, till förstånd af sig sjelfva och dermed till sin rätt och från denna *nya*, sålunda renade grund återställa sammanhanget med *det* gamla — som tillika är det *evigt unga*. Tillämpningen häraf på *läroverksfrågan* har till en del af oss redan blifvit gjord, dels återstår den att göra. Utgående från *skolans emancipation ifrån kyrkan*, som tidens bildning gjort till ett *faktum*, hvilket i de flesta protestantiska länder blifvit på det hela vänligt, — inom katolicismen (mot hvilken det är revolutionärt) deremot mest på ett fiendtligt sätt tillvägabragt, — ha vi först sökt att visa, i hvad mening detta faktum ännu *icke* inom fäderneslandet blifvit erkändt. Vi ha här sett, att den *andliga* lärdomen under sitt eget privilegium äfven inbegripit den *verldsliga*, egentligen så vida den för den andliga kunde vara *medel;* hvarigenom mycken, sedermera *utanför* uppväxande, profan lärdom kommit att behandlas såsom styfbarn och blifvit afvisad från läroverkets portar eller endast med möda derinom kunnat få någon plats. Vi ha häntydt på vådan af ett sådant förhållande; i synnerhet sedan den verldsliga bildningen i rastlös verksamhet med sina resultat äfven trängde till *folket*, begynte organisera *folkskolan* på egen hand och i *pressen* tala till menigheten [9]. Vi ha sedermera sökt att förklara den *positiva* beskaffenheten af nämda faktum, bestående egentligen i den moderna *vetenskapens* sjelfständighet af kyrkan, hvars fara godtgjordes derigenom, att vetenskapen sjelf allt mera blir medvetande af en religiös princip. Vi ha derjämte funnit, att den deraf följande yttre emancipationen naturligen fullständigare gör sig gällande i den mån vetenskapen sjelf inom läroverket utvecklar sig, således *mer* i läroverkets högre, *mindre* i dess lägre grader; men att äfven inom de senare verldslig och andlig lärdom behöfva en *ny* föreningspunkt och böra finna den inom *presterskapet* sjelft; helst dess stora antal i Sverige gör

---

[9] Jfr *Litteraturbladet* 1838, n:r 4.

det tillräckligt att inom folkskolan verka så väl genom *lära* som *vård:* pligter, genom hvilkas uppfyllande det äfven eger bästa tillfället att befordra *religionsundervisningen* och på den, såsom tillbörligt, lägga största vigten. I sammanhang härmed ha vi bemödat oss att ådagalägga: huru *religionen,* genom ett allt djupare framträdande behof, allt mera äfven blifver de verldsliga ståndens gemensamma angelägenhet; huru gudsfruktan känner sig behöfva ej blott en *kyrka,* utan ett *hem* på jorden; huru *familjen* är detta hem, liksom den är *sedlighetens* första, vigtigaste skola, och huru den i närvarande tids upplösning af gamla samhällsformen (sjelf den enklaste, första, heligaste) fått en ny, man kan säga verldshistorisk, vigt och betydelse. Gemensamheten af detta högsta religiösa intresse, märkbart till och med midt i otrons läger, har fört oss till betraktande, äfven i *religiöst* och *moraliskt* hänseende, af den *medelklass,* som vi vid mer än ett tillfälle sökt *politiskt* karakterisera, och vi ha slutligen företagit oss att undersöka, huruvida de undervisningsanstalter — *närings-, borgare-, apologist-,* eller *realskolor* kallade — hvilka för denna ursprungligen *industriela* klass varit stiftade, motsvara dess nya samhällsläge. — Härvid har förekommit, att den *rörelse uppåt,* som är den egentliga progressiva i samhället, i samma mån visat sig hos denna klass som ett *tillbakafallande* hos de högre stånden. Af denna *motus contrarius* följde i en af Europas förnämsta stater en sammanstötning, ett slag åtföljdt af blixt och dunder och jordbäfning och skyfall, som kallades *revolution.* Hvad som hände var, såsom nästan allt betydligare som i verlden händer, gjordt af *en* för *alla* och behöfver således, om man rätt tager i akt hvad deraf är att lära, ingenstädes göras efter. Verkan var, att de motsatta krafterna och de intressen, som de representerade, neutraliserade och genomträngde hvarandra till en ny produkt, nämligen just detta *medelstånd,* eller, som det äfven med rätta blifvit kalladt, denna *medlande klass,* som, i stället att vara en del, nu blifvit ett *nytt uttryck af det hela:* bevis nog, att den arbetat i en *högre* mission, ehuru härstammande ur samhällets *lägre* kretsar. Processen har försiggått mer än man tror, äfven der den ännu, för att döma af det yttre, knappt synes började; och vi äro öfvertygade, att *ingen* af tidens frågor — således ej heller *läroverksfrågan* — kan nöjaktigt besvaras utan vederbörligt afseende på detta stora sociala faktum.

Allt hvad vi hittills sagt i denna fråga innehåller en mer och mindre direkt tillämpning häraf. T. ex. vi hafva genom erfarenheter från mer än ett lands läroverk visat, att en så kallad *olärd* linie af undervisning, som kan räkna sin utgångspunkt ifrån folkskolan eller borgareskolan, fullföljd till det mål, som den nyare bildningen redan gifvit den, blifver och redan blifvit en *lärd* linie; hvilket (att nämligen begynna som olärd och sluta som lärd) synes till den grad både möjligt och naturligt, att den *gamla* lärdomsskolans *motsatta* påstående, enligt hvilket *dess* linie redan *begynner* såsom *lärd,* fordrar en nogare undersökning. Anspråket härleder sig, såsom man vet, derifrån att den börjar med ett lärdt språk, med *latin,* och derigenom redan tror sig förvärfva denna lärda karakter, som den genom fortsatta klassiska studier förnämligast vill bibehålla. En sådan början kunde ock vara i sin ordning, så länge latin *verkligen* var *lärdomens språk* och såsom sådant i den lärda verlden både skrefs och talades. Språket uppehölls sålunda hos både lärare och ungdom genom ett lefvande intresse, som verkade äfven i trots af tunga metoders hinder. Förhållandet är ej mera detsamma. Hvarje nations modersmål, som af europeisk odling blifvit delaktigt, Europas mest bildade folks språk i synnerhet, äro redan vida tjenligare organ för lärdomen, hvars innehåll *numera* långt ifrån rymmes inom antikens språkformer. Dessa lemna ej ens utan svårigheter och omvägar uttryck för den moderna bildningens vanligaste begrepp. Skulle väl ett sådant tanke- och ordtvång vara den tjenligaste *tankeöfning,* vara ett så *allmänt bildningsmedel,* att redan derigenom den klassiska grunden för undervisningen till och med skulle kunna försvara sin plats, lärjungen må fortsätta den började lärda vägen eller icke? Vi ha yppat våra tvifvelsmål härom. Månne erfarenheten t. ex. af latin-undervisningen, såsom den ofta från början bedrifves, och af verkningarna deraf på ungdomen är egnad att vederlägga dessa skäl? En lika skarpsinnig som lärd kännare af ämnet säger: att det allt för vanliga förfaringssättet består i att strax från början belasta minnet med den tunga bördan af en mer eller mindre dryg grammatika, på det sätt att icke blott paradigmer, utan ock ortografiska, etymologiska och syntaktiska regler samt med deras anhang af specialiteter och undantag, sanslöst inpräntas lexa för lexa; att derpå följer en lika sanslös och mekanisk tydning af en eller flera auktorer, utan att den med vedermöda inlärda grammatiken göres

lefvande; att för dem, som så blifvit underbygda i de lärda språken, frukten af en mångårig daglig läsning vanligen är den, att icke kunna med logisk hållning utreda och öfversätta en måttligt lång period, ej en gång hos de författare, som höra till deras examenspensum; lika litet mäkta de åstadkomma en grammatikaliskt felfri och drägligt sammanhängande latinsk uppsats, vare sig i öfversättning eller original; och grammatikens bygnad, fordom inarbetad i hufvudet med så mycken tidspillan, är antingen så helt och hållet inramlad, som hade den aldrig funnits, eller, om den finnes i behåll, står den såsom en oinredd, af ingen tanke bebodd ruin. »Detta kallas dock» — utbrister författaren — »att ha studerat humaniora, att vara klassiskt bildad!» — En annan, genom sina arbeten berömd lärare intygar: att den jämmerklagan, som föres öfver latinska grammatikan och dess mångfaldiga svårigheter, har sin grund mer i dåliga läroböcker och förvända metoder än i verkligheten och sakens natur; att den grammatikaliska undervisningen, såsom all annan, kan förenklas och förkortas; att, hvad särskildt den latinska beträffar, man med bättre läroböcker och metoder kan på kortare tid inhemta likaså mycket, utan att grundligheten lider. »Detta är det mål» — tillägger han — »dit vi alla böra och vilja sträfva. *Ännu äro vi långt derifrån* [10]. Den ena af de här åberopade författare är lärare i latin vid Upsala universitet, den andra vid Lunds. Bägge dessa mina vänner torde, af nödvändigheten att förkasta ett dåligt, och af möjligheten att antaga ett bättre *lärosätt,* vilja draga en för den tidiga latinska undervisningen gynnande följd. Jag ledes deraf till den motsatta slutsats, att denna undervisning, emedan den kan utan skada förkortas, också kan utan skada uppskjutas. Med ett ord, här kommer ett speciell skäl till dem jag redan ur sakens allmänna beskaffenhet hemtat för påståendet: *att undervisningen i de klassiska språken, äfven i lärdomsskolan, ej numera bör börja och grundlägga språkundervisningen.* — Hvilket mitt kätteri i lärdomen härmed kommer för en dag.

Vi ha sålunda förvarat oss möjligheten af en *gemensam* utgångspunkt för *bägge* de omtalta *linierna.* Skulle de ej i sjelfva verket ha mera gemensamt? — Och skulle ej bägges brister komma deraf, att man, för mer och mindre tillfälliga skilnader, ej fästat tillräcklig uppmärksamhet på detta väsentligt gemensamma? — Och skulle ej detta, genom en veder-

---

[10] Svenska Literatur-föreningens tidning 1838, den 8 Aug.

börlig justering af bägges innehåll, af sig sjelft träda i dagen? — Vi ha sett, att den ena, begynnande såsom olärd, under sin fortgång genom den moderna bildningens förnämsta element till den grad blifvit en lärd linie, att ingenting annat dertill fattas, än att den icke utesluter sig sjelf från tillgång till den gamla lärdomen. Vi ha sett, att den andra, sig sjelf kallande lärd ifrån begynnelsen, till den grad håller sig till den gamla lärdomens medel, att den råkar i fara att gå miste om lärdomens ändamål och att, i afseende på den moderna bildningen, sluta såsom olärd. Orsaken till missförhållandet är, i vår tanke, att man, hänförd af en allt för uteslutande opposition eller affektion i afseende på de lärda språken, å *bägge* sidor lagt på dem *för mycken vigt;* då man trott att *deras* aflägsnande eller bibehållande i undervisningen var det utmärkande kännetecknet, som, på ena eller andra sidan om gränsen, skulle kunna ge hvad man kallat en *egen bildningslinie* sin karakter. De lärda språken äro ett element, ett vigtigt element i bildningen; men de äro, i synnerhet numera, också *blott* ett element, hvilket såsom sådant i undervisningen äfven bör behandlas ur högre synpunkter och inordnas i sin plats af det hela. De kunna ej blott nytjas såsom *medel* (minst såsom universalmedel), de måste tillika vara *ändamål;* och de duga såsom medel jämt så mycket som de duga såsom ändamål. Härvid visar sig en skilnad dem emellan i deras förhållande till den moderna bildningen. Detta förhållande, sådant det hittills utvecklat sig, är t. ex. olika för latin och för grekiska. Det förra språket har en större traditionel vigt, derigenom att det ej blott öppnar en utsigt (och den *oss* närmast liggande) öfver den gamla verlden, utan ock förvarar en så stor del af den *äldre-moderna* lärdomen, att utan detsamma äfven den nyare bildningen sjelf är *ofullständig.* Det har så vida för sig ett *allmännare* intresse än grekiskan; ehuru denna genom sin literatur är af större positiv vigt. Hvad bägges hufvudsakliga ändamål beträffar, så är detta en lefvande vetenskaplig insigt uti och uppfattande utaf den gamla kulturen i sin *egendomlighet,* således ej blott i sitt sammanhang, utan äfven i sin motsats med den moderna, hvarför den utan den moderna ej heller kan begripas. En sådan vetenskap är redan och blir allt mera en egen sida af nyare bildningen, som genom den arbetets fördelning, hvilken i denna af nödvändighet gör sig gällande, kommer att till allt större fullkomlighet utbildas af egna, deråt sig egnande arbetare, som på en gång arbeta för sig och för alla. — Emellertid följer af hvad vi an-

fört om latinska språkets historiska ställning, att det äfven hör till den moderna bildningen. Således ha vi här *en* gemensamhet för båda de så kallade linierna gifven, som torde visa sig i flera afseenden. *Latin* (ehuru ej såsom utgångspunkt) *tillhör bägge.*

Ser man på *saken*, hvilken i uppfostran är *utveckling af menskliga förmögenheterna* — hvarigenom ock *realia* och *humaniora* för en förnuftig bekraktelse till sitt syftemål *sammanfalla* — så visa sig ej blott *två*, utan *tre* linier, hvilka vi vilja benämna med afseende på hvarderas *öfvervägande*, ingalunda uteslutande, beskaffenhet; ty de höra tillsammans och gå fram med hvarandra. Dessa linier, som redan i elementarundervisningen göra sig gällande, äro den *rationela* och den *faktiska*, emellan hvilka en medelliuie framgår, som vi vilje kalla *språklinien*. I spetsen för den första, liksom för hela undervisningen, står *religionsläran*, meddelad enligt antagen kristlig lärobok, med kortare och fullständigare förklaring, efter behofvet af framskridande både ålder och förnuftsutveckling. Härtill sluta sig småningom, med afseende på denna utvecklingens både innehåll och form, i allmänhet: *moral, logik, matematik*. Den *faktiska* linien genomgår både den *moraliska* och *fysiska* verlden; i förra afseendet är den *historia*, i senare den *matematiska*; *geografien* förbinder bägge. *Språklinien* kan endast bestämmas med afseende *både* på det rationela och historiska elementet uti undervisningen, så att det senare fattas på ett rationelt sätt, ej blott efter traditionens regel. Men denna rationelt historiska åsigt utgår från det *närvarande*, från modersmålet (hvilket redan är en faktisk nödvändighet), förknippar med detta de kring det liggande, i tidens bildning mest ingripande *moderna* språk och kompletterar denna bildningslinie med att föra den efter olika kallelser och behof kortare eller längre väg inom de *gamla* språkens område. Den *omvänder* i de bägge senare punkterna det gamla förhållandet; och det är i min tanke hög tid att omvända det. — Sådant är vårt resultat i afseende på *ämnena* för en både realia och humaniora omfattande elementarundervisning. Detta resultat har uppstått genom en rationel *reduktion* af den i skolan allt mer inbrytande *mångfalden* af ämnen, — en reduktion som blifver nödvändigare i samma mån denna mångfald hotar att spränga och förvirra skolan.

Det återstår att genomföra detta resultat i fråga om *lärosätt, indelning* och *ordning* vid skolan. Reduktionsprincipen

gör sig äfven här gällande, och skolan har af ålder erkänt den, genom karakteriserande af sin metod såsom den *kompendiariska*, d. v. s. ämnets grunddrag framstälda i en lärobok och utvecklingen lemnad åt läraren. Det återstår att den rationela lutteringen äfven här börjar sitt arbete med att på ena sidan lossa traditionens bojor och å den andra precipitera hvarjehanda nymodig, kring sig gripande oreda. Exempel i förra afseendet kunna anses tillräckligt anförda; vi behöfva endast hänvisa på den lärda fördom, som ej vill skilja grammatiken från den latinska grammatikan. Exempel i senare afseendet gifver *vexelundervisningens* orätta uppfattande, öfverdrift och missbruk. Hjertat af den kompendiariska metoden, såsom af all lärometod, är att väl veta skilja *hufvudsak* från *bisak* och framhålla den förra med underordnande (ej utplånande) af allt hvad som hör till den senare. Men i undervisningen är förhållandet emellan *lärare* och *lärjunge* så hufvudsak, att detta direkta förhållande kan genom intet sidoförhållande (såsom det mellan lärjungarne sjelfva) ersättas, och kan det *mindre*, ju mera lärjungarne ännu tillhöra barndomsåldern. Vexelundervisningen, om den äfven lemnar hastiga och ej förkastliga mekaniska hjelpmedel till inhemtande af vissa tidiga färdigheter, förnämligast innanläsning och skrifning, är derför mest innehållsfattig för barndomen, ehuru den, moraliskt och fritt mer än efter pedagogiskt reglemente, visserligen äfven under denna ålder har sin verksamhet. Religionsläran är i synnerhet för denna metod opassande, och hufvudskälet, hvarför presterskapet äfven i folkskolan, mer än hittills skett, borde *lära*, synes mig nödvändigheten vara, att denna vigtigaste del af undervisningen tages undan det mekaniska vexelsystemets snällpress [1]. Ur denna öfvertygelse förkastar jag det äfven för elementarskolans lägre klasser och skulle här hellre önska mogna medhjelpare åt hvarje hufvudlärare, på hvilka, då denna plan innebär apologistskolans förening med lärdomskolan, äfven derigenom blifver tillgång. — Näst ofvan *andra* klassen af nuvarande *lärdomsskola* — som enligt dessa åsigter blefve *elementarskola* för *alla* som åstundade en högre bildning [2] — önskade jag skiljemärket inom skolan satt emellan dess *lägre* och *högre* afdelning, emedan

---

[1] Den trycker fort, men förgängligt. Ett af de förnämsta klagomål mot de tidiga vexel-eleverna är, att äfven deras kristendomskunskap är så snart undangjord, att den, då de sedan för konfirmationen komma under presterskapets hand, är glömd.

[2] Och hvaraf en, i min tanke, borde finnas i hvarje stift.

till den förra dels ej höra alla desamma ämnen som till den senare, dels läroämnena i denna senare få en utveckling som medgifver, om ej påkallar, ett annat föredrag. I den lägre eller underskolan läses *religionslära*, men *moralen* har ej ännu derifrån afsöndrat sig såsom ett särskildt läroämne, liksom *logiken* ej heller från *grammatiken;* det *matematiska* läroämnet visar sig förnämligast såsom *aritmetik;* hvad af *naturbeskrifning* kan förekomma inneslutes i *geografien*, och *historien* föredrages i sina första och nödvändigaste element. — På språklinien har ej ännu det *latinska* språket inträdt, men väl jämte modersmålet undervisningen i det tyska, det förnämsta i den språkstam, till hvilken vårt modersmål hör, och det som i sig upptagit från alla literaturer den rikaste skörd, så att dess egen kan kallas verldsliteraturens kompendium. Öfverskolan innefattar ur vår synpunkt den hittills så kallade lärdomsskolans *bägge högre klasser*, fortsätter sig genom *hela gymnasium*, som bortfaller såsom en egen läroanstalt, och bildar med detta tillsammans den egentliga *högre elementarskolan*.

Här vidtager *ämnesläsning*[3], så väl i afseende på lärarne (så att hvar och en sköter sitt ämne), som i afseende på lärjungarne, med fri fortgång i hvarje ämne, dock utan att kunna förflyttas till *högre* klass innan de genomgått *alla* de till den *lägre* hörande grader af hvarje ämne. Ämnena utveckla sig på alla linierna enligt den af oss gifna allmänna öfversigt. *Religionslära* och *moral*, jämte *logik* och *matematik*, nämligen geometri och algebra (matematiken i sin applikation på astronomi och fysik, utom hvad deraf behöfves till förstånd af globläran, hör, i vår tanke, ej till elementarskolan), — *historia*, fäderneslandets och den allmänna (all annan applicerad historia uppskjutes till universitetet), — *geografi*, fysisk och politisk, jämte globlära, — *naturalhistoria*, ej i sitt omfång, utan endast såsom ett specimen af naturbeskrifning (hvartill *botaniken* torde vara tjenligast): alla dessa den *rationela* och *faktiska* linien tillhörande ämnen utveckla sig, under egna lärare såsom egna läroämnen, *lika för hela den högre skolan*. Endast *språklinien* företer *likhet* i en gemensam stam, men *olikhet* i denna stams grenar. Likheten är på en gång ny och gammal språkkunskap, *föreningen* måste finnas hos alla. O-

[3] Den är likså litet som vexelundervisningen, enligt min öfvertygelse, rätt användbar i de lägre stadierna af undervisningen; hvarför 1817 års skolordningsförslag införer den så kallade ambulatoriska läseordningen i galen ända, då den tillstyrker den för den lägre skolan.

likheten består i *graderna* af hvardera, som här få utveckla sig olika, så att valfrihet eger rum. *Latin* inträder i nuvarande tredje klassen, den lägsta af vår öfverskola, och fortsättes sedermera, jämte studium af modersmålet och tyskan, genom alla skolans afdelningar. I fjerde eller nuvarande rektorsklassen (den blifvande andra af den högre skolan) tillkommer grekiskan, enligt vår åsigt det *första* valfria ämne i skolan, men *franskan* för alla; — med inträdet i nuvarande gymnasium *hebreiskan*, det *andra* valfria ämnet i skolan, men *engelskan* för alla. — Se här i korthet vårt förslag till den högre elementarskolans organisation med afseende på läroämnena, om vi tillägga, att skolan äfven bör öppna tillfälle för öfning i sång och musik, teckning och gymnastik. Att latin kan grundligt läras och likväl begynnas i hvad man kallar tredje klassen, derför må den nya elementarskolan i hufvudstaden och de skickliga lärjungar derifrån utgått gälla såsom erfarenhetsbevis[4], och att en begynnelse med grekiskan i fjerde klassen är möjlig och ej alldeles fruktlös, derpå torde jag få anföra mig sjelf såsom exempel, och bättre exempel skulle kunna anföras. — Hebreiskan börjas äfven, enligt nu gällande skolordning, först i gymnasium.

Tillser man nu, hvilka lärare — från och med tredje klassen till och med gymnasium — man eger att tillgå för att bestrida undervisningen i dessa särskilda läroämnen, så framstå: en *kollega* (ur tredje klassen), en *rektor* och *konrektor* (ur fjerde), öfver hufvud *sex lektorer och en gymnasiiadjunkt* (ur gymnasium), tillsammans *tio lärare*, hvilka äro till tjenst: ett, som det synes, för ändamålet tillräckligt antal; helst hvarje modernt språk ej till en början behöfver sin egen lärare; andra ämnen (t. ex. moral och logik) kunna sammanslås, och derigenom utrymme vinnas för *duplikanter* i de lärostycken, som sådant fordra.

Så vidt mitt förslag för det närvarande! — Finnes det värdt någon uppmärksamhet, så skall det vidare utvecklas. Lätt hade det förr kunnat meddelas, då det till sina grunddrag[5] är lika med ett äldre, som redan i September månad år 1826 af mig till den för granskningen af undervisningsver-

---

[4] För att döma efter en nyligen af mig bevistad examen, och som äfven i latin var *god*, vid skolan på Barnängen, der latinska undervisningen ej heller börjar tidigare, bekräftar den samma erfarenhet.

[5] Utom hvad latin-undervisningens uppskjutande till 3:dje klassen och några andra omständigheter angår.

ken nedsatta komitén ingafs, men — vid den riktning meningsstriden inom denna komité tog, endast *med* eller *mot* moderna eller lärda språk såsom hufvudgrund för bildning eller för olika bildningslinier, — så lemnades utan afseende, att jag måste misströsta om att från någondera sidan se det understödt. Hvad jag sedan yttrat i ämnet har förnämligast varit riktadt mot svaga ställen i den linie, *emot* hvilken jag från början stod, ehuru en närmare uppmärksamhet torde, om ock det funnes löna mödan, upptäcka, att dessa ej voro de enda svaga ställen, som jag kände. I alla fall är jag nöjd att vara sjelf enda personliga föremålet för min polemik. Min öfvertygelse har på senare åren ej gjort ett kort arbete; och om jag nu ej velat åter framställa mitt förslag utan att äfven låta ljuset falla på andra sidor af samma öfvertygelse, som med min åsigt af läroverksfrågan stå i nära förbindelse, så må det mig förlåtas. Det häntyder på längden af den väg jag gått och må innefatta någon lära. I sitt *hela* är likväl denna fråga ännu ej behandlad. Med *ordningen* inom läroverken står deras *styrelse* i nödvändigt samband. Men detta ämne är åter, genom sitt sammanhang med hela svenska styrelseverket, ett så vidlyftigt kapitel, att vi ännu — ehuru vissa följder af våra framstälda grundsatser redan lätt kunna dragas — ej deri vilja ingå. *Universiteten* utgöra äfven en vigtig del af läroverksfrågan. Vi torde äfven en gång försöka att besvara den i detta afseende.

SISTA ARTIKELN.

Då vi slutligen återvända till *denna* fråga, komma föremålen att visa sig i ett nytt och högre ljus. Vi måste derför stanna ett ögonblick och se oss omkring, innan vi gå vidare.

Vi ha hittills nytjat ordet *samhälle* än i dess allmänna, än i dess egentligare betydelse. I den senare utmärker det företrädesvis det *borgerliga samhället* eller *staten*; i den förra omfattar det allt slags både *naturlig* och *frivillig* gemenskap mellan menniskor.

Ibland dessa olika gemenskaper ha vi i synnerhet lagt vigt på *familjen* och *kommunen*, emedan bägge på visst sätt föregått *staten* och äfven uttrycka olika principer, som man i dess bildning förestält sig verksamma. Ty familjen är det första naturliga samhället, kommunen det första på öfverenskommelse grundade. Inom familjen, der husfadern länge egde den hustru han köpt eller röfvat, liksom de barn han aflat, se vi myndigheten i sitt första naturliga skick gifven. Kommunen, i sitt enkla upphof en förening emellan närgränsande oafhängiga hushåll till gemensam fred och säkerhet, har ingen naturlig myndighet att förutsätta, utan måste upprätta en myndighet genom öfverenskommelse. Å andra sidan, om inom familjen myndigheten är förutsatt och gifven, så äro rättigheterna ännu obestämda och ursprungligen beroende på godtycket. Kommunen, i hvilken oafhängiga familjer först träda mot hvarandra, måste deremot begynna med att förutsätta rättigheterna. Myndigheten — som skall skydda och försäkra dem — saknas och måste inrättas, hvilket kan ske på flera sätt, med mer eller mindre fullkomlig och beständig undergifvenhet, med ett tillbakafallande under en endas välde, eller med ett framskridande mot farorna af flerväldets stridigheter och ombyten.

Ty här skilja sig, såsom i sin rot, de på *ärftlighet* och de, på *valfrihet*, i fråga om öfverhet, sig grundande författningarna, — de förra med familjen, de senare med kommunen

till mönster. Dock förekomma mest föreningar af bägge. Så finne vi samhällen, der den på fördrag grundade borgerliga frihet, hvartill kommunen syftar, är inskränkt inom en viss kast; och slafveriet är då för de öfriga vanligtvis hårdare än i de samhällen, i hvilka ett slags fadersvälde råder. Vi vilje företrädesvis fästa uppmärksamheten vid ett af de naturligaste, tidigaste och oftast i historien sig upprepande försök att lösa den ofvannämda uppgiften. Det sker derigenom, att kommunen lånar myndigheten af familjen, — uppdrager den t. ex. åt den förnämste husfadern, — men bestämmer med gemensamt samråd rättigheterna och ställer sig sjelf såsom vakt och gräns omkring makten. Det är den första förmälning af den *monarkiska* och den *republikanska* principen; — så mycket lättare, som kommunen, hvars grannsämja skall upprätthållas, ofta blott är den utvidgade familjen, d. v. s. slägten, stammen. En närmare bestämd förmälning emellan samma principer gör sig på samma sätt gällande, då det blir fråga om att i sin ordning befästa föreningsbandet emellan sjelfva stammarne eller kommunerna, — tills samhället både når sina *naturliga gränser*, såsom förening af ett *folk*, och sina *rättsgränser*, såsom *stat*, genom en stadgad och beständig regeringsmakt, af folkets samtycke bestämd och omgifven.

Staten *kan* sålunda vara ett resultat af en på samma gång naturlig och frivillig förening. I verkligheten är den det ej alltid, utan ofta ett verk af våldet och eger då blott statens *yttre* kännetecken, nämligen en regeringsmakt, men saknar det *inre* kännetecknet af de medborgerliga rättigheter, hvilka det bör vara regeringsmaktens ändamål att försäkra.

Det är *nöd-staten.* Men i sjelfva verket visar all samhällsutveckling en fortgång från ett tillstånd, som genom inverkan af yttre eller inre orsaker mer och mindre bär nödstatens drag, till ett rättvisare borgerligt samhälle. Den filosofiska rättsläran anvisar åt menniskan vissa oförytterliga, vid hennes personlighet oskiljaktigt fästade rättigheter, hvilka ock kallas *medfödda rättigheter.* Så må det förhålla sig i den abstrakta betraktelsen. I verkligheten äro *alla* rättigheter medelbart eller omedelbart förvärfvade, och just de så kallade medfödda — t. ex. rättigheterna till lif och egendom, samvetsfrihet o. s. v. — äro de långsammast, svårast och dyrast förvärfvade. De hafva ifrån början ingalunda varit pluraliteten af menniskor tillerkända och voro hos den minoritet, som länge företrädesvis egde rättigheter, medan ett sådant tillstånd varade, mera ett

attribut af *makt* än af *rätt*. Ty rätten finnes i allmänhet blott så vida han är *ömsesidig* [6].

En ibland orsakerna som fördröja rättigheternas billiga utdelning och jämlika skydd i staten är, att rättigheterna förut, till deras område och beskaffenhet, nödvändigt måste *inses* och *erkännas*. Dermed går långsamt i följd af menskliga väsendets natur, i hvilken det teoretiska och praktiska elementet, så aflägsna från hvarandra de ofta än må synas, dock äro oupplösligen förenade; så att hvad som blir allmänneligen insedt och erkändt också gör sig förr eller senare uti verkligheten gällande. Det är det fortskridande *intellektuela arbetet* i samhället, eller hvad vi i det föregående kallat *intelligensens växande andel i arbetet*. Men intelligensen — hvilken såsom anlag och förmåga kallas *förnuft* — är i sin verklighet och utöfning *förståndet* af både tingens och personlighetens, af både naturens och frihetens lagar, och derför sjelf väsentligen *lag;* hvadan den ock bringar under lag och regel allt, hvarmed den sysselsätter sig. Hvarje sådant dess arbete renar ämnet från det blott tillfälliga, enskilda, irrationela, hvaraf det nedtynges och fördunklas, och höjer det med detsamma inom det klara området af menskligbetens gemensamma, för alla tillgängliga egendom. — Denna tankens *renande* inflytelse är en ibland mensklighetens största helsokrafter. Allt hvad som inträder i ett stort och ljust sammanhang förädlas derigenom och förädlar. Äfven det lilla får deri sanningens betydlighet, liksom minsta vattendroppe afspeglar solen. Till och med det äckliga, det för sinnena vidriga kan ingifva den renaste lycka åt tänkaren, som utforskar tingens orsaker och sammanhang[7]; — liksom det vedervärdigaste menskliga elände ej hindrar spridandet och förnimmelsen af den själens vällukt, som förbarmandet med sig förer.

Vi ha i vårt näst föregående blad [8] betraktat lagen för

---

[6] Detta må gälla såsom förklaring på en i n:r 11 af Litteratur-bladet för 1839 förekommande sats: *att all rätt är en ursprungligen med arbete förvärfvad* (se ofvan sid. 127); hvilken sats här ej tages i abstrakt, utan i historisk mening. Ty historien visar, att äfven de så kallade *medfödda* rättigheterna först med den lagliga friheten blifvit *förvärfvade*. Huru kunde t. ex. slafven ega dem så länge han sjelf gälde för *ting*, ej för *person?* Han har förvärfvat dem med friheten. Och detta har i synnerhet skett i och genom det *tredje ståndet*, som sjelft i allmänhet till en så stor del härstammar ur slafveriet.

[7] «Felix, qui potuit rerum cognoscere causas».

[8] Se Fattigvårdsfrågan, Nionde artikeln (sid. 124 här ofvan).

det menskliga arbetets utveckling. Vi ha funnit, att det enstaka arbetet är det ofullkomliga, det osäkra; vi ha insett, att arbetet blir både säkrare och fullkomligare i samma mån som det blir *gemensamt*. Gäller nu detta redan om det lägre, materiela arbetet, så måste det destò mer gälla om det högre, ideela, emedan *intelligensens växande andel* i hela arbetet just är den regulator, som förbinder det högre och det lägre arbetet och underkastar bägge allmänna lagar. De samma fördomar, hvilka vi anmärkt såsom fördömliga och skadliga i det lägre arbetet, måste således vara det ännu mer i fråga om det högre. Detta har likväl ej hindrat, att sådana fördomar just i arbetets *högre* sferer uppkommit och derifrån spridt sig nedåt eller, rättare, med den tyngd, som utgör deras väsende, sänkt sig mot jorden. T. ex. den stationära industriens största fördom: *att arbetets profit är en gifven qvantitet, hvilken förminskas i samma mån som den blir för flera tillgänglig* — är i sjelfva verket densamma som yttrar sig i den stationära lärdomens gamla axiom: att *ljuset försvagas genom upplysningens spridande.* Bägge satserna äro träffande exempel på det blandade väsendet af en *fördom.* En sådan är nämligen merendels endera en falsk slutföljd ur en riktig förutsättning, eller en riktig slutföljd ur en falsk förutsättning. Det sista är förhållandet i närvarande fall. Ty *vore* arbetets profit en bestämd qvantitet, så vore dess fortgående delning också en tilltagande förlust; och *vore* ljusets afkastning, eller upplysningen, ett bestämdt ljuskapital, så skulle det nödvändigt försvagas på ju större yta det spriddes. Men lyckligtvis är förutsättningen i ena som andra fallet falsk. Arbete lifvar arbete, ljus tändes af ljus. *Och liksom arbetets värde i allmänhet stiger med dess gemensamhet, så stiger ock den upplysning, som är ljusets arbete i mensklighеten, i samma mån som flere blifva deraf delaktiga.* Ty det finnes ingen enda menniskosjäl, som icke så vida är af sjelflysande natur, att de der infallande ljusstrålar ej skulle väcka nya; — och skaparens *varde* om ljuset fortgår än.

Stigande gemensamhet och ömsesidighet i kunskap är upplysning. Man klagar, att med upplysningens tillväxt nöd och förderf äfven tilltaga. Inskränkte man sig till påståendet, att de derigenom blifva *synbarare,* så är ingenting deremot att invända. Tystnaden och mörkret ha i forna dagar ansvarat för mycket. Men saken har äfven en annan sida. Man hörde fordom, säger man, mycket mindre oenighet, mycket mindre strid om rättigheter. Naturligt! — För att om någonting skall stridas,

måste det först finnas. Men om ock rättigheter i och för sig sjelfva äro i tanken från menniskan oskiljaktiga, så äro de dock dermed långt ifrån i verkligheten *erkända*. Erkännandet är första steget till deras verklighet, och detta erkännande är *upplysning*, är en *gemensam* och *ömsesidig* kunskap. Finnes ej en sådan kunskap, så finnes ej heller rättigheten såsom sådan. Den slumrar, den har ännu ej slagit upp ögonen. Den finnes då blott såsom *makt*, eller utgår från makten såsom *nåd, gunst, privilegium*; men den finnes ej ännu såsom *rätt*. Emellertid utvecklar sig så väl kunskapen i allmänhet, som kunskapen om rättigheter i synnerhet, ur en gifven yttre auktoritet, såsom utur sitt naturliga omhölje; tills det som i början var på god tro antaget, eller genom myndighet beviljadt eller ålagdt, förvandlar och renar sig till insigt och rätt. Stridsämnena öka sig således nödvändigt i samhället med upplysningens framsteg. Lägger man härtill, att med upplysningens tillväxt, hvilken är detsamma som intelligensens växande andel i arbetet, menniskorna i afseende på tillfredsställandet af sina behof *blifva allt mer beroende af hvarandra*, så har man en *nödvändighet* för ögonen, af en i sanning förskräckande karakter. — Och likväl är denna nödvändighet ingen annan än intelligensens egen inneborna *lag!* Och likväl är detta menniskornas nödvändigt stigande beroende af hvarandra ett förhållande, som *rättvisan* allt mer kan ordna, som *sedligheten* allt mer kan förmildra, som *kärleken* kan göra till ömsesidig vinning! — *kan*, säger jag, — nämligen *allt efter som menniskan ställer sig till denna lag*. Ty hon kan, i följd af sitt fria val, förneka och håna den; hon kan förvandla dess verkningar till lyckliga eller olyckliga. Men rubba dess giltighet förmår hon ej i ringaste måtto. Fram går denna lag, som förer menniskorna allt närmare till hvarandra, fram går den oupphörligt, i tvedrägt om ej i endrägt, i hat om ej i kärlek, i ondo om ej i godo, — källa till elände eller sällhet, civilisationens välsignelse eller förbannelse, — allt efter som hvar och en till densamma förhåller sig. Men genomträngde i ett och samma ögonblick en rätt liflig känsla af denna sublima, allt menskligt förbindande nödvändighet i hela sitt djup det menskliga väsendet, — menniskorna vände sig om och igenkände hvarandra för bröder.

Dessa betraktelser ha fört oss långt utom den enskilda staten, d. v. s. utom det genom en egen regeringsmakt garanterade borgerliga samhället. De leda oss till erkännande af

andra, högre, vida mer omfattande former af mensklig samhällighet än det borgerliga samhället. Detta sistnämda står väl i ett innerligt vexelförhållande till dessa andra former, så att de utan staten ej skulle komma till rätt utveckling; men den samhällighet, som i dem yttrar sig, stannar ej vid statens gränser. Den går både längre och högre. Denna utöfver det *juridiska* samhället gående menskliga samhällighet är — den *intelligenta,* den *moraliska,* den *religiösa.* Vi måste hvar för sig betrakta dem. Det ämne, som vi för det närvarande behandla, tillåter oss icke att gå dem förbi.

Intelligensens verld! — Hvem kan utan häpnad och beundran betrakta den? *Det är verlden,* — allt mer framträdande och ordnande sig utur den dunkla, kaotiska förvirring, ur hvilken den först skall ha uppstått, men ur hvilken den dagligen allt mer utvecklar sig — för oss, för menniskan, för barnet,— i den mån *tanken* för hvar och en och inom hvar och en uppgår. Hvad lag, hvad ordning, hvad mått, hvad regel är, efterforskar, finner, känner och igenkänner han öfver allt såsom en tankes, om också en *högsta* tankes, uttryck, — ifrån de lagar, genom hvilka stjernorna gravitera mot hvarandra i den yttre verlden,, till de inre lagar, som i kunskap, rätt, pligt, kärlek och tillbedjande förena menskliga väsenden. I hvarje jordiskt lif har han sin morgon och sin afton, uppgår såsom solen ur natt och sjunker deri tillbaka. Men liksom den yttre solen oupphörligt lyser, ehuru ej på samma gång för alla, så vet äfven solen i tankens rike icke af någon verklig nedgång; och liksom naturen äfven i nattens dunkel bär vitnesbörd om att ljuset har der framgått, så hafva äfven de i natt sjunkna slägtens tankar ej med dem slocknat. De bära, i de minnen och verk, som äro deras uttryck, också vitne om ljuset, ja de ha fångat det och återstråla det genom tidernas natt såsom från en egen stjernhimmel. Enslig läser den förgängliga menniskan, gårdagens barn, denna det förflutnas stjernskrift: — *det är de dödas tankar;* — likväl upplysa, röra, förvåna och tjusa dessa tankar, liksom vore i dem en lefvande ande. *Och han är der, emedan han förnimmes, kännes och förstås;* liksom den i det jordiska lifvet ännu härbergerade anden också kan yttra sådana verkningar genom blotta sitt väsende och sin tillvaro, utan att han på långt när sjelf vet af alla dessa sina verkningar. Ty blott hvad hon verkar derigenom, att hon griper sig an och handlar, *vet* egentligen menniskan; det hon verkar genom hvad hon *är* (hvilket innefattar summan och facit af alla hennes

handlingar) *vet hon icke.* Men denna summariska, totala verkan af hennes väsende är likväl det egentliga och bästa i hvarje väsende. Sådana verkningar, som de döda på detta sätt ännu utöfva (totalintrycket af en hel karakter, som bäst uppenbarar sig, sedan den är afslutad), höra således till det bästa af hvad de lefvande äfven utöfva och är ingalunda heller de så kallade namnkunniga intelligensers företrädesrätt. Det finnes intet i tysthet välsignadt minne, som icke verkar välsignande. Men en sådan verkan är öfver allt *lifvets,* ej *dödens.* — *Också lefva de döde.* — Och den, som mycket umgåtts med de dödas tankar, kan minst tvifla derpå.

Vi hafva härmed framstält, ehuru i en dag som torde förefalla besynnerlig och egen för många, den stora *intelligenta* samhälligheten i mensklighetens arbete, — en samhällighet och gemensamhet som ej blott omfattar de *samtidiga,* utan äfven *alla gångna* slägten.

Betraktelsen af den *moraliska* och *religiösa* samhälligheten förer oss likaledes vida utöfver det enskilda samhället. Man har sagt, att det borgerliga samhället är på *öfverenskommelse* grundadt. Visst är, att det i verkligheten allt mer utbildar och underbygger sig genom öfverenskommelse och derigenom allt uttryckligare på en grundval af samtyckt lag och rätt befästar den naturliga auktoritet, hvarutur samhället historiskt utgått. Men om öfverenskommelsen i en eller annan form, med tyst eller uttryckt samtycke, till en stor del framställer samhället i sin verklighet, så är den likväl hvarken tillräcklig att förklara samhällets möjlighet, ej heller uttömmer den samhällsbegreppet. All öfverenskommelse vore omöjlig, om icke i all både kunskap och vilja ursprungligen funnes någonting i sig sjelft öfverensstämmande, hvarom man först ej behöfver komma öfver ens. Det är klart, att detta ligger i sjelfva den förnuftiga varelsens natur, i dess förmåga af både kunskap, rätt och pligt. Vi ha kallat det *intelligensens lag;* men det är ock tydligt, att ordet *lag* i vanlig mening ej heller kan fullt uttrycka det, hvarom här är fråga. En lag bjuder eller förbjuder vissa handlingar; men här är ej blott fråga om vissa handlingar, utan om sjelfva den handlande förmågan. Att det finnes en inneburen lag i denna handlande förmåga, oberoende af all öfverenskommelse, är hvad hvar och en medgifver; men denna lag går då ej endast på vissa handlingar, utan på *hela* menniskans handlingssätt. Att den, såsom sådan, skall hafva karakteren af *ömsesidighet, gemensamhet* i allmänhet, inses lätt; men dessa blott

formela bestämmelser innefatta en så oändlig rikedom af inne håll, att detta ej med ord kan uttryckas. — Denna lag är derför ej heller blott ett *vetande;* den är *mer.* Den är väl ett hos alla förutsatt *samma* vetande — *samvetet* — men detta är, såsom sådant, på en gång både *begrepp* och *känsla;* hvaraf synes, att vi här vidröra sjelfva det menskliga väsendets odelade rot. Karakteren af ett *helt,* enligt samvetets fordringar inrättadt handlingssätt är ej blott *laglighet,* utan *sedlighet;* och då man talar om den *moraliska lagen,* menas dermed denna innerligaste af alla lagar, som uttrycker sig i sjelfva *sinnelaget.*

Vi stå här vid den heliga källan af den *ursprungliga förbindelsen* emellan förnuftiga varelser. Vi ha sett, att en sådan förbindelse redan är förebildad i de *naturliga* banden mellan menniskorna, sådana dessa visa sig i särskilda samhällsband, ifrån dem som förena *familjen,* till dem som omfatta ett *folk.* Äfven dessa förbindelser öfvergå i borgerliga samhället till *rättsförhållanden,* genom af lag stadgade *öfverenskommelser* uttryckta. Så redan familjens första band, *äktenskapet;* så slutligen sjelfva ett folks i lagar faststälda förening eller *författning.* Men just i den yttre rättens, ej blott *lofliga,* utan *nödvändiga* användande[9] äfven på dessa ursprungligen naturliga band, visar det sig, huru litet någon yttre lag eller särskild öfverenskommelse kan uttrycka väsentligheten af sådana, *hela* personligheten omfattande förbindelser, såsom de hvilka förena menniskan med *maka, barn, fädernesland.* Sjelfva *sedelagen* kan snarare blott hänvisa till hela deras innehåll, än beskrifva och bestämma det. Derför *beder* man öfver sådana outsägliga förbindelser, eller förpligtar sig med sinnet upplyftadt till *alla varelsers upphof.*

Det är ett *trohetslöfte.* Men *troheten i all förbindelse är hvad som väsentligast uttrycker all sedlighets sanna karakter.* Öfver detta förbindande i all förbindelse är det *gudsfruktan* som innerligast vakar. Det är *religion.* — Och härmed hafva vi kommit till en höjd, eller till ett djup, der tystnad talar bättre än ord.

En tillämpning skall göra öfvergången till vårt egentliga ämne. Den *religiösa,* den *moraliska,* den *intelligenta* samhälligheten, hvilka vi nu betraktat, både föregå, genomgå och öfvergå det borgerliga samhället. Så vida de *gå utöfver* borgerliga samhället, visa de sig såsom de återstående banden der statssammanhanget slutar, eller såsom *band emellan stater, natio-*

---

[9] Nödvändigt — äfven i fråga om *äktenskapet,* emedan det kontrakt det innehåller är inför staten familjens *lagliga* grund och innefattar rättigheter så för kontrahenterna som för deras afkomma.

ner och slägten. För öfrigt äro de i visst afseende både utom staten och i ett annat afseende åter inom staten, samt i denna sista mening *förberedande* stationer i mensklig utveckling; ty det är *menniskor*, som staten förenar. Dessa förberedande stationer äro samhällets *uppfostringsanstalter* och tillika dess *helgedomar*. De äro *tre* — nämligen *hemmet, kyrkan* och *skolan* — eller *familjen, församlingen* och *läroverket*. I alla yttrar sig den faderliga och moderliga vård, som hvarje äldre slägte egnar åt det unga, som skall intaga dess plats. Denna vård är väl en gemensam pligt för *alla* och kan och bör äfven både gemensamt och af hvar och en utöfvas; men den har dock *trenne* så egna representanter, att staten gör bäst att lemna dem *helt och odeladt* hvardera åt sin bestämmelse. De äro *qvinnan* i huset, — *presten* i församlingen — och *läraren* i undervisningsanstalten, eller i allmänhet den *moderliga, den* den *andliga* och den *verldsliga läraren.*

Familjen, kommunen, staten äro de grader, genom hvilka vi fört vår *fattigvårdsfråga*. De äro äfven grader i *läroverksfrågan.* Men de betraktelser, med hvilka vi slutade den förstnämda frågan, och de, med hvilka vi nyss ledt oss tillbaka till den sistnämda, hafva nödvändigt fört oss till ett högre menskligt sammanhang, hvars uttryck är *menskligketens* egen *intelligenta, moraliska* och *religiösa* samhällighet. Sambandet i alla dessa menskligketens högsta angelägenheter är den renaste nödvändighet, nämligen intelligensens egen; hvilket ej hindrar, att den enskilda friheten kan olika förhålla sig till denna nödvändighet, allt efter som den vänder sig till eller från den och dermed gör den för sig lycklig eller olycklig; och man kan ej heller neka, att ett större sammanhang så i godo som ondo allt mer visar sig i allt menskligt.

Det återstår att af det anförda draga ännu en följd. Det är tydligt, att denna allt mer sig utbildande högre samhällighet skall inverka på alla de sociala gradationer, som den under sig innefattar. Denna verkan är i visst afseende *upplösande.* Det vill säga, den utplånar i den lägre samhällsorganismen allt det, hvarigenom denna isolerar och tillsluter sig för det högres inflytande; en afsöndring, hvilken sjelf redan är delens affall från det hela, hvarför det hela förstörande verkar på den tillbaka. Men å andra sidan, då här är fråga, icke om ett mekaniskt, utan om ett lefvande och förnuftigt och derför i högsta mening organiskt helt, så är delen äfven nöd-

nödvändigt *ett helt för sig*, nämligen under vilkoret af *harmoni*, ej af stridighet, *med det hela*. Under vilkor af denna harmoni genomtränger ock andan af det hela *renande* och *stärkande* alla de organiska delarne. Hvilket i förevarande fall vill säga: både *familjen*, *kommunen* och *staten* organiseras sjelfva allt bestämdare och fullkomligare, ju mer den högre och högsta samhälligheten uti menskligheten utvecklar sig.

I staternas förhållande till hvarandra visar sig detta i ett, oaktadt deras yttre sjelfständighet, allt mer sig utbildande inre af civilisationen verkadt sammanhang, som gör att både fördelar, rättigheter och pligter allt mer såsom *ömsesidiga* måste erkännas. Det är intelligensens växande andel äfven i nationernas arbete.

I hvarje stat, för sig betraktad, upplöser den högre samfundsandan alla de mot densamma stridiga samhällsbildningar, som vanartat till *stater i staten*, så att de endast inom sig, men ej utom sig, vilja erkänna ömsesidig rätt. Vi få härvid påminna om hvad förr blifvit sagdt. »Man skulle kanske ej egentligare kunna beteckna karakteren af den sociala omhvälfning vi dagligen hafva för ögonen, än med de orden: att staten är sysselsatt med utredningen af korporationernas bankrutt. — Visserligen har han derigenom fått *allt för mycket* på händerna, och underhjelpes han ej i tid af en *nylifvad associationsanda* (hvartill åtminstone syftningen och tecknen äfven visa sig), så blir han troligen ej uppgiften vuxen»[10]. — Vi kunna nu tillägga: sprängningen af de i exklusiva rättigheter förhärdade korporationerna *frigör* just den naturliga *associationsandan*, hvilken också inom hela det allt mer lagligen bestämda gebitet af det *lofliga* derigenom yttrar sig i vida mångfaldigare gestalter än förr. I industrielt och finansielt, i literärt och vetenskapligt, i moraliskt och religiöst hänseende visar sig denna associationsanda. Alla dessa bolag, sällskap, föreningar, på en gång verksamma för egna och för allmänna ändamål, höra till tidens tecken. Här är den med *arbetets tilltagande rörlighet äfven rörlig blifna korporationen*, i hvilken den nyare statens anryckande hjelptroppar börja blifva synliga; och den anda, som i dem är verkande, skall äfven gifva åt *kommunen* — som så vida är jordfast, att den nödvändigt föreställer den *lokala* korporationen — en lifligare och rörligare karakter.

---

[10] Se ofvan sid. 96.

Slutligen genomtränger den högre samfundsandan äfven *familjen*, bestämmande allt renare *makars, barns, tjenares* förhållande efter principen af ömsesidig rätt och pligt. Det gäller i synnerhet om *äktenskapet;* en öfverenskommelse, som inför staten är familjens lagliga grund och som, genom makarnes allt mer erkända lika rätt, på en gång blir — om störd af rättskränkningar — *upplösligare*[1], men just derigenom frivilligt kan blifva så mycket *fastare*. Äktenskapet har på en gång en *juridisk, moralisk* och *religiös* helgd och kan i sjelfva verket *ej umbära någondera;* ty äfven de lagstiftningar, som blott uppfattat det såsom ett *civilkontrakt*, förutsätta de andra högre betydelserna. Det är en *objektiv*[2], för både rättens och sedlighetens upprätthållande nödvändig, af kristendomen först i sin rätta dag ställd *institution*, hvilken, såsom en statens moraliska grundval, till sin giltighet och varaktighet ingalunda kan göras beroende af ett blott *subjektivt godtycke*, utan är så mycket heligare, som här, liksom vid en mensklighetens vagga, är fråga om kommande slägtens väl och ve. Det står hvar och en fritt att inträda i en sådan förening eller icke. Det är de blifvande makarnes pligt att dess förinnan allvarligt pröfva sig sjelfva, om de med kärlek kunna uppfylla de skyldigheter den äkta föreningen ålägger. Men vexlingen af tycken upplöser ingalunda föreningen, utan innehåller ett ondt, som pligtmässigt *bör* motarbetas och *kan* motarbetas (ty hvad vore menniskan, om hon ej kunde lära sig att älska sina skyldigheter?), så länge uppfyllandet af pligt i allmänhet — det vill säga *egen och makans förbättring* — är i äktenskapet *möjligt*, — ej *längre*. Ty intet band gäller mot räddningen af en själ[3].

---

[1] D. v. s. de fall, i hvilka *äktenskapsskilnad* är laglig, blifva allt nogare bestämda.

[2] Det *objektiva* i sedliga förhållanden är just det i dem till sin natur *ömsesidiga, gemensamma, allmänt giltiga*, hvarigenom de äro upphöjda ej blott öfver den ena partens, utan öfver bägge parternas, ja öfver allt enskildt godtycke.

[3] Det flacka resonnement, som vill upplösa äktenskapet efter det subjektiva tycket, eller, som är detsamma, insinuera, att det *går an* att afskaffa det, är alldeles af samma halt som det, hvilket skulle förneka förbindelsen af pligters uppfyllande i allmänhet, så snart, genom vexlande tycke, detta uppfyllande ej skedde *rätt gerna;* emedan i alla fall den kärleksfulla afsigten vore det enda, som kunde gifva handlingen värde. Man skulle då kunna gå ännu längre i förvridenhet och rättfärdiga det största brott, t. ex. lönmordet, i fall den kärleksfulla afsigten vore tillstädes att dermed befordra en menniska till himmelri-

Så verkar den högre samfundsandan på en gång *renande* och *stärkande* tillbaka på de väsentliga samhällsbildningar, utur hvilka den sjelf först utvecklat sig; och det är så mycket nödigare att skarpt fatta detta, som det just är *svärmeriets* egentliga kännetecken att blott kunna föreställa sig denna verkan såsom *upplösande,* så att t. ex. i den mån den högre menskliga samhälligheten framträder, familjen, kommunen, staten skulle försvinna; då just motsatsen, nämligen *att de härigenom allt mer visa sig i sin äkta beskaffenhet, är sanningen.*

Hemmet, församlingen, skolan — hänvisande på *familjens, kommunens, statens* medverkan i uppfostringsväsendet — äro, i följd af det föregående, stationer i *läroverksfrågan.* — Det töcken af oredigа föreställningar, hvilket, såsom en seklets morgondimma, nu så vidsträckt betäcker jorden, har nödgat oss, för att rätt få dem i sigte, att stiga så högt våra vingar bära. De, som skänka oss någon uppmärksamhet, må derför ock förlåta, om vi fortfara att tillryggalägga dessa stationer, för att så säga, fogelvägen; hvilken blott tillåter att betrakta föremålen i stort, men också snarast visar det stora sammanhanget. Ett drag deraf, gemensamt för alla stationerna, kunna vi genast angifva. De gripa in i hvarandra; de upprepa sig i hvarandra. T. ex. hemmet återfinnes eller bör återfinnas i dem alla; den kristliga församlingens vård och tröst genomgår dem alla; lära och undervisning äro kännetecken på dem alla. De upprepa sig äfven olika för olika åldrar och repeteras, såsom det synes, i lifvets senare hälft snarare i tillbaka- än i framskridande. Så drager sig ålderdomen allt mer tillbaka i *hemmet.* Och likväl är det i sjelfva verket ett *nytt* hem, en *ny* församling och en *ny* skola, som den går till mötes.

Med denna öfverensstämmelse ha likväl hvardera af dessa samhälligheter någonting eget. Detta visar sig äfven i deras förhållande till *staten,* hvilken gemensamt med dem under den högre samfundsandans inflytelse utbildar sig, men tillika sjelf föreställer eller bör föreställa denna högre anda, i följd hvaraf staten äfven för dem är *lagstiftande.* Dock måste han med detsamma tillerkänna dem en viss *sjelfständighet.* Denna deras sjelfständighet erkänner staten genom respekterandet af trenne för hvardera

---

ket. Om slikt teoretiserande kallas *genialitet,* så öfverensstämmer det med det bekanta påståendet om *snillets* och *galenskapens* förvandtskap; mot hvilket vi måste fortfara att protestera. Ty går det äfven an, att »den snille är i ett, kan vurma i ett annat», så går det likväl alls icke an, eller kan på något sätt medgifvas, »att man eger snille för det man är galen».

oundgängliga vilkor (hvilka tillika äro vilkor för statens egen rätta verksamhet). De heta med sina namn: *kärlekens, trons* och *tankens frid och frihet* — tillsammans det *inre* samhällets klenoder. Till sitt värde och sin rätt äro de före och öfver staten, hvilken också derför till dem måste förhålla sig *skyddande*. Endast i *detta* afseende äro de hans gåfva. För öfrigt gifva de honom mer än de emottaga. Eller rättare, då staten ej *blott* är det yttre samhället, utan *äfven* omfattar det inre, det moraliska, det religiösa samhället; så kan han endast i respekterandet af dessa all mensklig samhällighets klenoder, hvilka för den enskilde som för staten böra vara lika dyrbara, hålla öppen den bana, på hvilken det *lagliga* och det *frivilliga* i samhället — det af de enskilda beroende, det af staten bestämda och bestämbara — allt mer kunna närma sig och sammanstämma. Ty samhället är ej annat än ett ömsesidigt sammanhang och beroende af viljor, som allt mer utvecklar sig. *Känslan* af detta ömsesidiga beroende — *tron* på att det kan förenas med friheten, emedan både beroendet och friheten utgått från alla varelsers goda och rättvisa upphof — samt *insigten*, under hvad vilkor beroendet kan med friheten förenas, — äro *tillsammans den uppfostran samhället ger*. Hvaraf — då det är hvars och ens både behof, pligt och rätt att uppfostras — äfven följer, att *uppfostran är en statens och alla medborgares gemensamma angelägenhet*.

Den uppmärksamme finner redan i det nyss sagda antydt hvad som företrädesvis är hemmets eller familjens, hvad som företrädesvis är församlingens eller kyrkans, hvad som företrädesvis är skolans eller det egentliga läroverkets andel i uppfostran; hvarvid vi tillika påminna om hvad redan blifvit yttradt, att dessa stationer upprepa sig i hvarandra, så att läroverket i sitt stora hela äfven kan sägas omfatta dem *alla;* ty det är ostridigt, att lära och undervisning från allt slags uppfostran är oskiljaktig. Hvad vi anfört om *uppfostran*, såsom varande nödvändigt en *gemensam* angelägenhet, lämpar sig således särskildt på *undervisningen* och förer till följande sanning: *för alla tillgängliga, för allas behof lämpliga undervisningsanstalter äro samhällets gemensamma både pligt och intresse.*

För att åter afgöra i hvad mån läroverket är och allt mer blir egentlig *statsangelägenhet*, måste vi fästa uppmärksamheten på tvänne omständigheter. Först visar sig en egen förvandtskap emellan staten och skolan derutinnan, att läroverket i sin egentliga mening alltid blifver det tillgängligaste medel, hvar-

igenom staten sjelf kan inverka på bildningen; hvarför han ock måste tillgripa *skolan* för att både *ersätta* och *fortsätta* hvad som i den enskilda omsorgen, i familjevården eller i församlingsvården i afseende på uppfostran brister eller fordrar fullbordan. För det andra är tydligt, att läroverket i sina högre grader allt mer växer ifrån familjen och kommunen och träder staten närmare under ögonen, ju mer det utvecklar sig till sjelfständig kunskap. — Då nu en sådan sjelfständigare kunskap alltid bör finnas hos *läraren,* så kunna vi genast och på förhand antaga: *att alla inrättningar för lärares bildande företrädesvis hemfalla till statens omsorg.*

Denna fordran har nu för tiden fått en både högre och mer omfattande betydelse än förr. Fordom gjorde kyrkan — den tiden hon ensam representerade intelligensen i samhället — anspråk på att också ensam bilda läraren. Allt som det verldsliga samhället inträdt i denna representation, har det funnit sig böra dela samma omsorg med kyrkan. Ej blott *kyrkotjenst,* utan *statstjenst* blef läroverkets ändamål. Man fick ett lärdt stånd *bredvid* det andliga ståndet. Länge hade väl lika fullt den verldsliga lärdomen förnämligast rum i kyrkohärberget; men den för statens eget behof erforderliga bildningen blef snart så mångfaldig, att den andliga lärdomens gamla privilegium, att under sig innefatta äfven den verldsliga och derefter bestämma undervisningsverket, måste förefalla allt obeqvämare, i synnerhet sedan äfven adeln — det forna krigsståndet — i verkligheten mest blef *statstjenst,* hvartill den äfven genom lärdom borde göra sig skicklig. Slutligen kommer det för en dag, att *intelligensen* i samhället ej blott är *kyrkoarbete* eller *statsarbete,* utan har sin andel och en ständigt växande andel i *hela det menskliga arbetet.* Intelligensens härigenom allt mer vidgade representation i samhället blir äfven nödvändigt hans fortgående *emancipation* undan de blott yttre banden, hvilket i närvarande ämne vill säga: att *läroverksfrågan* hvarken är uteslutande *kyrkans* eller uteslutande *statens,* utan är *medborgarens* och *menniskans.* — Och detta är äfven den synpunkt, under hvilken vi gå att uppfatta läroverkets hufvudsakliga afdelningar, sådana dessa för oss framställa sig i *folkskolan, lärdomsskolan, högskolan;* — hvilka vi nu särskildt vilje betrakta.

1. Att staten *förutsätter* föräldravården och församlingsvården i fråga om det uppväxande slägtet, är faktiskt i allt kristligt samhälle erkändt. Ur föräldrarnes hand öfverlemnas

ungdomen åt församlingens lärare, — för att, efter en gemensamt i hemmet och kyrkan emottagen kristlig lära, aflägga derom sin högtidliga bekännelse, — för att genom den heligaste handling upptagas såsom en från detta ögonblick sjelf för sina handlingar ansvarig medlem uti församlingens sköte och att från samma stund bära denna moraliska ansvarighet äfven inför *lagen.* Ur familjens och kommunens händer emottager derför staten sina medborgare; och länge nöjde den sig med att anse föräldravården och församlingsvården ha gjort nog för *hopens* uppfostran, under det den deremot för *kyrkotjenst* och *statstjenst* stiftade egna undervisningsanstalter. Sin pligt att gå längre har staten fått lära genom erfarenheten af de olägenheter, för hvilka den utsätter sig genom uraktlåtenheten. Ty uppfostran blir med civilisationens tillväxt *nödvändigt* allt mer en allmän angelägenhet. Och då en försummad pligt vanligen medför sitt eget straff, så är det äfven i följd af ett slags vedergällningsrätt, som den moderna staten, i stället för att upplysa först och straffa sedan, har nödgats straffa först och upplysa sedan, d. v. s. *i brist af tillräcklig skolvård förvandla sina fängelser till uppfostringsanstalter för den oupplysta, villfarande hopen:* en åsigt af statens uppfostringsskyldighet, hvilken i synnerhet genom *korrektionssystemet* gjort sig gällande. — Utslaget deraf ha vi tillräckligt belyst i vår fattigvårdsfråga. Om sin *allmänna* uppfostringsskyldighet har staten således låtit påminna sig genom fattigdomen, genom eländet, genom brotten. Men såsom vi öfver hufvud i behandlingen af dem funnit skäl att betvifla verksamheten af de blott *negativa* medlen, så synes det så mycket mer vara tid, att staten ser sin uppfostringsskyldighet från den *positiva* sidan, och i den bedröfliga nödvändigheten att slutligen ha måst applicera uppfostran såsom ett *straff* för den oupplysta hopen finner den starkaste uppmaning att i stället meddela den såsom en verklig *välgerning.* Erfarenheten inskärper såsom en allt mer bjudande nödvändighet, att det är ej nog för staten att *förutsätta* familjevården och församlingsvården i fråga om uppfostran; den måste *ersätta* hvad i dem fattas samt *fortsätta* hvad i dem är otillräckligt och behöfver att bringas till fullständighet. Han måste på en gång stärka deras förmåga att uppfylla sin pligt och underhjelpa oförmågan. Han måste vaka ifrån sin högre plats öfver fader och moder och, der det behöfves, träda i faders och moders ställe. Och staten måste numera erkänna denna sin förbindelse, ej blott med afseende på ett visst stånd

(t. ex. derigenom att han är öfverförmyndare för adlig ungdom, eller derigenom att han till sin egen tjenst uppfostrar ett lärdt stånd); han måste erkänna den i vården *om hela landets ungdom;* hvarigenom han ock till *folkskolan* nödvändigt träder uti ett innerligare förhållande än förr.

Det kan ej ha undgått läsaren, att vi i dessa senaste våra gemensamma betraktelser i synnerhet uppfattat *kommunen* såsom den lokala, i gemensam gudstjenst och lära förenade *församlingen.* Orsaken är, att denna ur den *primitiva kristliga kommunen* härledda karakter, under alla vexlingar, är i allt kristligt samhälle hos kommunen outplånlig och hos densamma allt mer måste såsom en samhällets lifsprincip utveckla sig. Men det kristliga samhället omfattar äfven *verldslig* lära och *verldsliga* intressen under synpunkten af *kristlig* pligt, ju mer det verldsliga samhället genomtränges af kristendomens anda, hvilken ingen annan är än erkännandet af ömsesidigheten i mensklig rätt och pligt. Det är *kristlig upplysning.* Och sammanfattar man härmed hvad förr blifvit yttradt om *intelligensens nödvändigt växande andel* äfven i det *industriela* arbetet, så framstå *den moraliska, religiösa* och *intellektuela odlingens förnämsta både medel och resultat såsom folkskolans föremål*[4].

Det visar sig ett stort sammanhang så väl mellan läroverkets högre och lägre afdelningar, som emellan läroverket i det hela och odlingens gång i allmänhet. Med tiden mångfaldigas både odlingens medel och resultat; och de ökas i *samma* förhållande, så att ju flera och tillgängligare odlingsmedlen blifva, desto flera och tillgängligare blifva äfven odlingens resultat. Det är öfver allt fullkomnade kommunikationer, som underlätta arbetets gemensamhet, och det är arbetets gemensamhet, som gör arbetets frukter åtkomligare för en hvar. Just derigenom blir det äfven möjligt, att den, som sjelf, äfven på långt när, ej innehar alla odlingens medel, likväl kan blifva delaktig af resultaten och tillegna sig dem, så vidt de för hans behof och bestämmelse äro nödiga. Läroverket visar blott en metodisk reduktion och abbreviation af detta stora förhållande.

---

[4] Detta lärer förmodligen ock medgifvas af *Tegnér,* i hvars senaste missnöjda utfarter hans vänner, om också ej allmänheten (ty allmänheten hvarken är någon vän eller får behandlas såsom sådan), snarare igenkänna ett varmt hjertas förtret öfver de oarter, som fästat sig vid den sak, hvilken hans ungdom och mandom älskat och försvarat, än en otro eller ett affall. Att så förhåller sig, derpå tviflar ingen som älskar och förstår att se in i en rättskaffens och ädel själ.

Folkskolan är läroverkets första och tillika dess mest omfattande afdelning. Den kan merendels endast meddela de oundgängligaste odlingsmedel, — att *läsa* och *skrifva* modersmålet, att *räkna, sjunga, teckna* för de allmännaste och nödvändigaste behof. Så mycket rikare måste den vara på hvad i *resultat* är allmännast begripligt och användbart; och då för att rätt meddela detta fordras full insigt i dessa resultat till hela deras innehåll, så bör folkskolan ej heller emottaga dem ur den *medelmåttiga*, utan ur den *högsta* bildningens hand. Detta är *folkskolans* nödvändiga sammanhang med *högskolan*, ja med en ännu högre, om den kan finnas; och att metodiskt och med afsigt utbilda detta sammanhang blir så mycket vigtigare, ju mer förvillande för en okunnig den växande mångfalden af odlingens både medel och resultat blifver. Det får ej om läroböcker och undervisningsskrifter heta: *godt nog för folkskolan*. Endast det *bästa* är här (såsom i flera andra fall) godt nog. — Att författa goda läroböcker för folket i *religionslära* (katekes), i *moral* och *politik* (medborgerlig katekes), i *naturlära* (bondepraktika), i fosterländsk och allmän *historia* och *geografi*, hörer till lärarens och vetenskapsmannens högsta uppgifter och är, genom den *korthet, klarhet* och *kärnfullhet*, som dertill erfordras, ej minsta beviset på, att han både fullkomligt är mästare af sitt ämne, och tillika att det blifvit folk af honom sjelf.

Men läroboken verkar först rätt genom läraren, hvarför denne måste till folkskolan komma ur det *högre* läroverket; och han kan, om vi ej bedraga oss, så mycket lättare ur det andliga ståndet komma dertill i Sverige, som här antalet af prester ej blott är mångdubbelt större nu än i någon föregående tid, utan i vårt land vida betydligare än hos våra trosförvandter i Tyskland, Danmark och Norge[5]. Vi ha förr fästat uppmärksamheten derpå, huru väl detta öfverensstämmer med *folklärarens* kall, liksom med karakteren af hvad vi nyss kallat *kristlig upplysning*. Om blott de större, fasta skolorna i församlingarna ega sådana lärare, så är dermed redan mycket vunnet, och de kunna genom bildande af skickliga elever sträcka sitt inflytande till de smärre till de genom nödvändighet ännu ambulatoriska skolorna och till familjerna. Så bildas en *vexelundervisning* i stort, ännu vigtigare än vexelmetoden i smått,

[5] Se ofvanför, sid 194 — 196, der både auktoriteten och beviset för detta påstående finnas.

ehuru vi, om den senare inskränkes till de derför tjenliga ämnen, ej vilja förkasta dess användbarhet. Denna visar sig likväl företrädesvis uti inlärande af hvad vi ofvanför kallat odlingens *första medel* (läsa, skrifva, räkna o. s. v.). I meddelandet af odlingens *resultat* kan den deremot blott tillerkännas en underordnad vigt; och i afseende på *religionsundervisningen* har den i synnerhet visat sig otjenlig [6]. En reform är i detta af-

[6] Vi bifoga följande yttrande af en lika skicklig som erfaren presterlig barnalärare, *Oldberg*, afgifvet mot slutet af år 1838 i en berättelse till direktionen öfver H. K. H. hertigens af Upland folkskola i Upsala stad. »Genom en flerårig erfarenhet (Oldberg har varit lärare i 8 år för ett ganska betydligt antal lärjungar) anser jag mig hafva hunnit stadga mitt omdöme om så väl sjelfva vexelundervisningsmetoden som dess användande på olika slags läroämnen, och vill jag nu i största korthet yttra mina enskilda tankar. Vexelundervisnings-metoden är en god *nödhjelp*, der barnens antal är så stort, att läraren icke hinner sjelf meddela undervisning åt alla. Den medgifver och åsyftar derjämte en för första undervisningen lekande och derigenom för barnaåldern lämplig behandling, med beräkning att stundligen väcka ambitionen. Den bildar till raskhet och bestämdhet i tal och handling samt noggrann ordentlighet i allt, äfvensom den bereder barnen tillfälle att genom meddelande af sina små kunskaper åt andra, mindre försigkomna kamrater, sjelfva vinna mera säkerhet. Dock har äfven min erfarenhet bekräftat det allmänna omdömet, att vanligen denna metod endast fullt motsvarar ändamålet, så vida den användes vid inöfvandet af mekanisk färdighet. — Men för att lära barnen förstå och behjerta hvad de läst i sin katekes och bibliska historia, måste naturligtvis den lancasterska monitörsundervisningen vara alldeles otillräcklig. Med erfarenhet häraf har jag i flera år användt söndagsmorgnarne under den kallare årstiden för att förklara och på mina lärjungars hjertan lägga de vigtigaste af religionens sanningar och bud. Dessa stunder tycktes mig äfven allt för otillräckliga, hvarför jag vid direktionens sista sammanträde utbad mig tillstånd att få för samma ändamål använda några lärotimmar under veckan — och gläder mig i hoppet att något på tiden dermed skall uträttas för den angelägnaste undervisningen. I förening härmed hoppas jag vinna andra fördelar, som för en rätt barnauppfostran äro af yttersta vigt. Raskheten i skolan urartar så lätt till hårdhet eller fräckhet. Det stormande kasernlifvet medgifver icke lugn eftertanke. De tysta timmar, då hela barnaskaran sitter stilla för att höra och behjerta lärarens frågor, undervisning och förmaningar, skola, jag hoppas och önskar det, väcka mildare känslor, leda till barnslig sedesamhet och nödig eftertanke. Om dessa omständigheter förbises af våra folklärare, torde både lärare och metoden någon gång rättvisligen anklagas såsom i mer eller mindre mån vållande hårdhet och oeftertänksamhet hos den lägre folkklassen. Lärarens första uppgift måste väl vara att bilda barnen till fromma och förståndiga kristne. Den står ock väl tillsammans med den andra, af allmänna rösten högt påkallade, att nämligen meddela dem så kallad populär bildning. Det ena som det andra kan medhinnas, om barnen under sina läroår begagna skolan».

secnde nödig med *vexelskolorna;* liksom den hastighet, hvarmed de i dessa skolor inhemtade färdigheterna inläras, blott leder till en lika snar glömska, om ej *söndagsskolan,* såsom på en gång repetition och kontinuation af vexelskolan, med densamma förenas och efter densamma vidtager.

2. *Lärdomsskolan* utmärker sig genom ett så fullständigt meddelande af odlingens medel, att lärjungen teoretiskt ledes till resultaten, hvilka han sedan eger att praktiskt använda, i stället för att han i folkskolan genast emottager resultaten i praktisk och användbar form. — Lärdomsskolan är derför väsentligen *förberedelse* till *högskolan;* hvilken deremot, på sätt vi redan nämt, sjelf återverkar på folkskolan och således föreställer hjertat i kretsloppet af läroverket. Vi ha åt den afdelning af läroverket, som vi kalla lärdomsskolan, redan egnat en temligen utförlig afhandling, hvilken vi här åberopa, och om hvars hufvuddrag vi endast korteligen vilja påminna. De voro: att liksom läroverket i sitt hela visar en metodisk reduktion af upplysningens process i samhället till det uppväxande slägtets bästa, så visar sig denna rationela reduktion så mycket nödvändigare i lärdomsskolan, ju mångfaldigare, med odlingens medel, de läroämnen blifvit, som der fordra inträde; — att en sådan reduktion i sjelfva verket är lika möjlig som nödvändig; — och att derigenom de särskilda skolor, som man utmärkt under namn af *realskola* och af *egentlig lärdomsskola,* i sjelfva verket kunna och böra *sammanfalla,* på sätt som i nämda uppsats är föreslaget. — Till dessa satser ega vi här blott utrymme att bifoga ett par anmärkningar, den ena angående det hela af förslaget, den andra angående en särskild del deraf.

Redan den omständigheten, att Sverige, i motsats mot Tyskland, ej eger hvad der kallas *realskola,* eller åtminstone blott första uppränningen dertill i våra apologistier, och att således ena hälften af hvad som skulle förenas till ett helt, hos oss knappt kan sägas existera[7], är en ej ringa svårighet vid inrättandet af det hela. Att den likväl ej är oöfvervinnelig, har en af Sveriges biskopar[8] visat, hvilken till den stora förtjensten, att i den af konungen tillförordnade komiteen till

[7] Att genom exempel af skolor, tillhörande denna läroverkets andra hälft, ett begrepp om den må väckas och spridas, måste göra det önskligt, att sådana till en början äfven *särskildt* finnas. Men just deras utbildning leder i vår tanke till förening med den omfattande lärdomsskolan, hvaraf realskolan blott är en beståndsdel.

[8] Biskop *Agardh.*

granskning af undervisningsverken redan ha framstält ideen af en sådan skolans helhet, lagt den ännu större förtjensten att i det stifts undervisningsanstalter, hvilket åt hans vård är anförtrodt, hafva banat en lycklig väg äfven för verkställigheten, — visserligen under modifikationer, egna för hans uppfattning af saken, men om hvilka jag föga finner mig berättigad att tvista, då här både tanke och verkställighet gått tillsammans. — I Tyskland — der realskolan länge sedan är inhemsk, men der man i allmänhet erfarit ringare både lif och tillopp i dessa skolors *högre* klasser[9] (i vår tanke ett skäl *mot* förslaget att just afsöndra dessa såsom egen realskola, och ett bevis *för* vår sats, att de bäst trifvas tillsammans med undervisningen i den högre lärdomsskolan) — i Tyskland, säger jag, har fordran af denna gemensamhet och enhet i en realstudierna äfven omfattande lärdomsskola allt mer börjat göra sig både teoretiskt och praktiskt gällande; och då, i de senaste oss tillgängliga underrättelser, vi finna vid gymnasier i Braunschweig, Dresden, Düsseldorf, Ulm, Berlin, Salzwedel, Stralsund, Guben och Potsdam en sådan *förening* af högre real- och lärdomsskola, fast på olika sätt, verkstäld, så saknar redan tanken ej erfarenhetens prof[10].

Den omständighet, till hvilken vi särskildt vilje återkomma, är den sena — i mångas tanke alldeles för sena — början med *latinet*, hvilket språk *vi* deremot, ifrån och med tredje klassen, ansett böra vara *gemensamt* läroämne för *hela* skolan. Vi finna i en af Tysklands bekantaste lärda tidningar följande, om också ej i alla detaljer, dock i det hela fullkomligt med vår öfverensstämmande mening om latinläsningens *början*. »Utan tvifvel kunna intill trettonde året eleverna af lärdoms- och industriskolorna njuta *lika* undervisning. En ändamålsenlig religionslära såsom grundläggning, naturhistoria, så mycket som är nödigt att derpå väcka uppmärksamheten, grundlig grammatikalisk undervisning i modersmålet[1] och i elementen af geometri

---

[9] Jfr *Det offentlige Skolevæsens Forfatning i adskillige tydske Stater, tilligemed Ideer til en Reorganisation af det offentlige Skolevæsen i Kongeriget Norge*, af *Fr. Moltke Bugge*, Kristiania 1839, 3 delar, — ett ganska förtjenstfullt arbete, det bästa jag känner om det tyska skolväsendet, och i grundlighet och pålitlighet vida öfverträffande den berömde *Cousins* framställning deraf. I vår hufvudsakliga grundsats instämmer likväl ej den norske författaren, eller rättare är skiljaktig i fråga om medlen för målet.

[10] Jfr *Blätter für litterarische Untèrhaltung* d. 14 Nov. 1839.

[1] I vår tanke tillika äfven i *ett* främmande språk, hvartill vi föreslagit det tyska.

och aritmetik samt öfning i frihands- och planteckning bilda en lärjunge, som efter det 13:de året sedermera endera i den industriela eller den lärda riktningen kan göra raska framsteg. Alla invändningar häremot af det klassiska systemets anhängare nedslås af erfarenheten. Hvem har ej i de sachsiska skolorna ofta nog haft tillfälle att iakttaga, huruledes 12- till 13-åriga bondgossar, utan all kännedom af gamla språken, inom ett eller två år deri öfverträffa sina kamrater ur staden, hvilka ifrån 8:de året blifvit plågade med latin och grekiska? Insigtsfulla skollärare ha redan så ofta gjort försöket, att man ej vidare borde tvifla på lämpligheten af en sådan förändring i vår skolundervisning»[2]. — Jag tillägger, såsom uttryck af min egen fasta öfvertygelse, att vid den höjd, hvartill den rationela språkläran nu hunnit, en för ungdomen *grundligt bildande språkundervisning kan gifvas i och genom hvilket bildadt språk som helst,* så att språkens komparativa vigt alldeles ej kommer att bero på det barnsliga företrädet i afseende på frågan: med *hvilket* skall lärjungen näst efter modersmålet *börja;* — utan på språkens verkliga värde, sådant detta i deras *literatur* uppenbarar sig. Hvilket jag ock oförgripligen förmenar är den *rätta klassiska ortodoxien.*

3. Folkskolan är genom sin karakter ett helt för sig. Inskränkt till meddelande af de färdigheter, som utgöra de allmännaste odlingsmedlen, måste den likväl tillika i sig upptaga odlingens förnämsta resultat i populär form; och denna folkskolans beskaffenhet kan, till hvad höjd läroämnena inom den ock må drifvas, dock ej väsentligen förändras. Odlingens resultat kan den ej sjelf teoretiskt *förarbeta;* den måste *emottaga* dem till praktiskt bruk. Likväl är ej detta så till att förstå, som skulle detta emottagande vara blindt och blott passivt. Den sista reduktion af ett odlingens resultat är den, hvarigenom det göres skickligt att blifva allmän egendom; och *profvet,* huruvida denna reduktion lyckats, är alltid en appell af den särskilda vetenskapen eller konsten till det *gemensamma* behofvet, känslan, omdömet, med ett ord, till hvad som kallas *sens commun* eller *sunda förnuftet.* Detta blir visserligen åter, genom inflytelsen af vetenskap och konst, allt mer upplyst; men att det sjelft föreställer en förmåga, eller rättare en sammanfattning af förmögenheter, som på en gång uttrycker det högsta

---

[2] *Recension af Code Universitaire, or lois, statuts et reglements de l'université de France* uti *Ergänzungs-blätter zur Hallischen Allg. Litteratur-Zeitung.* Julius 1838, N. 62.

och det djupaste i det menskliga väsendet, ses deraf, att de *största reformatorer äro de, som opererat direkt på allmänna omdömet och känslan.* Det kommer deraf, att de sjelfva varit lefvande personliga representanter af dessas innersta och högsta krafter — *menniskor* som verkat på *menniskor,* derigenom att de uppenbarat det bättre och ädlare i menskligheten. Det är denna verkan från själ till själ, från hjerta till hjerta, som stundom lik en ljusstråle går genom historien. Man igenkänner derpå de *moraliska* och *religiösa reformatorerna;* och då desse, de högste af alla, alltid dragit sin sak direkt inför *folket,* så är svårt att påstå det de misstagit sig om forum.

Lärdomsskolan är deremot ett helt för sig endast i förbindelse med *högskolan,* som är dess mål och fulländning. Så vida den förra ännu blott är förberedande, saknar den en sjelfständig karakter. Den får denna endast genom den senare. Lärdomsskolan går ut på att meddela de färdigheter, som äro odlingens medel i all den utsträckning, som fordras på det lärjungen i undervisningens högsta stadium må sjelfverksamt kunna tillegna sig odlingens resultat. Denna sjelfverksamhet förutsättes väl vid all undervisning, men i mer och mindre grad; ty i de förberedande stadierna måste lärjungens minne, känsla och inbillningskraft taga mycket på förskott, som han först sedermera lär sig att i sitt *sammanhang* fatta och förstå. — Ljuset af det högre sammanhanget i menskliga sakerna uppgår hos en hvar med aningen af den *högre menskliga samhälligheten,* om hvilken vi talat. *Det är denna aning, som fyller ungdomens bröst.* Det är en epok i lifvet och en stor förvandling. I stället för att i barndomsåldern det högre för lärjungen endast finnes genom läraren, som meddelar det, omvändes nu förhållandet. *Läraren sjelf gäller endast genom det högre, hvars tolk han är.* Hans förhållande till lärjungen är ej mera blott ett *faderligt,* — det blir ett *broderligt,* — om också alltid den äldre broderns till den yngre.

Det låter såsom vi skulle tala om *skolan,* — och vi tala om *menniskoslägtet,* som också har sin skola, i hvilken den nämda epoken redan framträdt. Ty då tiden vardt fullbordad, kom den *sanna menniskan,* — *Guds son* och *menniskans son* — i verlden; och i uppenbarelsen, att *han* var vår broder, lärde menniskorna känna hvarandra såsom bröder. Med detsamma gaf han äfven *vetenskapen* lös[3] undan all yttre myndig-

[3] »Sanningen skall göra eder fri».

hets bojor; och om *fribrefvet* sent blifvit förstådt, så är det likväl länge sedan gifvet.

Högskolan är den ort i undervisningen, der vetenskapens fribref göres gällande. Det lyder på *sanningens frihet.* Och han, som gaf det, visste väl att förlika den djerfhet, som ej fruktar för några följder, då den är på rätta vägen stadd, med den ömhet, som ej ens vill sönderbryta en krossad rö, ännu mindre förarga den fromma enfalden; för hvilket han äfven uttryckligen *varnar.* — Hvad är det, hvari denna djerfhet och denna ömhet, långt ifrån att vara sins emellan fiendtliga, tvärt om innerligen sammanstämma? Det är på bägge sidor samma *enfaldens sublima tro,* — som är öfver konsiderationerna; som aldrig ett ögonblick betänker sig i fråga om sitt förhållande till det erkändt rätta och goda, emedan det *bästa* alltid för öfvertygelsen är lifligt närvarande; som öfver allt afser det väsentliga; det eviga, i stället för det tillfälliga, det timliga; som, lik de förste kristne, ej vill veta af någon *kompromiss med samvetet,* det vare sig i *handling* eller *lära;* som förmenar att, i ena som andra afseendet, verlden ej behöfver något fusk till sin välfärd, emedan denna sublima enfald tror på en Gud, en Försyn. Det ödmjukaste sinne, det djerfvaste mod, den högsta vetenskap, den enfaldigaste sanningskänsla äro *lika enkla storheter* i denna tro, i hvilken åtskilnad ej finnes till personen. Kärleken och sanningen äro båda lika aflägsna från trotsigheten, som de förkasta det så kallade fromma bedrägeriet. *Ty det finnes ingen sann kärlek, som ej är sanningskärlek.*

Hvad vi sagt om *högskolans* och *folkskolans* innerliga förvandtskap har genom dessa betraktelser blifvit ställdt i ett tydligare ljus. Vi draga deraf en annan vigtig följd, att nämligen det *företrädesvis praktiska i det menskliga vetandet ligger i dess högre ideela, ej i dess lägre materiela del,* och att, om den *högre* praktiken — den moraliska, den religiösa — fattas, den *lägre* med alla sina konster ej kommer långt, utan endast sprider och söndrar sig — fruktlöst och rastlöst — i alla möjliga riktningar; besannande språket, att menniskan lefver en liten tid och är full af orolighet.

Sammanfatta vi under namn af de *moraliska vetenskaperna* vetandets högre ideela innehåll och föremål, så är det endast i närmaste förening med dem, som de *fysiska vetenskaperna,* hvilka vanligen företrädesvis kallas de praktiska, erhålla, både i och för sig sjelfva och i anseende till sin teoretiska grundläggning, lif och rätt hållning. Att de förstnämda äro af en

högre och allmännare praktisk natur, ses äfven af deras naturliga förbindelse med *historien,* som förvarar odlingens stora praktiska resultat. Derför ha vid högskolan de moraliska vetenskaperna ej blott etablerat sig såsom teori, utan tillika der uttryckt sitt sammanhang med det högsta praktiska, som visar sig i ett samhälles religion, lagstiftning och helsovård. *Teologi, juridik, medicin* äro de *högre* praktiska vetenskaperna, alla utmärkta genom sitt innerliga sammanhang med *filosofien,* som åter är de moraliska vetenskapernas hjerta. Detta stora, på en gång vetenskapliga och praktiska sammanhang är högskolans idé såsom läroanstalt; och *den, som i läroanstalten spränger detta sammanhang, förderfvar den.*

Det är ett vanligt inkast att, genom både odlingsmedlens och odlingsresultatens förallmänligande i vår tid, högskolorna upphört att representera nämda stora sammanhang, som vida fullständigare genom bokpressen skall representeras. Invändningen påminner om den fördom, som endast kan tänka sig den högre menskliga samhälligheten såsom nödvändigt upplösande den särskilda sociala korporationen[4]. Högskolan är äfven en sådan, och den högsta i läroverket. Dess formela karakter utgöres af muntlig, personlig lära för en till mandomskraft mognande ungdom, hvarför ock läraren, såsom vi redan anmärkt, här står till lärjungen ej blott i ett faderligt, utan äfven i ett broderligt förhållande. Det är denna *personliga vexelverkan* emellan läraren och en för vetenskapens fordringar redan känslig ungdom, som ifrån boklärdomen, med sin blott läsande publik, skiljer den akademiska. I allmänhet kan ingen del af läroverket utan den personligt verkande läraren tänkas, och minst kan han undvaras, der fältet för hans verksamhet är störst. *Universitetet*[5] kan derför ej heller förflygtigas blott till en allmännelighet, som är öfver allt och ingenstädes. Det är nödvändigt äfven en lokalkorporation, ehuru af en allmän och fri natur. De medeltidsdrag universitetet såsom korporation numera har att aflägga — och i Europas mest civiliserade länder äfven till den grad aflagt, att dessa drags bibehållande på några ställen blott kan anses såsom en antiqvitet — äro

---

[4] Jfr ofvanför s. 244.

[5] Om denna benämning af ålder äfven egt en skråaktig bemärkelse, så är det likväl ej en sådan betydelse, utan den universela tendensen, som uttryckte sig i uppkomsten af dessa, med tredje ståndet egentligen samtidiga stora, vetenskapliga korporationer, som i dem var och ännu är det väsentliga.

egen jurisdiktion (så vida den ej blott är disciplinär) och *egen finansiel administration.* Men en *vetenskaplig, genom muntlig lära verksam korporation,* hvaruti såsom i en brännpunkt alla de särskilda riktningarna af hela läroverkets arbete sammanlöpa och hvarifrån de sedermera i praktisk verksamhet sprida sig — är och bör ett universitet vara [6].

Det är endast de hufvudsakligaste punkterna af vårt rika ämne som vi kunnat vidröra. Detaljerna måste vi lemna derhän, då vi för dem sakna utrymme. I hvad riktning och ordning de enligt vår åsigt ordna sig, inses dessutom lätt och skall äfven vid tillfälle ådagaläggas. En slutsats af det redan sagda återstår att draga. Vi ha insett den stora betydelsen af det personliga förhållandet emellan lärare och lärjunge vid högskolan. Skulle icke således *ömsesidigheten* (till hvilken vi i vårt blad så ofta återkommit) äfven i den akademiska *undervisningen* också verkligen böra göra sig gällande? Visserligen; och se här huru vi föreställa oss förhållandet! — Man har tvistat om företrädet emellan det lärosätt, hvarigenom ämnet föredrages oafbrutet af läraren, och det, hvarigenom det samtalsvis emellan lärare och lärjunge diskuteras. *Bägge* tillhöra i vår tanke väsentligen den akademiska lärometoden, och vi se ej hvarför ej åt bägge i undervisningen skulle tillerkännas *lika* rättigheter. Hvilket i vår tanke lämpligast skedde, om *föreläsning* och *pröfning* (en akademisk lärares nu åtskilda pligter) så förbundos, att *all examen och tentamen skedde offentligen*

[6] Man kan häraf sluta till författarens tanke om alla söndringsprojekt i afseende på högskolorna; — söndringsprojekt, för hvilka samtliga den mening ligger till grund, att göra högskolan till blott filosofisk fakultet, såsom det kallas, men derifrån afsöndra de praktiska fakulteterna, såsom specialskolor. Hvilket kan hafva till följd, endera att dessa afsöndrade anstalter nedsjunka till handtverk utan anda, eller ock träda i öppen eller tyst opposition mot de från dem afskilda moraliska vetenskaperna och söka en falsk sjelfständighet med att usurpera filosofiens rättigheter utan filosofi. Ty filosofien, ej blott såsom elementär och förberedande, utan genom sin i all vetenskaplig utveckling verksamma anda och i sitt sammanhang med de praktiska fakulteterna, är till den grad den rätta representanten af den vetenskapliga sjelfständigheten uti alla högre ämnen, att denna fordrade sjelfständighet utan henne lätt antager en falsk ställning. Fribrefvet åt all mensklig forskning är på henne förnämligast ställdt, emedan menskligketens vigtigaste frågor: hvad kan jag veta? — hvad bör jag tro? — hvad skall jag hoppas? — äro hennes föremål.

och efter hand på dertill bestämda föreläsningstimmar, samt omvexlande med föreläsning på de öfriga lärotimmarne. Både tentamens- och examensväsendet vore derigenom införlifvadt med den offentliga akademiska undervisningen, i stället att nu utgöra ett biverk, som allt mer hotar att förqväfva det väsentliga.

REPRESENTATIONSFRÅGAN.

1840.

FÖRSTA ARTIKELN.

Den under öfverläggning varande representationsfrågan upplöser sig i trenne frågor, hvilka fordra att hvar för sig besvaras, — först: hvad är en representation? — för det andra: hvad har den varit i Sverige? — för det tredje: hvad bör den blifva? — Den som vill nöjaktigt besvara den sista frågan kan ej undandraga sig svaromål å de bägge föregående. Vi måste derför egna en kort betraktelse åt hvardera.

Om ett samhälle ej kan tänkas utan en samfällig verksamhet, och en sådan samverkan mellan förnuftiga varelser fordrar *öfverenskommelse,* så följer redan deraf, att samhället bör regleras genom *samtyckta* lagar. Erfarenheten visar visserligen, att våld allt för ofta gått för rätt; och verklig rättvisa kan menniskor emellan ej finnas, så länge träldomen ej erkännes för rättsvidrig. Men i den mån detta sker förfalla äfven undantagen från den regeln, att samhället måste styras efter samtyckta lagar, eller ock måste de nödiga undantagen sjelfva från regeln hemta stöd. Det vill säga, det går ej mer an att förneka regeln; men den kan olika tydas. Frågor uppstå, såsom följande: kan ej *en* lagstifta för flere? eller några *få* samtycka för mängden? eller kan icke äfven ett *förutsatt* samtycke vara giltigt? Och man måste tillstå, att besvarandet af sådana frågor äfven hör till regelns rätta förstånd. I sjelfva verket hänföra de sig mest till den stora frågan om *myndighet* eller *omyndighet* i samhället. Ty, förutsatt att omyndige finnas och måste finnas, så följer äfven deraf, att de myndige må rösta för de omyndige. Men denna sats visar sig ega en dubbel mening, allt efter som omyndighetstillståndet bestämmes för alltid eller tills vidare. Utur meningen om ett absolut omyndighetstillstånd för vissa menniskor eller klasser af menniskor

har träldomen utgått, och en sådan mening måste med träldomens insedda rättsvidrighet förkastas. Återstår således blott att taga den andra meningen i betraktande, eller huruvida ett relativt omyndighetstillstånd, en omyndighet tills vidare, måste i samhället erkännas.

Hvar och en inser, att detta gäller om *barnet*, hvars naturliga målsmän föräldrarne äro. En särskild fråga — och ej den lättaste att lösa — är deremot *qvinnans* omyndighet. Såsom den svagare har hon varit den ursprungliga trälen och befinner sig ännu hos alla råa nationer i detta tillstånd. Civilisationen har gifvit henne menskliga och äfven borgerliga rättigheter, det vill säga, stält henne under lagarnes skydd. Men de politiska rättigheterna, som innebära att med eget samtycke bidraga till lagarnes stiftande, hafva blifvit henne af allmänna meningen förnekade, under det den likväl godkänt undantag som kullkasta regeln. Eller huru rimmar sig medgifvandet, att qvinnan äfven kan intaga tronen, med den allmänna grundsatsen, att hon i offentliga angelägenheter eger ingen röst? Qvinnor finnas, som uppfylt de högsta politiska pligter, som kraftigt bidragit att rädda sitt fädernesland. Hvarje rättskaffens qvinna känner sina förbindelser äfven mot det allmänna och visar detta äfven under den mest obemärkta verksamhet. Huru skulle hon ej äfven, i afseende på den allmänna välfärden, ega rättigheter? — Dessa svårigheter häntyda derpå, att frågan ej endast ligger inom det politiska gebitet. Det finnes en högre samhällighet än den politiska, nämligen den allmänt menskliga, och det kan inom denna högre, allmännare samhällighet finnas pligter, för hvilka utöfningen af de politiska måste vika. Qvinnans *moraliska* verksamhet, i förhållande till hennes *politiska*, visar sig under denna synpunkt. Den senare kan endast såsom undantag framträda, emedan dess direkta, ständiga utöfvande skulle vara hinderligt för hennes moraliska bestämmelse, hvilken äfven för det politiska samhället är den vigtigaste. Hon befinner sig ej ensam i denna kategori. Ehuru för henne mest gällande, innefattar den likväl ej endast hennes kön. Hvem nekar t. ex. *presten* politiskt inflytande? En sådan förnekare skulle vederläggas af hvarje historiens blad. Likväl medgifves — och den kristlige läraren är den förste som erkänner detta — att politiken ej är hans egentliga fält, utan att han odlar ett annat, för högre skördar. Det samma gäller om andra samhällets medlemmar, t. ex. *vetenskapsmannen*. Med ett ord: ehuru i allmänhet de politiska pligterna ej kunna tänkas utan

i sammanhang med de moraliska, så finnas likväl egna pligtområden af den beskaffenhet, att de mer och mindre ålägga uppoffringen af politisk verksamhet. I denna gemensamma kategori befinna sig i synnerhet den *moderliga*, den *andliga* och äfven den *verldsliga läraren* i samhället, det vill säga, alla de som företrädesvis vårda det uppväxande slägtets uppfostran. Men det är just *uppfostran*, som bereder öfvergången till myndighetstillståndet. — Qvinnan intager i denna vård första rummet. Ty på den grund, *familjen* genom henne lägger, måste både *kyrkan* och *skolan* bygga. Man inser genast orimligheten deraf, att vilja framställa ett medborgerligt omyndighetstillstånd för dem, som just skola uppfostra medborgare till myndighet. Om man likväl på samma gång måste medgifva, att dessa uppfostrares egentliga verksamhet ej är eller bör vara politisk, så är rätta skälet snarare, att de äro *öfver* politiken, än att de ej skulle nå upp i dess region. De vårda tillsammans i samhället det rent menskliga, som är det ämne, hvaraf medborgare göras. Derför böra de vara emanciperade från politiken; icke såsom skulle de sakna politiska rättigheter, utan emedan de ej böra vilja utöfva dem, så att detta gör intrång i deras egentliga bestämmelse. Det är den rätta meningen af qvinnans *emancipation:* en politisk befrielse, som äfven bör komma presten och vetenskapsmannen till godo, så vida de af sina högre pligter finna sig uppfordrade att äska den.

Sedan vi sökt ådagalägga det särskilda förhållande, hvari de, åt hvilka uppfostran i samhället närmast är anförtrodd, befinna sig till de politiska rättigheternas utöfning, återstår endast det slägte, som skall uppfostras, i kategorien af relativ omyndighet. Också har man, sedan läran om ett absolut omyndighetstillstånd för vissa samhällsklasser måst uppgifvas, i stället så mycket mer sökt utsträcka denna kategori af den relativa omyndigheten. I sjelfva verket, huru vidsträckt är ej begreppet om dem som skola uppfostras! — Hela lifvet är en uppfostran, hela samhället kan anses såsom en uppfostringsanstalt, och de, som vilja undanhålla politiska rättigheter från folket, hafva sökt sitt förnämsta stöd deri, att det är allt för oupplyst och derför tills vidare måste förblifva under de upplystas förmynderskap. De medgifva med detsamma angelägenheten af folkets upplysning; men denna angelägenhet torde ej ha den säkraste fortgång, om det förmynderskap, under hvilket den skall befordras, tillika är ett prerogativ, som dermed skulle arbeta på sin egen förstöring. Grunden till medborgerlig upplysning är

den kunskapen, att all rätt till sin natur är ömsesidig. Hur kan man uppriktigt verka för upplysningens spridande, under det man fortfar att undanhålla de rättigheter, som skulle vara upplysningens föremål?

Vi måste således förkasta denna obestämda utsträckning af det relativa omyndighetstillståndet. Hvarje till myndiga år kommen medborgare måste — under vilkor som nedanför skola angifvas — sättas i besittning af de rättigheter, hvilka honom såsom sådan tillkomma. Han skall deri finna den starkaste bevekelsegrund att allt mer förvärfva den upplysning som fordras att känna och vårda dem; och till dessa medborgerliga rättigheter hörer, såsom vi redan anmärkt, att endast styras efter samtyckta lagar.

Huru ett sådant samtycke må gifvas, blifver nästa fråga. — Härvid är intet tvifvel underkastadt, att det äfven fullkomligen rättskraftigt kan meddelas genom *fullmäktig*, liksom att flere i sådant afseende kunna förena sig om *en* fullmäktig (hvilket de moderna staternas storlek redan gjort till en nödvändighet); så att vi här redan se den tillämpning af regeln, på hvilken vi i början fästade uppmärksamheten, nämligen att några må samtycka för alla. Hvar sådant endast sker enligt fullmakt, der herskar det *representativa* systemet i egentlig och strängare mening. I vidsträcktare bemärkelse omfattar det dels *sjelfskrifna*, dels *valda* representanter; och i denna sista, mer omfattande mening är systemet äldst.

Menskliga samhället har vissa, alltid återvändande, alltid igenkänliga grunddrag. Ett *råd* är så gammalt som *regering* och *folk* på jorden. *Rådslag* före beslut gör sig lika naturligt gällande som *enhet* i utförande och som — der utförandet beror på fleres samverkan — *samtycke* i lydnad. Enheten må man kalla huru som helst: det är den *monarkiska* principen. Till rådslag fordras fleres, dertill befogades, biträde: det är den naturliga *aristokratien*. Öfver allt, hvarest många skola medverka till utförandet, måste — då här är fråga om varelser hvilka ej endast kunna brukas såsom medel — lydnaden vara samtyckt: det är *demokratiens* utgångspunkt. Kriget har först gjort både samtycke och lydnad nödvändiga i större mått. *Hären* var öfver allt den första nationalförsamling. Ständig kunde ej denna, både i anseende till sin sammansättning och sitt ändamål, vara, och likväl fordrades omkring regenten en representation af samhällets mest betydande intressen, och denna fans i samhällets myndigaste män, såsom regentens råd. Det

vår den gamla *aristokratiska konseljen* — tillika i saken, om ej till formen, den första *representation*. Ty dessa gamla rådsherrar, tillika höfdingar, nog konungalike, omgåfvo väl ej alla eller alltid konungen, men voro dock hans naturliga rådgifvare. Deras rättighet, från att vara personlig, blef merendels ärftlig, och deras fullständigare sammanträde — *rådsförsamling, herredag, parlament*, på en gång domstol, förvaltnings- och krigskonselj, — utträngde småningom den forna militäriska folkförsamlingen, der massan under vapenbrak uttryckte sitt bifall eller missnöje. Så blef den första verkligen aktiva representationen ett *sjelfskrifvet konungens råd*. Man ser representationens tidiga sammanhang med regeringen.

I motsats mot denna första *sjelfskrifna*, har den *valda* representationen, hvaraf blott oordentliga spår förut träffas, småningom utbildat sig. *Adel* och *presterskap* tillegnade sig den förra eller den sjelfskrifna representationen, om också ej utan all tillsats af val inom sig. Med den senare, eller den *valda*, begynte *tredje ståndets* politiska inflytelse. Dess egentliga kraft låg i dess motsats mot privilegiisystemet. Derigenom har det vuxit i anspråk och betydenhet ända derhän att slutligen vilja göra sig gällande såsom den egentliga *nationalrepresentationen*. Vi måste undersöka grunden till sådana anspråk.

Det är den *personliga* synpunkten, under hvilken vi hittills betraktat representationen, såsom ett fullmäktigskap. Vi ha sett, huruledes detta fullmäktigskap i början var ett sjelfskrifvet, ett förmynderskap, utöfvadt af de mäktigaste och upplystaste. Det är tydligt att, om detta slags representation ej kunde grunda sig på en fullmakt af personerna, den såsom borgen för sin varaktighet slutligen måste taga, för att så säga, fullmakt af sjelfva saken, eller verkligen företräda samhällets allmänna intressen. Detta leder oss att betrakta representationen under synpunkten af *intressena*. Man kallar ett intresse i politisk mening en viss, för det helas bestånd nödig eller nyttig riktning af den personliga verksamheten. *Stånden* äro produkter af sådana samhällsriktningar, hvilka till en början voro få, hvarför de gamla stånden så mycket snarare kunde anse sig såsom representanter af samhällets stående intressen. I den mån deras rätt dertill, med samhällets mångsidigare utveckling, blifvit ifrågasatt, i den mån stånden blifvit föremål för anklagelsen att egentligen föreställa partikulära intressen till skada för det hela, hafva de äfven allt mera dragit sig

bakom hvad man kunde kalla *sak-intressena*, såsom en förskansning; och hela diskussionen har fått en vändning, som vore det *personliga* i allmänhet ingen hufvudsak i representationsfrågan, eller såsom menniskorna här ej skulle föreställa sig sjelfva, utan de intressen de skapat. Så har adeln, sedan bördens företrädesrätt i och för sig sjelf blifvit allt mer betviflad, velat grunda fortfarandet af sin särskilda representation på den *fasta förmögenhetens* intresse, i synnerhet föreställd af den jordegande aristokratien; det andliga ståndet på *upplysningens;* borgareståndet på den *rörliga förmögenhetens*. De faller i ögonen, att de, som företrädesvis gälde såsom den rörliga förmögenhetens representanter, befunno sig i en på det hela fördelaktigare belägenhet, än de sjelfva från början anade. Ursprungligen var deras ställning defensiv mot de äldre privilegierade, och den rörliga förmögenhetens representanter ansågo derför för vinning nog, om de också, genom utverkade privilegier, kunde för sig ernå behöfligt skydd. Men menskliga arbetet är till sin natur rörligt: det är ej dess produkter som reglera mensklig verksamhet, utan tvärt om; hvarför produkterna med verksamheten också ständigt förändras. Det är ej *förmögenheten*, utan *förmågan*, som slutligen både har och ger värde. Det stillestånd i samhället, som man velat införa på grundvalen af fixerade intressen, skulle således nödvändigt undergräfva sig sjelft. Det till sin begränsning och beskaffenhet mest obestämda ståndet, det stånd som ifrån början ej blifvit bestämdt annorlunda än såsom en motsats till de äldre privilegierade, med ett ord, det *tredje ståndet*, skulle äfven derför förgäfves söka att på privilegii-väg fixera sig sjelft. Det måste utvidga sig och gripa omkring sig. Det blef offensivt mot de andra, ja, i den mån det ville grunda sig på privilegier, offensivt mot sig sjelft; tills slutligen den sanning framstod i sin klarhet: *att allt hvad som kan kallas och är allmänt intresse bäst befordras, om det blifver hvar och en tillåtet att inom gränserna af ömsesidig rätt tillvaratag sitt eget personliga*. Dermed har ock representationsfrågan blifvit återflyttad på personlighetens grund.

Den hvilar, i min tanke, numera oåterkalleligt på denna grund. Historien har ock sin logik, som, ehuru förvirrad den må synas på ytan, dock i botten ej är annan än förnuftets egen. De allmänna principer, på hvilka menniskorätt och menniskoväl bero, göra sig genom sin egen kraft allt mera gällande; och det är pligt att, sedan man en gång erkänt dem,

uttala dem utan förbehåll och utan fruktan att beskyllas för öfverdrift.

Personlig valrätt för hvarje till myndiga år kommen oförvitlig medborgare är således den grundsats jag först och främst i representationsfrågan måste vidhålla, emedan denna grundsats endast är strängt rättvis och, i min tanke, hvarken kan omgås eller förnekas. Tidens svåraste, mest orogifvande företeelser hafva sitt upphof deruti, att man å alla sidor känner sig drifven till denna princip och likväl ej vill erkänna densamma. En slafklass begynner i sjelfva verket åter afsättas, midt i civilisationens sköte, — en klass af proletärer, obesutne, försvarslöse, hvilka, tillväxande i förfärlig progression, så mycket bittrare känna sig utkastade ur samhället, som distanserna inom detsamma i allmänhet eljest blifvit jämnade, och det afstånd i fråga om rättigheter, hvilket fordom skilde några få bättre lottade från mängden, allt mera förminskats. Hvar detta onda hunnit sin höjd, återstår blott att möta våld med våld. Man borde, innan man inlåter sig i en strid som skall skaka samhällets grundvalar, betänka sig, om ej bättre medel finnes, och om ej det bästa vore *att borttaga våldets orsaker*. Det kan endast ske genom *rättvisa;* och möjligheten att utöfva denna rättvisa ligger i den insigt, som sjelf är ett af civilisationens ädlaste resultat, att *egendom,* hvilken man med skäl vill göra till vilkor för utöfvandet af politiska rättigheter, ej blott existerar i dess råa, yttre, materiela form, utan väsentligen har en ädlare, intellektuel och moralisk betydelse, hvilken vi redan uttryckt i skilnaden emellan *förmåga* och *förmögenhet*. Den förra innefattar alla de personliga förtjenstmedel, som *uppfostran* vid handen gifver. Uppfostringstiden är det relativa omyndighetstillståndet i samhället, och denna tid måste användas att förbereda myndighetsåldern. Kan vid den tidpunkt, som lagen bestämmer för denna ålder, den blifvande medborgaren visa sig hafva åtnjutit den uppfostran, som är oundgänglig för att förstå och utöfva pligterna såsom menniska och medborgare, då kan ej heller, i min tanke, den politiska rättighet honom förvägras, att deltaga i val af de representanter, som å folkets vägnar skola samtycka lagarne. — Hvad rättvisan bjuder bör ej anses blott såsom ett experiment, emedan det är en moralisk nödvändighet. Men vill man betrakta frågan under synpunkten af ett politiskt experiment till att läka den lägre samhällsklassens sår, men hvilket skulle vara vådligt för *dem,* som anse sig föreställa samhällets helsa, så borde likväl äfven

desse inom sig icke sakna erfarenhet derom, att ej blott tvång och straff, utan endast ädlare motiv förmå höja menniskan ur eländet.

Undantag från pligten att deltaga i representantval vill jag medgifva för qvinnan; ej såsom skulle hon sakna rättighet dertill, utan emedan det finnes ett högre moraliskt afseende, hvarför hon i allmänhet ej bör vilja utöfva den. Detta samma afseende *kan* äfven gälla för lärareståndet i allmänhet, så vida, enligt min öfvertygelse, lärarens rätta verksamhet i samhället är renare, ju mer han håller sig obesmittad af de personliga intressen, som vid utöfvandet af nämda politiska rättighet vanligen komma i rörelse. För öfrigt kan jag, under förutsättning af ådagalagd uppfostran, ej ens undantaga det manliga, till myndiga år komna tjenstehjonet från denna rätt, då husbondes och tjenares förhållande till hvarandra är ett allt för vigtigt moment i lagstiftningen, att ej äfven tjenaren bör till densamma kunna medverka i sin mån.

I sin mån har jag sagt — om dem som, till utöfning af en sådan rätt, genom sin samhällsställning ansetts minst befogade; och jag har dermed tillkännagifvit, att principen i sin tillämpning *tillåter* modifikationer. I vissa afseenden *fordrar* den sådana. Skilnaden emellan *direkt* och *indirekt* valrätt innefattar en sådan modifikation, som öfver allt, hvarest en förut politiskt oberättigad klass skall uppflyttas, redan rättfärdigas genom nödvändigheten att bereda öfvergången. Uppflyttandet af en sådan klass är tillika för de förut berättigade allt för vigtig, att de ej sjelfva skulle vilja hjelpa till att bereda denna öfvergång med att underkasta sig samma vilkor. All allmän valrätt bör under sådana förhållanden, i min tanke, vara *indirekt* eller öfvas genom *elektorer*. Derigenom undanrödjes äfven det tumultuariska af allmänna val, då de skola utöfvas af massor; och i ett land med stora distanser, såsom vårt, tala dessutom särskilda skäl för det indirekta valsättet.

Sedan nödvändigheten af en gradation här en gång blifvit medgifven, sträcker den sig äfven naturligen till de vilkor, under hvilka valrätten och det politiska inflytandet mer direkt må utöfvas. Det är blott en följdriktig fordran, att de vilkor, som qvalificera till deltagande i elektorsval, må i förstärkt mått vara till städes hos dem, hvilka såsom elektorer skola välja till representanter, och i ännu högre grad hos hvar och en, som tillika sjelf skall vara valbar till representant. Det vill säga: om uppfostran, oförvitlighet och myndighetsålder

äro första vilkoren för allt slags politisk valrätt, så måste ett förstärkande af denna valrätt och dermed af det politiska inflytandet gå i bredd med förstärkandet af de garantier dessa vilkor innebära. Uppfostran bör vara allmänligen den egendom, med hvilken medborgaren inträder i myndighetsåldern, och den tillika erforderliga oförvitligheten i uppförande är blott ett uppfostrans prof. Det är ej mer än billigt, att den förmåga, uppfostran utvecklar, varder, liksom äfven oförvitligheten, underkastad ytterligare prof, innan den kan förtjena en högre grad af medborgerligt förtroende. Det intellektuela och moraliska kapital, som uppfostran meddelat, måste visa sig i sina frukter, hvartill hörer, att af förmåga blifver förmögenhet och af den inre sjelfständigheten yttre oberoende. Lyckliga omständigheter betyda härvid mindre än man vanligen tror. All ärfd förmögenhet beror till sitt verkliga värde på fortsatt förvärf, det vill säga, uppehålles och blir fruktbar genom omtanke och flit, liksom den förgås genom vårdslöshet och lätja, så att i och för sig sjelf alltid förmåga och arbete äro förmögenhet. Med skäl kan man också derför fordra, att de skola göra sitt prof i försäkrande af sin innehafvares samhällsställning; och graderna af förvärfvad sjelfständighet i detta hänseende blifva naturliga grader af förtroende. En viss försäkrad inkomst bör derför fordras för valbarhet till elektor, liksom en något högre ålder än myndighetsåldern må för densamma bestämmas. Den uttryckliga bestämningen i summor och år kommer i sådana fall alltid att ha något godtyckligt. Det förhåller sig redan så med myndighetsåldern. Det finnes ingen förnuftsgrund, hvarför den först skall börja vid fylda 21 år eller något förr eller något senare. Sådana stadganden gifva exempel på hvad man kallar det *lagligt godtyckliga.* Det är i allmänhet af större betydenhet än man skulle tro. I verkställighet och förvaltning visar detta sig ännu vigtigare än i lagstiftningen, der det, ehuru till en viss grad äfven oundvikligt, dock är inskränkt inom trånga gränser. Går man utom de gränser lagstiftaren och domaren måste sig föreskrifva, ökas nödvändigt området af detta godtyckliga och genom inga föreskrifter bestämbara. Det vill säga: *förtroendet* blir allt mera rent *personligt,* hvilket ock är dess natur. Mest gäller detta om *regent* och regering, med inbegrepp af regentens råd, dernäst om *representanten,* såsom genom sina beslut inverkande på landets styrelse och egande att yttra sig ej blott öfver lagarne, utan äfven öfver deras verkställighet, och öfver allt hvad som bidrager till lan-

dets sannskyldiga nytta. Häraf kunna vi draga en för vår fråga vigtig slutföljd. Representanten, om än representerande i följd af fullmakt, kan, *inom* de grundlagsenliga gränserna för sin verksamhet, hvilka förut äro bestämda, för öfrigt ej vid instruktioner bindas. Hans personlighet, hans tänkesätt, det förtroende han derigenom ingifver, utgöra den enda verkliga borgen, som han bör och enligt sakens natur kan lemna sina valmän.

De, som yrka allmän valrätt, anses gemenligen för *monarkiens* fiender eller, hvad värre är, för dessa falska vänner. Här är *folkväldets* grund, ropar man, och det måste bära sina frukter. — Är grunden först och främst rättvis, så har — skulle vi tro — den redan deri ett anspråk på att gillas; och hvad frukterna beträffar — hvilka blifvit olika bedömda och visa en blandning af godt och ondt, bäggedera kanske i högre mått än vanligt, — så torde ett fullt tillförlitligt omdöme ej ännu kunna fällas, af det skäl, att den nämda grunden ingenstädes är af den beskaffenhet som vi fordrat. Allmän valrätt i vår mening har, äfven der principen erkännes, ännu aldrig blifvit allmänt genomförd. De gamla så kallade demokratierna utmärka sig alla genom skarpare skilnader i rättigheter än monarkierna; och äfven statsförbundet af de nordamerikanska republikerna i våra tider har väl tillegnat sig friheten i hög grad, men har också i slafveriet inom sig upptagit dess motsats. Det senare är, om också blott i en del stater inhemskt, likväl af statsförbundet erkändt; och en droppe slafblod i ådrorna, om ock i ännu så aflägse led, utesluter, äfven i de friaste bland dessa stater, i följd af allmänna meningens despotism, från all utöfning af politiska och till en del äfven från andra medborgerliga rättigheter. Den invändning, att vi således i sjelfva verket blott skulle föreslå ett experiment, hvartill saken vore för vigtig, kunna vi blott möta med upprepadt uttryck af vår öfvertygelse, att hvad rättvisan bjuder ej kan betraktas under synpunkten af ett godtyckligt experiment. Men vi kunna tillägga såsom en tillräckligt pröfvad erfarenhetssats, sedan de politiska rättigheterna redan nått en så stor utsträckning, att äfven på detta fält, och kanske mest på detta, ingen orättvisa är farligare än en half rättvisa. Må man i fråga om valrätten göra rättvisa fullt samt utföra förändringen med billighet; och staten skall troligen vid detta mål finna sig säkrare än på halfva vägen.

Jag är för min del öfvertygad, att en sådan förändring skall blifva den vändningspunkt, der de ensidigt monarkiska eller republikanska teorierna borde upphöra att vara fiendtliga motsatser och den *konstitutionela monarkien*, som ännu vacklande sväfvar mellan bägge, finna den fasta grund, ur hvilken de i hvarje samhälle nödvändiga både *demokratiska* och *aristokratiska* element skulle, under skydd af den *monarkiska* enheten, friare och likväl i sammanhang utveckla sig. Ty sådan är allt borgerligt samhälles natur. Både monarki, aristokrati och demokrati finna i detsamma sina naturliga utgångspunkter. På vägen ha de kifvats; vid målet skola de känna sig förenade. En blick på samhällsutvecklingen lärer, det sådant är verkliga förhållandet. Hvad utmärker denna utveckling? — Att den blir allt mångfaldigare, att den framkallar, utbildar och tager i anspråk alla de olika anlag och förmögenheter, som skaparen hos menniskan nedlagt, och hvilka, emedan de blifvit hos henne nedlagda, omöjligen kunna annat än sammanstämma till ett gemensamt mål. Öfvertygelsen derom ville jag kalla den enda verkliga politiska trosartikel; ty den är ej annat än tron på en gudomlig försyn. Men derför måste ock alla dessa anlag njuta sitt spelrum, nämligen inom gränserna af ömsesidig rätt. Och ju mer, under detta enda, men nödvändiga vilkor, de menskliga krafternas hela rikedom kommer i dagen, desto mer uppenbarar det sig, att sträfvandet är gemensamt och målet ett; desto mer utvecklar sig ur samhällets egen mångfald dess öfverensstämmelse och samklang; desto mer röjer sig denna inre enhet äfven i den yttre förbindande enheten, som har sitt uttryck i ett lands regering och hela styrelse. Med ett ord: just genom den öppna bana, som de fria statsinrättningarna försäkra åt all förtjenst, stärkes det sammanhang och den varaktighet, som den *monarkiska* principen åt staten bevarar; och de erfarenheter, som synas bevisa motsatsen, äro sjelfva ofullkomliga och hafva gjort våld ej mindre på republikens än på monarkiens rätta grundsatser. Derigenom falla de in på den afväg, som genom anarkien förer till despotism af ett eller annat slag, pöbelns, eller några fås, eller en endas; emedan en blott i vissa riktningar lössläppt, i andra hämmad samhällsutveckling alltid är anarkiens farligaste retningsmedel, liksom den halfva rättvisan alltid är den farligaste orättvisa. Det är blott en på ömsesidig rätt i *alla* afseenden ordnad samhällsbildning som kan förlika friheten med monarkien. Men mon-

arkien måste hafva mod att lida och erkänna en så beskaffad frihet.

Härmed är likväl blott det allmännaste af ämnet vidrördt. Vi ha i synnerhet fört *demokratiens* och *monarkiens* talan; vi ha, emot vanligheten, fört denna talan på samma gång och framstält deras sammanhang såsom ett postulat, hvilket i samhällets fria och laglikmätiga utveckling har sin grund. — Frågan *huru* är likväl derigenom ej besvarad, och en medlande led i detta sammanhang återstår att betrakta och framställa. Det förer oss till en i hvarje samhälle äfven nödvändig *aristokrati*. I sjelfva verket är detta element ej mindre oundgängligt än något af de föregående. Ja, vi ha på ett annat ställe yttrat: »att en aristokrati, sådan den endast kan bildas ur den nyare tidens egen princip, nämligen likhet inför lagen och befordran (medborgerlig inflytelse) enligt förtjenst, är den samhällsmakt, hvars tillvarelse och förbund med de öfriga, eller hvars uteblifvande och undertryckande genom hvilken despotism som helst, närmast i politiskt afseende torde komma att bestämma vårt tidehvarfs öde».

Det har härigenom blifvit antydt, att aristokratiens nya problem är af samma art som den nya monarkiens. Den måste våga att stödja sig på principen af ömsesidig rätt i *hela* sin utsträckning, äfven i fråga om utdelningen af politiska rättigheter; och aristokratien kan först blifva sann med uppgifvande af den falska aristokratiens anspråk. Falskheten i dessa anspråk består i ett misskännande af det mer eller mindre väsentliga i de verkligen aristokratiska samhällselementen, eller i den afsigkomna aristokratiens äfven falska logik. Så höra både *börd* och *förmögenhet* onekligen till aristokratiens naturliga beståndsdelar, men ej endast i och för sig sjelfva, såsom vanligen antages, utan subordinerade under och reglerade af *förtjensternas* eller, såsom den ock blifvit kallad, af *kapaciteternas* aristokrati, hvilken är den sannaste och naturligaste af alla, men som också först genom den fria, öppnade banan för hvarje lofligt sträfvande kan gälla allt hvad den bör.

Det har alltid förefallit mig, såsom hade de gamla *stånden*, med sina särskilda intressen och riktningar, fått sig af försynen en egendom anförtrodd, i sjelfva verket ämnad till allmänt bruk och slutligen äfven dertill kommen. Ingen kan neka att *börden*, som företrädesvis varit adelns princip, äfven är en naturlig utmärkelse. En oförvitlig, god eller ärofull härkomst äro värden, som villigt erkännas af det enklaste förstånd, och som ej jäfvas

af det mest upplysta. Att vårda och bibehålla inom slägterna denna oförvitlighet, denna heder, är ett af de skönaste och renaste menskliga motiv, hvars verksamhet ej ur samhället kunde utplånas utan de förderfligaste följder. Sådan är principen af en naturlig adel i *alla* stånd, hvilken blott kan framträda i sin fulla kraft och lifligheţ sedan den genombrutit skalet af den med privilegier omspunna adeln och, så till sägandes, slagit ut sina vingar. — Gå vi till det andliga ståndet, så har detta mest af alla såsom en utmärkande egenhet inom sig bevarat hvad vi kallat *kapaciteternas aristokrati.* Ingen samhällighet har någonsin inom sig hyst liberalare grundsatser i detta afseende än den kristliga kyrkan. Att ej börd, att ej förmögenhet skulle berättiga till hennes värdigheter, derför har hon i alla tider stridt; och ingen af hennes epoker, de må för öfrigt ha varit mer och mindre sant kristliga, har saknat exempel att hon företrädesvis tilldelat förtjensten, utgången äfven ur den lägsta hydda, sina högsta äreställen. Så har den kristliga församlingen länge förvarat och hyllat en princip som är upplysningens egen, och som staten i sin ordning skulle tillegna sig, sedan upplysningen ej mera kan vara privilegierad, emedan himmelens ljus icke är det. — Ett lika förhållande visar sig i fråga om *förmögenheten,* — ursprungligen en frukt af *förmågan,* ehuru sedan på mångfaldigt sätt privilegierad inom både adel, presterskap och borgerskap. Den måste allt mer erinra sig sitt ursprung, sedan, med samhällskrafternas stigande utveckling, alla privilegierade värden dock slutligen måste erkänna sitt beroende af *arbetet.* Också visar sig *arbetets fördelning,* det vill säga den olika riktning, som samhället i följd af olika både anlag och behof nödvändigt gifver åt menskliga förmögenheterna, såsom den naturliga, men *rörliga* ståndsprincipen, ju mer de konstlade och stelnade ståndsformerna upplösas. Det är i synnerhet *tredje ståndet* — hvars uppgift från början varit att förvärfva sin samhällsställning genom förtjenst — som bragt denna naturliga ståndsprincip till genombrott, oaktadt alla hämmande hinder. Så renar och fullständigar sig ståndsbegreppet. Det är hvarken mera ett vid *slägten* eller *personen* eller *egendomen* fästadt privilegium. Det blir en samhällsfunktion, som den personliga förtjensten fyller. Dessa förtjensters högre grader, inom hvad stånd och vilkor som helst, med de traditioner af deremot svarande tänkesätt, som

de i familjerna genom uppfostran bilda, utgöra den naturliga aristokrati, i hvilken friheten bygger sitt eget stöd.

Varaktigheten af detta stöd måste hvila på desto enklare grundvalar, ju högre upp det skall sträcka sig. Så ha vi redan sett, huru i den naturliga aristokratien börden återvinner betydelse. Det är, i fråga om *varaktighet*, alltid till det enklaste af alla samhällsband, till *familjen*, med de dygder den fostrar, som man måste taga sin tillflykt. Den är det oförgängliga i alla statsformer och tillika den oupphörliga bemedlingen emellan det gamla och det unga på jorden, således den lämpligaste representant både af allt *bestånd* och af all *fortgång*.

Derför representeras äfven den statsenhet, som det nyare samhällsskicket just genom sin egen mångfald allt starkare kräfver, säkrast af en *i spetsen för samhället städ familj med ärftliga rättigheter:* — *konungen,* omgifven af förtjensternas allt mer sig stadgande *aristokrati* — denna åter stödjande sig på *demokratisk* grund — men äfven den högsta personligheten i samhället *derutinnan* underkastad ansvarighet, att ett å regentens sida brutet samhällskontrakt tillintetgör hans rättigheter.

ANDRA ARTIKELN.

Svenska monarkien har blifvit ansedd såsom den der innehölle mer af det *demokratiska* elementet än de flesta andra; och de konservativa försvararne af våra gamla samhällsinrättningar pläga i synnerhet åberopa denna omständighet såsom ett hufvudskäl för deras påstående att dessa inrättningar böra förblifva orubbade. Vi måste skilja detta påstående från sjelfva saken och först tillse, i hvad mån det nämda förhållandet eger grund. Det leder oss till besvarandet af vår andra fråga: hvad har representationen i Sverige varit?

Folkfriheten har legat till grund så väl för våra egna som för våra stamförvandters, det vill säga alla germaniska nationers, samhällsförfattning. Hufvudbegreppet deruti var den frie mannen såsom *man för sig*. Modifierad har grundsatsen öfver allt blifvit efter olika civilisationsgrader och olika öden. Ingenstä-

des var den i början ren från de tillsatser, genom hvilka den i tillämpningen kom snarare att betyda *makt* än *rätt*. — Så hade den *frie*, såsom den ende berättigade, *trälen*, såsom den rättslöse, öfver allt sig emotsatt. Så innebar friheten tillika öfver allt ärftlig besittning af egen odaljord. Det var den gamle odalbondens stånd, således i sig sjelft en adel. En egen adel, inom denna adel, utgjordes af konungaslägterna, på en gång de mest besutna i landet och tillika de ädlaste; ty hedendomen härledde deras anor från gudarne eller från forntida hjeltar och lagstiftare, hvilkas minne förvärfvat gudomlig heder.

Dessa enkla förhållanden förändrades, då *kriget* snart måste blifva förnämsta sysselsättningen för en befolkning, åt hvilken hvarken jagten eller boskapsskötseln eller ett ringa åkerbruk kunde gifva tillräckligt uppehälle, och hvilken i en krigisk religion redan hade den starkaste bevekelsegrund att egna sig åt vapnen. Konungasönerna, som ej alla kunde ärfva den i dessa dagar så inskränkta makten af ett så kalladt rike, men icke dess mindre buro, åtminstone hos oss, konunganamn, slogo sig med den lediga, alltid krigslustiga delen af folket på detta våldsamma förvärf, hvilket lättast gaf på en gång heder och förmögenhet. Kriget, som öppnar utsigt till bäggedera, men tillika är det arbete som framför andra fordrar befäl och lydnad, har i allmänhet först i större mått adlat afhängigheten ibland menniskor. Att vara en konungens man, en konungens vapenbroder, blef äfven för den frie mannen en ära, om han ock köpte den med förminskningen af sin sjelfständighet såsom man för sig. Så uppstod kring konungarne en egen krigsadel, som för sin trohet belönades, först med befäl och byte, sedan, då det krigiska förvärfvet växte till eröfringar, hugnades med län af land och folk; tills, sedan dessa länsinnehafvare och befallningshafvande slutligen lyckats att i denna egenskap göra sig ärftliga, de blefvo oafhängiga och mäktiga nog att till sin egen fördel på samma gång plundra konungamakten öfver sig och det återstående af folkfriheten under sig. Så grundades i största delen af Europa det adliga feodalväldet. — I de riken, hvilka våra stamförvandter stiftade på eröfrad jord, blef feodalsystemet, med folkets ofrihet, snart fullständigt. I fäderneslandet hann det aldrig till mognad. Svenska jorden har aldrig kunnat delas såsom ett byte, emedan den aldrig blifvit eröfrad. — Men sjöröfveri och krigiska härjningståg voro, äfven hos våra förfäder, både adlig öfning och landssed, och de från sådana bragder återvändande ädlingarne, med deras krigiska följen, blefvo äfven för

landsmäns frihet så farliga, att man tidigt i Sverige ser odalbönderna framställa sina sjelfvalda domare, *lagmännen,* såsom försvarare af folkets rättigheter på *allshärjartinget,* — så kalladt emedan det var all härens ting. Ty äfven hos oss var krigshären den första nationalförsamling. Folket var och kallades *Sveriges här.* Hvarje odalman gick beväpnad, och det stora vår-offret slutades vanligen med ett krigs- och sjöröfvaretåg. Hela den skandinaviska Norden befann sig, så länge hedendomen här herskade, i ett oupphörligt krigstillstånd med den öfriga verlden.

Hjeltemodiga predikare af fridens religion planterade slutligen korset äfven på dessa aflägsna, allmänt fruktade kuster. Norden omvändes småningom. Sjöröfveriet förbjöds. Vikingatågen, hvilkas bardalekar den gamla sången och sagan firat, men för hvilkas grymheter menskligheten ryser, afstannade. Krigstillståndet mot den öfriga verlden upphörde. Men i stället upptog Norden det i sitt eget sköte.

I mer än tvänne århundraden kämpade i Sverige kristendom och hedendom. I mer än tvänne århundraden kämpade sedan folket i landets särskilda delar om, hvilkendera delen skulle gifva riket en konung. Ty det forna Svithiod, sammankommet af flera mindre samhällen, var mer skenbart än verkligt ett och samma rike.

Våra gamla landskap, hvilkas allmoge ännu urskiljes genom så många egenheter, voro ursprungligen särskilda samhällsförbund. De styrdes, så vidt styrelse gjordes behof, af deras myndigaste män och domare, i samråd med de på *tingen* församlade odalmännen. I tviste- och brottmål rättade de sig efter vissa enkla, samtyckta stadganden, snarare sedvänjor än lagar, och hvilka mer gingo ut på att förlika än att döma, mer åsyftade att reglera den tillåtna sjelfhämden än att upphäfva den. Ty att, under iakttagande af vissa former, med vapen i hand söka godtgörelse för personliga oförrätter, hvilket adeln sedermera fordrade såsom ett undantag för sig, var fordom landssed i Sverige. Konungen ansågs väl för dessa mindre samhällens gemensamma öfverhufvud. Men hans myndighet var, utom i kriget, ringa och berodde, äfven då, på hans personliga egenskaper. Han hade sin egendom för sig. Hans länsmän och fogdar på kungsgårdarne i landet hade utom deras områden föga att säga. Skatterna voro länge att anse mer såsom frivilliga gåfvor. En allmän exekutiv makt fans ej. Likväl fordrades, att konungen skulle vara *legitim.* Hans titel dertill låg

förnämligast uti det inom konungaslägten ärftliga föreståndarskapet för de nationela offren. Det var denna legitimitets upplösning, med den Odinska hedendomens undergång, som sedermera blef en hufvudorsak till fejderna om tronföljden.

Då både religionsstriden och oenigheten emellan täflande konungahus slutligen upphöra, se vi uti historiens nu uppgångna fullare dag tvänne stånd, *adel* och *presterskap*, redan mäktiga. Påfliga bref tilltala rikets store såsom *Sveriges herrar och furstar*. Deras chef *jarlen* hade redan länge betydt mer än konungen. Birger Jarl gjorde detta jarlvälde till ett konungavälde inom sitt hus och sökte stöd derför hos kyrkan. Hans son Magnus Ladulås, så kallad för sin vård om den allmänna säkerheten, omgärdade äfven sin egen makt med det privilegierade *andliga och verldsliga frälset*. Dess förnämsta medlemmar blefvo på en gång konungens *råd* och representerade på *herredagarne* riket. De förmögnaste af det gamla odalståndet sammansmälte med frälset. Lagmännen upptogos i rådet. Den epok i representationen, då den blir *sjelfskrifven* hos de för tiden mäktigaste och mest upplysta, var äfven i Sverige inne.

Märkligt nog finna vi grunddragen af den äldre, demokratiska författningen först uttryckta i beskrifven lag, sedan denna aristokratiens öfvervigt redan var gifven. Våra gamla landskap voro, såsom anmärkt blifvit, ursprungligen särskilda samhällen, lösligen förenade under en gemensam konung, som sålunda stod i spetsen för ett slags förbundsstat. De hade under de långvariga striderna om religion och tronföljd tagit olika parti, merendels likväl Svear och Götar *emot* hvarandra; men striden hade äfven blandat dem, bortnött de gamla stamskilnaderna och försvagat landskapens politiska betydlighet. Såsom särskilda samhällen qvarstå de likväl ännu i Sveriges äldsta beskrifna lagar, i de så kallade *landskapslagarne*, hvilka ur de för hvarje landsort gällande rättssedvänjor småningom blefvo samlade och ordnade och till en del, just under den aristokratiska period, som begynner med *Folkungaväldet*, äfven erhöllo kunglig bekräftelse. Vi se i dessa lagar slutligen alla landskapens fullmäktige deltaga i konungavalet. De äro tolf från hvardera, valda med alla bofasta mäns samtycke inom lagsagan, och hvarje af dessa tolfmanna-nämder är företrädd af sin lagman, som röstar för landskapet. Men i detta val deltager numera äfven »allt Sveriges råd», i hvilket lagmännen, ifrån att vara folkets män, sjelfva blifvit upptagna. Afsöndrar man denna förändring, så visar sig den äldre svenska representationen såsom en *pro-*

vinsialrepresentation. I denna hade väl *Upplänningarne*, hos hvilka det gamla konungasätet var, i början vissa företrädesrättigheter. Men slutligen blefvo alla landskapens röster vid konungavalet lika betydande eller snarare lika obetydliga, sedan herredagarne i sjelfva verket afgjorde allt, och de gamla formerna af en svensk valriksdag endast visade sig vid ett tronombyte. I detta afseende voro dessa former lagligt gällande ända till arfföreningen i konung Gustaf I:s tid. Ty riket, som i hednatiden var både arf- och valrike, nämligen så, att arfsrätten tillhörde mer slägten än personen, blef sedermera egentligt valrike och stadgades såsom sådant i den under Magnus Smek föreslagna, men under Kristofer af Bayern slutligen antagna allmänna *landslagen*.

Kyrkan och *adeln* ha i Sverige *förr* gjort ett, än *riket* kommit till enhet. Så högt hann likväl aldrig deras makt här som annorstädes. Att den gamla folkfriheten aldrig kunde utplånas, visar sig äfven derutinnan, att dess grundsatser qvarstodo i lagarne. Lifegenskap har aldrig i Sverige varit mängdens öde. Trälar, hvilka våra gamla lagar ännu omtala, ursprungligen ofta krigsfångar, efter sjöröfveriets upphörande till sitt antal förminskade, upphörde att finnas långt tidigare här än i andra länder. Skilnaden emellan *fri* och *ofri*, eller, som är bokstafligen detsamma, emellan *frälse* och *ofrälse*, blef slutligen i svensk mening liktydig med *skattfri* och *skattskyldig*. Men äfven häruti låg skilnaden emellan de *regerande stånden* och *folket*, på hvars bekostnad, i synnerhet under Folkungatidens brödrakrig och minderårigheter, de privilegierade växte, tills oenigheten brast ut inom det fäste, hvilket de store gemensamt för sig grundat, och — för att använda förr nytjade ord — vi se byggmästarne, sedan de fört huset i höjden, störta hvarandra utför murarne.

Första försöket att, i stället för landskapslagarne, gifva riket en allmän *landslag* var ett af de tillfällen, då missämjan emellan adeln och kyrkan störde den aristokratiska periodens lagstiftning. Denna missämja utbryter sedan tidtals allt häftigare, under det början till ett tredje privilegieradt stånd visar sig i *städernas borgerskap*, — till sina svenska anor svagt, först omtaladt såsom genom sina deputerade närvarande vid Magnus Smeks val år 1319, men snart föreställande en utländsk makt i Sverige. De tyska hansestäderna hade redan länge varit i besittning af rikets hela handel. Sedan Visby, som i Östersjön varit deras förnämsta stapelplats, i Magnus Smeks tid af

danske konungen Valdemar III sköflades, flyttade de hanseatiska köpmännen mer än förr sina kontor på svensk botten. Vi se i alla svenska köpstäder till hälften tyska magistrater. Stockholm i synnerhet blef mera tyskt än svenskt, såsom Tyskarnes tyranni derstädes i konung Albrekts dagar bäst visar. Det var i sjelfva verket till en stor del hanseatiskt inflytande, som i denne Albrekt af Mecklenburg hade gifvit Sverige den förste främmande konung. Fäderneslandet sönderslets på denna tid af främmande intressen. Borgerskapet var tyskt, presterskapet romerskt sinnadt, adeln kände sig närmare sluten till Danmarks och Norges adel, med hvilken den genom slägtskapsband och gemensamt intresse var förenad, än till egna ofrälse landsmän. Ur så hopplösa, förvirrade förhållanden föddes plötsligt den beryktade *Kalmare förening* emellan de tre Nordens riken. Att den i ett hundra tjugufyra år förblef oupplöst, visar att den hade mäktiga intressen för sig. De voro alla deras, som ej tålte en maktegande inhemsk konung, och för hvilka en främmande gemensam var så god som ingen.

Danmark hade, af tillfälliga mer än af naturliga skäl, blifvit hufvudlandet i unionen. För en djerf och kraftfull dansk konung skulle det blifva en nödvändig uppgift att söka stadga sin makt i hemriket med att göra de öfriga till lydriken. Den ärelystne, som vågade försöket, var en tyrann, som derpå förlorade dem alla. Ty Sverige reste sig emot honom och bröt sig ut ur unionens band.

Det är genom stora olyckor som Svenskarne lärt att känna sig såsom *ett* folk. Det är denna nationalkänsla som bar upp Engelbrekts korta välde och var hemligheten af Sturarnes makt. Den gjorde Gustaf Vasa stark mot både inre och yttre fiender.

Att skilja borgerskapet i Sverige från Lübeck, presterna från Rom och adeln från unionen, var det storverk som fäderneslandets fader i Sverige utfört. Det äfventyrades å nyo i mer än ett afseende under hans söner och närmaste efterträdare, tills Karl IX med oskonsam hand faststälde det. Man kan säga att först *han* egentligen har slutat vår medeltid. I den nyare historien intog Sverige sin plats med den store Gustaf Adolf. Det är vår största epok, — i godt och ondt, i lycka och olycka, af de vigtigaste följder.

Det är bekant, att *svenska representationen* i sitt mer ordnade skick äfven förskrifver sig från denna epok. Man talar ofta om denna vår ståndsrepresentations uråldrighet. Sanningen är, att den partielt och fragmentariskt tidigt nog förekommer och små-

ningom vinner insteg. Detta kan kallas dess *förberedande period*, som sträcker sig till Gustaf I eller till och med till Gustaf Adolf. Men äfven under dess *egentliga period*, från den store Gustaf Adolfs till våra dagar, har den under olika tider visat en olika politisk karakter. Den var i detta afseende olika under Gustaf Adolf — olika från Kristina till Karl XI — olika under enväldet — olika under frihetstiden — olika från 1772 till 1789 och 1809 och är i denna stund politiskt olik allt hvad den någonsin varit.

Vi känne att korthet af oss fordras, men kunna ej undgå att kasta en blick på dessa vår representations skiften.

Under hela vår medeltid har *ståndsrepresentationen*, så vidt den fans, den gamla *provinsialrepresentationen* bredvid sig. I denna sistnämda voro *lagman* och *landsnämd* de hufvudsakliga beståndsdelarne. Småningom blef den andliga och verldsliga aristokratien förestäld af *rådet;* en sjelfskrifven representation och herredagarnes makt uppkom. Med lagmännens upptagande i rådet förlorade provinsialrepresentationen sina naturliga, myndigaste försvarare. Från denna tid drefs demokratien våg för vind i Sverige, yttrande sig i vanmäktiga klagomål eller uppror, tills, sedan fruktan för främmande välde väckt den stora folkrörelsen under Engelbrekt, den begynner känna sin styrka och söka anförare. Efter konung Karl Knutssons död ser man bönderna egenmyndigt sammanträda i Upsala, tolf från hvarje landskap, och förelägga rikets råd att träffa någon öfverenskommelse sins emellan, »emedan de ingalunda kunde lida någon tvedrägt i landet». Genom bönder och borgare valdes Sten Sture den äldre till riksföreståndare. Han säges hafva gifvit första exemplet af att kalla det lägre presterskapet till riksdag. Riksdagskallelserna lyda vanligen på: »biskopar, klerker, adel och frälsemän, köpstadsmän och menige allmoge». Men dessa beståndsdelar af en svensk riksdag rörde sig ännu ofta hvar för sig. Med bondriksdagar på egen hand försökte sig bönderna mer än en gång under sina uppror mot Gustaf I, sedan de först satt honom på tronen. Han genomgick uppror i alla stånd. Jag känner ingen man som haft att kämpa med större svårigheter — mot anhängare, mot fiender, mot landsmän, mot främlingar — och som likväl besegrat dessa svårigheter genom en karaktersstyrka, som i lika ovanlig grad förenade försigtighet och djerfhet. Enskildt hade denne store man stora fel. Han älskade egen vinning mer än lofligt. Politiken bestämde ofta hans ord och hans gerningar mer än rättvisan. Men att grundandet af hans

egen makt var ordningens och den allmänna välfärdens, deruti har han icke misstagit sig.

Tumultuarisk och oordentlig visar sig ännu den svenska representationen, så under honom som hans söner. Riksdagarne besökas ofta blott af de närmast boende och af rikets råd i den landsort, der sammankomsten hålles. Ty derutinnan öfverensstämde det gamla svenska rådet med landskapsindelningen, att det mest utgjordes af provinsiela magnater, tillika de förnämsta länsinnehafvare i orterna, hvarför man får höra talas om rikets råd i Vestergötland, i Upland o. s. v. En *ständig* rådkammare, hvars äldsta ledamöter skulle innehafva rikets högsta embeten, förskrifver sig först från Karl IX, som äfven gick in på att med ständernas samtycke välja sitt råd. De nämnda partiela riksdagar eller landtdagar utfärdade äfven riksdagsbeslut, öfver hvilka de öfriga landsorterna stundom hördes, stundom icke. Samma förhållande är med stånden. Den Gustavianska arfföreningen i Vesterås af den 13 Januari 1544 är å alla ständernas vägnar utfärdad af *adeln.* På riksdagen år 1547 förklarade sig ständerna äfven villiga att erkänna det testamente, konung Gustaf angående arfsrättens närmare bestämmande kunde göra. Riksdagsbeslut derom är först utfärdadt af *presterskapet,* och ej ens från alla stiften, ehuru denna riksdag för öfrigt har den märkvärdighet, att kyrkoherdarnes representationsrätt, jämte biskoparne, från densamma oafbrutet kan räknas. Till 1566 års riksdag kallade Erik XIV genom fogdarne öfver hela riket endast två de förnämsta prester och två beskedliga bönder från hvart fögderi. Ännu oftare har, både under Gustaf I och hans söner, *rådet* beslutit för *ständerna* och med ständernas rätt: en ordning som omvändes af Karl IX, hvilken — emot de af Johan III återväckta aristokratiska och prelatiska unionsintressena med Polen och Rom — satte den svenska bonden, borgaren och presten. Hans riksdagsbeslut äro för öfrigt mest af honom sjelf dikterade.

Karl IX införde en betydande förändring i representationen med att uttryckligen kalla *krigsbefäl,* jämte *adeln,* till riksdagarne. Det var redan ett tecken, att adeln såsom krigsstånd fått en allmännare betydelse. Det adliga ståndet hade uppstått ur den naturliga aristokratien af börd, förmögenhet och vapenära. Dess troligen sjelftagna skattfrihet hade blifvit privilegierad af Magnus Ladulås, emot åtagandet af särskild vapentjenst för konungen. *Rusttjensten* blef adliga privilegiernas grund och ett fortfarande medel att med adeln införlifva de

förmögnaste af odal-allmogen. Denna tjenst innefattade den dyrare, förnämare krigstjensten till häst, hvilken under medeltiden på en gång utmärkte hofvet och dess bussar och riddaren med hans vapensvenner. Den ansågs så uteslutande krigshandtverket värdig, att *man af vapen* eller *hofman* äfven betydde *ryttare*. *Adeln* kallades derför *adelshären;* den var ett kungligt och adligt kavalleri. Den stora samhällsrörelse, som mot medeltidens slut kallade tredje ståndet på en gång till politisk betydenhet och till vapen, återgaf deremot infanteriet dess gamla vigt. Skjutgevär och befästningskonst samt värfvade soldater, hvilket allt i så betydlig mån skulle förvandla krigskonsten eller rättare först göra den till konst, ha äfven utgått ur tredje ståndet och äro, liksom finans- och beskattningsväsende, mest borgerliga påfund. Dermed var ock adeln förvandlad och måste söka skydd, heder och utkomma hos konungamakten, — hvars byte, på valplatsen af medeltidens stora inbördes strider, slutligen både vapnen och skatterna blefvo.

Vi se dessa steg till krigsståndets förallmänligande äfven i Sverige. Redan Gustaf I skapade en stående här både af ryttare och fotfolk, adelsfanan oberäknad, hvilken sistnämnda genom bristerna i rusttjenstens utgörande blef allt obetydligare. — Detta föranledde Karl IX att erbjuda adeln eftergift af rusttjensten, emot det att dess bönder ginge lika i skatt med kronans och att, då detta anbud förkastades, meddela frälserätt äfven åt dem som ville på egen utrustning tjena till fot. Det förra var att angripa de adliga privilegierna vid roten. Men detta Karl IX:s märkliga försök är ej hans enda i samma syftning. Han visade sig äfven i andra afseenden djupt fattad af sin tids nya anda. All lärdom var under medeltiden det andliga ståndets så uteslutande egendom, att, såsom bekant, *klerk* och *studerad* betydde detsamma. Efter reformationen har en allmännare betydelse äfven farit in i det lärda ståndet. Staten, ej blott kyrkan, gjorde anspråk derpå för sig. Lärdom blef följaktligen, såsom en allmän förtjenst, äfven en adlig öfning; och Karl ville i Sveriges lag stadga förlust af frälse för den adelsman, som ej genom krigsöfning eller bokliga konster gjorde sin son skicklig till rikets tjenst.

Det *allmännas tjenst* hade således redan blifvit ett hufvudbegrepp af adel. Det var det begrepp, hvarunder den store Gustaf Adolf emottog svenska adeln. I detta begrepp har han varit en *adelskonung;* men hans fader, hvilken man kallade en *bondekonung,* kom upp dermed.

Emellertid hade höga värdigheter och ärftliga län ökat den makt och förmögenhet, som utmärkte de gamla slägterna. Grefve- och friherreskapen hade blifvit af Erik XIV stiftade, såsom en adlig motvigt mot hertigdömena inom det kungliga huset. Så hade *bördsadeln* och *förtjenstadeln* på en gång blifvit förstärkta. Det blef en naturlig uppgift att förena bägge och försäkra denna förening genom en egen institution. Det var hvad Gustaf Adolf ville med inrättningen af svenska *riddarhuset* år 1625. Anledningen finner man redan i konungens besvär öfver adeln vid 1617 års riksdag, då han ville veta hvilka adelsmän voro i hans rike. Vid utförandet af planen funnos redan grefvarne och friherrarne såsom en egen högre klass af adel. En gradation var således gifven, som gjorde sig ytterligare gällande. De, hvilkas förfäder varit bland rikets råd, blefvo den *andra;* alla de, som frälse tjente, den *tredje* klassen af adeln. Klassernas, icke rösternas, pluralitet gjorde beslut. Man ser att det gamla svenska riddarhuset hade en afgjord aristokratisk riktning. Den låg i redan gifna förhållanden; men hade ej detta varit tillfället, är likväl allt skäl att betvifla, det Gustaf Adolf, som älskade att gifva bestånd åt höga värdigheter, emedan han visste med sig att han kunde hålla banor öppna för de högsta förtjenster, skulle funnit tanken af ett *riddarhus,* såsom uttryck af en *adlig demokrati,* synnerligen inbjudande. Demokratien har och bör ega helt andra rötter. Naturforskare försäkra det vara ingen omöjlighet att roten af ett träd, vänd i höjden, kan skjuta knopp och löf. Men ingen lärer påstå det vara naturens ordning.

För öfrigt visar oss Gustaf Adolfs tidehvarf ej blott en fyrfaldigt, utan en mångfaldigt fördelad representation. Vi se å ena sidan adeln, af hvilken hvarje myndig medlem ansågs skyldig att bevista riksdag, ehuru endast *capita* (i början inom ätterna valda) hade stämma. Vi se denna adel delad i trenne klasser, med hvar sin röst, och dessutom förstärkt öfver sig af *rådet,* under sig af armeens fullmäktige eller *krigsbefälet.* Här är redan inom det första ståndet en sådan mångfaldighet af intressen, att det, för sig taget, kan anses representera både det hela och de kommande söndringarna, hvilka också i synnerhet skulle framkallas genom oppositionen emellan *äldre* och *yngre* adel. Vi märke, å andra sidan, de tre ofrälse stånden, men med ännu obestämda valformer och med egna söndringsämnen inom sig: — biskoparne till en början i spetsen för hela den ofrälse oppositionen mot adeln, tills framdeles skiljaktigheter emel-

lan högre och lägre presterskap äfven skulle yppa sig; — ständernas intresse allt mer skildt från landets genom regeringens bemödanden att midt under krigen genom privilegier skapa näring och handel; — böndernas stämma endast förnummen i underdåniga besvär. Och likväl — hvilka enkla riksdagsformer, sådana dessa först bestämdes genom Gustaf Adolfs *riksdagsordning* år 1617! Det är egentligen ett kort ceremoniel. *Landtmarskalken* förer vid riksdagens öppnande å rikssalen ordet på adelns och krigsbefälets vägnar, *ärkebiskopen* på de ofrälse ståndens. Sedan konungen öfverlemnat sina punkter eller propositioner, går hvart stånd i sin kammare att derom öfverlägga och sitt svar och betänkande skriftligen författa, hvarunder de äfven kunna sammankomma till gemensam öfverläggning. Detta antages kunna ske på några dagar. När svaren äro färdiga, samlas ständerna åter på rikssalen, då konungen kommer till dem och förhör svaren, hvilka hvart stånd särskildt genom sina deputerade skall öfverantvarda och samma sitt svar med skäl förklara. »Är nu — heter det — Kongl. Maj:t med svaren till freds: väl och godt. Är der någon betänklighet vid, svarar Kongl. Maj:t såsom sakens vigt kräfver. Äro ständerna i sina resolutioner skiljaktiga, då må i Kongl. Maj:ts närvaro hvart stånd genom en af de sina försvara sin mening, tills de skäligen kunna förenas, eller ock Kongl. Maj:t tager deraf hvad bäst är.» — Vi se redan en flerfaldigt fördelad representation. Men i sjelfva saken, huru föga skiljaktigt är förhållandet från det äldsta, då konungen talade till landshären och tillrop afgjorde beslutet!

Det var de *stora krigen* och en *stor anförare*, som på denna tid hos oss bestämde allt. Också hade Gustaf Adolf, såsom billigt, tillegnat sig sjelf sista ordet i besluten. Hvad han gjort för fäderneslandet är mycket. Hvad han gjort för Europa är mer. Han är företrädesvis reformationens politiska och krigiska hjelte. Oss satte han först i förbindelse med den odlade verlden. Han förde oss *öfver* hafvet, för att vidga våra gränser *till* hafvet. Meningen af de tyska fälttågen var äfven att kringgå Danmark, för att tvinga det till afträdande af Bohuslän, Halland, Skåne och Blekinge. Hvad Karl Gustaf utförde var af Gustaf Adolf uppfattadt. Det var *den* af hans stora planer som ej dog med honom på Lützens slagfält.

Hemma blef hans verk efter honom ett *annat*, än det varit under hans egna händer, och de söndringsämnen, vi redan påpekat, skulle under hans dotters minderårighet börja att ut-

veckla sig. För öfrigt hade de *yttre* angelägenheterna tagit en sådan öfvervigt öfver de *inre*, att de voro mäktigare än både regering och folk, hvilka måste fortgå på den en gång började banan. Deraf en så mycket större nödvändighet att gifva enhet och sammanhang åt både förvaltning och riksdagsärenden. Försöket skedde genom 1634 års regeringsform, hvars hufvudtanke är ett *aristokratiskt embetsmannavälde.* Sveriges störste civilist — Axel Oxenstjerna — har författat den. Också öfverväger, till utseendet, i denna regeringsform det *civila* elementet. Man ser här för första gången i Sverige en organiserad förvaltning med dess särskilda grenar, med rådet såsom medelpunkt och riksembetena såsom chefer. I sig sjelft var detta otvifvelaktigt ett framsteg. En sådan utbildning af förvaltningen inom sig sjelf gör sig öfver allt med tiden gällande, — i despotiska såsom i representativa stater; — hvilket visar, att den i sig sjelf blott är ett medel, hvars politiska betydelse bestämmes af omständigheterna. I Sverige voro de den tiden för aristokratien högst gynnande. Också innehåller 1634 års regeringsform, som snarare kan kallas ett förvaltningsreglemente, åtskilligt som väsentligen ingriper i både konungs och ständers rättigheter, ehuru den går ut på att lemna bägge orörda. I synnerhet röjer den tydligt bemödandet att sätta representationen under administrationen, hvarför den förras former stympas eller åsidosättas i den mån administrationen utbildas och förstärkes. Hit hör utskottsteorien i riksdagspraktiken. Ständernas *utskott* hafva i Sverige först varit utom och i stället för ständer, tills de slutligen kommit inom och bredvid dem. Den vanliga formen för sammankallandet af en sådan riksdag i sammandrag var, att konungen ville höra några de förnämsta af rikets ständer. Icke dess mindre beslöto dessa med ständers rätt. Gustaf Adolf gaf exempel af sådana ständernas utskott, stundom med, stundom utan deltagande af bönderna; hvilka sistnämda deremot formligen uteslutas från de *utskottsriksdagar,* hvilka regeringsformen af år 1634 förordnar må i stället för riksens ständer, om behof så göres, sammankallas, bestående af två riddersmän från hvar lagsaga, biskopar och superintendenter i Sverige och Finland samt en fullmäktig från hvarje af de sex städerna Stockholm, Upsala, Göteborg, Norrköping, Åbo, Viborg. Äfven detta sammandrag af representation fans stundom medföra allt för stor vidlyftighet. Ibland de genomgripande åtgärder, som rikskansleren, efter sin hemkomst från Tyskland år 1636, måste vidtaga för krigets

utförande, var åter en ny *utskrifning*, afgjord på en sammankomst af rådet, kollegierna och adeln; och uti ett i anledning deraf fattadt beslut talas om »*riksens råd såsom representerande ständerna*». I grunden var det *militäriska* elementet likväl rådande öfver det civila. *Råd* och *krigsbefäl* voro denna tid de mest betydande makter i Sverige, men öfvervigten var hos det senare, ehuru Oxenstjernas klokhet i det längsta sammanhöll dem. Med Kristinas egen regering träder rikskanslerens myndighet i skuggan, och hofgunsten begynner yttra sin inflytelse äfven i armeerna.

Ett så långvarigt herravälde af *krig* och *politik* i händerna på en *aristokrati* skulle nödvändigt, i afseende på landets inre förhållanden, af sig föda betänkliga följder. Hvilka dessa följder voro är af historien bekant. Tillsammans visa de *feodalismens* sista försök att bemäktiga sig Sveriges rike. Vi ha sett, huru detta system öfver allt utgått ur krig och eröfring samt i ögonblick af konungamaktens svaghet befästat sig genom länens ärftlighet. Hos oss kom det in genom en återverkan utifrån. Men utslaget hotade att blifva det vanliga, nämligen öfvergången af rikets jord i frälsets ego, med allt hvad deraf följde. Sverige förde det största af sina krig, hvars både belöningar och bördor ej endast krigslyckan kunde godtgöra. Bägge återföllo på landet, och föllo ojämt, efter som makten var, — belöningarna på Sveriges adel, bördorna på Sveriges allmoge. Lön och län bestodos äfven rikligt hemma, donationer eller betalningar eller ersättningar, också under formen af köp, byte eller förpantning af gods och gårdar, i början med förevändning af krigets kraf, sedan såsom bevis på den unga drottningens gunst; tills ej blott kronans gods voro föryttrade, utan slutligen äfven till en stor del kronans räntor af skatteallmogen. På detta sätt kom denna under adeln och förvandlades från omedelbara till medelbara undersåtar. Det gälde bondeståndets existens såsom ett fritt stånd i Sverige.

Det är den representationsförändring som här i riket en gång var å bane: adeln i sina högre och lägre klasser, med krigsbefäl och råd, representerande riket. Det kom i verkligheten ej dertill, men dock långt nog att föda anspråk, som sedermera låtit höra sig under de mest olika omständigheter.

Ibland de verkningar, som häraf föranleddes, var *kyrkans* första, och intill våra dagar nästan enda, brytning med *staten* sedan reformationens befästande i Sverige. Den Lutherskt-evangeliska kyrkan hade blifvit stadfästad af Karl IX, ehuru

han sjelf hyste öfvertygelser, som närmade honom till den reformerta, hvarför han äfven ville gifva lekmän andel i kyrkostyrelsen. Gustaf Adolf upptog denna tanke, ej alldeles ur samma synpunkt. Han önskade gifva en större enhet åt kyrkans styrelse och grunda ett närmare sammanhang emellan den och konungamakten. I allmänhet hörde centralisationsplaner till hans politik. Förslaget om ett general-konsistorium med blandade andliga och verldsliga bisittare, såsom en allmän öfverrätt i kyrkosaker, möttes af biskoparnes stora missnöje. Motståndet blef ännu lifligare, då under förmyndareregeringen kyrkan, liksom hela samhället, allt mera kom under adeln, hvilken, i följd af *adliga privilegiernas* ord: »att ingen prestman kan trängas på adeln emot dess samtycke och vilja», snart både tillsatte och lönade prester i församlingarna efter behag. Presterskapet, angripet i alla sina rättigheter, höjde först emot den nya öfvermakten en röst, som ståndets betydelse ej kunde undgå att gifva vigt, och folket såg i dem talare för sin egen sak. Man kallade presterna denna tiden för *tribuni plebis* i Sverige; och Gustaf Adolf, som alltid behandlade dem med aktsamhet, säges sjelf hafva kallat dem så. Aristokratien under förmyndareregeringen var hårdhändtare. Myndiga biskopar tvungos till eftergift och afbön. Man slungade emot dem anklagelsen, att de åter ville sätta foten i regementet. Striden fortsattes under Kristinas regering och blef blott till en del bilagd genom de af henne utfärdade *presterskapets privilegier.* Det kan gifva ett begrepp om adelns betydelse på den tiden, att den i dessa privilegier öppnade utsigt äfven för prestsöner till befordran »i den politiska staten», af adeln togs illa, såsom en inskränkning af dess rätt till rikets embeten. Det hopp om eget adelskap, som meddelades biskopar, superintendenter och teologie doktorer, var nog att söndra det högre presterskapet från det lägre.

En dylik söndring äfven emellan den högre och lägre adeln skulle blifva af ännu större betydenhet och var redan ej utan inflytande på den hvälfning som inträffade efter freden, då kronan ännu måste äska nya skatter, — och prester, borgare och bönder bådo henne taga *sitt* igen. Det skedde vid 1650 års riksdag genom de ofrälse ståndens samfälda protest och påstående: *att alla från kronan abalienerade kronogods och skattehemman skulle till densamma återindragas,* emedan abalienationen vore stridande mot Sveriges lag. Dermed var *reduktionsfrågan* väckt, som skulle förändra så mycket i Sverige.

Kristina, som gynnat dess uppkomst, vek undan för dess lösning, men har i en nyckfull lefnad att framvisa en enda stor politisk handling, — den, hvarigenom det lyckades henne att, oaktadt ett envist motstånd hos de store å ena sidan och omstörtningsplaner hos ett lägre parti å den andra, lugnt och med lika mycken skicklighet som beslutsamhet befästa sin nedlagda krona på Karl X:s hufvud.

Hon qväfde dermed för ögonblicket en revolution i Sverige. Karl Gustafs segrar aflägsnade den sedan. Den mognade under det efter hans död följande svaga förmyndareväldet; men den hade redan så länge varit förutsedd, att Karl XI kunde taga den i sin egen hand. Vi stanne ett ögonblick vid denna epok.

Det har funnits egentligen tre organiserande regeringar i Sverige. Först och främst den förste Gustafs, som ryckte riket undan Danmark och kyrkan undan Rom och på bägge dessa bedrifter grundade kronans makt och ärftlighet. Hans fel och förtjenster äro blandade i det sista syftemålet, hvilket han ej ansåg kunna vinnas, utan att han sjelf till en början var den mäktigaste man i riket. Hvad skulle ock dessförutan ha blifvit af honom? Denna dynastiska politik, utan att i alla sina medel kunna försvaras, måste dock med billighet bedömas, då dynastiens bestånd och rikets sjelfständighet i sjelfva verket voro så nära förbundna, såsom de följande striderna om bägge bäst visade; i hvilka Karl IX segrade, emedan han ensam förblef de grundsatser trogen, som hans faders hus hade att tacka för tronen. — Sjelf bildar han tillika öfvergången till den store Gustaf Adolfs tidehvarf. — Hvad äro vi *detta* egentligast skyldiga? Gustaf Vasa är fadern för svenskt sjelfbestånd; Gustaf Adolf är stiftaren af svensk bildning. Vi ha dervid ej blott afseende på hans inhemska stiftelser för Sveriges bildning. Han har i alla afseenden först gjort den möjlig. Dertill fordrades gemenskap med den bildade verlden. Gustaf Adolf har fört oss derin; han har genom en odödlig uppoffring för den ädlaste sak der gjort oss hemmastadda. Ett senare slägte har svårt att föreställa sig fäderneslandets tillstånd den tid, då Sverige var stängdt från Östersjöns sydliga kust och med det enda Elfsborg (som det derför två gånger dyrt återlöste) nådde till Nordsjön. Deri låg afstängning från den odlade verlden, dunkelhet, svaghet, barbari. Gustaf Adolf, då han kastade oss in i hjertat af Europa, visste med sig sjelf, att han dermed brutit äfven våra närmaste inskränkningar. Han hade öfverflyglat den granne, som stängde Sverige från Öresund och Nord-

sjön. Och Karl Gustaf har fullbordat Gustaf Adolfs, liksom Karl IX Gustaf Vasas verk.

Karl den elftes är vår tredje organiserande regering, — en epok för de materiela intressenas ordnande, liksom Gustaf Vasas för sjelfbeståndet och Gustaf Adolfs för bildningen. Då vi sålunda karakterisera denna epok,, misskänna vi ej för öfrigt dess lagstiftning. Den föreställer ett stillestånd på höjden af Sveriges krigiska bana för att ordna rikets inre förhållanden. Men att grunda *finanser* och *krigsmakt* på landets egna tillgångar (ej som förr på subsidier) var denna regerings hufvudsyfte, och *reduktionen* dertill dess förnämsta medel.

Pfalziska husets politik är i allmänhet en förändrad, ehuru mycket Karl Gustaf sammanhängde med Gustaf Adolfs tidehvarf. — Denna pfalziska politik var mindre högt sväfvande, såg mer på det närmaste, var ej utan opposition mot Gustaf Adolfs tidehvarf, i synnerhet så vidt detta representerades genom Oxenstjerna och det svenska magnatskapet, af hvilka detta hus funnit sig tillbakasatt. Vi kunna ej bättre uttrycka denna nya politiska färg, än om vi säga, att den var *skandinavisk*. Förvärfvandet af Sveriges södra och vestra kustländer var Karl Gustafs odödliga bedrift. Detta vände blicken mer åt vester än åt söder eller öster. Hvad hjeltens sista afsigter mot Danmark må ha varit, säkert är att han saknade Norge. Dess förvärfvande ingick i det politiska system, med hvilket Johan Gyllenstjerna underhöll Karl den elftes ungdom; ehuru konungen för sina inre reformer sedermera behöfde freden. Att taga Norge var Karl XII:s sista olyckliga försök. Jag har inga uttryckliga historiska bevis för hvad jag här går att säga. Men planen synes mig ärftlig i pfalziska huset, med denna tysta ihärdighet, som var ett hufvuddrag i dess karakter. — Denna slägt kunde ej glömma. Det gäller om den i godt som ondt, och synnerligen om dess senare medlemmar. Karl den elftes, Karl den tolftes, Ulrika Eleonoras hela politik sammanhängde med vissa personliga meningar och intryck, som alla voro af en särdeles outplånlig natur.

Familjens inre politik var i hjertat anti-aristokratisk. — Karl Gustaf, den störste af den, och kanske den ende som kunde förlåta, hade uppväxt omgifven af de svenske stores misstankar. Att hans regering skulle bli signalen till den fruktade reduktionen, kunde de förutse; hvarför de ock af alla krafter motarbetade pfalziska successionen. Att reduktionen ej

verkställdes sådan den under den ärorike, men kortlifvade Karl Gustaf beslöts, kan man blott beklaga. Den hade blifvit rättvisare, billigare och ej lemnat så djupa, svidande sår. Så som den sedermera af hans son utfördes (sedan ock det onda under minderårigheten stigit till sin höjd) bar den allt för mycket hämdens stämpel. Hvad man i Karl Gustafs reduktion i synnerhet måste gilla var, att den både i tid och sätt hade föreskrifvit sig sjelf *bestämda gränser*. Hvad man i Karl den elftes i synnerhet måste ogilla är dess *obegränsade* syftning att i allt drifva kronans anspråk till det yttersta. »Ty» — såsom vi på ett annat ställe sagt — »deri har Karl XI, med ett förträffligt förstånd för det vanliga, men ej tillräckligt för det ovanliga, förnämligast felat, att han, som i Sverige satte gränser för allt, ej ville veta af några för sin egen myndighet.» Detta förde till *envåldet*, som stadgades under ständernas egen medverkan. Ty i hela denna förändring begynte konungamakten med att ställa sig bakom ständerna och slutade med att stiga framom dem.

1680 års regementsförändring är beviset, att både *regeringssätt* och *representation*, sådana de under sjuttonde seklet här i riket bygdes, ej buro sig. — För mycket var i bäggedera dels allt för inveckladt, dels allt för obestämdt; och en blick på den tidens representation är tillräcklig att visa detta.

Till det allt för invecklade hörde representationens ej blott *fyrdelning*, utan *mångdelning*, hvarpå vi fästat uppmärksamheten redan i Gustaf Adolfs tid. Längre fram hör man uttryckligen omtalas ej blott *fyra* stånd, utan det *femte* (ty *rådet* räknade sig för ett); och man skulle kunna räkna *sex* med krigsbefälet. Åtminstone tyckes en sådan beräkning ha ingått i adelns slutliga påstående att ej kunna öfverröstas af de ofrälse stånden. Ty både råd och krigsbefäl räknades till adeln, fast ingendera röstade särskildt. — I sjelfva verket agerade adeln under hela denna period såsom egentlig nationalrepresentation i Sverige; och den skenbara mångfalden i representationen återfick derigenom ett slags enhet. Den gamle odalmannens personliga rätt att på allshärjartinget sig infinna hade öfvergått till adelsmannen på riksdag. Den gamla nationalförsamlingens egenskap att tillika vara *krigshär* återgår äfven på ett eget sätt. Ty adeln är tillika armeens representant. Ett enda aristokratiskt och krigiskt intresse genomgår och sammanhåller denna mångdelade svenska representation och sträcker sina grenar och rötter genom alla de ofrälse stånden, i hvilka

biskoparne mest utse preseståndets riksdagsmän, borgmästarne oftast äro sjelfskrifna för städerna, och allmogens fullmäktige vanligen utses af landshöfdingen, fogden eller häradshöfdingen. Först Karl den elfte år 1680 förordnade, »att allmogen må sjelf utvälja och förordna sina herredagmän efter eget godtycke»; likväl tillägger äfven han: »allenast landshöfdingarne tillse, att gode och skicklige män dertill tagas». Dock skulle landshöfdingarne ej ega rätt, såsom de förmenade, att först skärskåda allmogens besvär, »emedan allmogen på allmän riksdag ej kan förnekas att framföra alla de besvär och klagomål, som de kunna hafva att andraga».

Det allt för obestämda i det hela ligger redan tillika i denna representationens sammansättning, i följd hvaraf äfven adeln med sina klasser söndrade sig inom sig sjelf. Dertill kommer, att representationens befogande och förhållande till kronan i allmänhet ingalunda voro bestämda. Att *gemensamt med konungen stifta lag* och *ensamt sig beskatta* anses för svenska ständernas urgamla rättigheter. Ser man nogare till, så äro undantagen så talrika, att man måste uppfatta dem under egna regler.

Man finner *tre* slags representationer, som alla befattat sig med både lagstiftning och beskattning i Sverige. Den *första* är den gamla *provinsialrepresentationen*, som ej blott under hela medeltiden, utan långt efteråt, gör sig mer och mindre gällande. Ännu i Karl den niondes tid ansågo sig rikets ständer blott vara *samlade* provinsialständer, såsom synes af deras förslag till Karl vid Söderköpings riksdag år 1595, »huru med riksdagar rätteligen borde tillgå», — nämligen så: att alla punkter först inför hvart *landskaps* inbyggare borde föredragas och sedan derifrån fullmäktige skickas till *riksdagen*, biskopen med några af presterskapet, sex af adeln, sex af krigsfolket, några af borgerskapet och sex af menige man med deras lands insegel. Äfven efter införandet af Gustaf Adolfs riksdagsordning, som tycktes göra slut på provinsialständerna, finnas de qvar såsom *undantag*, i de särskilda afsked med landskapens menigheter, hvilka regeringen för sina afsigter ej sällan fann beqvämligare än ett riksdagsbeslut. Så sent som år 1657 låter Karl Gustaf i stället för riksdag öfver hela riket kalla *provinsialmöten;* hvilka först uttryckligen förbjödos genom 1660 års regeringsform, som stadgade, att allmän riksdag borde hållas hvart tredje år. Den *andra* formen var den gamla *herredagsrepresentationen*, egentligen en representation af båda de *för-*

nämsta stånden, men som i Sverige slutligen öfvat sin makt genom *rådet*. Den *tredje* är *rikets ständer*, hvilken småningom utbildat sig bredvid de förra, men, såsom vi anmärkt, på ett sätt som mycket afviker från närvarande förhållanden.

Att gällande lag skulle af folket samtyckas är gammal landssed i Sverige. Sättet för detta samtycke har varit skiljaktigt, och ofta har samtycket varit mer förutsatt än gifvet. Det skulle redan följa af olika lagars olika natur. — Redan då *landskapslagarne* först efterträddes af allmän *landslag*, uteblef i den senare mycket som ansågs vara af för speciel natur. — Å andra sidan tillskref allmänna meningen hvarje korporation, i synnerhet i *städerna*, lagstiftande makt för sig, och utsträcktes den egna lagskipning, som *hof* och *adel* i *gårdsrätterna* utöfvade, allt mer utöfver de ursprungliga gränserna. Detta gick så långt, att Gustaf I förordnade, det alla saker, ej blott mellan konungens befallningsmän och tjenare, utan äfven mellan dessa och andra *undersåtar* — nämligen prester, borgare och bönder — skola dömas efter konungens gårdsrätt, och i domboken för konung Erik XIV:s högsta nämd åberopas hofartiklarne oftare än rikets lag. Man finner sedan skilnad göras emellan *lag* och *stadgar*. De senare hade sin grund dels i gårdsrätterna, dels i korporationers och kommuners speciela lagstiftning, men hvilken med rikets centralisation allt mer öfvergick till konung och råd. Under det sjuttonde seklets minderårigheter utöfvades den helt och hållet i *aristokratiens* intresse. Ständerna sågo den hellre uteslutande i konungens egen hand och bortgåfvo så mycket lättare sin andel i all lagstiftning, som ej rörde rikets allmänna lag. Så förklara de vid 1682 års riksdag, att de akta det alldeles orimligt, det Kongl. Maj:t skulle vara förbunden ständerna att höra, enär Kongl. Maj:t vill göra några *stadgar, plakat, reglementen* och *förordningar*, undantagandes sådan allmän lag som Sveriges lag är, hvilken angår hela riket och alla ständerna i gemen, i hvilken allmänna Sveriges rikes lag, om Kongl. Maj:t finner nödigt något att ändra, förklara eller förbättra, Kongl. Maj:ts trogne undersåtar hysa den underdåniga tillförsigt, att Kongl. Maj:t, såsom en nådig konung, lärer låta sig behaga att gifva ständerna deraf part. — Det är det första formliga uppdragande af hvad vi kalla den *ekonomiska* och *administrativa* lagstiftningen åt *konungen*. Men detta medgifvande tog för tillfället med sig vida mer. Såsom blott *reglementarisk* ansågs nämligen äfven, på den tiden, hvad man nu kallar *regeringsform*, och

de under förmyndareregeringar upprättade regeringsformerna voro, genom sin aristokratiska syftning, för folket ingalunda behagliga. Derför förklarade 1680 års ständer, att konungen till *ingen regeringsform* är bunden, utan endast till Sveriges *lag* och *laga stadgar*, med detsamma som de tillika uttryckligen nedslogo *rådets* anspråk att vara ett *femte* stånd och sade sig ej vilja veta af någon *mediator* emellan konung och ständer, såsom varande i fäderneslandet en okänd sak. Att förordna om regeringen uppdrogo de för öfrigt åt konungen. Hvilket allt konungen i sin approbation af ständernas beslut förordnar skall för evärdeliga tider för en *lag* och *laga stadga* hållas. — Det var samma ständer som lemnade konungen full makt i afseende på reduktionen. — Huru denna blef ett medel för envåldet hafva vi redan antydt. Samma slags tydning fingo ständernas förklaringar angående konungamakten åren 1680 och 1682. I 1693 års riksdagsbeslut säges derigenom konungens *absoluta välde* vara förklaradt, i följd hvaraf han och hans arfvingar, både man- och qvinkön, äro satte till en envålds allom rådande och bjudande souverain konung, den ingen på jorden är för dess actioner responsabel, utan har makt och våld efter sitt behag och som en kristelig konung styra och regera sitt rike. — Det var det envälde som Karl XII emottog och utöfvade.

Alla tre dessa slags representationer ha likaledes ålagt och beviljat skatter i Sverige. Att i forna riksdagsbeslut vilja söka rättsgrunden till alla sådana är så mycket orimligare, som enligt gamla landslagen bevillning ej var hvad i senare mening kallas riksdagsfråga. Den borde ske genom öfverenskommelse med de särskilda landskapen, i de fall då lagen sådant tillät, ehuru detta stadgande ingalunda blifvit noggrant iakttaget. Medan representationen vacklade emellan landskapsständer och riksständer, trädde rådet eller konungamakten emellan; och så ser man Gustaf I utskrifva dryga skatter blott med rådets åberopade bifall. Hans söner voro i detta afseende ej nogare, och framför allt visar Johan III:s oordentliga regering, med få riksdagar och nästan ständiga krig, en följd af egenmäktigt ålagda skatter. Karl den niondes täta riksmöten förändrade förhållandet till någon del, ehuru, om man känner hans inflytelse på riksdagsbesluten, mer i formen än i saken. Gustaf Adolf var i sjelfva verket samvetsgrannare än någon af sina företrädare. Med rätta har om honom blifvit sagdt: »att han, den störste krigare på Sveriges tron, likväl var den minst våld-

samme regenten af sin stam». Tiderna voro svåra, de lagliga formerna obestämda. Deraf olikheten i dessas tillämpning, äfven efter utfärdande af den första svenska riksdagsordning. Ty Gustaf Adolfs riksdagsordning innehåller om sättet för bevillning intet särskildt stadgande, och detsamma gäller om sjelfva regeringsformen af 1634. Oaktadt de äfven under Gustaf Adolfs tidehvarf talrika riksdagarne, ser man derför tillika stundom »ett utskott af några de förnämste rikets ständer» besluta och bevilja med rikets ständers rätt, stundom rådets myndighet träda emellan, »såsom representerande ständerna», stundom allmänna bördor åläggas i följd af särskilda öfverenskommelser med landskapens menigheter. Så beviljades i synnerhet de täta utskrifningarna ingalunda ensamt på riksdag. »Det äro hundra utskrifningar hållne och ingen riksdag sammanskrifven; dock håller jag ej orådligt att man sänder ut vissa personer i landsorterna att tala vid allmogen» — säger rikskansleren 1636. Utskrifningarna upphörde ej heller genom något riksdagsbeslut, utan genom kontrakten om det *ständiga knektehållet*, hvilka Karl den elfte (med efterföljd af några tidigare exempel) efter hand ingick med nästan alla de särskilda *provinserna*. Formen för alla dessa afhandlingar påminner ännu om den gamla provinsialrepresentationen; och de ur dem härledda skyldigheter ha derför ej utan svårighet blifvit underkastade reglering efter våra gällande riksdagsformer. Rikets ständer hafva väl sedermera iklädt sig den ena kontrahentens eller menigheternas ställe men ej utan dessas växande missnöje (hvarpå passevolansfrågans behandling vid riksdagen 1828—30 är bästa beviset). Och konflikten emellan ståndsrepresentationen och den äldre provinsiela kan i alla sina verkningar således än i dag ej sägas vara fullt utkämpad.

För enväldet, som slutligen ålade bägge tystnad, fans ej denna svårighet. Karl XII regerade utan ständer. Försöken af senaten att i nöden kalla dessa till hjelp, under Karls femtonåriga frånvaro, nämligen först ett ständernas utskott 1710 och sedan (då Ulrika Eleonora tagit plats i rådet) allmän riksdag i slutet af 1713, skedde bägge utan konungens samtycke och blefvo utan frukt. Bägge visa en opposition, fruktansvärdare genom tystnad än genom åtgärder och ord. — Regeringssättet af Gustaf Adolfs tidehvarf hade ej burit sig. Äfven Karl den elftes epok, med penningar och soldater och en endas hand öfver bägge, hade ingenting organiserat som uppehöll

den förstörelse, hvari både enväldet och Sveriges politiska storhet förgingos.

TREDJE ARTIKELN.

Vi stå vid vändningspunkten emellan det *äldre* och det *nyare* Sverige. Karl XII föll på gränsen mellan bägge.

Med det *äldre* Sverige mena vi här Gustavernas och Karlarnes. *Sjelfbeståndet* och *gemenskapen med den odlade verlden* äro vårt arf från dessa tider, — jag hoppas vårt oförgängliga arf; ehuru i *yttre* afseende det äldre Sveriges politik gick miste om sitt mål. Både möjligheten af en sådan utgång och följderna deraf har stiftaren af vår politiska betydenhet sjelf förutsett. Svenskarne borde, — säger den store Gustaf Adolf — *antingen*, sedan de en gång öfverstigit Östersjön, förvärfva herraväldet öfver detta haf genom besittningen af alla dess kustländer, *eller*, i vidrigt fall, lägga sig inom egna klippor och skär, hålla en stark flotta och lefva i landet sins emellan enige, då ingen skall dem lätteligen kunna antasta.

Olyckligtvis skulle det nyare Sverige i stället uppenbara den svaghet genom inre söndring, som det äldre grundlagt genom krafternas öfverspänning.

Svenska *folkets* historia är dess *konungars*, har jag en gång sagt. Det gäller i synnerhet om det *äldre* Sverige. En personlig regenternas inflytelse genom stora och populära egenskaper utgjorde fordom den verkliga statsenheten, det verkliga sambandet emellan konung och folk. Deraf, så snart detta vilkor fans, kraften i det äldre Sveriges rörelser, äfven utan stadgade och afmätta samhällsinrättningar. Deraf ock farorna, så snart detta vilkor saknades, — såsom under Erik XIV:s, Johan III:s, Sigismunds regeringar samt det sjuttonde seklets minderårigheter, hvilka alla visa en riktning af den privilegierade aristokratien på en gång mot konungamakten och folkets rättigheter. Men just genom denna fara också en annan, att konungamaktens af folket understödda hämd kunde gå för långt, — att *för mycket* kunde läggas i *en endas* hand, — och att *enväldet* slutligen för Sverige kunde blifva — hvad det blef!

Att bilda en mellanmakt af *den* beskaffenhet, att den kan blifva borgen på en gång för konungamaktens varaktighet och för folkets frihet, i stället för att vara vådlig för bägge, kan man kalla den konstitutionela monarkiens egentliga uppgift. Det äldre Sverige förkastade hela problemet, sådant *rikets råd* med en ur förmyndareregeringar uppväxt makt under sjuttonde seklet hos oss velat lösa det; och hvad 1680 års ständer till Karl XI förklarade, »att de ej ville veta af någon *mediator* mellan konung och ständer, såsom varande i fäderneslandet en ovan sak», kan med skäl gälla såsom ett uttryck af folkets stämma. — Också krossades i reduktionen både rådets och aristokratiens makt. *Rådsväldets* anspråk hade blifvit förhatliga. *Enväldet* blef förhatligt i sin ordning. Och nu öfvergick regeringssättet från en ytterlighet till en annan.

1719 års regeringsform, med den närmare bestämmelse den fick 1720, då konung Fredrik emottog spiran, proklamerade *svenska friheten* under skydd af *maktegande ständer*, som hvart tredje år sjelfva på riksdag regerade, men mellan riksdagarne genom ett af ständernas val beroende råd, vid hvars pluralitet konungen var bunden. Det är likväl ej folkfriheten som här vinner allt hvad konungamakten mister. De äro gemensamma förlorare. Och på bägges bekostnad uppreser sig — ej en enda mellanmakt — utan ett *mångvälde* af stånds-, korporations-, privilegii- och parti-intressen. Ständerna hade 1680 förklarat, att de ej ville veta af någon mellanmakt i Sverige. De skulle sjelfva blifva mellanmakter, som söndrade konung och folk.

Vår representation, i sina nuvarande former, tillhör mindre det äldre än det nyare Sverige, — mindre Sverige af Gustaf I:s eller Gustaf Adolfs eller Karl XI:s tidehvarf, än Sverige efter 1719 och 1720. — Vi ha visat, att *rikets ständer* hvarken förut voro den *enda* representationen, ej heller *inom sig* och *i förhållande till kronan* organiserade såsom nu. Vi ha visat, att förut hvarken *valrätt* eller *rösträtt*, eller ens *ståndens antal* voro fullt bestämda. Ännu mindre finner man bestämdt hvad som fordrades till ett *riksens ständers beslut,* hvilket dock hade varit oundgängligt, i fall den tidens ständer varit en statsmakt i senare tiders mening. Denna formfråga — likasom i flera mål våra ännu gällande riksdagsformer — bestämdes först genom riksdagsordningen af år 1723, hvilken i 17 § stadgar, att »uti de saker, som till samtlige riksens ständers afgörande höra, eger hvart stånd för sig sitt särskilda votum, och kommer

således slutet i hvarje sak på *ståndens fyra stämmor* att bero; hvad de antingen enhälligt komma öfver ens om, eller de flesta stånden (uti det riksens ständers frihet samt hvart och ett stånds välförvärfvade privilegier icke rörer) således falla uppå, vare ständigt och gälle för ett *ständernas beslut*, hvaremot det ståndet, som i skiljaktig tanke varit, ingalunda sig sätta må».

Den politiska kraften hos det äldre Sverige har varit nationalkänslans samband med rikets store konungar. För öfrigt hafva krafterna varit olika fördelade. En statsmakt har, sedan konungamakten hos oss stadgades, *folket* aldrig varit utan genom sin *konung*. Ej heller kan *svenska folket* sägas ha varit representeradt af *rikets ständer*, då man under hela den äldre perioden återfinner den tanken, att *adeln* var egentligen och företrädesvis *riksstånd*. Gustaf I kallar den ej »undersåte», utan »medledamot af Sveriges rike». Att Gustaf Adolfs riksdagsordning, vid skiljaktighet emellan ständernas resolutioner, tilllåter konungen »att deraf taga hvad bäst är», sker ej blott af ömhet för konungamakten, utan äfven för att undvika den ömtåliga punkten om ständernas *rösträtt inom sig*. Adeln betraktade nämligen afgörandet förnämligast såsom varande en sak emellan *sig* och *kronan* och ville ej tillåta tredje man att komma emellan. Ståndsrepresentationens närmare bestämmelse under Gustaf Adolf rörer egentligen det *första ståndet*, som nu organiseras genom riddarhusordningen af 1626. Adeln bygger upp sig i tre klasser i motsats mot de tre ofrälse stånden, hvilkas både valsätt och rösträtt förblifva obestämda. Den högre adeln fortfar att misstycka namnet *undersåte*, eller ock göres skilnad emellan *medelbara* och *omedelbara undersåtar*. Karl X förkastar väl denna skilnad; men under hans sons minderårighet höres adelns uttryckliga påstående att ej kunna öfverröstas af de andra stånden vid riksdagarne. Karl den elfte behöfde sedermera i reduktionsfrågan att stödja sig på ständernas majoritet. Icke dess mindre synas de ofrälse stånden blott tillskrifva sig ett *votum deliberativum* i rikets angelägenheter; och grefve Karl Gyllenborg, i sin efterrättelse om regementsförändringen år 1719, vitnar att ännu ur enväldet adeln utgick med den tanken, att dess stånd tillkomme *votum decisivum* i riket.

Hvad i riksdagsbesluten sedan 1680 blifvit tillgjordt ansågs derför af många såsom olagligen tillkommet under envåldets suspension af denna adelns afgörande röst på riksdag; och samma tanke hystes om riksdagarnes suspension i allmän-

het under Karl XII. Också förklarade adeln, då efter Karls fall ständerna sammankallades, 1719 års riksdag för en *fortsättning* af den som Karl år 1714 hade förbjudit. De i Ulrika Eleonoras försäkring vid hennes upphöjelse på tronen införda orden: »att riksdagsdeliberationerna *hädanefter* skola ske utan intrång, och ständerna lemnas fritt att sjelfva välja sina fullmäktige», häntyda på den mening, att envåldstidens riksdagar ej varit *fria* riksdagar. Den *frihet* man mente var likväl egentligen hvad man kallade *friheter*, nämligen *privilegier*, och i denna mening togs den nya friheten af alla de stånd, hvilkas medlemmar, tillsammans eller enskildt, kunde åberopa sådana. I riksdagsförhandlingarna för år 1719 förekommer, huruledes *adeln, presterskapet* och *borgerskapet* hade i sekreta utskottet kommit öfver ens, att allt skulle blifva ståendes hvad så väl den enes som den andres privilegier före 1680 innehöllo, *emedan man sedan inga privilegier haft.* Så anmältes denna öfverenskommelse af *ärkebiskopen* i preseståndet. — Och det var likväl Karl den elfte som hade ordnat *svenska kyrkan!*

Man inskränkte sig ej till de *gamla* privilegierna, man fordrade *nya*, förbättrade. En sådan fordran utgick också nödvändigt ur adelns förändrade ställning. Den behöfde att uttryckligen få åt sig såsom *stånd* de företrädesrättigheter bekräftade, hvilka fordom, om ej i orden, dock i verkligheten, mer tillhört den högre adeln. Aristokratien ikläder sig en ny drägt, då den gamla måste afläggas. — Det säges, att grunddragen till den redan vid 1714 års riksdag i hemlighet förberedda nya regeringsformen i början varit strängt aristokratiska. Man syftade åter till ett *rådsvälde;* men de förra materialen fattades. Karl XI har väsentligen förändrat adeln i Sverige. Aristokratien *inom adeln* blef bruten. Men ståndet såsom stånd vann på visst sätt, i jämnare fördelade anspråk, hvad dess högre klasser förlorade. Då konungen nedslog *rådets* myndighet, förklarade han med detsamma, att denna den adliga aristokratiens egentliga representant hädanefter blott utgjorde *ett stånd med ridderskapet och adeln.* Likväl lemnade han den gamla röstberäkningen efter klasserna på riddarhuset oförändrad; och på denna grund kunde öfverlefvorna af den forna aristokratien ännu hoppas att få fotfäste. Men denna grund ramlade.

Upphäfvandet af klassfördelningen i dess gamla betydelse *på riddarhuset* blef den nya frihetens första verk efter Ulrika Eleonoras upphöjelse. — Adeln söndrade sig i början af 1719

års riksdag. Tredje klassen intog riddarhussalen, de bägge öfra klasserna sekreta utskottets rum. Landtmarskalken Per Ribbing gick dem emellan såsom medlare. Slutligen uppgjordes, genom å båda sidor valda deputerade, en *föreningsakt,* i följd hvaraf adeln, såsom stånd, hädanefter skulle utgöra en odelad kropp och rösterna beräknas *per capita.* Redan *denna* förändring är tillräcklig att väsentligen skilja det yngre Sveriges ståndsrepresentation från den föregående.

Det *äldre* Sverige hade känt adeln såsom *aristokrati,* visserligen såsom en i följd af krig och eröfringar öfverväxt aristokrati, men som ännu alltid hufvudsakligen utmärktes af den naturliga aristokratiens alla företräden. En *adlig demokrati* och ett *riddarhus,* som föreställer en sådan, känner blott det *nyare* Sverige. Ty ehuru de båda första klasserna vid sitt bifall till den nämda föreningsakten såsom vilkor fästade, att inga andra adelsmän än de, som tillika voro *besutna,* skulle ega rösträttighet, enligt den i 1634 års regeringsform uttryckta grundsats: »att ingen, som icke är bofast inom Sveriges och Finlands af ålder fattade gränser, hafve något ord på riksdagar, i rådslag eller regementet», så blef likväl detta icke iakttaget. — *Utom* sig och i förhållande till de öfriga stånden fortfar denna demokrati åter att vara *aristokratisk.* Ifrån den utgår i sjelfva verket rörelsekraften i det nya riksdagsmaskineriet. Adeln insätter uti dettas förnämsta verkstad, det så kallade sekreta utskottet, *ensam* lika många ledamöter som de öfriga deri deltagande stånden *tillsammans,* och i hvarje annat utskott *dubbelt* antal mot de öfriga (allt »efter förra vanligheten», heter det), och ehuru den måste ge vika för den nu uttryckligen stadgade grundsats, att omröstningarna ske *ståndsvis,* har den likväl genom gammal häfd och nylifvad verksamhet öfvervigten.

Märkligt är, att epoken, då vår *ståndsrepresentation* framstår fullfärdig, äfven utmärkes af de första tecknen till denna representations redan insedda *otillräcklighet.* Att representationsfrågan i sjelfva verket begynt vidga sig i det ögonblick då de fyra stånden slöto sig inom sina ännu gällande former, visar ett hos riksstånden inlemnadt memorial vid 1719 års riksdag af *ofrälse ståndspersoner,* med begäran att i representationen erhålla del. Preseståndet är det enda som om detta memorial yttrat någon mening, nämligen att de sökande väl ej kunde tillåtas blifva ett särskildt stånd, *emedan andra då torde begära detsamma,* hvaremot fans skäligt, *att de hänföras till vissa af de gamla stånden,* att få gifva sina *råd* till fädernes-

landets nytta. — Att ordet *råd*, ej *röst*, nytjas, skulle kunna förklaras derhän, att presteståndet haft i sigte någon *civil* förstärkning för de ofrälse stånden, liksom adeln hade en *militärisk* i krigsbefälet. — Vare härmed huru som helst, — till hvilken aflägsen tid den nu gjorda anhållan i sjelfva verket häntydde, derom äro vi, efter mer än hundra års förlopp, bäst i tillfälle att döma. För ögonblicket blef försöket utan följd och ej bevärdigadt med stor uppmärksamhet. De fyra stånden sluta sig tvärt om nu, fullt bestämda, tillsammans. Men denna bestämmelse innehåller tillika fröet till *söndring* — genom privilegier. Dessa hade ursprungligen varit ett medel att sammanbinda *stånden* med *konungamakten*, såsom privilegiernas källa. Nu vända de sig emot sitt upphof och med detsamma emot hvarandra. Det är på alla håll privilegiernas affall från en numera blott till namnet existerande konungamakt, hvars byte delas på många händer.

Den nya friheten går under uti idel friheter. Adeln får nya privilegier, ehuru ej utan protest af de ofrälse stånden; presterskapet likaledes i sin ordning. Borgarena fordra äfven sådana och stärka emellertid på allt sätt *städernas friheter* mot *landet* samt ifra för en ny *skråordning*, hvilken äfven 1720 utkom och 1731 befriades från all fara för *frimästare*. Så skyndar hvart stånd att sluta sig inom sig sjelft. Endast bönderna stå efter; — till en början äfven mer än förr.

Vid 1719 års riksdag finnas de uti intet riksdagsutskott, få föga del af hvad som afgjordes och hemförlofvas till största delen före riksdagens slut. Äfven sedermera förblifva de uteslutna från alla de *förnämsta* utskotten. Vid 1720 års riksdag fordra de att komma in i *sekreta utskottet*, beropande sig på den store Gustaf Adolf, som äfven kallat bönder till det hemliga utskott, som yttrade sig öfver tyska kriget. Denna fordran afslogs så vid denna som följande riksdagar. Bönderna kommo aldrig in i det egentliga sekreta utskottet, ehuru de någon gång (såsom då det var fråga om att deras fullmäktige mot sitt eget stånds tanke skulle besluta krig) för ett skens skull tillkallades. Bondeståndet, enligt regeringsformen, hade ej heller plats i den ständernas deputation som bestämde riksrådsvalen. Detta stånd befann sig sålunda afskuret från all verklig andel i riksdagsväldet, om än den röst, det såsom stånd egde att afgifva, för enskilda dess medlemmar framdeles kunde blifva och blef en källa till vinst. Så mycket lättare läto bönderna vid 1723 års riksdag af hofvet förmå sig att ingå med

det bekanta memorialet till borgareståndet: »att menige allmogen intet annat kunde förstå och finna, än att Kongl. Maj:t borde få ega och bruka den kungliga makt och myndighet, som Sveriges framfarne konungar haft hafva, efter rikets gamla lag och stadgar; dock all suveränitet och envåldsvälde alldeles härifrån undantagen». Försöket ansågs såsom revolutionärt och stadgade i stället *ständernas* suveränitet.

Jag får angående vår så kallade *frihetstid* hänvisa till en historisk teckning deraf, som sedan tvänne år varit i allmänhetens händer [1]. Man har förekastat mig att ej tillräckligt ha fästat uppmärksamhet vid denna tids äfven *ljusa* sida, ehuru jag medgifvit, att den ej alldeles saknar en sådan. Jag vill derför här begynna med denna ljusare sida. »Vi ha tecknat» — så föllo orden i slutet af den nämda afhandlingen — »en tafla med mörka skuggor. Vi ha bemödat oss om sanning och oväld, men måste tillstå att hvad vi framstält ej innefattar *hela* sanningen om fäderneslandets tillstånd under denna tid. Vår tafla har förnämligast haft till föremål regeringssättet med dess driffjädrar och följder. Men *regeringarnas* historia är sällan fullständigt *folkens;* och det gäller lyckligtvis äfven om den tid, med frihetens namn, som vi sökt skildra. Ser man på denna tids politiska inrättningar, så äro de osammanhängande och i sitt utslag skadliga; ser man åter på de krafter, som inom landet på samma tid utveckla sig, så äro dessa i många afseenden beundransvärda. Till en viss grad har denna tid gynnat denna utveckling. Partier egga, fast söndra; de föda täflan. Varaktig blir likväl blott nyttan deraf, så vida täflan riktas åt ett gemensamt, stort och allmänt mål. Eljest sprider och förlorar den sig på afvägar, hvilket här blef fallet. Men det är ej endast denna täflan man får tillskrifva frihetstidens fruktbarhet på krafter och gåfvor. Hela det föregående Sverige inverkade här på det närvarande. Huru länge var det ej sedan fäderneslandet i sjelfva verket njöt *fredens* välgerningar! Efter hundraåriga krig, först under Karl XI ett fredstillstånd, fullt af våldsamma inre förändringar; derpå åter, med Karl XII, idel krig, slutligen utan mål och utan hopp! — Skulle hos ett sådant folk, äfven med allt hvad det lidit och

---

[1] *Teckning af Sveriges tillstånd och de förnämsta handlande personerna under tiden från konung Karl XII:s död till konung Gustaf III:s anträde till regeringen,* 1:sta uppl. Stockholm 1838, 2:dra uppl. Stockholm 1839 — i Svenska Akademiens Handlingar. Se sjette bandet af denna upplaga.

förlorat, freden ej ändtligen bära fredens frukter? Också kommo de med hast, ända till fredens öfvermod, i stället för krigets.»

— — Vore det min afsigt att framträda blott såsom anklagare mot denna tid, så skulle jag utan tvekan genast ställa mig framför denna dess bättre sida, som är rik åtminstone på talanger, ehuru mindre på karakterer, och fråga: hvarför, med denna rikedom på gåfvor, blef utslaget blott en *växande oreda?* Vi ha redan före detta både gjort frågan och gifvit svaret: »*den var underkastad en regering af söndrade intressen, i hvilken hvarken konung eller folk egde någon gällande röst.*» Men äfven detta svar fordrar en förklaring.

Vi ha sett, att en konung och folk sammanbindande nationalkänsla var den verkliga statsenheten i det *äldre* Sverige. Det *nyare* började med en förlust i detta afseende. *Envåldet hade stört den gamla folktron på konungamakten såsom sådan,* det vill säga: det hade förstört det obetingade, ovilkorliga i denna tro, som väl ännu sökte sitt gamla föremål, men mer under formen af *rätt* än af *makt.* Det var en tro, som börjat sätta sig gränser med att undersöka sin egen grund. Tviflet föder alltid osäkerhet. Men tron kan i detta som andra fall återställas på säkrare grunder. Den skall finna sig tillfredsstäld i den mån verkligheten gifver rum för den öfvertygelsen, att konungens *makt* är *rätten,* — är skyddet af hvar *mans* rätt, — af *ömsesidig* rätt, i *hela* dess utsträckning. Dermed hafva både konung och folk beträdt den enda bana, på hvilken *konungens makt* och *folkets frihet* kunna *gemensamt* fortgå.

Alla inskränkningar af konungamakten hade hittills utgått från de privilegierade, och inskränkningarna hade just derför saknat stöd hos folket. Hvart *envåldet* utan gränser kunde föra, fick det slutligen också erfara. En *inskränkt konungamakt* blef lösen för dagen och var nationens allmänna önskan. Men på *sättet* blef folket bedraget. Ännu tretio år efter det nya regeringssättets införande visste det ej i allmänhet, att bakom de förskansningar, hvarmed privilegierade intressen omhvärft tronen, blott satt en *namnkonung.*

Detta regeringssätt har *tre epoker,* hvilka här i korthet må karakteriseras.

Den gamla aristokratien, ehuru bruten till förmögenhet och rösträtt, innehade likväl ännu en fördelaktig ställning. En konung som, utom i de så kallade *kabinettsärendena* (hvilket i den tidens språk ville säga *mindre* befordringsmål), var bunden vid *rådets* pluralitet, skulle nödvändigt i detta råd finna sin när-

maste medtäflare om makten. Emellan riksdagarne var också *rikets råd* (som nu återtagit denna af Karl XI afskaffade titel) i sjelfva verket *regerande* och kunde i allmänhet bibehålla anseendet deraf, så länge ej ständerna sjelfva rätt smakat på riksdagsväldet, utan, såsom det heter i 1723 års riksdagsbeslut, »lade i riksens råds sköte och vårdnad allt bekymmer om rikets hägn och välfärd samt ständernas oförkränkta fri- och rättigheter». Denna är den *första* epoken, den nya frihetens jämförelsevis menlösa tid, då en ministèr, sådan som *Arvid Horns*, kunde i fred bli nära tjugu år gammal, hvarför den ock slutligen sades vara utlefvad och hafva påtagit nattmössan. Denna styrelse var en representant af de gamla slägterna. Så länge hade den äldre adeln ännu sin häfdvunna öfvervigt, och följderna af 1719 års förändring på riddarhuset voro ej ännu utvecklade, tills 1738 den yngre adeln uppsatte *hatten* såsom frihetens sinnebild och störtade de gamla så kallade *mössornas* regemente.

Det var *riddarhusets* affall från *rådet* och inryckande i regeringen. Ty hattarnes regering i Sverige är råd och regering beroende af *riddarhusets pluralitet.* Det är den *andra* epoken, som var blott en konseqvent utveckling af regeringssättet. Ty riddarhuset var sedan 1719 inom sig demokratiskt, och denna dess natur hade endast varit mindre synbar, så länge skuggan af den gamla aristokratien ännu satt i rådet.

Nu vidtager äfven det egentliga *partiväsendet,* som väl var grundlagdt förut genom den adliga demokratiens opposition, men först nu, sedan den gamla adeln ej mer var regering, utan motparti, å ömse sidor gjorde sig nödvändigt. I allmänhet reducerar sig allt *mångvälde* i utöfningen till ett *fåvälde,* och *partiväsendet,* som ger massorna fältrop och ledare, är ett af de nödvändiga reduktionsmedlen.

Man ser en sådan reduktion af makten försiggå i alla riktningar. Redan ständerna, såsom statsmakter, utgjorde nödvändigt ett mångvälde, i hvilket det första *ståndet* öfvervägde. Numera var det första ståndet tillika ett rent mångvälde inom sig, hvarför dess nya ledare så mycket mer måste taga partiväsendet till hjelp för att både befästa sig i sitt eget stånd och samla bundsförvandter i de andra. — Att bestämma talmansvalen och besätta de förnämsta utskotten blef vid en riksdag det första partiföremålet, och i det vigtigaste af dessa utskott, *sekreta utskottet,* sammandrogs hela riksdagsmakten. Redan vid 1734 års riksdag, som grundlade partihvälfningen 1738, för-

klarades, att riksens råd voro allenast *ständernas fullmäktige*, som måste rätta sig efter principalerna, då desse voro närvarande, och att ingenting hindrade *sekreta utskottet* att gå ifrån konungens och rådets tanke, äfven utan att referera saken till plena, emedan det handlade med riksens ständers makt. — Från denna tid begynte äfven sekreta utskotten att lemna efter sig instruktioner eller så kallade *testamenten*, till ledning för regeringen mellan riksdagarne.

Mest angingo sådana föreskrifter den *yttre politiken*, och att partierna togo riktning och penningar af den ena eller andra alliansen — den engelskt-ryska eller den franska — blef tidens bedröfligaste tecken. Hvad skulle fäderneslandets öde blifva, då de partier, som söndrade det, snart hvarken hade vänner eller fiender gemensamma? Det visade sig i frihetstidens första krig. Sverige har ej fört ett nesligare än det som hattarne år 1741 företogo mot Ryssland, i förtröstan på den franska alliansen, men, såsom det hette, för att återställa Sveriges gamla makt i Norden. Böndernas missnöje öfver utgången bröt ut i Dal-upproret med den gamla svenska lösen: »att de ville hafva en konung och ej så många». Det var en, ehuru olycklig, protest mot regeringssättet. Borgarena röra sig äfven, och i den inom borgareståndet vid samma tid väckta så kallade *principalats-questionen* eller om *ansvarighet för ständerna sjelfva* inför *menigheterna*, uttalar sig, ehuru undertryckt och utan framgång yrkad, åtminstone ett närmande till den öfvertygelse, att fullmäktige från både stad och land ej voro *stånds-* utan *folkrepresentanter*.

En brytning hade utan tvifvel följt, om man ej å alla sidor velat se hvad man hade att vänta af en *ny* konung. Sverige hade emottagit Adolf Fredrik såsom tronföljare genom freden med Ryssland, ehuru han sedermera sjelf visade samma opposition mot ryska intressen som mer än något annat hade gifvit hattpartiet en fosterländsk färg. Också slöto hattarne sig kring honom såsom kronprins, — ej utan att smickra hans, eller snarare hans gemåls, planer för konungamaktens utvidgning, hvilken Frankrike började att anse nödvändig. Man talade redan den tiden om återställandet af *Gustaf Adolfs regeringsform*, hvarmed menades den aristokratiska af år 1634. Den adliga demokratien visade sig i sin ordning såsom aristokratisk. Det lyckades hattarne att 1756 besegra det nya hofvets revolutionsförsök, liksom det hade lyckats dem att qväfva folkrörelserna. Bägge triumferna, fläckade med landsmäns blod,

voro moraliskt försvagande. Med det andra frihetstidens krig (det pommerska), som partiet äfven gjorde i Frankrikes intresse, hade det tillika uttömt sina sista materiela hjelpmedel. Då inträffade 1765 års partihvälfning, och dermed den *tredje* epoken.

Det är svårt att karakterisera det nu till välde uppstigande partiet, emedan det är sammankommet af olika, ja motsatta beståndsdelar, — en företeelse som likväl i den politiska verlden är vanlig och i våra dagar ej heller saknar exempel. Vi ha kallat detta parti för de *nya mössorna*, till skilnad från de strängt aristokratiska *gamla mössorna*. Dessa, allt sedan 1738 underlägsna, hade småningom nalkats och räckt handen till den *ofrälse* demokratien, som likaledes befann sig undertryckt. De hade ej ogerna sett Dal-upproret och tagit parti af den minoritet i borgareståndet som yrkat principalats-questionen. Förbindelsen var onaturlig och skulle upplösa sig, så snart sammanhållningen af den gemensamma oppositionen mot hattarne upphörde. — Emellertid vilja vi behandla de nya mössorna såsom ett helt, så länge de visa sig hålla till hopa, och den fortsatta reaktionen mot det förra partiets system erbjuder en sådan sammanhållande synpunkt.

Af hattarnes system är den *inre* sidan oss här vigtigast. De äldre mössorna hade varit fredliga. De slägter, med hvilka Horn omgaf sig i rådet, och som tillhört den gamla krigiska aristokratien, hade efter envåldet ombytt grundsatser med lycka. De behöfde lugnet för sin egen skull. Sverige behöfde det ännu mer för sin egen skull; och deras fredliga politik var för landet nyttig. Riket har ej erfarit en hastigare förkofran än ifrån 1721 till 1738. Freden läkte krigets skador, handeln och sjöfarten utvidgades, det nya lagverket fullbordades och antogs, myntet stadgade sig, och genom god hushållning afbetaltes större delen af rikets skuld. — I några mått och steg igenkänner man väl aristokratiens tunga hand; men i det hela var den inre förvaltningen förtjenstfull. — Det var helt och hållet *yttre* politiska förhållanden och deras återverkan på ett yngre slägtes krigiska stämning som störtade den gamle Horn och hans vänner. Man ville förödmjuka Ryssland, men var så illa förberedd, att man sjelf blef förödmjukad. — Oaktadt en sådan hattpartiets början, bibehöll det sig likväl länge. Hattarne ha lefvat på nationens ryska antipatier och tillika bedragit dem. Deraf nödvändigheten att begagna alla partimedel för bibehållandet af en i grunden falsk

ehuru till utseendet patriotisk ställning! Deraf den reduktion af maktens alla medel till lättare handterlighet, som vi omtalat. Sammandragningen af hela riksdagsväldet inom *sekreta utskottens* hemliga verkstad, — användningen af *banken* under samma hemlighetsslöja för partiändamål, — ett lika hemlighetsfullt bruk af de *franska subsidierna,* — *befordrings-* och andra *enskilda måls* dragande allt mer under ständernas, det vill säga det herskande partiets, domstol, — och slutligen på en gång *förlags-* och *prohibitivsystemet* för näringarna på allmän bekostnad, hvarigenom dessa och deras idkare på dubbelt sätt af regeringen gjordes beroende: se der de artificiela stöden för ett så långvarigt partivälde!

Hattarne berömde sig af att genom 1738 års system ha skapat Sveriges *manufakturer,* under det deras motparti i synnerhet påstod sig hylla *jordbrukets* intresse. Det första undantaget från den gamla, barbariska grundsatsen, som betungade, ja pliktfälde all nyodling på oprivilegierad jord, skedde ock genom kongl. förordningen af den 30 Augusti 1731, som stadgar, att hvad en åbo af byutmarken upptager och i bruk bringar skall han i framtiden beständigt nytja, utan någon skattläggning eller tillökning i hemmanets utlagor. Allt hvad under hattperioden i detta afseende ytterligare tillgjordes (genom kongl. förordningarna af den 25 November 1740 och den 5 Oktober 1741) innehåller blott en närmare bestämning, man skulle kunna säga en inskränkning häraf, då de tillägga, att odlingarna, för att vara frikallade från ny skattläggning, böra vara gjorda å oländig och stenbunden mark. — En särskild uppmärksamhet förtjenar deremot resolutionen å allmogens besvär år 1743, som medgifver, att torp och lägenheter, hvilka genom skattebondens flit och idoghet blifvit upptagna och hittills (enligt det gamla förbudet för andra än frälsemän att sig med sådana anläggningar befatta) blifvit med räntan indragna till kronan och från skattehemmanen skilda, hädanefter utan särskild ränta eller skatt skulle blifva en rättmätig belöning för åboens flit och arbete, hemmanet till understöd; hvilken grundsats genom kongl. brefvet af den 18 Februari 1757 äfven utsträcktes till kronohemmans åboar.

Hattarnes slutliga katastrof var finansiel. Partiet syntes vid 1756 års riksdag triumfera öfver alla inre fiender. Hemligt hade på samma gång förlägenheten stigit till den grad, att till och med medel saknades för spannmåls införskrifvande till lindring af den genom missväxt inträffade nöden, »emedan — så-

som i rådet erkändes — rikets skuld utomlands var så stor, att föga mer kredit-stode att förmoda». Icke dess mindre gaf 1756 års sekreta utskott ett kreditiv på banken för kriget med Preussen, hvilket hattrådet följande året beslöt både utan ständernas hörande och emot konungens vilja, och som, företaget på Frankrikes uppmaning, sedan kostade fem gånger så mycket som de franska subsidierna inbringade. Då kunde partiets bankrutt ej längre döljas.

Den *tredje och sista* epoken af frihetstiden, som inträder med 1765 års riksdag, visar ett försök att utöfva högsta makten genom *rikets ständers* (i stället för i sjelfva verket riddarhusets) *pluralitet,* men som misslyckades, emedan *ständerna sjelfva representerade söndrade intressen.*

Gemensam syntes till en början pluralitetens riktning mot *sekreta utskottens* hittills öfvade välde, som hade varit hattarnes förnämsta regeringsmedel. Sekreta utskottet vid denna riksdag erhöll ej blott en instruktion, i hvilken ständerna föreskrefvo: »att alla förändringar af statsverket, alla förfoganden om riksgäldens betalning, alla medel till vexelkursens styrande, alla författningar om bankolån och alla andra ekonomiska ärenden *ej annorlunda än af riksens ständer i plenis* skulle afslutas, sedan sekreta utskottet derom afgifvit sitt betänkande»; sekreta utskottet föröktes dessutom med en *stor deputation* af 100 adelsmän, 50 prester, 50 borgare och lika många bönder, hvilka sistnämda på detta sätt slutligen äfven undfingo sin del i riksdagsväldet.

Redan 1 § af den stora deputationens instruktion innehöll, att den skulle verkställa sin granskning utan afseende på de *decharger,* som, riksens ständers plena ovetande, blifvit vederbörande meddelade. — Berättelsen om bankoverket kostade vid 1765 års riksdag tretton månaders arbete. — Såsom grund för oredan i penningeväsendet uppgifves *1738 års skadliga princip att förena kronan och banken i en gemensam penningerörelse.* Tvänne krig, säges det, torde hafva varit förebygda, så framt ej bankens samlade penningestock stått kronan utan gensägelse till handa. Förvirringen hade blifvit grundlagd genom finska kriget, hvarefter bruket hos sekreta utskottet uppstod att efter sig lemna så kallade *kreditiv* på banken. Missförhållandet hade växt genom pommerska kriget. Till sin höjd hade det onda kommit genom egennytta och brist på offentlighet. *Bankolånen,* enligt de grundsatser som 1738 års system införde och den senare hatt-perioden ifrån 1756 öfverdref, hade gjort mer skada

än gagn. Principen var att *öka* dem i samma mån som det redbara myntet *minskades*, emedan den falska tanken uppkommit, att allt detsamma kunde uträttas med kreditsedlar som med redbart mynt. — Såsom exempel af missbruket med de till allt lägre ränta utlemnade bankolånen anföres, att af 66 millioner (daler kopparmynt) lån i banken på jern hade fjorton exportörer i Stockholm och Göteborg disponerat 40 millioner. I Stockholm hade ett enda handelshus under den senast förflutna tiden rört sig med inalles 16 millioner bankolån. Ej annorlunda hade tillgått med den fond, uppkommen genom en viss alla in- och utgående varor ålagd afgift, som sedan 1739 varit ställd under det så kallade *manufakturkontoret*. Uppmuntringarna hade snarare blifvit gifna åt gynnade personer än åt näringarna, mer tjenat partiafsigter än saken. För detta ändamål insveptes allt i hemlighetens slöja, näringarnas verkliga tillstånd ej mindre än bankens. Manufakturintresset bevakades vid riksdagarne af en sekret manufakturdeputation, handelsintresset genom en sekret handelsdeputation [8], bankens genom en sekret bankodeputation, alla förlorande sig i det allrådande sekreta utskottet.

Det var för öfrigt icke blott finanserna, som 1765 års ständer underkastade en utförlig granskning. De sträckte räfsten till alla delar af riksstyrelsen. Uti sin skrifvelse till regeringen om *lagarnes behöriga verkställighet* yrka de reform i ungdomens uppfostran, i sederna, i befordringssättet, i lagskipningen, i exekutionsverket, i det hittills gällande skrif- och trycktvånget samt i ständernas egen verksamhet vid riksdagarne, hvilka blefvo allt långvarigare och kostsammare. Genom rangordningens upphäfvande sökte man att motarbeta titelsjukan, genom en sträng förordning mot yppighet och öfverflöd att befrämja sparsamheten, genom tryckfriheten att befordra upplysningen. — Allt detta låter väl; men följden blef ej den väntade. Och man har rätt att äfven misstänka afsigternas renhet, då man ser samma parti, som t. ex. nu vid 1765 års riksdag, ibland andra välljudande förändringar, äfven yrkade upphörandet af ständernas så missbrukade befattning med privata besvär i tjenstesaker, vid 1769 års riksdag försvara just detta såsom ett frihetens palladium, af intet annat skäl än emedan motpartiet då yrkade samma reform.

Huru det goda kan verka till ondo — är en af de frågor, hvartill man oftast får anledning. Men det är tillika en af

[8] Sekreta handels- och manufakturdeputationen var *en*. Jfr Anmärkningen vid Bd 6, sid. 152.

de svåraste frågor — i synnerhet genom de olika begreppen om det goda. Ty det finnes ett *godt för mig*, ett *godt för somliga* och ett *godt för alla*, hvilka särskilda slags goda alla krigat och ännu kriga med hvarandra. I deras inbördes ställning ha med tiden förändringar inträffat, i den mån menskliga intressen och behof blifvit allt mer beroende af hvarandra, — hvilket är den knut i menskliga sakernas skådespel som *civilisationen* allt hårdare tilldrager. Det goda af första slaget, som är detsamma som det *enskilda intresset*, har ur den strid af alla mot alla, som skulle uppkomma deraf, om man ohejdadt åt detsamma öfverlät sig, tidigt sökt skydd i det andra slaget, i detta *goda för somliga*, som är *korporationsintresset*, men med den följd, att korporationsintressena i stället mot hvarandra allt mer blifvit inbördes fiendtliga. Detta har slutligen gått och går så långt, att det *enskilda intresset*, först af instinkt, men småningom af insigt, måste söka skydd för sitt *egna goda* i hvad som är *godt för hvar och en*, det vill säga, i det välförstådda *allmänna intresset*. Och denna allians — utan tvifvel den märkvärdigaste som någonsin blifvit ingången — skall nödvändigt allt mer besegra det afsöndrade korporationsintresset, eller åtminstone till den grad omskapa detsamma, att det *goda för somliga* blott blir ett önskligt mål i den mån det icke upphäfver eller förhindrar hvad som är *godt för alla:* en grundsats, hvilken ej blott för hvarje rättsenlig, mindre eller större, samhällsbildning är lika gynnande, utan så naturligen fruktbar, att ju mer den erkännes, desto mer skall hvarje ärligt arbete äfven i timlig måtto blifva rikt på välsignelse.

Följer nu häraf, att det verkligt goda blott verkar skenbart till ondo, så gäller likväl ej mindre omvändningen af satsen, eller att det blott skenbart goda åstadkommer det verkligt onda. Ty äfven det, som blott är godt för somliga, kan gifva sig anseendet af att vara godt för alla; och detta är en tvetydighet, som i synnerhet lätt vidhäftar oppositionen af parti mot parti. Det underliggande förer vanligast rättvisan i munnen och fortfar dermed så länge, tills dess egen seger är gifven, sällan längre. Så kan man ej heller neka 1765 års ständer förtjensten att hafva uppdagat många djupt inrotade missbruk. En gång vid styret, dröjde de nu herskande ej att sjelfva visa sig såsom parti, och det lofvärda, som de börjat med att uttala, förvandlade sig under deras egna händer till motsatsen. Ty rena händer blefvo allt sällsyntare; och då *korruptionen* med utländska penningar, som länge varit i tilltagande, just under denna fri-

hetstidens sista period eller med brytningen från det franska till det engelskt-ryska allianssystemet, steg till sin höjd, så torde man i det ena som det andra partiets led finna tillräcklig bekräftelse på hvad vi i teckningen af denna tid yttrat: »hvar och en, ännu ej hunnen till förderfvets djup, blyges egentligen att endast handla efter sitt enskilda intresse, då detta befinnes i uppenbar strid med det allmänna. Omfattar detta enskilda intresse deremot redan fleras, såsom en korporations, ett partis, så blir det dristigare; och kan det slutligen dölja sig under kappan af allmänt väl, så uppstår deraf det egna, men ganska vanliga förhållandet, att man får höra en *god* sak drifvas med hela oförskämdheten af *dåliga* bevekelsegrunder».

Vi ha sagt, att konung och folk på partiregeringen gemensamt förlorade. Att den sista akten af skådespelet skulle bekräfta detta, kunde man redan sluta af den häftighet, hvarmed de nya mössorna fullföljde sin seger öfver motpartiet. Till afhjelpande af de missbruk, som detta parti, t. ex. i finansielt afseende, fostrat, hade både fasthet i plan och försigtighet i afseende på medlen varit behöfliga, då dessa missbruk voro djupt inrotade och fordrade ej mindre tid än omsorg att afhjelpa. I det stället brådstörtades allt till en häftig brytning, liksom med afsigt, för att så mycket mer öka motpartiets syndaregister. Våldsammast verkade oklokheten af de till myntvärdets upprätthållande vidtagna åtgärder. De orsaker, som verkat dettas fall, hade under en följd af år varit verksamma, och billigheten fordrade, att hela tyngden af botemedlet icke kastades på det närvarande ögonblicket. Det blef likväl händelsen, utan att riket ändå erhöll fördelen af en *realisation*. Hvad man ser är blott stryp-systemet, och för öfrigt intet förnuftigt mål, liksom hade man endast velat förgöra sina motståndare, utan att fråga efter hvad land och folk derpå ledo. Hela planen gick ut på *indragning af sedelstocken*, tills kursen blef *al pari*. Detta skulle väl ske småningom; men utgången vardt annorlunda, och förändringen verkade lika plötsligt som våldsamt. Banken var tillsluten för alla lån. Alla kapitalister höllo på sina penningar. Priset på varor och egendom-nedtvingades under halfva värdet. Bankrutter yppades på alla håll. Hela det på lån bygda fabriks- och manufaktursystemet ramlade, och nöden i bergslagerna blef i synnerhet stor. Län funnos, der kronobetjeningens antal ej var tillräckligt för utmätning af kronoutlagorna. I Elfsborgs län skedde en resning af allmogen. I Stockholm var sinnesstämningen så orolig, att borgerskapet må-

ste patrullera till häst om nätterna, och det föreslogs att till vakterna utdela skarpa skott.

Konungen fordrade riksdag. Det nya rådet, som deraf befarade sitt partis fall, bemötte denna upprepade fordran med hårdnackadt nekande. Det var då man såg det besynnerligaste skådespel. Den 12 December 1768 förklarade konung Adolf Fredrik i rådkammaren, att han, *om* ej riksens ständer sammankallades, och *intill dess* denna kallelse utfärdades, *sig ej med riksstyrelsen ville befatta*, och förbjöd emellertid sitt namn att nytjas i något rådkammarens beslut. Dermed kom det till ett försök, om riket i sjelfva verket äfven utan konung kunde styras. Rådet jäfvade afsägelsens giltighet och framtog den *kungliga namnstämpeln*, hvars bruk, uppkommet uti konung Fredriks ålderdomsdagar, blifvit ordentligen föreskrifvet 1756, i fall konungen på rådets föreställningar vägrade sin underskrift. Man såg nu befallningar, undertecknade med denna namnstämpel, utgå från rådet, under det kronprinsen personligen underrättade rikets kollegier, att konungen ej mera deltog i regeringen. I fem dagar varade detta interregnum, tills slutligen, då nästan alla offentliga myndigheter i hufvudstaden, i följd af konungens beslut, förklarade sig inaktiva, och äfven militärbefälet tillkännagaf sig ej kunna ansvara för soldatens lydnad, rådet måste gifva efter och riksdagskallelsen utfärdades.

Den i Norrköping började, men i Stockholm slutade urtima riksdagen år 1769 följde härpå, och med den en ny partihvälfning. Tecknet till hvarje sådan var alltid en *ny ministèr*, och benämningen är så mycket egentligare, som *kanslipresidenten* denna tid uttryckligen kallades *premierminister*. Dessa ministèrer vexlade slutligen allt snabbare med ombyte af herskande parti vid riksdagarne. Ett mössråd hade efterträdt hattrådet 1765. Ett nytt hattråd efterträdde det 1769 afsatta mössrådet. Den genom konung Adolf Fredriks död föranledda urtima riksdagen 1771, då mössorna å nyo hade pluraliteten, såg åter tio rådstolar lediga. Sju riksens råd förklarades förlustiga sina embeten. Trenne hade genom frivilligt afsked undandragit sig detta öde. De lediga platserna fyldes med så mycken möda, att det kom i öfvervägande, om man ej kunde tvingas att emottaga rådsembetet.

Allt detta var tecken lika mycket till partiernas oro som vanmakt. Den katastrof, som följde och som störtade detta regeringssätt, var också till sina inre orsaker vida mindre en partibrytning än en *ståndsbrytning*. Och det är i synnerhet

såsom sådan, som den förtjenar uppmärksamhet i svenska representationens historia.

Frälse- och *ofrälse-frågan*, med det stridsämne den innefattar, har alltid framträdt å nyo vid vårt samhällsskicks vigtigaste epoker. Så snart man ser den röra sig, är den *profetisk* i afseende på en kommande hvälfning. Så förebådade den de vigtiga inre förändringarna under Gustaf I, under Karl IX, under Karl XI. Vid hvarje kollision emellan frälse och ofrälse i Sverige har alltid konungamakten trädt emellan, och alltid till sin egen fördel. En ny gestalt skulle frågan få, då konungamakten ej mera fick vara med om svaret; hvilket inträffade under det svaghetstillstånd, hvari svenska konungadömet förföll efter enväldets öfverspänning. Hade frågan förut varit svår, så blef den under en ståndsregering ännu svårare att lösa, emedan denna just var grundad på *mer och mindre privilegierade stånd, med ett första stånd i spetsen*, och dess hela maskineri skulle sönderryckas med detsamma som representationen delade sig i tvänne mot hvarandra fiendtliga hälfter. Hvar och när detta sker, eller är på vägen att ske — och faran är så mycket större, om en sådan söndring förr eller senare är oundgänglig — måste vår ståndsrepresentation, äfven blott *såsom* representation, förolyckas och söka bot *utom* sig. — Att tvisten ej genast antog denna svårare karakter i samma ögonblick som vår ståndsrepresentation efter 1719 blef fullfärdig och tillika uppträdde såsom regeringsmakt, dertill bidrog mycket det inskränkta sätt, hvarpå saken den tiden uppfattades. Det var partiernas öde att påtrycka äfven stora saker en småaktig karakter, emedan enskilda fördelar så ofta gjorde sig gällande under sken af det allmänna bästa. Man ser ännu i hela striden knappt en skymt af allmän rättvisa, men deremot så mycket mer privilegiiafund: en afund som endast kan tillfredsställas genom egna privilegier. Hvarför ock bondeståndet, som på privilegiiväg minst kan hoppas någon uppkomst, i sjelfva verket också för egen räkning minst deltager i striden, ehuru det följer de andra i oppositionen mot de företrädesvis privilegierade. En sjelfständigare opposition i detta afseende hos bondeståndet, för sig taget, ligger utom både vår så kallade frihetstid och den nästföljande. Att en sådan faller inom *vår* erfarenhet, har gifvit frågan ett nytt skick, men också gjort dess lösning så mycket nödvändigare. Dermed har nämligen saken kommit derhän, att vår ståndsrepresentation måste söka botemedlet *inom* sig, det vill säga, ombilda sig på *fredlig* och *laglig* väg till

en representation af *folket*, enligt erkända grundsatser af rättvisa och billighet. Ty hvad botemedlen *utom* representationen angår, så äro de dels otillräckliga, dels våldsamma; och Sverige, som redan af denna anledning haft så många revolutioner, tål ej vid flera.

Vår så kallade frihetstid både *begynte* och *slutade* med denna hufvudsakliga stridsfråga i svenska författningen, utan att kunna lösa den

Ulrika Eleonoras underskrift på adelns privilegier år 1719 skedde utan de andra ståndens samtycke och vetskap, hvarför ock dessa protesterade deremot. De upprepade denna protest vid 1720 års riksdag, som derför ändades med osämja och i hast. Vid nästa riksdag, då preståndet tillfredsställdes med 1723 års privilegier för sitt stånd, gaf det för sin del efter, och de öfriga läto förmå sig att följa exemplet, hvilket likväl skedde med så mycken motsträfvighet, att förlikningsförslaget nära hade blifvit tillintetgjordt. Borgerskapet protesterade i synnerhet mot adelns i privilegierna förvarade företrädesrätt till rikets tjenster och satte deremot påståendet om alla civila embetens besättande *till hälften* af ofrälsemän, hvilket hos de andra ofrälse-stånden fick understöd. Adeln ingick då en egen *konvention* och förband sig att, såsom orden lyda, »med gods och lif försvara sin dyrbara frihet», hvarmed krigsbefälet i de starkaste ordalag instämde. De ofrälse stånden uppsatte deremot en *reservationsakt*, om vissa civila tjensters besättande utom adelsståndet, till jämvigtens bibehållande mellan fyra maktegande ständer; och ehuru talmännen slutligen undertecknade adliga privilegierna, skulle detta likväl blott ega kraft för det närvarande, ej för framtiden. Reservationen blef qvarstående i ståndsprotokollen.

Huru både regeringssätt och representation sedermera under denna tid utvecklade sig, har i korthet blifvit angifvet. Hufvudledningen blef hos det första ståndet[9]. Att den mest hög-

[9] I den vid 1771 års riksdag utbrytande öppna oenigheten emellan adeln och de ofrälse stånden (i hvilken i synnerhet borgareståndet och det anti-episkopala partiet i preståndet utmärkte sig) ser man, att det första ståndets gamla anspråk, att ej kunna öfverröstas vid riksdagarne, ännu ej voro utplånade. Uti Gustaf III:s konungaförsäkran hade i § 5, i enlighet med konung Adolf Fredriks försäkran, blifvit insatt, att konungen städse skulle instämma med *samtelige* riksens ständer. De ofrälse stånden uteslöto nu ordet *samtelige*, derigenom bindande konungen vid *tre stånds pluralitet.* Deremot protesterade adeln, ehuru särskildt i konungaförsäkran förklaras, att till *privilegiers* ändring fordras alla *fyra* ståndens bifall.

ättade och aristokratiska delen af detta stånd, sedan den år 1738 på *riddarhuset* förlorat pluraliteten, i stället sökte *ofrälse* bundsförvandter, och huru denna koalition år 1765 sjelf kom till styret, hafva vi sett. Men derigenom skulle den inbördes tvedrägten hos de herskande snarast blifva uppenbar. Det var nämligen den åter väckta *frälse-* och *ofrälse-frågan* som slutligen söndrade denna sista, af stridiga beståndsdelar sammansatta, halft aristokratiska, halft demokratiska koalition och nödgade ståndsväsendets förnämsta representant, det första ståndet, att kasta sig i den af utländsk makt (nämligen då för tiden Frankrike) understödda konungamaktens armar. Hvilket var 1772 års revolution.

OM

VÅR TIDS

INRE SAMHÄLLSFÖRHÅLLANDEN

I SYNNERHET MED AFSEENDE

PÅ

FÄDERNESLANDET.

Tre föreläsningar ur den hösten 1844 i Upsala föredragna historiska kurs.

FÖRORD
till första upplagan.

Olika berättelser om innehållet af dessa föreläsningar hafva föranlåtit mig att utgifva dem, mera utarbetade än de i det första korta, muntliga föredraget kunde blifva. För vigten af de frågor, med hvilka de sysselsätta sig, må de äfven i sin närvarande form anses allt för korta; och detta är säkerligen ej den enda af deras ofullkomligheter.

Emellertid torde de i någon mån tjena att utreda de förhållanden som varit deras föremål. De må tillika gälla såsom ett slut på de i bihanget till Literaturbladet började artiklar.

FÖRSTA FÖRELÄSNINGEN.

(*Den 17 Oktober.*)

Det är fem och tjugu år sedan jag på detta rum hade den äran att tala till en samling af åhörare och lärjungar, ibland hvilka Sveriges och Norges nuvarande konung, då de förenade rikenas kronprins, hade värdigats taga plats. Det är fem och tjugu år sedan; — och den syn, som i dag här åter möter min blick och förbinder gamla minnen med nya, dyra förhoppningar, är i allt afseende egnad att röra det innersta af mitt väsende. Jag får taga edert öfverseende i anspråk, M. H., om jag ej skulle kunna svara mot de fordringar, som både tillfällets och ämnets vigt mig ålägger.

Huru ofta har ej under den förflutna tiden kretsen af lärjungar omkring mig förändrats! Den gamle universitetsläraren har tillbragt sitt lif bland ständigt unga, men ständigt vexlande slägten. Hans bana har sina stora belöningar, men ock sina stora förluster och saknader; och det lärda garnisonslif, som han förer, kan svårligen undgå att slutligen ingifva honom en djup känsla af *ensamhet.* Han behöfver, för att kunna upprätthålla sig, att sjelf läskas af en droppe ur ungdomskällan, ur denna inre, eviga ungdomskälla, som är lika vederqvickande för alla åldrar, men smakar ålderdomen bäst. Lyckligtvis bör den ej vara från honom aflägsen. Ty eger vetenskapsmannens lif något företräde, så finnes det deruti, att han genom sitt kall är hänvisad på den lifgifvande betraktelsen af det oförgängliga, det evärdeligt unga, som genom ingen vexling försvinner, utan ur lifvets erfarenhet allt klarare bör framgå.

Mina åhörare äro ej mer desamma som fordom. Jag sjelf är ej mer densamme; — ett fjerdedels århundrade går öfver ingen menniskas hjessa och lemnar henne oförändrad. Tiden är ej mer densamma. Jag säger det ej med afseende på de vexlande meningarna för dagen. Jag säger det med afseende på tidens egna stora skiften, som mer än någonsin hafva rört och röra *allas* intressen, och som lagt mensklighetens högsta problem liksom för hvars och ens dörr. — Den som ännu min-

nes det adertonde seklets slut och har lefvat med det nittonde intill denna dag; den som i sin barndoms halfdunkla föreställningar ännu förnam, likt en aflägsen åska, franska revolutionens utbrott: den hvars ungdom möttes af dess verkningar, som skakade Europa; den som i Napoleons upphöjelse och fall varit vitne till de största omvexlingar menskliga öden synas kunna erbjuda; den som sedan, efter de stora krigen, har erfarit och med sig känt beskaffenheten af den fred som derpå följde, — en fred som, under tilltagande djup inre oro, mindre har fruktat yttre vapen, emedan den synes ha att frukta det borgerliga kriget, — den som sett och betänkt allt detta, hvad har han ej erfarit, hvad borde han ej hafva lärt? — lefde han äfven i en vrå af verlden, såsom jag lefvat, och vore äfven hans egna öden dunkla och obetydliga, såsom mina varit.

Det är det *förflutna* som kommer att sysselsätta oss. För att blifva lärorik, måste likväl denna betraktelse ej vara främmande för det *närvarande*. Vi vilja derför begynna med att kasta en blick på detta. Vi kunna ej dervid inskränka oss inom fäderneslandet. Det är angelägenheter, gemensamma för oss, för Europa, för verlden, som skola påkalla vår första uppmärksamhet.

Vår tid har varit, mer än någon, utmärkt genom stora yttre hvälfningar. Det är likväl icke detta som mest utmärker den, utan ännu mer att dessa oerhörda yttre förändringar tydligare än någonsin låta härleda sig ur inre orsaker. Det är den inre verlden, som svigtar i sina grundfästen, i sin tro, sin öfvertygelse, sitt vetande. Vår tid är en tid som lider af sina egna tankar. Vill man åter gifva ett namn åt den grund- och modertanke, som här vill ut och gör sig väg, och under hvars födslovånda verlden bäfvar; så är den ingen annan än *personlighetsprincipen*, hvars inbrytande i *det allmänna politiska lifvet* vi upplefvat.

Det var natten till den 4 Augusti 1789, då, under den började diskussionen om *menniskans rättigheter*, entusiasmen hastigt i den franska nationalförsamlingen fattade alla sinnen. Adeln uppstod och offrade sina företrädesrättigheter, presterskapet, deputerade från städer och provinser sina privilegier. Inom några timmar beslötos: afskaffandet af all personlig lifegenskap i Frankrike, med alla de territoriala inkomster och rättigheter hvartill den under tiden öfvergått, samt adelns patrimoniela jurisdiktion öfver sina underhafvande; tiondens inlösning, pålagornas likhet, öppen väg för alla medborgare till statens em-

beten, upphörandet af allt tjensteköp, upphäfvandet af alla exklusiva privilegier för korporationer och skrån. Kort derefter stäldes *deklarationen af menniskans rättigheter* i spetsen för Frankrikes konstitution.

Man har sedermera kallat denna märkvärdiga natt för *la nuit des dupes;* och mången ångrade snart nog hvad han i första hänförelsen uppoffrat. Sjelfva förklaringen af menniskans rättigheter, hvartill första tanken var hemtad från det fria Amerika, huru obestämd, tvetydig, förvillande syntes den ej vid närmare betänkande! Jag har under mina ögon en senare bekännelse derom, af en man som med Mirabeau hade deltagit i författandet af ett bland förslagen dertill [1]. Han kallar den »en *barnslig dikt*» (une fiction puérile). — Hvad var det då i denna barnslighet, som trängde till alla hjertan och rörde alla sinnen? Hvad var orsaken till detta allmänna deltagande, som aflockar författaren följande bekännelse: »man kan säga, att allt hvad i Europa ej var adel hade darrat för tredje ståndets öde i Frankrike och hade känt dess befrielse såsom hela menskligighetens. Det var menniskoslägtets process mot de herskande och inkräktande klasserna. De osälla händelser, som hafva påtryckt revolutionen stämpeln af ett olycksöde, kasta nu en bister skugga äfven öfver dess vagga; man blyges att i sin början hafva beundrat hvad man sedermera måste hata; men den opartiske häfdatecknaren bör erinra, att det då för tiden var en allmän jäsning, ett slags yrsel af förhoppningar, och att den entusiasm, som det stora i saken väckte, döfvade känslan af oordningar, hvilka man betraktade såsom olyckliga tillfälligheter i en nationel triumf» (s. 135). — Vare det långt ifrån oss att vilja tillsluta öga och hjerta för revolutionens rysligheter! Men vi kunna ej heller tillsluta dem för det stora steg menskligheten med detsamma tagit. Vi vända oss med afsky från brotten; men vi hafva ej endast förbannelser för dem, som i denna stora sak handlat och lidit för många slägten. Det var den nya tidens födelsetimme. Allt sedan hafva stånds- och korporationsintressen måst vika för högre och allmännare.

Det är en brytning i menskliga samhället, som vi upplefvat. Det *menskliga* samhället har sent börjat existera. Det fans ej i de särskilda samhällenas början och länge ej heller i deras utveckling. *Samhället* synes äldre än *staten,* hvilken ej kan tänkas utan *regeringsmakt.* Men i sin *enklaste* bemär-

[1] *Dumont,* Souvenirs sur Mirabeau et sur les deux premières assemblées législatives, Paris 1832, sid. 139.

kelse är en sådan makt äfven från det första samhället oskiljaktig, och ej ens *familjen* kan utan den finnas. Denna makt var i det gamla hedniska hushållet oinskränkt hos husfadern, som *egde* hustrur, barn, tjenstefolk, hans första både egendom och rikedom. Ur öfverenskommelser mellan sådana husfäder uppkommo de första lagar, och alla gamla lagar bära spår af den i början oinskränkta husfaderliga makten. En skilnad emellan faderns makt och myndighet och *egendomsrätten* (såsom öfver ett *ting*) synes ha uppstått med den egentliga *slafvens* inträde i det gamla hushållet, till hvilket han ursprungligen ej annorlunda än i *sonens* gestalt synes hafva hört. Men slafven är i hushållet inkommen med *krigets* rätt, och *hans* fullkomliga rättslöshet har först höjt sonens vilkor.

På denna det gamla hedniska hushållets beskaffenhet har öfver hela jorden *slägtförfattningen* blifvit bygd. Man ser slägt vara till slägt såsom sedermera stat till stat. Den husliga rätten är tillika statsrätt, och inbrott i husfriden, t. ex. konungadöttrars bortröfvande, äro forntidens stora krigsorsaker. *Straff* finnes ej utan genom husfaderns godtycke, eller såsom af presten förordnadt försoningsoffer åt gudarne. Förolämpningar hämnas för öfrigt genom *krig*, eller afplanas genom *fredsslut*; och den småningom husfäderna emellan öfverenskomna taxa på de böter, hvarmed sådana förolämpningar, utan vanheder, kunde afköpas, det vill säga ett på förhand uppgjordt, vilkorligt fredsslut — är första kärnan till både *kriminel* och *civil lag*, och tillika det första *jus publicum*. Husfädernas i sådana fördrag uppträdande *gemensamhet* är första ansatsen till det *politiska samhället*, i hvilket också dessa husfäder framstå såsom de enda berättigade. Allt annat är emot dem *ofritt* [2].

Så hafva de *politiska rättigheterna* — hvilka bestämmas af deltagande i lagstiftning och styrelse — ej blott varit de

---

[2] Jfr *Det europeiska samhällets begynnelser*, akademiskt program af E. G. Geijer, Upsala 1844. Hela ålderdomens rättsförfattning, från hvilken slafven var utesluten, hvilar derpå, att slafven ej lagligen kunde hafva någon familj. *Servi gentem vel genus non habent*, säga romerska jurister. Deraf definitionen på *välborenheten: gentem habent soli, quorum parentes nemini servierunt* (börd ha endast de, hvilkas förfäder aldrig tjenat någon); hvaraf följer, att ej heller den frigifne och hans afkomma någonsin kunna bli välborna. Den i nord-amerikanska republikerna ännu gängse, ur slafstaterna härstammande fördomen, att slafblodet i än så aflägsna led smittar och förblifver med sin nesa outplånligt, är gammal eller ny hedendom.

första, utan länge de *enda*, och de ha tillika länge varit fullkomligt *främmande för mensklig rätt*. Huru skulle *lagen* på denna hafva afseende, då en så stor del menniskor, då största delen ifrån den var utesluten och derigenom rättslös? Huru skulle *religionen* derom tala, då Gud icke var *allas*, utan endast *några* menniskors Gud, familjens, stammens, folkets; då i mytologierna det *egna* folket ensamt eller åtminstone företrädesvis var *menniskor*, och då *främling* så länge betydde detsamma som *fiende*?

Menniskornas förhållande till hvarandra bestämmes innerst af deras gemensamma till Gud[3]. *Religion*, säger man, är Guds kännedom. Men ingen kännedom kan rent gifvas eller endast utifrån meddelas. De ädlaste gåfvor äro de som ej kunna såsom blotta skänker mottagas, utan hvilka man tillika måste sjelfständigt tillegna sig. Sanningen är framför allt en gåfva af detta gudomliga slag. Den *kan* ej bortskänkas. Deraf följer, att den varelse, åt hvilken Gud meddelat det höga företrädet af sin kännedom, också af honom måste vara utrustad med den sjelfständiga förmåga, som dertill fordras, och att af denna förmågas utveckling äfven beror sättet att fatta Gud. Har nu denna förmåga af Gud sjelf emottagit lagen för sin utveckling, så har han äfven af denna utveckling gjort beskaffenheten af sin egen kännedom afhängig. Han har gjort det, emedan han endast *vill* dyrkas med insigtsfull, frivillig undergifvenhet. Det är hans ära, det är målet af hans skapelse.

Den första religion har varit *fruktans*; i hvilken menniskan endast förstod att fatta Gud såsom *makt* och dyrkade honom i naturens krafter. Det är hedendomen. I denna religion går naturligen makt för rätt. Träldomen har i den sin upprinnelse, och öfver allt hvar den å nyo framträder är det en ny hedendom.

Man motsätter den gemenligen *uppenbarelsen*, till hvilken, om den tages i vidsträcktare mening, likväl äfven hedendomen på visst sätt hör. Uppenbarelse sammanfaller med begreppet om *under*. Under kallar man hvad af intet föregående kan förklaras. Denna oförklarlighet kan vara skenbar, har ofta nog varit det, och med ökad kännedom försvinna undren. Månne likväl *alla*? Har ej äfven *vetenskapen* sina under, beundransvärdare ju mer de betraktas, ju nogare de undersökas? Det

---

[3] Hvad här säges om religionerna är, för sammanhangets skull, infördt ur en följande föreläsning. Af samma skäl hafva många tillägg nu blifvit i denna, ursprungligen kortare och fritt föredragna föreläsning inarbetade.

finnes sådana outplånliga under; och äfven naturvetenskapen har måst erkänna det. Att i naturen intet språng finnes, utan att der det ena utvecklar sig ur det andra, har varit den moderna naturkunskapens första allmänna förutsättning. Den har funnit sig nödsakad att allt mer inskränka den. Den gäller *inom* de särskilda gebiten af naturen, hvar för sig tagna. Den gäller ej *emellan* gebiten. Emellan hvarje är ett språng, en ny begynnelse, som endast ur sig sjelf kan förklaras. Så är det en omöjlighet att ur den *oorganiska* naturen härleda den *organiska*. Lifvets lagar kunna allt tydligare ådagaläggas och i sitt sammanhang utforskas. Sjelft låter det sig ur ingen yttre orsak härledas. Det är och blir ett under — och, såsom allt som endast ur sig sjelft är förklarligt, en afglans af det gudomliga. Derför har hedningen i *lifvet* dyrkat Gud, såsom Guds uppenbarelse i naturen.

Men lika omöjligt det är att förklara *lifvet* ur det *liflösa*, lika omöjligt är det att härleda *det sig sjelft medvetna* ur det *medvetslösa*, om äfven lefvande; eller att förklara förnuftet såsom en naturprodukt. Det uppgående medvetandet af *förnuftet* såsom *öfver* naturen är tillika medvetandet att *Gud* är *öfver* naturen, såsom sådan med sig sjelf den ende, och skapare af himmel och jord. Det är Guds *andra* uppenbarelse. Den har först fallit i hedniska sinnen. Deraf den vidunderliga brytningen af detta ljus, i dess första uppgång öfver en i dunster höljd horisont: Gud, den ende Guden, tillika ett enda folks Gud; hans lag en yttre, som sätter det moraliska och ceremonialiska i bredd; lydnaden blind, förhoppningarna jordiska. Denna andra gudsdyrkan är blotta *lydnadens* religion. Så hafva de gamle Hebreer honom dyrkat. Och äfven efter kristendomen har denna religion uti Mahomets lära utbildat sig till den *religiösa fatalismen*. Friheten är denna religion okänd. Derför har den bibehållit det husliga slafveriet, i förening med månggiftet.

En *meddelad sjelfständighet*, sade vi, är vilkoret för Guds kännedom. Redan såsom *meddelad* höjer denna sjelfständighet menniskan öfver naturen och är ur den oförklarlig. Hon måste söka denna förklaring på en gång inom sig sjelf och *uppöfver* sig sjelf. Men allt högre är för det lägre obegripligt, om det ej sjelft meddelar sig. Så har tillgått med det absoluta undret, den *egentliga* uppenbarelsen, i hvilken Gud, som äfven är *öfver* förnuftet, har till menniskorna nedlåtit sig. Att Gud så högt älskar det af honom skapade *fria* väsendet, i hvars makt det

således äfven stått att från honom affalla; att han till den i timligheten derigenom nedsänkta menniskan sändt sin son, menniskans broder, att genom det största af alla kärleksprof beveka hennes hjerta att omvända sig till *honom:* det är Guds barmhertighet, som öfvergår allt förnuft. Kärleken är öfver förnuftet. Man kan ej sluta, ej konstruera sig till den. Han måste komma till mötes, han måste *erfaras.* Denna erfarenhets fält är öppnadt i den *tredje* religionen, som är *kärlekens* religion. Att Gud, den allsmäktige, ej endast velat dyrkas i sin *makt;* att han ej nöjer sig med en blind *lydnad;* att han vill älskas, dyrkas och lydas i och för sig sjelf och med villigt, insigtsfullt sinne: det är en Guds ödmjukhet, mot hvilken all mensklig både stolthet och ödmjukhet blifver till intet och endast kan upplösa sig i tillbedjande.

Den *sanna menniskan* och den *sanne Guden* hafva samtidigt blifvit uppenbarade. Det sena begreppet om menniskan har med kristendomen i historien framträdt. Det har framträdt med en menniska, från Gud utgången, till Gud återgången, och som lidit en slafs straff, på det intet menskligt skulle vara under honom, liksom intet är öfver honom, emedan han lärde, att menniskan är af gudomlig börd och har ett evigt hopp, — för öfrigt, i hvad han gjort och lidit, ännu mer en person och ett faktum än en bild och en lära, och det senare endast genom det förra. Men kommen är han ock att födas och uppstå i hvarje bröst.

Med *kristendomen* uppgick först det *menskliga personlighetsbegreppet.* Tusentals år hade fordrats dertill. Aderton hundra år erfordrades ännu, innan det ur *kyrkan* och *församlingen* kom inom *statens* gränser. Det hade då förlorat sitt sammanhang med den tidens religion och vände sig fiendtligt emot den. Dess sammanhang med religionen skall åter knytas, djupare, allmänligare. Ty kristendomen är äfven framtidens religion. Den visar sig, såsom sådan, redan i moralens allt mer erkända, ehuru i sig sjelfva allt för kraftlösa, allmänna fordringar. Men det allt mer afslöjade *moraliska idealet* i menniskans bröst är ej en blott tankebild; det är en *gudomlig närvaro* och en *gudomlig hjelp,* der denna hjelp rätt sökes. Det är sjelft närvaron både af en domare och af en frälsare.

Det är vår afsigt att, såsom en inledning till dessa föreläsningar, meddela en kort öfversigt af rättigheternas historia i det europeiska samhället. Vi ha dervid utgått från den gamla hedniska familjen och den deraf bestämda slägtförfatt-

ningen, hvars grunddrag äfven återfinnas hos de folk, som på Roms fall bygde de första europeiska stater. Med rätta anses medeltiden såsom den egentliga *ståndsbildningens* epok. Men hela medeltidens samhällsarbete är tillika en upplösning och ombildning af det hedniska hushållets ursprungliga beskaffenhet. Dermed har gått långsamt. *Sonen* vann först sjelfständighet genom *kriget*, *hustrun* sina rättigheter genom *kyrkan*, *tjenaren* slutligen sin del af frihet och rätt genom *tredje ståndets uppkomst*. Sonen förvärfvade genom kriget oafhängighet och egendom. Hustrun erhöll genom kyrkan engiftets rätt och del i husbondevälde och arf, eller, såsom Erik den helige stadgade om svenska hustrur, rätt till »heders-» och husfrudöme, till lås och nycklar, till halfva säng och laga treding i boet». Den ofrie tjenaren fann ändtligen, vid de *fria städernas* uppkomst, i dem en tillflykt; och hvad borgaren förut saknade och med eröfrad frihet vann, synes bäst af de fribref, hvari nu tillerkännes honom rätt att bortgifta sina barn, förfoga om sin förmögenhet och sjelf ärfva. Från mängden blefvo äfven dessa rättigheter ännu länge undanhållna. Den kristliga familjens rätt har ej en gång genom kyrkan kommit den lifegne i allmänhet till godo. Han lefde ej i rätt äktenskap; och den tidsålder, som glänste genom chevaleriet och dess galanteri, har utan betänkande trampat den lägre qvinnans rättigheter.

Kriget hade för de germaniska folken först blifvit ett förvärf i stort, genom den stora så kallade *folkvandringen*. Man tänker dervid allt för mycket på vandringar af hela folkslag. Den europeiska jorden har, under vexlande välden och namn, allt sedan åkerbrukets uppkomst — och äfven Germanen kände det — vida mindre än man tror vexlat grundstammen af sina bebyggare. Den tid i den historiska vetenskapen är förbi, då man i fornforskningens dunkel hit och dit flyttade nationer. Folkvandringen är — med ett och annat undantag af framrusande nomadiska ryttarefolk — en fortgående militärisk ockupation af det vest-romerska rikets provinser genom de till krig lediga sönerna i det gamla germaniska hushållet, ofta ur flera nationer med hvarandra blandade, men uppträdande under nationela namn efter anförarens börd eller flertalets hembygd. Det är de germaniska härkonungarne med deras krigiska följen, som försöka sig mot romerska riket och som förstöra det, sedan Rom i sitt civiliserade förfall allt mer upptager det germaniska härväsendet i sitt eget sköte. De behöfde slutligen blott plantera sina vapen å romerskt land och säga: det är

mitt; och de hafva sagt det. Sådant var senare äfven *norrmanna-tågens* utslag; och äfven de hafva grundat dynastier och riken. Det var en egentlig eröfring, ett barbariskt soldatvälde. Derefter rättade sig de politiska rättigheterna. Den *frie* var den beväpnade; den *ofrie* den obeväpnade. Redan i hemlandet hade det så varit. Kriget har ibland menniskorna öfver allt först infört befäl och lydnad i större mått. Att föra vapen för sitt folk, sitt land, var ett tecken att man egde stämma i offentliga angelägenheter. Så var hos våra förfäder *hären* nationalförsamling, och svenska folket hette *Svea här*. Redan det gamla tillståndet var ett krigstillstånd till den öfriga verlden. Eröfringarna ledde till en ny modifikation af det krigiska samhället.

Denna visar sig i tvänne riktningar: uppifrån genom öfvermakten hos eröfrarne, hvilka ifrån början äro ett bland de underkufvade garnisonerande krigsfolk; nedifrån genom inflytelsen af de underkufvades civilisation, som snart gör den krigiske barbaren af sig beroende. Så uppstår en blandning af frihet och ofrihet af flera olika slag, alla likväl ytterst reglerade af vapnen. På det hela ser man det krigiska samhället, som utvidgar sig i allt flera kretsar af större och mindre underdånigheter, ända ned till den lifegnes, till slafvens rättslösa underdånighet; och efter familjens föresyn utbilda sig alla dessa förhållanden till ärftlighet. *Feodalismen* är i sjelfva verket blott en försökt utvidgning af härkonungarnes krigiska hushåll, en ombildning af staten efter det gamla militäriska *maison du roi,* ofta med antagna romerska benämningar och, så vidt man förstod och förmådde, med införande af romerska tjensteförhållanden. Men *en* gräns förblef i alla dessa förhållanden den afgörande — vapnens bruk och ära; — *en* frihet, hvars tecken var vapenkamratskapet, öfvervägande. Det gälde inom alla kretsar af de feodala, löst sammanhängande väldigheterna, ifrån konungens hof till den minste länsherres. Det var det *krigiska,* det blef det *adliga samhället:* först bildande ett stånd af borna krigare, som steg till häst för att skilja sig från hopen, slutligen representeradt af de mäktigaste egendomsherrar och anförare.

Hvarje samhällsbildning har haft sin tid och sin ursäkt. Så länge emellan samhällena och inom dem de krigiska intressena öfvervägde, var makten med skäl öfverlemnad åt krigaren. Men samhällets intressen äro ej blott krigets, de äro ännu mera fredens; och hvem skall vårda dessa, der kriget är sam-

hällets göra? Skulle fred och säkerhet ej gifvas till spillo, så måste de stå under högre skyddande makter, som i och för sig sjelfva, och äfven utan yttre våld, äro vördnadsbjudande. En sådan vördnadsbjudande makt trädde i den kristliga kyrkan den krigiske barbaren till mötes.

Med *kristendomen* hade personlighetsbegreppet i andlig mening först i menskligheten inträdt. Den hade att göra sig väg genom en hednisk, både i sin civilisation och sitt barbari förvildad verld. Den måste börja med att sätta sig, såsom ett inre, endast på det eviga riktadt samhälle, emot denna verld. — Det var en tid, då Petrus kallade hela församlingen för ett *prestadöme* [4]. Småningom utbildade sig allt mer skilnaden emellan *presten* och *församlingen*. Vid sammanträffandet med de krigiska barbarerna, hvilkas anförare, snart politiskt-kristne, läto döpa sina soldater hoptals, blef kyrkan allt mer en yttre försoningsanstalt, i hvilken försoningen (barbaren var van att försona sina brott med böter) åtogs och skedde af presterskapet för offer, penitenser, snart afköpta penitenser, och derigenom nya gåfvor. Emellertid var genom sjelfva sitt begrepp den andliga makten högre än den verldsliga. Också uppsteg hierarkien öfver den senare och söndrade kyrkan fullkomligt från det verldsliga samhället, för att så mycket säkrare beherska det. Allt helgade nu kyrkan för sina ändamål, äfven kriget, som den i korstågen utgöt öfver Orienten och hemma vände mot kättare. I den brytning, som deraf uppkom, löste sig samhällets både krigiska och fredliga angelägenheter ur kyrkans band. Hon hade i synnerhet genom alla den fredliga samhällsmaktens medel först kommit till välde. Alla fredliga yrken och näringar hade i en våldsam tid först flyktat under hennes skugga. Handeln idkades under hennes skydd. Messa var på en gång gudstjenst och marknad. Förbättringar af jordbruk, af bergsbruk, trädgårdsskötseln i nordliga länder ha utgått från biskopar och kloster. Vid hofven inträdde biskoparne såsom kanslerer. Kansli, administration, finanser äro under medeltiden först ur de andliges händer utgångna till det verldsliga samhället. Den första grundskatt var den genom dem införda tionden. Begreppet om *allmän* lag i stället för stam- och landskapslagar kom först från kyrkan, och på lagskipningen har hon haft det vigtigaste inflytande. Hon var det *lärda* ståndet; hon föreställde länge äfven det *civila*. *Universitetens*

---

[4] 1 Petri 2: 9.

stiftelse är hennes verk. Men hon skulle derigenom grundlägga det lärda ståndets afsöndring från det presterliga. En sådan söndring yttrade sig först i uppkomsten af ett eget *civilstånd*, i synnerhet genom *juristerna*, ehuru dessa sjelfva först ur teologiska skolor hade utgått. De gingo att förstärka den verldsliga makten, som både uppifrån och nedifrån tillväxte. *Städerna*, ursprungligen mest samlingsorter för en ofri, med fredliga näringar sysselsatt befolkning, afkastade feodalismens ok, blefvo fria samhällen, förenade sig till gemensamt försvar och gåfvo snart äfven en ny skepnad åt kriget genom fotfolkets återvunna betydenhet, genom bruket af skjutgevär och genom besoldade trupper. Krigsyrket begynte affalla från det adliga ridderskapet, under det civilisterna afföllo från presterna, och de lärde vände sig mot kyrkan. Den på alla sidor förstärkta nya verldsliga makten föll i *konungarnes* hand, på samma gång som *reformationen* sprängde hierarkiens bygnad.

Det är endast i politiskt hänseende som reformationen här kan blifva föremål för vår uppmärksamhet. Jämte det adligtkrigiska hade det andliga, snart företrädesvis presterliga, personlighetsbegreppet i samhället inträdt. Det hade liksom det förra uttryckt sig i ett eget stånd. Detta blef så mycket mäktigare, som det grundade sina rättigheter på gudomligt bemyndigande och derigenom uppdrog en skarp gräns emellan prester och lekmän. Bägge skildes genom det *mystiska begreppet om presterskapet*, i följd hvaraf det är ett med välsignelse och händernas påläggande ifrån församlingens stiftare utgånget och fortplantadt kall, redan derigenom med egna gudomliga nådegåfvor utrustadt. Det är den i kyrkans språk så kallade *successio apostolica*, på hvilken, äfven inom protestantismens sköte, man här och der åter börjar lägga synnerlig vigt. Den innebär en sålunda fortplantad, för prestembetet egen, outplånlig, helig karakter, genom *prestvigningen*, såsom genom ett *sakrament*, detsamma påtryckt, hvarför äfven prestvigningen är ett sakrament i de gamla kyrkorna. Derutinnan äro dessa gemensamt *papistiska*, om ock en egen påfvemakt endast i Occidenten uppstod, emedan den från början här var ledigare från kejsareväldet, som i den orientaliskt-grekiska kyrkan med sig förenade äfven den högsta andliga myndigheten. Reformationens återgående till den äldsta kristenhetens bruk, i hvilken lärareembetet ingalunda var inskränkt endast till apostlarne och deras efterföljare (hvad Paulus förmäler om biskoparnes förhållande till församlingen vitnar nogsamt derom), upphäfde denna

gamla skilnad emellan prest och lekman. Dermed hade den andliga personlighetsprincipen brutit sig ut ur *kyrkan* och in i *församlingen*. Presterskapet blef en funktion, ett uppdrag inom densamma; presten lärare, ordets predikare, förvaltare af nådemedlen, ej mera offrare och genom messoffret medlare mellan Gud och menniskor. Saligheten hade blifvit en gemensam angelägenhet. Dermed var hierarkiens egentliga grund bruten.

I samma mån som dessa nya förhållanden gjorde sig väg, hade konungamakten kommit i en ny ställning. Kastom en blick på denna nya ställning! Konungarne ha gjort ett stort arbete i Europas historia. Detta arbete låter sig med få ord så uttryckas, att, liksom medeltidens ståndsbildning bröt den gamla, ur den hedniska familjen härstammande både friheten och träldomen, så har i nyare historien *ståndsmakten* blifvit kufvad af *konungamakten*. Konungarne ha utfört detta arbete såsom *statsenhetens* första representanter. Denna hade ej kunnat göra sig gällande utan protest mot det förmenta gudomliga privilegium, hvarigenom kyrkan, sjelf det första ståndet och tillika det verldsliga samhällets motsats, hade velat beherska och kufva detta. Det är det verldsliga samhällets sjelfständighetsförklaring; och den har först blifvit afgifven af konungarne. Derför utvecklade sig alla maktens nya medel dem till mötes. De nya soldathoparne, den nya lärdomen, det nya civilståndet, det ur kyrkan först utgångna, sedermera i städerna utbildade förvaltnings- och drätselväsendet, allt erbjöd sig till deras tjenst. I rättvisans skipande trädde de emellan och öfver de särskilda korporationerna. De allt större krigen gjorde dem allt mer till herrar öfver utlagorna. Efter reformationskrigen var deras makt, ej mindre i den katolska än den protestantiska verlden, befästad. Det är konungarnes representation af *statsenheten*, så i yttre som inre afseende, som fört dem till öfvermakt, ja till envälde. Denna princip var högre än stånds- och korporationsprincipen. Det är konungarne som *brutit* denna. Huru skulle de mer kunna *stödja* sig på den? De ha i tre hundra år oupphörligt undergräft och ändtligen tillintetgjort ståndens gamla sjelfständighet. Den hvälfning, som vår tid i följd deraf bevitnat, är i sjelfva verket deras eget verk. De kände ej igen det, så mycket mindre som de sjelfva hade stält sig icke i midten af samhället, dit de höra, utan på kanten af samhället, nämligen på den sidan der de af dem först kufvade, sedan adopterade och privilegierade högre stånden sig befunno, hvilka sedan skulle åberopa

egna företrädesrättigheter såsom tronens. Men deri är i sjelfva verket konungamakten mest upphöjd och oemotståndlig, att den är vårdaren af *allas* rätt. Den har fått plikta derför att den bröt ståndsmakten, blott så vida den för tronen var obeqväm, men lemnade fältet allt för öppet för ståndsförtrycket och de privilegierade missbruken åt sidan af folket. Derför hände sig, att statsenheten, hvars egentliga uttryck alltid blifver likhet inför lagen, slog om och tände sig, med fordran af allmän rätt, midt emot tronen och i trots af tronen, hos *folket*. Detta omslag var *revolutionen*. Den blef i Frankrike en kamp emellan de tvänne ytterligheterna af folkvälde och af envälde, eller åtminstone af detta senares följder, tills enväldet i en ny krigisk herskaregestalt ur folkväldet återföddes, dödade sin moder och strödde sina barns ben öfver Europas slagfält.

Vi ha återvändt till den punkt, hvarifrån vi utgingo, den af oss upplefvade politiska vändningspunkt, som kastade frågan om *menniskans* rättigheter in i *staten*. — *Att* den är der, kan ej nekas; den har rört den civiliserade verlden i sina grundfästen. *Huru* åter de menskliga rättigheterna förhålla sig till staten, är den andra frågan, med hvars lösning verlden är sysselsatt; och ser man på den långa tid, som den behöft att komma till den första frågan, så torde tiden för den andras lösning ej heller blifva kort. Denna har begynt med striden emellan de gamla politiska makterna och det nya samhället. Det sistnämda tillgrep det förtviflade medlet af en först *demagogisk*, sedan *militärisk diktatur*, för att göra sig rum; och den gjorde sig dermed rum nog i Europa, som den nära besegrade. Den hade med detsamma i användningen sjelf blifvit frågan otrogen och måste plikta derför med att af de gamla makterna i sin ordning besegras. Men sjelfva denna seger kunde blott blifva en transaktion emellan de gamla och de nya intressena; så mäktiga voro redan de senare. Under det sålunda ingångna stilleståndet har sjelfva frågan från en yttre allt mer blifvit en inre, och som innerst måste lösas i menniskans eget bröst. Att kunna lemna ett bidrag dertill, vore vår önskan. Dertill fordras ett närmare bestämmande så väl af frågan i sig sjelf som af hennes närvarande ställning.

Att *alla menniskor födas och förblifva lika i rättigheter* var den grundsats som revolutionen stälde i spetsen för deklarationen af menniskans rättigheter. Den är så litet ett axiom, att den på det högsta blott kan gälla för ett postulat, som

förutsätter undersökningen, i *hvad* menniskorna äro och förblifva *lika*. Ty ser man till verkligheten, så faller tvärt om den naturliga olikheten i ögonen. Man finner ock af historien, att i sjelfva verket *alla* rättigheter äro *förvärfvade*, ja att de så kallade *medfödda* rättigheterna — såsom rättighet till lif, egendom, samvetsfrihet — äro de dyrast och långsammast förvärfvade och ingalunda varit pluraliteten af menniskor tillerkända, utan hos den minoritet, som länge ensam eller företrädesvis egde rättigheter, voro ett attribut af *makt*, ej af *rätt*. Ty *rätten* finnes blott så vida han är *ömsesidig*. Men denna rättens natur af *ömsesidighet* är ock dess enda *likhet*. Att den menskliga personligheten är subjektet för rättigheter i allmänhet, är dermed erkändt; men det objektiva omfånget af rättigheterna är ej med detsamma bestämdt. Man ser lagarne olika bestämma detta. Efter personlighetsprincipens inträde i verlden ha de först låtit pånödga sig den slutsatsen, att ingen menniska är rättslös. Det var för aderton hundra år tillbaka en nyhet. En annan, ur samma princip härledd slutföljd har i våra dagar kommit i verlden, nämligen att i staten inga andra gränser gifvas för rättigheters *förvärfvande*, än de som gälla för *alla* och följa af allas lika rätt i detta afseende. Det är tidens fordrade likhet inför lagen. Den har vändt sig emot alla gamla häfdvunna inskränkningar af denna allmänna rätt. Hvad den tydligast med sig vet, är att hafva uppslagit täflingsbanan för förtjensten i alla riktningar.

Den öfvertygelse, som tränger sig på en hvar, är, att mannen ej mera är eller bör vara beroende af sitt stånd, utan hans stånd af honom sjelf efter medborgerlig förtjenst. Ståndsprincipen känner sig den medborgerliga underordnad. Det är det nya, oförneckliga faktum i samhällsverlden, på hvilket vi blott behöfva hänvisa.

Betraktar man dess egentliga grund, så är denna ingen annan än den *lagligt fria konkurrensen, som inträdt i samhället och går att göra sig gällande i alla sina konseqvenser*. Allt hvad man kallar *liberala ideer* innefattas i denna enda tanke; och mot grundsatsens riktighet och rättvisa synes ingenting vara att invända. Hvilket motstånd den haft och ännu har att bekämpa, är bekant. — Man kan klassificera denna opposition i trenne slag. Den första är *ståndsoppositionen*, som strider, såsom för sin lifsprincip, emot ståndsintressenas nya underdånighet under de medborgerliga. Den andra är den *monarkiska* oppositionen, som sjelf först besegrat stånden genom

framkallandet af förtjensternas konkurrens, men, ju mer den lyckats att utbilda den *militära och civila tjenstestaten* och att genom den herska, desto mindre vill veta af principens nya användning på *hela* samhället och i frihetens, ej blott i maktens intresse. Den tredje är den *religiösa* oppositionen, som nära nog betraktar personlighetsprincipens inträde i staten såsom ett nytt syndafall, förmenande den vara den onda egoistiska principen. Mycket vore att säga om dessa tre slags oppositioner, som förstärka hvarandra. Man kunde mot den första invända, att de gamla stånden just deri ega sin högsta betydelse, att de af Försynen fått sig en egendom anförtrodd, i sjelfva verket ämnad till allmänt bruk, och äfven slutligen dertill kommen. Ingen kan t. ex. neka, att *börden* är en naturlig utmärkelse. En oförvitlig, god eller ärofull härkomst äro värden, som villigt erkännas af det enklaste förstånd, och som ej jäfvas af det mest upplysta. Att vårda och bibehålla inom slägterna denna oförvitlighet, denna heder, är ett af de skönaste och renaste menskliga motiv, som ej ur samhället kunde utplånas utan de förderfligaste följder. Sådan är principen för en naturlig *adel* i *alla* stånd, hvilken ock — såsom jag en gång sagt[5] — blott kan framträda i sin fulla kraft och liflighet, sedan den genombrutit skalet af den med privilegier omspunna adeln och, så till sägandes, utslagit sina vingar. Gå vi till det andliga ståndet, så har detta mest af alla den utmärkande egenhet att inom sig ha fostrat hvad man kunde kalla *kapaciteternas aristokrati*. Att ej börd, ej förmögenhet skulle berättiga till kyrkans värdigheter, derför har hon i alla tider stridt; och ingen af hennes epoker har saknat exempel derpå, att hon tilldelat förtjensten, om äfven utgången ur den lägsta hydda, sina högsta äreställen. Så har hon länge förvarat och hyllat en princip, som staten i sin ordning skulle tillegna sig. Ett lika förhållande visar sig i fråga om *förmögenheten* — i sig sjelf en frukt af *arbetet*, ehuru på mångfaldigt sätt inom både adel, presterskap och borgarestånd privilegierad. Den måste allt mer påminna sig sitt ursprung, sedan, med samhällskrafternas stigande utveckling, alla privilegierade värden dock slutligen måste erkänna sitt beroende af *arbetet*. — Man kunde i fråga om den monarkiska oppositionen anmärka, att konungamakten varit den företrädesvis sammanhållande i staten, att statsenheten ej blott har en *yttre*, utan äfven en *inre* betydelse, men att den sist-

---

[5] Se ofvan, sid. 273

nämnda äfven nödvändigt arbetar sig fram och gör sig i det yttre gällande, just i samma mån som samhällskrafternas mångfald fritt får utveckla sig, och att äfven derför den *monarkiska principen* otvifvelaktigt går att förstärkas i stället för att försvagas. — Man kunde erinra den religiösa oppositionen derom, att den egoistiska betydelsen af personlighetsprincipen hvarken är den enda eller den rätta, att den menskliga personligheten tvärt om i sin utveckling allt mer måste erkänna, att hvart och ett *jag* innebär och förutsätter ett *du* [6], att deri rättens *nödvändiga* ömsesidighet ligger, men att endast *kärlekens religion* kan förvandla denna nödvändighet till ömsesidig lycka. — Man kunde säga allt detta och hade dermed ej sagt litet. Men *den* reaktion mot liberalismen, som våra dagar senast sett uppkomma och som ännu är i full fart, förklaras ej fullständigt genom dessa tre redan gamla oppositioner. En ny, en fjerde, har kommit dertill; och den gör så mycket större intryck, som den utgår ur de liberales eget läger.

De ha begynt misströsta om sin egen princip — om den *fria konkurrensen*. Den har redan framkallat resultat, som blifva allt betänkligare och som synas tillråda, att man, om möjligt är, åtminstone stannar på halfva vägen. Denna sista, mer och mindre allmänna, men öfver allt märkbara företeelse hänvisar på svårigheter, utan hvilkas lösning den stora samhällsfrågan ej heller synes kunna lösas.

Äfven denna reaktion hvilar på ett faktum, som begynner antaga egenskapen af en *fait accompli*. Den nya klass, som efter revolutionen tagit plats i samhället och under det långa fredslugnet efter dess stormar allt mer sätter sig, är den så kallade *medelklassen*. Man har sett den först bilda sig såsom ett resultat af de gamla ståndens fortgående upplösning och ursprungligen omfatta alla dem som *icke* tillhörde något af dessa, men likväl både genom förmögenhet och uppfostran egde grundade anspråk att sätta emot dessas uteslutande rättigheter. Man ser den slutligen, öfvergående från denna negativa till en mer positiv betydelse, stadga sig till ett nytt stånd af egen beskaffenhet, emedan det är långt mer omfattande än något af de gamla stånden och derigenom går en ständigt ökad makt till mötes. Denna egenhet är, att dess gräns *uppåt* är obestämd, så att medelklassen i sig kan upptaga och i sjelfva verket allt mer med sig förenar äfven de högre klassernas verkliga

[6] Jfr 2 band. sid. 95.

intressen, men deremot *nedåt* allt skarpare bestämmer sig och blir uteslutande i afseende på massan af folket. Denna gräns har blifvit *förmögenhetens*, och *ett visst belopp af förmögenhet såsom vilkoret för allt utöfvande af politiska rättigheter.*

Att den *materiela förmögenheten* skulle komma till detta välde, vore oförklarligt, om den ej långt före detta blifvit liksom genomträngd af *intelligensens* kraft, blifvit sjelf på en gång ett resultat af bildning och medel till bildning. Endast så vida kunde förmögenheten synas tjenlig äfven till politisk värdemätare.

Detta förmögenhetens och intelligensens förbund är långt före detta ingånget. Industriens egen utveckling är ej annat än utvecklingen af det menskliga arbetets gemensamhet. Detta sig utvecklande gemensamma är just *intelligensens* andel i arbetet, som oupphörligt *tillväxer,* liksom det enstaka arbetet representeras af den menskliga kroppskraften, hvars andel i arbetet tvärt om *aftager.* Det vill åter säga: intelligensen genomtränger allt mer *hela* det menskliga arbetet. Hvaraf följer, att det *ideela* arbetet å ena sidan, det *materiela* å den andra (i början skilda genom en så stor klyft, att arbetarne inom hvartderas område ej ansågos tillhöra samma, lika berättigade samhälle, utan det förnäma och lärda arbetet blott nytjade det nedriga och olärda arbetet för sig såsom *medel*), småningom — och likväl slutligen oförtänkt nog — befinna sig i bredd med hvarandra; de senare, ej mindre än de förra, med anspråk på en intelligent verksamhet. — *Maskinväsendet*, t. ex., hvarigenom menniskokraften på en gång förallmänligas och mångfaldigas, är blott *en* sida af denna utveckling. Den första maskin var menniskan sjelf, af menniskan såsom maskin nytjad, nämligen *slafven.* Det första barbariska maskineriet har varit den förslafvade menskliga kroppskraften. Till hvilken omåttlig höjd detta fordom blifvit drifvet, derom vitna sådana monument som Egyptens pyramider, Indiens tempelgrottor. Uppfinningen och fullkomnandet af maskineriet liksom af *alla* vetenskapens industriela hjelpmedel, ifrån de första råa försöken på denna bana, tills vetenskapen slutligen i våra dagar blifvit industriens *största* makt, äro i sjelfva verket — eller *borde* vara — en fortgående *arbetets befrielse.*

Men *arbetet är rörligt; huru skulle egendomen kunna göras fast?* Arbetet är nödvändigt *alltid* i görande. Det gäller i *alla* det menskliga arbetets sferer — om det högre, ideela arbetet, som om det lägre, materiela — om den stationära reli-

gionsdogmen emot den fortskridande vetenskapen om börds-adeln emot förtjenstadeln — om den borgerliga skråmässigheten emot det genom industriens egna framsteg allt mer frigjorda arbetet. Öfver allt blir det undangjorda arbetets protest mot det friska nya slutligen fåfäng, fastän det förflutnas kapital, med ny verksamhet ökadt, alltid blir en stor fördel på täflingsbanan.

Det är *upplysningens* verk i samhället, hvilken sjelf blott är en stigande gemensamhet och ömsesidighet i kunskap. Dess verkningar äro ingalunda blott glädjande. Man har länge klagat, att med upplysningens tillväxt nöd och förderf äfven tilltaga. Inskränkte man sig till påståendet, att de derigenom blifva synbarare, så är ingenting deremot att invända. Tystnaden och mörkret ha i forna dagar ansvarat för mycket. Men saken har äfven en annan sida. Man hörde fordom, heter det, mycket mindre oenighet, mycket mindre strid om rättigheter. — Naturligt! — För att om någonting skall stridas, måste det först finnas. Men om ock rättigheter i och för sig sjelfva äro i sjelfva tanken från menniskan oskiljaktiga, så äro de dermed långt ifrån i verkligheten *erkända*. Erkännandet är första steget till deras verklighet; och detta erkännande är *upplysning*, är en *gemensam* och *ömsesidig* kunskap. Finnes ej en sådan kunskap, så finnes ej heller rättigheten såsom sådan. Den slumrar, den har ej ännu slagit upp ögonen. Den finnes då blott såsom *makt*, eller utgår från makten såsom *gunst* och *privilegium*; men den finnes ej ännu såsom *rätt*. Emellertid utvecklar sig så väl kunskapen i allmänhet, som kunskapen om rättigheter i synnerhet, ur en gifven yttre auktoritet, såsom ur sitt naturliga omhölje, tills det, som i början var på god tro antaget, eller genom myndighet beviljadt, förvandlar och renar sig till insigt och rätt. Stridsämnena öka sig således nödvändigt i samhället med upplysningens framsteg. Lägger man till, att med denna stigande upplysning, som öfver allt är intelligensens växande andel i arbetet, menniskorna i afseende på tillfredsställandet af sina behof *blifva allt mer beroende af hvarandra*, och att detta stigande ömsesidiga beroende är *civilisationens* oundvikligaste resultat, så har man en *nödvändighet* för ögonen af en i sanning *förskräckande* karakter. Och likväl är denna nödvändighet ingen annan än intelligensens egen inneburna *lag!* Och likväl är detta menniskornas nödvändigt stigande beroende af hvarandra ett förhållande, som *rättvisan* allt mer kan ordna, som *billigheten* allt mer kan för-

mildra, som *kärleken* kan göra till ömsesidig vinning! — *kan*, säger jag, — nämligen *allt efter som menniskan ställer sig till denna lag*. Ty hon kan i följd af sitt fria val förneka och håna den; hon kan förvandla dess verkningar till lyckliga eller olyckliga. Men rubba dess giltighet förmår hon ej i ringaste måtto. Fram går denna lag, som förer menniskorna allt närmare till hvarandra, fram går den oupphörligt, i tvedrägt om ej i endrägt, i hat om ej i kärlek, i ondo om ej i godo; — källa till elände eller sällhet, civilisationens välsignelse eller förbannelse, — allt efter som hvar och en till densamma förhåller sig. — Men genomträngde i ett och samma ögonblick en rätt liflig känsla af denna sublima, allt menskligt förbindande nödvändighet i hela sitt djup det menskliga väsendet, — menniskorna vände sig om och igenkände hvarandra för bröder.

Hvad lagen har att uträtta i samhället vilje vi kalla *rättvisans* verk, hvad sederna lägga dertill *billighetens*, hvad religionen slutligen fulländar *kärlekens*. Det *stationära* tänkesättet, i motsats mot det *revolutionära*, har alltid lagt besynnerlig vigt på bägge dessa senare. Moral och religion äro företrädesvis *dess* valspråk, och för öfrigt det *bestående* i lagar och inrättningar; skolandes moral och religion tjena dertill, att man med detta bestående låter sig nöja, äfven om det ej just inför rättvisans fordringar kan bestå. Tydligen en falsk ställning! — Ty *rättvisans verk är det första i samhället* och *blifver* det allt mer genom rättens erkända ömsesidighet; det innehar denna plats i moralens och religionens egna ögon, hvarför den sedlighet och gudsfruktan, som ej vilja erkänna detta, ej heller kunna vara af rätta slaget. Detta inse revolutionärerna väl, hvarför de ock förfölja en sådan sedlighet och gudlighet med spott och hån, förliknande den vid ett opiat, som ingifves hopen såsom döfningsmedel. Deremot är för *dem* ej blott den rent *juridiska* sidan af samhället den *första*, hvilket numera har sin riktighet, utan nära nog den *enda*, hvilket är falskt. Men faran af en omstörtning är på ena sidan ej mindre än på den andra. Religion och moral, förordnade såsom döfvande medel mot orättvisan, äro verkligen detta opiat, som kan medföra slummer, men också, huru ofta, ett uppvaknande, som betecknas af hädelsens yrsel! Hvar äro *rättvisans*, hvar äro *billighetens* gränser för ett *sådant* uppvaknande? — Hvad som borde blifva *kärlekens* verk blifver *hatets* — och berömmer sig deraf! [7]

[7] Se ofvan, sid. 125.

Så talade jag för flera år tillbaka; och man kan ej förebrå mig att hafva undanhållit skuggsidan i målningen. Likväl saknades deri det mörkaste draget. Att det gamla samhället var allt för mycket bygdt på den *starkares rätt*, är hvad vi förebrå de samma. Men hvad vore den *fria konkurrensen*, om den blott blefve ett medel mera att förtrycka den svage och att åter införa i samhället den starkares rätt? — Hvad vore den firade *arbetets befrielse*, om den i sina följder skulle medföra *arbetarens ofrihet?* — Hvad *upplysningen*, om den blott skulle lära den ständigt växande hopen af de, på det närvarande samhällets gränser irrande försvarslöse och egendomslöse allt hvad de synas dömda att umbära? — Sådana äro de frågor, vid hvilkas besvarande äfven den mest frisinnade, med ögat på tidens tecken, börjar studsa tillbaka och betänka sig.

Hvad vi upplefvat är ett oinskränktare förmögenhetens eller egendomens välde, än verlden hittills sett; och detta välde är tillika bestämdt den *rörliga* egendomens välde öfver den *fasta*. Det är första gången som egendomen ställer sig främst i samhället, nämligen såsom blott privategendom; ty den har förr varit bunden vid mera omfattande personliga förhållanden. Den fasta egendomen har varit *familjegendom* och *ståndsegendom*, innan den blef ren *privategendom*. Så hos *adeln*, som deri hade sitt berättigande till en större egendomens sammanhållning inom familjerna, emedan den förde samhällets vapen och borde blifva ett försvar äfven för de försvarslöse. Så hos *kyrkan*, hvars egendom ansågs såsom ett åt hela det andliga ståndet anförtrodt fideikommiss: hon skulle, näst gudstjensten, äfven låta sig vårda om den egendomslöse, hvarför ock kyrkan sjelf gerna kallat sin egendom för de fattiges egendom. Den rena privategendomens makt begynte med *tredje ståndet* och fann sitt teoretiska försvar i den af juristerna åter upplifvade gamla romerska rätten. Sjelfva den borgerliga egendomens uppkomst förklarar denna dess olika karakter.

Äfven i den fullaste egendomsrätt, enligt feodalbegrepp, lågo inskränkningar, som vi dervid ej mera fästa. En absolut privategendoms-rätt var i feodalsystemet, om ock ej okänd, dock alldeles ej den herskande. Egendomen var på alla sidor omspunnen med ett nät af personliga förhållanden, som förvandlade all *sakrätt* i en *personlig rätt* och med detsamma gjorde bandet emellan egare och egendom till ett ömsesidigt, i sjelfva verket moraliskt band. En ärftlig, oförytterlig, vid personliga förbindelser mot staten fästad egendom egde ett ädlare

värde än blotta privategendomen. Och just emedan i feodalsystemet *saker* äfven egdes på ett mera personligt sätt, kunde också i detsamma *personer* egas under sakrätt, utan att deraf genast all den menniskoförnedring följde, som från de moderna köpmansbegreppen om egendom, i fall dessa på personer användas, är alldeles oskiljaktig. — All feodalegendom var i synnerhet fästad vid jorden. Men den första och enklaste produktionen genom åkerbruket har det utmärkande, att den bibehåller menniskan *hel*, splittrar hvarken hennes krafter eller behof, fordrar sin man och bibehåller honom såsom man, utan att sjelfva handteringen någonsin förvandlar honom till ett blott verktyg. Derför förenar sig allt landtbruk så lätt med personliga besvär och skyldigheter, emedan sjelfva yrket fordrar en odelad personlighet. Annorlunda förhåller det sig med produktionen i andra handen, som har att göra med de första produkternas förädling. En oändlig mångfald af verksamhetsämnen intager här den första enkelhetens plats, af hvilka hvarje fordrar sin man; och den, som väljer ett af dessa ämnen för sin konstfärdighet, måste kunna påräkna att ej blott förvärfva af den första produktionen hvad som är nödvändigt för de första behofven, utan äfven af de öfriga konstprodukter hvad som fordras till de genom konsterna sjelfva födda nya behofvens tillfredsställande. Med ett ord: *arbetets fördelning* uppstår. Då ett sådant arbete genom konsten endera först lägger värdet till materialet, eller åtminstone förhöjer det, så är denna andra produktion, eller förädlingen, nödvändigt förknippad med en oinskränktare dispositionsrätt öfver egendom. Derför, då vi i den feodalistiska hemisferen af samhället se eganderätten förmildras och underkastas åtskilliga inskränkningar, så antager deremot i den borgerliga hemisferen all egendom naturligen karakter af absolut privategendom. Men hvad eganderätten sålunda vunnit i kraft har den förlorat i omfattning. Hvar och en eger närmast sin produktion; men då denna genom arbetets fördelning blifvit skiftad på flera händer, så fordrar hvarje enskilds produktion att kompletteras af de öfrigas, om den enskilde skall kunna existera; och just emedan han oinskränkt eger den sak som han förstår att göra, har han kommit uti beroende af alla öfriga saker, hvilka han behöfver och ej kan göra. Ett utbyte blir således af nöden och, för detta utbytes skull, en sak *par excellence*, som föreställer alla öfriga saker, för hvilken de kunna

anskaffas, och genom hvilken den nyss omtalta oundgängliga kompletteringen kan försiggå. En sådan sak är *penningar;* låt den för öfrigt vara hvad som helst. Ty äfven den ädla metallen, som dertill mest brukas, får först sitt värde såsom penningar genom den nödvändiga utvexlingen af produktioner, som den förmedlar, d. v. s. är utan sin cirkulation icke penningar. Den borgerliga hemisferen i samhället blir företrädesvis penningens region; ej såsom skulle den första produktionen alldeles kunna umbära den; men denna är dock utan penningen tänkbar; — den andra deremot icke.

Sedan vi nu sett, huru inom det egentliga området för arbetets fördelning sakerna komplettera hvarandra för behofven, återstår likväl ännu samma fråga i en högre ordning: huru blir *menniskan* sjelf i detta tillstånd kompletterad? — huru kommer den fullständiga menniskans, genom arbetets fördelning söndersplittrade, på olika händer delade krafter åter till hopa? — Man inser lätt, att frågan ej är öfverflödig. Ty samma missförhållande som den enskilda konstprodukten har till summan af menniskans behof, samma missförhållande har den enskilda företrädesvis utbildade konstfärdigheten till det hela af menskliga förmögenheterna; och såsom en hel, fullständig menniska vill dock hvar och en gälla, vill känna sig i hela kraften af sin menskliget och personlighet och begär således i detta afseende en komplettering, i fall han varit nödsakad att blott utbilda en viss del af sin förmåga. Svaret är: hvarje enskild kraft kan ej annorlunda ernå denna fyllnad, än så vida den *känner sig sjelf i det hela.* Men denna känsla, som, genomträngande hvarje enskild, gör honom delaktig af det helas kraft, är *samfundsanda* (public spirit) [8].

Sådan var lifsprincipen i medeltidens stora korporationer. Det tredje ståndet gick skråmässigt rustadt ut ur denna tids samhällsstrider. Det var den krigsrustning det ifört sig mot feodalismen. Hvad det fordom hade att värna var ej blott det misskända och förtryckta arbetets frihet, det var mensklig, kristlig och borgerlig rätt. Sådana äro ock *skråna*s anor; hvilka äro höga nog. Dessa gillen och samfund hade fordom ej blott en *industriel,* utan *religiös* och *politisk* betydelse. Numera ha de till och med förlorat traditionen, att de fordom egt denna högre bemärkelse; och likväl var det just *denna* som gjorde dem till hvad de en gång voro, stora industriela anstalter och

[8] Jfr *Feodalism och Republikanism,* band 2, sid. 269.

tillika stöd för medborgerlig frihet och rätt. Den, som vill återgifva dem deras forna betydelse, väcke åter äfven deras forna anda! — Men just *denna* verkar nu på högre banor för samma mål med andra medel. — Sådan är i allmänhet ock *kommunens* historia. Dess första lif var *politiskt;* och hvad af dess lif är qvar, är det än i dag. Kommunen var till sin början det borgerliga samhället i smått. Nu finnes det borgerliga samhället i stort och har öfvertagit de stora sociala garantierna; men äfven de smärre lokala, som återstå för kommunens omsorg, förtvina utan det lif, som sammanhanget med samhällets stora intressen endast gifver. Kommunen begynte med att vara en politisk lifspunkt. Numera förutsätter den, för sitt eget, ett nationelt samfundslif, i hvilket kommunen visserligen är en underordnad, men icke dess mindre nödvändigt ingripande del. Öfver allt, hvarest, äfven i despotiska stater, spår af en *kommunalförfattning* finnas, ser man uti den en lemning från en bättre, friare tid. Öfver allt, hvarest man vill införa en sådan å nyo, men endast såsom ett slags privat hushålls- och polisbestyr, utan att kommunen tillika blifver en af de enkla formerna för en nations politiska lif, föder man döda reglementen.

Med *korstågens* ström bröt sig *feodalismen;* med *reformationskrigen* bröt sig *hierarkien.* Ur *revolutionskrigen* i våra dagar framgick slutligen det af konungamakten först gynnade, sedan hämmade, *tredje ståndets* kraft; och detta synes redan förläget öfver den seger det vunnit. Det är *borgaren* som slutligen vunnit på *adelsmannen* och *presten.* Men *nedanför* borgaren i samhället är också ett folk — nämligen det så kallade *folket* — ett folk, hvars arbete bereder skördarna och fuktar verkstäderna med sin svett, — ett folk, hos hvilket menskliighetens första enklaste behof afspegla sig; och till dessa enklaste menskliga behof hörer äfven *något att akta, att vörda.* Väl bekant med de *nödtvungna* uppoffringarna finner det företrädesvis föremålen för denna aktning och vördnad i *förmågan af de frivilliga;* och här var den ursprungliga hemligheten af de högre ståndens makt. Ty både krigarens och prestens kall är *ställdt på lif och död* och derigenom upphöjdt öfver bägge. *Domaren,* i den samvetsgranna utöfningen af sitt kall, står ej mindre högt. Sådant känner och förstår massan, och följer, och låter till en tid äfven tygla sig genom skenet, om ock verkligheten allt mera försvinner. Den aktar naturligen *ståndet* hos presten, domaren, krigaren; den aktar icke ståndet, såsom sådant, hos den endast på förvärf stälde bor-

garen, ehuru den kan akta menniskan i ståndet. — Hvad medel återstår då för ett företrädesvis *borgerligt* samhälle, att af *folket* vinna den aktning, detta förr har gifvit åt de *högre* klasserna, men hvilken det synes vida mindre böjdt att egna åt företräden, som ligga närmare dess egen krets? Det återstår endast att låta *menniskans* värde genomtränga ståndet. I sjelfva verket komma alla allt mer ned på det tredje ståndets grund. Detta är mer än någonsin derigenom underkastadt den nödvändighet att ersätta och i sig upptaga de andra stånden. Ej förgäfves bäras vapnen icke mera blott af *soldaten,* utan af *medborgaren;* ej förgäfves är *kyrkan* icke mera uteslutande *presterskapets,* utan den *kristliga församlingens* angelägenhet. — Kapitalistens beqvämliga hvila efter väl förrättadt jordiskt förvärf är icke mensklighetens mål. Mot en klass, som skulle våga att så anse det, kastar hopen bort sitt lif i förtviflade uppror; — vore det ock blott för att emot den betyga sitt förakt. Skulle ett *sådant* slags ny borgerlig adel — en aristokrati af vattenbi och drönare — vilja stadga sig, så är den i sjelfva sin uppkomst förlorad. En *adel* har uppkommit i verlden, emedan han ursprungligen var ställd på *pligter, som ej kunna betalas;* och derför var *äran* hans själ, och annorlunda kan han ej existera. Men slutligen kan lifvets räkning för ingen salderas, om man ej *betalar med sin person;* och äfven borgaren måste lära sig — vid straff att eljest med nesa fördrifvas från det rum, på hvilket samhällets utveckling honom stält, — att det är *denna* betalning som sist erfordras, — att han ej är till för att, mot lega, beqvämligen låta åt sig administrera försvar, liksom själavård och rättvisa, utan att samhällets fördelar måste köpas med sann medborgerlig verksamhet. I sjelfva verket, om ett *medelstånd* allt mer inträngt på de förra ståndens områden, så kan det endast bibehålla sin plats med uppfyllandet af *alla* medborgarens och menniskans pligter [9].

Dertill hörer ock erkännandet af *all* mensklig rätt; och då, såsom vi sett, de *menskliga rättigheternas* inträde i det verldsliga samhället egentligen visar sig i den *fria konkurrensen,* så innefattar detta tillika erkännandet af denna princip i *alla sina följder.* Det är detta erkännande, vid hvilket medelklassens liberalism studsar tillbaka. — Vi förklara oss.

---

[9] Jfr ofvan, sid. 52.

Det är *beskaffenheten* af dessa följder, sade vi, som vållat betänkligheten. Hvad är då det fruktansvärda i dessa följder, ej blott för den klass, som nu uppstiger till välde, utan för *alla?* Vi ha redan uttalat det. Man tycker sig finna, att den fria, ohejdade konkurrensens närmaste verkan varit att *i samhället åter införa den starkares rätt.* Den förstärker den starkes krafter, den förminskar den svages förmåga, den lägger sten på börda. I den moderna industriens jättelikt sig utbredande rike öppnar och befäster sig ett allt större svalg emellan rikedom och fattigdom. I samma mån ökas nöden och brotten och kasta af sig, i lika hastig som förfärande tillväxt, en massa af *proletärer*, som, allt mer ställd utom alla samhällets fördelar, blott närer sig af fiendskapen mot detsamma. Det är den antika verldens skilnad emellan *de fria* och *ofria,* som åter, i sjelfva frihetens namn, går att göra sig gällande.

Arbetet är rörligt — ha vi sagt — huru skulle förmögenheten kunna förblifva fast? — Det är den fria konkurrensen som lösgjort arbetet och derigenom förorsakat egendomens nya rörlighet. Hvarför har denna rörelse så slagit ut till den svagares skada, att den, hvars enda kapital är hans arbetskraft, äfven med oförtrutet användande af denna, så ofta är utsatt för faran att sjunka i en allt djupare afhängighet? Hvad är som nedsätter värdet af det personliga kapitalet, då banan i alla riktningar blifvit upplåten åt arbetet? Det måste finnas en fördel *utom* arbetet, som ger ett afgjordt företräde på täflingsbanan. Det finnes ett sådant *plus,* som på förhand kunde försäkra segern åt dem, hvilka deraf äro i besittning. Detta *plus* i arbetet är det *undangjorda arbetet* och dispositionsrätten deröfver. Men *kapital,* i och för sig sjelft och i opersonlig mening, är i sjelfva verket blott *undangjordt arbete,* — och *penningen, som representerar undangjordt arbete, är just derför bytesmedel för nytt* [10]. Det genom penningen representerade *kapitalets välde* skulle således på det kapitallösa arbetet kunna verka förtryckande. Det öfverensstämmer med den allmänna meningen, att hvad i våra dagar efterträdt adligt herrskap, presterlig myndighet och konungslig makt, är *plutokratien* — är rikedomens, är penningens välde.

Men *huru* kan det opersonliga kapitalets, kan penningens makt verka så ofördelaktigt på det personliga kapitalet, på den enskilda arbetskraften? Det ligger i det *kollektiva* arbetets

---

[10] Jfr ofvan, sid. 148.

gifna öfvervigt öfver det *isolerade* arbetet. *Kapitalet* är det medel, hvarigenom arbetets *kollektiva enhet* utvecklar sig i alldeles samma mån som *arbetets fördelning*. Det drager den isolerade arbetaren till sig, det förenar honom i stora massor, det förmedlar alla den *stora* industriens företräden framför den *lilla:* på en gång *större* och *bättre* produktion med *mindre* produktionskostnad. Fortgången på den bana, som gör arbetaren af sin husbonde allt mera beroende, och derunder hans eget öde likväl allt osäkrare, är lika snabb som oundviklig. Det är i sjelfva verket *intelligensens* egen *växande andel* i arbetet som oemotståndligt fortgår.

Skulle väl dess natur vara att nödvändigt växa till *mängdens förderf?* — Omöjligt. — Någonting måste här vara uraktlåtet, någonting feladt. Skulle väl ej detta fel vara: att, under det man lemnat intelligensens växande andel i arbetet fritt spelrum åt *ett* håll, man fortfar att *hämma den på ett annat;* — att, under det man säger sig hylla den fria konkurrensen, man i sjelfva verket *icke* har erkänt principen i *alla* sina följder, eller åtminstone öfversett och misskänt den enda, men nödvändiga förutsättning, hvarunder dessa följder kunna fritt utveckla sig och möjligen blifva allmänt välgörande?

Det onda kännes öfver allt, af folket, af regeringarna, och båda ha velat mellankomma, hvar på sitt sätt. Hos folket har det blott yttrat sig såsom känslan af en sjukdom, som ej vet sitt eget botemedel. *Proletären,* hvars massa i det moderna samhället oupphörligt växer[1], protesterar mot *egendomen;* han gör det i gerning, han har begynt göra det i lära och öfvertygelse. Brottmålsstatistiken lemnar bevisen på det förra; *kommunismen,* hvars enda trosartikel är fordran af egendomens gemensamhet eller likhet, ger beviset på det senare. *Socialismen* står ett steg högre och åtminstone inom förnuftighetens område. Den arbetar med hvad man kallar *arbetets organisa-*

---

[1] Den hastiga folkökning, som under fredslugnet efter de stora krigen egt rum, har i synnerhet fallit på den klass, som för sina behof beror af arbetet för dagen. — Skyddskoppornas verkan att förminska dödligheten bland barnen visar sig väl förnämligast i detta sitt inflytande på mängden. Men äfven den stora moderna industrien, med allt det välde den inrymmer åt kapitalet öfver arbetaren, har varit en ganska verksam orsak till den hastiga folkökningen. Maskinväsendet t. ex., som skulle synas minska behofvet af arbetare, har till den grad ökat produktionen, att det derigenom *föder långt flera* än den gamla industrien. Det är just i manufakturdistrikten som Englands folkmängd till en så förvånande grad tilltagit.

tion, enligt den i sig sjelf riktiga förutsättning: att de *små kapitalen, sammanlagda och rätt förvaltade*, borde verka såsom de *stora*, och till *alla* deltagarnes vinst. Och det är sant: *associationsprincipen* är ett tidens räddningsmedel; men säkerligen icke blott den *industriela*. Dertill fordras, att associationsprincipen sjelf får ett högre, ett ädlare lif, att den lifvas af denna samma *samfundsanda*, om hvilken vi talat, men som numera i kommunen, korporationen, ståndet förlorat sin gamla politiska betydelse. Huru trångt socialisterna fattat sin princip, synes redan deraf, att de allt mer lemna både *religion* och *stat* å sido. På en vigtig, till lagstiftningen ställd fordran ha de emellertid hänvisat. Redan länge har det varit erkändt, att hvarken den *kriminela* eller den *civila* lagstiftningen kan få vara godtyckets eller tillfällighetens verk. Den tid är inne, då samma fordran sträckes allt mer till samhällets *ekonomiska* lagstiftning; då det allt tydligare inses, att i denna senare, ej mindre än i de förra, frågan är om *hvars mans rätt;* hvaraf — då penningen sjelf står under arbetets lagar — i synnerhet följer, att den lagstiftning, som, i stället att rätta sig derefter, försöker att skapa eller reglera penningen *godtyckligt*, med detsamma oundvikligen *desorganiserar arbetet*. Och hvilka högst vigtiga följder ligga ej redan i denna insigt! — Regeringarna å sin sida ha lemnat en allt större uppmärksamhet åt den ekonomiska och administrativa lagstiftningen, hvars förnämsta frågor med samhällets utbildning också allt mer förvandla sig till *rättsfrågor*. De hafva behandlat denna lagstiftning mer än någonsin i en preventiv och korrektiv mening med afseende på de lägre klassernas behof. De ha sörjt för en allmännare fattigvård, en allmännare undervisning; de ha förmildrat brottmålslagarne; de ha förvandlat fängelserna till korrektionsinrättningar; de ha på flera sätt sökt mellankomma i förhållandet mellan husbonde och arbetare och äfven tillåtit sig betänkliga inskränkningar i den förres fria dispositionsrätt öfver sin förmögenhet; allt, såsom det synes, förgäfves. Flera af de använda medlen tyckas till och med ha förvärrat det onda.

Hvad följer af allt detta? Tydligen att det moraliska, det personliga kapitalets kraft måste *förstärkas*, om det ej skall allt mera qväfvas under det opersonliga, det materiela kapitalets välde. Vi ha fästat uppmärksamhet på *associationsprincipen*. Den är i sjelfva verket *samfundsandan* sjelf, som i våra dagar brutit korporationernas band och kommit till en fri verksamhet. Man skulle — har jag en gång sagt — kanske

ej egentligare kunna beteckna karakteren af den sociala omhvälfning vi dagligen hafva för ögonen, än med de orden: att staten är sysselsatt med utredningen af korporationernas bankrutt. Visserligen har han derigenom fått allt för mycket på händerna, och underhjelpes han ej i tid af en nylifvad associationsanda, så blir han troligen uppgiften ej vuxen. Vi kunna tillägga: sprängningen af de i exklusiva rättigheter förhärdade korporationerna frigör just den naturliga associationsandan, hvilken också, inom det allt mer lagligen bestämda området af det *lofliga*, derigenom yttrar sig i vida mångfaldigare gestalter än förr. I industrielt och finansielt, i literärt och vetenskapligt, i moraliskt och religiöst hänseende visar sig denna nya associationsanda. Alla dessa bolag, sällskap, föreningar för egna och för allmänna ändamål höra till tidens tecken. Det är den med arbetets rörlighet äfven *rörligblifna korporationen*, i hvilken den nya statens anryckande hjelptroppar börja blifva synliga[2]. Men samfundsandans egentliga uttryck är *staten*. Den har haft sin tid i *stånden*, af hvilka hvart och ett på sitt sätt sökt en gång att beherska hela samhället. De äro, för sig tagna, blott uttryck af den ofullgångna associationsprincipen. Dennas egentliga lif är *politiskt*. Så har den en gång yttrat sig hos en herskande adel, hos ett herskande presterskap, hos den uppblomstrande fria kommunen; tills, efter ömsesidiga strider, det aggregat af korporationer, som var medeltidssamhället, föll under statsenhetens och konungamaktens välde. Denna yttre statsenhet har slutligen slagit om och tändt sig såsom behofvet af en inre statsenhet hos folket. Detta behof har födt medvetandet, att ingen klass af samhällets medlemmar numera kan och bör uteslutas från deltagandet äfven i de *politiska rättigheterna*. Det är det politiska lifvet som nedträngt ända till folket. Att erkänna detta är blott att erkänna *hvad som är*.

En sådan utsträckning af de politiska rättigheterna var hvad *revolutionen* på ett våldsamt sätt ville verkliggöra. Den är hvad *reformen* har att verkställa på laglig väg; — hvilken väg åter endast kan hållas öppen genom medgifven full giltighet åt följande grundsats: *lydnad för gällande lag, men öppen rätt att fordra en bättre, och fri diskussion om medlen till ändamålets ernående*[3]. Hvarest denna utväg till det bättre är afskuren, der blir slutligen *tvånget* enda garantien för lydnad,

[2] Se ofvan, sid. 242.
[3] Se ofvan, sid. 126.

hvilket på längden ej bär sig och är just revolutionen i sitt frö. För att afleda faran, har man väl flerestädes tillgripit såsom ett lindrande medel att så mycket som möjligt befordra samhällets *materiela* välstånd, under det de högre vilkoren för detta välstånd förblifva hämmade. Ett sådant uppmjukande medel — hvilket kunde kallas det revolutionära palliativet — är att förlikna vid de varma omslag, som bringa en bulnad till att mogna. Det påskyndar utbrottet af det onda. Ett sålunda uppkommet skenbart materielt välstånd har ofta nog föregått och till mognad bragt inre revolutioner. Det kommer deraf, att menniskan icke lefver af bröd allena, och att den, som stänger henne från friheten och ljuset, förderfvar hennes lifssafter. Också äro de tider förbi, då samhällets välstånd med något sken af sanning genom några konstlade medel kunde befordras. Att detta välstånds *högre* vilkor just äro de vigtigaste *äfven* för det *materiela* välståndet, har tvärt om blifvit allt mera klart.

Det var under inflytelsen af sådana tankar som jag år 1840, såsom riksdagsman, yttrade min öfvertygelse, att *representationsfrågan* numera hvilade på *personlighetsprincipen.* Jag undantog så väl de genom sin ålder omyndiga, som de, hvilkas närmaste åliggande det är att inom *familjen, församlingen, läroverket* uppfostra den blifvande medborgaren, — jag uteslöt från den politiska representationen *qvinnan* och *presten* och var benägen att utsträcka detta undantag äfven till den *verldslige läraren;* ej såsom skulle de i detta afseende sakna rättigheter, utan emedan de af *högre* pligter borde finna sig uppmanade att ej nedstiga på stridsfältet för de politiska passionerna och bäst verkade äfven för statens väl genom inflytelsen på de allmänt menskliga angelägenheter, hvilkas vård närmast är dem anförtrodd. För öfrigt fordrade jag personlig valrätt för hvarje till myndiga år kommen medborgare. Utöfningen af denna valrätt borde i min tanke helst vara *indirekt,* eller ke genom valda elektorer. För både *dessa* och *representanterna* uppstälde jag fordran af en så kallad *förstärkt personlig-t,* men kunde för denna ej finna någon annan allmän norm en *större förmögenhet.* Jag vacklade emellan det allmänne-en indirekta valet och ett direkt val *inom* den högre för-genheten, under det att det indirekta skulle gälla längre l. — Mitt förslag förblef ofullständigt.

Det nya af konstitutionsutskottet författade *representations-lag,* som vid 1840 års riksdag blef hvilande, åberopade

personlighetsprincipen och var grundadt på *allmänna val*, men hade tillika gjort valrättens utöfning i allmänhet beroende af en *efter förmögenhet graderad valcensus*. Den motsägelse, hvari det derigenom kom med den hos oss redan gällande stora utsträckningen af valrätten, i synnerhet hos bondeståndet, förde till en nedtryckning af denna census, så att den i sina lägre grader blef illusorisk och i de högre ej heller kunde försäkra åt den större förmögenheten det inflytande, hvarpå den gjorde anspråk. Det visade sig i allmänhet, att hvarje nytt representationsförslag i Sverige skulle få ganska svårt att icke *inskränka* de politiska rättigheterna hos representationen, i den vidsträckthet af personligt deltagande som redan *inom* våra fyra gamla stånd existerade, i stället för att, enligt tidens riktning, *utvidga* dem. Med den rymlighet, som det nya förslaget i alla fall lemnade i detta afseende, fästade sig likväl den stora pluraliteten af bondeståndet, slutligen äfven en stor del af borgareståndet samt en del af adeln, vid detta förslag, under ett allt mera förstärkt motstånd af dem, som vidhöllo principen af *stånds-* eller — såsom man hellre uttryckte sig — af *klassval*, för hvilket motstånd äfven det nya representationsförslaget vid innevarande riksdag har dukat under.

Äfven hos oss har inträdt en *reaktion* mot de grundsatser, hvilka, allt sedan den liberalare tydningen af vår ståndsförfattning genom 1809 års regeringsform, hittills hos representationen gjort sig gällande. Detta sammanhänger med en allmän företeelse i den europeiska verlden, hvarpå vi redan till en del fästat uppmärksamheten. *Medelklassen* har i de längst på den konstitutionela banan framskridna stater redan kommit i besittning af sina nya rättigheter och är öfver allt i en tillväxt som skall åt den försäkra ett öfvervägande politiskt inflytande. Öfver allt, hvarest detta inflytande befästat sig, har medelklassen upphört att verka för *rörelsepartiet*. Grundad på förmögenhetens nya makt, gör den en viss grad af förmögenhet till ett allt oeftergifligare vilkor för allt slags direkt eller indirekt utöfning af politiska rättigheter och vakar med så mycket misstänksammare öga öfver gränsen, hvar den en gång blifvit bestämd, ju mer förmögenhetens nya rörlighet gör all besittning osäker. I denna mening har majoriteten af representationen i alla konstitutionela stater blifvit afgjordt *konservativ*. Den har blifvit allt betänkligare i fråga om ytterligare förändring och med detsamma allt tålsammare mot de försvagade lemningarna af det äldre samhällets makter. Men i sjelfva verket

skilja sig de nya förhållanden, som medelklassen infört, redan så mycket äfven från det ackommodationssystem i de konstitutionela teorierna, som den adopterat, att mer än tvifvelaktigt synes, om det ingångna förbundet emellan den *nya* och den *gamla konservatismen* på längd skall kunna bära sig.

Juli-revolutionen i Frankrike har t. ex. brutit stafven öfver *pärskammarens ärftlighet.* Att *pärskammaren sjelf* dermed fått sin dom, tyckes man ej vilja erkänna. Likväl förhåller det sig så; och svårigheten, ja omöjligheten att konstruera en pärskammare, som blir mer än en konstitutionel illusion, på någon *annan* grund är tydlig. *Två* eller *flera* kammare bli, med privilegiisystemets fall, i sjelfva verket blott ett arbetssätt — att förlikna vid *utskottens* verksamhet inom en *enda.* Man må derför ej tro att det *medlande* moment emellan monarkien och demokratien, som man, efter Englands föresyn, söker i en pärskammare, ur staten försvunnit. Det har tvärt om i den inträdt på ett vida *kraftigare* och *allmännare* sätt. Detta medlande moment har blifvit *medelklassen sjelf* i dess nya *konservativa* betydelse och makt. Man må se sig om i de representativa staterna. Öfver allt, hvarest det representativa systemet endera egt gammal eller fått ny stadga, koncentrerar sig representationens politiska lif allt mer i dess *nedre* kammare, äfven i England i *underhuset;* och öfver allt har majoriteten af denna representation blifvit *konservativ.* Det är i allmänhet ej mera blott fråga om *två partier*, ministèr och opposition, i och genom hvilka förnämligast den forna aristokratien täflade om de högsta platserna i styrelsen; det finnes en *tredje*, ej blott faktion, utan en verklig samhällsmakt, som stält sig i *centern* emellan ultraism och radikalism, är uttrycket af medelklassens konservativa majoritet och har blifvit den medelpunkt, på hvilken hvarje regering i upprätthållandet af fred, ordning och säkerhet med tillförsigt kan stödja sig. Denna medelklassens konservativa majoritet växer med hvarje dag. Derigenom har ock all *minister-styrelses* förhållande till både kronan och representationen väsentligen förändrats. En ministèr har varit en verklig mellanmakt, så länge den gamla aristokratien var det. Den är det ej mer; och derigenom blir äfven *ministerväldet* allt mera en aristokratisk fiktion. *Konungamakten* sjelf träder i ett omedelbarare förhållande till *representationen*, det vill i synnerhet säga, till de medelklassens stora öfvervägande intressen, genom hvilka en regering numera känner sig stark; och man kan ej neka att denna ställning, om den ock har

sina faror, dock i sjelfva verket är mera *konungslig* än en tron, endast omgifven af högsta maktens glans, men med dess verklighet lemnad i andra händer.

Betraktar man denna *nya samhällsbildning*, så visar allt, att hon ännu har mycket ogjordt och derför kan göra anspråk på en framtid. Märkbar är hon öfver allt, äfven der hon ännu icke har någon laglig stämma. Hvarest en representation fattas, är det hon som förnämligast fordrar den. Hvarest den finnes, söker hon inom densamma en försäkrad inflytelse och assimilerar med sig det hela. I Frankrike herskar hon sedan Julirevolutionen; i England är hon, sedan reformbillen, en erkänd makt. Det är *hennes* vigt som i Europa bibehåller *freden*. Ty alla hennes intressen äro fredliga. Hon känner i kriget sin fiende; och i de ännu på krig bygda stater har hon ock fått minsta ingång. Likväl befinner hon sig i allmänhet uti ett svårt läge. I kriget fruktar hon sin *yttre*, i freden fostrar hon sin *inre* fiende; ty kapitalets allt mer befästade suveränitet öfver arbetaren kastar denne allt mer tillbaka ibland den fruktansvärdt växande massan af proletärer. Om denna knut i den europeiska civilisationens historia skall komma att *afhuggas* med svärdet, och kulturen vandra andra vägar, eller om Europa skall kunna *lösa* den, är dess vigtigaste till framtiden stälda fråga. Det senare synes endast på *ett* sätt möjligt — genom en ny, på en gång i höjd och djup *mer omfattande* samhällsbildning. En sådan har en gång varit på väg, men blifvit tillbakaträngd.

Vi ha anländt till en station i vår framställning, der erfarenheten synes rakt motsäga det påstående, från hvilket vi utgingo, att nämligen inre, andliga orsaker varit och äro i vår tids hvälfningar förnämligast verksamma. Vi ha utgått från ett påstådt *ideernas*, vi ha kommit till ett verkligt de *materiela intressenas* herravälde. Ja, sjelfva den nya *ideologien* materialiserar sig allt mera. Men det är ej om denna som jag här har att tala. Deremot må det vara oss tillåtet att sätta erfarenhet mot erfarenhet och deraf draga våra slutsatser.

Det var med och genom *Napoleon* som franska revolutionens resultat först antogo form och gestalt. *Två* oerhörda maktens medel föllo honom i händerna: det ena en *centralisation* af densamma, långt öfver allt hvad den forna monarkien ens kunnat ana; det andra *konskriptionen*, men grundad på *hvarje* medborgares lagligen erkända pligt att bära vapen för äderneslandet. Det ena var hans *civila*, det andra blef hans

militäriska styrka. Vi måste särskildt betrakta dessa moment, så mycket mer som de sammanhängde och sjelfva blott voro uttryck af en *tredje* kraft, som uppbar både Napoleon och hans välde.

Centralisationen var ett uttryck af *statsenheten*, hvilken den gamla konungamakten redan hade gifvit åt samhället. Men denna enhet blef under dess vård ett slags mysterium, af hvars egentliga hemligheter endast de högre, tronen omgifvande stånden och konungamaktens egna förnämsta organ i den militära och civila *tjenstestaten* voro vetande deltagare. Hopen lydde blindt. Dess samfundsanda kunde endast omedelbart yttra sig inom lemningarna af de gamla korporationerna, eller inom häfden af de provinsiela eller patrimoniela jurisdiktionerna. Revolutionens storm bortsvepte allt sådant. Den fria konkurrensen inträdde med frågan om menniskans rättigheter i samhället. Den frigjorda samfundsandan upplågade och fann ej andra gränser än *staten*. — Det var då som statsenheten ej mera endast kunde representeras af den gamla konungamakten. Den måste representeras af *folket*. — Men *huru?*

De nyare Frankrikes särskilda konstitutioner ha på olika sätt sökt att lösa denna fråga; och man ser i alla dessa försök på en gång en viss följd och en viss stridighet, allt efter som de vid frågans lösning utgå från *personligheten* sjelf eller från *egendomen*. Den första konstituerande nationalförsamlingen, under det den i synnerhet fäste sig vid den ena, ville likväl ej utesluta den andra. Efter att ha stält deklarationen af *menniskans* rättigheter i spetsen för 1791 års konstitution, öfvergår den till begreppet om *medborgare* och bestämmer, hvilken vore att anse såsom *aktiv* medborgare. Från denna klass uteslutes tjenstehjonet samt hvar och en som ej betalar en direkt skatt (åtminstone jämlik med värdet af tre dagsverken); den föreskrifver tillika det *indirekta* valsättet genom i primärförsamlingarna utsedda elektorer. Den första republikanska konstitutionen af år 1793 förkastade alla dessa distinktioner. Den var det råa försöket att låta hela folket omedelbart utöfva regeringsmakten; hvarför ock denna konstitution redan suspenderades i sin födslotimme, och makten öfvergick till en demagogisk diktatur med terrorismen såsom regeringsmedel. Konstitutionen af år 1795, med sin direktorialregering, återkommer ej blott till de genom den första antydda distinktionerna, utan tillägger nya. Den bestämmer betydelsen af *citoyen actif;* den återupptager det indirekta valsättet genom införande af dubbla valkollegier; den stadgar en ny distinktion, genom

fordran af en viss högre förmögenhet för att kunna väljas till elektor. Konstitutionen af år 1799, med konsularregeringen, låter åter afseendet på *förmögenheten* helt och hållet falla, men antager en trefaldigt graderad skala af personligt och medborgerligt *förtroende*, i följd hvaraf *kommunens* valmän bestämma *departementets*, och dessa åter dem som äro värdiga *nationens* förtroende. Man ser en närmare bestämmelse af statsmakterna, en konservativ, på lifstid nämd senat, en lagstiftande kår o. s. v., slutligen en regering som innehar hela den verkställande makten och ensam föreslår lagarne. I denna regering inträder den man, på hvilken hela nationens förtroende skulle koncentrera sig, och som derför, ehuru i och genom folket, hos sig centraliserade hela makten. Det var *Napoleons* välde.

Uti ingen af de förändringar, hvilka han sedan underkastade Frankrikes författning, har han vidrört eller antastat denna grund för sin makt, nämligen *förtroendet*, ej till *förmögenheten*, utan till *förmågan*, såsom den nya statens lifsprincip. Det var detta som gjorde honom till *folkets* man. Han har förblifvit det äfven efter sitt fall, och skall förblifva det.

Huru skulle han äfven kunnat vika från denna grundval? Huru tillåta en genom nationen efter viss förmögenhet dragen linie att blifva gränsen för politiska rättigheter? — Han hade på hvarje medborgare helt andra anspråk. Hvar enda var förpligtad till *vapentjenst*. Det var det första och blef det enda vilkoret för *aktiv* medborgerlighet. Hans storhet, hans ära och och makt hade börjat med vapnen. Redan den första republikanska andan hade nödvändigt blifvit *krigisk* under Frankrikes kamp på lif och död emot de gamla makterna. Denna anda fann, undan den demagogiska diktaturens tyranni, sin enda fristad i armeerna; den bibehöll sig der länge och slocknade aldrig fullkomligt, äfven under den imperatoriska diktaturen. Man kan ej läsa historien om dessa fälttåg utan att igenkänna de romerska legionernas anda, sådan den fortlefde länge efter republikens fall.

För sitt militäriska våld på egendomen föll likväl slutligen Napoleon. *Restaurationen*, med sin transaktion mellan det nya och gamla, följde. Medelklassen, hvars utbildning äfven under de stora krigen fortgått, satte sig nu efter freden, bevakade sina rättigheter och blef i *chartan* skild från folket genom bestämmandet af en temligen hög valcensus. Denna skilnad emellan *medelklass* och *folk*, emellan de politiskt berättigade och oberättigade, har allt sedan förblifvit, men först efter Juli-revolutionen (ehuru denna nedsatte valcensus) brutit

ut i *opposition* emellan bägge. Under restaurationen märktes denna ännu föga. Den gamla konungamakten, då den intågade åtföljd af de gamla privilegierade ståndens alla anspråk, hvilka den först ej *kunde* och sedan ej *ville* återhålla, slutade med att mot sig förena både medelklass och folk. Det är först sedan den förra till sin egen fördel vände Julirevolutionen, först sedan den nya dynastien på medelklassen erkändt stöder sin makt, som en erkänd söndring emellan medelklassen och folket äfven har uppstått[4].

Är då Napoleons epok utan spår försvunnen för det europeiska samhällets inre utveckling? Långt derifrån. — Allt hvad i denna utveckling ännu går *utöfver* det på medelklassens politiska makt grundade samhället, alla de högre och djupare krafter, som i detta hänvisa på en ännu mer omfattande framtida samhällsformation, allt detta känner sitt sammanhang med honom och hans dagar och har äfven efter honom utbildat sig i känbara gestalter. Vi vilje i synnerhet fästa uppmärksamheten vid tvänne af dessa: *nationaliteternas* och de *religiösa motivens* nya politiska vigt och betydelse.

Den första konkreta gestalt, som den på det politiska gebitet inträdande, i början abstrakta personlighetsprincipen har antagit, är *nationaliteten.* Den är i denna betydelse mera än en blott känsla och vana, den är tillika insigt af det öppnade och frigjorda sammanhanget emellan den enskilde och staten, af *alla* medborgares betydenhet i afseende på det allmänna bästa, af *allas* berättigande och förpligtelse att dertill bidraga och deri deltaga. Denna insigt hvilar på den nya utvidgningen af de politiska rättigheterna. Den är inträdet af den nya statsenheten hos *folket.* — Med ett förhöjdt nationalmedvetande utgick Frankrike ur revolutionens första stormar. Det hvilade deri först på sig sjelft, efter att ha återkommit från den propagandistiska yrseln att med den nya friheten och jämlikheten lyckliggöra hela menskligheten. Det kände sig såsom den *stora nationen,* det ville snart säga, den *herskande.* Napoleon gjorde anspråket till verklighet, under det han tillika förde grundsatsen af likhet inför lagen och all medborgerlig utmärkelses beroende af förtjensten lika långt som sitt välde. Detta skulle erfara sin gräns och snart sitt fall genom den motsägelse, hvari det invecklat sig. Han utvidgade de politiska

[4] En intressant utredning af förhållandet emellan *bourgeoisie* och *peuple* finner man hos *Stein,* Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs. Ein Beytrag zur Zeitgeschichte. Leipzig 1842.

menskligheten mer än en gång har upprättat sig», sade Goethe, som ej var ansedd för ortodox och af mången knappt för kristen. »Evangelium — så yttrade sig Napoleon på S:t Helena — besitter en hemlig kraft, någonting obeskrifligen mäktigt, en värma, som verkar på förståndet och hänför hjertat. Man känner dervid detsamma som vid himmelens betraktande. Det är ingen bok, det är ett lefvande väsende med en kraft, hvilken eröfrar allt som motsätter sig dess verkan. Det är en alla böckers bok; jag blir ej trött att läsa den, och läser den alla dagar med lika njutning. Ingenstädes finner man denna följd af sköna tankar, af sköna, sedliga grundsatser, som defilera såsom de himmelska härskarornas bataljoner och väcka i själen samma känsla som anblicken af den under en skön sommarnatt i hela sin oändlighet strålande himmelen ingifver. Vi läsningen blir man ej blott intagen, utan öfverväldigad; och aldrig löper själen fara att förirra sig med denna bok. Har det trogna evangelium en gång bemäktigat sig vår själ, så älskar det oss. Gud är vår vän, vår fader, i sanning vår Gud. En moder har ej ömmare vård om det barn hon föder vid sitt bröst» [5].

Hvad vi här framstält hänvisar på de inre, de andliga krafter, som sätta vår tid i rörelse och snart skola beherska den. Deras verkan är och blir ett allt innerligare uttryck af denna *kollektiva personlighet*, som slutligen är själen i all samhällsförening, och som utvecklar sig i alldeles samma mån som erkännandet af den *individuela personlighetens* rättigheter. Sådan är *personlighetsprincipens verkliga makt*. Liksom fordom ståndsprincipen, har han haft sin *krigiska* utveckling, går sin *religiösa* till mötes och skall efter dessa genomgångna skiften äfven fullständigt utbilda sin *politiska* karakter. Den, som har ögat på denna utveckling, har ej brådtom. Han kan vänta.

Ännu en betraktelse återstår. I hvad förhållande står vårt *fäderneslan*d till den nya tidens samhällsbildning? — Detta förhållande är eget.

Den enda enhet, hvaraf den forna ståndsförfattningen var mäktig, var en *aristokratisk*, nämligen egentligen en sådan för hvarje stånd särskildt, således en adlig, en presterlig, en borgerlig, och derför på det hela en sins emellan stridig aristokrati. Denna stridighet är upphof till *ståndsprivilegierna*. Hvar och en, som känner dessas historia, vet att de från början mest voro konungamakten aftvungna och att de tillika både voro och an-

[5] Sentimens de Napoléon sur la divinité du Jésus-Christ. Pensées recueillies à S:te Hélène par M:r le Comte de Montholon.

protestera samtliga mot regeringarnas suveränitet i saker som röra tron. Dessa må förklara sig än så religiöst och kristligt: man tror dem ej, så snart de vilja lägga band på öfvertygelsen; och *mot allt bruk af religionen såsom politiskt medel har tiden den afgjordaste motvilja. Heliga allianser* blifva *oheliga* i denna synpunkt. *Unioner,* politiskt verkstälda emellan närbeslägtade bekännelser, framkalla plötsligen det länge slocknade medvetandet af gamla skiljaktigheter, i samma ögonblick som den verldsliga makten vill knyta förbindelsen och på den lägga sin hand.

I flera afseenden är denna nya kyrkliga tendens *reaktionär.* — Den delar detta öde med den nya *nationala* tendensen, som t. ex. med sig fört äfven upplifvandet af det gamla prohibitivsystemet för näringar och handel; hvilket man behagar kalla för *nationalt.* Med konfessionernas nya lifaktighet upplefver deras gamla otålsamhet. De strida sins emellan, de strida med staten, de ryckas med den om både det andliga och verldsliga läroembetet. Katolicismen i synnerhet gör kyrkans anspråk gällande på ett sätt, som påminner om hierarkiens forna. Men hierarkien har sjelf förlorat sin forna grund, och den nya religiösa protesten mot statens kyrkliga suveränitet vänder sig, inom katolicismen, lika emot påfvens egen. Å andra sidan har det reaktionära momentet i denna rörelse sin motvigt i den forna religiösa indifferentismens öfvergång till en erkänd flendtlighet mot kristendomen, ja mot all religion, hvilken har bemäktigat sig många sinnen. Och det blir utan tvifvel ur *skärselden af denna förnekelse,* som religionens nya kraft kommer att framgå och statens nya förhållande till kyrkan äfven derigenom att bestämma sig. *Staten* med dess rättigheter må man i abstrakt mening upphöja ända till afguderi. Derutinnan är den af verkligen gudomlig art, att den står i förbindelse med mensklighetens *alla* samhällsbildande krafter och derför äfven är underkastad deras inflytelse. Staten, den menskliga frihetens lagliga uttryck, kan ej frigöra sig från denna frihets högsta och innersta lag, att sjelf vara *en meddelad sjelfständighet,* som måste söka sin förklaring ej blott nedom sig i det timliga, eller inom sig i det menskliga, utan äfven uppöfver sig i det gudomliga och i det menskliga väsendets sammanhang dermed. Det är detta sammanhang som kristendomen renast framställer. Derför är den odödlig; derför är den ej en blott *lära,* utan en *gudomlig kraft.* »Kristendomen är ett mäktigt väsende, vid hvilket

menskligheten mer än en gång har upprättat sig», sade Goethe, som ej var ansedd för ortodox och af mången knappt för kristen. »Evangelium — så yttrade sig Napoleon på S:t Helena — besitter en hemlig kraft, någonting obeskrifligen mäktigt, en värma, som verkar på förståndet och hänför hjertat. Man känner dervid detsamma som vid himmelens betraktande. Det är ingen bok, det är ett lefvande väsende med en kraft, hvilken eröfrar allt som motsätter sig dess verkan. Det är en alla böckers bok; jag blir ej trött att läsa den, och läser den alla dagar med lika njutning. Ingenstädes finner man denna följd af sköna tankar, af sköna, sedliga grundsatser, som defilera såsom de himmelska härskarornas bataljoner och väcka i själen samma känsla som anblicken af den under en skön sommarnatt i hela sin oändlighet strålande himmelen ingifver. Vi läsningen blir man ej blott intagen, utan öfverväldigad; och aldrig löper själen fara att förirra sig med denna bok. Har det trogna evangelium en gång bemäktigat sig vår själ, så älskar det oss. Gud är vår vän, vår fader, i sanning vår Gud. En moder har ej ömmare vård om det barn hon föder vid sitt bröst»[5].

Hvad vi här framstält hänvisar på de inre, de andliga krafter, som sätta vår tid i rörelse och snart skola beherska den. Deras verkan är och blir ett allt innerligare uttryck af denna *kollektiva personlighet*, som slutligen är själen i all samhällsförening, och som utvecklar sig i alldeles samma mån som erkännandet af den *individuela personlighetens* rättigheter. Sådan är *personlighetsprincipens verkliga makt*. Liksom fordom ståndsprincipen, har han haft sin *krigiska* utveckling, går sin *religiösa* till mötes och skall efter dessa genomgångna skiften äfven fullständigt utbilda sin *politiska* karakter. Den, som har ögat på denna utveckling, har ej brådtom. Han kan vänta.

Ännu en betraktelse återstår. I hvad förhållande står vårt *fäderneslan*d till den nya tidens samhällsbildning? — Detta förhållande är eget.

Den enda enhet, hvaraf den forna ståndsförfattningen var mäktig, var en *aristokratisk*, nämligen egentligen en sådan för hvarje stånd särskildt, således en adlig, en presterlig, en borgerlig, och derför på det hela en sins emellan stridig aristokrati. Denna stridighet är upphof till *ståndsprivilegierna*. Hvar och en, som känner dessas historia, vet att de från början mest voro konungamakten aftvungna och att de tillika både voro och an-

[5] Sentimens de Napoléon sur la divinité du Jésus-Christ. Pensées recueillies à S:te Hélène par M:r le Comte de Montholon.

sågos vara en enskild transaktion emellan konungen och ståndet, hvarvid privilegiernas öfverensstämmelse med statens bästa och allas rätt ingalunda kom i fråga. Det var ett förhållande af makt till makt, som ändrades efter maktens olika fördelning. Emellertid innebar redan detta behof af ett *kungligt privilegium* å ståndens sida en känsla af beroende, liksom privilegiets meddelande var ett *jus majestaticum*. Detta jus majestaticum kom väl ofta med sig sjelft i strid derigenom, att det åt ett stånd försäkrat rättigheter, som för ett annat voro allt för skadliga, hvilket derför, om fara var för hand, afhjelptes med mot-privilegier. Men i allt detta visade sig likväl aningen och fordran af ett *högre statssammanhang*, än det som lefde i stånden. Det är *detta* som blifvit representeradt af *konungarne:* med *dess* rätt hafva de grundat sitt välde; hvarje steg af deras makt har varit ett försvagande af ståndsmakten; tills slutligen, nyss före den stora hvälfning, som i våra dagar kastat statssammanhanget inåt, ständernas makt var blifven en antiqvitet, som endast i traditioner och formaliteter fans qvar. Undantag finnas från detta allmänna europeiska förhållande; men de äro mer skenbara än verkliga och äfven sins emellan olika. — Vi vilje nämna *Tyskland* — *England* — *Sverige*. I Tyskland, der illusionen af det gamla kejsaredömet hindrade konungamaktens utbildning, gjorde sig denna senare makt väg på ett annat sätt och under ständernas egen mantel. Man har här fått se *suveräna ständer*, men representerade af *riksfurstarne*, som tillvällat sig ständernas forna makt, sedan de hvar för sig inom sina territorier brutit den; hvarefter de äfven till namnet afkastade det forna beroendet af rikets öfverhufvud. I England insåg aristokratien tidigt nog sina *gemensamma* intressen, för att förena sig. Den adliga med den presterliga kände tillika gemensamt behofvet ej blott af ett erkännande uppifrån, utan äfven af ett stöd nedifrån. Det engelska *öfverhuset* kan sägas hafva bygt åt sig sjelft ett demokratiskt underlag i *underhuset;* hvilket sistnämda, så länge det förblef under *aristokratiens* tygel, gjorde denna till en så stark mellanmakt mellan kronan och folket, att den i sjelfva verket, med tillhjelp af några konstitutionela fiktioner, blef regerande. Huru detta förhållande i de sista tiderna ändrat sig, är bekant. — I Sverige har författningens ursprungligen demokratiska underlag ej först blifvit förstördt och sedan tillbygdt af aristokratien. Det är och har förblifvit den oförstörliga grund, hvarur författningen uppväxt. Våra stånd äro alla ur den gamla svenska, ännu i svenska bondeståndet outplånade

odalfriheten upprunna. Om vår författning gäller derför i fullt mått de ord jag om den en gång yttrat: »Sammanhang med den moderliga jorden måste hvarje växt ha, för att ej dö bort: — utan detta sammanhang hjelper honom ej himmelens dagg eller solens stråle. Toppen skall ej inbilla sig, att han är ett träd för sig, om han ock sitter så högt, att han ej ser sin rot. Stiger ej den närande saften der nedifrån till honom, så ser honom morgondagen förtorkad» [6]. — Våldsamma stormar hafva pröfvat, hindrat, böjt den svenska författningens naturliga växt. Sitt behof af förening, för att herska, har också hos oss aristokratien fordom känt. Den svenska förente sig med Danmarks och Norges, för att i *Kalmare-unionen* upprätthålla en förening mellan hela det skandinaviska Norden, hvaraf folket den tiden blott lärde känna olägenheterna. Ur unionens band bröt sig Sverige ut med pånyttfödd nationalkänsla, och på det då befästade, sedermera oupplösta och oupplösliga förbundet emellan svensk folkmakt och svensk konungamakt grundades den svenska staten. Eröfringsperioden med sina verkningar upphöjde först och nedslog sedan, då inre missförhållande hotade både rikets och frihetens bestånd, adelsväldet i Sverige. Suveräniteten, af Karl XI med ofrälse ståndens och den yngre adelns biträde införd, begagnades af Karl XII med det krigiska öfvermod, att både konungens och Sveriges makt störtade tillsammans. Men att *svenska ständerna* ur dessa ruiner kunde framstå, sjelfva under en namnkonung regerande, derför hade den gamla och nya aristokrati, hvars seger detta var, ej att tacka sig sjelf, utan traditionen derom, att *svenska folket* i våra stånd genom bondeståndets närvaro var fullt representeradt, ehuru detta uteslöts från all verklig inflytelse på allmänna angelägenheter. Aristokratien i detta nya läge kände likväl sjelf sin förändrade ställning, då den hädanefter ej uppträdde såsom *stånd*, utan såsom *parti*. Partiväldet måste gifva vika för ett återställdt monarkiskt; och detta åter, förlorande sig i enväldets förblindelse, efterföljdes af den genom konungamakt, ståndsmakt, medelklassens stigande inflytelse och folkets stegrade nationalmedvetande tempererade författning, som är vår närvarande. Alla den nya tidens samhällselement äro i den på ett eget sätt så blandade med de gamla traditionela, att deras arbete mot hvarandra och med hvarandra till ett *nytt* uttryck af det hela här måste blifva långsammare än annorstädes. Den kungliga suveräniteten har

[6] Tal i anledning af H. K. H. kronprinsens antagande af högsta styrelsen öfver Upsala akademi 1818. (Se Bd 7. af denna uppl.)

blifvit omöjlig. Medelklassen, allt mer på regeringsformen inympad genom gjorda stånds-koncessioner, kan ej här allmänneligen tillämpa sitt stora politiska medel af en blott på förmögenhet grundad valcensus, emedan vår gamla författning deruti står *öfver* denna, att hvarje valcensus här skulle inskränka politiska rättigheter, hvaraf redan pluraliteten af folket äro i besittning. För en på personlighetsprincipen grundad representation, som här fordrade en konseqventare genomföring än någonstädes, äro öfvertygelserna ej mogna, under det söndringen mellan de *besutnes* och de *obesutnes* intressen äfven här hänvisar på tidens gemensamma samhällssjukdom. I vår efter stånd delade representation har man derför, i anledning af det nya representationsförslaget, senast äfven sett den gamla *ståndsprincipen* upplifvas. Men äfven denna reaktion — liksom alla de reaktioner, hvilka i Europa åtföljt *medelklassens* stadgade makt eller häftat sig vid de återväckta *nationala* intressena, de nyfödda *religiösa* behofven, — äfven *denna* reaktion, säger jag, lider deraf att ha stält sig på en i sjelfva verket *fortskridande* samhällsprincip. Ty en sådan är äfven ståndsprincipen. Den är i våra dagar förvandlad. Den har återgått i det allmänna medborgerliga lifvet, och den kan endast derur åter utgå i en friare, renare gestalt. Det finnes ingen försvarare af de gamla ståndsprivilegierna, som ej har ett hemligt medvetande deraf, och som ej måste strida mot sig sjelf, under det han kämpar för dessa.

Här slutar jag denna inledande betraktelse. Jag har fritt uttalat öfvertygelser, af hvilka jag djupt är genomträngd. Jag lemnar deras milda bedömande åt den *tro*, den *kärlek*, det *hopp*, som försonande verka i allt menskligt, och på hvilka äfven jag lefver. — Och hvilket ögonblick kunde väl skönare förbinda dem än just det närvarande? — Jag har lefvat att se sönerna af den furste, till hvilken nu tvänne folk kärleksfullt blicka upp, på hvars hjessa sänka sig Sveriges och Norges, af hans store fader förenade kronor; jag har lefvat att se dem inträda i samma lärosal, der jag fordom såg honom sjelf såsom yngling lyssnande till lärarens ord. Jag har lefvat att se konung OSCARS söner, omhvärfda af den ungdom som växer deras dagar till mötes, helga sig i vetenskapernas tempel till fäderneslandets, till mensklighetens tjenst. — Jag helsar det såsom ett lyckligt tecken för mig, för detta lärosäte, för fäderneslandet, för konung och folk. — En gammal mans välsignelse skadar ej. Så vill ock jag nedkalla himmelens välsignelse

öfver dessa unga furstar, öfver det ynglingaslägte, som omgifver dem, öfver den okända framtid, som hvilar i alla dessa unga bröst. Blifve den lycklig, blifve den ärofull! Blifve den rik på den gudomliga ära, som i *rätt* och *sanning* sig grundar! Blifve den värdig det fädernesland, hvars öden vi nu gå att betrakta!

ANDRA FÖRELÄSNINGEN.

(Den 22 November. I Deras Majestäters konungens och drottningens höga öfvervaro.)

Förgäfves skulle jag bjuda till att skildra de känslor, af hvilka mitt hjerta i detta ögonblick är uppfyldt. Jag ville uttrycka dem med hjertats vältalighet. Men denna, som äfven i sin stumhet kan vara uttrycksfull, är förlägen om orden; och jag får på detta rum ej vara det. Lik mången gammal lärare har jag äfven långt före detta lemnat mitt papper hemma, van att till den ungdom, som omgifver mig, tala samtalets förtroliga språk, och säker att i alla fall ej strängt bedömas. Vida högre fordringar borde i dag göra sig gällande. Och likväl har jag aldrig varit säkrare om att med mildhet dömas. Den, hvars höga närvaro nu hedrar, nu gläder oss alla, har han ej fordom värdigats vara min lärjunge? Har jag ej tidigt lärt honom älska, akta och ära? Minnes jag ej honom i våra lärosalar, sjelf yngling ibland de ynglingar, som med honom vuxit till män och nu med manlig förtröstan se upp till *honom;* under det ett yngre slägte tränger sig kring hans *söner,* på hvilka den ädlaste *moders* blickar med Sveriges kärlek hvilar? — Ett fjerdedels århundrade ligger emellan dessa dagar och denna. Det har mycket förändrat — inom mig, utom mig. Det har ej varit sparsamt på stora offer åt förgängelsen: det har lemnat djupa saknader. — Men tvekade någon om det hopp, som det åt fäderneslandet fostrat och bevarat, må han betrakta den tafla, som här framställer sig för våra blickar, och lära hvarför vi hoppas, hvarför vi förtrösta! — I strålen af detta hopp vill äfven jag aflägga all tvekan och vara vid ett fritt mod, ehuru

jag talar inför min *konung*, och har att tala om svensk *konungamakt*. Ty sådant är mitt ämne.

I det föregående af dessa föreläsningar ha vi försökt att ur dunkla, halfslocknade minnen återkalla bilden af fäderneslandets hedniska forntid. Vi ha ryckt in i det nya ljus, som med kristendomens annalkande öfver Norden uppgick. Det är Sveriges medeltid, som ligger framför oss. Den har räckt längre än man tror; och vi ämna derifrån kasta blicken högre. Men svenska folket har redan under hedentima och medeltid genomgått trenne epoker, hvilkas inflytelser sträckt sig ända till våra dagar.

Hvad som redan i den första kristna tiden möter oss såsom ett arf ur hedendomen, är det *provinsiela* — i särskilda, ehuru sins emellan förbundna stammar delade — *Sverige*. Hvad vår medeltid ur detta utbildade, var det *aristokratiska*, af kyrkan och adeln regerade *Sverige*. Hvad som börjar vår nyare historia, är det *nationela*, omkring sin *konung* förenade och till enighet sträfvande *Sverige*. Dermed arbeta vi än.

Sverige var först en förbundsstat under en gemensam konung. Detta förhållande upplyses bäst af hvad de gamla lagarne stadga om konungavalet. »Nu tarfva land konung välja» — heter det i den år 1296 stadfästade Uplands-lagen — »Då skola tre *folkland* först konung taga: det är *Tiundaland, Attundaland, Fjerdhundraland*[7]. Uplands lagman eger honom till konung döma; dernäst hvar lagman efter annan, Södermäns, Östgötars, Tiohärads[8], Vestgötars, Närikars och Vestmäns. De ega honom till krona och konungadöme förordna, till att öfver landen råda och riket styra, lag styrka och frid hålla. Då är han dömder till Upsala-öde.» (Så kallades, såsom bekant, kronans äldsta egendom i Sverige, egentligen de gods som voro anslagna till underhåll för de nationela, i Upsala firade offren.) — »Nu eger han eriksgata rida; de ega honom följa, gislan sätta och eder svärja; och han eger dem lag gifva och frid svärja. Från Upsala ega de honom följa till Strengjanäs[9]. Der ega Södermän vedertaga och honom med grud[10] och gislan till Svintuna[1] följa. Der skola Östgötar honom med sin gislan möta och följa genom land sitt och så

[7] I allmänhet hvad af ålder kallades *Upland*.
[8] Så kallades sydöstra delen af Småland, som utgjorde en egen lagsaga.
[9] Nu Strengnäs.
[10] Frid, säkerhet.
[1] Nu Krokek, midt på skogen Kolmorden.

till midt på skogen Hohlavedh. Der skola Smålänningar honom möta och följa till Junabäck[2]. Der ega honom Vestgötar möta med grud och gislan och följa till Ramundaboda[3]. Der skola Närikare möta honom och följa genom land sitt till Uppboga bro[4]. Der skola honom Vestmän med grud och frid möta och följa honom till Östensbro[5]. Der skola möta honom Upplänningar och följa till Upsala. — Då är den konung till land och rike lagligen kommen, med Uppsvear och Södermän, Götar och Gutar[6] och alla Smålänningar; då har han ridit rätt eriksgata. Då eger han af ärkebiskopen och lydbiskoparne till kronan vigas i Upsala kyrka. Sedan är han berättigad konung vara och kronan bära. Då eger han Upsala-öde, dulgadråp[7] och danaarf[8]. Då må han sina tjenstemän län gifva. Varder han god konung, då låte Gud honom länge lefva.»

Man ser konungen först väljas af folklanden, men för valets bekräftelse besöka de öfriga landskap, efter emottagen gislan för sin säkerhet, tills han sjelf svurit landskapet frid. Den gamla kungsvägen — eriksgatan — förblifver länge densamma, äfven sedan de i konungavalet deltagande landskap blifvit flera. Ursprungligen var valrätten folkländernas, såsom det synes, i följd af de gamla nationela offrens hufvudsäte i Upsala. Det var denna Upplänningarnes ur hedendomen ärfda företrädesrätt, som efter kristendomens införande föranledde så långvariga strider, hvarvid man ser konungadömet vandra till Götarne, tidigare kristne, och slutligen, efter kristendomens äfven i det öfra Sverige befästade välde, blifva föremål för ett vid hvarje tronledighet emellan tvänne täflande konungaätter utbrytande krig, som först med dem slocknade. I den år 1327 stadfästade Södermanlands-lagen stadgas, att *allt Sveriges råd* skulle med folklanden deltaga i konungavalet. Men redan då Uplands-lagen stadfästades, voro lagmännen intagna i rådet, och hvad i konung Magnus Erikssons för hela riket ämnade landslag af år 1347 stadgas om samtliga lagmännens och full-

[2] Nu Jönköping.
[3] På skogen Tiveden. Här var fordom i katolska tiden ett kloster, liksom på Kolmorden vid Krokek.
[4] Öfver Uppboga ström, äfven kallad Arboga å, vid östliga ändan af skogen Käglan.
[5] Öfver Sagån vid Nyqvarn, gränsen mellan Vestmanland och Upland.
[6] Gotlänningar, ehuru konungens resa ej gick till ön Gotland.
[7] Så kallades det dråp, hvars upphofsman ej kunde upptäckas, och för hvilket böter erlades af häradet.
[8] Arf efter utländsk man, som dog inom riket utan inländska arfvingar.

mäktiges från de särskilda landskapen gemensamma deltagande i valet, finnes redan vid denne konungs utväljande år 1319 vara iakttaget. Nya tillkomna lagmän äro i Södermanlands-lagen Vermlands lagman, samt i landslagen lagmännen öfver Öland samt norra och södra Finland; och man finner der fullständigare uppgifter om konungavalet. Det skedde på *Mora* äng, en mil från Upsala, hvarför äfven sjelfva sammankomsten kallas *Mora ting*. Lagmännen skulle der infinna sig, hvar och en åtföljd af tolf män, »vittra och snälla», valda med alla bofasta mäns samtycke inom lagsagan. Dessa fullmäktiges och lagmannens röst utgjorde landskapets. Uplands lagman röstade först, sedan de öfriga i sin ordning. Derefter svor konungen sin nu i landslagen införda ed »å bok med helgedomar[9] i händer», upplyfte sin hand och lofvade att hålla Gud och sin allmoge allt hvad han svurit och det uti ingen måtto bryta, utan hellre öka det med allt godt och synnerligen med sin konungsliga kärlek. Derefter svuro lagmännen och allmogen (det var ännu namnet på *hela folket*) konungen sin ed; och med denna ed bindes både ung och gammal, ofödd som född, okär som kär, frånvarande såsom närvarande. Det kallades att svärja *vid* eller *uppå Mora sten;* och konungen upphöjdes efter valet på stenen. — Den gamla Mora sten finnes ej mera och söktes redan förgäfves i konung Gustaf I:s tid. — Nu egde konungen, såsom förr är nämdt, rida sin eriksgata, eller, såsom det säges i landslagen, att »rättsyles» (med solen) om sitt land rida, hvarvid, då en allmän landslag nu efterträdt landskapslagarne, fordran på dessas särskilda bekräftelse försvann och konungen i stället under sin färd gaf och emottog den samma, i sjelfva lagen införda ed, som först blifvit ömsesidigt aflagd vid Mora sten. Ehuru i utöfningen inskränkt, först genom de stores, sedan under unionen genom utlänningars makt, fortfor sålunda den svenska förbundsförfattningen lagligen, så länge en svensk valriksdag fans och till Gustaf Vasas dagar.

Ett *annat* Sverige hade långt före detta öfverbygt det gamla provinsiela Sverige, hvars konungadöme vi nyss skildrat: det kyrkliga och adliga, det aristokratiska Sverige. Dess inre historia är ohygglig. Det är ej mera, såsom förr, krig emellan stridande stammar och täflande konungahus. Det är brödrakrig och brodermord som föröda Birger Jarls och Magnus Ladulås' ätt. Ett treårigt barn är slutligen ensamt i tronens

---

[9] Helgonens aflefvor.

granskap öfrigt på brandplatsen af denna förödelse; man helsar det som både Sveriges och Norges konung. — Det var Magnus Eriksson, under sin minderårighet regerad af de store, sedan styrd af sin gemål och af gunstlingar, i krig med sina söner, slutligen från tronen störtad i fängelse och landsflykt. Sjelfsvåldets tidehvarf för de store blir lagstiftningens tidehvarf för folket. I bokstafven visar oss denna lagstiftning den gamla förbundsförfattningen bekräftad; men *öfver* densamma hafva bildat sig tvänne privilegierade stånd, i sina mest betydande medlemmar äfven höjda öfver lagen, i rådslag och handling företrädande folkets ställe. Dermed ha folkets forna strider flyttat sig ett steg högre upp och föras mellan dessa lagstiftare sjelfva. Vi se byggmästarne, sedan de fört huset i höjden, störta hvarandra utför murarne [10].

De gamla provinsiela intressena ha likväl dessa stora ståndsintressen försvagat och kufvat. Aristokratien har förebildat och förarbetat rikets verkliga enhet; ja den har gått ännu längre och försökt att vid sig fästa hela den skandinaviska Nordens. Ifrån Magnus Erikssons minderårighet regerade i sjelfva verket sammansättningar emellan de andlige och verldslige store i åttio år Sverige. För ett ögonblick kufvade af Margareta, som stiftade unionen emellan de tre rikena — en *händelse* som ser ut som en *tanke*, har jag en gång sagt — utsträckte de store den aristokratiska konfederationen snart till dem alla. Det var hemligheten af den för folken främmande Kalmar-unionens så ofta afbrutna, men likväl mer än hundraåriga bestånd: de stores välde under en utländsk namnkonung. Emellanåt tänkte de på att emellan sig stycka Sveriges rike[1].

Det genom farorna på sig sjelft återkastade Sverige ryckte sig löst ur unionens band. Det skedde genom den stora rörelse ibland svenska folket, som bröt sig bana med Engelbrekt, förde fram Sturarne och slutligen satte Gustaf Vasa på svenska tronen. Det var det *nationela* Sveriges födelse och blodiga dop. Och sålunda grundlades den fordran, att *svensk konung* skulle vara *svenska folkets* man.

Kungs-arbetet i svenska historien begynner; ej utan upprepade strider med folkets egna gamla fördomar eller nya förbindelser. Tredubbelt stor och ärofull var denna begynnelse: befrielse af både stat och kyrka och, till bådas skydd, kronans

---

[10] Jfr min *Svenska Folkets Historia*, 1 del. (Bd. 5, sid. 133).

[1] »De ville hafva skift riket i fyra delar, och de skulle hafva varit fyra som riket regera skulle». *Olai Petri krönika.*

införda och samtyckta ärftlighet. Man vet, huru den store stamfaderns verk åter sattes på spel af hans söner. Alla de gamla farorna återvände. I brödrastriden och slutligen i kampen emellan Sigismund och Karl hotar åter Roms andliga välde, väckas åter det gamla provinsiela Sveriges söndringar, lifvas åter det aristokratiska Sveriges utländska unionsplaner. Med oskonsam och blodig hand mötte Karl alla dessa faror. Riket skälfde på branten af undergång. Han befästade åter dess grundvalar och tände det svenska mod, som sedan förde den store Gustaf Adolfs vapen.

Man har svårt — har jag en gång yttrat[2] — att föreställa sig fäderneslandets tillstånd på den tid, då Sverige var stängdt från Öresund och nästan helt och hållet från Nordsjön. Deri ligger en hel fornålder af dunkelhet, svaghet, barbari och afstängning från det öfriga Europa. Med växande kraft efter Gustaf Vasa blef denna inskränkning olidlig. Det är Gustaf Adolf som sprängt den. Det är han som infört oss i den odlade verlden och i dess häfder för alltid inskrifvit svenska namnet. Han har med Sverige kämpat sig till ljuset. Han har kämpat för ljuset med alla vapen, — säkrast med dem, genom hvilka barbariet fredligt besegras. Det är den störste af Sveriges krigiska konungar, som tillika är den verklige stiftaren af Sveriges läroverk, och i synnerhet Upsala universitets odödlige välgörare. Derigenom har han intygat, att hans vapen fördes för den menskliga odlingens heliga sak. Derför har han offrat på dess altare hvad andra skulle offrat på vapnen. Och i hvilken tid! Det finnes intet ädlare hopp än det Gustaf Adolf nedlagt i dessa sina stiftelser. De blefvo ej mindre politiskt än vetenskapligt vigtiga. Ty om Sverige från denna tid framgent så ofta sett män ur hyddan stiga genom kunskaper och förtjenst till rikets högsta värdigheter, så är detta ock Gustaf Adolfs verk.

Mot hvilka svårigheter hade han ej att kämpa! Den konung, som i hjertat af Europa frälsade protestantismens politiska bestånd, måste begynna med att i hjertat af sitt fädernesland med ringa krafter värja sig mot fienden och i Kalmar och Elfsborg ur Danskarnes hand återsöka nycklarne till sitt eget rike. — Man har sedermera förebrått Gustaf Adolf och hans män, att de, med förbigående af Skåne, Halland och Blekinge, kunde söka eröfringar på andra sidan vattnet. Lyckliga vishet, som, ställd utom händelserna, lagstiftar för dem! — Gustaf

---

[2] *Sv. Folkets Hist.* III del. (Bd 6, sid. 68).

Adolf gjorde sin fred med Danmark, ej såsom han *ville*, utan såsom han *kunde:* han stridde ej af eget val, utan af nödvändighet, med Ryssland, med Polen; han öfvergick slutligen till Tyskland i en lifssak för protestantismen och sin egen krona. Men den, som tror, att han hade glömt hvad hans tid hade många skäl att bättre minnas än vi, har sjelf förgätit, att det var från Tyskland, på Jutland och Seland, som Skåne, Halland och Blekinge vunnos, att Gustaf Adolf och Oxenstjerna så hafva tänkt sig denna landvinning som gjorde Sverige till ett helt, och att den plan, som Karl Gustaf utförde, blott var ett arf efter bägge.

Med Gustaf Adolf stiger svenska adeln till höjden af glans och ära. I spetsen för Sveriges här föreställer den också denna här, och *adelns* ed till Gustaf Adolf vid hans kröning svärjes af »Sveriges ridderskap och adel, krigsbefäl och menige krigsfolk». Den krigiska svenska monarkien utbreder sig för vår blick. Den bär, såsom Sveriges här, i början dragen af enkla hårda, krigiska seder, har fattigdomen till vän och fruktar derför ej nöden såsom fiende. Den växer, segrar, riktar sig, förvånar verlden. Allt hvad denna monarki för Gustaf Adolfs örnblick var ämnad att blifva, kan efterverlden nu knappt ana. Örnen föll, träffad i sin fart. Men mot solen hade han stält kosan. Och ehuru kriget hvälfde fram sin blodiga våg i ännu månget år öfver den valplats, der han föll: platsen är helig genom ljusets segrar, och man inandas der mensklighetens frid.

Då betänkte de svenske store att förtjena namnet. Sverige har ej haft Axel Oxenstjernas like i rådet, och i Torstensson framför andra upplefde hans mästares snille i kriget. Mot dem och deras medbröder kan blott en förebråelse rättvisligen göras. De trodde sig äfven framgent kunna grunda Sveriges bestånd och makt på det tillstånd, som de stora krigen i fäderneslandet infört, ehuru förtryckande detta hade blifvit för folket. Så blef kriget, äfven efter freden, en nödvändighet. Kristina vek för denna nödvändighet undan. Hjelten Karl Gustaf underkastade sig den ej ogerna och slutade sin segerbana med fullbordandet af Sveriges nyttigaste, nu ensamt oss qvarblifna eröfringar.

Kristina har af svenska historieskrifvare hårdt blifvit behandlad, och i mångas tanke har hon af ingen Svensk bättre förtjenat. Mig hänger hon vid hjertat; och jag kan ej tänka på henne utan tacksamhet. — *Hon* är bättre än hon synes. Man kan ej säga detsamma om den aristokratiska faktion, ur hvars hand hon i sjelfva verket har ryckt Sveriges spira för

att trycka den i en starkare hand än hennes egen. Hennes lättsinnighet, hennes slöseri, hennes ombytlighet hafva blifvit lika många fläckar på hennes minne. Men hon var en ung, en snillrik, en lidelsefull qvinna, uppväxt på tronens höjd, under skuggan af sin faders lagrar[3]. Och hon hade emot sig en, efter Gustaf Adolfs död å nyo grundlagd, sedermera djupt omkring sig gripande aristokrati, som hotade att uppsluka både tronens och folkets rättigheter. Jag vet hvilka förtjenster denna aristokrati har att åberopa, och hvilken nödvändighet kriget innebar. Hvad jag anklagar den för, är att med öppna ögon hafva följt i rikets hushållning och inre styrelse en plan, som oundvikligen skulle leda till sådana följder, — att äfven för framtiden hafva sökt försäkra detta nödens och våldets verk, — att hårdnackadt hafva motsatt sig alla försök till dessa verkningars hämmande, — för alltid derpå ha velat grunda fäderneslandets författning. Det må tillåtas mig att här åberopa förr sagda ord: »I Sverige lemnade det stora krig, hvari fäderneslandet tagit den ärofullaste del, så djupa inre missförhållanden, att Kristina slutade med att öfverlemna deras lösning åt en annan hand. Dessa missförhållanden voro till en del nödvändiga följder af kriget, om hvilket ej orätt sades: 'att det var oproportioneradt till fäderneslandets krafter'[4]. En dräglig fördelning af bördorna är i sådant fall ej möjlig; men, dräglig eller odräglig, fordrar rättvisan, att den bör vara jämn; och just i de svåraste omständigheterna är det endast den strängaste rättvisa som räddar. Man kan omgå denna nödvändighet med en falsk skonsamhet; men denna hämnar sig. Den utväg förmyndareregeringen tillgrep, att lindra dessa bördor genom föryttrandet af kronans tillhörigheter, då inga främmande subsidier förslogo och man ej vågade öka skatterna, innehöll på en gång en skonsamhet och en orättvisa; mindre i sig sjelf — rikskanslerens sats, att godsen af de privata brukas bättre, har mycket för sig — än genom de vilkor, man fäste vid föryttrandet, och genom den utsträckning, man gaf åt benämningen kronans gods. I förra afseendet fästa vi uppmärksamheten

---

[3] Så säger hon sjelf, och tillägger: »De som tro, att barndomen åtminstone är den tid då sanningen nalkas furstarne, bedraga sig. Man fruktar och smickrar dem ända i vaggan; — alla purpurborna äro uppfödda i lätja, okunnighet och veklighet.» Vie de Christine par elle-même. *Arckenholtz*, Memoires de Christine, III: 49.

[4] Rikskanslerens ord.

dervid, att godsen endast fingo föryttras till adeln[5]. I andra afseendet bör anmärkas, att föryttrandet ej endast omfattade kronans domän, utan kronans räntor af skattebönderna, hvilka sistnämda på detta sätt kommo under adeln. Väl heter det, att endast räntan bortförlänades; men det förhållande, hvari adelsmannen härigenom kom, gaf honom allt för många tillfällen att inskränka och utplåna odalbondens i Sverige urgamla rätt såsom jordegare. Hvarken lock eller pock sparades att bringa den senare under adeln, såsom skatteböndernas upprepade klagomål vid riksdagarne visa. — *Det gälde bondeståndets existens såsom ett fritt stånd i Sverige»*[6].

Att hafva gjort omöjlig fortgången af denna, genom hennes egen obetänksamhet allt för mycket befordrade plan, *det är Kristinas ära.* Hon hade i stora ögonblick ett stort mod och en genomträngande blick. Hon har med lika mycken beslutsamhet afklippt aristokratiens förhoppningar och tillbakavisat de mot henne sjelf riktade anslagen af en lägre, föga mindre hersklysten faktion, som ibland sig äfven räknade betydande personer. Fruktan har hennes sinne ej känt. Men det var folkets önskningar hon gick till mötes, då hon, emot de stores i det yttersta förlängda motstånd, lyckades att fredligt låta förklara Karl Gustaf för tronföljare. Sin hand ville hon ej gifva honom utan sitt hjerta, hvilket han kanske en gång hade egt. Hon nedlade sin krona, för att lefva för vetenskap och konst i gladare luftstreck. Hennes ombyte af religion vill jag hvarken försvara eller ursäkta. Men den, som är bekant med den lika andelösa som hjertlösa karakteren af den tidens svenska ortodoxi, känner sig äfven härutinnan böjd att föredraga ett mildare omdöme framför en ovilkorlig fördömelses utslag.

Pfalziska husets politik var i flera afseenden ny. Man kunde kalla den en sammansättning af Karl IX:s och Gustaf Adolfs, utan den senares milda storhet, men utan den förres blodiga stränghet. I allmänhet var dess synvidd inskränktare; dock ännu stor nog hos Karl Gustaf, som hade utbytt Gustaf Adolfs europeiska politik för en skandinavisk. Med tiden blef politiken i detta hus allt mer personlig. Karl XI:s, Karl XII:s, äfven Ulrika Eleonoras hela politik sammanhängde med vissa

---

[5] Man gick så långt deruti, att, ehuru en stor del gods föryttrades i betalning för äldre fordringar, förmyndareregeringen, i bref till kammarkollegium den 18 Juli 1642, förbjöd ofrälse person att på detta sätt få sin fordran betald, med mindre den förut öfverläts till någon af adeln.

[6] *Sv. Folkets Hist.* III del. (Bd 6, sid. 307).

personliga meningar och intryck, alla af en särdeles outplånlig natur. Familjens inre statskonst var i hjertat anti-aristokratisk. Karl Gustaf, den störste af den, och kanske den ende som kunde förlåta, hade uppväxt omgifven af de svenska stores misstankar. Att hans regering skulle blifva signalen för den år 1650 af de ofrälse stånden, ej utan Kristinas bifall, fordrade reduktionen af kronogodsen, kunde de store förutse, hvarför de ock af alla krafter motsatte sig den pfalziska successionen. Att reduktionen ej verkstäldes sådan den under den ärorike, men kortlifvade Karl Gustaf beslöts, kan man blott beklaga. Den hade blifvit rättvisare, billigare och ej lemnat så djupa, svidande sår. Hjelten af tåget öfver Bält bortrycktes från fäderneslandet midt under krig, som på alla sidor brunno. De freder, som blefvo frukter af hans vapen, kasta ännu en glans på den följande förmyndareregeringen.

Den var den *andra* af detta slag under århundradet. Den *första* hade stadgat i Sverige en aristokrati, som på *sina* intressen ville ombygga rikets författning. Den andra med samma anspråk ville ej släppa, men var för svag att upprätthålla dem.

Traditionerna ur Gustaf Adolfs tidehvarf hafva blifvit en egen makt. De ha på Sveriges historia öfvat det allra största inflytande. Rätt förstådda, äro de ännu det bästa vi ega. Missförstådda och förvända, ha de varit Sveriges olycka.

I hvad förhållande Axel Oxenstjernas i konungens namn författade och införda regeringsform stod till Gustaf Adolfs egna afsigter, är en fråga hvars besvarande har stora svårigheter. Kristina har derom yttrat sig olika[7]. Rikskanslerens egna yttranden hade man önskat sig bestämdare. Att konungen flera år före sin död med honom samtalat i detta ämne, bedt honom derom uppsätta sina tankar och i hufvudsaken gillat[8], utan att likväl uttryckligen bekräfta dem, är det hufvudsakliga

[7] I sitt eget lefverne säger hon, att rikskansleren ordnat allt efter konungens instruktioner, men tillagt mycket af sitt eget. I en konferens vid 1660 års riksdag emellan preste- och borgareständen samt adeln anfördes af de förra ett Kristinas yttrande till *Berndes* (troligen riksrådet Johan Berndes), som för 1634 års regeringsform åberopade Gustaf Adolfs auktoritet: »att konungen kanske aldrig sett ett ord deraf». *Tham,* Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia från medlet af sjuttonde århundradet, I häft. s 82.

[8] »Så vidt *realia* vidkommer», säger kansleren i sitt bref till rådet den 5 December 1632.

af hans yttranden. Kanslerens uppgift[9], att konungen »åt capita för de fem kollegier» velat uppdraga styrelsen under en minderårighet, har ingenting osannolikt. Gustaf Adolf hade, mer än någon af sina företrädare, utbildat den civila och militära tjenstestaten i Sverige, och Sveriges störste civilist, Axel Oxenstjerna, har dervid i synnerhet varit honom behjelplig. Med de store män i fältet och i rådet, som han framkallat, kunde han hoppas att denna stat under en minderårighet skulle bära sig sjelf. Men ett står fast: *Gustaf Adolf har ingenting velat uppoffra af tronens rättigheter.* I regeringsformen tyckes ej heller uttryckligen något sådant ligga. Den utgifver sig för ett förvaltningsreglemente, som för framtiden borde gälla; den synes gå ut på att lemna både konungens makt och ständernas rättigheter oförkränkta. Men den *har* inkräktat på bägge; och redan vid dess första införande hörer man farhågor, att den skulle komma att hålla Sveriges krona under förmynderskap och sätta konungen i ro, såsom dogen i Venedig[10].

Hvad i dess verkan må tillskrifvas omständigheterna, hvad enskilda afsigter, är svårt, är omöjligt att afgöra. Men *bägge* hafva funnits der. Vi ha redan derpå anfört ett bevis i den förordning, som inskränkte förvärfvandet af kronogodsen *till adeln;* ett annat framstår i det envisa motståndet mot allt slags reduktion, ett motstånd, för hvilket rikskansleren, redan då frågan först väcktes, stälde sig i spetsen. Man ser anspråken växa, men jäfvas både af konung och folk. Kristina har ej, Karl Gustaf har ej vid uppstigandet på tronen velat *bekräfta* 1634 års regeringsform. Ofrälse stånden hafva oupphörligt protesterat emot dess yrkade giltighet utöfver minderårigheten. Och ehuru det lyckades rådet och adeln att kullkasta Karl Gustafs testamente och att i den uttryckligen till minderårigheten inskränkta 1660 års regeringsform återkalla så mycket som möjligt af Axel Oxenstjernas; så hafva de likväl *för alltid* måst uppgifva påståendet, att denna regeringsform, under skuggan af Gustaf Adolfs namn, vore att anse för en rikets fundamentallag.

---

9 Uti samma bref.

10 »Verentur quidam fieri posse, ut prout ingenia illorum, qui officiis summis præsunt, ad virtutem aut ambitionem prona fuerint, ita quoque rempublicam cum illis florere aut periclitari posse, atque ita rex ipse, quem curis vacuum sub hoc prætextu cupiunt, potentia quoque solutus, Venetorum instar ducis, ociosus degat.» Schering Rosenhane till kongl. sekreteraren Schmaltz den 3 Aug. 1634. *Memoires de Christine,* III: 187, n. — Man hade den tiden ej liknelsen af en konstitutionel konung under aristokratiens förmynderskap till hands.

Det är den epok som af denna förmyndareregering utmärkes. Hvilket Sverige den lemnade åt Karl XI, det erfor han i det krig, hvari samma regering hade kastat riket, och hvilket i Tyskland med föga heder fördes. Han har aldrig förlåtit den detta. Det var den unge konungens egen ståndaktighet och mod, som åt Sverige nu bibehöll Skåne, Halland och Blekinge. Efter freden vände han sig mot dem, hvilka han ansåg för sina inre fiender. Han krossade dem genom det hårdaste utförande af den så länge beslutade reduktionen, i sig sjelf oundgänglig och grundad på Sveriges lag, men som hade bort blifva ett *billighetens* verk, der så gamla skador skulle botas. Nu handterades den allt för mycket såsom ett hämdens vapen. Dertill bidrog, att den adliga aristokratien inom sig sjelf hade söndérfallit och till en stor del förändrat natur, genom att med sig införlifva både embetsmannaväldet och penninge-aristokratien. Det sista sammanhänger med vår näringslagstiftning, sådan den äfven utgick ur Gustaf Adolfs tidehvarf.

Den frihet, industrien fordrar, vet jag ej någon europeisk statsman som tidigare insett och uttalat än Axel Oxenstjerna. — »Att publike trafiker» — skrifver han till Gustaf Adolf den 30 April 1630 — »som antagas *in usum regis et regni*, sällan äro gagnelige, dömer jag icke allenast af experientien, utan enkannerligen deraf att all trafik fordrar en exact och accurat credit. In *publico statu* händer ofta att man måste taga der det finnes och lägga der det tarfvas; men i trafiken (vill man ej bankrutera) måste löften hållas och underkastas allmän lag. — Compagnier hafver jag väl för detta judicerat nyttige, och håller ännu före, att de utländes dirigerade skulle hafva stor nytta med sig; men compagnier inrikes anrättade äro icke annat än *monopolier*, som minska och contrahera commercierna och landsens och städernas tillväxt.» — Efter konungens död skrifver han i det märkliga memorialet från Frankfurt am Main den 8 Okt. 1633, som på en gång innehåller grunddragen till en fullständig försvars- och finansplan för Sverige: »ändock den införde handelsordinantien hade sina skäl på den tid den gjordes, så är likväl nu klart och ögonskenligt, att handeln är derigenom förminskad, såsom den der alltid älskar frihet; — efter som städerna ej heller deraf växa, att en man, två eller tre, hafva näring allena och sätta köpet, utan till-

växten kommer af folksens myckenhet och sammanlopp ‹ deriveras derifrån på alla stadens ledamöter; hvarför ock s sta delen af embetenas *skrån* och deras stränge *leges*, säı les med de fåfänge omkostnader, borde remitteras. — Man hvad utländske städer och äfven Göteborg vunnit på en marknad för ut- och inländske på en beqvämlig tid om å och ändock några få krämare skola säga deremot, och det ku synas, som den frie handeln skulle försvaga borgerskapets näri så skall likväl den, som saken med förnuft och utan passion aı och skådar det helas välstånd, finna, att våre inhemske varor d genom skola blifva begärlige. — Salt-licenten vore bättre att skaffa, emedan undersåtarne derigenom lida och fiskerierna li neder; stora sjötullen borde tagas ur arrendatorernas l der, och i allmänhet sådane arrenden ju förr dess hellre skaffas. — Med kopparhandeln är ingen bättring att förmı så länge denna handel dirigeras under kronans namn och dess vägnar. Bäst är att kronan sätter sin profit i en ril tull och gifver handeln i undersåtarnes händer».

Det visar sig äfven i detta ämne — har jag en gång sa — att Sveriges ärorika tid var en tid af stora, *lifvande* ide och på samma gång en tid under våldsamt *tvingande* omstänc heter: *ideernas* verksamhet qväfdes; *omständigheternas* myndig förblef — och gälde slutligen för vishet.

Ingen var tillgängligare för fruktbärande sanningar Gustaf Adolf, sjelf en såningsman i alla riktningar, men såningsman från en framilande stridsvagn, hvarför af sådı somt föll på hälleberget och somt bland stenören och so bland törnen. Han *måste* hafva medel för kriget, och när garna fingo rätta sig derefter. Också tog han dem alla unı sin hand, omedelbarligen genom monopolier för kronan, el medelbarligen genom kompanier, arrenden och privilegier, ı i ändamål att tillvägabringa en af omständigheterna fordı *tidigare* vinst än en naturlig tillväxt kunde medgifva. De nödhjelpsmedel kunna räknas till denna regerings mest betı gande åtgärder. De stora embetsmyndigheter, med hvilka kı ungen sig omgaf, måste, då de efter honom ställdes i spets för ett ofullbordadt verk, tillgripa lika medel. Och så h samma tidehvarf, som först uttalade *industriens frihet*, håı grundat och stadgat *prohibitivsystemet* i Sverige.

Det fans knappt någon betydligare vara af alla dem riki

[1] Litteraturbladet, 1 årg. s. 71.

frambragte eller ock utifrån behöfde, som ej under detta tidehvarf blef för längre eller kortare tid, i verkställighet eller åtminstone i förslag, föremål för ett dylikt monopolium eller arrende eller kompani eller privilegium: — ifrån *spanmål, koppar, jern, trävaror, tjära* till *salt* och *tobak* (*bränvinet* höres ej ännu till). Genom *skeppskompanier* och *handelskompanier* af flera slag sökte regeringen bemäktiga sig både den inre och yttre rörelsen, allt såsom medel för kriget; och äfven den lockande vinsten af *kolonier* undgick ej uppmärksamheten. Vi både förvärfvade och borttappade sådana under loppet af vår eröfringsbana. — Under det adeln begagnade sig af regeringens förlägenhet att, dels såsom belöning för gjorda tjenster, dels genom köp, pant och byte, till sig bringa kronans jord och räntor, och en mellanmakt sålunda befäste sig emellan konung och folk, som kunde vända sig mot bägge och har vändt sig mot bägge, förstärktes denna mellanmakt — såsom en här ökas af trossen — genom de nyssnämda inrättningarna och allt hvad de af sig alstrade. Allt hvad genom förmögenhet ärfde eller förvärfde inflytelse slöt sig såsom långifvare, förläningsinnehafvare, förpaktare, ledare af riktande företag, till denna mellanmakt, eller blef sjelf en underordnad sådan, och gjorde regeringen ej mindre än undersåten af sig beroende. Detta vanligaste sätt att förvärfva förmögenhet var i sjelfva verket äfven ett krigiskt förvärf, utgående från krigskommissariat, leveranser, försträckningar, tullförvaltning, arrende af allehanda kronans inkomster; hvilket allt, om det lyckades, slutade med att föra spekulanten in i adeln och erbjuder skådespelet af ett fortgående svenska näringarnas nobiliterande. Denna underordnade mellanmakt blef slutligen för den gamla adliga mellanmakten farlig, då konung Karl XI anstälde sin stora fiskaliska aktion. Nya spekulanter voro då genast färdiga att ingå uti enväldets tjenst; och hvad den i sig sjelf lika lagenliga som riksgagneliga reduktionen i utförandet antog obilligt och förhatligt, får man till ej ringa del tillskrifva sådana hjelpare och rådare.

Så bereddes den förändring i rikets författning, som med konung Karl XI inträffade: tillintetgörande af all mellanmakt i riket, — först rådets, så adelns, slutligen ständernas egen; konungen suveränt herskande genom den honom endast undergifna *militära* och *civila tjenstestaten*, hvartill kom den af Karl XI äfven först ordnade *ecklesiastika;* af hvilka den sistnämda ej var enväldets minst nitiska försvarare och först pre-

dikade det. För öfrigt skedde revolutionen i ständernas eget namn, med tillhjelp af den yngre adeln och de ofrälse stånden. Konungamakten har i hela detta verk begynt med att skjuta ständerna framför sig och slutat med att stiga framom dem. Så grundades *enväldet.* Att göra Sverige stridsfärdigt och kronan enväldig samt oberoende af de främmande subsidier, hvilka allt för mycket inverkat på Gustaf Adolfs tidehvarf, blef efter 1680 förnämsta ögnamärket för Karl XI:s sedermera fredliga styrelse.

Karl XII kände sig på en gång sjelfrådande och fullrustad. Sammansvurna grannar utmanade honom. Då drog han åter öfver gamla svenska stridsfält till vidt aflägsna nya, så långt segerns hopp vinkade, och längre, — trotsande först lyckan, sedan olyckan; tills fäderneslandet ej mer hade söner att gifva honom, och, med fallet af Sveriges makt, ur dess ruiner en hand vände sig mot hans lif.

Det är vändningspunkten emellan det *äldre* och det *nyare* Sverige. Karl XII föll på gränsen af bägge. Med det äldre Sverige menar jag Gustavernas och Karlarnes. *Vi* äro det yngres söner och borde betänka huru den gamla lejonhuden oss passar. Men om sig sjelf bör ingen, och minst en Svensk, tänka lågt. *Sjelfbeståndet* och vår plats bland *Europas kulturfolk,* förvärfvad med vårt dyraste blod och sedan försvarad med svenska namn i vetenskapens häfder, som gå längre än våra konungars, äro det arf som vi ännu innehafva. Hvad oss i vårt förändrade läge anstår, det vilje vi höra af den konungs mun, som först uttalat vår politiska betydelse. Svenskarne borde — har den store Gustaf Adolf sagt — *antingen,* sedan de en gång öfverstigit Östersjön, försäkra sig om herraväldet öfver detta haf genom besittning af alla dess kustländer, *eller* ock i vidrigt fall lägga sig inom egna klippor och skär, hålla en stark flotta och lefva i landet sins emellan enige, då ingen skall dem lätteligen kunna antasta.

Det må ock vara en tradition från Gustaf Adolfs tidehvarf, till hvilken det lönar mödan att lyssna!

Allt förändrades nu. Enväldet föll; med det — konungamakten. Valriket återkom; och i stridigheter om successionen hade de partier sin första uppkomst, som sedan länge söndrade nationen. Eröfringarna på andra sidan vattnet gingo till största delen förlorade, och förlust af återstoden bereddes. Sverige återkastades på sig sjelft, och kunde ej finna sig i sig sjelft. Ur dess tröttade händer sjönk det länge bibehållna öfverväldet i

Norden. I stället utropades svenska friheten under skydd af maktegande ständer, som sjelfva hvart tredje år på riksdag skulle regera, men mellan riksdagarne genom ett af ständernas val beroende råd, vid hvars pluralitet konungen var bunden.

Detta regeringssätt är en ganska sammansatt företeelse. En ståndsregering innefattar i sig sjelf en motsägelse, emedan ständerna med sina egna intressen äro *flera*, och en regering ej kan finnas utan *enhet*. Ständernas verkliga makt var dessutom redan hos oss så bruten genom enväldet, att de ur det utgingo med en helt annan betydelse. Den enda de hade qvar måste de hemta från *konungamakten* sjelf, som först privilegierat och sedan underkufvat dem. Derför blef tronen såsom en konstitutionel fiktion qvar; och intet tidehvarf har hos oss varit outtömligare i firandet af konungens *höghet*, under det ingen ville veta af hans *makt*. Hvad man för öfrigt i sjelfva verket ser är *privilegiernas affall från kronan* i alla riktningar. Det är det åt sig sjelft lemnade privilegii- och korporations-väsendet som nu gör sig gällande; det är i friheter på alla håll som friheten går under; och ståndens första omsorg är att befästa sig mot hvarandra genom privilegier. Ulrika Eleonoras underskrift på adelns privilegier år 1719 skedde utan de andra ståndens samtycke och vetskap; hvarför ock dessa protesterade deremot. De upprepade denna protest vid 1720 års riksdag, som derför ändades med osämja och i hast. Vid nästa riksdag, då presteståndet tillfredsställdes med 1723 års privilegier, gaf detta stånd efter. De öfriga läto förmå sig att följa exemplet; dock ej utan en kraftig *reservation* för framtiden. Och det blef slutligen frågan om egna privilegier i allmänhet för *ofrälse stånden*, som sönderbröt regeringssättet och kastade makten i *konungens hand*. Men dessa yttringar af korporationsandan stå ej ensamma. Man återfinner dem öfver allt: i kollegiernas större sjelfständighet; i konsistoriernas försäkrade oafhängighet; i embetsmannakårernas stegrade anspråk, som gingo ut på att i Sverige allt mer förvandla sysslan till egendom och skulle göra befordringsväsendet till detta tidehvarfs stora tvisteämne; i förstärkandet af städernas friheter på landets bekostnad; i nya skråordningar; i privilegierade näringar med riksens ständers bank till förlagsman; i prohibitivsystemet i afseende på handeln. Att i denna mängd af särskilda intressen inbringa någon enhet var omöjligt; men de kunde åtminstone regleras i större massor. Deraf *partiväsendets* nödvändighet, som också i sjelfva verket beherskade

staten. Det är dessa tiders både svaghet och styrka. Det har hindrat statens lifskraft att dö ut; det har utbildat olika åsigter om det allmänna bästa, som alltid skola göra denna tid lärorik; det har utvecklat stora egenskaper, om ej stora karakterer; det har underhållit elden på fosterlandets altare, fast illa vårdat den. Enhet och sammanhang har det ej kunnat gifva åt styrelsen, och hvad det ena partiet uppbygde har merendels det andra nedrifvit. De båda partier, som denna tid delte Sverige, äro ej lätta att karakterisera. De ha vexlat både i afsigter och medel. — Adeln står i spetsen för partirörelsen, dock väsentligen sig sjelf olik, sedan, med den 1719 införda röstningen *per capita,* i sjelfva verket personlighetsprincipen — men den adliga — firat sitt intåg på riddarhuset. Detta blef sedan, nämligen *inom* sig, väsentligen demokratiskt, ehuru ända till partihvälfningen 1738 ett återhåll fans af de gamla slägternas inflytelse, hvilken ännu gjorde rådet till en makt. Derefter kom väldet till riddarhusets majoritet, och bestämdes inom denna af talenternas öfvervigt. Partiväsendet utbildar sig och söker stöd i olika allianssystem, hvarigenom de inhemska partierna af utländskt guld blifva beroende. Stridens skiften öfvergå vi. Utgången är bekant. — Endast på rolernas fördelning i skådespelet må här uppmärksamheten fästas. Den gamla aristokratien hade i sina öfverlefvor blifvit fredlig. Den unga adeln var krigisk, lifvades i detta afseende af det gamla Sveriges minnen, som den ej kunde uppbära, och förstörde sina egna och landets krafter i olyckliga, illa utförda krig, som visa partiväsendets verkningar på fältet. Den gamla, under sin opposition, söker allt mer bundsförvandter i de ofrälse stånden. Den unga, länge i besittning af regeringen, blir deremot sjelf ett stöd för de gamla aristokratiska anspråken; tills bådas gemensamma fruktan för ofrälse ståndens växande fordringar banar konungamakten ny väg.

På konung Gustaf III:s regering har tillträdet till hans efterlemnade papper kastat en fullare dag. Denne snillrike konung är märklig både i sig sjelf och genom den skola till hvilken han hör: en skola som egt mer än en lärjunge bland jordens mäktige; till hvilken den store Fredrik, Katharina II, Josef II kunna räknas, och som i hela Europa, genom den oförtäckta teorien och praktiken af den *upplysta despotismen,* först har kastat upplysningen in ibland folket. Det var representationen på tronerna af det *adertonde seklets filosofi,* i synnerhet sådan den från Frankrike utgick. — Denna filosofi, helt och hållet bygd på det sinliga, hade med skenbar klarhet uppfattat natur

och menskligbet under de för båda gemensamma *yttre* lagarne och kände sig derigenom upphöjd öfver förra tiders fördomar, hvilka skulle vika för den nya upplysningen. Att denna kunde blifva en eld i menniskors sinnen, fruktade i början ej denna filosofi. Den hade ju abstraherat från allt *inre*. Att *detta* skulle råka i brand under dess händer, blef sedermera en öfverraskning. Länge lefde den derför i hög säkerhet; och dess ord utgick till konungarne på jorden, att liksom ljuset strömmar från solen, så skulle ock från dem utgå den nya upplysningens strålar, och de sjelfva herska såsom menskligbetens lyckliggörare. Det var en vidsträckt fullmakt, som blef olika tolkad efter olikheten af karakterer och omständigheter, men i allt fall lemnade ett stort spelrum åt makten i afseende på det gamla, historiska samhällets inrättningar och seder; och detta spelrum begagnades ej blott af monarkerna, utan äfven af de tronen närmast stående högre klasserna, som i njutningen af den nya fördomsfriheten kände sig dubbelt upphöjda öfver hopen.

Om hela detta tänkesätt saknade inre medelpunkt och kärna, så gäller detta på ett eget sätt om Gustaf III och den politiska verld, i hvilken han var uppfödd. Hela vår partitid saknade en sådan medelpunkt, var utan nationel, utan religiös, utan politisk hållning. Det nya Sverige hade ännu hvarken förlikat sig med sig sjelft eller med det gamlas minnen. Partirörelserna skedde på ytan och buro, utan undantag, karakteren af intrig. För pluraliteten af nationen förblefvo de främmande, utom genom de olyckor, de af sig födde, och de utbrott af blind förbittring, hvilka dessa någon gång hos folket framkallade. Ännu vid 1756 års riksdag yttrades i sekreta utskottet farhåga att låta allmogen *veta*, »det konungen allenast dependerar af pluraliteten i rådet». I riksdags- och partipolitiken figurerade bondeståndet blott till namnet, och af dess medlemmar insläpptes inom förlåten ej flera, än som ansågs nödigt för ledningen af de öfriga. Det var en tid af *politiska illusioner*. Och med *sådana* har ock Gustaf III lekt under hela sin regering — redan hans förmenta återställande af Gustaf Adolfs regeringsform var en sådan; — tills han emot sig väpnade allt för verkliga, både nya och gamla, politiska passioner — och för dem föll ett blodigt offer. Sitt fäderneslands sjelfständighet och ära har han uppriktigt älskat och derför ej heller fruktat efterverldens dom.

Emellertid hade franska revolutionen utbrutit. Gustaf III:s son tillskref dess läror sin faders öde och kastade på dessa

och allt hvad dermed sammanhängde ett så djupt hat, att han deråt uppoffrade sitt rikes välfärd, sin kronas bestånd och lyckan af en eljest genom den enskilde mannens dygder utmärkt lefnad.

Det är en förvånande händelsernas gång, att ett revolutionens barn, men en af de störste bland dess söner, som utan fläck genomgått alla dess skiften, som, utan att hafva varit verktyg för något parti, stigit till ärorikt befäl af dess härar och till höga medborgerliga förtroenden, skulle, sedan Napoleons makt hotade alla nationers sjelfständighet, af svenska folket kallas till den tron, på hvilken KARL JOHAN förenat Sveriges och Norges kronor och för Skandinaviens öden öppnat en ny bana. — Denna kallelse utgick i det vigtigaste ögonblick. Det gälde vår plats ibland folken. Nästan på fäderneslandets ruiner hade 1809 års ständer sammanträdt, för första gången på länge med känslan deraf att de representerade *ett* folk. Den författning, de midt under farorna hade gifvit Sverige, bar, med de bibehållna grunddragen af det gamla, spåren af denna anda. Vårt öde var ovisst; döden, som bortryckte den först valde ädle tronföljaren från en åldrig konungs sida, gjorde det ännu ovissare. Det var *då* som det visade sig, att farans stund närmar folken och hjeltarne till hvarandra. Så knöts det band, som åt en ny konungaätt försäkrade tronen. Det äldsta begreppet om konungadömet hade åter blifvit det nya.

1809 års regeringsform var städ på framtidens utveckling. Denna utveckling med alla den nya tidens fordringar gör sig gällande. Dess fordringar stå för dörren. — Vi äro dermed midt i det närvarande och kunna ej undgå att fatta dessa fordringar i sigte. — De föra framför sig *menniskorätt* och hafva dermed skakat verlden. Emellertid tyckes det närvarande för dem draga sig tillbaka, och hela tiden vara stadd på en *återgång*. — Är denna skenbar eller verklig?

Vi kunne derpå blott svara: *en* återgång är under alla omständigheter lofvärd och tillbörlig: — det är *återgången till sig sjelf*. En sådan återgång är, der den rätt sker, vilkoret för all framgång. Det gäller för folken, såsom för den enskilde. Tecknen till en sådan återgång äro, om ock varnande, likväl ibland de hoppfulla. Och *sådana* tidens tecken gifvas.

Jag har redan fästat uppmärksamheten på tvänne. Det första är tecknet af den *nationela* återgången. Folken begynna öfver allt känna sig såsom nationer, mer än förr. De dragas

och bestämmas af nationela sympatier eller antipatier, efter slägtskaper, seder, språk, literaturer, gemensamma minnen, behof och hopp. De allt mer framträdande företeelserna af detta slag kunna ej undgå betraktarens ögon. Men detta är endast en sida, den yttre, af saken; den inre är vigtigare. Folken begynna känna sina inre angelägenheter såsom sina egna och vilja deri hafva en röst. Med eller utan folkets deltagande i representation och lagstiftning gör denna röst sig gällande, och ingen regent kan för den tillsluta sitt öra. Men verkar denna röst äfven der den saknar lagliga organ, huru mycket mer der sådana redan finnas! Framstår denna allmänna anda äfven trots bristen på konstitutionela former, huru mycket mer der sådana former redan finnas! Alla representationer erfara detta inflytande, alla utan undantag, de må vara huru som helst beskaffade. De söka fåfängt att tillsluta sig derför, eller att förhindra de beståndsdelar i dem, som mest med folket stå i beröring och närmast från det utgå, att vinna en allt större vigt. Det är vår tids fortgående representationsförändring, som hvarken behöfver afslås eller bifallas, emedan den gör sig sjelf. Visa regeringar söka att leda den, i stället för att förneka den.

Hos oss har af ålder pluraliteten af folket aldrig varit utesluten från deltagande i representationen. Det är en grundtanke i vår historia, ofta i sitt uttryck hämmad, men aldrig saknande verklighet. Den deri uttalade *aktningen för hvars mans rätt* är också den grund, hvarpå det hela vår historia genomgående sammanhanget emellan *Sveriges konung* och *Sveriges folk* hvilar. Den del af vår representation, som närmast utgår från pluraliteten af folket, har äfven hos oss i senaste tider märkbart vunnit i betydenhet. Den kommer utan tvifvel att allt mer vinna en sådan och att till sig draga och slutligen med sig förena de öfriga.

Det andra tecknet är den *religiösa* återgången, det omisskänliga uttrycket af de nylifvade religiösa behofven, om det ock ibland förvillelser och förnekelser ännu för mången skulle synas tvetydigt. Vi vilje hoppas på detta tecken. — Jag har uttalat min öfvertygelse, att det väsentliga af all religion, och i synnerhet af kristendomen, är tron på en menniskan till mötes kommande gudomlig hjelp, der den rätt sökes. — Det är hjelpen ifrån honom, som redan i samvetets röst betygar, att han från intet menniskobröst är utesluten. Skulle han ock ej vara närvarande i mensklighetens bröst, der det bäfvar och vill förtvifla? — Nej, han är oss ej fjärran. Vi vilje ej uppgifva tron på det ord, som han oss sagt hafver.

Jag skulle kunna hänvisa på andra tidens tecken, som genom denna samma tro klarna. Det finnes ej mera *en* moral för de höga på jorden, och en *annan* för de låga. Moralens i sig sjelfva allmänna fordringar blifva det äfven allt mer inför det allmänna omdömet, utan afseende på olika stånd och vilkor. Ser man närmare till, så ligger redan häruti ett bevis att det *praktiska* af religionen ej kan vara så i aftagande som många ifrare förmena. Fordran af det *allmänna* i *uppfostran* innefattas i detta tidens tecken.

Gudsfruktan, redlighet, arbetsamhet, hjelpsamhet, ömsesidig kärlek, aktning för sanning och rätt, vördnad för de ljusets gudamakter som kasta sina strålar på mensklighetens stig och sprida menskliga bildningens välgerningar: se der de goda änglar som vakta lyckan i tjället! Och konungahusets lycka har inga högre och ädlare väktare. — Huru skulle vi väl på ett mera rörande sätt derom kunna erinras än i dag? Hvad som håller lärarens hjerta varmt, är tanken på så mången far, så mången mor, som åt honom anförtrott sina barns framtid, sina dagars förhoppning. Nu se vi konungsliga föräldrar föra sina söner in i detta vetenskapernas tempel, hvilket svenska konungar åt sitt folks bildning hafva helgat. Vare det ock värdigt sin höga bestämmelse! Blifve det allt mer hvad det, i uppfyllandet af så dyra dess tjenares pligter, bör vara! — Jag uttalar denna önskan, detta hopp i mitt eget, i mina medbröders, i svenska ungdomens namn. — Men vi — då vi gemensamt med vår konungaslägt blicka upp till mensklighetens ljus — låtom oss tacka Gud, som skänkt oss *ädla herskare*, och bedja honom i *dem* välsigna vårt fädernesland!

TREDJE FÖRELÄSNINGEN.

(Den 26 November.)

Denna allt för korta läsetermin nalkas sitt slut; och det är i dag sista gången jag under densamma har den äran att tilltala eder, M. H. Tidens otillräcklighet skulle endast hafva tillåtit mig att genomgå en ringa del af vårt ämne, i fall jag här åsyftat en fullständig historisk framställning af fäderneslandets öden. I stället har jag sökt att uppfatta gången af vår historia under vissa synpunkter; och dessa hafva föranledt mig att, ehuru kort, vidröra mycket, som ej endast har ett uteslutande fosterländskt, utan äfven ett allmännare intresse. — Jag har nyligen talat om *svensk konungamakt.* Ämnet för vår sista betraktelse må *svenska stånden* blifva.

En af de orsaker, som mest infört olikhet i rättigheter, har lyckligtvis för vårt fädernesland alltid varit främmande. — Svenska jorden har aldrig varit eröfrad. Äfven den gamla sagan om Odin och hans Asar talar om en fredlig bosättning, ej om ett våldsamt underkufvande; för öfrigt en saga, lik många af dem som räcka upp till folkens barndom och göra gudarne till de äldsta prester, lagstiftare, anförare, uppfinnare af både fredens och krigets konster. Ursprungligen, såsom det synes, gemensam för hela den folkstam, till hvilken vi höra, och hvilken vi af ålder finna i Skandinavien, ej mindre än i Tyskland, har den nordiska gudasagan blifvit hemmastadd på mer än ett ställe, och slutligen vid Mälarens strand[1]. Alla det mellersta

---

[1] Att det öfra Sverige — hela Sverige ofvan Kolmorden och Tiveden — är till sin kultur yngre än det södra, är ostridigt. Fornlemningarnas beskaffenhet, grafvarnes olika innehåll bevisa redan detta. En ny revision af de skäl, man vanligen anför för åldern af det svenska riket nordanskogs, har föranlåtit mig att numera anse begynnelsen dertill för ansenligt yngre än våra historieskrifvare och jag sjelf förr antagit. Skälen till denna öfvertygelse skall jag en gång särskildt utveckla, om ej förr, i en omarbetad upplaga af min Svenska Folkets Historia. Här må det tillåtas mig att uttrycka min tacksamhet till herr professor *Nilsson* för det nya ljus, hvilket hans, ur en allmän etnografisk

och öfra Sveriges första minnen äro minnen af ett nybygge; det är en odlingssaga, som går omkring Mälaren i hjertat af Svithiod och ger landskapen sina namn efter deras belägenhet till de äldsta odlares hemvist. Dessa erkänner jag mig numera vara föga böjd för att inkalla från Asien, snarare från andra sidan af Kolmorden och Tiveden. Ty odlingens hela gång inom Skandinavien är från söder mot norden; och i denna riktning fortgår det svenska nybygget än i dag, med undanträngande af de nomadiska stammar, hvilkas sista öfverlefvor ännu irra i Lappmarkerna, men fordom sträckte sig vida längre ned. Ännu har Skandinavien det nordligaste åkerbruk på jordklotet. Det måste här vara gammalt, för att hafva vunnit denna seger, och det kunde ej ha vunnit den, vore ej vårt land det mildaste af alla under så hög nordlig polhöjd. — Efter *vintrar* räknade våra förfäder åren, med namn af den drygaste delen af året för det hela; och i sjelfva verket är det vintern, som bestämmer det nordiska hushållets karakter. Man kan här ej lefva för dagen; man måste lefva för året och under den vida längre delen af året på det förråd, som under den kortare delen blifvit samladt. Det är detta som gör den obesutnes öde i Sverige så mycket svårare. Han *måste* lefva för dagen, och *kan* ej lefva för året. Han hänger här mest vid åkerbruket och ej, såsom i andra länder, vid manufakturerna och den stora industriens kapital[2].

Den för- och eftertanke som vårt luftstreck, om man ej vill förgås, påkallar hos arbetaren, kunde redan i äldsta tider ej länge tillåta honom att lita på jagtens och fiskets osäkra vinning. Sjelfva den nordiska boskapsskötseln fordrar en vinterproviantering. Så upptäcktes tidigt den lyckliga egenhet hos den svenska jorden att, oaktadt det högt nordliga läget, in-

---

synpunkt, med naturforskarens blick anstälda undersökningar spridt öfver våra fornlemningar. Med nöje får jag tillika fästa svenska läsares uppmärksamhet på den korta, men innehållsrika öfversigt af den skandinaviska Nordens fornlemningar i allmänhet, som finnes i den förtjenstfulla skriften: *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhöje* af *J. J. A. Worsaae.* Kjöbenhavn 1843.

[2] Det är bekant hvilken stor förändring det allt mer öfverhandtagande *stattorpar-systemet* åstadkommit i svenska åkerbrukets förhållanden. Det ligger i tidens gång, och jag misskänner ej den nödvändighet som infört det. Men så mycket oundgängligare är den fordran, att det skall försäkra den omtänksamme arbetarens framtid. Att det *går an*, derpå skulle jag kunna anföra exempel. Det var ifrån ett sådant exempel, som den motion var hemtad, hvilken jag vid 1840 års riksdag i detta ämne framstälde, men hvilken lemnades utan afseende.

bjuda till åkerbruk, hvilket är det hushållssätt som företrädesvis tillåter att samla förråd. Deraf åkerbrukets obestridliga ålder i Sverige; och man tycker sig, son efter fader, kunna följa den gamla svenska odlaren i spåren. Han var först half-nomad, äfven såsom åkerbrukare. *Svedjandet*, hvarmed han undanröjde skogen, är ett nomadiskt åkerbruk. Den fruktbara slätten, sjöstranden, åbrädden lockade, fästade honom. Omkring hans stuga röjdes hans åker, och *tomt* blef första gången *tegs moder*, för att tala de gamla lagarnes språk. Af hans *hem* blef hans *hemman*, med länge obestämda gränser. Här var vinterstugan och boden för vinterförråden, under det hans fäbodar, vid de betesmarker som i skogarne uppstått på svedjelanden, blefvo sommarvistelser för honom sjelf och hans hushåll, — såsom ännu sker i Norrland och, mångenstädes i Sveriges skogsprovinser. *Vårsädet* — företrädesvis det bråmognande *kornet* — var tvifvelsutan första säde. *Höstsädet* med sin förtröstan på ett lifsfrö, som vintern blott täcker men ej förstör — en skön förebild af ett högre hopp — är, med bruket af de sädesslag som sig dertill egna, senare. Ännu år 1466 kallar ett påfligt bref till biskopen i Strengnäs *hvete* och *råg* för nya och ovanliga sädesslag ofvan om skogen Kolmorden, af hvilka man icke borde försumma att taga tionde.

Det är genom en med *arbete* förvärfvad *odalrätt* som den svenske odlaren vunnit den svenska jorden. Derför kallades han *odalbonde;* ty *odal* vill säga *full egendom,* och af substantivet *odal* kommer verbum *odla.* Snart lade han till detta fredliga förvärf äfven krigets vinning. Plogen och svärdet äro de gamla svenska instrument. Vi ha länge allt för mycket brukat det senare på den förras bekostnad. Hvad vi slutligen äro bragta till, är att med svenska svärdet försvara hvad svenska plogen eröfrat.

Ett inskränkt åkerbruk, äfven med ett konstlöst begagnande af de hjelpmedel, hvilka landets natur eljest i jagten, fisket och boskapsskötseln erbjöd, kunde ej underhålla en växande folkmängd, som fann på att taga af andra hvad den ej hade hemma. Den begaf sig till sjös, den for i vester- och österväg på vikingatåg. Derigenom förstördes och stiftades riken, hvarom ståteligen kunde ordas och blifvit ordadt. Men saken är, att nordbon blef sjöröfvare och kriget äfven hans näring.

Detta slags näring skulle nödvändigt hämmande inverka på det fredliga förvärf, hvarigenom egendomsrätten i det gamla

Sverige på det naturligaste sätt utbildat sig. — Man har ej tillräckligt fästat uppmärksamheten dervid, att den *enskilda* egendomsrätten alltid har den *gemensamma* sig emotsatt, och att, emedan bägge äro nödvändiga, den ena oupphörligt alstrar af sig den andra; ty menniskan är ej blott en individuel personlighet, hon är tillika en kollektiv personlighet, såsom i familjen, kommunen, staten; och till hvarje slags personlighet är egendom ett attribut. — Så var den första odalrätt upptagarens. Men odalmannen var nödvändigt på en gång en man för sig och en man för de sina; och redan i andra handen var egendomen arf eller *börd*, såsom de gamla lagarne det kalla, och blef dermed *slägtegendom*, hvilken utan slägtens samtycke hvarken kunde afhändas eller förminskas. Det äldsta samhällskontrakt var en ömsesidigt ingången *borgen för fred* — emellan slägterna — hvilken borgen på en gång utmärkte och bildade den äldsta landtliga kommunen eller *häradet* (i det norra Sverige liktydigt med *socknen*). Vilkoret för denna borgen var *egendom;* ty deraf skulle *böterna* utgå, hvarmed fredsbrott förliktes och slägtkrig förekommos. De voro likasom en på anfordran betalbar *gemensam* egendomslott i hvarje hushåll, till godtgörande af inträffade förnärmanden, och nödvändigt ställd till kommunens förfogande, som skulle döma, när fallet var inne, och äfven hade sin andel i fredsböterna.

Hvad som låg emellan de enskilda intagor gälde snart såsom de kringboendes *allmänning*. Begreppet om *allmänning* — det af de enskilde oupptagna *gemensamma* af jorden, hvarunder de gamla lagarne räkna icke endast skogar, utan äfven berg och vatten, — kan gälla såsom en egen måttstock på borgerliga samhällets utveckling. Detta begrepp om samhällig egendom vidgar sig i den mån samhälligheten sjelf växer från by till härad, till landskap, till rike. Det vidsträcktare begreppet förtär merendels det inskränktare; tills kronan, såsom det allmännas representant, framträder med anspråk på all allmänning, eller, såsom Gustaf Vasa uttryckte detta: *»sådana egor, som obygde ligga, höra Gud, konungen och Sveriges krona till»* [3].

I allmänhet lossar samhällets utbildning allt mer äfven på slägtegendomens band, genom familjernas förbindelse och tillväxt; och i samma mån delas och odlas allmänningen och drager sig allt mer tillbaka till den mindre odlingsbara ut-

[3] K. Gustaf I:s bref till Helsingland, Gestrikland, Ångermanland och Medelpad den 20 April 1542.

marken. Men så snart kriget blir näring, hämmas denna naturliga utveckling, och den växande folkmängden ledes på falska spår. Odaljorden delas hellre än utvidgas. Af krigsfångar uppstår ett slägte af trälar. Slägtegendomen, i stället att blifva rörligare, fixeras allt mer. Allmänningen blir oupptagen. Stammarne isolera sig; och tillstoppas den näringskälla kriget gifver, vända de sig mot hvarandra till inbördes krig.

Det var hvad som hände då kristendomen gjorde slut på det krigstillstånd, hvari den nordiska hedendomen befann sig till den öfriga verlden. Den svenska medeltiden visar oss först stamkrig, så ståndskrig. Adel och presterskap sökte slutligen i främmande unionskonungar medlen för eget herradöme; tills de främmande ville göra allvar af namnväldet, och det första försök till Sveriges underkufvande angrep grundvilkoret för svenskt samhälles tillvarelse. Deremot reste sig Sverige med Engelbrekt och Gustaf Vasa. Det är vår första nationela rörelse och gjorde Svenskarne till en nation.

Den äldsta staten fans blott såsom det lösa sammanhanget emellan stammarne, sådant detta visar sig i de särskilda landskapsförbunden. Hela samhället bildadt efter familj- och slägtförhållanden; i spetsen för stammarne den förnämsta stammen *Uppsvearne;* i spetsen för denna den förnämsta familjen *Upsala konungars,* med deras öfver hela riket spridda arfvedel *Upsala öde.* Det var den första *statsegendom,* men ansågs dock tillika såsom *slägtegendom.* Kristendomen bröt dessa gamla stamförhållanden. Med det stånd som införde den — det *andliga* — började den egentliga ståndsbildningen.

Man har stridt derom, huruvida en *adel* i det äldsta Sverige fans. Det kommer an på begreppet derom. I egentlig mening utmärker ett stånd en klass med egna, i lag bestämda rättigheter. Man märker i våra äldsta lagar inga sådana undantagsrättigheter, i fall man ej dertill vill räkna det troligen hos oss temligen sent införda stadgandet, att för dråp af en *hofman* (så kallades i vårt medeltidsspråk en krigisk tjensteman, i synnerhet en ryttare), utom de vanliga böterna, en särskild plikt erlades till den herre, i hvars tjenst den dräpte var[4]. För öfrigt visa våra landskapslagar misstroende emot personer som stå i ett sådant beroende. De nordiska härkonungarnes krigiska följen, som blefvo Europas förskräckelse, hade äfven blifvit farliga för inhemsk frihet och rätt; och det var emot denna fara

[4] Sådant kallades *tukkabot.* Först Birger Jarl höjde *tukkaboten* för dråp af en *konungens man* till lika belopp med sjelfva *mansboten.*

som folket sökte och fann motvigt i *lagmännens* populära makt. För öfrigt var lagen i allmänhet de fries lag, och att vara i »*bondelagen*» innefattade *hela* omfånget af medborgerliga rättigheter. Men endast »*bönder*» och »*boande män*» — icke *löske män* och *legodrängar*, utan eget bo att äfventyra, — egde på tinget talan.

Vill man ändtligen i dessa tider ha adelsmän, så kunna de gamla svenska odalbönderna sjelfva derför gälla. Deras stånd berodde på ärftlig börd: det medförde en med denna börd förknippad jordegendom; det innefattade deltagande i lagskipning och lagstiftning; det var ändtligen förenadt med vapnens ära och bruk.

Men äfven mot detta antagande strida tvänne omständigheter. Först och främst: det fans i den gamla författningen nästan ingen gradation af rättigheter, ingen annan öfvergång än den mellan *allt* och *intet*. All laglig rätt tillhörde endast den *frie* mannen; den *ofrie* egde ingen sådan. Han stod under sin husbondes godtycke och gälde för hans egendom. Att ursprungligen äfven hos oss hustrur och barn stått i ett dylikt förhållande till husfadern, visar hans under hela hedendomen erkända rätt att efter födseln *utsätta* sitt barn att förgås, eller *upptaga* det (en osed, hvilken först kristendomen afskaffade). Derpå hänvisar äfven äktenskapets forna form af *köp*, ehuru den *fria börden* äfven inom hushållet höjde hustrur och barn öfver trälen. — För det andra: det finnes ett gammalt nordiskt uttryck för *adelsman*, hvilket är *bonde* motsatt. Detta ord är *konung*, som enligt ordalydelsen betyder *en man af börd* [5]. Den första nordiska adel har varit en adel af idel konungar. Deraf dessas stora mängd fordom i Norden; och denna nordiska kungsadel har nog låtit höra af sig i verlden. Det var en ärftlig titel, till hvars antagande likväl, utom *kunglig börd*, fordrades ett *hof*, det ville på den tiden säga ett följe af kämpar och krigare, som helsade den unge ädlingen, om han var konungason, äfven med konunganamn. För öfrigt fordrades till värdigheten intet rike, ehuru härkonungarne ofta förvärfvade sig ett sådant genom vapen. Detta slags adel var grundad i opinion, ej i lag. Den var konungaslägterna egen, berodde på dessas trodda härkomst från gudarne och var en adel som låg i blodet.

Kyrkan blef i Sverige det första privilegierade ståndet. Dess rättigheter innefattades under namn af det *adliga frälset*, hvilket är, såsom man vet, äldre än det *verldsliga*. Det andliga frälset undandrog de andlige både verldslig rätt och tungo. Deri-

[5] *Konr:* en välboren man — *konungr:* en son af en sådan.

genom liksom ställdes de utom staten; men till rättsbegreppens utveckling och till sedernas mildring ha de kraftigt verkat. Kyrkan motarbetade sjelfhämden. Hon införde för vissa tider hvad man kallade *Guds frid,* hvilket ännu är den bland svenska allmogen brukligaste helsningen. Genom kyrkans inflytelse lättades qvinnans vilkor, fick hustrun laglig del i boet, erhöll syster arf med broder [6]. Med ökade rättigheter underkastades äfven qvinnokönet laglig ansvarighet, så att konung Magnus Eriksson under sin eriksgata kunde i allmänhet stadga, *»att qvinna skulle gälda allt sitt brott såsom mannen»*. Vid samma tillfälle aflystes *träldomen,* — af ålder, såsom det synes, mildare i Sverige, hvarför det också lyckades att långt tidigare än i andra länder här afskaffa den. Genom utvidgade begrepp om lag och laglig myndighet arbetade kyrkan undan för den verldsliga makten. Snart blir jämte *Gudsfriden* äfven *konungens frid* (vid hans besök i ett landskap) stadgad till sjelfhämdens inskränkning; enligt exemplet af *biskopssoknare* i kyrkans saker ser man *konungssoknare* eller *länsman* såsom publik åklagare i gröfre brott mot den personliga säkerheten; och genom *edsörets* införande förklaras alla sådana missgerningar för brott emot den frid, som konungen svurit sina undersåtar. På *kyrkobalken* i landskapslagarne, som innefattade kyrkans rätt, följer med tiden en egen *konungabalk* om konungens rättigheter. Den öfversedda *Uplands-lagen* blir derefter den första offentligt stadfästade *lagbok,* ehuru blott för rikets första landskap, tills efter femtio år den första *allmänna landslag* [7] författas och småningom gör sig gällande, ehuru ännu ett sekel förgick, innan den fick kunglig stadfästelse. Nu hade kyrkan blifvit efter staten. Det var de andliges protest som så länge uppehöll landslagens bekräftelse.

Då den kungliga ed, som kallades *edsöret,* tillika svors *»af alla de förnämsta män i riket»,* så visar detta att *Folkungarne,* som införde edsöret, i sjelfva verket regerade gemensamt med

---

[6] Berodde egendomens sammanhållning inom slägten endast af den manliga arftägten (och den beror numera vida mindre deraf än man tror), och vore afseendet derpå vigtigare än rättvisa och billighet, så hade Birger Jarl redan orätt, då han för 600 år tillbaka bjöd att syster skulle ärfva *hälften* mot broder. Det skedde i en tid, hvars hela hushållning och författning var bygd på *slägtegendom;* men man ansåg det likväl då för tiden för ett framsteg i Sverige.

[7] Nämligen Magnus Erikssons landslag af år 1347, från hvilken den af konung Kristoffer år 1442 konfirmerade landslagen föga afviker.

de store. Adeln hade under länge stridiga konungahus växt till en egen makt, både genom förmögenhet och vapen. I formen hade den blifvit förvandlad till ett slags *tjenstadel*, ty de gamla kungliga anspråken hos vissa slägter hade blifvit inskränkta till de regerande familjerna. Krigstjensten hade tillika blifvit väg till ära och rikedom för många. *Jarlen* — chefen för denna krigiska hof- och tjenstadel — satte sig med Birger Jarl på tronen. Dermed inträdde det *feodala* momentet äfven i Sveriges historia. Feodalismens utgångspunkt hade varit konungarnes och de stores krigiska hof. Sådana »*storherrar*», som de kallades, utgjorde den mäktiga adel, som under täflande konungahus äfven i Sverige hade uppstått och omgifvit sig med dessa stridbara skaror, hvilka Magnus Ladulås genom rusttjensten sökte draga i kronans tjenst. Det var ett försök att i rojalistisk anda organisera en *adelshär*, i hvilken man främst ser *riddaren* eller *herremannen*, — dernäst *svenar* af vapen, egentligen den *tjenande* adeln (*sven* betyder *tjenare*), — sist de *allmännelige frälsemän*, som genom krigstjensten till häst förvärfvade skattfrihet. Sådan var, såsom bekant, uppkomsten af det *verldsliga frälset*, som blef alla adliga privilegiers grund. Gemenligen framställdes denna skattfrihet såsom någonting nytt. För de store var den troligen blott bekräftelse på en redan sjelftagen frihet. Den del af folket, som ville och kunde på egen bekostnad stiga till häst, blef äfven *frälst*; hvem det ej förmådde, *ofrälst*, ehuru detta ord numera ej betydde träldom, utan endast skattskyldighet. Denna var likväl, enligt fornnordiska begrepp, ej mycket aflägsen från den förra. Då Harald Hårfager ålade norska bönderna skatt, klagade de att han gjort dem till trälar.

Af den ursprungligen fulla egendomsrätten följde, att all *skatt* hade börjat såsom *bevillning*; och så fortgick det äfven sedan dylika bevillningars nödvändighet gjorde sig allt mer gällande. Skogen lemnade väl i Sverige länge rum nog för den, som ej älskade att bevilja, tills samfundsordningens nödvändighet äfven der träffade honom. Slutligen stadgades skilnaden emellan den *skattskyldiga allmogen* och *frälset* hos de högre stånden, för hvilka ensamma alla åtagna bidrag till kronans behof bibehöllo den ursprungliga naturen af bevillning, under det allmogens forna bevillningar allt mer antogo naturen af stående skatter. För *ökade* skatter fordrade väl lagen ny bevillning; men flera af de mest tryckande bland dessa ha infört sig utan någon sådan; och svenska allmogens rätt att sig fritt beskatta har allt för ofta varit mer skenbar än verklig.

Vi ha anmärkt, att vår gamla rättsförfattning hvilade på begreppet om en till samhället genom *egendom* gifven *borgen*. Detta slags borgen var likväl ej den enda. Den gamla författningen fästade äfven ganska stort afseende på en *moralisk*, till samhället gifven borgen. Afseendet derpå var mera negativt än positivt, men så strängt, att de enda i våra gamla lagar oförsonliga (d. v. s. icke med böter försonliga) brott äro de, genom hvilka denna moraliska borgen ansågs förverkad. Sådant medförde *ärelöshet,* som var *borgerlig död,* hvaraf den fysiska döden *kunde* blifva en följd, ehuru lifsstraffet i de gamla lagarne mer finnes *tillåtet* än *påbjudet.* Straff till lifvet erkände för öfrigt icke våra gamla lagar, utom för sådana brott som medförde ärelöshet. Den ärelöse brännmärktes med namnet *niding*, och *nidingsverk* kallas i våra gamla lagar de gröfsta brott emot den personliga säkerheten, som med förräderi voro förenade, — såsom att dräpa på fredlysta orter, i kyrkan, på tinget, eller inne i huset; att slå i hjäl en sofvande, eller en värnlös, eller sin egen husbonde, eller den med hvilken man delar mat och dryck, eller ock en qvinna (»ty hon ege frid till möte och messa, om aldrig så mycken ofrid är ibland männer», säger Vestgöta-lagen); att döda någon med grymhet eller på ett plågsamt sätt; att bära afvog sköld mot sitt fädernesland; att löpa å härskepp och blifva sjöröfvare (hvilket sista förbud visar införandet af kristlig sed). Allt sådant kunde ej med böter försonas. I allmänhet ansågos mest straffvärda de brott, som på ett lömskt och fegt sätt utöfvades, hvarför ock *tjufven* straffades till lifvet eller med träldom. Allt kroppsstraff tillhörde träldomen.

Det gick med kroppsstraffen som med de stående skatterna. De blefvo med tiden allmogens del. Andan i den gamla så kallade *bondelagen* är densamma, som sedan öfvergick till *adeln,* hos hvilken den ofvannämda moraliska borgen gjorde sig uteslutande giltig såsom *heder.* Den undantogs derför från alla *vanärande* straff (såsom kroppsstraffen, med undantag af lifsstraff, af ålder ansågos vara), hvilka adelsman eller adlig vederlike ej kunde underkastas. Öfvergången märkes likaledes derutinnan, att inom adeln hvar blef sin egen heders försvarare med vapen i hand. Ty fordom fordrade oqvädinsord emellan frie män blod, och Uplands-lagen anför, såsom »*af thöm gamblu laghum sum i hedhnum tima brukadhes*», att den som sade till en annan att han ej var »*mans make*», eller icke »*man i bröstet*», var skyldig att möta den förolämpade till

envig der tre vägar sammanstötte, vid straff att eljest utropas för hvars mans *niding*. Med detsamma som allmogen, i motsats mot de privilegierade, blef ofrälst, hade den hvarken någon heder i adlig mening att försvara, eller, såsom afväpnad, medel dertill och underkastades *kroppsstraffen*, hvilka också utbredde sig genom inflytandet af de så kallade *gårdsrätterna*, — i början ett slags krigsartiklar för konungens och adelns krigiska följen. — Slutligen spridde sig dessa straff utöfver det ofrälse gebitet, så vidt ej lösen med penningar mellankom.

Länen, här i allmänhet icke lagligen ärftliga (ehuru de genom Erik XIV:s grefve- och friherreskap blefvo det till en del och eljest ofta nog genom missbruk), voro, åtminstone de betydligare, fästade vid befälet på kronans slott och fästen, hvilka den kringboende allmogen med vissa, af befallningshafvanden ofta godtyckligt ålagda tjenstbarheter var underlagd. De faror för Sveriges frihet och bestånd, som de från både konungamakten och folket söndrade privilegierade intressena förde öfver fäderneslandet, reste slutligen mot dessa faror en *bondehär*. Det var med en sådan som Engelbrekt fördref de utländska fogdarne, som Sturarne kämpade, som Gustaf Vasa segrade. Man igenkänner deri ett tumultuariskt symptom af *infanteriets*, i allmänhet med *tredje ståndet* åter framträdande vigt i kriget.

Tredje ståndet — så kallar man i hela Europa allt hvad ej är adel och presterskap och likväl förvärfvat politiska rättigheter. *Städernas* uppblomstrande frihet stälde sig sedan 12:te århundradet i spetsen för denna rörelse i södra Europa, som meddelade sig åt det mellersta och till en del åt det norra. — För oss har den på visst sätt varit främmande. Städerna ha hos oss varit sena, voro länge få och obetydliga; och vårt land är ännu ett af de europeiska, der städernas befolkning i antal lägst förhåller sig till landets. Mer än två tredjedelar[8] af svenska folket utgöres af svenska allmogen, som under två tredjedelar af året är genom vintern stängd från egentlig sysselsättning med jordbruket. Arbetet i andra gestalter — såsom bergsbruk, för hvilket Sverige erbjuder ett så vidsträckt fält, —

[8] Enligt tabellkommissionens und. berättelse angående nativiteten och mortaliteten åren 1836 — 1840 och rikets folkmängd vid 1840 års slut, förhåller sig städernas befolkning till landsbygdens såsom 1 till 9,35. Beräknar man detta förhållande efter medeltalet af folkmängderna för åren 1815 — 1840, så utfaller det såsom 1 till 9,16. — Bondeståndet förhåller sig till de öfriga folkklasserna i antal såsom 2,46 till 1.

eller husslöjd af allehanda slag, till hvilken Svensken kallas ej mindre af naturlig fallenhet än af behof, — eller utbytet och forslandet af arbetets produkter, — eller blotta utbytet af arbetskraften mot dagspenning, ofta på längre håll och genom vandring förtjenad, — allt sådant utgör naturliga beståndsdelar af svensk näringsflit. Man finner dem alla af ålder i Sverige, till och med bergsbruket såsom bondenäring och på det enklaste sätt bedrifven. Långt förr än någon grufva i Sverige bröts, bereddes af jernhaltig jord i myrar och sjöar (de så kallade myrmalmer) ett smidigt jern. Processen var kort. Man lät malmen genom kolen nedsmälta, under eldens uppväckande förmedelst pustar uti små gropar, som gjordes i sandbankar och sedan blefvo ommurade i form af härdar eller små ugnar. Man finner spår af denna primitiva jernberedning i Smålands, Vermlands, Dalarnes, Herjedalens, Jämtlands skogar, på ställen der jerngrufvor icke finnas eller äro aflägsna. I Elfdalen och Lima uti Dalarne[9] drifves myrjernssmidet ännu, till förfärdigande af liar. Det genom denna enkla process vunna jern kallades *osmundsjern* och utmärkte sig för sin seghet och smidighet.

Förflyttar man sig deremot vid medlet af 14:de århundradet till någon af Sveriges då först i historien framträdande bergslager, t. ex. Stora Kopparberget, så sitter en »*konungens fogde vid berget*», men ännu ej såsom styresman och förvaltare. Han har att göra med en *korporation*, hvars domar han exseqverar, hvars taxor på arbete och lifsförnödenheter han uppehåller, och af hvilken han vid midsommar och Michaelis uppbär kronans afrad. Om denna korporation vet man förut ingenting annat, än att den troligen uppkommit utan allt kronans tillgörande, och att den bär spår af främmande ursprung. Dessa spår hänvisa på *Hanseförbundet*. Lübecks första bestämdt kända handelsfriheter i Sverige äro gifna af Birger Jarl (omkring år 1250) och utsträcktes sedermera till hela förbundet. Hanseatiska handelsbetjenter och utliggare fingo rätt att i Sverige nedsätta sig, att tullfritt föra sina varor, att fritt frakta dem genom riket från haf till haf, att inne i landet sälja salt och köpmansvaror. Att Hanseförbundet bekom hela rikets både inre och yttre handel i sin hand, är bekant. Tyskar uppfyldc städerna, och ännu under konung Kristian I:s regering klagas,

---

[9] Jerna socken i Dalarne tyckes deraf ha sitt namn. Der och i Näs och Orsa finnas än gamla slaggvarp i skogen, som invånarne kalla *hedenkrukor* och *hedningsbläster*.

att i Stockholm alla stadens tjenster så voro besatta med Tyskar, att för en Svensk föga återstod, om han ej ville bli dödgräfvare eller bödel. Att detta handelsvälde skulle uraktlåtit att draga fördel af Sveriges enda rikedom, den metalliska, är i sig sjelft så osannolikt, att man kunde antaga motsatsen, äfven om inga historiska bevis derför funnos. Men sådana saknas ej. Att Lübeckarne tidigt förvärfvat sig andel i kopparberget, ses af konung Magnus Erikssons bref af 1344, hvari konungen åt dem bekräftar all den egendom och inkomst som de der *»med gammal rätt»* innehade. — Man finner att bergsfogden och mästermännen för arbetet äro Tyskar. Behof af skydd var korporationens driffjäder att söka konungen; delaktighet i inkomsten var kronans intresse att inlåta sig med korporationen. Dennas ställning till allmogen visar sigförtryckande. Redan i de första privilegierna träder konungen medlande emellan berget och allmogen. Man ser att stridigheter angående *skogshygget* varit ibland anledningarna, och att berget försvarar egna arbetare och kolare, som få nedsätta sig hvar som helst, utan jordegandes samtycke. Korporationen är ett skrå af mästermän och svenner, med smältare, grufhuggare, kolare, dagsverkare under sig; den väljer sjelf sina styresmän och domare, tvänne bergmästare och tolf bergsrådmän; den dömer sjelf äfven emellan sig och allmogen; den är beväpnad, bonden deremot afväpnad, så att han blott får bära sin matknif; uppror af allmogen äro ej ovanliga, och derför är det bergsmännen tillåtet att hafva svärd, sköld, jernhatt och vapenhandskar. Man ser för sig ett våldsamt, hårdt och öfverdådigt lif, som ofta kallar till vapen bland en orolig och rå sammanlupen folkmängd. Berget var länge en fristad för förbrytare. Ända in i Gustavianska tiden voro lif och egendom i rikets bergslagsorter osäkrare än annorstädes.

Äfven i våra äldsta jernbergslager torde utländsk inflytelse i afseende på uppkomsten af den egentliga grufdriften kunna förutsättas. De så kallade *biskopsgrufvor* (Bisberg är en sådan) i flera delar af riket visa, att de andlige äfven befattat sig med bergshandteringen. Konung Magnus Erikssons bergsordning för Norberg 1354 nämner äfven *mästermänner*, hvilket gör troligt att arbetet drefs af samma slags, ursprungligen tyska, skrå som vid kopparberget. För öfrigt märkas tvänne betydliga skilnader. Både *konungen* och *bonden* betyda mer i jernberget. De *»tolf som för berget skola stånda och dess rätt värja»* nämnas af konungens fogde. Intagor på bondens skog af grufarbetare äro väl tillåtna; men de skola deraf göra *»halft*

afrad till den som egande är». — Ett svenskt bergsmansstånd synes vid jernbergen först ha bildat sig ur den kringboende förmögnare allmogen. Det blef betydande. Ett förbund emellan bergsmännen och Stockholms stad var i Sturarnes tid ett ibland de förnämsta stöden för desses makt, och ofta nämnas *bergsmännen* särskildt i denna tidens riksdagskallelser. — *Borgare* från städerna omtalas först såsom närvarande vid valriksdagen år 1319 och bibehålla sedan sin plats i representationen.

Hvad som utmärker *tredje ståndet* i det öfriga Europa ifrån hvad man så skulle vilja kalla hos oss, är, att det först var från städerna utgånget, ehuru det med sig har förenat allt hvad som sedan utbildade sig till *medelklass.*

Då konung Filip den sköne i Frankrike först år 1302 kallade *le tièrs état* jämte presterskapet och adeln, för att motverka den romerska hierarkiens anspråk — (ty konungamakten har afgifvit sin sjelfständighetsförklaring stödd på tredje ståndet) — bestod detta af *städernas* deputerade. Men småningom upptogos deribland äfven deputerade från kommunerna på *landet*[10]. I allmänhet märker man på ledamöterna af detta tredje stånd, att kungliga embetsmän af ett eller annat slag utgöra en stor del utaf dem. Det var den begynnande *tjenstestaten,* som i Frankrike först har utbildat sig till konungamaktens organ. Det nya civilståndet, i synnerhet *juristerna,* bidrog dertill mest och sökte, sedan genom dem konungen lärt umbära ständerna, att i parlamentet, såsom tredje ståndets juridiska adel, bilda en egen mellanmakt. Sedan det lyckats att införa de *stående skatterna* och med dem besolda en *stående här,* var konungamakten oafhängig. Ty all skatt hade, enligt regeln, fallit på tredje ståndet och gälde för adel och prester endast såsom *frivilligt* undantag. I de gamla franska ståndsförhandlingarna hörer man derför oftast upprepas samma for-

[10] Jfr Rapport par m:r *Amédé Thierry.* Séances et travaux de l'académie des sciences morales et politiques. T. 6. Paris 1844. — Genom tillträdet af *le tièrs état* uppstodo först *les états généraux,* som sedan (tills konungamakten växte ifrån dem) under en lång tid bestämde de vigtigaste punkter i den gamla franska statsrätten. 1614 höllos, såsom bekant, de sista före 1789, då *le tièrs état* gjorde revolutionen. Äldre voro de gamla frankiska *Mars-* eller *Majfälten,* der eröfrarne af Gallien sammanträdde. Äfven under Romare-tiden hade Gallien haft ett slags provinsialrepresentation, införd af romerska kejsarne såsom ett regeringsmedel. Men denna är tillika ett bevis huru litet ett föråldradt envälde kan upphjelpas genom en representation med endast *rådslående* stämma, och huru litet blotta *fördelandet* af skatter, som man ej har rätt att *bevilja,* tillfredsställer.

mulär, »att *presterskapet erbjöd sina böner, adeln sin värja*, och *kommunerna gods och lif»*. Efter de stående skatterna voro kronans och de privilegierade ståndens ställning till det tredje deri lika, att de förra gemensamt gjorde anspråk på skattebidragen. Derför upphöra stundom de högre stånden att kallas, såsom slutligen i Spaniens Cortes (innan dessa fullkomligt instäldes), emedan konungen ansågs representera äfven de privilegierades intressen. Då konungen i Frankrike fordom talade till ständerna, hvilket skedde ifrån en särskild för tillfället bygd upphöjning, *omgafs* han af adeln och presterskapet, under det han gjorde sin framställning till det nedanför samlade tredje ståndet. Denna upphöjning kallades i Sverige *majestätspall;* och ännu den demokratiske Karl IX talade vid 1595 års riksdag, då han i Söderköping lät de ofrälse stånden åt sig uppdraga riksföreståndareskapet, till dessa från en sådan majestätspall, på hvilken med honom stodo rådet, adeln och biskoparne[1]. — I Sverige äro de första tecken till *tjenstestaten* oordentliga; men den har äfven hos oss i synnerhet förstärkt sig nedifrån, hörer i betydlig del till *vårt* tredje stånd och har derför i epoker af konungamaktens utvidgning gynnat denna på adelns bekostnad. Den visade sig i Sverige först med en ny anda — hos unga, djerfva civilister, nya män omkring konungen. Det är det *sekreterare-regemente*, hvaröfver klagas i Gustaf I:s, i Karl IX:s, i Karl XI:s tid. Axel Oxenstjerna sökte att inkorporera hela den svenska *tjenstestaten* med *adeln*, och hans regeringsform af 1634 åsyftar på en gång ett adels- och ett embetsmannavälde. Men deras fördelar voro ej i allt desamma. Embetsmännen hjelpte konung Karl XI att införa suveräniteten. Karl XII företog i sina sista år djerfva och djupt gripande förändringar med embetsstaten, hvarför efter hans död den från konungamakten så mycket snarare afföll. Under partitiderna blef den sedermera en egen makt och är det i Sverige ännu, mer än något af våra stånd.

Vid en öfversigt af vår representationshistoria märker man lätt att den undergått stora förändringar, så i beståndsdelar som i form och i förhållande till kronan. — Under hela vår medeltid har ståndsrepresentationen, så vidt den ännu är utbildad, den gamla *provinsialrepresentationen* bredvid sig. I denna voro *lagman* och *landsnämnd* de hufvudsakliga beståndsdelarne. Småningom blef den andliga och verldsliga *aristo-*

[1] Att ridderskapet och adeln ännu vid en riksdags öppnande inträder *med* konungen, är en lemning af denna gamla sed.

kratien en sjelfskrifven representation, och *herredagarnes* makt uppkom. Derefter sjönk folkets betydelse, tills bönderna återfå politisk vigt med Engelbrekt, och borgarena samt det lägre presterskapet börja vinna en sådan under Sturarne. Efter konung Karl Knutssons död ser man bönderna egenmyndigt sammanträda i Upsala, tolf från hvarje landskap, och förelägga rikets råd att träffa någon öfverenskommelse, emedan de ingalunda kunde lida sådan tvedrägt i landet. Genom bönder och borgare valdes Sten Sture den äldre till riksföreståndare; och han säges redan ha gifvit exemplet att kalla det lägre presterskapet till riksdag. Riksdagskallelserna lyda vanligen på: »*biskopar, klerker, adel och frälsemän, köpstadsmän och menige allmoge*». Men dessa beståndsdelar af en svensk riksdag rörde sig ännu ofta hvar för sig; och med bond-riksdagar på egen hand försökte sig bönderna mer än en gång i sina uppror mot Gustaf I.

Tumultuarisk och oordentlig visar sig ännu representationen, så under honom som hans söner. Riksdagarne besökas ofta blott af de närmast boende och af rikets råd i den landsort, der sammankomsten hålles. Ty deri öfverensstämde det gamla svenska rådet med landskapsindelningen, att det mest utgjordes af provinsiela magnater, tillika de förnämsta länsinnehafvare i provinserna; hvarför man får höra talas om rikets råd i Vestergötland, i Upland o. s. v. En *ständig* rådkammare, hvars ledamöter skulle innehafva rikets högsta embeten, infördes först af konung Karl IX, som äfven gick in på att med ständernas samtycke välja sitt råd. Man ser de nämda partiela riks- eller landtdagar utfärda beslut, öfver hvilka de öfriga landsorter stundom höras, stundom icke. Samma förhållande är med stånden. Den Gustavianska arfföreningen i Vesterås den 13 Jan. 1544 är å alla ständernas vägnar utfärdad af *adeln.* På riksdagen år 1547 förklarade sig ständerna villiga att erkänna konung Gustaf I:s testamente angående arfsrättens närmare bestämmande. Riksdagsbeslutet derom är utfärdadt af *presterskapet,* och ej ens från alla stiften, ehuru denna riksdag för öfrigt har den märkvärdighet, att *kyrkoherdarnes* representationsrätt från densamma oafbrutet kan räknas. Till 1566 års riksdag kallade Erik XIV, genom fogdarne öfver hela riket, endast två de förnämsta prester och två beskedlige bönder från hvart fögderi. Ännu oftare har, både under Gustaf I och hans söner, *rådet* beslutit för *ständerna* och med ständernas rätt: en ordning som omvändes af Karl IX, hvilken —

emot de af Johan III återväckta aristokratiska och prelatiska unionsplanerna med Polen och Rom — satte den svenske bonden, borgaren och presten. Hans riksdagsbeslut äro för öfrigt mest af honom sjelf dikterade.

Karl IX införde en betydande förändring med att kalla *krigsbefälet,* jämte *adeln,* till riksdagarne. Det var redan ett tecken att krigsståndet fått en allmännare betydelse. Det adliga ståndet hade uppstått ur den naturliga aristokratien af börd, förmögenhet och vapenära. Dess troligen sjelftagna skattfrihet hade blifvit privilegierad af Magnus Ladulås, mot åtagandet af egen vapentjenst till häst för konungen. *Rusttjensten* blef adliga privilegiernas grund och tillika ett fortfarande medel att med adeln införlifva de förmögnaste af odalbönderna.

Adeln kallades derför *adelshären. Namnet* är ännu qvar i *adelsfanan,* — om hvilken man väl kan säga: *magni nominis umbra!*[2] — Den förlorade redan sin forna betydelse med detsamma som infanteriet, skjutgevären, befästningskonsten, värfvade soldater gåfvo krigen ett nytt skick. Krigsyrket, förvandladt, utvidgadt, sökte skydd, heder och utkomma hos konungamakten, hvars byte, på valplatsen af medeltidens stora samhällsstrider, slutligen både vapnen och skatterna blefvo.

Vi se dessa steg till krigsståndets utvidgande äfven i Sverige. Redan Gustaf I skapade en stående här af både ryttare och fotfolk, adelshären oberäknad, hvilken, genom bristerna i rusttjenstens utgörande, blef allt obetydligare. — Detta föranlät konung Karl IX att erbjuda adeln eftergift af rusttjensten, emot det att dess bönder ginge lika i skatt med kronans, och att, då detta anbud förkastades, meddela frälserätt äfven åt dem som ville på egen utrustning tjena till fot. Det var att angripa de adliga privilegierna vid roten. Men detta Karl IX:s märkliga försök är ej det enda i samma riktning. Han var i alla afseenden djupt fattad af sin tids nya anda. All lärdom hade under medeltiden så uteslutande varit det andliga ståndets tillhörighet, att, såsom bekant, *klerk* och *studerad* betydde detsamma. Efter reformationen hade en allmännare betydelse äfven farit in i det lärda ståndet. Staten, ej blott kyrkan, gjorde anspråk derpå. Äfven lärdom begynte anses för adlig öfning; och Karl ville i Sveriges lag stadga förlust

---

2 Så föllo sig orden vid tillfället. För öfrigt, om svenska adeln sjelf, såsom stånd, är skuggan af ett stort namn eller numera har någon annan sann betydelse än den dess medlemmar redan ega *såsom medborgare,* är en fråga, nästan lättare att besvara än att göra.

af adelskap för den adelsman, som ej genom krigsöfning eller bokliga konster gjorde sin son skicklig till rikets tjenst.

Det *allmännas tjenst* hade således blifvit ett hufvudbegrepp af adel. Det var det begrepp, under hvilket den store Gustaf Adolf emottog den svenska adeln. I detta begrepp har han varit en *adelskonung;* men hans fader, hvilken kallades en *bondekonung,* hade kommit upp dermed.

Emellertid hade höga värdigheter och ärftliga län ökat den makt och förmögenhet, som utmärkte de gamla slägterna. *Grefve-* och *friherreskapen* hade blifvit af Erik XIV stiftade såsom en adlig motvigt emot hertigdömena inom det kungliga huset. Så hade *bördsadeln* och *förtjenstadeln* på samma gång blifvit förstärkta. Det blef en naturlig uppgift att försäkra bägges förening. Det var hvad Gustaf Adolf ville med inrättningen af svenska *riddarhuset* år 1625. Anledningen finner man redan i konungens besvär öfver adeln vid 1617 års riksdag, då han ville veta hvilka adelsmän voro i hans rike. Vid utförandet af planen funnos redan grefvarne och friherrarne såsom en *högre* klass af adel. De, hvilkas förfäder varit bland rikets råd, blifva nu den *andra;* men man märker länge hos de förnämsta slägterna den gamla otitulerade svenska adelns stolthet, som såg ned på de nya grefliga och friherrliga värdigheterna. Alla de, som genom vapentjenst förvärfvat adlig frihet, utgjorde *tredje* klassen. Klassernas, icke rösternas pluralitet gjorde beslut. Man ser att det gamla svenska riddarhuset hade en afgjord aristokratisk riktning. Denna var likväl under Gustaf Adolf mildrad af flera orsaker.

Hans tidehvarf visar oss en flerfaldigt delad representation. Vi se å ena sidan adeln, af hvilken hvarje myndig medlem ansågs skyldig att bevista riksdag, ehuru endast *capita* (i början inom ätterna valda) hade stämma. Vi se denna adel inom sig delad i tre klasser, med hvar sin röst, dessutom förstärkt öfver sig af *rådet,* under sig af armeens fullmäktige eller *krigsbefälet.* Här är redan inom det första ståndet en sådan mångfaldighet af intressen, att det kan anses representera både det hela och de kommande söndringarna, hvilka ock skulle framkallas genom oppositionen emellan *äldre* och *yngre* adel. Vi se å andra sidan de tre ofrälse stånden, med ännu obestämda valformer och med egna söndringsämnen inom sig. Och likväl — hvilka enkla riksdagsformer, sådana dessa först bestämdes af Gustaf Adolfs *riksdagsordning* år 1617! Det är egentligen ett kort ceremoniel. *Landtmarskalken* förer vid riksdagens

öppnande ordet på adelns och krigsbefälets vägnar, *ärkebiskopen* på de ofrälse ståndens. Sedan konungen öfverlemnat sina propositioner, går hvart stånd i sin kammare att derom öfverlägga och skriftligen författa sitt betänkande; hvarunder de äfven kunna sammankomma till gemensam öfverläggning. Detta antages kunna ske på några dagar. När svaren äro färdiga, samlas ständerna åter på rikssalen, och konungen kommer att dem höra. Hvart stånd lemnar sitt svar. »*Är nu* — heter det — *Kongl. Maj:t med svaren till freds, så är det väl och godt. Är der någon betänklighet, svarar Kongl. Maj:t såsom sakens vigt kräfver. Äro ständerna i sina resolutioner skiljaktiga, då må i Kongl. Maj:ts närvaro hvart stånd genom en af de sina sin mening försvara, tills de skäligen kunna förenas; hvarom ej, tager Kongl. Maj:t hvad deraf bäst är.*» — Vi se en början till former, som framdeles skulle blifva ganska invecklade. Men huru föga skiljaktighet ännu från det äldsta förhållandet, då konungen talade till landshären, och tillrop afgjorde beslutet! — Det var de *stora krigen* och en *stor anförare*, som på denna tid hos oss bestämde allt. Också har Gustaf Adolf, såsom billigt, tillegnat sig sjelf sista ordet i besluten.

Hemma blef hans verk efter honom ett *annat* än det hade varit under hans egna händer; och de söndringsämnen, vi redan märka, börja under hans dotters minderårighet att jäsa. För öfrigt hade de *yttre* angelägenheterna tagit en sådan öfvervigt öfver de *inre*, att de voro mäktigare än både regering och folk, hvilka måste fortgå på den en gång beträdda banan. Deraf en så mycket större nödvändighet att gifva enhet åt de allmänna ärendenas behandling. Försöket skedde genom *Axel Oxenstjernas regeringsform*. Man ser här för första gången i Sverige en organiserad förvaltning, med rådet såsom medelpunkt och riksembetena i spetsen för styrelsens olika grenar. I sig sjelft var detta otvifvelaktigt ett framsteg. En sådan utbildning af förvaltningen inom sig sjelf gör sig öfver allt med tiden gällande, — i despotiska såsom i representativa stater; — hvilket visar, att den i sig sjelf blott är ett medel, hvars politiska betydelse bestämmes af omständigheterna. I Sverige voro dessa den tiden för aristokratien högst gynnande. Också innehåller 1634 års regeringsform mycket som väsentligen ingriper både i konungens och ständernas rättigheter, ehuru den synes gå ut på att lemna bägge orörda. I synnerhet röjer den ett tydligt bemödande att sätta ständerna tillbaka för administrationen, hvarför de förras former stympas eller åsido-

sättas i den mån administrationen utbildas och förstärkes. Hit höra utskotten i stället för riksdagar. Det vanligen afgifna skälet för sammankallandet af en sådan riksdag i sammandrag var, att konungen ville höra några de förnämsta af rikets ständer. Icke dess mindre beslöto dessa med ständers rätt. Gustaf Adolf gaf exempel af sådana ständernas utskott, stundom med, stundom utan böndernas deltagande. Men i allmänhet regerade både Gustaf Adolf och hans fader i oupphörligt samråd med rikets ständer, äfven i hvad den yttre politiken angick. Sveriges deltagande i tyska kriget beslöts på allmän riksdag. De *utskottsriksdagar*, hvilka regeringsformen af 1634 förordnar må i stället för rikets ständer sammankallas, bestå af två riddersmän från hvar lagsaga, biskopar och superintendenter i Sverige och Finland samt en fullmäktig från hvarje af de sex städerna Stockholm, Upsala, Göteborg, Norrköping, Åbo, Viborg. Äfven detta sammandrag af en riksdag fans stundom medföra allt för stor vidlyftighet. Ibland de genomgripande åtgärder, rikskansleren efter sin hemkomst från Tyskland 1636 måste vidtaga, var åter en ny *utskrifning*. Den afgjordes på en sammankomst af rådet, kollegierna och adeln; och uti ett i anledning deraf fattadt beslut talas om *»riksens råd såsom representerande ständerna»*.

Ett så stort, på *krig* och *politik* grundadt välde skulle, i händerna på en aristokrati, nödvändigt af sig föda betänkliga inre följder. Hvilka dessa följder blefvo, är af historien bekant. — En genomgripande representationsförändring var här i riket en gång å bane: *adeln i sina högre och lägre klasser med krigsbefäl och råd representerande riket.* Det kom ej i verkligheten dertill, men dock långt nog att föda anspråk, som länge läto höra sig.

Ibland de verkningar, som häraf föranleddes, var *kyrkans* första och intill våra dagar nästan enda brytning med staten sedan reformationens befästande i Sverige. Den Lutherskt-evangeliska kyrkan hade blifvit stadgad genom Karl IX, ehuru han sjelf hyste öfvertygelser, som närmade honom till den reformerta, hvarför han äfven ville gifva lekmän andel i kyrkostyrelsen. Gustaf Adolf upptog denna tanke ur en annan synpunkt. Han önskade gifva en större enhet åt kyrkans styrelse och grunda ett närmare sammanhang emellan den och staten. I allmänhet hörde centralisationsplaner till hans politik. Förslaget om ett generalkonsistorium, med blandade andliga och verldsliga bisittare, såsom en allmän öfverrätt i kyrkosaker,

möttes af biskoparnes stora missnöje. Motståndet blef ännu lifligare, då under förmyndareregeringen makten allt mera kom till adeln, hvilken i följd af adliga privilegiernas ord: *»att ingen prestman kan trängas på adeln emot dess samtycke och vilja»*, snart både tillsatte och efter sitt behag aflönade prester i församlingarna. Presterskapet, angripet i alla sina rättigheter, höjde först mot den nya adliga öfvermakten én röst, som ståndets betydelse ej kunde undgå att gifva vigt; och folket såg i dem talare för sin egen sak. Man kallade presterna denna tiden *tribuni plebis* i Sverige; och Gustaf Adolf, som alltid behandlade dem med aktsamhet, säges sjelf ha kallat dem så. Aristokratien under förmyndareregeringen var hårdhändtare. Myndiga biskopar tvungos till eftergift och afbön. Man slungade mot dem anklagelsen att de åter ville sätta foten i regementet. Striden fortsattes under Kristinas regering och blef blott till en del bilagd genom de af henne utfärdade *presterskapets privilegier.* — Det kan gifva ett begrepp om adelns betydelse den tiden, att den utsigt, som i dessa privilegier öppnades äfven för prestsöner till befordran *»i den politiska staten»*, af adeln togs illa, såsom en inskränkning af dess rätt till rikets embeten, och att det hopp om eget adelskap, som framhölls för biskopar, superintendenter och teologie doktorer, var nog att söndra det högre presterskapet från det lägre.

En dylik söndring emellan den högre och lägre adeln skulle framdeles blifva af ännu större betydenhet och inverkade redan på den hvälfning, som efter freden inträffade, då kronan måste äska nya skatter — och prester, borgare och bönder bådo henne taga *sitt* igen. Det skedde vid 1650 års riksdag — af oerhörd längd hittills i Sverige (den räckte i fyra månader) — genom de ofrälseståndens samfälda protest och påstående: *att alla från kronan abalienerade kronogods och skattehemman skulle till densamma åter indragas,* emedan abalienationen vore stridande emot Sveriges lag. Dermed var *reduktionsfrågan* väckt, som skulle förändra så mycket i Sverige. Kristina, som gynnat dess uppkomst, drog sig undan för dess lösning, men har i en nyckfull lefnad att framvisa en enda stor politisk handling — den, hvarigenom hon, oaktadt ett envist motstånd af de store och omstörtningsplaner hos ett lägre parti, lugnt och med lika mycken beslutsamhet som skicklighet befästade kronan på Karl Gustafs hufvud. Hon qväfde dermed den tiden en revolution i Sverige. Karl Gustafs segrar aflägsnade den sedan. Den mognade under det sedan följande svaga

förmyndareväldet; men den hade redan så länge varit förutsedd, att Karl XI kunde taga den i sin egen hand.

1680 års regementsförändring är beviset, att både *regeringssätt* och *representation*, sådana de under det sjuttonde seklet här i riket bygdes, ej buro sig. För mycket var i bäggedera dels allt för inveckladt, dels allt för obestämdt; och en blick på den tidens representation är tillräcklig att visa detta.

Allt för invecklad var representationens ej blott *fyrdelning*, utan *mångdelning*, hvarpå vi fästat uppmärksamheten redan under Gustaf Adolfs tid. Längre fram hör man uttryckligen omtalas ej blott *fyra* stånd, utan det *femte* (ty *rådet* ansåg sig för ett), och man räknade ända till *sex* med krigsbefälet. En sådan beräkning synes också ha ingått i adelns påstående att icke kunna öfverröstas vid riksdagarne. Ty både råd och krigsbefäl räknades till adeln, ehuru ingendera röstade särskildt. I sjelfva verket handlade adeln under hela denna period såsom egentlig nationalrepresentation i Sverige; och den skenbara mångfalden i representationen återfick derigenom ett slags enhet. Den gamle odalmannens personliga rätt att sig på allshärjartinget infinna hade öfvergått till adelsmannen på riksdag. Den gamla nationalförsamlingens egenskap att tillika vara *krigshär* återkommer äfven på ett eget sätt. Ty adeln representerar tillika armeen. Ett enda aristokratiskt intresse genomgår och sammanhåller denna mångdelade representation och sträcker sina grenar och rötter genom alla de ofrälse stånden, — i hvilka biskoparne mest utse presterskapets riksdagsmän, borgmästarne oftast äro sjelfskrifna för städerna, och allmogens fullmäktige utses af landshöfdingen, fogden eller häradshöfdingen. Först Karl XI förordnar år 1680 *»att allmogen må sjelfve förordna sina herredagsmän»;* likväl tillägger äfven han: *»allenast landshöfdingarne tillse att gode och skicklige män dertill tagas»*. Ej heller skulle landshöfdingarne ega den rätt de hittills utöfvat, att först skärskåda allmogens besvär innan dessa framlemnades, »emedan *allmogen på allmän riksdag ej kan förmenas att framföra alla de klagomål och besvär som de kunna hafva att andraga»*, säger konungen.

Allt för obestämd var för öfrigt hela denna representation. Hvarken dess befoganden eller förhållanden till kronan voro bestämda. Att *gemensamt med konungen stifta lag* och *sjelf sig beskatta,* anses för svenska ständernas urgamla rättigheter. Ser man nogare till, så äro undantagen så talrika, att man måste uppfatta dessa under egna regler.

Man finner *tre* slags representationer, som alla befattat sig med lagstiftning och beskattning i Sverige. Den *första* är den gamla *provinsialrepresentationen*, som ej blott under hela vår medeltid, utan långt efteråt, gör sig gällande. Ännu i Karl IX:s tid ansågo sig rikets ständer blott vara *samlade* provinsialständer, såsom synes af deras förslag till Karl på Söderköpings riksdag 1595: att alla punkter först inför hvart *landskaps* inbyggare borde föredragas, och sedan fullmäktige derifrån skickas till riksdagen, nämligen biskopen med några af presterskapet, sex af adeln, sex af krigsfolket, några af borgerskapet och sex af menige man med deras lands insegel. Äfven efter införandet af Gustaf Adolfs riksdagsordning återser man provinsialständerna såsom *undantag*, i de särskilda afsked med landskapens menigheter, hvilka regeringen stundom fann för sina afsigter beqvämligare än ett allmänt riksdagsbeslut. — År 1657 låter Karl Gustaf öfver hela riket i stället för riksdag kalla *provinsialmöten*, hvilka först förbjödos genom 1660 års regeringsform, som stadgade att allmän riksdag borde hållas hvart tredje år. — Den *andra* formen för den gamla representationen voro *herredagarne*, egentligen en representation af båda de *förnämsta* stånden, men som slutligen öfvade sin makt genom *rådet*. — Den *tredje* är *rikets ständer*, hvilken representation småningom utbildat sig bredvid de förra, men, såsom vi anmärkt, på ett sätt, hvilket mycket afviker från närvarande förhållanden.

Att gällande lag skulle af folket samtyckas, är gammal landssed i Sverige. Sättet för detta samtycke har varit skiljaktigt, och ofta har samtycket varit mer förutsatt än gifvet. Det följde af våra olika lagars olika natur. Redan då *landskapslagarne* först efterträddes af en allmän *landslag*, uteblef i den senare mycket, som ansågs vara af för speciel natur. Å andra sidan tillskref allmänna meningen hvarje *korporation* lagstiftande makt för sig. Det gälde i synnerhet om *städerna*. Men den egna lagstiftning och lagskipning, som *hof* och *adel* i *gårdsrätterna* öfvade, vidgade sig allt mer utöfver de ursprungliga gränserna [3]. Man finner sedan skilnad göras emellan *lag* och *stad-*

[3] Adelns gårdsrätt upphäfdes af konung Karl XI. Sista lemningen af sin forna patrimoniela jurisdiktion uppgaf adeln år 1809; hvarefter genom kongl. förordn. d. 6. April 1810 stadgades, att då frälse jordegare nödgas underhafvandes egendom med *seqvester* belägga, panten ej må försäljas utan gäldenärens hörande och genom åtgärd af vederbörande *exsekutorer*.

gar. De senare hade sin grund dels i gårdsrätterna, dels i korporationers och kommuners speciela lagstiftning, men hvilken med rikets centralisation allt mera öfvergick till konung och råd. Under det sjuttonde seklets minderårigheter gjordes stadgarna helt och hållet i *aristokratiens* intresse. Ständerna sågo hellre denna speciela lagstiftning i *konungens* egen hand och bortgåfvo så mycket lättare sin andel deri.

På 1682 års riksdag förklarade ständerna, att de akta det alldeles orimligt, att Kongl. Maj:t skulle vara förbunden ständerna att höra, enär Kongl. Maj:t ville göra några *stadgar, plakat, reglementen* och *förordningar*, undantagande sådan allmän lag som Sveriges lag är, hvilken angår hela riket och alla ständer i gemen, i hvilken allmänna rikets lag, om något finnes nödigt att ändra, förklara eller förbättra, Kongl. Maj:ts trogne undersåtar hysa den underdåniga tillförsigt, att Kongl. Maj:t lärer, såsom en nådig konung, låta sig behaga att gifva ständerna deraf del. — Det är det första *formliga* uppdragandet af hvad vi kalla den *ekonomiska* och *administrativa* lagstiftningen åt *konungen*, ehuru äfven förra konungar den utöfvat; ty att utfärda stadgar, enliga med allmänna lagens grunder, eller ock att med ytterligare författningar bringa lagens föreskrifter till verkställighet, har af ålder varit svenska konungars rättighet. Men det nu gjorda medgifvande tog för tillfället med sig vida mera. Såsom blott *reglementarisk* ansågs nämligen på den tiden äfven hvad nu kallas *regeringsform*, och de under förmyndareregeringarna upprättade regeringsformer voro genom sin aristokratiska syftning ingalunda folket behagliga. Derför hade 1680 års ständer förklarat, att konungen till ingen *regeringsform* vore bunden, utan endast till Sveriges *lag* och *laga stadgar*, hvarmed man synes ha menat endast sådana stadgar, som genom konungamakten fått bekräftelse, hvilket ej kunde sägas om de af ingen konung bekräftade regeringsformerna. Med detsamma nedslogo ständerna uttryckligen *rådets* anspråk att vara ett *femte* stånd och sade sig ej vilja veta af någon *mediator emellan konung och ständer*, såsom varande i fäderneslandet en okänd sak. Att förordna om regeringen uppdrogo de för öfrigt åt konungen. »Och skall detta allt — heter det i konungens approbation af ständernas beslut — för evärdeliga tider för en *lag* och *laga stadga* hållas.» Slutsatsen, att *konungens vilja var lag*, låg icke i dessa premisser; men den blef derutur dragen. Allt tyddes till fördel för en-

väldet. Ständernas förklaringar af 1680 och 1682 ansågos hafva en sådan mening. *Rikets råd* kallades nu *kungliga råd.* Ständerna sjelfva heta ej mera *rikets*, utan *Kongl. Maj:ts ständer.* I 1693 års riksdagsbeslut infördes, ständerna oåtspordt, att genom dessa förklaringar konungens *absoluta* välde vore stadgadt[4], i följd hvaraf han och alla hans arfvingar, så man- som qvinkön, voro satta till en envålds allena bjudande suverän konung, den ingen på jorden är för sina actioner responsabel, utan hafver makt och våld efter sitt behag, såsom en kristlig konung, styra och regera sitt rike. — Det var den suveränitet som Karl XII emottog och utöfvade.

Alla tre dessa slags representationer ha likaledes ålagt och beviljat *skatter* i Sverige. Att i forna riksdagsbeslut vilja söka rättsgrunden till alla sådana, är så mycket snarare fåfäng möda, som, enligt den gamla landslagen, bevillning var ej hvad i senare mening kallas riksdagsfråga. Den borde ske genom öfverenskommelse med de särskilda landskapen, i de fall lagen sådant tillät, ehuru detta stadgande ingalunda blifvit noggrant iakttaget. Medan representationen vacklade emellan landskapsständer och riksständer, trädde rådet eller konungen emellan; och så ser man Gustaf I utskrifva dryga skatter blott med rådets åberopade bifall. Hans söner voro i detta afseende ej återhållsammare; och i synnerhet visar Johan III:s oordentliga regering, med få riksdagar och nästan ständiga krig, en följd af egenmäktigt ålagda skatter. Karl IX:s täta riksmöten förändrade förhållandet till någon del, ehuru, om man känner hans personliga inflytelse på riksdagsbesluten, mera till formen än i saken. Gustaf Adolf var samvetsgrannare än någon af sina företrädare. Med rätta har om honom blifvit sagdt: »att han, den störste krigaren på Sveriges tron, likväl var den minst våldsamme regenten af sin ätt» [5]. — Att många bördor sedan hans tid stannat på svenska jorden är sant. Men de tillhöra ej blott hans, utan i allmänhet de stora krigens tidehvarf. Tiderna voro svåra, de lagliga formerna obestämda. Deraf olikheten i deras tillämpning, äfven efter utfärdandet af den första svenska riksdagsordning. Ty Gustaf Adolfs riksdagsordning innehåller intet stadgande om sättet för bevillning, och

---

[4] Vid riksdagen hade icke derom varit någon öfverläggning. Jfr *Bowallius*, Bidrag till yttranderättens historia i Sverige under envåldstiden. *Frej*, 22 häftet, Stockholm 1845.

[5] *Svenska Folkets Hist.* III D. (Bd 6, sid. 33.) Jfr ofvan sid. 293.

detsamma gäller om regeringsformen af år 1634. Oaktadt de under Gustaf Adolfs tidehvarf talrika riksdagarne, ser man derför tillika stundom ett utskott af ständerna besluta och bevilja med ständers rätt, stundom rådets myndighet träda emellan, stundom allmänna bördor åläggas i följd af särskilda öfverenskommelser med landskapens menigheter. Så beviljades i synnerhet de så ofta återkommande utskrifningarna af krigsfolk ingalunda blott på riksdag. De upphörde ej heller genom något riksdagsbeslut, utan genom *kontrakten om det ständiga knektehållet,* hvilka Karl XI (till följd af några tidigare partiela föredömen) efter hand ingick med nästan alla de särskilda *provinserna.* Formen för alla dessa afhandlingar påminner ännu om den gamla provinsialrepresentationen; och de ur dessa kontrakt härledda skyldigheter hafva derför ej utan svårighet blifvit underkastade reglering efter våra nu gällande riksdagsformer. Ständerna hafva väl sedermera iklädt sig den ena kontrahentens ställe och i menigheternas namn beslutit, men ej utan dessas missnöje. Och konflikten emellan ståndsrepresentationen och den äldre provinsiela kan i alla sina verkningar således än i dag ej sägas vara fullt utkämpad.

Vi ha anmärkt, att provinsialständers sammankallande förbjöds i regeringsformen af år 1660. Detta förbud iakttogs likväl icke. Man finner sådana möten eller landtdagar, såsom de ock kallades, icke dess mindre under de båda följande decennierna [6]. Skatter, införda eller återupptagna genom sär-

[6] En del af förhandlingarna vid 1657 års provinsialmöten, som hittills ansetts för de senaste, igenfinnas i *v. Stiernmans* Riksd. och Mötens beslut, 2 del. och i Bihanget. — Följande anteckning om provinsialmöten i Sverige, äfven efter förbudet i 1660 års regeringsform, är af min son, efter genomseende af hithörande handlingar i kongl. riksarkivet, mig meddelad. I riksarkivet förvaras handlingar som utvisa, att sådana möten äfven efter denna tid blifvit hållna. — Af rådsprotokollen upplyses, att en landtdag i Malmö 1662 blifvit hållen med ständerna i Skåne, Halland och Blekinge, hvars öfverläggningar förnämligast angingo bevillningen, befrielse från skjutsningsskyldighet, skånska adelns privilegier m. m. Beslutet är dateradt d. 18 September. — I resolutionen på adelns besvär vid 1668 års riksdag utlofvar Kongl. Maj:t, att adeln i Skåne hädanefter må befrias från att på »särdeles möthen» sammankallas och om kontributioner anmodas. Icke desto mindre uppdrogs redan följande året d. 21 Augusti åt Joh. (Nilsson) Gyllenstjerna och Klas Rålamb att såsom särskildt tillförordnade kommissarier nedresa till Skåne och jämte generalguvernören Gustaf Baner der med landskapsständerna underhandla. Enligt de i riksarkivet förvarade skånska kommissionens protokoll började detta möte den 3 December i Malmö. Öfverste Jöran Sperling, till Sperlingsholm och Attorp, var landtmarskalk. Hvarje af de 3 öfriga stånden hade äfven

skilda öfverenskommelser emellan kronan och landsorternas menigheter, förekomma ännu långt senare: så 1787 afgiften för husbehofsbränningen efter kronobränneriernas upphäfvande, hvilken afgift fortfor att på denna grund utgå, tills rikets ständer vid 1800 års riksdag beviljade fri bränvinsbränning mot en viss skatt.

Karl XII regerade utan ständer, sedan han af dem, genast efter sin faders död, vid femton års ålder blifvit myndig förklarad. Det stora nordiska kriget bröt ut. Han störtade sig i dess faror och äfventyr. Hans femtonåriga frånvaro har pröfvat svenska folkets konungatrohet; och likväl var det ej *folket* som blef honom otroget. Efter olycksödet vid Pultava kallade

---

sin talman. De hufvudsakligaste ärenden som förehades angingo lagens och kyrkoordningens revision, jämte utskrifning och beskattning. Denna landtdags beslut är dateradt den 23 December. — 1676 höllos provinsialmöten öfver nästan hela riket. Under loppet af detta år utfärdades först kallelse till en allmän riksdag, men dess öppnande uppsköts gång efter annan, emedan konungens närvaro behöfdes vid krigsförrättningarna i Skåne. Sammanträdet förflyttades derför från Stockholm till Göteborg, i anseende till dess mindre aflägsenhet från krigsteatern. Ständerna hade der knappt hunnit att någorlunda mangrant sammankomma och börja sin verksamhet, innan de af konungen hemförlofvades. Ändamålet med denna riksdag var egentligen att få nya krigsgärder och utskrifningar beviljade. I stället för denna tillämnade riksdag församlades i Stockholm den der boende adel i Juli månad, till öfverläggning om krigshjelpen. Sedermera sammanträdde alla provinsers särskilda ständer på olika orter, näml. Uplands och Södermanlands i S. Telge, Smålands i Vexiö, St. Kopparbergs i Falun, Östergötlands i Linköping, Nerikes i Örebro, Finlands i Åbo och Viborg, Skaraborgs läns först i Mariestad och sedan i Skara, Elfsborgs läns först i Borås och sedan i Alingsås. I afseende på det sistnämda länet må särskildt anmärkas den omständigheten, att hvarje stads fullmäktige afgifvit särskilda svar på den kungliga propositionen, och under ett svar af detta läns ridderskap hafva 6 adelsmän egenhändigt underteeknat sina namn, samt 14 adelsmän och 15 *adliga fruar genom fullmäktige*, bland hvilka, på grefvinnan Beata De la Gardies vägnar, Erik Arwidsson Grönling, troligen hennes fogde, tecknat: »Vppå — — — Min Nådige Öffwerheetz wegner». — Äfven 1677 i Februari och Mars månader höllos provinsialmöten på åtskilliga ställen. Det var förmodligen dessa möten som närmast föranledde en anhållan af riksens ständer i Halmstad 1678, »att de ej mellan riksdagarne måtte med pålagor blifva betungade, eller ock med provinsialmöten måga besvärade varda, utan, då riksens tillstånd så fordrar, till en allmän riksdag sammankallade och förskrifne blifva». (Se *Lænbom*, Handl. till Karl XI:s hist. 8. s. 54.) Härpå gaf Kongl. Maj:t till svar, att han det ville sig »*i nåder påminna, och icke utom den yttersta faran eller nöden låta ske*». (Se *Stiernman*, Riksd. Beslut, del. 2. s. 1773. Jfr *Bergfalks* recension af *Nordström*, Sv. Samhällsförfattningens Hist., i *Frej*, 1:sta band., sid. 186.)

senaten ett utskott af ständerna 1710. Karl lät säga dem, att »det endast tjenat till att så mycket mer upptäcka deras utblottade tillstånd»[7].

Den hjeltemodige Stenbocks och hans härs fångenskap i Tönningen föranledde prinsessan Ulrika Eleonoras inkallande i regeringen och riksdagen år 1714. Karl lemnade sin syster den plats hon intagit. Men han upplöste eller rättare förbjöd vid första underrättelse denna ständernas sammankomst, vid hvilken grunden till det följande regeringssättet hemligen lades. Sedan visar sig en opposition, fruktansvärdare genom tystnad än genom ord, tills med Karl både enväldet föll och svenska makten i norden.

Vi äro vid den tidpunkt, då våra närvarande representationsformer bestämma sig; ty dessa tillhöra ej det *äldre*, utan det *nyare* Sverige. — Man talar ofta om vår ståndsrepresentations uråldrighet. Sanningen är, att den partielt och fragmentariskt förekommer tidigt nog. Detta kan kallas dess *förberedande period,* som sträcker sig till Gustaf I, eller till och med till Gustaf Adolf. Men äfven under perioden från Gustaf Adolf till våra dagar har den under olika tider haft en olika karakter. Den visar sig i detta afseende olika under Gustaf Adolf, olika från Kristina till Karl XI, olika under frihetstiden, olika från 1772 till 1789 och 1809; och är i denna stund politiskt olik allt hvad den någonsin varit. Vi ha anmärkt, att rikets ständer hvarken varit den enda representationen eller inom sig och till kronan haft samma förhållande som nu. Vi ha ådagalagt, att hvarken valrätt eller rösträtt eller ens ståndens antal voro fullt bestämda. Ännu mindre finner man bestämdt hvad som fordrades till ett *riksens ständers beslut;* hvilket dock hade varit oundgängligt, i fall den tidens ständer varit en statsmakt i senare tiders mening. Denna fråga bestämdes först genom riksdagsordningen af år 1723, hvilken i 17 § stadgar: att uti de saker, som till samtlige ständernas afgörande höra, hvarje stånd eger sitt särskilda votum, och att hvad de sålunda enhälligt eller de *flesta* stånden öfverenskomma, vare giltigt, såsom ett ständernas beslut, hvaremot det ståndet, som är af skiljaktig tanke, ingalunda sig sätta må. — Undantag gjordes för *hvarje stånds välfångna privilegier* och för *riksens ständers frihet*, hvarmed menades det nya regeringssättet af maktegande ständer under rådets regering och konungens namn. Att göra dessa privilegier och denna frihet oantasteliga fans

[7] Bref till rådet den 3 Febr. 1711.

så mycket nödigare, som bönderna, hvilka ej förstodo sig på det nya regeringssättet, hade vid 1723 års riksdag velat gifva konungen större makt, emedan — heter det i deras memorial — »menige allmogen ej annat kunde förstå och finna, än att Kongl. Maj:t borde få ega och bruka den kungliga makt och myndighet som Sveriges framfarne konungar haft hafva efter rikets gamla lag och stadgar; dock all suveränitet och envälde alldeles derifrån undantagen». — I den nya riksdagsordningen förbjöds att någonsin göra proposition om större makt för konungen.

Vi veta hvad som skedde i Sverige efter enväldets fall. I det inre är det privilegiernas seger och tillika deras affall från kronan. Dermed var fältet öppnadt för privilegiistriden; men denna är tillika en håndsstrid, hvilken ej efter bokstafven får bedömas. — Man skulle t. ex. tro, att frågan om hvad som fordrades till ett ständernas beslut genom 1723 års riksdagsordning blifvit afgjord. Den synes så i bokstafven; i verkligheten är den ingenting mindre. Frågan var gammal, skulle mer än en gång återgå och har, genom allt hvad i den låg, ännu i öfver hundra år haft det största inflytande i Sverige.

Tvänne förmyndareregeringar, under och efter våra mest lysande krig, hade fört aristokratien till sin höjd och mot sitt fall. Den i synnerhet af Kristina omåttligt ökade adelns verkliga makt blef samkad hos ett färre antal slägter. Man kallade dem de *store*. De kallade sig sjelfva så, äfven inför Karl XI:s ömtåliga öron. Myndig blifven, krossade han deras makt med en oblidkelighet, som bar hämdens färger. Det var likväl långt ifrån att detta nedsatte *adelns* anspråk såsom *stånd*, så mycket mindre som rådet, förlustigt sitt gamla medlarekall, nu förklarades blott utgöra ett stånd med ridderskapet och adeln. Reduktionen hade blifvit beredd inom adelns eget sköte. Dess starkaste driffjäder var den lägre adelns afund mot de store. Ofrälse stånden uppträdde blott i konungamaktens skugga. Ännu 1680 tillskrifva de sig blott ett *votum deliberativum* i rikets angelägenheter. Adelns under förmyndareregeringen högt uttalade påstående: *»att icke öfverröstas af de andra stånden vid riksdagarne»*, var kändt. Enväldet ålade detta och många andra anspråk tystnad; men ännu efter enväldet framstår adeln i Sverige med det begrepp, att den eger *votum decisivum* i riket; och den har sökt att försäkra sig derom. Ifrån den utgår i sjelfva verket hela rörelsekraften i

det nya riksdagsmaskineriet. Adeln insätter i dettas förnämsta verkstad, det så kallade sekreta utskottet, lika många ledamöter som prester och borgare tillsammans; ty bönderna voro från detta utskott uteslutna; den insätter likaledes i hvarje annat utskott dubbelt antal mot de öfriga (allt efter förra vanligheten, heter det); och ehuru den måste gifva vika för den uttryckligen stadgade grundsats, att omröstningarna ske *ståndsvis*, har den likväl genom gammal häfd och nylifvad verksamhet öfvervigten.

Hvad den ej mera kunde verka såsom *stånd*, måste den verka såsom *parti*. Deraf partiväsendets nödvändighet. Denna nödvändighet kom af adelns förändrade ställning, sedan reduktionen hade brutit dess rikedom och regementsförändringen 1719 infört omröstningen *per capita* på riddarhuset. Man ser de adliga partierna skilja sig i frågorna om den holsteinska eller hessiska successionen i Sverige[8] — om det franska eller engelskt-ryska allianssystemet — om krig och fred — om rådets, ända till 1738 af de gamla slägterna upprätthållna, anspråk, eller en regering bestämd efter riddarhusets majoritet. Det var den sistnämda som grundade *hattarnes* välde emot de fredligt sinnade *mössorna*.

Mot konungamakten voro bägge lika sinnade, och rådets myndighet sökte hattarne, sedan de kommit till väldet, att lika ifrigt upprätthålla, som de gamla slägternas parti det hade gjort, hvilket af dem blifvit störtadt. Då den gode konung Adolf Fredrik år 1751 uppsteg på Sveriges tron, ville han veta, om *rådet* skulle *regera* eller, enligt regeringsformens bokstaf, blott *råda*. Den vältalige Tessin svarade: »alla de tre delar, hvaraf vår regerings ställning består, sammanlöpa uti Svea konungs famn. Han gifver åt högheten glans, åt myndigheten lif, åt väldet eftertryck; och således förvare vi uti Kongl. Maj:ts sköte vår frihet, vår säkerhet och vår omvårdnad. Rikets råd äro rikets ständers ansvarige fullmäktige. De ega råda och ej regera. *Regera* betyder, efter det begrepp rikets råd derom hafva, att yttra sig öfver de förekommande mål efter behag och godtycke samt utan bifogade skäl till meningens bestyrkande. *Råda*

[8] Ulrika Eleonora, sedan hon 1719 emottagit regeringen, hvilken hon 1720 öfverlemnade åt sin gemål Fredrik af Hessen, talar i sin enskilda brefvexling om *»vårt hessiska hus»*; och hon ville åt en konung Fredriks broder försäkra tronföljden, då hennes eget giftermål blef barnlöst. Med Adolf Fredrik kom sedermera holsteinska huset på tronen, hvilken redan Karl XII hade ämnat åt sin äldre systers son, Karl Fredrik af Holstein.

deremot är att inför protokollet andraga sina underdåniga tankar, grundade på skäl och omständigheter, då ett sådant votum gäller vid beslutets fattande, allt efter som pluraliteten det vid omröstning bifaller; och blifva sedan rikets råd hvar för sig på nästa riksdag för sin omröstning ansvarige». Det var i prydliga ord detsamma som redan vid 1719 års riksdag hade blifvit yttradt, men också tadladt i borgareståndet, att konungen nedsattes till en president i ett kollegium[9]. Efter konung Adolf Fredriks död var det striden emellan adeln och de ofrälse stånden angående Gustaf III:s konungaförsäkran som störtade detta regeringssätt. Man ville upplifva det stadgande i Adolf Fredriks konungaförsäkran, att konungen skulle städse instämma med *samtlige* rikets ständer. De ofrälse stånden uteslöto ordet *samtlige,* derigenom bindande konungen vid *tre stånds pluralitet.* Deremot protesterade adeln, ehuru särskildt i denna konungaförsäkran förklaras, att till *privilegiers* ändring fordrades alla *fyra* ståndens bifall. Här gälde mera än som syntes: det gälde i första hand adelns gamla anspråk att ej kunna öfverröstas; det gälde i andra hand de adliga privilegierna, hvilkas förmur detta i sjelfva verket hittills upprätthållna anspråk ansågs vara. Blotta faran var nog att beröfva regeringssättet sitt stöd hos största delen af adeln. Ståndsregeringen råkade i ohjelplig villervalla och måste gifva vika för konungen i 1772 års revolution.

Konung Gustaf III:s regering utmärker i vår historia en egen öfvergångsepok. Den bragte inre motsägelser i dagen, hvilka lågo både i konungens karakter och i den af honom införda författningen. Han hade gjort revolutionen af den 19 Augusti 1772 med lika djerf som lätt och lycklig hand. Det var en förändring af den politiska skådeplatsen, som skett inom några timmar, som kostade ingen blodsdroppe, af folket helsades med förtjusning och var egnad att sätta konungens mildhet i den vackraste dag. Han berömde sig sedermera deraf, att han i tre dagars tid innehaft den största suveränitet som någon regent egt, och sjelfmant lemnat den ifrån sig.

Illusionerna af en stånds- och partiregering hade flytt; men andra trädde i stället. Konungen ville enväldet till *saken,* men ej till *namnet.* Att han skydde för namnet, låg i allmänhet i karakteren af den upplysta despotismens regentskola, hvilken han tillhörde, men hade äfven andra skäl i hans egen ställning. Ordet *suveränitet,* i den mening man här dervid

[9] Jfr min skildring af frihetstiden i Svenska Akademiens Handlingar, 18:de delen. (Bd 6 i denna uppl.)

fäste, var ett med skäl i Sverige fruktadt namn, som återkallade stora olyckor. Sjelf var Gustaf ingen vän af Karl XI:s och Karl XII:s tidehvarf, under det Gustaf Adolfs var ett föremål för hela hans beundran. Man hade sett traditionerna af Gustaf Adolfs tidehvarf återgå äfven under partitiderna och af adeln åberopas mot ofrälse stånden, som deremot visade förkärlek för Karl IX:s. På en tid, då hattarne ännu smickrade Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika med hopp om konungamaktens återställande, hade detta parti lofvat att å nyo grunda den på Gustaf Adolfs så kallade regeringsform; — hvars beskaffenhet och verkliga upphofsman vi känna. Planen var allt ifrån 1748 gillad af hattarnes bundsförvandt Frankrike, och franska kabinettet förliknar denna regeringsform vid Englands[10]. Redan efter konung Fredriks död 1751 visade det sig, att det rådande partiet ej ämnade hålla hvad som blifvit det unga hofvet förespegladt; och dettas olyckliga revolutionsförsök på egen hand år 1756, qväfdt i blod, fullkomnade brytningen emellan hofvet och dess forna vänner. Det var Gustaf III:s första, skakande barndomsminne; det har aldrig kunnat utplånas ur hans själ. Han återkommer dertill i sitt strafftal till adeln vid 1789 års riksdag: »de hade en gång vågat röra vid hans faders krona och ärnade kan hända äfven ryckas med honom sjelf om spiran; men i hans hand skulle den icke svigta». — Å andra sidan hade, efter hattpartiets fall vid 1766 års riksdag, mössornas lika fiendtlighet mot tronen, med ännu inskränktare åsigter och bittrare grälaktighet, ingifvit honom en afsmak och en vedervilja, som stegrades till förakt, då ledarne af detta parti allt mera oförtäckt stälde sig under ryskt beskydd emot sin konung.

Att Gustaf III i ögonblicket af den lyckade revolutionen 1772 befann sig midt emot svenska folket, som, lika tröttadt af enväldet som partiväldet, hade varit färdigt att med en rymligare representation än de gamla ståndens (hvilken redan 1719 till en del hade blifvit fordrad) sluta sig omkring sin konung; det undgick hans eljest skarpa öga. Det hade kan hända varit mindre farligt nu än under den följande krisen år 1789, då konungen vidrörde en representationsförändring, utan att likväl fullfölja den[1]. — Men hvarken han eller tiden var dertill mogen. Gustaf III kände folket blott såsom ofrälse stånd, eller såsom ett partinamn, åberopadt af täflande faktioner.

---

[10] Jfr nyss anförda skrift (Bd 6, sid. 101).

[1] Jfr *Wingqvist*, Berättelse om riksdagen 1789, i tidskriften *Frej*, 20, 21 häft.

Emellertid hade så råd som ständer bredvid tronen visat sig allt för farliga och vid sig fästat allt för afskräckande minnen att kunna bibehållas vid sina rättigheter. Återstod att lemna dem frihetens namn, men för sig taga väldet. Det var hvad som skedde genom 1772 års regeringsform, i hvilken konungens makt är ännu större än den synes, emedan dess egentliga gränser lemnas obestämda. En enda bestämmelse hade konungen förgätit att göra tvetydig, nämligen ständernas erfordrade bifall till anfallskrig; och det är också den enda, som han ej kunde undgå att öppet bryta. För öfrigt ser man både tronens och aristokratiens glans gjuten öfver det hela. Konungen älskade båda allt för mycket att ej vilja förena dem. Förkärlek för adeln låg i hans karakter, uppfostran och vanor. Men han ville blott aristokratien såsom en dekoration kring tronen. I denna afsigt uppletades åter Gustaf Adolfs både riksdagsordning och riddarhusordning; och regeringssättet af hans ärofulla dagar hettes i Sverige återställdt.

Gustaf III:s senare revolution af år 1789 — ty det var åter en sådan, och dylika utbrott af statskroppens sjukdom begynna nu att periodiskt återkomma i Sverige — är i allt en motsats till den af 1772. Det är illusionen af 1772 som försvinner. Att de så nyss maktegande ständerna, att svenska adeln i synnerhet skulle åtnöja sig med bländverket af en nog olika delad hofgunst, under det af de forna politiska rättigheterna knappt en skugga fans qvar, var ej tänkbart. Fruktan för den förra oron, njutningen af det derpå följande lugnet, den nya konungamaktens smekmånad, som varade längre än vanligt: allt detta bidrog att länge qväfva missnöjet; och kollisioner kunde undvikas, så länge konungen ej behöfde ständerna. Det hade lyckats honom att göra sin första riksdag (1778) nästan blott till en loyal ceremoni. Vid den andra (1786) var förhållandet redan så förändradt, att den i hast måste upplösas. Vid den tredje (1789) kom striden emellan honom och alla det förra regeringssättets traditioner till fullt utbrott. — Det ögonblick var inne, då han hvarken kunde undvara ständerna eller bruka dem sådana de hittills funnos. Hans ställning var redan så svår, att han synes ha kastat sig i det ryska kriget för att påskynda en inre brytning. Den uteblef ej. Den adliga oppositionen stälde sig i sjelfva lägret emellan konungen och fienden. Konungen stälde sig åter vid 1789 års riksdag emellan adeln och ofrälse stånden. Han nytjade dessas förbittring såsom medel att kufva sin adel och lyckades för priset af några med-

gifvanden, hvilka för bondeståndet medförde verkliga fördelar, att låta tillerkänna sig en i sjelfva verket oinskränkt makt. Så var den forna ståndsregeringens oupplösta problem om *giltigheten af de tre ståndens beslut emot det första* ändtligen afgjordt genom konungamaktens mellankomst, men på ett revolutionärt och våldsamt sätt. Segern, af konungen vunnen med våld på alla hans känslor och böjelser, vågade han knappt för sig sjelf tillstå. Också kostade den honom hans lif.

Det var en liten revolution i en vrå af verlden, jämförd med den stora, som samtidigt i Frankrike hade utbrustit, och mot hvilken Gustaf III kände sig så fiendtligt stämd, att han ett ögonblick ville sätta sig i spetsen för konungarnes härtåg emot den. Hans son ansåg denna fiendskap för sitt heligaste arf. Med långt mer sinne för enkel rättvisa än fadern, men utan alla krigiska egenskaper, lät han sig ryckas ur en endast för fredliga tider egnad bana genom ett obändigt, ända till svärmeri stegradt hat emot Napoleon och har åt detta hat offrat sitt rike och sin krona.

Sverige, utgånget ur striden med förlust af en tredjedel af sitt område och dömdt att snart se det öfriga delas, uppreste sig med nylifvadt nationalmedvetande; och man skall fåfängt söka att beröfva oss frukterna deraf. De koncessioner af gamla privilegier, som utmärka 1809 års riksdag, och i hvilka svenska adeln föregick med ett i sanning ädelt föredöme, den utvidgning af politiska rättigheter som sedan småningom egt rum genom införlifning i de särskilda stånden af hittills från representationen uteslutna samhällsklasser, hafva redan så väsentligen förändrat rikets ständer, och dessa förändringar ligga så i tidens hela riktning samt kräfva andra mera omfattande, att hvar och en, som med misskännande deraf i våra dagar vill stödja sig på den gamla ståndsprincipen, saknar allt annat fotfäste än det osäkra, som kan besvärjas upp i politiska passioner.

Men *dessa* stå i hvarje tid under en egen inflytelse, allt efter de motiv som vidsträcktast för tiden herska. I våra dagar stå de politiska passionerna alla under *demagogiens* inflytelse, äfven i de läger der skenbarligen helt andra fanor svaja. Det kommer af folkens nyvunna politiska vigt, som ingen i sjelfva verket kan förneka. — Det finnes numera ingen politik, som ej agerar i *frihetens namn.* Äfven maktens och privilegiernas försvarare nödgas åberopa det. Eller kan väl det fenomen undgå betraktarens öga, att legitimister och ultraister öfver

allt synas räcka radikalerna handen, eller åtminstone försöka att tala dessas språk, så snart fråga är om att stäfja medelklassens uppstigande makt; och att i de representationer, der en klass *nedanom* medelklassen redan eger stämma, denna sista klass företrädesvis väljes till operationsgrund, endera för att i den väcka en emot medelklassen fiendtlig egen ståndsanda, eller ock för att genom ytterligheten af demokratiska fordringar skrämma? — I franska revolutionen ser man rakt motsatta tendenser verka till samma förstörande mål. Det är en häfkraft, hvaraf den yttre politiken ofta begagnat sig för sina ändamål. Och denna politik är icke ännu utnött. Sedan Juli-revolutionen hafva allt tydligare symptom af denna art yppat sig i Europas inre partirörelser. — Det är långt derifrån, att anarkiens faror företrädesvis ligga framför oss i eftergiften för tidsenliga fordringar. De finnas vida verkligare i ryggen af samhällsutvecklingen och dölja sig i ett af dess fiender bevakadt bakhåll. — Bättre då att skåda faran i ansigtet och med förnuft tillse, huru den ej blott kan bekämpas, utan förekommas.

Man måste medgifva, att en representationsförändring hittills aldrig i Sverige skett utan i och genom en revolution; och revolutioner på vårt sätt ha vi redan haft allt för många. En representationsförändring är i sig sjelf en akt af *nationel sjelfständighet.* Sjelfständigheten för folken kan vara både *inre* och *yttre;* men *bådas* samband är *oupplösligt;* — och profvet att så förhåller sig lärer ej heller för oss komma att uteblifva. — Exempel af *inre* politiska kriser, lyckligt öfverståndna utan att tillika hafva varit *yttre* kriser, finnas. Man ser sådana föredömen hos stora nationer, långt framskridna på den borgerliga frihetens bana; och de visa till hvilka resultat en med ärlighet och tålamod genomförd debatt kan leda. De nordamerikanska fristaterna satte ett sådant exempel efter förvärfvad sjelfständighet, genom en fredligt grundad centralförfattning. England har satt ett annat, genom reformbillen. — Reform utan revolution måste i allmänhet vara den lagliga frihetsvännens valspråk; och en fri diskussion om reformens vilkor är oss ej blott genom vår statsförfattning försäkrad, utan denna diskussion är tillika för det närvarande en medborgerlig pligt. — För mig framstår klarare hvad i fråga om vår representations former och verksamhet *icke* är möjligt, än hvad som för dess ombildning *kan* och *bör* ske. Men insigten i det förra kastar redan ljus på det senare.

Kunde frågan, huruvida vår *närvarande* författning kan bära sig, ovilkorligen med *nej* besvaras, så vore saken så vida

afgjord. Men sjelfva denna fråga är allt för obestämd och förutsätter en annan: hurudan *är* i sjelfva verket vår närvarande författning? — Hvad som *är*, såsom föremål för iakttagelse och erfarenhet, synes lätt kunna afgöras. Likväl är det intet ämne, hvari man stöter på flera fördomar. T. ex. är det fråga om införandet af en förbättrad kriminal- och civillag, och går det ursprungliga uppdraget ut på att till ett helt sammanföra och kodifiera de förändringar, som vår allmänna lag sedan 1734 undergått, så måste man finna naturligt, att de män, åt hvilka detta arbete blifvit uppdraget, icke kunna inse, huruledes dessa sedan hundra år skedda förändringar låta sig sammanfattas till ett helt och begripas, utan afseende på de småningom förändrade principer i lagstiftningen, som under tiden ej blott här utan i Europa gjort sig gällande. De uttala dessa principer; — och man beskyller dem att framkomma med en oerhörd nyhet. Hela 1734 års lag framträder deremot med ens i ett idealiskt ljus, såsom det goda gamla, ehuru det är det goda i den som ej skall förgå, men det gamla deremot som redan är förgånget. — Jag har redan i den första af dessa föreläsningar anfört ett dylikt exempel ur en ännu högre sfer. Ingenting är säkrare än att ståndsmakten i Europa blifvit kufvad af konungarne. Likväl är det nu i hela Europa ståndsprivilegiernas försvarare som vilja anses för konungamaktens säkraste försvarare och vänner.

Omöjligt i vår närvarande representation kallar jag *allt som går ut på att återföra den bortom 1809*, — allt hvad som *nu* innebär en förnekelse af de grundsatser som *då* uttalades, så väl för representationens verksamhet, sådan denna i 1809 års regeringsform bestämdes, som för vår representations åt framtiden lemnade ombildning. Det följande skall tydligare förklara min mening.

Ständernas betydelse såsom statsmakt beror på bestämmandet af hvad som fordras till ett *riksens ständers beslut*. Denna fråga har mer än en sida. Den fordrar först och främst bestämmandet af hvad som kan blifva *föremål* för ett ständernas beslut. Vi ha sett huru obestämdt området för deras verksamhet fordom var; — huru, enligt Gustaf Adolfs riksdagsordning, konungen, i fall af ständernas skiljaktighet, tillegnade sig sjelf beslutet; — huru aristokratien under förmyndareregeringarna hade samma anspråk; och huru adeln slutligen fordrade att ej kunna öfverröstas. Ett nogare bestämmande af ständernas andel i lagstiftningen blef under Karl XI samtidigt med aristokratiens fall.

Då förklarades, att all *reglementarisk* och *administrativ* lagstiftning vore konungens ensak. Omständigheterna voro sådana, att detta medgifvande då för tiden tog med sig allt. — Efter enväldets fall lade ständerna hand på *hela* lagstiftningen. Gustaf III delade den med dem, mera till namnet än i verket, men kunde ej hindra, att redan i 1778 års riksdagsbeslut skilnad göres emellan de lagfrågor, i hvilka konung och ständer ega att *gemensamt* besluta, och dem som konungen blott till ständernas underdåniga yttrande öfverlemnar. Dermed sammanhängde en redan vid samma riksdag väckt fråga: huru i *allmänna lagfrågor* (man skilde ej ännu derifrån grundlagsfrågor) *ständernas röster skulle beräknas.* — I *bokstafven* var detta, såsom vi sett, redan bestämdt i 1723 års riksdagsordning: det blef det ytterligare under Gustaf III vid 1786 års riksdag. I *verkligheten* var förhållandet så litet afgjordt, att faran för en genom de ofrälse ståndens sammanhållighet hotande ståndspluralitet hade framkallat 1772 års revolution, och att giltigheten af de tre ståndens röster *emot* det första endast i svensk statsrätt kunde inträda med en ny revolution i motsatt riktning, år 1789.

Vi ha utvisat den klippa, på hvilken vårt statsskepp *två* gånger inom mannaminne har strandat. De, som önska vår författnings bestånd, borde veta att undvika skeppsbrottet *tredje* gången.

Huru förhållas skall i de frågor, i hvilka intet stånd kan underkastas de öfriga eller för sig besluta, och hvilka, äfven om två stånd stanna mot två, hvarken kunna förfalla eller öfverlemnas åt konungens godtfinnande, har i vår offentliga rätt hittills varit obestämdt, tills regeringsformen af år 1809 sökte förekomma de i sådana förhållanden framstående faror medelst stiftande af en egen, sedermera ytterligare utbildad institution, hvilken jag ej tvekar att anse såsom ett grundvilkor för vår närvarande författnings fortfarande verksamhet.

Det är inrättningen af de *förstärkta utskotten,* i hvilka, genom ledamöter till lika antal valda af alla stånden, — röstande *per capita,* ej *efter stånd,* — sådana frågor skola afgöras.

Regeringsformen af 1809 föreskref denna utväg. Den användes först i hvad som rörde statens reglerande och bevillningens derefter lämpade belopp. — Till grundlagens ändring fordrades konungens och alla ståndens sammanstämmande bifall. Men då man tillika med nödig varsamhet hade velat lemna rum för grundlagens förbättring, stadgades att uti grundlagsfrågor (hvilka ej kunde i ståndens plena väckas, utan skulle

hos konstitutions-utskottet anmälas) borde, sedan utskottets slutliga utlåtande blifvit afgifvet, beslutet först nästföljande riksdag af ständerna kunna fattas [2]. Det visade sig snart, att 1809 års lagstiftare hade för mycket räknat på konstitutions-utskottets, i vissa fall med ständernas rätt beslutande myndighet, då de tycktes förutsätta, att ständerna ej skulle kunna modifiera ett konstitutions-utskottets förslag, för att få det framstäldt i den form, under hvilken de ansågo det lämpligast böra hänskjutas till nästa riksdags beslut. Den stridighet, som häri låg mot den eljest i allmänhet åt ständerna inrymda rättigheten att granska och jämka sina utskotts förslag, innan de antogos eller förkastades, förde, sedan konstitutions-utskotten både af 1810 och 1812 deröfver yttrat sig, vid 1815 års riksdag till det tillägg i 56 § regeringsformen, som gaf tillvaro äfven åt ett *förstärkt konstitutions-utskott*. Tilläggets tydliga mening är att, liksom hvarje stånd för sig eger att antaga eller förkasta en föreslagen grundlagsförändring, då den till slutligt afgörande förekommer, så kan ock, i fall ståndens meningar ej kunna sammanjämkas, intet stånds tanke, »om det sig ej efter de öfriga fogar», undertryckas i afseende på sjelfva förslagets beskaffenhet redan vid den riksdag då det förberedes, utan bör då blifva föremål för en votering inom förstärkt konstitutions-utskott [3].

---

[2] Undantag gjordes endast för grundlagsändringar som af *konungen* proponeras, hvilka kunna afslås vid samma riksdag då de väckas, om nämligen konstitutions-utskottet dem genast afstyrker.

[3] Det var slutligen 1812 års konstitutions-utskotts förslag om tillägget till 56 § regeringsformen, som vid 1815 års riksdag antogs. I utskottets memorial härom heter det: »Då alla ståndens enhälliga röst är nödig till grundlags stadgande, har utskottet varit sorgfälligt att så ställa formerna, att det yttersta beslutet, genom proposition stäld på *ja* och *nej*, måtte kunna fattas. Dertill fordrades att all sammanjämkning af meningar, i fall de, vid pröfningen af det första förslaget, skulle hos riksstånden blifva skiljaktiga, borde föregå det definitiva beslutet, hvilket ej kunde innehålla annat än ett fullkomligt gillande eller ett rent afslag. Utskottet har derför trott, att denna jämkning borde ske vid samma riksdag då frågan väckes och lägges på bordet, så att den, till afgörande med ja eller nej, vid den nästföljande måtte vara fullkomligen beredd. Den förstärkning af konstitutions-utskottet, som till jämknings förrättande blifvit föreslagen, är således af en helt annan beskaffenhet än de nämder som för de andra utskotten i regeringsformen finnas föreskrifna. En lika afgörande rätt, som de ega, kunde ej denna tillegnas, enär yttersta afgörande rätten i dessa frågor måste tillhöra stånden sjelfva, hos hvilka allenast ett stånds veto gör till fyllest att hindra ett förslags antagande. Deremot om, efter utskottets försök att förena riksstånden till ett enahanda utlåtande, sådant ej

Det är sålunda en *möjlighet* att pluralitetens mening inom ett förstärkt konstitutions-utskott kan vara en *annan* än ständernas, och att, i följd deraf, ett af ständernas pluralitet icke godkändt *förslag* till grundlagsförändring kan vid en riksdag blifva hvilande, för att vid den nästa afgöras. Men denna möjlighet kan så litet antagas vara *främmande* för grundlagen, att vår regeringsforms väsentligen utmärkande karakter just *är* att hafva öppnat denna möjlighet, i afsigt att dermed förekomma de omedelbara kollisioner mellan stånd och stånd, på hvilka vår ståndsförfattning mer än en gång brutit sönder sig. — I grundlagsfrågor är genom denna möjlighet ännu ingenting i hufvudsaken afgjordt. Endast ett *förslag* är beredt, som ända till nästa riksdag föreligger till allmän diskussion, och hvilket, då det förekommer till afgörande, ett enda stånds *veto* kan kullkasta. Om ett eller tvänne stånd då använda sitt veto att nedslå ett förslag, hvilket för öfrigt vunnit många medborgares bifall, så kan man *önska* sig förhållandet annorlunda; rätt att *beklaga* sig öfver utöfvandet af en *laglig* rättighet har ingen.

Hvad man med fullt skäl kunde beklaga vore, om ett eller två stånd, för det att ett förslag, såsom det år 1840 bordlagda nya representationsförslaget, ej var enligt med dessa stånds mening, skulle söka tillintetgöra den möjlighet grundlagen öppnat till att få sådana frågor beredda, och i stället mot sjelfva *förslaget* såsom sådant vilja vända sitt *veto*, eller, om två stånd stanna mot två, förklara *förslaget förfallet*. — Det vore ej blott att tillbakaskjuta vårt statsskick bortom 1809; det vore att återuppkalla ståndsprincipen i en råhet som den, sedan våra olyckliga partitider, ej i Sverige haft.

Det kan ej undfalla någon, att grundlagen genom de *förstärkta utskottens* rättigheter sökt betaga de gamla ståndsskilnaderna deras udd och skärpa. Det var i de förstärkta utskotten som den först *borttog voteringen efter stånd;* och den har sedermera medgifvit samma slags omröstning för *alla* ständernas utskott öfver hufvud [4]. — I allmänhet visar sig i vår nuvarande för-

---

lyckades, borde ett medel finnas att genom omröstning per capita uppgöra ett sådant bestämdt förslag som utan förändring kunde antagas eller förkastas. På detta sätt har utskottet trott sig kunna bereda alla möjliga tillfällen till frågornas granskning, meningarnas jämförande, sinnenas förening och frågans slutliga rediga framställning, så att ett bestämdt beslut måtte kunna fattas.» — Jfr *Sveriges Statsförfattningsrätt* af *C. Naumann*, Stockholm 1844, I: 386.

[4] Äfven detta var tillstyrkt i det första förslaget till riksdagsordning 1809. Förslaget upprepades, tills det 1823 blef antaget.

fattning en genom den medborgerliga principens inflytelse mildrad ståndsprincip. Deraf 1809 års ståndskoncessioner; derat det sedan fortsatta införlifvande af hittills orepresenterade samhällsklasser i våra gamla stånd [5]. Det vore konseqvent, att den reaktion, som vill vända sig mot det förstärkta konstitutions-utskottets grundlagsenliga rättigheter, äfven kände sig fiendtligt stämd mot alla dessa koncessioner. Och om de ej redan vore gjorda, — månne de *nu* skulle göras?

En hufvudsvårighet har vår närvarande författning lemnat oafgjord, nämligen den medborgerliga principens *förhållande* i representationen till ståndsprincipen. Man är representant såsom *svensk adelsman, prest, borgare, bonde;* man är det ej såsom *svensk medborgare*, utan någon af dessa qvalifikationer, äfven om man för öfrigt vore än så väl dertill egnad, och man kan, enligt nu gällande former, ej blifva det. Vi ha sett, huruledes man i ståndsprincipen sökt att *förstärka* det medborgerliga momentet. Men är väl ståndsbegreppet nog rymligt att i sig upptaga begreppet om statsborgare? Måste ej snarare förhållandet *omvändas*, så att medborgerligheten blir *princip* och ståndsqvalifikationen ett deraf beroende *moment?* Måste ej den förra bestämma det senare, och ej tvärt om?

Vårt svar på denna fråga kan ej blifva tvetydigt. Jag har i den första af dessa föreläsningar i allmänhet visat, att *denna omvändning redan har skett,* — att det är den, ur hvilken den nya staten utgått och utgår; och att den nya staten således redan *har* ett *innehåll* som söker och måste söka sig motsvarande *former*. Huru detta faktum ser ut *hos oss*, har sedermera varit föremål för vår betraktelse. — Vi gå nu att afsluta den.

Det nämda förhållandet undföll icke det första konstitutionsutskottet af 1809—10. Inom tvänne veckor hade det, i en stund af fosterlandets yttersta fara, måst fullgöra sitt uppdrag med förslaget till den af konung och ständer derpå antagna 1809 års regeringsform, som införde så vigtiga förbättringar i vår gamla författning. Utskottet, som dels föreslagit, dels antydt de förändringar, som med bibehållande af vår ståndsför-

[5] Representationsrätt beviljade 1823 års riksdag åt universiteten och vetenskaps-akademien i presteståndet; — riksdagen 1828—1830 åt bergsbruken, äfven utom Falu bergslag, i borgareståndet; — riksdagen 1834—1835 åt frälse hemmansegare i bondeståndet. Det 1840 af ständerna tillstyrkta upptagandet i bondeståndet äfven af ofrälse säteriegare, som ej tillhöra annat stånd, har nu erhållit konungens sanktion.

fattning voro förenliga, har dock slutat med att erkänna otillräckligheten af dess former. Det här i sitt memorial om *nationalrepresentationen*, såsom orden falla: »*ej kunnat undgå att erkänna, att uti ståndsfördelningen låg större delen af anledningarna till det missförstånd, det uppehåll och den oordning i ärendenas gång, ändtligen till de ståndstvister som så ofta söndrat nationen, skakat samhällsordningens grundvalar och kullstörtat statsförfattningen.*» — Att *ståndstvisterna* skulle uppvakna i samma ögonblick som denna för fem och tretio år sedan inom vår representation af en så vigtig auktoritet uttalade sanning åter vill börja att göra sig gällande, kunde man vänta; — och de hafva ej uteblifvit.

Jag har åberopat en af de förträffligaste statsskrifter som flutit ur svensk penna. Dess hufvudsakliga innehåll har allt för länge nära blifvit lemnadt åt glömskan[6], då först de stora yttre politiska händelserna företrädesvis drogo allas blickar till sig, och sedermera, efter återvänd fred, en fortsatt mildring af ståndsprincipens skärpa genom representationens utvidgande (ehuru alltid *inom* de gamla ståndskategorierna) visade sig såsom den medelväg, hvilken närmast låg för hand. Ett enda försök, menadt i samma riktning, men som redan faller *utom* medelvägen, återstod: att bibehålla våra *fyra* stånd, men låta de orepresenterade bilda ett *femte* bredvid dem; och detta försök är nu i görande[7].

Men redan det *första* konstitutions-utskottet har förklarat detta för en *afväg*. Efter de af oss nyss anförda ord i utskottets memorial heter det: »*utskottets pluralitet har i stöd af*

---

[6] Memorialet finnes icke intaget i bihanget till rikets ständers protokoll vid 1809—10 årens riksdag, men åberopas der »såsom särskildt tryckt». — Det finnes nu omtryckt i den nya upplaga af *Sveriges grundlagar* m. m. Stockholm 1844, som hos hrr Norstedt & Söner utkommit. Memorialet, dateradt den 24 Mars 1810, är undertecknadt af konstitutions-utskottets ledamöter; af *adeln:* Claes Fleming, A. J. Silfversparre, A. G. Silfverstolpe, A. G. Mörner, C. Pont. Gahn; af *presteståndet:* Carl v. Rosenstein, Carl G. Nordin, Sv. Wijkman C:son; af *borgareståndet:* Dan. Eberstein, J. G. Gahn, C. G. Broms; af *bondeståndet:* Anders Jansson Hyckert, Nils Håkansson, Jon Jonsson, — kontrasigneradt af J. D. Valerius. Särskilda (i den nya upplagan icke upptagna) yttranden af hrr v. Stockenström, Silfversparre, Mörner, Wijkman, Silfverstolpe, Gahn af Colqhoun och v. Rosenstein medföljde.

[7] Redan vid 1840 års riksdag gick adelns och preseståndets gemensamma tanke hufvudsakligen derpå ut, i motsats med då varande konstitutions-utskotts förslag till representationens ombildning på grunden af samfälda val.

dessa anledningar ansett ståndsfördelningen såsom det hufvudsakliga felet i vår representation och har derför till en början, vid frågan om de orepresenterades anspråk, ansett sig alldeles böra åsidosätta den om ett femte stånd. Då intressen redan äro skiljaktiga, lära olägenheterna deraf ej kunna afhjelpas igenom deras förökande medelst en ny korporation, och om man derigenom trodde sig hafva förekommit händelsen af paria vota stånden emellan, skulle man må hända snart nog finna, att den anstalt, man vidtagit för att befordra ärendenas gång, snarare torde hindra deras afgörande. Täflan att vara det sista att besluta, för att tillägga sig anseendet att hafva afgjort saken, skulle, fruktansvärdt nog, blifva en ny anledning till uppehåll och missnöjen stånden emellan. Det är för öfrigt aldrig igenom hjulens mängd uti ett redan inveckladt konstverk, som man förbättrar dess gång; det är igenom bestämdheten och kraften af deras verkan, genom borttagandet af alla onödiga bisaker, som det kan få den styrka som är enlig med dess sammansättning och med dess ändamål.» — Jag anser, att ännu i dag ingenting bättre kan sägas emot förslaget att lägga ett *femte* stånd till de fyra, som redan emellan sig dela vår representation.

Det är egentligen *medelklassen*, med hvilken man har att göra, och åt hvars fullständigare representation man vill gifva formen af ett eget stånd, i bredd med de gamla stånden. Men detta är så mycket mer olämpligt, ja omöjligt, som medelklassen har uppstått genom de gamla ståndens fortgående upplösning, hvarför den hvarken af dessa kan omfattas, ej heller uppdelas efter några nya, på förhand bestämbara *stånds-* eller *klass-skilnader*. Ty att alla sådana skilnader inom densamma blifvit *rörliga*, utgör just medelklassens väsende. Det kommer, såsom vi sett, deraf att medelklassen numera förestäler den, genom intelligensens växande andel i arbetet, rörlig blifna förmögenheten inom samhället. Det är derför som den gör anspråk på, att redan dess *förmögenhet* är ett bevis på *bildning*. Den innefattar nu gemensamt alla de så kallade *högre* klasserna i samhället, det vill säga, alla de medborgare hvilkas materiela välstånd företrädesvis ger dem ledighet och tillfälle till förvärfvandet af bildningens fördelar. Derför gör den öfver allt en sådan grad af förmögenhet till ett vilkor för utöfvande af politiska rättigheter och är allt för benägen att fastställa detta vilkor såsom det uteslutande *enda*. Vi se i det hela en ny, från de gamla ståndsförhållandena vidt skild samhällsställning,

hvars både starka och svaga sida jag redan i den första föreläsningen sökt skildra[8].

Jag har velat ådagalägga hvad uti vår författning *icke* är *möjligt*, — nämligen icke möjligt utan att förneka de förutsättningar, hvarpå den hvilar, och derigenom *sönderbryta* den. Man skall upptaga detta ord ur min mun och fråga, *hvilka* äro väl de som till den grad misskänna densamma? Svaret må först gifvas ur en rent formel synpunkt. — Ostridigt är att 1809 års regeringsform sjelf öppnat möjligheten af sin egen *förändring*; den har föreskrifvit de lagliga formerna för beredandet och antagandet af en sådan. Denna medgifna möjlighet är en af de förutsättningar, på hvilka den hvilar. De, som begagna sig af de konstitutionela medlen för att tillvägabringa sådana förändringar, befinna sig således *inom*, ej *utom* konstitutionen. Det motsatta förhållandet gäller om dem som vilja förneka eller förhindra verksamheten af dessa konstitutionela medel. Dit räknar jag dem som ej ens kunna fördraga, att pluraliteten inom ett *förstärkt konstitutions-utskott* blir en *annan* än *ståndens*, ehuru det förstärkta utskottets myndighet ej sträcker sig längre än att bordlägga en vederbörligen proponerad grundlagsförändring till nästa riksdag, då för dess antagande fordras konungens och alla fyraståndens *gemensamma* bifall.

Man skall invända: detta svar, som abstraherar från de fordrade förändringarnas innehåll och beskaffenhet, är blott undvikande. Hvad är sönderbrytandet af författningen, om ej förändringen af den grundval, på hvilken den hvilar, nämligen *ståndsprincipen?* — Svaret är: vår representation hvilar *icke*

[8] Det är ej blott beloppet af egendomens värde inom en hel samhällsklass, utan tillika kännedomen af huru mycket af detta värde kommer på *hvarje dess medlem*, som bestämmer medelklassens politiska tariff. Men redan en jämförelse af hela egendomsvärdet inom särskilda samhällsklasser i Sverige kan vara upplysande, i synnerhet med afseende på de orepresenterades anspråk. Enligt de nyaste statistiska undersökningarna innehar *adeln* i Sverige egendom till ett taxeringsvärde af r:dr b:ko 73,856,380. *Prester:* 1,457,380 (dock torde härvid böra tagas i betraktande, att den egendom, öfver hvilken presteståndets medlemmar, såsom sådana, hafva ständig dispositionsrätt, uppgår till 7,847,300 r:dr b:ko). *Borgare:* 38,821,400. *Ofrälse ståndspersoner* (orepresenterade): 54,270,850; men då deruti hvarken är inberäknad ofrälse ståndspersoners egendom i St. Kopparbergs län, ej heller den andel denna klass eger i bolagsegendom med de andra stånden öfver hela riket, ej heller omyndigas egendom inom samma klass, så torde de orepresenterades egendom kunna antagas till omkring 60 millioner r:dr. Taxeringsvärdet af bondeståndets egendom uppgår till nära 160 millioner r:dr.

mera på denna princip i dess forna bemärkelse; och att ståndsprincipen, genom de af grundlagen medgifna medel, skall byta om plats och *underordnas den medborgerliga principen* — i samma mån som denna inom ständerna sjelfva gör sig gällande: — det är vår konstitutions egentliga *grundförutsättning;* det är dess äfven i *bokstafven* uttalade *anda.* Denna är djerf, men lika ädel som laglig och innefattar den största hyllning åt öfvertygelsens fredliga makt, som något folk ännu gifvit.

Jag har sökt visa, att förändringen redan i sjelfva *saken* försiggått, hvarför frågan nu egentligen rörer de för dess uttryck mest passande *former.* Men just härutinnan äro meningarna ännu så delade, att den konstitutionela debattens i sig sjelf långsamma gång derigenom nödvändigt ännu mer måste uppehållas.

Det är ingalunda med samma tillförsigt som jag går att yttra min tanke angående det positiva af frågan. Hvad i vår författning *icke är möjligt* utan dess sönderbrytande, kan ur allmänna grunder förklaras. Hvad som för det närvarande är *möjligt* och *rådligt* i afseende på dess förändring, är svårare att bestämma och kan ej heller strängt afgöras endast efter hvad man anser för *rätt.* Hvarje förlikning emellan bestående nya och gamla intressen är en politisk transaktion, till en viss grad beroende på ömsesidiga eftergifter. — Till en viss grad, säger jag. Ty har en *ny samhällsprincip* gjort sig gällande, så återstår endast att acceptera den; och modifikationerna kunna endast röra den mer och mindre omedelbara tillämpningen af dess konseqvenser. Att *dessa* likväl i hela sin vidd *utsägas* så snart de *inses,* hörer till ärligheten af debatten; och jag har derför ej tvekat att, såsom riksdagsman år 1840, uttala öfvertygelser i representationsfrågan, hvilkas skenbara paradoxi jag lätt kunde förutse skulle bli ett föremål för åtlöje. Jag har i dessa föreläsningar sökt att ytterligare utveckla dem, men skulle ännu vilja tillstyrka ej blott de från början af mig antydda modifikationer i den politiska personlighetsprincipens användning[9], utan äfven tillägga andra af samma syftning.

Debattens hufvudsakliga föremål är, om representationsfrågans verkliga innehåll kan förenas med formen af *stånds-* om *klassval,* eller *icke.* — Det förra uttrycket innefattar i sjelfva verket tvänne alternativ. *Ståndsval* vore *val* inom de gamla

[9] De voro *indirekta* val för den talrikaste samhällsklassen, *direkta* val inom den större förmögenheten, och dennas uppfattande under kategorien af en *förstärkt personlighet.*

ståndskategorierna, så vidt möjligt modificerade efter tidens fordringar, eller med tillägg af ett *femte* stånd, för att fullkomligare tillfredsställa de orepresenterades anspråk. Våra konservative synas böjda att ställa saken på denna grund. De tyckas ej inse, att de, med insläppandet af det lilla ordet *val* i *alla* stånd, kullkastat hela vår ståndsrepresentation. *Adelns* representationsrätt hvilar *icke* på val, utan på *sjelfskrifvenhet*. Med *uppgifvandet* af denna, hvartill adeln en gång under vissa vilkor förklarat sig färdig, *vore redan svenska representationen i grund förändrad*. Ty ingenting synes mig säkrare, än att svenska adeln, som så länge agerat såsom nationalrepresentation i Sverige, numera endast kan gifva sin representationsrätt tillbaka i *nationens* hand, för att ur densamma återtaga den såsom en frivilligt gifven gärd åt medborgerlig förtjenst. Det är det ädlaste, värdigaste, det enda möjliga förfarandet. Förhåller det sig så — och jag vädjar i detta afseende till svenska adelns innersta känsla — så är representationsfrågans *beskaffenhet* afgjord, äfven för de öfriga stånden. Valen äro lagda i nationens hand och ha dermed upphört att vara *ståndsval*.

Men hvilken betydelse skulle man väl kunna gifva åt *klassval*, som icke vore *ståndsval*? — Det finnes i sjelfva verket en ny klass i samhället, som hvarken är eller kan blifva ett stånd, såsom de gamla stånden, och hvars tillvaro likväl är ovedersäglig. Vi ha redan karakteriserat den. Frågan, *om* man vill erkänna *medelklassen* med dess nya samhällsmakt, kommer för sent. Han är der, såsom ett faktum, hvilket måste accepteras. Tyckas kan endast, om man bör erkänna både allt hvad han *är*, och allt hvad han *vill vara*. Man kan göra det ena utan det andra, det vill säga: man kan acceptera *medelklassen* i dess nyvunna betydelse, men tillbakavisa dess anspråk att uteslutande representera *folket*[10]. — Det vore att erkänna en redan färdig ny samhällsbildning — och tillika att öppna rum för en mera omfattande, som redan är på väg.

Accepterar man medelklassen, så gifves ingen utväg att undgå accepterandet af dess politiska distinktion, hvilken är förmögenheten, såsom både ett resultat af och ett medel till bildning. Man inkommer på en efter förmögenheten graderad valcensus. Men af detta medgifvande följer icke, att ej denna

[10] Intet tvifvel är, att det pinliga förhållande, i hvilket både regering och representation allt mer synas inveckla sig i Frankrike, kommer af medelklassens der genomförda uteslutande anspråk, hvarigenom den satt sig i en onaturlig ställning.

gradering må och bör fullföljas ifrån den *större* egendomen till den *mindre*, ja ända till den *lägsta grad af möjligt sjelfbestånd.* Dermed är man åter inne på följande, redan af vårt första konstitutions-utskott uttalade grundsats: »*att alla svenska medborgare, utan åtskilnad af stånd, yrken eller lefnadssätt, skulle vara berättigade att deltaga i valet af nationens befullmäktigade för vården af dess lagstiftning;* och *att utöfningen af denna valrättighet skulle endast bero af egenskaperna af bofast, oberoende och fullmyndig, som anses erforderliga för samhället, till borgen för bruket af en sådan rättighet*»[1]. Den enda konstitutionela företrädesrätt jag ville medgifva medelklassen, eller allt hvad ungefärligen dit kunde räknas[2], vore den af *direkta* val, då valen deremot längre ned borde blifva, hvad de ännu till större delen hos oss äro, *indirekta.* I detaljerna af ett representationsförslag hvarken kan eller vill jag här inlåta mig, men får tilllägga att jag, hvad dessa beträffar, hufvudsakligen instämmer med ett af tvänne aktade medborgare utgifvet förslag, som sedan femton år är för allmänheten framlagdt. Följande ord i inledningen till detsamma skulle jag vilja göra till mina egna: »Att på en gång göra valrätten i det närmaste *allmän* och valen utan undantag *omedelbara,* hafva vi ej kunnat förlika med de begrepp och den kännedom vi ega om svenska folkets närvarande tillstånd och förhållanden. Vi hafva ej ett ögonblick

[1] Jfr utskottets memorial i *Sveriges Grundlagar* m. m. Stockholm 1844, hos P. A. Norstedt & Söner, s. 119.

[2] »Bestämningen af gränsen kan i sig sjelf blott vara *ungefärlig* och måste likväl vid en *viss* punkt bestämmas. Det är samma förhållande såsom t. ex. med myndighetsåldern. Det finnes ingen förnuftsgrund, hvarför den just skall börja vid fylda 21 år, och ej något förr eller något senare. Sådana stadganden gifva exempel på hvad man kunde kalla det *lagligt godtyckliga.* Det är i allmänhet af större betydenhet än man tror. I verkställighet och förvaltning visar det sig ännu vigtigare än i lagstiftningen, der det, churu till en viss grad oundvikligt, dock är inskränkt inom trängre gränser. Går man utom de gränser lagstiftaren och domaren måste sig föreskrifva, ökas nödvändigt området af detta godtyckliga och genom inga föreskrifter bestämbara. Det vill säga: *förtroendet* blir allt mera *personligt;* hvilket ock är dess natur. Mest gäller detta om *regent* och regering, med inbegrepp af regentens råd, dernäst om *representanten.* Häraf kunna vi draga en vigtig slutföljd. Representanten, om än representerande i följd af fullmakt, kan och bör *inom* de grundlagsenliga gränserna för sin verksamhet, hvilka förut äro bestämda, för öfrigt ej genom *instruktioner* bindas. Hans personlighet, hans tänkesätt, det förtroende han ingifver utgöra den enda borgen som han bör och enligt sakens natur kan lemna sina valmän.» Jfr ofvan, s. 269.

dragit i betänkande att utsträcka valrätten så långt vi ansett möjligt, och längre än den kanske i något land inom vår verldsdel hittills egt rum; men vi hafva hvarken funnit rådligt eller möjligt att göra distrikten för omedelbara val allt för små, eller trott oss kunna uti vidlyftigare distrikt sammandraga allt för stora massor af valmän. Vi hafva derför måst antaga två slags representantval: det ena, såsom hittills å landet, genom *elektorer*, för det stora antal valberättigade, som ej utan olägenhet kan sammankomma mangrant; och det andra *omedelbart*, för de valmän, hos hvilka man har rätt att förutsätta det intresse för saken, den ledighet från hvardagliga arbetsbestyr och det välstånd i allmänhet, som fordras för att uppoffra möda, tid och medel på resor till aflägsnare samlingsställen. Vid valet genom elektorer hafva vi inskränkt valbarheten till distriktet allena, emedan vi önskat att inom representationen aldrig må saknas ett visst antal män från hvarje särskild landsort. Vid det omedelbara valet hafva vi lemnat valbarheten oinskränkt, dels derför att vi ansett valmännens bekantskap med valbara män utom distriktet här vara större och tillförlitligare, och dels derför att vi velat öppna tillfälle för den, som, af hvad orsak eller tillställning det vara må, kan hafva blifvit utesluten från val inom sitt eget distrikt, att uti ett annat tillgodonjuta det förtroende, hvartill hans verkliga förtjenst möjligtvis kan göra honom berättigad»[3]. —

Jag skulle tala emot min öfvertygelse, om jag påstode att just vår tid är egnad att utföra stora förändringar. Den skall

[3] *Förslag till national-representation* af *C. H. Anckarsvärd* och *J. G. Richert*. Stockholm 1830. Då detta förslag vunnit mindre uppmärksamhet än det i min tanke förtjenar, och detta till en del torde komma deraf att det är redigeradt i lagform och utan bifogade utförligare motiv, så vill jag här framställa följande sammanfattning af dess hufvudpunkter:

1.

Rikets ständer (kanske borde de i detta förslag rätteligen heta *riksnämden*) utgöras af 2:ne afdelningar:

a) *stora nämden*, som består af minst 150 och högst 175 personer, och
b) *pröfnings-nämden*, bestående af 75.

Hela antalet blir således minst 225 och högst 250.

2.

Till stora nämden väljas

a) *genom elektorer*, i mindre valkretsar:
för landet 88;
för städerna 32,

ej utföra sådana. Men förändringarna skola tränga sig på den; och den skall genom denna nödvändighet stärkas och stålsättas. Vår tid är en ungdomlig tid, men icke en kraftfull tid. I våra dagar öfverväger det unga slägte som, upprunnet efter de stora krigen, är fullt af den nya tidens anspråk, utan att hafva

---

I *elektorsval* deltaga alla myndiga män, som fylt 25 år och icke hafva *omedelbar* valrätt efter lit. b, — om de

antingen *ega* eller med till tiden *obegränsad*, eller minst *tioårig besittningsrätt* innehafva fast egendom å landet eller i stad;

eller ock för *egendom* eller årlig *inkomst* erlägga bevillning af *minst fem r:dr;*

b) *genom omedelbara val*, länsvis, 55; i dessa val deltaga alla som erlägga bevillning af minst 50 r:dr, och, der dessas antal ej utgör 50 för hvart representantval, så många af de högst beskattade derunder som fordras för sådant antal.

Derigenom att man gör särskilda valkollegier, vinner man den *enda verkliga* garantien mot vådan af den högre förmögenhetens och bildningens uteslutande; och då man låter den mindre förmögenheten vara för sig sjelf, undanrödjer man äfven de frestelser till valintriger, som tvifvelsutan skulle uppstå deraf, att bägge klasserna framkallades till täflan på en och samma bana.

Bland dem som hafva valrätt för 5 r:drs bevillning träffar man alla *mindre* tjenstemän och hela den *yngre* bildningen, d. v. s. kommministrar, skollärare, lägre jurister, lägre officerare, läkare o. s. v. För dessa kunde man till och med utelemna all census.

Bland dem som hafva valrätt för 50 r:drs bevillning träffar man ej blott de rika, utan äfven hela den *högre* och *äldre* bildningen af embetsmän och literatörer. Man skulle kunna nedsätta denna valklass till 30 r:drs bevillning, eller kanske till 25; vådan deraf blefve alldeles ingen; men man vunne det stora ändamålet att sänka, så lågt som ske kunde, den *omedelbara* valrätten; hvilken, der den *möjligen* kan ega rum, alltid måste anses för den *säkraste* och således äfven för den *bästa*.

Förslaget kan jämföras med den franska vallagen, om man sätter 25—30 à 50 r:dr i stället för 200 francs och ger denna valrätt ett *underlag* af *medelbara* val, deri nästan hvar *myndig* och *fri* man deltager. Det är just ett sådant *underlag* som saknas i Frankrike, men som der så mycket motarbetas, emedan man numera ej vill förstå sig på någon annan valrätt än den *omedelbara*.

3.

Pröfnings-nämden väljes af stora nämden, *inom* eller *utom* den senare.

4.

Stora nämden förnyas hvart 3:dje år till fulla antalet; pröfningsnämden blott till ⅓:del.

5.

Alla val ske per capita.

Grefve *Anckarsvärd* framstälde under sista debatten i representationsfrågan detta förslag med den modifikation, att *ena hälften af pröf-*

delat dess faror, och nu under en lång fred mer funnit ämnen för sin oroligkhet, än föremål för en allvarlig verksamhet[4]. Det skall ej komma att gråna utan att pröfvas. Alla prof utgå ur verkliga, ej ur inbillade förhållanden; och vår tids mest pröfvande verklighet ligger i de andliga krafternas stegrade, frigjorda inflytelse. I medvetandet deraf, hvilket för ingen kommer att blifva främmande, kunna vi ock vara försäkrade att *ingen af de stora samhällsfrågor som den näst föregående tiden har väckt och vår emottagit* — *skall falla.*

Och härmed hafva dessa föreläsningar nått sitt slut. Framställningen har varit ofullkomlig, men ämnet högt och väl värdt att af Sveriges söner öfvervägas och af dess konungasöner bäras i hjertat. Jag har framkallat forna svenska minnen. Måtte de elda till ny ädel verksamhet och bära frukt i bragder och värf, värdiga att af vår efterverld ihågkommas! Då skall den, som nu varit deras svaga tolk, vara nöjd med att sjelf förgätas. — Lefve vårt fäderneslaud! lefve vår konung! lefve vårt konungahus och vår konungaätt! Lefve alla de gamla svenska dygder, som en gång bland folken gifvit oss en ärofull plats! Bortdö, försvinne alla de svenska oarter och fel, som mer än en gång bragt oss på branten af undergång! — Och hvile öfver oss den räddande, skyddande hand, på hvilken ännu ingen fåfängt förtröstat! — Lefven väl!

---

nings-nämden, hvars hela antal af honom föreslogs till 90, *skulle väljas af konungen.* — Friherre *Hugo Hamilton* antog det med det ytterligare amendement, att *andra hälften* af pröfnings-nämden skulle väljas af *de nu varande riksstånden.* Men hvar skall man träffa dessa efter ett halft sekel?

[4] En vän, som haft tillfälle att taga noga kännedom af ämnet, skrifver till mig följande, hvilket jag har all anledning att tro gäller ej blott för Sverige, utan för Europa. »Då det är fråga om statistiska uppgifter, begagnar jag detta tillfälle att nämna ett förhållande rörande folkmängdens fördelning på olika åldrar, som mycket fästat min uppmärksamhet. Detta är nämligen, att de afdelningar af folkmängden, som höra till barndom, ungdom och inträdande mandom, ökat sig utomordentligt i jämförelse med den mognare åldrns och ålderdomens. Det vill säga, att det aldrig i Sverige har varit så mycket ungdom som nu på en tid af omkring tjugu år. Antalet står i ett utomordentligt förhållande till antalet af de i ålder mognades och ålderstignes. På detta faktum är jag mycket säker. — Det bör dock nämnas, att detta förhållande synes vara öfvergående. Tabell-kommissionens sista berättelse visar en förstärkning af den mognare ålderns klasser, som utan tvifvel kommer att fortfara, tills det utomordentliga förhållandet helt och hållet försvinner.»

DEN

NY-EUROPEISKA ODLINGENS HUFVUDSKIFTEN

MED SÄRSKILDT AFSEENDE

PÅ

DE AKADEMISKA STUDIERNA.

Föreläsningar höstterminen 1845.

ANMARKNING

till första upplagan

Dessa föreläsningar, som höllos i Upsala höstterminen 1845, men ej hunno fullständigt afslutas, utgifvas här hufvudsakligen i det skick, hvari de blifvit af författaren kastade på papperet, innan de blefvo föremål för det muntliga föredraget. Utgifvaren har likväl ansett sig böra utesluta ett och annat stycke, som dels, enligt bruket vid akademiska föreläsningar, innehållit en mer och mindre ordagrann repetition af det föregående, dels varit hemtadt ur Literaturbladet, der författaren i sina artiklar om läroverksfrågan gifvit en utförligare behandling af de svenska läroverkens historia, den han begagnade för ett par af dessa föreläsningar.

FÖRSTA FÖRELÄSNINGEN.

De akademiska studierna, med afseende på deras *utveckling* och deras *mål,* äro ämnet för dessa föreläsningar. Redan häraf följer, att vi uppfatta vårt ämne *historiskt.* Betraktelsen af de akademiska studiernas *utveckling* är en *historisk betraktelse.* Hvar och en utveckling hänför sig till ett *mål.* Men detta mål uppfatta vi sådant det på utvecklingsbanans olika stationer har visat sig för olika tider. Äfven vår uppfattning af de akademiska studiernas mål blir således historisk, och vi ämna i uppfattandet af detta mål ej gå utöfver den synpunkt, hvarunder det visar sig för *vår* tid, så att framställningen af *de akademiska studiernas förhållande till vår egen tid* kommer att blifva resultatet af hela vår betraktelse.

Det finnes ett annat sätt att behandla detta ämne: det egentligen *filosofiska.* Man begynner der att uppställa *målet* och hänför från början hela ämnets utveckling dertill. Man begynner till exempel med framställningen af den absoluta vetenskapens begrepp. Man uppdelar detta efter dess särskilda applikationer. Man leder sig från denna tillämpning till fordringar i afseende på studiernas rätta beskaffenhet. Denna rätta beskaffenhet ämna vi ej heller lemna ur sigte. På vår framställning må synas, huruvida vi kunna ha gjort oss något begrepp derom. Men vi ämna ej begynna dermed. Vi ämna ej begynna med att konstruera ett *ideal af en akademi,* och derifrån sänka oss till menniskors barn. Vi erkänna uppriktigt, att vi sakna förmågan dertill; men äfven om vi den egde, skulle vi ha stora betänkligheter vid att så fatta vårt ämne.

Akademierna stå på spetsen af *läroverket.* Att betrakta de akademiska studierna så, som vi oss det föresätta, är att se läroverksfrågans gång genom den europeiska bildningen. Det är vid betraktelsen af denna gång, som man måste göra sig den frågan: kan läroverket i sin utveckling *isoleradt* betraktas?

eger det alla sina förutsättningar endast inom sig sjelft? låter det endast ur sitt eget begrepp konstruera sig? — Det är omöjligt att besvara dessa frågor med *ja*. Läroverket är ej ett sådant helt för sig, att det ej skulle vara underkastadt mångfaldiga inflytelser af det större hela, till hvilket det hör, — af samhället sjelft och dess beskaffenhet. Så har det i sjelfva verket äfven alltid blifvit betraktadt. Det kan, till exempel, ej vara någon obekant, i hvilket nära sammanhang man satt det med *kyrkan*. Och kan detta sammanhang i sjelfva verket någonsin upphöra, då kyrkan äfven är en läroanstalt, och är det i de på en gång högsta och angelägnaste ämnen? Ur en vidsträcktare synpunkt, kan läroverket någonsin lösryckas från sitt sammanhang med *staten?* Eller skall ej den senares beskaffenhet nödvändigt inverka på det förra? Huru skolkammaren, huru lärosalen kommer att se ut i statsbygnaden, det beror på denna bygnads plan och proportioner. Ändras dessa, sker reparation, sker nybygnad, kunna dessa väl lemna skolkammaren och lärosalen orörda? I sjelfva verket äro sådana inflytelser för läroverket så litet främmande, att de höra till dess begrepp. *Non scholæ sed vitæ discimus,* sade de gamle. Det heter så än i dag. Vi lära, men för *lifvet,* och läroverket är den ort, der man måste emottaga *läran för lifvet.*

Hafva vi väl derigenom statuerat all teoris absoluta subordination under hvad man kallar praktiska ändamål? Huru är det möjligt? Huru skall väl praktiken ensamt kunna gifva seger för teorien, utan att den senare derigenom nedsänkes till blott routine och handtverk? *Kunskap är makt* har den nyare tiden sagt, och känt med sig att denna utsago är en sanning. Huru skulle väl kunskapen vara en makt, om den i sig ej äfven hade en sjelfständig kraft? Och huru skulle denna kraft ega någon sjelfständighet, om ej *kunskapen* tillika vore *kunskap om sig sjelf,* — vore kännedomen om kunskapens eget väsende, lagar och vilkor? Derför riktar sig nödvändigt all lära först och främst *inåt.* Den begynner med att bilda *kunskapens eget organ.* Dess mål är detta organs sjelfständiga verksamhet. *Vi lära för lifvet* — det är sant, men dertill fordras, att läran ock skall vara *lefvande.* Det finnes intet lif hos det, som ej har något slags sjelfständighet.

Häraf följer, att *lära* och *lefverne, skola* och *verld, teori* och *praktik* i sjelfva verket stå till hvarandra i ett *ömsesidigt* förhållande, — att deras inflytande på hvarandra yttrar sig i en *vexelverkan.* Ser man på *sättet* för denna vexelverkan i det

hela, så blir förhållandet mera sammansatt. Hvarje bildningsgrad är ett resultat af *bägge*, — en produkt af på en gång yttre och inre orsaker. Vid öfvergången från ett moment till ett annat kan än den yttre, än den inre orsaken företrädesvis taga ledningen, gifva väckelsen. Men den ena drager alltid den andra med sig, och resultatet blir en samverkan af bägge. Man ser i historien hastiga utvidgningar inom den inre verldens synkrets — nya upptäckter, nya läror — stundom liksom öfverväldiga den förutvarande verkligheten. Men dennas motverkan uteblir aldrig. Om äfven dess första våldsamhet öfvervinnes, fortverkar den dock, den gör sig förr eller senare gällande, och resultatet blir en ny bildningsgrad, i hvilken det nya med sig assimilerat det gamla, men också sjelft blifvit bestämdt af dess inflytelse. Man ser å andra sidan stora yttre förändringar komma öfver menniskorna oberedda, nya massor af ämnen för kunskap kastas emot dem på en gång och liksom växa dem öfver hufvudet. Men reaktionen uteblifver ej heller här, och nya ordnande ideer framgå ur den första kaotiska förvirringen. Kristendomens seger öfver det romerska riket må vara ett exempel af *ena* slaget. Den stora folkvandringens första verkningar af det *andra*.

Man ser, under sådana förhållanden, nya föreningar ingås emellan från början motstridiga element, men som, en gång förbundna, ega en märkvärdig seghet. Så voro den gamla verldens kultur och den på kristendomen grundade hvarandra motsatta. Likväl blef allt, hvad åtminstone i början öfvergick af den klassiska bildningen och dess medel in i det nya tillståndet, räddadt, öfverfördt af den kristna kyrkan, som använde den för sina ändamål.

Hvilken stor och långvarig verkan hade ej den omständigheten, att *latinet* blef på en gång kyrkans och lärdomens språk! Det inträdde i dessa rättigheter för 1800 år tillbaka, och det bibehåller dem till en stor del ännu. Det var en tid, en lång tid, då latin och teologi voro i bildningen *allt*. Kan man väl beklaga, att de ej mera äro det, — att latinet ej mera är det allmänna kunskapsmedlet, att teologien ej mera är den vetenskap, som omfattar alla de andra; att den senare, som har högt värde nog, om hon, såsom sann kristendom, lärer att blifva salig, hvarken kan ersätta filosofi, eller astronomi, eller fysik, eller någon af de vetenskaper, som efter henne äfven på sjelfständig grund uppstått; att det förra, om det ock lemnar nyckeln till den gamla latinska och, i flera afseenden, till den moderna

flera afseenden egen lagstiftning. Staten privilegierade dem, men bekostade dem ej i början. Läraren lefde på sin förtjenst, på sitt arbete, på tilloppet af lärlingar till hans verkstad, på afsättligheten af sin lärda vara, såsom skråmästaren af sin handtering. Småningom ändrade sig detta. Staten begynte besolda och fordrade deremot tjenst och lydnad. Men dermed gick långsamt, och universiteten voro länge ett slags lärda republiker för sig, temligen oroliga, trotsande och ofta politiskt vigtiga. Deras uppkomst just på gränserna af den andliga och verldsliga makten gynnade länge deras oafhängighet. Furstarne sökte väl genom privilegier och förmåner draga dem i sitt intresse. Men ursprungligen och under hela medeltiden intill reformationen stodo universiteten under kyrkan, såsom högsta auktoritet, — voro och ansågos vara andliga stiftelser. De emanciperades i samma mån som den verldsliga makten, men föllo med det samma också under denna, ehuru med bibehållande till en stor del af sina gamla former. Ännu länge efteråt var det grundsats, att all vetenskap skulle tjena kyrkan och stod i beroende af henne. Så filosofien i skolastiken, så de öfriga vetenskaperna, hvilka åtminstone måste akta sig för kollisioner med kyrkan. Kyrkans språk, latinet, var och blef derför uteslutande det lärda, det akademiska språket. Allt som ej egnade sig till latinsk behandling var från undervisningen uteslutet. Detta blef äfven länge fallet efter reformationen, som slöt ett nytt förbund med den klassiska literaturen, hvilken nyss förut i Italien firade sin uppståndelse. Oaktadt detta nya både religiösa och klassiska lif, måste likväl universiteten utelemna mycket, som i den allmänna bildningen blef allt mera betydande. Amerikas upptäckt, sjövägen till Indien, Copernici system i astronomien öppnade utsigter både öfver jorden och verlden, som gingo långt bortom den traditionela lärdomens skolastiska horisont. Den moderna naturvetenskapen föddes och fann sent och motsträfvigt inträde i universitetslärosalarne. *Baco* fann redan en ny organisation af hela det vetenskapliga väsendet nödvändig. Hvad som ej fick plats eller med möda plats i universiteten organiserade sig sedermera för sig, i de mest på de fysikaliska och matematiska studierna baserade *vetenskapsakademierna.* Snart åtföljdes dessa eller föregingos till en del af de *vittra akademierna,* som också kultiverade trakter, hvilka universitetsbildningen ej brytt sig om, nämligen *nationalliteraturen,* ehuru med afseende på de gamles mönster. Så bildades nya utgångspunkter för både den *vetenskapliga* och *vittra* bildningen, ifrån hvilka

Det gälde ännu ett århundrade efter honom. Endast småningom uppstodo de nyare romaniska språken ur sådana blandade element. Länge voro de olämpliga för allt högre intellektuelt och poetiskt uttryck. Det var först den entusiasm som *korstågen* tände, som smälte dessa råa språkmassor, gaf dem lif, gestalt och uttryck. En egen literatur, den *ridderliga, romantiska,* uppblomstrade i hela Europa så vida nationel, att den sjöng, diktade och skref i de nationela språken, för öfrigt sig öfver allt lik och på visst sätt *europeisk,* men inskränkt till de högre stånden. Det är *adelns* inträde i den literära bildningen, jämte *kleresiet* i Europa.

Vi äro vid den tidpunkt, då med slocknandet af den gemensamma religiösa entusiasm, som under korstågsperioden förbundit sinnena, stånden emot slutet af denna period slöto sig bestämdare tillsammans, hvart för sig och emot hvarandra. Det är epoken för universitetens stiftelse, som börjar med senare hälften af 1100-talet och fortgår genom de följande seklen, tills *reformationen* gaf dem en ny riktning. Till en början var det den *andliga lärdomen,* som slöt sig inom sig sjelf, i motsats mot den verldsliga bildningen. Derför uteslöt hon denna, som likväl kom in på eget sätt. Det andliga ståndet hade från början uteslutande varit det *lärda.* Men det lärda ståndet begynte sjelft dela sig och få verldsliga beståndsdelar. *Juristerna,* från början sjelfva utgångna ur teologiska skolor, trädde ut ur dessa med romerska lagens upplifvade studium i 12:te seklet och förfäktade andra intressen än de andliga, t. ex. kejsaremakten emot påfvarne. Å andra sidan hade *medicinen* genom gemenskapen med Araberna fått nytt lif. Man fick, till de gamla teologiska skolorna, äfven *juridiska,* såsom i Bologna, *medicinska,* såsom i Salerno. Slutligen måste teologerna tåla jurister och medici bredvid sig i samma läroanstalt. Men de tågade in i den allmänna lärda korporationen, som nu tog namn af *universitetet,* såsom redan bildade egna korporationer. Det var *fakulteternas* upprinnelse: den teologiska, den juridiska, den medicinska. Hvad i dessa ej ingick af denna tidens skolstudier — grammatik, retorik, logik m. m. (de så kallade *artes liberales*) — blef så kallad *filosofisk fakultet,* ifrån början lika obestämd som den än i dag är. Sådant var universitetskorporationernas ursprung vid samma tid, då de öfriga medeltidens stora korporationer slöto sig tillsammans. De erkändes af staten, och såsom en stat i staten, med egen jurisdiktion och i

flera afseenden egen lagstiftning. Staten privilegierade dem, men bekostade dem ej i början. Läraren lefde på sin förtjenst, på sitt arbete, på tilloppet af lärlingar till hans verkstad, på afsättligheten af sin lärda vara, såsom skråmästaren af sin handtering. Småningom ändrade sig detta. Staten begynte besolda och fordrade deremot tjenst och lydnad. Men dermed gick långsamt, och universiteten voro länge ett slags lärda republiker för sig, temligen oroliga, trotsande och ofta politiskt vigtiga. Deras uppkomst just på gränserna af den andliga och verldsliga makten gynnade länge deras oafhängighet. Furstarne sökte väl genom privilegier och förmåner draga dem i sitt intresse. Men ursprungligen och under hela medeltiden intill reformationen stodo universiteten under kyrkan, såsom högsta auktoritet, — voro och ansågos vara andliga stiftelser. De emanciperades i samma mån som den verldsliga makten, men föllo med det samma också under denna, ehuru med bibehållande till en stor del af sina gamla former. Ännu länge efteråt var det grundsats, att all vetenskap skulle tjena kyrkan och stod i beroende af henne. Så filosofien i skolastiken, så de öfriga vetenskaperna, hvilka åtminstone måste akta sig för kollisioner med kyrkan. Kyrkans språk, latinet, var och blef derför uteslutande det lärda, det akademiska språket. Allt som ej egnade sig till latinsk behandling var från undervisningen uteslutet. Detta blef äfven länge fallet efter reformationen, som slöt ett nytt förbund med den klassiska literaturen, hvilken nyss förut i Italien firade sin uppståndelse. Oaktadt detta nya både religiösa och klassiska lif, måste likväl universiteten utelemna mycket, som i den allmänna bildningen blef allt mera betydande. Amerikas upptäckt, sjövägen till Indien, Copernici system i astronomien öppnade utsigter både öfver jorden och verlden, som gingo långt bortom den traditionela lärdomens skolastiska horisont. Den moderna naturvetenskapen föddes och fann sent och motsträfvigt inträde i universitetslärosalarne. *Baco* fann redan en ny organisation af hela det vetenskapliga väsendet nödvändig. Hvad som ej fick plats eller med möda plats i universiteten organiserade sig sedermera för sig, i de mest på de fysikaliska och matematiska studierna baserade *vetenskapsakademierna*. Snart åtföljdes dessa eller föregingos till en del af de *vittra akademierna*, som också kultiverade trakter, hvilka universitetsbildningen ej brytt sig om, nämligen *nationalliteraturen*, ehuru med afseende på de gamles mönster. Så bildades nya utgångspunkter för både den *vetenskapliga* och *vittra* bildningen, ifrån hvilka

denna spridde sig och slutligen äfven gjort *literaturen i det hela* till en makt, som återverkar på akademierna och hotar att öfverflygla dem.

Vi ha härmed uppfattat vårt ämne under de första allmänna synpunkter. Vi ha sökt fästa det vid det *stora samhällslifvets* egen utveckling. Vi skola närmare bestämma det genom en blick på de *akademiska studiernas historia* i och för sig sjelf. Vi ha sett, att de ej kunna betraktas utan i sitt sammanhang med stat och kyrka. Vi ha äfven antydt, att de akademiska studiernas historia tillika är *läroverkets* i det hela och utvisar dess gång och karakter. Universitetet kan ej fattas utan i sitt förhållande till *skolan,* både sådan denna fans före universitetens uppkomst och blifvit efter dem. Vi skola se, att hela samhällslifvets förändrade inflytelse äfven sträcker sig till denna och derigenom gör nya fordringar på universitetet. Vi skola dernäst betrakta universiteten i deras förhållande till de *vittra, lärda* och *vetenskapliga samfunden.* Vi skola sluta med att betrakta dem i deras förhållande till *literaturen i det hela.*

ANDRA FÖRELÄSNINGEN.

Medeltiden är en svår tid att uppfatta under några allmänna synpunkter. Det *allmänna* finnes ännu ej, — endast striden af enskilda krafter. Den tråd, vid hvilken kulturen fortgår från tidehvarf till tidehvarf, synes brusten; traditionen, utan hvilken ingen lära finnes, afbruten, sönderryckt utaf detta slägte af råa, krigiska barbarer, som öfversvämmar den forna bildade verlden och trampar dess kultur under fötterna. Likväl knyta sig småningom den gamla traditionens trådar, framkomma ur ruinerna och fästa sig vid nya tillstånd och behof. Dessa traditioner från *antiken* afryckas ofta och synas förlorade, men spira beständigt å nyo fram och genomgå nu slutligen så den europeiska bildningens väf i alla riktningar, att den, som ville bortrycka den, måste slita väfven i stycken. Det är i medeltidens skolväsende, som dessa trådar ur den gamla verldens kultur fortgå och utbreda sig.

Men vore skolan *allt,* så stode romerska kejsareriket på sin höjd, t. ex. i Antoninernas tidehvarf, långt öfver republiken

och dessa dagar af enkel kraft. Läser man Gibbons praktfulla beskrifning på romerska riket under Antoniernas milda spira — detta rike, omfattande den då kända odlade verlden; fullt af blomstrande städer; bevakadt vid gränserna af dessa oöfvervunna legioner, ur hvilkas läger nya städer uppstodo; genomskuret i alla riktningar af stora, nästan oförstörliga militärvägar, under det att romerska handelsflottan förenade alla Medelhafvets kuster och från Röda Hafvet besökte Indien; hela riket inom sig förbundet med ordentlig post för regeringens räkning; betäckt med monument, hvilka ännu i sina ruiner göra efterverldens häpnad; och ej blott i Rom och Italien, utan i Spanien, Gallien, Grekland, Afrika, Mindre Asien, prydt med skolor för vetenskap och konst, hvilkas lärare af staten underhållas och till den grad uppmuntras och värderas, att Marcus Aurelius sjelf snarare synes vilja vara en skollärd filosof, än en kejsare öfver verldsriket: — ser man och betänker allt detta, så har man svårt att föreställa sig, att man endast har för ögonen ett materielt välstånd, men ihåligt, ojämt och bedrägligt; en mekanism med endast yttre rörelsekraft, men utan inre lif; en konstlad bildning och en andlig ohelsa, som de bättre bära med stoisk liknöjdhet, under det hopen allt mer sjunker i förnedring, — och likväl är det så.

Barbarernas råa kraft förtrampade och utplånade hela denna prunkande, men kraftlösa bildning, som redan innan romerska rikets fall allt mera hade sjunkit, urartat, och i hvilken kristendomen ej ens kunde ingjuta nytt lif. Den skapade likväl i *romerska kyrkan* den makt, som trädde medlande emellan den nya råheten och den gamla kulturens öfverlefvor, under det den tillika använde dem såsom medel för sina ändamål.

Efter de *kejserliga skolornas undergång* upprättade *biskopar* och *abboter* de första skolor vid *domkyrkorna* och i *klostren*. Man lärde der nödtorftigt de bägge kurser, som i de kejserliga skolorna hade burit namnet af *trivium* och *quadrivium*. Den första, innefattande *grammatik, retorik* och *dialektik*, var egentligen en grammatisk kurs med skrif- och talöfningar och ansågs som förberedande; den andra skulle vara mera både vetenskaplig och praktisk, den innefattade *aritmetik, geometri, astronomi* och *musik*. Af alla dessa var det endast den första och den sista, som kommo till något slags praktisk användning. Musiken var öfning i *kyrkosången*, som fordrades af presten. Aritmetiken drefvo de andlige nödtorftigt till beräknande af sina inkomster — de voro de första, som beräknade dem — och för

kyrkokalenderns skull, på hvilken de måste ha reda. Hvad som gick öfver detta husbehof förlorade sig genast i drömmar, t. ex. om numrens mystiska betydelse, hvarför ock en engelsk biskop *Aldhelm* i 7:de seklet, säger, att aritmetiken är en vetenskap, som går öfver allt menskligt förnuft. Och man kan häraf döma till astronomiens och geometriens beskaffenhet på samma tid. Mycket besvär hade man att utmärka större tal med det romerska alfabetet. Den engelska kyrkofadern *Beda* i 8:de seklet berättar, att man brukade vissa åtbörder och tecken att utmärka vissa större tal. Så var tecknet på talet 100,000 att man knäppte ihop båda händerna, liksom till att utmärka att man ej kunde komma vidare. *Gerbert*, en fransk abbot i slutet af 10:de seklet, som slutade med att bli påfve, var den förste som hos Morerna i Spanien inhemtade bättre matematiska kunskaper, än de denna tiden öfliga, och ifrån dem äfven införde de nu brukliga *arabiska siffrorna.*

Om klosterskolorna gjorde sig i synnerhet Benediktinerorden förtjent, stiftad af den helige *Benedictus* († 543). Första klostret var det på Monte Casino, ett berg i Neapel nära Salerno, till hvars regel hörde, att ordensbröderna skulle meddela undervisning i att läsa och skrifva samt afskrifva och samla böcker. Hela denna undervisning, sådan den var, var för öfrigt nästan blott inskränkt till de andlige. Sedan den tillkommande presten genomgått en skolkurs, sådan den då för tiden fans, sattes han i lära hos en äldre prest, för att lära sig tjensten. För öfrigt var det långt ifrån, att undervisningen räckte till äfven för de andlige. Gudstjensten hölls alltid på latin, men ofta förstod presten ej sjelf hvad han sade. Man finner exempel på dispenser, gifna för en sådan prestens okunnighet, då ingen annan råd var. — Huru skulle det då stå till med lekmännens religionskunskap och studier i allmänhet? — För öfrigt voro de få och obetydliga skolorna underkastade alla denna våldsamma, oroliga tids skiften. Somliga af de barbariska eröfrarne hade mera sinne för bildning än andra. Så den store Östgöta-konungen Theodorik i Italien, der under hans skydd vetenskaper och konster njöto det bästa skydd de på länge sedermera ernådde. För de råa Longobarderna flyktade all lärdom, all bildning. Italien har, efter deras eröfring och under fortsatta inre oroligheter, länge, ja i århundraden och ända till ett fritt borgarestånds uppkomst i italienska städerna i medlet af 12:te seklet, stått äfven efter Spanien, Frankrike, Britannien, Tyskland i all den tidens bildning och lärdom. Sjelfva påf-

varne kunde ej afhjelpa detta i sitt eget granskap; de voro ofta mäktigare på afstånd än hemma. För öfrigt flyktade de svaga klostervetenskaperna ständigt ur ett land till ett annat, jagade af tidens ständigt å nyo än här än der utbrytande oro. Enskilda stora regenter, en Karl den store, en Alfred, gåfvo dem tidtals vård och tillflykt och blefvo sjelfve lärjungar. Karl den store lärde i sin ålder skrifva och att förstå latin och grekiska. Alfred var sjelf författare. De saxiska kejsarnes, i synnerhet Ottonernas tid i Tyskland, från medlet af 900-talet till seklets slut, var åter gynsam för studierna; men emellan denna tidpunkt och de nyssnämda föregående faller åter en tid af ryslig förstörelse, utmärkt af Karolingiska rikets upplösning, Venders och Ungrares härjningar i Tyskland, Arabernas (som redan beherskade Spanien) på Sicilien och i Italien, Norrmännens i Frankrike, Tyskland, Belgien, på Britanniska öarna och alla Europas kuster.

Språket är det stora medlet för all lära. Men hur skall det väl vara beställdt med läran, om organet derför är så obildadt, att det nekar sitt bruk? Så var i synnerhet fallet i hela det vestra och södra Europa, der språken under flera århundraden efter folkvandringen befunno sig i en brytnings- och bildningsprocess, genom hvilken de långsamt och motsträfvigt ur stridiga element smälte tillsammans i egna, nya språkmassor. Det var fallet med alla de så kallade *romaniska* språken, hvilkas hufvudbeståndsdel ännu är romersk, men mer och mindre uppblandad med de germaniska eröfrarnes språk och förvarande tillika öfverlefvor af andra språkstammar, som i dessa länder herskat äfven före den romerska eröfringen, eller genom senare eröfring, såsom Arabernas i Spanien, skaffat sig inflytande. Hufvudbeståndsdelen är likväl i alla de romaniska språken romersk. Det visar ock, som vi redan nämt, hvilken *minoritet* de germaniska eröfrarne i dessa länder utgjorde emot de romerska provinsialerna eller infödingarne. De ha varit *få* emot *många*, — eröfrande soldater, som garnisonerade sig in i de eröfrade länderna och länge i dem bibehöllo sina egna språk, tills dessa småningom veko för den mäktigare romerska inflytelsen. Denna romerska inflytelse är dubbel, dels den som yttrade sig i *skriftspråket*, dels den som herskade i *talspråket*. I sjelfva Italien och ännu mera i provinserna hade, redan i romerska väldets sista tider, det romerska skriftspråket betydligt skilt sig från talspråket, som slutligen kallades *lingua Romana rustica* och blef ett slags latinsk patois, hvars inflytelse på det

latinska skriftspråket man äfven *direkt* finner i inskriptioner, gjorda af enfaldigt, olärdt folk från romerska väldets sista tider. Mest visar sig likväl denna inflytelse hos de sista romerska skriftställarne *indirekt*. Man ser på deras latin, att det är dem ett lärdt bokspråk; derför är deras språk så ofta konstladt, bombastiskt, utmärkt af en falsk sträfvan efter klassisk vältalighet, ett prunkande med den gamla klassiciteten, under det barbarismer i ord och konstruktion sticka fram under den påtagna klassiska kappan. Man tycker sig redan se våra kriaskrifvare svettas och skrifva pro gradu.

Med det romerska väldets upplösning barbariserades latinet allt mer, men bibehöll sig såsom kyrkans språk och såsom det allmänna skolspråket. Det bibehöll sig såsom sådant, äfven sedan det upphört att vara ett lefvande språk. Men det utdog långsamt ibland vissa klasser, äfven, såsom talspråk. Först i nionde århundradet upphörde latinet att vara ett lefvande språk i Italien, i det tionde i Frankrike, i Spanien troligen ännu tidigare. Långsamt mognade emellertid den nya blandsäden af olika slag, hvarur de nyare romaniska språken, såsom italienskan, spanskan, franskan, bildade sig. De voro till en början delade i en mängd olika provinsialdialekter, såsom ännu bland folken är fallet. Så fans det i det gamla Frankrike en vallonsk, en picardisk, en norrmannisk, en burgundisk, en provençalisk, en gascognisk, slutligen en pariser-dialekt. Och äfven då bokspråket begynte, var det länge en skilnad emellan det norra och södra Frankrike. Sent användes vulgarspråket till skriftspråk. Äfven sedan latinet upphört att vara de bildade klassernas talspråk, förgingo århundraden innan någon vågade komma fram med vulgarspråket i skrift. Dess råhet vek så långsamt, att franskan först sedan 1130, castilianskan först sedan 1250, italienskan först sedan 1260 begynte blifva skrift- och bokspråk. Detta enda faktum talar mer om tillståndet af allt hvad man kan kalla lärdom, undervisning och allmän bildning, än volymer af lärda undersökningar.

Vi ha kastat en blick på de romerska blandningsspråkens uppkomst. Det var en i blandningen slutligen vunnen seger af det *romerska* öfver det *germaniska* språkelementet. Det är tid att vi vända vår uppmärksamhet till detta senare språkelement i de länder, der det bibehöll sig oblandadt, eller åtminstone fortfor att vara herskande, såsom i synnerhet i *Tyskland* och *Skandinavien*.

Närmast var Tyskland utsatt för det romerska inflytandet. Det är blott med romerska ögon, som det kan se sin egen forntid, sitt tillstånd före den tid, då de germaniska krigarfolken stormade Rom och Europa. Hufvudurkunden för denna kännedom blir alltid Taciti *Germania* (skrifven år 98 e. Kr.) Man finner der, uppfattad af ett romerskt öga, det gamla Tysklands bild, i en egendomlighet af seder, bruk och författning, som lifligt frapperat den romerske betraktaren, hvilken framstält denna råa, kraftiga natur i märkbar kontrast mot Roms redan så högt stigna civiliserade förderf. Att han uppfattat allt under romerska synpunkter och derigenom blifvit upphofsman till många fördomar, kan ej nekas, och detta medgifvande må bestå med det oförgängliga värde, som hans odödliga blad alltid skola ega. Ibland dessa fördomar har en sitt ursprung i sjelfva bokens titel *Germania,* — ehuru han sjelf säger, att namnet Germania var nytt och hade en tillfällig upprinnelse — liksom hade Tyskarne varit en *nation.* De äro det knappt än och hålla på att bli det. De bestodo af en mängd särskilda, oftast sins emellan stridiga stammar, endast förbundna genom likheten af enkla, krigiska seder, liknande religion, och dialekter af samma språk, — ett språk, hvilket, med den höjd af utbildning det genom århundradens kultur skulle vinna, slutligen skulle bli det förnämsta uttrycket af tysk nationalitet. Man finner visserligen första grunden till denna gemensamma nationala utbildning redan hos Tacitus i vissa gemensamma eller åtminstone vidt spridda drag af inhemsk *gudasaga* och *hjeltesaga.* Men sjelfständigare framstå dessa först i det af romersk inflytelse ovidrörda skandinaviska Norden, hvars ehuru senare framträdande kännedom i allmänhet ännu är den bästa kommentar till Taciti Germania. Att den nordiska gudasagan till sina hufvuddrag var gemensam för Skandinaver och Tyskar, har man redan anat ur Tacitus och funnit bestyrkt af gamla barbariskt-latinska historieskrifvare, sådana som Göten eller Alanen *Jordanes* och Longobarden *Paulus Diaconus.*

En närmare granskning af den gamla tyska literaturen och språket har fullständigat dessa bevis. Man har återfunnit Nordens gudar i gamla tyska språkmonument. Man har funnit hufvudgestalterna de samma, och flera, som i den nordiska gudacykeln väl nämnas, men spela en mindre roll, här och der i Tyskland föremål för en egen dyrkan. Man har med otrolig lärdom och skarpsinnighet samlat ur forna urkunder många drag, som synas sammanstämma till ett likartadt helt, — i

synnerhet sedan man påträffat allusioner på det mest karakteristiska draget i den nordiska gudasagan, hvari den profeterar gudarnes egen undergång. Likheten emellan den sålunda återupptäckta gamla tyska mytologien och den nordiska har blifvit ett resultat i synnerhet af *Jakob Grimms* stora arbeten. Olikheten, skilnaderna dem emellan, sedan den allmänna likheten blifvit ådagalagd, återstå att utforska och fastställa, och undersökningar i detta afseende äro redan på gång. Först derigenom kan ämnet sägas vara fullt upplyst, ty sannolikt har äfven här funnits karakteristiska skilnader, och åtskilligt kommer väl att återstå, som är Norden eget.

Det finnes en naturlig grund för bildning före all literatur, hufvudsakligen religiös, poetisk och heroisk. Den ha de hemmablifna germaniska folken bibehållit, de utvandrade förlorat. Följderna af denna enda, stora omständighet i afseende på kulturens gång för bägge kunde ej undgå att blifva vigtiga. Vi skola härnäst sysselsätta oss dermed.

TREDJE FÖRELÄSNINGEN.

Vi hafva anmärkt, att medeltidens hela skolväsende härstammade ur de kejserliga romerska skolorna, som redan ifrån Konstantin den stores tid hade blifvit nyorganiserade och kristliga. Hvad af deras traditioner återstod efter vest-romerska rikets förstörelse genom barbarerna återupptogs af romerska kyrkan och lärdes i domkyrko- och klosterskolorna. Af bibehållandet inom klostren af den tidens lärdom hade i synnerhet Benediktiner-orden stor förtjenst.

Dess stiftare gjorde skolundervisning och böckers afskrifvande till en regel i sin orden. Denna sed öfvergick derifrån till klostren, hvaraf många blefvo hufvudsäten för den tidens lärdom och räddningsanstalter för den gamla literaturen. Gamla bräckliga ordensbröder sysselsattes dermed. Man kallade dem skrifvarebröder (ordo scriptorum). Skrifmaterialier voro denna tiden dyra. Tillgången på den egyptiska papyrus, på hvilken de gamle mest skrefvo, hade upphört med Arabernas infall och eröfring af Egypten. Många af den klassiska ålderdomens verk ha derför munkarne förstört genom att skrapa ut den gamla

skriften och skrifva annat i stället, ofta missaler och legender eller annat till den tidens lärdom och gudsfruktan hörande, i stället för en klassisk auktor. Dessa dubbelmanuskript, med en nyare och en annan halft utplånad äldre skrift, äro ett eget slag af manuskript, som äfven fått ett eget namn (*palimpsester*). Likväl har det lyckats den moderna skarpsinnigheten och fliten att dechiffrera äfven sådana manuskript. Den berömde arkeologen, numera kardinalen *Mai's* upptäckter i gamla literaturen äro alla af denna art. Så upptäckte den berömde historieskrifvaren *Niebuhr* den store romerske juristen *Gaji* arbete i ett dylikt manuskript i biblioteket i Milano. Ännu efter universitetens uppkomst voro och förblefvo böcker högst sällsynta och dyra. Det var denna omständighet, som gaf den muntliga lärdomen ett så mycket högre värde.

I klostren anlades de första bibliotek. Med den gamla literaturens återupplifvande i Italien köptes och såldes handskrifter af klassiska arbeten till pris, som synas oss vidunderliga. En italiensk lärd köpte en Livius för ett landtgods, och en annan lärd sålde en Livius för att köpa sig ett sådant.

Vi sågo klostervetenskaperna för tidens oro flykta ur ett land till ett annat och ingenstädes vinna en säker fristad, om ej för korta tider, för hvilka de här och der hade att tacka enskilda stora regenter, en Karl den store, en Alfred. Sådana furstar betydde i dessa tidehvarf i vetenskapernas historia mer än påfvarne, med deras ännu outvecklade makt, ehuru lärdomen var kyrkans och endast arbetade i kyrkans tjenst.

Huru fattig är ej lärdomens historia under hela denna medeltidens första period! Huru få, sparsamma och klena dess trådar! Likväl se vi här första trådarne i den väf, i hvilken de klassiska studierna småningom blifvit ett så mäktigt inslag, att ingen kan taga dem derur utan att sönderrycka väfven, det vill säga, förstöra den europeiska bildningen. Så liten eller så stor är faran för denna beståndsdel af kulturen. Jag tror, att både den allmänna och den klassiska kulturens vänner kunna låta detta tjena sig till gemensam tröst. — Huru stort svalget var emellan den tidens lärda och hvad man skulle vilja kalla allmän kultur, synes bäst af de moderna språkens långsamma utbildning ur den kaotiska förvirring, hvari de genom folkvandringen sjunkit. Vi kastade en blick på de romaniska tungomålens uppkomst och öfvergingo slutligen till den germaniska språkstammen, sådan den i Tyskland och Skandinavien bibehöll sig mera oblandad. Vi funno hos bägge spåren till samma

gudasaga. Vi återkommo dermed till den första naturliga grunden för all bildning, som är religiös, heroisk, poetisk. Vi funno denna tidigt hos Germanerna. En följd häraf är, att man finner germaniska dialekter betydligt utbildade, innan ännu något af de moderna, romaniska språken var till. *Ulfilas'* götiska bibel var skrifven omkring år 360, före Hunnernas inbrott i Europa, som gaf egentliga anstöten till den så kallade folkvandringen. Det är ett manuskript deraf, som under namn af *Codex Argenteus* förvaras på Upsala bibliotek. Det blef ett byte för Königsmark i Prag och kom i drottning Kristinas bibliotek, men togs derifrån af hennes bibliotekarie Vossius. M. G. De la Gardie återköpte det i Holland och skänkte det till Upsala bibliotek. Denna götiska bibel innehåller de 4 evangelisterna (dock ej fullständigt). Ett fragment af en Paulinsk epistel är sedan funnet i Wolfenbüttel. I Ambrosianska biblioteket i Milano har man funnit fragment af alla de öfriga Paulinska epistlarne, ett stycke af Matthæi evangelium, som fattas i Codex Argenteus, fragment af Nehemias och Esras böcker, och dessutom dels i Rom, dels i Milano en götisk utläggning af Johannis evangelium. Alla dessa (utom Codex Argenteus) äro funna i så kallade *Codices rescripti*. Detta är det äldsta germaniska språkmonument. De svenska lärde ha velat vindicera det åt Sverige, åtminstone i den mening, att detta götiska språk ej blott skulle vara grunden till vårt eget, utan ännu närmast med vårt beslägtadt. Det förhåller sig ej så; förvandtskapen till högtyskan är mycket tydligare. På det hela är den en egen, lika märkvärdig som egendomlig dialekt. Jakob Grimm har sagt mig, att språket är förträffligt och beundransvärdt i afseende på renhet, klarhet och formernas rikedom. Man har i Italien efter östgöta-väldets tider äfven funnit gamla köpebref i detta språk. Den stora folkvandringen gjorde en babylonisk förbistring af både språk och minnen; men äfven denna satte sig långt förr hos de hemmablifna nationer af germaniskt ursprung, såsom Tyskar och Skandinaver, än hos de utvandrade, som småningom förlorade äfven sitt språk. Ännu i Karl den stores tid sjöngo hans Franker tyska sånger, och man hör sådana omtalade i Frankrike ända in i 10:de seklet. Karl befalte, att dessa sånger skulle samlas, men ingen sådan samling har kommit till oss.

Utan tvifvel voro gamla heroiska minnen ämnen för dessa sånger, — sådana som uttryckligen omtalas hos andra germaniska nationer, af Jordanes hos Göterna, af Paulus Diaconus hos Longobarderna. Bägge ha skrifvit sina latinska historier

till en stor del efter sådana gamla nationela sånger. Och Paulus kan till och med lemna oss ett bevis på beskaffenheten hos dem, som ännu i hans tid hos Longobarderna lefde qvar. Han var samtida med Karl den store, kansler hos den siste longobardiske konungen Desiderius och användes sedermera af Karl. Utan tvifvel ha så väl ämnen som behandling och språk i dessa hjeltesånger hos en stor del af de germaniska nationerna varit gemensamma. De gamla dialekterna voro mindre skilda åt, än de sedan blefvo. Då påfven Gregorius den store i 6:te seklet skickade missionärer till England, togo desse från Frankrike med sig en frankisk tolk. Den engelske apostelu Bonifacius, då han i Hessen och Thüringen predikade kristendomen i 8:de seklet, kunde, ehuru född Anglosaxare, der göra sig förstådd. De mest verksamma utbredare af kristendomen voro anglosaxiska missionärer; man finner ej att de behöft någon tolk. Man ser, att norska skalder varit förstådda i England, och den store Alfred säges sjelf ha förklädd till skald sjungit i Danskarnes läger. Denna likhet bidrog till spridandet och bibehållandet af gemensamma minnen.

Hvad ämnena angår, så synas den stora folkvandringens katastrofer ha intryckt sig i många folkslags erinring. Hjeltar, sådana som Attila, som den store Theodorik, voro egnade att der bibehålla sig. Sagan gjorde desse samtida, ehuru de ej voro det, och man förenade dem med långt senare och långt äldre hjeltar. Sådan är den gamla kämpasagan, som ligger till grund för den forntyska *Lied der Niebelungen*, hvilken har funnits i flera äldre och yngre gestalter, men hvars sista poetiska behandling, sådan den blifvit bibehållen, faller i början af 13:de århundradet. Sagan har här helt och hållet en kristlig färg, ehuru den hedniska grunden genomlyser i karakterer och seder. Det är ett hedniskt ämnes behandling af en senare kristlig skald, sedan både presterliga och ridderliga skalder redan försökt sig i tysk poesi.

Landets språk användes af de andlige både till undervisning och nöje i Tyskland långt tidigare än i romaniska länderna, af det enkla skäl, att här ett landets språk fans, då det deremot i de romaniska länderna först höll på att bilda sig. — Så finner man redan i 9:de århundradet dikter på landets språk i både andliga och verldsliga ämnen, ehuru tydligen af presterliga författare; så en sång, som firar kejsar Ludvigs seger öfver Norrmännen 883; sånger om jungfru Maria och den helige Georg och Anna, en versifierad framställning af evangelierna

från samma tid och tyska parafraser af psaltaren. Ja, man träffar tidigt ett försök till en tysk katekes och ett fragment af en tysk predikan, den sistnämda redan från Bonifacii tid.

Kristendomen bemedlade den första fredliga gemenskapen emellan det länge hedniska Norden och det öfriga Europa. Skrift och literatur inkommo med den först äfven här; bäggedera, såsom i det öfriga Europa, munkskrift och munkliteratur. Men denna främmande skrifkonst träffade här på en genom ostörd muntlig tradition fortplantad inhemsk dikt och saga, så färdig och oförstörlig, att den måste upptaga den, då den ej kunde förstöra densamma. Omständigheter bidrogo att gynna detta den gamla nordiska diktens och sagans öfverflyttande i skrift.

I medlet af nionde seklet bebygdes Island af nordiska kolonister, mest flyktad nordisk konungaadel, som vandrade ut, sedan en större koncentration af rikena och konungamakten då inträdt så väl i Norge som i Sverige och Danmark. De togo med sig sina gamla minnen, de bibehöllo dem så mycket sorgfälligare, ju längre de från den öfriga verlden voro aflägsna. De blefvo äfven kristna, de trädde genom djerfva resor och farter med den öfriga verlden i en gemenskap, som de alltid bibehållit med sitt första fädernesland; men den kristligt presterliga bildningen kunde ej inom denna afskilda heroiska generation blifva den herskande. De lärde skrifva, men de uppskrefvo sina egna minnen och blefvo förvarare af Nordens egen dikt och saga. Så uppstod på Island en egen, inom sig ganska rik literatur, deri egendomlig, att den var på landets språk, och detta språk var tillika det för Nordens tre riken gemensamma. Det är denna gamla isländska literatur, som förvarat Nordens gudasaga och mytologi, ännu i den äldre Edda uti sånger af en hedniskt-presterlig karakter, hvartill inom hela den germaniska stammen för öfrigt ej finnes spår, och som genom hela sin beskaffenhet visa, att de omöjligen kunna vara nyare påhitt. Det är den, som förvarat de till karakteren äldsta poetiska fragment af de gamla germaniska hjeltesagor, hvilka ha sin rot i den stora folkvandringen, uti den äldre Eddas heroiska qväden, som ännu bära qvar sin hedniska färg. Skaldekonsten hade i Norden fått en egen utbildning. Den var så gammal, att dess äldsta dikter ha en mytologisk karakter; senare blef den mera heroisk, firade ej blott Gudarne, utan hjeltar och konungar, deras afkomlingar. — Vid alla nordiska hof funnos hofskalder; efter Islands bebyggande voro de nästan

alla Isländare. Den nordiska poesien var redan från hedendomen så till formen utbildad, att kristendomen blott sent på densamma kunde inverka. Den fick till och med en egen konstig, ja konstlad utbildning, hvilken tilltog i samma mån som kristendomen undandrog denna poesi dess gamla märg och kärna. Liksom för hela den europeiska skaldekonsten, efter den gamla literaturens återupplifvande, en klassisk-mytologisk apparat var nödig, så blef för hofskalderna en mytologisk apparat ur deras egen forna gudalära nödvändig, som gjorde sig gällande på ett eget lärdt sätt, med de djerfvaste bilder och de dunklaste omskrifningar. Denna poesi blef i hofven slutligen ett slags lärd konst. Det är till sådana skalders bruk, som en egen poetika och retorika blifvit författad i den yngre Edda, hvari redan *Snorre Sturleson* († 1241) haft del, men hvars åtskilliga tillägg och bearbetningar gå ända ned i 14:de seklet.

Ur den isländska sagan utvecklade sig den nordiska historiografien, och sagan hvilade åter på skaldernas qväden, hvilka gälde såsom historiska auktoriteter. Mycket främmande kom emellertid in i denna isländska poetik och literatur; den blef ej utan bekantskap med det öfriga Europas både klassiska lärdom och romantiska literatur; och från Anglosaxerna, som äfven deri likt Nordboarne utmärka sig, att de tidigt hade en inhemsk literatur, är mycket hemtadt. Hela denna gamla anglosaxiska kultur förstördes till största delen, först af Danskar, sedan af Norrmän, hvilka öfvergingo till England från det af dem förut eröfrade Normandie, men sedermera hade hunnit blifva franciserade, så att de gjorde sin norrmanniska franska till Englands hof- och statsspråk. Endast småningom kunde den gamla anglosaxiska språkstammen åter göra sig i literaturen gällande. Resultatet var den blandning af anglosaxiska och franska element, hvarur det engelska språket uppväxte, men hvilket först i början af 14:de seklet framträder såsom skriftspråk.

FJERDE FÖRELÄSNINGEN.

Karakteren af dessa föreläsningar har redan i det föregående visat sig. Vi ge en öfversigt öfver den *lärda* bildningens historia, men med beständigt afseende på den *allmänna* bildningen. Bildningens organ och medel är språket. Vi ha sett huru latinet, sedan det, sent nog, i 9:de och 10:de seklen, i södra och vestra Europa upphörde att vara de bildade klassernas språk, fortlefde såsom kyrkans språk och skolspråk. Vi ha sett huru sent emellertid de moderna språken utvecklade sig, men fästat uppmärksamheten på olikheten af denna utveckling hos de *romaniska* och *germaniska* språken: de förra blandningsspråk, småningom uppkomna af olika element, i hvilka dock latinet hade öfvervigten; de senare ifrån början uppväxta på ursprunglig grund.

Efter den förbistring, i hvilken de syd- och vest-europeiska moderna språken länge lågo, begynte de först i 12:te och 13:de seklen kunna användas i skrift. Då inträffade med korstågen den stora verldshändelse, som, genom den religiösa och ridderliga entusiasm den tände, på en gång gaf dessa språk klang, gestalt, lif och anda. Den chevalereska poesien och sagan uppstodo. Den är egentligen vest-europeisk, närmast fransk. Tyskarne drogos väl in i korstågens ström, men sent och halft ovilligt, och äfven riddarpoesien, ehuru den ock hos dem uppblomstrade, är ej i Tyskland lika ursprunglig som i Frankrike. I Spanien och i Norden hade man otrogna på närmare håll att bekämpa än i Palestina. Italien visade sig aldrig rätt susceptibelt af någon religiös entusiasm. Också var det endast italienska Norrmän, sedan dessa äfven eröfrat Neapel och Sicilien, som i korstågen spelte en hufvudrol. Märkligt är, att Norden på visst sätt sjelf blifvit medlare emellan den gamla, kämpalika, hedniska äfventyrareandan och den kristligt chevalereska.

Hela den romantiskt-ridderliga poesiens episka fond är af Norrmännen först sammanbragt och kultiverad. De tillegnade sig den för dem ursprungligt främmande Karl den store och gjorde honom från en historisk person till en sagohjelte. De blandade med honom och hans kämpar den ursprungligt britiska sagan om konung Artur och hans paladiner. De indrogo i dessa sagocykler fabellika berättelser om Alexander den store

om Orienten, ja om trojanska kriget. Från dem förskrifver sig sagan om deras egen, om Frankernas, ja om Nordboarnes trojanska härstamning, som man äfven finner omtalad i den yngre Edda. De förvandlade hela verldshistorien, så vidt någon kunskap derom nått dem, till en enda stor hjeltefabel, och af smulorna från deras bord har sedan dess hela den romantiska poesien mest närt sig, tills, efter både den gamla och nyare literaturens återfödelse i Italien, en stor skald, *Ariosto*, sammanfattade dessa ämnen och deraf i en odödlig dikt gjorde ett eget helt.

I hela den romantiska literaturen och äfven lärdomen äro således Norrmännen anförare, ehuru Syd-Frankrike och Provence deri med dem täflade. Norrmännen tillhör mest det *episka*, Provençalerna mest det *lyriska* elementet i riddarpoesien. På det hela är den fantastisk och så lösryckt från all historisk grund, att den sväfvar i luften. Egentligen populär har riddarpoesien aldrig blifvit. Den tillhörde de bildade, högre klasserna och öfvergick derför äfven snart till en konstpoesi, som slutligen blef konstlad. Till folket har det lyriska elementet, t. ex. i den enklare, romantiska kärleks- och riddarvisan, mera trängt än det episka elementet, som saknade all nationel grund. Hos de germaniska nationerna, med egna, nativa och nationela språk, har i synnerhet detta fantastiska element af romantiken ej velat rätt häfta. Dessa nationers bildning har i allmänhet från början mer varit riktad inåt och derför varit långsammare. Deras bildningshistoria är mera en historia som kommer ur själen; — endast hvad som djupt griper denna har gjort epok i deras bildning; — derför sammanhänger den så nära med religionen; derför var det ej de *utåt gående korstågen*, utan den *inåt gående reformationen*, som i de germaniska nationernas bildning skulle göra epok; derför har äfven deras *politiska* utveckling alltid varit fästad vid deras religiösa och torde äfven för framtiden komma att förblifva det. För de germaniska folken är all politisk revolution tillika en religiös. — Och tidens tecken motsäga ej denna gamla iakttagelse.

Korstågsperioden gjorde en brytning så i den *lärda* som den *allmänna* bildningen. Resultatet var uppkomsten af det *lärda ståndet* i och för sig sjelft, som å ena sidan skilde sig eller åtminstone försökte skilja sig från kyrkan och å andra sidan söndrade sig från folket och den populära bildningen. Det organiserade sig i den lärda staten, i staten eller *universitetet*, som vi nu komma att särskildt betrakta. Vi måste likväl först betrakta de särskilda riktningar, som slutligen i universiteten förenade sig.

Först hade lärdom och bildning genom korstågsepokens inflytelse och den chevalereska poesien trädt utom det andliga ståndet och kommit ut i verlden. De gjorde sin första utflykt till adeln, som, fattad af dessa tiders religiöst-ridderliga entusiasm, allmänneligen diktade och snart äfven skref. Från medlet af 12:te seklet märker man ett nytt lif i den allmänna bildningen, och vid de kungliga hofven, på de adliga borgarne bilda sig nya utgångspunkter för densamma. Chevaleriets uppkomst faller emellan åren 1100—1200, och den sista hälften af dessa 100 år var chevaleriets gyllene tid. Då sutto de första hjeltar på sin tid, alla ridderligt sinnade, på Europas första troner. I Tyskland kejsar Fredrik Barbarossa; i Frankrike konung Filip August; i England Henrik II och efter honom Richard Lejonhjerta. Korstågen hade samlat ridderskapets blomma ur flera länder. Chevaleriet utbildades med riddarromanerna. En af de första bland dessa var en rimmad framställning af Gottfrids af Bouillon bedrifter, författad af en riddare *Gregor af Bechada* (1130).

På samma gång fick lärdomen en ny anda. I 11:te århundradet hade klassiska literaturens förnämsta alster blifvit mer kända, äfven de stora grekiska författarne blefvo ej obekanta. Nya studier uppkommo genom bekantskapen med Aristoteles' skrifter; till en del från Konstantinopel, till en del genom Araberna tändes i filosofien ett nytt lif. — Den i Italien upplefvande kännedomen af romerska lagen blef ett nytt studium. De första medicinska kunskaper hemtades från Araberna. Så blef Paris i början af 12:te århundradet genom *Abelard* (f. 1079) ett hufvudsäte för den skolastiska filosofien. Så blef Bologna genom *Irnerius* ett hufvudsäte för juridiken, Salerno för medicinen. Dessa tre hufvudskolor innehöllo första elementen till universitet. De voro fria lärda skolor, hvar i sitt slag: Paris i teologi och filosofi, Bologna i juridik, Salerno i medicin med ett otroligt antal af lärjungar. Den juridiska skolan i Bologna upphöjde kejsar Fredrik I först till ett *universitet* (Universitas Doctorum et Scholarium), ej i bemärkelsen af en universel lärdomsanstalt, utan i bemärkelse af en egen korporation. Den bildade ett slags stat i staten. De studerande, delade i flera nationer, regerade sig efter egna lagar och valde sig i sin rektor en egen högsta magistratsperson. Så gjorde konung Roger af Sicilien läkareskolan i Salerno till en egen korporation med dylika rättigheter. Så blef Paris ett universitet i samma mening, på en

tid, då teologi och skolastisk filosofi der förnämligast lärdes. Småningom drogo sig de lärde tillsammans, teologer, jurister och medici. Det gick ej utan motstånd. År 1139 fördrefvo teologerna juristerna ifrån Paris, men de återkommo 1160. I slutet af 12:te seklet studerades i Salerno utom medicin äfven filosofi och juridik; i Bologna utom juridik äfven filosofi och medicin; i Paris sedan 1160 icke allenast teologi, utan äfven juridik och medicin. Men länge behöll den hufvudvetenskap, som vid hvarje universitet först blifvit lärd, företrädet. Så kunde Bologna ensam nämna juris doktorer, Paris teologie doktorer, och i Salerno var det förbjudet att utdela någon annan grad än den medicinska. Så hafva de särskilda fakulteterna först varit egna akademiska anstalter, som småningom dragit sig tillsammans. Fakulteternas egen inrättning är likväl temligen sen. Nationerna äro äldre och höra till den äldsta universitetsförfattningen. De studerande delte sig i nationer, af hvilka hvar och en valde en *kurator;* dessa kuratorer valde gemensamt *rektor* och utgjorde under hans presidium universitetsdomstolen. I ett stadgande af konung Ludvig X år 1315 förekomma ännu rektor och kuratorerna såsom universitetsdomstolen, och derifrån vädjades till hela universitetet, det vill säga, till de församlade nationerna. Ursprungligt var äfven hela läroinrättningen fästad vid nationerna, som inom sig, i de för hvar och en stiftade kollegier, hade egna lärare i de särskilda vetenskaperna. Småningom afsöndrade sig lärarne i samma vetenskaper, bildade en korporation för sig, med egna rättigheter för graders utdelning och påstådd röst i universitetsangelägenheter. — Så antog ordet *fakultet,* som i dessa tider egentligen betydde en viss vetenskap, bemärkelsen af ett visst *vetenskapligt skrå.* — *Teologerna* i Paris gjorde början, egentligen för att hindra tiggarmunkarnes tillträde till lärostolarne, hvilket af påfvarne yrkades. *Jurister* och *läkare* följde deras exempel. De öfriga lärarne förblefvo med nationerna förenade och utgjorde slutligen, i motsats mot de högre, en egen fakultet, den *filosofiska,* eller som den i Paris kallades: Faculté des arts. Ett bevis, att denna utgjort det forna *hela,* var, att nationerna i Paris sedermera beständigt genom sina kuratorer afgåfvo sina röster till rektorsvalet, som endast skedde inom den filosofiska fakulteten, och detta bibehölls länge i Frankrike (ännu på 1760-talet), ehuru de öfriga fakulteterna sedermera äfven fätt rätt att rösta i rektorsvalet. Man ser således att filosofiska fakulteten — den forna skolan i artes libe-

rales, hvarur de högre fakulteterna uppstått — i början utgjort det hela och senare förestälde le tiers état i de akademiska inrättningarna.

FEMTE FÖRELÄSNINGEN.

Vi ha fört vårt ämne till epoken af universitetens uppkomst. Denna epok infaller med 12:te seklet. Det är korstågsepoken. Det är epoken för en stor brytning i den europeiska verlden, föranledd af Europas sammanträffande med Asien. Hvarje sådant sammanträffande har varit rikt på följder. Så begynner med Alexander den stores tåg en ny epok för den menskliga bildningen — en bildning, i hvilken Orienten och Occidenten sammanverkade, för att bereda den grund, i hvilken kristendomen sådde sina frön. Medeltidens största bildningskrisis framkallades af islamismens och kristendomens strider, — strider, under många århundraden fortsatta, af hvilka korstågen blott utgöra den mellersta akten. Den första akten är Morernas inträngande i Spanien, i Neapel, i Sicilien och strid med Occidenten på europeisk grund. Den sista visar oss islamismens utträngande ur Spanien, ur hela det vestra och södra Europa, men dess seger i det östra genom Konstantinopels fall och stiftelsen af det europeiskt-turkiska riket, som ännu länge för kristenheten skulle blifva en farlig fiende. — Man kan ej ens säga, att korstågs-krigen dermed äro slut. Columbus, då han upptäckte Amerika, sökte en vestlig väg till Asien, hvilket han ville vinna åt kristendomen. Hans sista plan var att med nya verldens skatter åter eröfra Jerusalem. Hans efterföljare, de spanska Conqvistadores, förde svärdet i ena handen och korset i den andra. Det var i religionens namn som Spaniorerna i Vestindien, Mexico, Peru, som Portugiserna i Ostindien gjorde sina första eröfringar. Det var den ridderligt-religiösa tapperhetens sista triumfer.

Korstågen sjelfva voro hierarkiens triumf och ha likväl brutit dess välde. Nya meningar, nya seder, nya kunskaper fördes derigenom till Vesterlandet, och snart måste hierarkien predika korståg emot kättare inom sitt eget sköte. Korståget mot Valdenserna i södra Frankrike och inqvisitionens stiftelse äro samtidiga med det 4:de och 5:te stora korståget.

Äfven på vetenskaper och konster och på sjelfva språken visade denna tid sin stora förändrande inflytelse. Vid elden af den nytända religiösa entusiasmen smälte först tillsammans de af stridiga element ursprungligen sammankomna vest- och syd-europeiska språken, som ända till 12:te århundradet voro obildade för skrift, men nu på en gång fingo färg, klang, lif och gestalt. Det var den chevalereska poesien, som först gaf dem detta. Det var den tillika, som först förde bildningen utom det presterliga ståndet till de verldsliga. Det var första steget på den allmänna bildningens bana.

Inom den egentligen lärda bildningen, hittills endast representerad af den torftiga lärdomen i kloster- och katedral-skolorna, skedde en ej mindre stor förändring. Stora, till en början fria lärdoms- och undervisningsanstalter började bilda sig genom män, som äfven i denna tid förvärfvade europeisk ryktbarhet, endera genom införandet af nya läroämnen eller utvidgandet af de gamla. I 12:te århundradet märker man öfver allt dessa nya rörelser inom den gamla klosterliga lärdomens område. Vid medeltidens början hade lärdomen gått i kloster, undan tidens våldsamma barbari. I korstågsperioden trädde den ur klostret ut i verlden, i fria luften. *Verldsliga* vetenskaper begynte uppstå jämte de *andliga,* som förr voro allt. Filosofien började upplifvas efter bekantskapen med Aristoteles' skrifter, som man i 12:te århundradet erhöll dels från Konstantinopel, dels från Araberna, hvilka redan förut tillegnat sig dem. I de verldsliga vetenskapernas första uppkomst under detta århundrade var lärofriheten oinskränkt och djerf och lockade lärjungar till ett otaligt antal omkring berömda lärare. Den namnkunnige Abelard, för efterverlden mer bekant genom sina olyckor och sin kärlek till Heloisa än genom sina förtjenster som lärd, var en sådan eldig natur, som genom det af honom återupplifvade filosofiens studium i Paris samlade omkring sig tusentals lärjungar. Han föll under kyrkans bann och lefde en tid förföljd och flyktig. Hans lärjungar följde honom i hans tillflyktsorter, i hans eremitceller, och skogen var stundom hans lärosal. Slutligen blef han munk, dog 1142 i ett kloster vid Chalons, förtärd af vakor, studier och penitenser. Hans älskarinna Heloisa blef slutligen nunna och äfven abbedissa. Hon lät begrafva Abelard i ett af honom uppbygdt kapell och begrafdes vid hans sida. Bägges lemningar flyttades 1803 till Paris, der de nu ha ett särskildt monument. Abelard var mer muntlig lärare än skriftställare. Hans lärjunge *Petrus Lombar-*

dus blef äfven genom skrifter den skolastiska filosofiens fader.

På samma tid, som den filosofiska undervisningen fick nytt lif genom Abelard i Paris, grundlades ett sjelfständigare juridiskt studium i Bologna, i synnerhet genom Irnerius. Dermed trädde en ny verldslig vetenskap i dagen, som lyckligare undandrog sig hierarkiens makt, än den under teologien snart å nyo förfallna skolastiken. Det var egentligen en den verldsliga maktens vetenskap, en lära om dess rättigheter i staten. De nya romerska juristerna mätte dessa rättigheter efter de forna romerska kejsarnes oinskränkta makt. De använde denna på den kejsaremakt, som i Tyskland bar dess upplifvade namn. De blefvo kejsaremaktens och snart konungamaktens verksammaste bundsförvandter i deras strider mot hierarkien. Vi se det nya *civilståndets* uppkomst, — det har blifvit grundadt af juristerna. Det första civilståndet hade de andlige sjelfva varit, och de sökte i det längsta att bibehålla sig i denna ställning. Derför hade ej förr den romerska lagens studium blifvit upplifvadt i Bologna, än påfvarne der stiftade egna lärostolar för deras egen juridik, den kanoniska, kyrkliga och påfliga lagen. Men dessa sökte fåfängt att uttränga de nya verldsliga juristerna. De bibehöllo sin plats och grepo omkring sig. Det är det förr af oss omtalta juristernas affall från presterna, hvarigenom det verldsliga civilståndet grundades. Det skedde på denna tid.

Samtida dermed var uppkomsten af ännu en verldslig vetenskap, som i sitt återupplifvande äfven hade kätterska anor. Den kom från Araberna, som under den korta men glänsande epoken af en hos dem uppblomstrande literatur äfven hade gjort bekantskap med Hippokrates' och Galeni skrifter och gifvit nytt lif åt det *medicinska* studium. Medicinen blef denna nya verldsliga vetenskap. Liksom den skolastiska filosofien i Paris, liksom juridiken i Bologna, uppblomstrade äfven medicinen i en egen, ursprungligen fri lärdomsskola i Salerno i Neapel, i närheten af detta Sicilien, der saracenisk kultur hade inträngt, liksom i nedra Italien. Siciliens och Neapels norrmanniska konungar togo den under sitt skydd, och konungen Roger II af Sicilien (reg. 1101—1154) utgaf befallning, att ingen läkare i hans rike skulle få utöfva sin konst, som ej förut blifvit pröfvad inför läkareskolan i Salerno.

De fria skolor, som vi här beskrifvit, hvilkas utvidgade rykte och namn infaller med de verldsliga vetenskapernas upp-

komst i 12:te seklet och deras började emancipation undan det andliga ståndet, äro ännu ej universiteten, men de frön, hvarur dessa uppväxte. Med det samma hade ock den skolgrund, hvarur dessa högre undervisningsanstalter uppväxte, färändrats. Denna gamla skolgrund, som i klosterskolorna lades, hade varit det så kallade *Trivium* och *Quadrivium*, tvänne lärokurser, hvilka vi förr karakteriserat och som sammanfattades i hvad man kallade *artes liberales*. Äfven dessa förändrades nu till beskaffenhet och omfång. Filosofien, såsom dialektik och logik, hade ursprungligen hört dit. Hvilket större omfång fick den ej, sedan den efter bekantskapen med Aristoteles gjorde anspråk att på en gång vara en vetenskap för sig och tillika alla vetenskapers vetenskap. Efter denna filosofiens vunna nya värdighet ser man i de gamla skolastiska artes liberales grunden till hvad sedermera vid universiteten uppträder såsom *filosofisk fakultet*. Men om fakulteter var ännu ej fråga. De utbildade sig först senare såsom egna korporationer inom sjelfva universitetsinrättningen: teologerna först, sedan de sjelfva tillegnat sig den skolastiska filosofien och deraf gjort sig ett eget bästa vapen; juristerna derpå, medici sedan. Men, såsom sagdt, fakulteter hörde ej i början till universiteten. Sjelfva namnet uppstod, innan man ännu tänkt på något universitet i nyare mening. De första universiteten voro specialskolor med en förberedande kurs i artes liberales — ett slags filosofisk förberedelse, innan man insläpptes i den speciala hufvudvetenskap, som vid universitetet förnämligast drefs. Sjelfva namnet *universitet*, som under medeltiden betydde samfund, gille, skrå, korporation, tillades den juridiska skolan i Bologna först af kejsar Fredrik I i dess berömda privilegium af år 1158, det första för någon högskola i Europa och meddeladt till tacksamhet för de tjenster de bolognesiska juristerna gjort kejsaren i fastställandet af hans rättigheter emot påfven. Man ser i detta privilegium en juridisk högskola, med en förberedande filosofisk kurs. De studerande äro delade i nationer, som sjelfva välja sina föreståndare (kuratorer) och genom dem en rektor. Det hela kallas *Universitas Doctorum et Scholarium*, har egen jurisdiktion, egen lagstiftning inom sig, och bildar i sjelfva verket en lärd fristat i staten. Så såg det första universitetet ut; och exemplet följdes. Så blef läkareskolan i Salerno först ett medicinskt universitet, den skolastiskt-filosofiska skolan i Paris ett teologiskt universitet. Småningom flyttade sig läroämnena tillsammans. Det skedde väl ej öfver allt utan strider. Vi omtalte sist huru

teologerna i Paris år 1139 fördrefvo juristerna. Småningom vande man sig likväl med hvarandra, och bemärkelsen af universitet i nyare mening, enligt hvilken det är en *universitas litterarum*, började uppkomma. Först småningom uppstodo de små korporationer inom den stora universitetskorporationen, som blefvo kallade *fakulteter;* först småningom hafva de kommit till den högre betydelse, som dem sedan tillerkändes. Rektor valdes alltid ur hvad nu kallas den filosofiska fakulteten, som fordom innefattade hela den förberedande skollärdomen, men som just i följd deraf stod med de studerande nationerna i den närmaste förbindelse. Tillsammans representerades derför nationerna med deras kuratorer och den ur filosofiska fakulteten valde rektor universitetets korporation. Deraf den tumultuariska, oroliga anda, som ifrån början vidlådde dessa slags literära fristater. Så må nämligen dessa första organisationer af det lärda ståndet med skäl kallas. Dertill bidrogo många omständigheter. Universiteten hade uppkommit under den andliga och verldsliga maktens strider och på gränserna af bägge. De gynnades af bägge, ty bägge sökte i det nya lärda ståndet bundsförvandter. Påfvarne gjorde väl under hela medeltiden anspråk på suprematien öfver universiteten. Men de hade i dem oroliga undersåtar, och den verldsliga makten måste erfara detsamma, ehuru den gynnade dem och i dessa tider stiftelsen af universitet var tillräcklig att höja en stad till betydenhet. Vi sade, att äfven den verldsliga makten i dem hade oroliga undersåtar. Det var naturligt; de första universitetslärare lönades alldeles icke af staten. De lefde på sin förtjenst, på sitt rykte, på sina lärjungar. Detta satte dem i en sjelfständig, ofta rebellisk ställning till både kyrkan och staten. Skedde någonting som var dem misshagligt, inskränktes deras rättigheter, deras jurisdiktion, deras lärofrihet; kommo de i krakel med borgerskapet i städerna, så hade universitetet sitt interdikt, liksom kyrkan. Det instälde alla föreläsningar, all undervisning; ofta drogo lärarne ut ur staden en corps med de studerande nationerna, och merendels måste öfverheten foga sig efter dessa lärda fribytares fordringar. Den försigtiga kyrkan såg äfven här längre än de verldsliga öfverheterna och begynte använda ett bepröfvadt medel emot detta onda. Hon begynte först löna de teologiska lärarne, af ålder i skolorna uppehållna genom prebenden. Prebendena i de teologiska fakulteterna äro den första akademiska löningsstat. Småningom följde staten efter och besoldade lärarne äfven i de verldsliga fakulteterna,

och så blefvo universitetskorporationerna för sin subsistens afhängiga af stat och kyrka och gjordes för bägge oskadliga.

Man kan ej säga, att nyttan af universitetsinrättningarna under de bägge följande seklen, det 13:de och 14:de, under hvilka de utspridde sig öfver hela Europa, svarade emot de förhoppningar, som de nya lifssymptom i vetenskap och literatur, hvarunder de stiftades, skulle berättiga att hysa. En gång färdiga såsom lärda skråanstalter, förhärda de sig i dessa former, och emellan de få framsteg, som inom dem skedde, utmärka de sig genom hopandet och ökandet af en allt mera ofruktbar lärdom. På böcker var den allra största brist. Undervisningens utgång ur klostren, som hade de enda, ehuru fattiga bibliotek, gjorde tillgången på böcker vid universiteten ännu mer känbar. Universitetsbibliotek stiftades väl (det första i Paris 1271), men mest bestående af teologiska arbeten. Man var inskränkt till lärarens muntliga föredrag, och snart upphörde lärarne sjelfva att rådfråga de ännu sparsamma källorna för deras kunskaper. Så kallade *summor* eller skrifna kompendier i den tidens förnämsta vetenskaper uppstodo, som lärarne inskränkte sig att förklara. En sådan summa författade i skolastiska filosofien Abelards lärjunge Petrus Lombardus; sådana summor eller kompendier uppkommo för jurisprudens, medicin och teologi och kommo till en oerhörd auktoritet. Det var ej tillåtet att gå ifrån de der faststälda meningar. Man förband sig äfven edeligen dertill. Hela undervisningsväsendet förföll i det odrägligaste skråtvång, och det lärda barbariet var värre i det 14:de århundradet, än före universitetens uppkomst i det 12:te. Det återstod endast att med nya, onyttiga spetsfundigheter röra sig inom den en gång utstakade banan. Det stora felet i hela medeltidens bildning, som gjorde den extravagant, fantastisk, spetsfundig, men innehållslös, framträdde allt mer. Den saknade allt för mycket en reel och positiv grund. Bibeln försvann ur menniskors hand och minne, under det traditionens ogräs såsom legend, ceremoni och lärosats öfverväxte kristendomens grund. I filosofien svor man på den oförstådde Aristoteles. Matematiken var ännu vid de begynnelsegrunder ålderdomen dertill lagt. Historia och naturkunskap voro nästan okända. I medeltidens tänkesätt hade hela historien förvandlat sig till en enda omätlig fabel, som riktade sig ur alla de fabelaktiga källor, som imaginationen och omogen lärdom för dem öppnade. Naturlära och medicin voro besmittade af magi och astrologi. — Vi se åter de lärda bildningsanstalterna förfalla

med den allmänna bildningen. Nytt lif skulle denna först få genom *reformationen*, som, till en del från universiteten utgången, skulle ge både dem och hela lärdomen en ny gestalt.

SJETTE FÖRELÄSNINGEN.

Universitetens uppkomst tillhör 12:te seklet. De utspridde sig öfver Europa under det 13, 14, 15:de. I Frankrike och Italien blefvo de högst talrika; de uppblomstrade i Spanien och Portugal, i England, der universitetet i Oxford stiftades år 1300 och i Cambridge 1302. Senare kommo de till Tyskland, der universitetet i Prag är det första, stiftadt af kejsar Karl IV 1348 efter mönstret af universitetet i Paris, och ännu 130 år fordrades innan man fick universitet i den skandinaviska Norden.

Om *vår* medeltids skolväsende är ej mycket att säga. Man vet litet derom. De första kristna missionärer hade utan tvifvel äfven befattat sig med barnaundervisningen. Så grundade *Ansgarius*, redan innan han öfvergick till Sverige, en skola på hedningarnes gränser, der han undervisade barn, hvilka han löst ur slafveri. Men missionärerna, vandrande från ort till ort, hade föga tid att egna åt skolundervisning. Den första, enklaste kristliga lära har verkat ännu mera praktiskt än teoretiskt. De första, enklaste kristliga dygder hafva varit de verksammaste missionsmedel. De ha en så egen färg, att de, särdeles framträdande midt i en rå och våldsam tid, oemotståndligt väcka uppmärksamhet och tränga till hjertat. Ur denna ödmjukhet och denna oförskräckthet, ur denna mildhet och försonlighet, som ej äro svaghet, utan styrka, strömmar en ny lifsluft in i sinnena. Missionären, som vågar sig ensam, endast med öfvertalandets och exemplets verkan, midt ibland råa, våldsamma barbarer, för att förkunna kärlekens religion, är, der han är af rätta slaget, en sublim varelse. Han verkar genom sin personlighet ännu mer än genom sina ord. Hans mod är ett mod, högre än den krigiska tapperheten, och derför underkufvar han den. Öfver allt ha ej blott genom en lära, utan genom ett lefverne af försakelse och sjelfuppoffring, den rätta kristendomens frön först blifvit utsådda. Allt för ofta

har den likväl äfven blifvit fortplantad med våld och vapen, och derför efter sin seger urartat. Så blef den snart, med uraktlåtande af både lära och lefverne, en religion för sinnena — för ögat, örat — i ceremonierna; så mycket mer, som den romerska kyrkan öfver allt firade sin gudstjenst i sitt eget språk. Man behöfde i messan att *se* sin Gud och Försonare i den upphöjda hostian, då man för öfrigt ej lärde *känna* honom. Man behöfde i helgonens aflefvor ha ett föremål för sinlig dyrkan. Man behöfde legenden i stället för den hedniska sagan och äfventyret. Och snart inskränkte sig hela den undervisning, kyrkan gaf, till de öfningar, hvarigenom de unga andlige sattes i stånd att nödtorftigt fullgöra det ceremonialiska af gudstjensten.

Kristendomen stadgades i det öfra Sverige först genom Erik den helige. Före honom fans ej ens i Upsala hvarken prester eller fullbygd kyrka, hvarför, heter det i hans lefverne, han först och främst fullbordade kyrkan, som nu kallas Gamla Upsala, och förordnade der klerker att förestå gudstjensten. De första skolor voro äfven i Sverige klosterskolorna; men med deras inrättning måtte ha gått trögt, då man ser med hvilken svårighet klosterlefnaden här först infördes. De första kloster anlades i Göta rike i konung Sverker I:s tid och voro Alvastra, Nydala, Varnhem. Munkar sändes af S. Bernhard från Clairvaux i Frankrike. De hade i början att kämpa med stora svårigheter. Erik den heliges drottning har ej varit så andligt sinnad som hennes man. Hon flyttade efter hans död till Vestergötland och fördref der munkarne i Varnhems kloster, emedan hon påstod att stället tillhörde henne. I allmänhet synes af den gamla berättelsen härom, att qvinfolken voro högst hätska mot munkarne. De insulterade dem under deras processioner, de bröto in i klostret och dansade der och föröfvade allahanda ofog. Det sekulära presterskapet deromkring säges ha uppmuntrat dem dertill, af hat till dessa nya andlige, nämligen munkarne. — Emellertid ökade sig klostrens antal, och klosterskolor kommo äfven i gång. Man kan ungefärligen se hvad i dem lärdes; öfning i kyrkosång, läsning af missalet, och den nödtorftiga undervisning i latinet, som dertill fordrades, synes ha varit det förnämsta. Småningom utbildade sig stiftsstyrelsen i Sverige, och derigenom skedde äfven en förändring af skolväsendet.

De första svenska kyrkolagar, i de gamla kyrkobalkarne, bildades i samma anda som den gamla politiska författningen och voro ej derutinnan synnerligen stridande mot den äldre

katolicismens bruk före hierarkiens utbildning. Presten var i Sverige af ålder en folkets embetsman, vald af menigheten med biskopens vilja. Biskopen valdes sjelf af folket och insattes med öfverlemnandet af staf och ring i sitt embete af konungen. Men om kyrkan derigenom närmare införlifvades med staten, så blef den ock i en våldsam tid derigenom delaktig af det verldsliga samhällets oordningar. Derför, då påfvarne klaga öfver det svenska folkets otämda hårdhet, gäller detta både andlige och verldslige. Ty man ser de förre beskyllas för dråp, våldsamheter och lastbara seder. Presterna, som skulle afhålla sig från verldslig domstol, uppträdde sjelfva såsom sakförare vid tingen (en bulla af Gregorius IX 1234 förbjuder dem det). I stället att skydda kyrkans egendom, tillegnade de sig den, för att lemna den till sina barn såsom arf; hvarför prestsöner ofta lyckades att efterträda sina fäder i embetet. Bristen på prester gjorde, att man ej kunde vara nogräknad i valet, ty under det man i öfra delen af riket länge hade få kyrkor, var deras antal i Vestergötland tidigt så stort, att de smärres sammanbyggande redan år 1234 af påfven förordnades.

För rättigheten att gifta sig åberopade de svenska presterna ett eget påfligt privilegium, ehuru påfven ej säger sig veta deraf. Vid upproret i Skåne år 1180 var ibland allmogens påståenden, att deras prester skulle få gifta sig. De andlige, med hvilkas giftermål man ej ville öfverse, ingingo i stället oordentliga förbindelser, och då biskoparne ifrade deremot, finner man till och med föreningar bland presterna att ej lyda, med utsatta viten för dem, som söndrade sig ifrån en sådan förening. I medlet af 13:de seklet kom en påflig legat, kardinalen Vilhelm, biskop af Sabina, hit, för att ordna svenska kyrkans angelägenheter. Vid det då sammankallade kyrkomötet i Skenninge 1248, som äfven besöktes af Birger Jarl och flera verldsliga herrar, förbjöds och afskaffades de svenska presternas giftermål vid straff af bannlysning, den kanoniska lagens studium anbefaldes, och i följd af dess föreskrifter skulle biskopsvalen, med uteslutande af all verldslig inflytelse, hädanefter ske af *domkapitlen*, det vill säga, vid katedralerna residerande *domherrar, canonici, kaniker.* Såsom vanligt, svarade ej verkställigheten emot bokstafven. Tio år derefter klagas ännu, att förordningen angående domkapitlen varit utan frukt. Man ser dem småningom bildas och domherrarne förses med prebenden. Huru förbudet mot presternas giftermål iakttogs, märkes deraf, att länge efter Skenninge möte våra gamla land-

skapslagar bibehålla sina stadganden angående prestsönens och biskopsönens arf. För öfrigt har detta förbud haft den följd, att äfven en påflig bulla måste mildra straffet mot presternas oordentliga förbindelser. Med domkapitlens inrättning togs skolundervisningen till en del ur munkarnes händer. Canonici, kanikerna voro sekulära prester. Domkyrkoskolorna inrättades eller blefvo bättre vårdade. En af dessa kaniker, som kallades *scholasticus*, var hufvudman för skolan, och såsom en sådan scholasticus vid skolan i Strengnäs, hvartill han år 1520 förordnades, började *Olaus Petri* reformationen i Sverige. Egentligen var domkapitlet äfven en prestbildningsanstalt, ehuru dess medlemmar ofta föga synas ha besvärat sig med undervisning. De flesta kanikerna bodde på landet, på sina prebenden, och inkallades af biskopen då angelägenheter så fordrade. Sjelfva *Scholasticus Upsaliensis* tyckes merendels ha bott i *Tierp*, som var hans prebende, och skötte skolan genom en skolmästare, som kallas *doctor studentium*. Emellertid anmärkes uttryckligen, att, t. ex. vid Strengnäs gamla skola, kanikerna tillika voro lärare. Från 15:de seklet finner man namnet *lector* gängse; och man har i Upsala akademis stiftelse år 1476 blott velat finna en utvidgning af erkestiftets gamla *collegium canonicorum*. Visst är, att äfven före universitetets stiftelse dit dimitterades lärjungar från de andra skolorna. Man finner ett sådant dimissionsbref eller testimonium af 1468 för en djekne från Skara till Upsala, infördt i 1:sta delen af Scriptores rerum Suecicarum medii ævi. Till denna Upsala skola hade domprosten härstädes *Andreas And* i början af 1300-talet skänkt — såsom han sjelf säger — »min ö i Upsala å, med alla dess bygnader, att de må disponeras till korgossarnes nytta vid Upsala domkyrka, att der lefva tillsammans». Det var den ö, hvarpå Upsala qvarn sedan bygdes eller återupprättades, men som länge kallades *Studentholmen*. Man ser, att skolgossarne kallades *korgossar*. Deras göra var att vid gudstjensten sjunga i kyrkan — här, såsom vid de öfriga domkyrkorna, — och emellanåt fingo de nödtorftig undervisning, för att i sin ordning blifva prester. De underhöllos genom den så kallade fattigtionden, hvaraf nu till en del blifvit kaniktionden. Tionden deltes nämligen i 3 delar i hvarje församling; en gick till presten, de andra två tredjedelarne deltes åter i tre delar — en till biskopen, en till kyrkan, en till de fattige. Denna sista tredjedel, hvaraf ock efter domkapitlens inrättning en stor del gick till kanikerna, behölls ursprungligen af bonden hemma,

för att dermed underhjelpa de fattige. Den blef sedan anslagen till skolornas underhåll, och deraf uppkom bruket att skolgossarne under ferierna gingo omkring på bygden och sjelfva uppburo denna hjelp. Det var den så kallade *sockengången*, som länge bibehölls i Sverige och ännu i Norrland före afgången till universitetet brukas, eller att samla ett så kalladt *viaticum*.

Den nämda Upsala domprosten Andreas And har ej inskränkt sin frikostighet till skänken af Studentholmen åt Upsala skola. Högre lärdomsgrader sökte man denna tid i Sverige vid utländska akademier, i synnerhet i Paris. Han lät i Paris köpa ett eget hus och skänkte det åt svenska studenter, och en erkebiskop i Upsala har år 1290 författat stadgar för detta svenska studentkommunitet i Paris. Svenskarne utgjorde likväl i Paris icke en egen studerande nation. De räknades till den *engelska nationen*, men man finner, att flere Svenskar varit *kuratorer* för denna nation, hvilket den tiden var ett betydande förtroende.

Slutligen började man tänka på inrättandet af universitet i sjelfva Norden. Redan konung Erik af Pommern erhöll 1418 påflig tillåtelse att inrätta ett universitet i Lund; men som dervid det vilkor var fästadt, att stiftelsen skulle ske inom 3 år, exspirerade detta privilegium. Svenska deputerade vid kyrkomötet i Basel 1431 hade i uppdrag att hemföra med sig några lärda män, som kunde undervisa svenska ungdomen och afhjelpa den öfverklagade okunnigheten hos svenska presterskapet. I följd deraf inrättades verkligen år 1438 *en* akademisk profession (teologisk) i Upsala, hvilkens innehafvare skulle årligen föreläsa, liksom en mästare i studiis privilegiatis, och blef lönad af hospitalstionden i Enköping. Konung Kristian I hade vid sin Rom-resa år 1474 fått löfte om privilegium för ett universitet i Köpenhamn. Samma år handlade erkebiskopen *Jakob Ulfsson* om samma ämne med svenska presterskapet på ett möte i Arboga. Ett sändebud affärdades till Rom, som återvände med påfven Sixti IV tillståndsbref, dat. den 28 Febr. 1476, för inrättande af ett studium generale i Upsala uti teologien, kanoniska och civila lagen, medicinen och filosofien, med rättighet att utdela grader, och för erkebiskopen att vara kansler, hvarpå Upsala universitet den 21 Sept. 1477 (ett år före det i Köpenhamn) blef högtidligen invigdt, sedan riksföreståndaren Sten Sture den äldre och rikets ständer beviljat det i verldsligt afseende lika privilegier med det i Paris. Tidens oro gjorde likväl att universitetet föga kom till något flor. Under de långvariga stridigheterna emellan katolicismen och

reformationen i Sverige förföll det alldeles och ödelades, tills det af Karl IX och Gustaf Adolf den store återupprättades.

På den lägre undervisningens förbättring synes under katolska tiden universitetet ej haft tid att verka, och på folkundervisningen tänktes ej. Allt hvad jag derom vet är, att erkebiskop *Nicolaus* i Upsala († 1315) stadgade, det ***Fader vår***, ***Tron*** och *Ave Maria* borde öfversättas och äfven läsas på svenska af prester för sina åhörare, på det de måtte lära sig dem. Möjligen ha de gjort det, men de lemningar efter förbråkade latinska böner, som ända intill senare tider funnits bland allmogen, vitna att denna ej bedt på svenska, utan, så godt den kunnat, eftersagt de latinska formulären.

I allmänhet hade universiteten ej den förbättrande inflytelse på skolväsendet i Europa, som man skulle vänta. Kloster- och katedralskolor tyckas snarare förfalla, i samma mån som dessa nya läroanstalter på sig fästade uppmärksamheten och äfven drogo till sig den förberedande skolundervisningen. Skolorna restaurerades väl till en del i 13:de århundradet, men ej på ett sätt, som för bildningen var det fördelaktigaste. Den nya impuls inom andens rike, som så lifligt visade sig i de första universiteten, hade äfven sträckt sig till den allmänna bildningen, till folket, och började ibland det, genom bekantskap med bibeln och kunskap om den äldsta kristenhetens skick, att verka affall ifrån romerska kyrkan och en början återgång till en mera enkel evangelisk kristendom. En sådan rörelse var den, som yppade sig ibland Valdenserna (af ***Petrus Valdus*** från Lyon, ty denna nya rörelse var hemma bland tredje ståndet), och mot hvilken hierarkien ifrade med korståg, bål och inqvisition. Den stiftade nu ock en egen milis till sitt försvar, i Tiggareordnarne — Dominikanerna, i hvilkas händer inqvisitionen öfverlemnades, och Franciskanerna, ofta med de förra i strid och grundläggare af det mera evangeliskt katolska parti, som sedan yttrade sig i Jansenismen, i motsats mot Jesuitismen; men i hufvudriktningen mot denna tidens reformatoriska sträfvanden med dem ense. De hafva, till förekommande af dessa, sökt bemäktiga sig hela skolundervisningen; detta lyckades dem i det närmaste, och den har först genom reformationen blifvit ryckt ur deras händer. Emellertid hade med tredje ståndets och konungamaktens nyvunna styrka en ny politisk epok redan inträdt. Den var samtidig med en ny epok äfven i literärt afseende, nämligen den klassiska literaturens återupplifvande.

SJUNDE FÖRELÄSNINGEN.

Italien och Frankrike voro de länder, der universitet först stiftades. Portugal och Spanien följde exemplet. I England stiftades Oxford och Cambridge de första åren af 1300-talet. Tyskland blef i början efter. Det universitet, som i Tyskland blef mönster, var det år 1348 stiftade universitetet i Prag. Universitet i Wien, Heidelberg, Köln, Erfurt följde i samma århundrade. Ändtligen, såsom vi sist berättade, fick äfven Norden sitt första universitet i Upsala, till följd af påfven Sixti IV tillståndsbref, gifvet den 28 Februari 1476. I September följande året (ett år före universitetet i Köpenhamn) invigdes det.

Det var ur medeltidens skolväsende som universiteten uppväxte, och stiftelsen af det första svenska universitet gaf oss anledning att tala om skolverket i äldre tider i Sverige. Underrättelserna derom äro få och ofullständiga. Vi anmärkte, att det drog länge ut, innan kyrkan — den stora läroanstalten för folket — här blef den romerska hierarkien lydig.

Den äldsta svenska kyrkans författning smakade af den gamla politiska författningens både frihet och sjelfsvåld. Gåfvor till kyrkor och kloster ville folket ej veta af, om genom sådana gåfvor arfvejord förminskades. Ej underligt, om derför påfvarne klaga öfver svenska folkets otämda hårdhet. Men dessa klagomål gälde lika andlige som verldslige.

På det förut nämda mötet i Skenninge 1248, som besöktes af en påflig legat, ordnades först svenska kyrkan till någon större enlighet med romerska hierarkiens afsigter. Genom domkapitlens nu påbudna inrättning uteslöts lekmäns inflytande på biskopsvalen, och grunden lades till en ordentligare stiftsstyrelse. Domkapitlens ledamöter, kanikerna, med biskopen deltagare i stiftsstyrelsen, äro tillika lärare i stiftets skola, och i 15:de århundradet hör man ibland dem namnet *lektor*. Inrättningen är ännu i dag hufvudsakligen densamma, ehuru läran blifvit ändrad och undervisningen utvidgad. Så sega äro gamla former i Sverige. För öfrigt har Upsala skola varit ett slägs högre skola äfven före inrättningen af Upsala universitet. Man finner exempel äfven förut, att djeknar dit dimitterades från stiftsskolorna. Men akademiska grader måste man förut söka utomlands; vanligen skedde det i Paris, der vi sist omtalade en stiftelse för svenska studenter.

Men om vi litet veta om den lärda undervisningen i Sverige under medeltiden, så herskar ännu större dunkelhet öfver folkundervisningen. Då vi sist nämde en svensk erkebiskops uppmaning att för folket öfversätta *Fader vår* och *Tron* på svenska, måste vi likväl tillägga, att flera lemningar finnas, ehuru få, spridda och sena, af uppbyggelseskrifter på modersmålet, äfven från medeltidens senare period, nämligen böner, psalmer, utdrag ur evangelierna, som lästes i kyrkorna, predikningar, legender. Den heliga Birgittas biktfader doktor *Matthias*, kanik i Linköping, har till hennes tjenst författat en svensk parafras öfver bibeln. Det är för honom som hon dikterat sina uppenbarelser, i hvilka hon äfven förutsäger om reformationen af kyrkan, som skall utgå, ej från påfven, utan från den kristna församlingen. Doktor Matthias dog 1350, Birgitta sjelf 1373 i Rom, der hon 1391 blef kanoniserad. — Man har ännu föreläsningar antecknade från Upsala universitets första tid. Så finnes på härvarande bibliotek föreläsningar öfver Matthæi evangelium af doktor *Ericus Olai*, teologie professor i Upsala, hållna år 1479. Han blef samma år domprost. Han bör med heder nämnas såsom den förste svenske historieskrifvare. Ty den *större* och *mindre* rimkrönikan och en kort *prosaisk svensk krönika*, jämte några kronologiska och genealogiska diarier och legender, alla af onämda författare, äro på denna bana hans enda föregångare i Sverige. Ericus Olai skref sin latinska krönika (Chronica Regni Gothorum) på konung Karl Knutssons uppmaning, efter de handlingar, som funnos vid Upsala domkyrka, hvarför den på en gång är en historia om Sveriges konungar och erkebiskopar. Han är en ifrig kyrkans man, för äldre tider opålitlig och fabelaktig, men närmare sin egen tidsålder af värde. Han dog den 24 December 1486 och ligger begrafven i Upsala domkyrka, der hans grafsten ännu finnes.

Vi återkalla i minnet en förut gjord anmärkning. Universiteten uppkommo såsom ett slags lärda fristater på gränserna emellan den andliga och verldsliga makten och under bägges redan utbrustna strid. Deras inre historia visar en ständig konflikt emellan de andliga och verldsliga vetenskaperna. De förra, representerade af kyrkan, hade väl i allmänhet öfvertaget; hvarför universiteten ock under hela medeltiden hufvudsakligen ansågos för kyrkliga anstalter, och före reformationen intet enda finnes stiftadt utan påfligt privilegium. Men afhängigheten i detta afseende var större och mindre. Redan deras första

uppkomst var af kyrkan oafhängig. De uppstodo såsom fria föreningar emellan lärare och lärjungar hufvudsakligen för vetenskaper, som lågo utom den kyrkliga lärdomens gebit. Den verldsliga lagfarenheten, på romerska rätten grundad, var en sådan. Medicinen var en sådan. Sjelfva den skolastiska filosofien, med den föga kände Aristoteles till norm, var i sin uppkomst en sådan, och kyrkan opponerade sig deremot. Med sammanflyttningen af läroämnena, från 13:de århundradets början; med uppkomsten af fakulteterna, och derigenom universitetets egentliga framträdande såsom allmän läroanstalt — studium generale — med teologiska fakulteten i spetsen, försäkrades åt det lärda, snart fullkomnade skråväsendet subordinationen under kyrkan; ja, hvad hon först hade fruktat, nämligen den skolastiska filosofien, blef i teologiens tjenst förnämsta medlet att underlägga henne all universitetslärdom. Skolastiken, med sina fåfänga subtiliteter, blef ej blott teologiens förnämsta organ; snart regerade den äfven juridiken och bemäktigade sig medicinen. Följden blef en onyttig, innehållslös lärdom och studiernas förfall. Detta förfall, detta lärda barbari hafva universiteten ej förmått tillbakahålla; de blefvo tvärt om dess förnämsta fästen och bålverk. Skolans historia instämmer häri med universitetets, ty de bero af hvarandra. Universitetens första flor var äfven skolornas. Det var öfver allt den gamla skolan, som utvidgade sig och lifvades genom nya läroämnen. Universiteten uppstodo först såsom högre specialskolor på den gamla skolgrunden. Med deras fullständiga utbildning och snart derpå följande förfall förföllo äfven skolorna. Men äfven här måste kyrkan vara på sin vakt emot åtskilliga nya lifssymptom. En folkundervisning begynte tända sig, oafhängig af kyrkan, och var reformationens första förebud. Man finner den först ibland Valdenserna i södra Frankrike redan i 12:te århundradet. Den var en rörelse inom tredje ståndet, oberoende af de lärda. Petrus Valdus, borgare i Lyon omkring 1170, lät öfversätta åt sig bibeln på modersmålet. Den lades af hans efterföljare till grund för undervisningen inom församlingen. Man predikade öfver den på modersmålet; man ville återföra den första kristna kyrkans enkelhet; man ifrade emot presterskapets laster och förtryck. Det var mot dessa läror hos Valdenser och Albigenser, som påfven Innocentius III lät predika det grymma korståget 1209, som Dominikanerorden 1216 stiftades, och inqvisitionen 1229 af Gregorius IX inrättades och lemnades i denna ordens händer. Sedan blefvo

Dominikaner och de kort efter, 1223, stiftade Franciskanerna — ofta sins emellan oeniga, dock i det hela verkande för samma mål — hierarkiens egentliga milis, som på alla sidor bevakade dess gränser. Tillsammans kallades de tiggaremunkar, för deras löfte om fullkomligt armod; äfven *predikarebröder*, ty sedan predikan och undervisning på modersmålet blifvit för hierarkien farliga, bemäktigade de sig i kyrkans intresse bäggedera. De ha först i kyrkan, eller kyrkan har först genom dem infört predikningar på modersmålet, och hvad af sådana finnes ifrån vår katolska tid förskrifver sig äfven från dem. Med detsamma som de bestego predikstolarne, bemäktigade de sig äfven skolundervisningen. Den reorganisation af skolorna, som under medeltidens senare period visar sig, härrör ifrån dem. Ej nog dermed, de sökte bringa hela undervisningen i sina händer, och en stor del af universitetens inre historia på dessa tider består i berättelse om tiggaremunkarnes strider med de öfriga lärarne. Det var först reformationen, som ryckte undervisningen ur deras händer.

Betraktar man dessa läroverkets tidiga öden, så måste man deri redan finna den betraktelse, hvarmed vi började dessa föreläsningar, bekräftad, att nämligen *läroverket ej har sin lifsprincip inom sig sjelft, utan gemensam med den allmänna bildningen*, och att *det är dennas stora förändringar, som bestämma både universitet och skola.* — Vi komma till en tid, som lemnar bekräftelse på denna sanning.

Hvem skulle ej tro, att det under medeltiden helt och hållet latinska läroverket skulle ha spelat en hufvudrol i det upplifvande af den klassiska literaturen, som vi nu gå till mötes? Det förhåller sig ej så. I universitet och skola voro de gamla klassiska författarne mer kända i det 13:de århundradet, sedan universitetsinrättningen utspridt sig öfver en så stor del af Europa, än i det 12:te, då universiteten som fria läroanstalter först uppblomstrade. Man skref latin sämre än under medeltidens dunklaste, råaste århundraden. Och ej af brist på lärdom, utan af en falsk barbarisk lärdom, förtorkad genom det inskränktaste lärda skråsinne. — Det var verkan af skolastikens seger i teologiens tjenst öfver alla vetenskaper. Det var oafhängigt af universiteten, det var snarare i trots af dem, som den gamla klassiska literaturen åter uppblomstrade i Italien i 14:de århundradet. Och om universiteten här snarast måste gifva vika för den nya inflytelsen, så försvarade sig likväl de fran-

ska och engelska universiteten ännu länge emot dem och sågo med förnämt förakt ned på den nya klassiska lärdomen.

Denna stora förändring var samtidig med uppkomsten af en nationel literatur i Italien, som i antiken vördade sitt mönster, men ännu var allt för full af egen kraft för att slafviskt kunna härma den. Italiens språk bildade sig senare än flera af de öfriga ny-europeiska. Men det har först af alla slagit i blomma. Det har den första nationela literatur i Europa och tillika den första som har en europeisk betydelse. Orsaken var det rika politiska lif som i Italien tidigare än i andra länder utvecklade sig. Här uppstod först, med undantag af Spanien, ett fritt borgarstånd i Europa. Det hade utbildat sig i de italienska städerna — snart mäktiga republiker — under de strider emellan kejsare- och påfvemakten, för hvilka detta land var närmast skådeplats, och under det nya lif, som korstågsepoken på en gång gaf åt handel och näringar, åt vetenskaper och konster. Deraf det rika, intellektuela politiska lifvet i Italiens städer och tillika dess innerliga förhållande till denna tids största makter och angelägenheter. *Hierarkien,* i hvars närhet de uppblomstrade; *kejsaremakten,* som de ömsom bekämpade och ömsom begagnade till nya friheters erhållande; de nya *handelsvägarne* på Orienten och ifrån Orienten öfver Europa: allt detta spridde den tiden öfver Italien det mångfaldigaste, rikaste lif. Italien täckte sig med rika, fria, blomstrande städer, mäktiga republiker. Så uppblomstrade Venedig och Genua under ömsesidig täflan, så Florens och Pisa, så Amalfi i södra Italien, så i det norra Milano, som bekämpade konung Fredrik Barbarossas hela makt, och hvars herskare sedermera skulle bli de mäktigaste herrar i öfra Italien. Men länge ser man en täflan emellan flera andra med Milano. Kejsar Henrik VII lät under sitt Romare-tåg 1309 räkna de vapenföra borgarena emellan 20 och 60 år i staden Brescia och dess gebit, — de gingo till 120,000. Kejsaren utropade: »det är ej en stad, det är ett rike.»

I en sådan tid lefde den stor *Dante,* född i Florens år 1265. Han hade tjent sitt fädernesland både såsom krigare och såsom statsman och innehade år 1300 värdigheten af den högsta magistratspersonen i republiken, då, i följd af de faktioner som delte hans fädernestad, han blef drifven i landsflykt och hans förmögenhet konfiskerad. Han försökte förgäfves jämte sitt parti med väpnad hand åter vinna inträde i sitt fädernesland. Han lefde sedan landsflyktig här och der i Italien, —

i Verona, i Ravenna, besökte äfven Paris och dog i Ravenna 1321, 56 år gammal. Det var under sin landsflykt som han skref sitt stora poem, hvilket på en gång först stadgade italienska språket och tillika är den största verldstafla, som kanske någon skald framstält. Det är medeltidens hela verldsåskådning i andligt och verldsligt afseende, som här öppnar sig för oss. Skalden låter i en syn Virgilius föra sig genom helvetet och skärselden och inträder slutligen i paradiset vid handen af sin älskarinna Beatrice. Men det är ej blott medeltidens teologiska system, som i dessa bilder är framställdt, utan dess astronomi, fysik, metafysik, geografi och historia. Ty slutligen är det den brinnande italienske patrioten, som sjunger om allt detta. Dante är den förste och störste af dessa italienska patrioter, hvilkas generation sedan denna tid aldrig gått ut; som, på en gång lifvade af sitt lands ära och sörjande dess olyckor, se framåt till Italiens enhet, såsom målet för sitt hopp. Hos Dante förenade sig denna föreställning med begreppet om det romerska verldsväldet, hvars rättmätiga representant han ännu ser i den romerskt-tyska kejsaren. Dante är en Ghibellin, — en monarkist, ehuru af eget slag, man skulle kunna säga, ett slags konstitutionel monarkist i sitt tidehvarfs färg. De förbittrade faktionerna i alla Italiens städer, för hvilka deras frihet också gick under, hade gjort honom misstrogen mot den tidens liberalism. Han ville ha en stark kejsaremakt, och den andliga makten densamma, ehuru ej trälaktigt, subordinerad. Derför sörjde han Filip den skönes med list och våld vunna seger öfver Bonifacius VIII och förutsåg de olyckor och den schism, som genom påfvarnes afhängighet af Frankrike skulle söndra kyrkan. Kejsaren, stödd af påfven, var honom den legitima herskaren öfver Italien och verlden. Sina politiska tänkesätt har han nedlagt i en latinsk skrift *de Monarchia,* äfven tryckt, men som i en vacker handskrift finnes på Upsala bibliotek. — Sin stora dikt har han kallat *Comedia,* emedan han ej ansåg sig mästare af det höga tragiska skrifsättet, hvilket han beundrade hos Virgilius. Hans landsmän kallade den *la divina Comedia.*

Dantes ära var redan grundad före hans död. Hela Italien sörjde honom. Hans landsmän Florentinarne återbegärde hans jordiska qvarlefvor, och då detta ej medgafs, läto de båra hans bild till S:t Johannis kyrka i Florens, der republikens högsta embetsmän krönte den under folkets acklamation. De uppreste hans staty på allmän bekostnad. Venetianarne upp-

rättade åt honom en präktig graf i Ravenna, och 50 år efter hans död voro lärostolar upprättade både i Bologna och Florens för att kommentera öfver Dante. *Boccaccio*, samtida med *Petrarca*, den klassiska literaturens återställare i Italien, innehade i Florens en sådan lärostol. — Om dem härnäst.

ÅTTONDE FÖRELÄSNINGEN.

Vi äro vid epoken af den klassiska literaturens återupplifvande uti Italien i 14:de århundradet. Den är samtidig med en annan stor epok, nämligen med den nationela literaturens uppblomstring i Italien. Och den italienska är den första af nationela literaturer i Europa.

Den chevalereska poesien, som utmärker korstågsepoken, kan knappt kallas nationel, åtminstone ej i samma mening. Dess ämnen äro öfver allt desamma — till största delen fabelaktiga, utan rot i folkslagens egna minnen. Behandlingen är äfven öfver allt sig hufvudsakligen lik. Det är ej en nationel, det är en ridderlig ståndspoesi, till karakteren öfver allt densamma. Det är med upplösningen af feodalismen, som på en gång splittrade folken och lade väldet i adelns hand; det är med hierarkiens förfall och söndring inom sig sjelf; det är med tredje ståndets och konungamaktens uppkomst, som i medeltidens senare århundraden en ny kultur förberedes och grundas. Vi stå redan på öfvergången till nyare historien.

I Italien skulle denna nya kultur först uppblomstra. Der var hjertat, genom hvilket pulsådrorna gingo för denna tidens alla stora intressen; der var hierarkiens säte; der var lifligaste skådeplatsen för påfve- och kejsaremaktens strider; der, med undantag af det aflägsna, ännu på Europa föga inverkande Spanien, uppblomstrade först de fria städerna, hvilka genom de nya vägar, som korstågen öfver Italien öppnade för handeln, blefvo de mäktigaste i Europa.

En ny kultur uppstod och rotfäste sig här på egen grund. Den gaf sig stämma i egen nationel literatur, — de första stora moderna poeter och prosatörer har Italien att framvisa — och denna nya literatur vände sig med entusiasm till den gamla romerska, i hvilken den såg och sökte sina egna anor. Det är

otvifvelaktigt, att det var under en nationel synpunkt som de första, stora italienska författarne betraktade den gamla romerska literaturen, som de återuppväckte. De sökte deri en ny storhet, en ny enhet för det söndrade Italien, som äfven påfvarne lemnat, sedan påfvesätet med år 1309 flyttades till Avignon. I sådana tider har den store Dante under sin landsflykt diktat sitt poem, som vi sist, så godt vi förmådde, sökte karakterisera, — det första större poetiska arbete ibland de moderna, och i omfattning öfverträffande både föregångare och efterföljare. Han har nämligen der koncentrerat och ur ett entusiastiskt sinne besvarat alla sin tids religiösa, vetenskapliga och politiska problem och frågor. Hela den senare medeltidens verldsåskådning är der skildrad af en profetisk sångare, som står på gränsen mellan tvänne åldrar. Dante är en religiöst-patriotisk skald. Detta nationelt-patriotiska drag är det, som gjort honom till stiftare af en nationel poesi.

Dante var ej blott skald, lärd, utan äfven krigare, statsman och en brinnande italiensk patriot, med en patriotism, som gick utöfver hans fädernestads gränser. Han såg denna, han såg hela Italien delt i dödligt fiendtliga faktioner, som rycktes om makten och ömsom förtrampade friheten. Han såg det djupt förderfvade romerska hofvet underhålla denna söndring, i stället för att söka mildra och qväfva den. Han såg i de fordom fria städerna på faktionernas slagfält tyranner upphöja öfver det tröttade folket sitt välde och bibehålla det under oket med tillhjelp af dessa vilda, sin arm åt den mestbjudande säljande skaror af soldater, som de borgerliga krigen i alla länder af sig alstrat, och som i synnerhet flockade till det rika, fruktbara Italien. En stark monarkisk makt syntes honom enda botemedlet mot dessa fruktansvärda faror. Han såg och åkallade den i den romerska kejsaremakten, hvars namn ännu fans på jorden och återkallade så stora minnen.

»Förslafvade Italien,» — utropar han i 6:te sången af *Purgatorio* — »du sorgernas hem! Skepp utan styrman, kastadt af stormen! Hos dig kan ingen lefvande dväljas i fred, ej en gång de, som omslutas af samma murar och vallar. — Se omkring dig, olyckliga, kasta ögat kring dina stränder, skåda in i ditt sköte, om der finnes någon tillflykt för lugnet! Hvad tjente det till, att Justinianus fordom å nyo lade dig under tygel? Nu är hans stol tom och öde, och utan den skulle du vara höljd af mindre blygd.»

»O Albrekt af Tyskland (Rudolfs af Habsburg son och efterträdare), du som öfvergifvit denna nation, som förvildats, i stället för att du här bort sätta dig fast i sadeln, — må en sträng och rättvis dom derför träffa dig och ditt blod! Lik din far, har du af girighet endast sökt egodelar för dig sjelf. Du dväljes långt ifrån oss och tillåter ditt rikes trädgård att förödas!»

Det är ej endast i sitt poem, som Dante uttrycker ett sådant tänkesätt. Han har aflagt sin politiska trosbekännelse i en egen, på latin skrifven afhandling *de Monarchia.* Han tar der med många skäl den verldsliga maktens försvar mot hierarkien och förutsäger dennas fall. Boken är äfven intressant emedan den bevisar hans i denna tid sällsynta kännedom af den klassiska literaturen. Man ser huru förtrogen han är med Virgilius, som han i sitt poem valde till ledsagare igenom skuggornas rike. Men han citerar äfven Homerus och Aristoteles, som han företrädesvis kallar filosofer. Han känner Lucanus, Livius, Cicero. — Man ser, af hvilken märg han närt sig.

Efter honom skulle en annan stor italiensk skald uppstå, som i ännu egentligare mening kan kallas den gamla literaturens återställare.

Francesco Petrarca föddes 1304 i staden Arezzo, dit hans far, drifven i landsflykt af Florentinarne på samma tid som Dante, hade först tagit sin tillflykt. Hans föräldrar flyttade sedan till Avignon, dit påfven Clemens V år 1309 hade förlagt påfvesätet. Hans far, som der hade inträdt i denna påfves tjenst, önskade göra en jurist af sin son och skickade honom i detta afseende först till universitetet i Montpellier, sedan till det i Bologna. Men den unge Petrarca läste der Cicero och Virgilius i stället för den romerska lagen. Det berättas, att hans far en gång fann honom med dessa böcker och kastade dem i elden. Slutligen fick han likväl tillstånd att följa sin naturliga böjelse. Han återvände vid 22 års ålder till Avignon och tog tonsuren, utan att likväl helt och hållet egna sig åt andliga ståndet. Här såg han den 7 April 1327 den skönhet, som han sedan besjöng och som hans kärlek och hans sånger gjort odödlig. Petrarcas Laura, föremålet för en idealisk, med all poesiens värma och prakt firad kärlek, har nästan blifvit ett mytologiskt väsende, hvars idealiska existens utplånat hennes verkliga. Också visste man redan i följande århundradet ej rätt, hvem hon var. Undersökningar skedde i detta afseende, som ej förde till något nöjaktigt resultat, ehuru man återfann

Lauras graf. Först på 1760-talet har en abbé de Sade ur familjedokument bevisat, att hon var född 1308, dotter af riddaren Audibert de Noves i Avignon, och 1325, således vid 17 års ålder, gift med Hugo de Sade. Hon var således 19 år, då Petrarca första gången såg henne, och redan gift. I grannskapet af hennes boning i Vaucluse har Petrarca, som der köpte sig ett landtställe, skrifvit en stor del af de sonetter, som gjort hans kärlek odödlig. För öfrigt synes föremålet för densamma varit ej mindre sträng än skön. En blick, ett ord, ett råd är all den ynnest Petrarca, sjelf en af de skönaste män på sin tid, kan berömma sig att af henne hafva njutit. Hennes rykte blef obefläckadt. Hon hade med sin man en talrik familj och dog i pesten 1344, andra säga 1348. Petrarca besjöng henne äfven efter hennes död.

Det är Petrarcas kärlek och de poem den ingifvit, som gjort hans oförgängliga rykte som skald. Sjelf satte han på dessa dikter föga värde och talar i sin ålder derom som om en ungdomsförvillelse. Han uttrycker detta på ett rörande sätt i den sonett, som han satt i spetsen för samlingen af dessa kärleksqväden. Jag är ingen kännare af italiensk poesi; men hvar och en, som har någon kännedom af språk och öra för musik och poesi, kan ej läsa eller höra den utan att intagas och röras. Petrarca gaf, enligt kännares omdöme, italienska poesien rikedom och behag, sedan Dante på densamma intryckt karakteren af kraft och höghet.

Två passioner hafva beherskat Petrarca, och bägge ha drifvit honom omkring verlden. Den ena var hans kärlek, som han ville undfly; den andra hans entusiasm för klassiska literaturen, hvars egentliga återuppväckare han är. Han tillbragte sin tid på nästan oupphörliga resor, hvartill han hade öfverflödiga medel, ty han blef genom de beneficer, som påfvarne gåfvo honom, och genom stora herrars gunst en rik man. Han stod väl vid alla hof. Han var än i Frankrike, än i Spanien, än i England, än i Tyskland, än i Italien. Öfver allt var uppsökandet af manuskript af de gamla författarne ett af hans hufvudföremål. Hvar han sjelf ej kunde komma, verkade han genom korrespondens. I hvilken förgätenhet de gamla författarne sjunkit, ses af denna korrespondens. En lärd man i sjelfva Italien frågade Petrarca, om ej Plato och Cicero voro poeter. Klosterbiblioteken hade förfallit. I Petrarcas tid var det fordom berömda klosterbiblioteket på Monte Casino fullt af damm och mögel. Man har honom att tacka för bibehål-

landet af flera af de gamles verk, i synnerhet romerska, ty grekiska började han först lära sig i sin ålder. Han nöjde sig ej med att samla och läsa de latinska klassikerna. Han imiterade dem på deras eget språk. Det var han, som genom tal, bref, skrifter ryckte latiniteten ur det skolastiska barbari, hvari den före honom hade försjunkit. Den klassiska literaturens ära omfattades af Italienarne såsom en nationel sak och spridde sig derifrån öfver Europa. — I Italien voro republikanismens tider förbi. Herrar och furstar, ofta tyranner, grundade sin makt på de legda soldater, som i skaror efter de stora borgerliga krigen öfversvämmade landet, blefvo mest herskare i de forna fria städerna. Men nästan alla satte sin ära i att gynna literaturen, och den klassiska blef hos dem på modet. Först återuppväckt genom några entusiastiska mäns mödor, spridde den sig i synnerhet från de denna tiden högt bildade italienska hofven.

Med nästan alla denna tidens mecenater, ej blott i Italien, utan i det öfriga Europa, stod Petrarca i förbindelse. Påfvarnes gunst gjorde honom rik. Det smicker, som han ej sparade åt furstarne, gjorde dem honom benägna. Hans rykte spridde sig och blef så stort, att Petrarcas besök i en stad räknades för en heder; att kejsare och konungar inviterade honom; att folket gick honom till mötes.

Han är egentligen den första europeiskt literära celebritet och blef det under sin lifstid och personligen. Endast i och för sitt literära rykte valdes han mer än en gång till underhandlare och ambassadör emellan den tidens furstar och republiker. Det var ej i början hans italienska poem, det var ännu mer hans latinska, som gjorde hans rykte hos hans samtida. Sjelf tänkte han grunda sin odödlighet på ett latinskt poem *Africa*, — en imitation efter Æneiden — som prisar Scipionernas bedrifter, och det förde hans lof till den grad öfver Europa, att Paris, Rom och Neapel täflade om att få kröna honom till skald. Han föredrog Rom och emottog der på Capitolium lagerkransen under romerska folkets högt yttrade förtjusning, den 8 April 1341. Cola di Rienzi, hvilken der år 1347, under namn af folktribun, på några månader återstälde ett fantom af den romerska republiken, var Petrarcas vän, men svarade sedan hvarken emot hans eller deras förhoppningar, som vid honom fästat sig. — Petrarca dog år 1374 på sin 70:de födelsedag. Man fann honom död i sitt bibliotek, lutad öfver en bok.

Om tvänne stora italienska skalder så återkallade den gamla romerska literaturen i lifvet, så har den förste store italienske prosatör ej blott gått i deras spår, utan äfven förvärfvat sig egna förtjenster om uppväckandet af den gamla grekiska literaturen. *Boccaccio* var född 1313 af en florentinsk far och en parisisk mor, somliga säga i Florens, andra, kanske med mera sannolikhet, i Paris. Hans far var köpman och ämnade honom åt sitt yrke; han lät i detta afseende honom göra flera resor och sökte, då han återkom utan lust för handeln, att fästa honom vid juridiken, såsom brödstudium; men han måste slutligen lemna honom åt hans geni och hans öde. Den unge Boccaccio fästade sig i Neapel, der konung Robert den tiden höll ett lysande och literärt hof. Här lärde han 1341 känna Petrarca och egnade honom en vänskap, som, befästad genom likartade sträfvanden, förenade dem under hela lifstiden. I Neapel lärde Boccaccio grekiska. I denna halft grekiska del af Italien hade kännedomen af detta språk aldrig dött ut. Flera grekiska lärde, flyktande från Konstantinopel, som redan hotades af Turkarne, började äfven sprida kännedomen af den grekiska literaturen i Italien. För öfrigt har kärleken gjort Boccaccio, såsom Petrarca, till författare. Men det är ej Petrarcas idealiska kärlek; dess föremål är ej heller en Laura. Det är en neapolitansk prinsessa, naturlig dotter af konung Robert, lika skön som begifven på nöjen, och som ej heller har lemnat hans kärlek obelönad. Det är henne, som han i sina skrifter har firat under namn af Fiametta; det är för henne, som han skrifvit den samling af till en del rätt sjelfsvåldiga noveller, som är bekant under namnet *Decamerone*. Namnet är det grekiska *δέκα ἡμέραι* — de tio dagarne — emedan författaren imaginerar sig, att under den förskräckliga pesten år 1348 ett antal af unga män och damer samlat sig på landet, för att under 10 dagar förströ sig med att hvar och en berätta ett äfventyr. Det kan ge ett begrepp om dessa tiders tillstånd och sinnesstämning, att dessa berättelser, till en del af en öfvergifven glädtighet, äro kastade midt in i en sådan tid. Det var den stora pesten, som i medlet af 14:de århundradet härjade en så stor del af verlden och äfven i Norden är bekant under namn af digerdöden. Beskrifningen om denna förskräckliga pest — den bästa beskrifning, som om den finnes, — utgör sjelfva inledningen till dessa noveller. Man ser, huru motsatserna framkallat hvarandra; huru döden, som på alla sidor gjorde allt osäkert, framkallat en öfverdådig

njutning af det närvarande ögonblicket, bekymmerslöshet öfver det tillkommande. Det är under en mästares hand man ser dessa motsatser framstå.

Boccaccios Decamerone anses för det första klassiska arbete på italiensk prosa och har gjort hans rykte såsom författare, mer än alla hans poesier, i hvilka han äfven försökte sig, och hans andra romaner; mer äfven än hans arbeten för den klassiska literaturen, i hvilka han var outtröttlig. Boccaccio lemnade Neapel för Florens 1342, återkom efter två år till Neapel, men fästade sig i Florens för alltid 1350. Här deltes hans lefnad emellan offentliga förtroenden, hans vänskap för Petrarca, egna arbeten och deras gemensamma för den gamla literaturen. Deras gemensamma bemödanden har man i synnerhet att tacka för bibehållandet af de Ciceros skrifter, som vi ännu ega qvar. För grekiska språket stiftade Boccaccio af egna medel en lärostol i Florens; han kallade dit en grekisk lärd, upptog honom i sitt hus, inskref sig sjelf den förste bland hans lärjungar och samlade grekiska manuskript. Den gamle Homerus uppstod åter i Occidenten. Plato lästes och öfversattes, och i Florens stiftades under Mediceerna en egen Platonisk akademi. — Boccaccio blef slutligen prest och dog 1375 vid 62 års ålder.

Liksom Dante och Petrarca äro den italienska poesiens stiftare, så är Boccaccio den italienska prosans stamfader. Italien fick historieskrifvare högt öfver alla medeltidens försök i denna väg, och som kunna jämföras med de gamla. *Dino Compagni,* samtida med Dante, skref redan sin fädernestads historia, i ett hårdt men kärnfullt språk. Två bröder *Villani,* samtida med Petrarca och Boccaccio, och en son af en bland dessa förvärfvade sig på samma bana ännu större förtjenster. — Det är på en gång den nya literaturens födelse och den gamlas återuppväckelse i Italien. För att utsprida bägge och tillika blifva reformationens förnämsta vapen, skulle en af de största menskliga uppfinningar — boktryckerikonstens upptäckt — inträffa midt under den nya rörelse, som fattat det menskliga sinnet.

NIONDE FÖRELÄSNINGEN.

Vi framstälde epoken af den klassiska literaturens återupplifvande. Den inträffar i Italien med 14:de århundradet och sammanfaller der med uppblomstrandet af den första bland de moderna literaturerna, som är den italienska, hvars första heroer Dante, Petrarca och Boccaccio vi försökt att skildra. Sammanhanget emellan detta första uppblomstrande af en inhemsk, nationel literatur och den antika literaturens är ej blott ett yttre, — det är ett inre i de moderna literaturerna, som alla i den klassiska erkänt sin förebild. Men det var uti Italien innerligare än annorstädes och är det ännu. Det var ej en tillfällighet, att den italienska nationalliteraturens första stiftare och heroer tillika voro den klassiskas återställare. Att Italien från Rom beherskat verlden, har Italienaren aldrig kunnat glömma. Han återkallade i den gamla romerska literaturen sin egen forntids ära. Han såg den i ett nationelt, i ett patriotiskt ljus. Italienaren gör det än i dag. Han läser de romerska författarne med en hemkänsla, som är oss främmande.

Vi ha redan anmärkt, att det ej var från de lärda skolorna och universiteten, som detta nya literära lif utgick. Hvad den italienska nationalliteraturen angår, så förstås det af sig sjelft. Sjelfva dess stiftare och första heroer satte mer värde på sina latinska än sina italienska arbeten. Men det gäller äfven om de klassiska studierna, hvilka helt och hållet stridde mot den skolastiska lärda jargon, som denna tid beherskade all universitetsvetenskap och först genom inflytandet af den klassiska literaturen skulle fördrifvas.

Det var således ej ifrån universiteten, som den återväckta klassiska literaturen utbredde sig. Det var ifrån Italiens första stora skriftställare. Det var ifrån Italiens furstar och herrar, ifrån hofven, ifrån familjer sådana som Mediceerna, Visconti, Este, Gonzaga. Vi ha redan i början af dessa föreläsningar fästat uppmärksamheten derpå, att sådana studier, som det vanliga läroverket ej i sig upptog, förkofrade sig i egna literära anstalter eller fritt bildade lärda och vittra samfund. Sådant var fallet redan denna tid i Italien med de nya läroämnena, som de klassiska studierna framkallade. Det var den furstlige köpmannen *Cosmo di Medici* i Florens, som der stif-

tade en Platonisk akademi, hvars frikostige gynnare och beskyddare äfven hans sonson *Lorenzo di Medici* var.

En dylik akademi för samma syftemål stiftade kardinalen *Bessarion*, sjelf född Grek, i Rom. En akademi för den klassiska vitterheten stiftades dessutom i Rom, förföljdes af påfven Paul II, men uppblomstrade åter efter honom; en annan sådan i Neapel, och efter boktryckerikonstens uppfinning en särskild akademi i Venedig af den store boktryckaren *Aldus Manutius*, hvars föremål var att utgifva korrekta editioner af de klassiska auktorerna. Denna nya literära anda, som ej utgick från universiteten, sträckte sig likväl äfven slutligen till dem, i synnerhet till de nya universiteten, som italienska mecenater och furstar denna tid å nyo stiftade. För universiteten i Frankrike och England blefvo de klassiska studierna länge främmande och ansågos af dem med ogunst, tills de slutligen äfven eröfrade den skolastiska lärdomens sista fästningar.

Det är det 14:de seklet, som sist sysselsatt oss. Det visar oss redan reformationens förebud, hvilka vi snart närmare vilja betrakta. Den bereddes i det 14:de och 15:de och bröt ut i det 16:de seklet. I det mellersta af dessa århundraden, midt i det 15:de, infaller upptäckten af boktryckerikonsten, åt hvilken vi nu vilja egna en egen betraktelse.

Liksom fallet varit med alla stora uppfinningar, har man äfven velat föra boktryckerikonstens anor upp i ålderdomen. Visst är, att man tidigt finner den hos Kineserna, liksom äfven kännedomen af kompassen och krutet. Kineserna trycka än i dag sina böcker så som de gjort för 1000 år tillbaka, det vill säga, ej med rörliga stilar, utan hela boken utskuren i trätaflor, sida för sida, — ett slags stereotypiskt trätryck. Äfven hos Greker och Romare förekommer en skrift i trä, sten, metall; men man finner ej att de nytjat den till tryck. Ett undantag finnes likväl i deras signet-ringar. Man synes ha nytjat dem äfven till aftryck. Quintilianus omtalar, att man i hans tid lärde barn skrifva på det sätt, att bokstäfverna voro utskurna i tunna metallplåtar. Barnet förde griffeln eller penseln i öppningarna och lärde sig så formera bokstäfverna. Man finner äfven, att Romarne särskildt utskurit former af hvarje bokstaf och lemnat barnen att dermed leka, för att de skulle lära sig alfabetet. Härpå har möjligen ett märkvärdigt ställe hos Cicero i hans *de Legibus* afseende. Han argumenterar mot Epikureernas lära, att verlden vore uppkommen af atomer, hvilkas sammanträffande och sammanhang skulle bildat hela

naturen. Det är lika orimligt, säger han, som om någon toge våra 21 bokstäfver, formade i guld eller någon annan metall, kastade dem om hvarandra, och att ett poem deraf uppstode.

Vi ha nämt de i metallbleck utskurna eller genomskurna bokstäfverna. Man hör omtalas, att romerska kejsare nytjade sådana plåtar med deras i dem genomskurna namn, för att ge sin underskrift. De foro med en i färg doppad pensel öfver plåten, och namnet qvarblef på det underliggande dokumentet. Det var för beqvämlighets skull. — Den store Östgöta-konungen Theodorik, som beherskade Italien, kunde ej skrifva. Han skref sitt namn, såsom de romerska barnen lärde skrifva, med att föra penseln eller griffeln i öppningarna af en metallplåt. Andra barbariska eröfrare ha ej gjort sig så mycket besvär. Det förtäljes om den store mongoliske eröfraren Dschingis-Khan, att, då man bad honom om en underskrift, han doppade handen i en röd färg och slog den på dokumentet. Det gälde för hans underskrift i hela verlden. Medeltidens herrar och furstar voro länge ej skrifkunniga. Deras kansler skref deras namn. Fursten gjorde en krumelur i ändan. Dermed var allt riktigt. Karl den store underskref ej annorlunda. Andra gjorde ett kors eller bomärke, såsom våra bönder.

Alla de gamles böcker voro skrifna på pergament eller papyrus, hvilken senare man fick från Egypten. De spriddes blott i afskrifter, som rullades till hopa. De gamles böcker voro rullar; deraf namnet *volumer* (rullar), hvilket vi ännu bruka för böcker. Likväl hade de gamle redan stora bibliotek. Afskrifvare, merendels studerade slafvar, utgjorde en talrik klass. Det fans äfven ett slags bokhandel. Under medeltidens första period voro munkarne både de första bokskrifvare och afskrifvare, i synnerhet Benediktinerna. De sysselsatte sig i sina kloster med beredande af pergament, med afskrifvande, slutligen äfven med inbindning af böcker, ungefär på vårt sätt. Yrket uppdrefs till en egen konstfärdighet. En skref, en annan målade de stora begynnelsebokstäfverna, hvilket fordrade en egen konst. En sådan kallades *rubricator*, emedan de merendels målades i rödt. Snart lades dertill målade prydnader och bilder. Ett vackert manuskript från medeltiden är ett konstverk i sitt slag. För höga och förnäma personer förfärdigades de med utmärkt omsorg. I 9:de seklet blef man genom Araberna bekant med *bomullspapperet*. Redan i det 12:te, säges det, uppfans *linnepapperet*, men dess allmännare bruk inträffar först med det 14:de.

Småningom spridde sig skrifkonsten till allmännare bruk. Jämte kalligraferna eller konstskrifvarne uppstod ett slags lägre skrifvareskrå till allmänhetens tjenst för kortare skrift. Alla kortare skrifter kallades bref, af det latinska ordet *breve* (scil. scriptum). De som voro till tjenst med sådana skrifters författande kallades *brefmålare*, brefskrifvare. Dessa brefmålare, genom de medel de blefvo föranlåtna att utfundera till att göra skrifvandet mindre besvärligt, ha gifvit första anledningen till boktryckerikonstens uppfinning och dela denna ära med ett annat skrå — kanske detsamma, ty man synes ha befattat sig med båda delarne — nämligen kortfabrikanterna. Man begynte att utskära formulär i trä för vissa behof och att svärta och aftrycka dem eller afpressa dem, derigenom att man öfverfor baksidan med en borste. Det var det förr omtalta kinesiska stereotyptrycket i trä. De andra utskuro på samma sätt formerna till korten och aftryckte dem. Trycket med trätaflor uppmuntrades äfven af en anledning, som kyrkan gaf. Efter de första reformatoriska rörelser inom kyrkan genom Valdenserna, hvilka vi omtalt, i början af 13:de seklet, emot hvilka påfvarne inrättade inqvisitionen, sökte man med mer omsorg än förr att inverka på folkundervisningen. Tiggaremunkarne — Dominikaner och Franciskaner — uppstodo och begynte predika äfven på modersmålet; derför kallades de *predikarebröder*. De behöfde att i folkets sinnen fästa sina läror äfven genom andra medel än det muntliga ordet. De använde eller läto använda trätafveltrycket till multiplicerandet af helgonbilder eller andra religiösa framställningar, med en kort undersatt förklaring, hvilken var utskuren i taflan och tillika med bilden aftrycktes. De första sådana finner man redan temligen tidigt i 14:de seklet. Detta användes till bildliga framställningar ur bibliska historien med korta förklaringar. En hel samling af sådana blad kallades Biblia pauperum, eller fattigbibeln, och utdeltes af munkarne bland folket eller hölls äfven till salu. Man finner sådana bildliga framställningar med korta underlagda sentenser öfver *Fader vår*, öfver *Tron*, öfver *Tio Guds Bud*, öfver evangelierna, ur jungfru Marias och helgonens lefverne. Man finner aflatssedlar så tryckta med bild af Maria och barnet och derunder aflatsformeln. Småningom användes detta trätryck äfven för verldsliga ändamål, t. ex. till korta grammatikor, till kalendrar, äfven till framställandet af Æsopiska fabler, ja till spåböcker och annan rolighet. Denna

industri fortfor äfven efter den egentliga boktryckerikonstens uppfinning någon tid eller tills emot slutet af 1400-talet.

Sju städer stridde i forntiden om den hedern att hafva födt Homerus. Ännu flera städer hafva stridt om den äran att hafva frambragt boktryckerikonstens uppfinnare; men de förnämsta anspråken ha blifvit gjorda af tre, nämligen Haarlem, Strassburg, Mainz, för att ej tala om att en tysk lärd i början af 1600-talet skref en bok för att bevisa, det boktryckerikonsten var uppfunnen af patriarken Job.

Vi kunna ej här inlåta oss i detaljerna af den lärda strid, som ända intill nyaste tider blifvit förd i synnerhet af dem, som försvara Haarlems anspråk mot Mainz såsom boktryckerikonstens vagga. De förre tillskrifva upptäckten en *Laurens Janssen*, Küster eller Koster, det vill säga klockare, men tillika boktryckare i Haarlem omkring år 1430, och ostridigt synes, att ej blott flera så kallade trätafveltryck förskrifva sig från honom, utan ock att vitnesbörd, ehuru temligen sena, finnas, som tillskrifva honom uppfinningen af de *rörliga* stilarne, hvari boktryckerikonstens egentliga upptäckt består.

De äldsta vitnesbörden tala för *Johan Guttenberg* i Mainz. En gammal krönika om staden Köln, tryckt år 1499, anförer enligt intyg af den första boktryckaren i Köln, att konsten år 1440 hade blifvit uppfunnen af Johan Guttenberg, borgare i Mainz, men nämner tillika, att äldre föga lyckade försök hade blifvit gjorda i Holland; hvarvid osäkert är, om det menas det stereotypiska trätrycket eller tryck med rörliga stilar. Abboten *Trithemius*, född 1462, berättar i sina annaler likaledes, att konsten blef år 1440 i Mainz af Johan Guttenberg uppfunnen.

Johan Guttenberg var född i Mainz 1397 af en patricisk familj, hvars namn egentligen var *Gänsefleisch*. Han antog sin moders namn Guttenberg. Omkring 1440 hade han flyttat till Strassburg, och att han der sysselsatte sig med tryckeriförsök, ses af de ännu befintliga akterna i en process, hvari han der råkade, och till följd hvaraf man tog ifrån honom hans instrument för skuld. Det synes, att han på försöken användt alla sina tillgångar och hållit dem mycket hemliga. År 1445 flyttade han tillbaka till Mainz och ingick der kompani med *Johan Faust*, en rik borgare, som försköt honom penningar. Att de här tryckte med rörliga stilar är säkert. Dessa stilar voro af trä. I ett af den tredje bolagsmannen *Schöffer* anlagdt tryckeri, som ännu fans till år 1800, förvarades prof af dessa äldsta tryckstilar. De voro skurna af päronträ. Hvar och

en boktryckarlärling i Mainz, som tjent ut sin tid, brukade få en sådan bokstaf till åminnelse. Man tryckte ännu dermed blott smärre saker — små latinska grammatikor, ordböcker och annat dylikt, som redan var presteradt genom trätafveltrycket.

Det nästa steget var uppfinningen af de gjutna stilarne, — troligen äfven Guttenbergs, ty hans förmögne kompanjon Faust, som var en jurist, synes mera ha släppt till penningar och delat vinsten. Man öfvergjöt de i trä formade stilarne med bly, fick således former eller matriser, i hvilka man göt en annan metall, bly eller koppar, och erhöll så metallstilar. Med dessa stilar verkstäldes det första stora tryck, en latinsk bibel in folio, som synes ha blifvit färdig omkring 1455. Exemplar finnas deraf ännu i Tyskland, England, Frankrike, Italien, både på pergament och papper. Begynnelsebokstäfverna äro skrifna och målade. Detta första tryck är utan datum och tryckort, — konsten hölls nämligen ännu högst hemlig — men man igenkänner det på stilarnes egna, ännu plumpa form. Den tredje förbättringen med stilarne skedde genom Peter Schöffer, en skönskrifvare, som hade blifvit Guttenbergs och Fausts medhjelpare i tryckeriet[1]. I stället för att gjuta stilarne i blymatriser, som ofta sjelfva af den glödande metallen smälte, förfärdigade han stålstämplar med bokstäfverna i upphöjdt arbete och slog dessa in i matriser af messing eller kopparbleck. Man fick derigenom varaktigare matriser, deri de gjutna blystilarnes former blefvo skarpare och vackrare. Såsom en erfaren skönskrifvare förbättrade Schöffer äfven trycksvärtan. Men innan dessa förbättringar kunde användas till något nytt tryckverk, uppkom process emellan Guttenberg och Faust, som nu associerat sig med Schöffer och tagit honom till sin måg. Dömd att betala de penningar Faust hade försträckt honom på konsten, hvilka förskott ännu mer ökats genom deras gemensamma stora bibeltryck, och oförmögen att tillfredsställa sin egennyttige kompanjon, dömdes Guttenberg åter att förlora sitt tryckeri och var för andra gången ruinerad. Han erfor stora uppfinnares ej ovanliga öde. Man vet sedan föga mer om honom, än att han i sin fattigdom ännu alltid sysselsatte sig med tryckeri. Slutligen gick han i tjenst hos kurfursten Adolf af

[1] Den svenska adliga, sedermera både friherrliga och grefliga ätten *Scheffer* är af samma slägt, härstammande från *Johan Schefferus*, född i Strassburg och 1648 professor i Upsala.

Nassau och dog 1467 eller 1468. Det hus, hvari hans och Fausts första tryckeri var anlagdt, finnes ännu i Mainz och kallas tryckerihuset (*das Druckhaus*). Den 14 Augusti 1837 uppreste i Mainz Johan Guttenbergs staty i brons efter Thorvaldsens modell, och dermed får den ruinerade uppfinnaren trösta sig.

Den rike Faust och hans måg Schöffer anlade efter processen med Guttenberg ett eget tryckeri. Detta hus finnes också ännu i Mainz och kallas äfven *das Druckhaus*, och här utgick från deras tryckpress en bok, som har årtal, tryckort och tillika boktryckarnes namn. Det är den berömda Davids Psaltare på latin — det så kallade *Psalterium* — in folio, tryckt på pergament och med en typografisk korrekthet, skönhet och prakt, som sedan sällan blifvit öfverträffade. Det är den första bok tryckt med Schöffers förbättrade stilar. Verket hörer till de största typografiska rariteter. Endast sex exemplar deraf finnas qvar. År 1817 inropades ett af dem för kongl. biblioteket i Paris för 12,000 livres, ehuru sex blad deri fattades. Det skönaste och fullständigaste exemplaret finnes på hofbiblioteket i Wien. Boken slutas med följande ord på latin, som i öfversättning lyda: »detta psalterium, utmärkt genom skönheten af sina bokstäfver och sirligheten af sina rubriker (dessa äro skrifna och utmålade), är genom den konstrika uppfinningen af bokstafstryck, utan pennans tillhjelp, till Guds ära förfärdigadt och fullbordadt genom Johan Faust, borgare i Mainz, och Peter Schöffer från Gernsheim år 1457, dagen före Kristi himmelsfärdsdag (d. v. s. den 26 Maj)». Fem år derefter, 1462, utgåfvo Faust och Schöffer hela den latinska bibeln (*Biblia Sacra Latina ex translatione S. Hieronymi*), af hvilken 40 exemplar, dels på pergament, dels på papper, ännu finnas. Samma år öfverfölls Mainz af kurfursten Adolf af Nassau natten emellan den 27 och 28 Oktober. Mainz' ädlaste borgare blefvo nedhuggna, staden antändes, tryckeriet gick upp i brand, arbetarne spriddes och förde sin konst, som hittills hållits hemlig, ut i verlden. Fausts och Schöffers tryckeri upprättades likväl åter och fortsattes af Schöffer efter Fausts död.

Märkligt är, att boktryckerikonsten så snart kom till Norden. Den första i Sverige tryckta bok är af 1483. Det är en latinsk fabelbok med figurer i träsnitt. Titeln är: *Dialogus creaturarum moralizatus, impressus per Johannem Snell in Stockholm artis impressoriæ magistrum.* Boken finnes på Upsala bibliotek. Den nya konsten uppmuntrades af riksföreståndaren

Sten Sture den äldres gemål *Ingeborg Tott*, som sjelf lät trycka böcker på sin bekostnad och anlade ett bibliotek. Böcker finnas ännu på Upsala bibliotek med påskrift att de fordom tillhört henne.

I synnerhet emottogs den nya upptäckten med entusiasm i Italien. År 1480 funnos redan 40 boktryckerier i Italien, medan ännu blott 15 existerade i Tyskland. Ifrigt användes den i synnerhet till tryckande af de klassiska auktorerna, hvarvid Venedig föregick med exemplet. Här trycktes först Ciceros *Epistlar* 1470 och Quintilianus 1471. Berömdast af alla Italiens boktryckare blef *Aldus Manutius*, sjelf lärd, som år 1488 anlade ett tryckeri i Venedig och omkring sig samlade en akademi af lärda, för utgifvandet af latinska och grekiska klassiker. I 100 år, från 1480 till 1580-talet, var denna namnkunniga bokpress i Venedig, först under den gamle Aldus Manutius, sedan under hans son och sonson, i full verksamhet. Man har denna officin att tacka för en mängd *editiones principes* af de grekiska och latinska auktorerna, och de så kallade Aldinska tryckverken äro berömda i typografiens historia.

Här sluta vi denna öfversigt. Hvilken mäktig häfstång med denna stora upptäckt var vunnen för upplysningens spridande, det skulle ännu mer visa sig då reformatorerna togo den i sin hand.

TIONDE FÖRELÄSNINGEN.

Epoken af den gamla literaturens upplifvande och tillika uppblomstrandet af den första nationalliteraturen uti Italien infaller i 14:de århundradet. I slutet af det 15:de och början af det 16:de inträffar en annan stor epok, som skulle öppna nya synvidder i andligt och verldsligt afseende: *upptäckten af Indierna* och *reformationen*. Midt emellan dessa bägge stora epoker infaller upptäckten af det största medlet till kunskapers spridande, det mäktigaste literära kommunikationsmedel: uppfinningen af boktryckeriet. — Vi gå nu att i korthet betrakta de reformatoriska rörelserna i kyrkan.

Man kan i dem urskilja trenne riktningar, som genomgått tiderna. Den ena: den *olärdt-populära* reformationsrörelsen;

den andra: den *pietistiskt-mystiska;* den tredje: den *lärda* och *vetenskapliga.*

Den första har utgått från folket, visar sig allt ifrån församlingens bekantskap med bibeln och grundar sig på olärda, ehuru välmenande sinnens uppfattning af den heliga skrift. Den andra hade mest uppkommit och fortplantat sig inom enskilda, djupare religiösa sinnen, hos hvilka känsla, inbillningskraft och menniskokärlek varit de öfvervägande egenskaperna. Denna riktning har alltid mindre befattat sig med dogmerna än med religionens inre mening; den har spridt sig inom mindre föreningar, hvilkas ändamål har varit gemensam uppbyggelse och utöfvandet af kärleksverk. Den tredje innefattar och visar vetenskapens och lärdomens inflytande på teologien, men har i sina verkningar äfven sträckt sig till folket. Vi vilja egna en kort betraktelse åt hvardera af dessa reformatoriska riktningar.

Man kan säga, att alla tre sammanträffa i *Luther.* Han var en *lärd,* han var tillika en *folkets man,* och hans entusiastiska själ hade i ungdomen närt sig med läsningen af kyrkans stora mystici, bland hvilka kyrkofadern Augustinus sjelf intar ett ibland de förnämsta rummen.

Före och äfven efter honom visa sig de olika riktningarna mera skilda. Den första reformatoriska rörelsen under medeltiden framkallades hvarken inom presterskapet eller adeln, som tvärt om fiendtligt opponerade sig emot den. Den utgick ur tredje ståndet, som korstågsperiodens stora samhällsrörelser hade framkallat.

Liksom det tredje ståndet i allmänhet vände sig emot de privilegierade ståndens anspråk, så vände det sig äfven i religionen mot presterskapets påstådda hierarkiska privilegium att ensamt förvalta de angelägenheter, som röra menniskans salighet. *Hvar och en är närmast ansvarig för sin egen salighet* — är grundtanken i all protestantism. Ingen presterlig, ingen hierarkisk auktoritet kan åtaga sig detta ansvar. Dermed har kyrkans idé brutit sig ut ur presternas krets och kommit i församlingen.

Vi gå att kasta en blick på de äldsta protestanter, hvilkas öfverlefvor ännu finnas qvar i Alpernas dalar. I dalarne af det vestliga Piemont lefva afsöndrade från den öfriga verlden omkring 20,000 menniskor med en egen, enkel gudstjenst, lära och kyrkoförfattning, för hvilka de endast erkänna bibeln och den äldsta kristliga församlingens bruk såsom rättesnöre.

De lefva i ett för öfrigt katolskt land, äro underkastade en katolsk regering, den piemontesiska, af hvilken de slutligen, efter att ha varit föremål för den katolska kyrkans förföljelser, på de protestantiska makternas bemedling erhållit religionsfrihet. De äro de *äldsta protestanter* i Europa, långt äldre än reformationen, kallas ännu *Valdenser* och äro öfverlefvor af de kättare med detta namn, som i 13:de århundradet med korståg och inqvisition, med bål och brand och de grymmaste förföljelser till största delen utrotades och fördrefvos ur södra Frankrike. Deras språk är ännu en blandning af franska och italienska. Intill 1603 hade de ibland sig egna läroanstalter för bildningen af lärare. Numera hemta de sådana, merendels Fransmän, ifrån de reformerta, med hvilka de närmast i lära och kyrkobruk öfverensstämma. De äro ett ganska fattigt, men arbetsamt folk, af en stor enkelhet och renhet i seder, som mest lefva af sin boskapsskötsel och sina vingårdar. År 1824 samlades understöd för dem i alla protestantiska länder i Europa, och en sådan skedde äfven i Sverige. Anledningen var, att de ville bygga sig ett hospital och hade inga medel dertill. Deras inre författning är patriarkaliskt-republikansk och utöfvas gemensamt af deras prester och församlingarnas äldste, församlade i synoder.

Valdenserna under medeltiden ha vi redan haft tillfälle att omtala. De anses ha sitt namn af den förr nämde Petrus Valdus, som omkring år 1170 åt sig lät öfversätta bibeln och efter dess läsning fattade det beslut att återställa kyrkan till dess första apostoliska enkelhet. Huru allvarsamt han tog saken, synes deraf, att han sjelf utdelade alla sina egodelar till de fattiga och egnade sig uteslutande åt kallet att predika och undervisa i Guds ord. Han vände sig dermed till folket och vann talrika anhängare, i synnerhet bland de lägre klasserna. De mesta voro fattiga handtverkare och landtmän. I mycket synas de haft likhet med våra läsare. De voro olärda, men bibelfasta. Många sägas ha kunnat bibeln utantill. Hvad der säges emot fariseer och skriftlärda lämpade de på den tidens prester. De erkände ingen väsentlig skilnad emellan prest och lekman. Apostlarne sjelfva hade varit lekmän, män utur folket, handtverkare, fiskare. Erkännande endast bibeln såsom lärans grund, förkastade de traditionen och allt hvad romerska kyrkan derpå bygt: påfvevälde, ett privilegieradt, hierarkiskt presterskap, mängden af sakrament, skärseld, aflat, helgonatjenst, celibat, munklefnad. De ifrade ej blott mot enskilda

dogmer eller, såsom *Arnold af Brescia* vid samma tid i Italien, förnämligast mot presterskapets rikedom, verldsliga makt och förderf; de förkastade *hela* romerska kyrkan med både dess lära och författning, såsom icke varande Kristi kyrka.

Ehuru de höllo sig stilla och så litet som möjligt sökte ådraga sig uppmärksamhet, kunde dock det första till principen allmänna affall från romerska kyrkan ej blifva obemärkt, i synnerhet som deras lära hastigt och hemligt spridde sig i södra Frankrike. Andra kättare, till en del äldre, och om hvilkas egentliga satser man ur tidens dunkla beskrifningar kan föga få någon reda, ha här blandat sig med dem och med dem utspridt sig. I den stora förföljelse, som snart gemensamt mot dem utbröt, kallas de alla *Albigenser*, emedan staden Albi, ej långt ifrån Toulouse i Languedoc, var ett ibland deras hufvudsäten. Påfven Innocens III, med hvilken påfveväldet steg till sin höjd, lät predika ett korståg emot dem, — det första, hvari kyrkan vände sina vapen äfven emot inre fiender. Det varade i tjugu år, från 1209 till 1229, och kostade hundratusentals menniskor lifvet genom svärd, eld, brand och bål. Endast vid intagandet af staden Béziers innebrändes eller nedhöggs en befolkning af 60,000. Södra Frankrike var i tvänne decennier skådeplatsen för dessa rysliga uppträden. Under dessa var det som den kyrkliga förföljelsen emot kättare äfven koncentrerade sig i ett eget institut, inqvisitionen, fulländadt efter Innocens den III af Gregorius IX 1333, och som sedan spridde sig öfver Europa. I Norden hann den aldrig blifva inhemsk. Likväl anstäldes stockholmska blodbadet af Kristian Tyrann såsom ett kättarestraff. Den fråga, som förelades de anklagade, var, om det ej vore kätteri att förbinda och sammansvärja sig emot den heliga stolen, och då denna fråga besvarades med ja, ansågs med detsamma deras dom fäld, och Kristian föregaf sig verkställa den i följd af påfvens bannlysning öfver riket i anledning af den oförrätt, som riksföreståndaren Sten Sture den yngre och hans anhängare tillfogat erkebiskopen Gustaf Trolle. Sedermera vid reformationens första rörelser i Sverige 1520 fordrade biskop Brask i Linköping af påfven Adrian II, att inqvisitorer i Sverige skulle tillsattas i alla stift; men det var för sent.

Valdenserna utrotades till största delen i södra Frankrike. Öfverlefvor af dem funnos i Sevennernas bergstrakter på 1680-talet. De måste fly då Ludvig XIV återkallade det nantesiska toleransediktet 1685, eller fördrefvos genom hans dragonnader.

Redan under de första stora förföljelserna hade många af dem tagit sin tillflykt till närgränsande länder, till Spanien, till Italien. Förföljelsen nådde dem öfver allt, och endast i Piemonts alpdalar har en ringa rest af dem, såsom vi nämt, lyckats att bibehålla sig, ehuru äfven här utsatt för oupphörlig förföljelse. Ännu på 1730-talet voro de föremål för en sådan i Piemont, som utrotade dem i flera distrikt. Det är de protestantiska makternas bemedling och mellankomst, som sedan åt Valdenserna utverkat den säkerhet och religionsfrihet, som de för det närvarande njuta.

Vi ha fästat uppmärksamheten vid denna från tredje ståndet ursprungligen utgångna reformationsrörelse, som stannade och fortplantade sig ibland folket. Den har sedan fortsatt sig genom alla århundraden och har en lång genealogi. En del af de genom den första stora förföljelsen sprängda Valdenserna flydde ända till Böhmen i 14:de århundradet. De lefde der i början fördolda i hålor och klyftor och kallades derför *Grubenheimer*. Sedermera förenade de sig i Böhmen och Mähren med Hussiterna. Efter dessas besegrande i de stora Hussit-krigen och de förföljelser mot protestanterna i Böhmen, som framkallade och efterföljde det 30-åriga kriget, bibehöllo de sig under mycket förtryck i slutna föreningar, under namn af mähriska eller böhmiska bröder. Det är upphofvet till den så kallade brödraförsamlingen, hvars medlemmar äfven kallas *Herrnhutare*, af orten Herrnhut i öfra Lausitz, der den bekante grefve *Zinzendorf* på ett sitt gods gaf 1722 en tillflykt åt förtryckta och utvandrade mähriska bröder och blef en ny stiftare af brödraförsamlingen, hvars medlemmar sedan utspridt sig i hela verlden. Sjelf gjorde han stora resor både i Europa och till Amerika och grundade både der och i Vest- och Ost-Indien de missioner till hedningarnes omvändelse, hvarigenom brödraförsamlingen så utmärkt sig. Han dog 1760.

En egen utveckling fick brödraförsamlingens både lära och kyrkoförfattning i England genom *Wesley* och *Whitefield* på 1730-talet, stiftare af de engelska så kallade *metodisterna*. Anledningen till namnet är, att de, liksom i allmänhet brödraförsamlingens medlemmar, ej inläto sig i spetsfundigheter och dogmatiska stridigheter, utan predikade och öfvade en *ny* metod för det kristliga lifvet, — i sjelfva verket, såsom de förmenade, den *gamla*, i enlighet med den äldsta kyrkans karakter. Herrnhutarne ha alltid förklarat sig vilja förblifva vid augsburgiska bekännelsen. De engelska metodisterna förklara sig i dog-

matiskt afseende ej skiljaktiga från den engelska kyrkan, ehuru denna ej vill kännas vid dem. De lära en förnämligast praktisk religion. Hela deras med stor konseqvens uttänkta kyrkoförfattning går blott ut på att stärka sig genom gemensam uppbyggelse till utöfvande af hvad de anse för de första kristliga pligter.

Deras motståndare anklaga dem, kanske ofta ej med orätt, för andligt högmod, emedan de söndra sig ifrån verlden, anse mycket för syndigt, som andra anse för tillåtligt, oskyldigt eller åtminstone indifferent. I allmänhet utmärka de sig genom arbetsamhet och stillhet, hvarför man ock i Tyskland kallade dem *de stilla i landet.* Ingen kristlig sekt har i senare tider gjort så mycket för evangelii spridande. Deras missionssällskaps verksamhet sträcker sig från Grönland till Söderhafsöarna, från Ost- till Vest-Indien och Amerika. Det är medlemmar af brödraförsamlingen, — metodistiska predikanter, till största delen olärdt folk, men genomträngda af bibelläsning, och med ett mod, som ej skyr några faror, — som i stillhet och under kampen med många svårigheter genom nu mer än hundraåriga mödor omvändt slafpopulationen på de vest-indiska öarna och till en stor del i Norra Amerika till kristendomen. Metodister och qväkare ha varit de, som väckt och slutligen genomdrifvit slafemancipationens framgång i engelska parlamentet. Vi se i deras bemödanden ett stort verldshistoriskt resultat för oss. Man kan ej annat än beundra en nation, hvilken, såsom den engelska, söker utplåna den andel den haft i slafhandelns utbredande, genom det största offer i pekuniärt hänseende, som någon nation i filantropisk afsigt sig ålagt. Den 1 Augusti 1834 passerade den bill engelska parlamentet, hvarigenom slafveriet förklarades upphäfdt inom det brittiska väldet, och till ersättning för slafegare voterades 20 millioner pund sterling. Frigörelsen skulle under vissa vilkor till den 1 Augusti 1840 vara verkstäld; och denna dag befriades på de vest-indiska öarna 800,000 Neger-slafvar, utan att en droppe blod flöt. Ser man på orsaken till en sådan utgång, så är den utan allt tvifvel att förnämligast söka i de frön till kultur, som hos slafvarne förut blifvit nedlagda genom mångåriga bemödanden af brödraförsamlingens metodistiska missionärer om deras undervisning och omvändelse.

Så mycket om hvad den olärda reformatoriska kristendomen uträttat i verlden. Den har i detta afseende varit mäktigare än den lärda. Ty dessa bemödanden lemnades i det

längsta utan allt understöd af den mäktiga, rika och lärda engelska kyrkan, som först på de senaste åren genom sekterna utom densamma blifvit uppväckt ur dess långa dvala. En stor del af dessa dissenters sammanhänger med den första bibliska, men olärda protestantismen hos Valdenserna. Brödraförsamlingen och metodisterna kunna direkt till dem räkna sina anor. Men äfven andra högst inflytelserika sekter, såsom *qväkarne*, med deras afsky för kriget, med deras grundsats om edens otillåtlighet; såsom *baptisterna*, med deras förkastande af barndopet och yrkande af dopets meddelande först efter föregången undervisning i kristendomen, påminna om satser, som redan ibland de första Valdenserna drefvos och grundade sig på deras olärda bibeltolkning.

Den andra reformatoriska riktningen kallade vi den *pietistiskt-mystiska.* Den sammanhänger väl med den förra, men har dock i allmänhet mindre fortplantat sig bland olärda, än varit ett affall af enskilda lärde och deras lärjungar från en förtorkad skolastisk begreppsteologi till en innerligare, på känsla, inre erfarenhet och praxis grundad kristendom. Såsom dennas stiftare kan man anse *Gerhard Groot,* född i Deventer, en holländsk stad i Over-Yssel, 1340. Återgåendet till kristendomens källa, till bibeln, hade äfven fört honom till en innerligare, mera praktisk religion. Han blef stiftare af fria föreningar till utbredande af kristendomens praktiska lif, så i lära som i lefverne, genom både undervisning och exempel. Medlemmarne kallade sig *Fratres vitæ communis.* De lefde och lärde tillsammans under en återhållsam, arbetsam och högst regelmässig lefnad, men utan band af klosterregler, och egnade sig i synnerhet åt ungdomens undervisning. Sjelf grundade Groot en sådan förening i Deventer och gaf till den hela sin förmögenhet. Snart uppstodo dylika föreningar öfver hela Tyskland, ej blott ibland männer, utan äfven ibland fruntimmer, som egnade sig åt de fattigas hjelp och sjukas vård, såsom ännu de franska *Soeurs de charité.* Både de manliga och qvinliga associationerna förekomma under åtskilliga namn.

Thomas a Kempis var Gerhard Groots lärjunge. Det är han, som är författaren till den uppbyggelsebok *De imitatione Jesu Christi,* som blifvit öfversatt på så många språk, ännu så väl bland katoliker som protestanter är i allas händer och är den bok, som näst bibeln lärer fått de mesta upplagor. Andra författare af samma skola närma sig mera till egentlig mystik, såsom *Gerson, Tauler* och författaren till den så kal-

lade *Tyska Teologien*, som Luther sjelf gaf ut och rekommenderade. Då hans egen lära snart efter honom förföll i torr bokstafstro och dogmatisk skolastik, gafs inom den Lutherskt-evangeliska kyrkan sedermera första impulsen till en innerligare, mera praktisk kristendom af de så kallade pietistiska teologerna, i synnerhet *Spener* och *Francke* i Halle i senare hälften af 17:de århundradet, som häftigt bestreds af de dogmatiska teologerna, men utmärkte en riktning, som allt sedan inom protestantismen varit lefvande och ännu är det.

Den tredje reformatoriska riktningen ha vi kallat den *lärda*, och den återför oss till vårt hufvudämne, universiteten. Vi ha sett, att dessa hade ingen del i den stora literära rörelse, som i Italien först lifvade en nationel literatur och återuppväckte den gamla klassiska literaturen. De under skolastikens ok fallna universiteten motsatte sig tvärt om denna riktning, som först fick inträde i de nystiftade italienska universiteten, men länge var utesluten från de öfriga. Sedan den första lärostol i grekiska språket stiftades af Boccaccio i Florens, drog det ut 100 år innan en sådan fans i Paris (först 1458), och läroämnet var länge mer tillåtet än gynnadt och uppmuntradt. Det förhöll sig med den latinska klassiska literaturen vid den tidens berömdaste universitet, i Paris, såsom med den grekiska. Läroämnet fick småningom inträde, men tolererades mer än det skyddades. I 15:de seklet voro lärarne i grekisk och romersk literatur i Paris mest inkomna Italienare, som drefvo dessa läroämnen. De räknades ej ibland de ordentliga professorerna, utan voro snarare att anse såsom *språkmästare*. Den gamla teologiskt-skolastiska lärdomen såg länge ned på de klassiska språken och deras literatur, liksom senare den skolastiskt-klassiska lärdomen sett ned på de moderna literaturerna och språken, med etablerandet af det stora svalget emellan en professor och en språkmästare. Så upprepa sig samma fenomen i lärdomens historia under olika omständigheter. I England stod det ej bättre till. Då den berömde *Erasmus Roterodamus*, som i Nederländerna, England och Tyskland i början af 16:de århundradet spelar ungefär samma rol i afseende på den klassiska literaturens återupplifvande, som Petrarca i Italien i det 14:de, — då, säger jag, Erasmus år 1516 utgaf den första upplaga af nya testamentet på grekiska, förklarade skolastikerna vid universitetet i Cambridge, att det vore en onyttig och ogudaktig bok. För reformationens väckelse ibland de lärda skulle ej universiteten blifva

så overksamma som i afseende på den klassiska literaturen. De första lärda reformatoriska rörelser visade sig vid universiteten. De begynte i Oxford genom *Wiclef*, de fortsattes i Prag genom *Huss*, de fullföljdes ifrån Wittenberg af *Luther*.

ELFTE FÖRELÄSNINGEN.

Vi öfvergingo sist till de under medeltiden sig yppande reformatoriska rörelserna inom kyrkan. Vi delade dessa i tre slag. Den första och äldsta är samtidig med det i 12:te och 13:de seklen först framträdande tredje ståndet, hade inom denna nya samhällsklass sitt upphof, och har fortplantat sig mindre bland de lärde än ibland folket.

Vi ha kallat det den olärda protestantismen, ej såsom skulle icke ganska många både lärda och upplysta män varit till finnandes ibland dess medlemmar, utan emedan hela denna riktning är vänd ifrån den lärda teologien och ej noggrann i afseende på smärre konfessionela skiljaktigheter, endast öfverensstämmande i att lägga den heliga skrift och dess praktiska verkan på menniskosinnet till grund för både lära och lefverne. Så ha Valdenserna, ehuru de äldsta protestanter, och hos hvilka man finner många egna läror, ej haft betänkande vid att sluta sig till den reformerta bekännelsen och ur den hemta sina lärare. Så har brödraförsamlingen alltid förklarat, att den accepterar den augsburgiska bekännelsen, och vill ej anses för schismatisk, ehuru de ortodoxa Lutheranska teologerna anse den såsom sådan. Så ha metodisterna i England alltid och onödgadt förklarat, att de i bekännelsen ej skilja sig ifrån engelska kyrkan, ehuru denna ej vill kännas vid dem. Det utmärkande i hela denna gamla protestantism är fasthållandet vid försoningen i Kristo, såsom *kristendomens hufvudstycke*, med förkastande af allt annat medlareskap i himmelen och på jorden, och med bortseende från öfriga dogmatiska skiljaktigheter. Skilnader finnas visserligen i sjelfva uppfattandet af detta hufvudstycke om försoningen i Kristo, allt efter som somliga mer uppfatta den uteslutande med känslan och behaga sig i ett öfversvallande af uppbyggliga känslor, andra mera göra det till föremål för lära och begrepp; men deri öfverens-

stämma de allmänneligen, att denna tro bör vara praktisk och yttra sig i lefvernet. För öfrigt är deras kyrkoförfattning mera utbildad än deras lära, och har mycket eget. Den är på det hela ett konseqvent utförande af den satsen, att saligheten är en gemensam församlingens angelägenhet. Hela deras kyrkodisciplin administreras derför ej blott af deras prester, utan af de *äldste* tillika med dem, och derjämte af hela församlingen efter vissa grader och ganska konseqvent utförda former. Det är detta som i England gifvit dem namn af metodister. I allmänhet äro de flitiga, arbetsamma menniskor af en högst regelbunden vandel.

Vi ha framvändt deras ljusa sida, emedan en sådan verkligen finnes. Skuggsidor finnas äfven. Man förebrår dem ett uteslutande inskränkt tänkesätt, fördömelse af mycket i fråga om tidsfördrif och nöjen, som verlden anser oskyldigt och som är och kan vara det, samt ett under ödmjukhetens former ofta doldt andligt högmod. Visst är, att de, som bekänna sig till denna riktning, likväl visat prof af de största uppoffringar och ett moraliskt allvar, som ej kan annat än ingifva aktning. Detta moraliska allvar och öfvandet af försakelsens dygder är ock det tecken, som ibland dem skiljer den äkta religiositeten ifrån den falska. *Moralisk granlagenhet*, närd af ordets läsning och besinnande, är äfven det som ibland brödraförsamlingen skiljer de *rätta bröder* från de *falska.* Hvar denna moraliska granlagenhet saknas, har just denna riktning födt af sig de förderfligaste, mest utsväfvande förvillelser; så mycket snarare, som den ej i allmänhet är utmärkt af vetenskap och lärdom och derför lätt råkar in på en uppblåst okunnighets villovägar, hvarpå vår tid och vårt land förete tillräckliga exempel. Hvar detta *läseri* — ty det är en *läsaresekt* från början till slut, som närt sig af bibeln och der efter sitt förstånd tagit godt och ondt — deremot är förenadt med moraliskt allvar, der får detta genom den religiösa värman ett lif och en kraft, som verkar äfven på andra. Deraf brödraförsamlingens framgång i missionsväsendet framför många lärda teologer.

Midt emellan den olärda och den lärda protestantismen ligger en egen riktning, som rekryterat sig från båda hållen och som vi kallat den *mystiskt-pietistiska.* Det är en känslans och inbillningskraftens teologi, af en mera kontemplativ än praktisk natur, och derför ej heller egnad att blifva mängdens egendom. Stora mystici, så väl lärda som olärda, har kyrkan haft i alla tidehvarf.

Den tredje reformatoriska riktningen inom kyrkan kallade vi den *lärda*. Den framställer den teologiska vetenskapens förhållanden inom sig, och i allmänhet vetenskapens förhållande till religionen. Den derpå grundade protestantismen har under olika tider uttryckt sig olika, allt efter vetenskapernas tillstånd. Men den begynte ibland de lärda och steg med Huss och Luther ut ibland folket.

Detta sista återförde oss till vårt hufvudämne: universiteten. Den reformatoriska aktionen inom dessa var tillika en reaktion mot skolastiken och återkallar vår uppmärksamhet till denna.

Hvad man ock må tänka om den romerska kyrkan, dess lifskraft måste man beundra. Många finna denna förnämligast i den oeftergifliga konseqvensen af dess system. Det är sant, denna konseqvens finnes i hög grad och förefaller en ytlig betraktare ännu större, än den i sjelfva verket är. Hvad man vid närmare betraktande mest beundrar i den romerska kyrkan är tvärt om hennes *pliabilitet*, om jag så får säga, hennes *böjlighet efter tider och omständigheter*, utan att förlora tråden, hvarpå hennes makt hänger; hennes tysta, aldrig fullt uttalade medgifvanden, men som likväl äro medgifvanden för tiden; hennes bortvändande af vissa sidor, för att oupphörligt framvända nya efter omständigheter och behof, men alla beräknade på hennes försvar. Man kallar henne inkräktande. Hon har tidtals varit och kan ännu vara det. Men hennes urgamla, genom alla århundraden gående politik är hufvudsakligen *defensiv;* och att det är först ur ett klokt och genomtänkt *defensionssystem* som det rätta *anfallssystemet* vid behof utgår — deri kunde kyrkan lära alla generaler på jorden. Det finnes intet emot henne brukadt vapen, som hon ej vetat att till en viss grad bemäktiga sig och vända emot sina fiender. Detta är den lifskraft, som fört henne genom tiderna, och för hvilken jag, såsom gammal historicus, erkänner, att jag har stor respekt. Vi skola under dessa föreläsningar kan hända få mer än ett tillfälle att anmärka denna den romerska kyrkans pliabilitet, — ett bevis på den sega metall, hvaraf hon är gjord. Men här kunna vi redan anföra ett sådant, på hvilket vi förut haft tillfälle att fästa uppmärksamheten, nämligen skapandet af hvad man kallat *hierarkiens milis* i tiggarordnarne i början af det 13:de århundradet, just då den första stora kättarerörelse hotade kyrkan. Äfven detta var ingalunda ett blott politiskt påhitt, eller hvad man kallar ett hierarkiskt knep. Det var blott

begagnandet af ett medel, som sjelft erbjöd sig och liksom sjelfmant växte hierarkiens hand till mötes.

Samtidigt med den första protestantism, *de fattiges evangelium*, predikadt af Valdenserna, uppstod liksom genom en naturlig reaktion inom den angripna kyrkan dessa munkordnar, som gjorde den fullkomligaste fattigdom och försakelse till sin förnämsta regel. Det var intet skrymteri, det var en verklig entusiasm eller fanatism, som föddes bredvid ett redan i verldslig rikedom och makt fängsladt presterskap, för att genom de mest motsatta egenskaper och försakelser verka till kyrkans försvar. Detta försvar, denna nya kyrkliga milis uppstod sjelfständigt. Kyrkan påtryckte den endast sitt insegel, och Franciskaner och Dominikaner gingo ut att ännu en gång eröfra både folken och de lärde.

Vi ha redan haft tillfälle att nämna, att den nya impuls, som Valdensernas protestantism gaf åt *folkundervisningen*, gaf anledning att kyrkan nu deråt egnade en större uppmärksamhet än förut. Tiggarmunkarne, de nya *predikarebröderna*, såsom Dominikanerna företrädesvis kallades, bemäktigade sig till största delen folkundervisningen och bedrefvo den i kyrkans sinne och i dess intresse. Genom dem reorganiserades under medeltidens senare århundraden hela det förfallna *kyrkliga skolverket*. Derefter inträngde de i universiteten, bemäktigade sig sjelfva skolastikens i början af hierarkien fruktade vapen, remodellerade dem, utvidgade, utbildade dem och herskade genom dem på alla lärosäten. Visserligen hade denna i början frivilliga, sedermera konstmässigt sig utbildande milis olägenheterna af all sådan, — samma olägenheter, som de Pretorianska gardena hade för de romerska kejsarne, Strelitzerna för de ryska zarerna, Janitscharerna för de turkiska sultanerna. Den gjorde stundom sjelfva påfvarne stora bekymmer, i synnerhet genom stridigheterna emellan Dominikaner och Franciskaner. Åt de förra hade kyrkans vapen mot kättare i inqvisitionen i synnerhet blifvit öfverlemnade. De senare vände stundom sina egna emot kyrkans hufvud. Det finnes Franciskaner-generaler, som af påfven blifvit bannlysta, och denna orden fortplantade läror, som påfvarne sjelfva ansågo för äfventyrliga och farliga. Men till ett offentligt affall kom det aldrig ibland denna romerska kyrkans milis. Reformationen har hon väl igenom dem ej kunnat hindra, men just denna uppväckte åt henne en ny milis, hvars hufvudföremål var att bekämpa protestantismen i alla dess gestalter. Jesuiterna uppstodo efter Dominikaner och Franciskaner.

Vi ha nämt, huru den skolastiska filosofien i dess början föreföll kyrkan misstänkt. Hon fördömde Abelard, hon har låtit bränna Aristoteles' skrifter. Att den Aristoteliskt-skolastiska filosofien skulle bli ett af hierarkiens förnämsta stöd, det förutsåg hon då ej. Den blef det i synnerhet genom Dominikaner och Franciskaner, som, inträngande i universiteten och der bemäktigande sig de teologiska lärostolarne, förvandlade den skolastiska fiolosofien till skolastisk teologi och blefvo dennas förnämsta hjeltar. De uttalade först fullständigt skolastikens väsende, som vi förr en gång så bestämt, att det är en så kallad filosofisk lärdom, som af kyrkan emottager alla sina principer, såsom satta utom all fråga, men under detta vilkor får leka efter behag med en oändlighet af konseqvenser, utan att likväl någonsin få vända dessa konseqvenser emot principerna, ej ens indirekt eller till en *demonstratio in absurdum.* Det var den remodellering, som skolastiken genom Franciskaners och Dominikaners inträngande i de akademiska lärostolarne undergick.

Alla skolastikens hjeltar från medlet af 13:de århundradet äro Franciskaner och Dominikaner, ifrån *Alexander Hales,* som först i Paris förband den missförstådda och oförstådda Aristoteliska filosofien med teologien, till *Thomas af Aquino, Albertus Magnus, Duns Scotus, Occam, Durandus.* Skolastikens hjeltar utmärktes i den tidens barbariska latin med egna äretitlar: en kallas *doctor irrefragabilis,* en annan *doctor angelicus,* en annan *doctor subtilissimus,* en annan *doctor resolutissimus,* en annan *doctor fundatissimus.* Disputerkonsten, som en blott formel färdighet utan allt afseende på ämnet, drefs till en otrolig höjd. Den store *Raimund Lullus,* omkring 1315, kallas *inventor artis magnæ* — konsten att disputera öfver alla vetenskaper, utan att förstå dem. I det år 1323 inrättade Collegium Sorbonense (Sorbonne) i Paris, hvars stiftare var en Franciskan, måste ända intill senare tider respondenten i en disputation försvara sig från kl. 6 om morgonen till kl. 6 om aftonen så oupphörligt, att han vid middagstiden fick en portion mat till sig i katedern.

Emellertid sönderföll hierarkien inför all verldens ögon. Efter Filip den skönes seger öfver Bonifacius VIII, den siste af påfvarne som ännu gjorde hierarkiens anspråk i hela deras vidd gällande, — en seger, som bestod i den verldsliga maktens först förklarade sjelfständighet i Frankrike, hvilken förklaring Filip den sköne afgaf, stödd på tredje ståndet, hvars

deputerade han först (år 1302) kallade till franska ständernas församling, — efter denna seger utverkade han äfven sjelfva påfvesätets flyttning till Avignon år 1309. Der förblef det i beroende af franska konungarne till 1378, då det återflyttades till Rom. Följden blef det stora schisma, hvarunder man hade påfvar både i Avignon och Rom, två och slutligen tre på en gång, som bannlyste hvarandra. Det varade till kyrkomötet i Costnitz, som sammanträdde år 1414, afsatte tre påfvar och upphäfde det stora schisma med att tillsätta en ny, förklarade både i sjelfva verket och i uttrycklig lära, att kyrkomöten voro öfver påfven, gaf dermed hopp om kyrkans reformation, men brände Huss, som i sjelfva verket begynt den.

Hans föregångare var Wiclef, teologie professor i Oxford omkring 1370, sedan han förut derstädes tagit en liflig del i striden mot tiggarmunkarnes herrskap äfven vid detta universitet. Han trädde på det sekulära presterskapets sida emot dessa, och på den verldsliga maktens emot påfvarnes anspråk, som nu i synnerhet i finansielt afseende blefvo på en gång så mycket ifrigare och tillika fruktlösare, som de ofta gjordes på samma gång af sins emellan stridande påfvar. Sjelf från början tillgifven den skolastiska teologien, förkastade Wiclef den efter en nogare bekantskap med bibeln och begynte förklara den heliga skrift. Han skyddades af den mäktige konung Edvard III i England, som nytjade honom i beskickningar och underhandlingar uti kyrkans angelägenheter. Detta beskydd hade han att tacka för, att han ej erfor kättares denna tiden vanliga öde. Efter sin beskyddares död 1377 blef han likväl under Edvards svaga efterträdare Richard II å nyo kallad till ansvar, och hans satser fördömdes. Men hans process drog under stridande påfvar ut på tiden, och han undgick dess följder med att draga sig tillbaka på landet, der han dog 1384, sedan han skänkt England sin öfversättning af den heliga skrift.

Efter honom brändes flera af hans anhängare, och 44 år efter hans död uppgräfdes hans ben och öfverlemnades åt lågorna. Wiclefs skrifter väckte Johan Huss i Prag, som först förde reformationens angelägenheter inför folket och i Europas åsyn derför brändes.

TOLFTE FÖRELÄSNINGEN.

I vår öfversigt af den allmänna och den lärda bildningens historia, i synnerhet sådan den röjer sig i läroanstalterna, ha vi kommit till den tidpunkt, då ifrån medlet af 14:de århundradet de reformatoriska rörelserna inom kyrkan vid universiteten började yttra sig. Vi anmärkte, att dessa rörelser inom universiteten tillika voro en protest mot tiggarmunkarnes välde i lärostolarne och emot den af dem till det hierarkiska systemets försvar utbildade eller ombildade skolastiska filosofien. Vi omtalte utbrottet af denna strid i Oxford genom Wiclefs lära och skrifter. Den hade här ännu mest karakteren af en akademisk stridighet, hvilken derför ej medförde så svåra följder för reformatorn, som sedermera för hans efterföljare i andra länder, sedan faran för hierarkien blef allmännare och större.

Under det Frankrike, England, Italien, Spanien, Portugal redan i 13:de århundradet hade berömda universitet, hvilkas antal förökades i det 14:de, hade ännu Tyskland ej ett enda. Det första tyska eller halft tyska universitet var det i Prag, stiftadt af kejsar Karl IV år 1348 efter mönstret af universitetet i Paris, der kejsaren sjelf njutit en lärd uppfostran. Studerande och lärare deltes i fyra nationer: Böhmare, Bayrare, Polackar och Sachsare. Hufvudskilnaden var likväl den emellan Böhmare och Tyskar och skulle inom detta talrikt besökta universitet förorsaka stora stridigheter, som skulle blifva religionsstridigheter.

Böhmen stod till romerska kyrkan i ett eget förhållande. Böhmarne voro eller hettes vara katoliker. Men de hade ej från Rom, utan af *grekiska lärare* blifvit omvända till kristendomen och tillhörde först den gamla grekiska kyrkan, från hvilken den romerska med påfvarnes växande makt hade skilt sig. Dogmatiska stridigheter hade söndrat dem. Ännu mer skildes de genom politiska förhållanden, då patriarken i Konstantinopel hade kejsaren bredvid sig och öfver sig, och påfven i Rom deremot hade honom på afstånd och kunde täfla med honom om makten. Då schismen emellan den vesterländska och österländska kyrkan småningom blef fullständig, — man kan räkna dess början från 7:de århundradet — qvarstod den

gamla orientaliskt-grekiska kyrkan med en kyrkoförfattning, som i många afseenden afvek från den romerska. Den erkände ej påfvens supremat och välde; den ej blott tillät, utan påbjöd det *lägre* presterskapets giftermål, dock med den inskränkning, att ingen prest fick gifta sig tvänne gånger. Efter sin hustrus död måste han gå i kloster, och ur klostren utgick det *högre* presterskapet. Detta presterskap var i allmänhet tolerantare än det romerska och utdelade äfven både brödet och vinet åt lekmän i nattvarden, då den romerska kyrkan förbehöll kalken endast åt presterskapet. De grekiska kyrkobruken bibehöllo sig till en del i Böhmen, ehuru landet redan länge hette katolskt. Den grekiska kyrkans rättigheter — presternas giftermål och kalkens meddelande åt alla i nattvarden — hade der icke blifvit glömda. Underdånigheten under Rom var mindre, och missnöjet närdes af de till Böhmen flyktade Valdenserna. Flere böhmiska lärare hade försvarat dessa den böhmiska kyrkans gamla rättigheter och blifvit af sina konungar skyddade.

Sådana voro de element, ur hvilka den första nationelt religiösa oppositionen emot Rom skulle tända sig. Elden dertill gaf *Johan Huss*. Han var född 1373 i Hussinecz i det sydliga Böhmen, fick sin uppfostran vid universitetet i Prag och blef slutligen der omkring år 1400 lärare. Det var en eldig, sträng, samvetsgrann man, som närt sin ungdom med betraktelsen af de äldsta kristliga martyrernas lefnad och inom sig kände kallelse att vandra i deras fotspår. Sitt första rykte förvärfvade han såsom predikant. Folket och de böhmiska studenterna hängde vid honom. Äfven hofvet var honom gunstigt. Han var drottningens biktfader. Då satt på Böhmens tron kejsar Karl IV:des son Wenceslaus eller Wenzel, redan under sin faders lifstid tillika vald till Tysklands konung, men som aldrig i Rom sökte eller emottog kejsaretiteln. Han var en trög herre, begifven på bordets nöjen och sällan nykter. År 1400 afsattes han af kurfurstarne. Äfven hans böhmiska krona stod på spel. De böhmiska store togo honom år 1394 fången och släppte honom, först sedan han beviljat flera deras fordringar. Ibland de mot honom anförda gravamina var äfven det af staden Prag, att han hade gynnat Tyskland på Böhmarnes bekostnad. Han lät sig det vara sagdt, och en stor förändring inträffade sedermera vid universitetet i Prag, som gjorde Böhmarne till denna högskolas herrar. År 1408 föreslog Huss, att Böhmarne vid detta landets universitet skulle i alla universitetets angelägenheter hafva tre röster och Tyskarne

blott en. Förslaget gick igenom och blef af konung Wenzel bekräftadt. Följden var, att alla utländska, i synnerhet tyska lärare och studenter — den minsta uppgiften säger 5,000 — utvandrade från Prag. Det gaf anledning till universitetets stiftelse i Leipzig 1409. Universiteten i Wien, Heidelberg, Köln, Erfurt voro redan förut stiftade. År 1410 stiftades det första polska universitet i Krakau.

Emellertid hade Huss gjort bekantskap med Wiclefs skrifter. Han skall i början ej gillat dem, men intogs snart af de der framstälda grundsatser och försvarade flera af dem offentligen, ehuru Wiclefs läror år 1402 vid universitetet blefvo fördömda och hans skrifter 1410 genom erkebiskopen i Prag brända, hvilket förorsakade ett upplopp. Förargelsen af schismen i kyrkan genom stridande påfvar blef emellertid allt större. Kyrkomötet i Pisa 1409 afsatte tvänne och tillsatte en tredje. Följden blef, att man fick tre påfvar i stället för två. Kyrkomötet i Costnitz skulle snart afsätta tre och tillsätta den fjerde, hvarmed schismen åtminstone till det yttre upphörde.

Vi gjorde sist några anmärkningar om den romerska kyrkans sega lifskraft. Ett större bevis derpå kan ej finnas, än att den öfverlefvat det stora schismat. Men också utgick ur detta reformationen, och halfva Europa bröt sig löst ur hierarkiens fjettrar. Luther är ej den förste, som bränt en påflig bulla. Det skedde öfver 100 år före honom i Prag. Den af kyrkomötet i Pisa tillsatte påfven Alexander V kallade konung Ladislaus i Neapel, som intagit sjelfva Rom, för sin domstol och förklarade honom slutligen sitt rike förlustig. Hans efterträdare, påfven Johannes XXIII, lät mot samme konung predika ett korståg, mot löfte om aflat. Huss predikade emot aflaten i Prag, och hans vän riddaren *Hieronymus af Prag* brände offentligen den påfliga bullan vid kåken år 1412. Nu måste Huss fly ifrån Prag, men han predikade på landet äfven under öppen himmel för folket och hade sjelf den förtröstan till rättvisan af sin sak, att han, ehuru bannlyst, sjelf sköt sig under ett allmänt koncilium och erbjöd sig att för detsamma personligen svara. Kallelsen till det allmänna kyrkomötet i Costnitz utgick 1413. Det sammanträdde följande året. Konung Wenzel förde ännu i Böhmen sin svigtande spira och skulle behålla den till sin död 1419. Hans yngre bror Sigismund var kejsare och tillika konung i Ungern. Under hans skydd skulle kyrkomötet i Costnitz sammanträda, för att bilägga schismen i kyrkan. Huss, emot sina vänners råd, beslöt att der infinna sig och

stå till ansvar för sin lära. Han var redan bannlyst, men han litade på kejsarens fria lejd, som formligen och skriftligen blifvit honom tillsagd. I detta i Oktober månad 1414 utfärdade kejserliga lejdebref heter det, att kejsaren tager den ärsamme magister Johan Huss, som begifver sig till det allmänna kyrkomötet i Costnitz, i sitt och det heliga romerska rikets skydd, hvarför alla rikets ständer och undersåtar uppmanas att på hans resa och återresa sörja för hans säkerhet. Huss kom den 3 November 1414 till Costnitz. Här syntes i början ingen synnerlig fara vara för hand. Påfven upphäfde till och med den emot Huss utfärdade bannlysningen. Snart framträdde likväl hans fiender och först hans egna medbröder, teologerna från universitetet i Prag, och framstälde mot honom en lång lista af klagomål, deribland att han offentligen lärt, att nattvarden borde utdelas under både bröd och vin. Sådant skedde i sjelfva verket af hans anhängare, och hans vän Valdensern *Jakob af Miesa* hade dermed gjort början. Man förekastade honom, att han ej ville inskränka kyrkans begrepp till påfve, kardinaler, presterskap, hvilket han kallade ett skolastiskt påhitt, utan påstod att kyrkan innefattade hela församlingen, att kyrkan ej tillkom någon verldslig makt, att hvarken kyrkofäders meningar eller kyrkomöten eller påfvens beslut gälde, då de emot den heliga skrift voro stridande. Huss kastades nu i fängelse. Kejsar Sigismund, som vid jultiden ankom till Costnitz, befalte väl i början med ovilja att han skulle lössläppas, men kyrkomötet gjorde hos kejsaren gällande, att han ej blott lofvat beskydda Huss, utan framför allt kyrkomötets frihet, att han ej hade rätt att ingripa i denna frihet eller blanda sig i kyrkans egen jurisdiktion. Huss skulle ju få försvara sig: befunnes han vara en uppenbar kättare, så hvarken kunde eller borde någon verldslig makt beskydda honom. Man skred till förhör och undersökning, slutligen i kejsarens egen närvaro; ty påfven sjelf blef så illa till mods ibland de församlade andliga fäderna, att han i Mars månad 1415 rymde ifrån kyrkomötet och äfven sedermera blef afsatt. De vidlyftiga förhören med Huss öfvergå vi. De upptogos mest genom uppläsande af utdrag ur Huss' skrifter, som stämplades till kätterska, och hvarpå föga tilläts honom att svara. Då han åberopade, att han vore kommen under kejsarens fria lejd för att försvara sin oskuld, fästade han en lång och förebrående blick på kejsaren. Den rodnad, som i detta ögonblick betäckte kejsar Sigismunds ansigte, har historien ej glömt. Slutligen

föll Huss på knä, anbefalde sig i Guds hand och bad honom förlåta sina fiender. Nu skred man till hans presterliga degradation. Han kläddes i full presterlig ornat. Man gaf honom en kalk i hand. Biskoparne stodo omkring honom och afklädde honom det ena stycket efter det andra af den presterliga skruden. Derpå satte de på honom en hög pappersmössa med rysliga bilder och denna öfverskrift: »Detta är en ärkekättare», och sade, att de öfverlemnade hans själ i djefvulens våld. »Men jag, ropade Huss, anbefaller den åt min herre Jesus Kristus.» Samma dag brändes först hans böcker och sedan han sjelf. Han dog under böner och utan klagan. Hans aska och ben kastades i Rhen-floden. Det var den 6 Juli 1415.

Hans vän Hieronymus af Prag hade oförsigtigt äfven vid kyrkomötet infunnit sig. Ännu före Huss' död fängslades han och ställdes inför rätta. Hans väns och lärares öde gjorde på honom det intryck, att han af fruktan för bålet återkallade. Snart ångrade han sig och tog tillbaka sin återkallelse. Hans sak drog ut nära ett år. Den 30 Maj 1416 blef Hieronymus bränd, såsom Huss det hade blifvit, och dog med samma mod.

Att Huss i sina sista ögonblick ropat: »Nu brännen I en gås (Huss betyder gås på böhmiska), men efter hundra år kommer en svan, den skolen I ej kunna förbränna», hvilket skulle vara en profetia om Luther, lärer vara en uppfunnen historia. Men ur dessa bål tändes en brand, som i 20 derpå följande år i de förskräckliga Hussit-krigen skulle förhärja Tyskland och, slutligen dämpad, lemna efter sig en eld under askan, som i reformationen och de nära 100-åriga krig den af sig födde skulle å nyo uppblossa och sprida sig öfver Europa.

Det öde, som träffade Huss och hans vän, fylde Böhmarne med den djupaste förbittring. Redan på kyrkomötet hade de böhmiska magnaterna med häftighet tagit hans parti. Efter hans död uppreste sig flere af dem; folket flockade till deras fanor. Hussiternas härar stego slutligen till 30- à 40,000 man och deröfver. Deras anförare, sådana som den enögde *Ziska* (han förlorade slutligen äfven sitt andra öga och förblef likväl ännu chef till sin död 1424), sådana som de bägge *Procopierna,* gjorde sig ett förfärligt namn. Tapperheten hos deras härar var så fanatisk, att ingen emot dem uppbådad krigshär höll stånd. De framforo med den yttersta grymhet mot allt hvad papistiskt var, i synnerhet mot prelater, prester och munkar. De skola i Böhmen ha förstört öfver 500 kloster. Deras ströftåg sträckte sig å ena sidan djupt in i Österrike,

å den andra in i Schlesien och Brandenburg. Förgäfves predikades emot dem trenne korståg. Den statskloke kejsar Sigismund, som för dem ej kom i besittning af Böhmens tron, förutsade, att de endast skulle falla genom inre söndring. Denna förutsägelse slog in. Ett moderatare parti, de så kallade *Calixtinerna*, emedan de hufvudsakligen fordrade kalkens allmänna bruk i nattvarden, bildade sig inom dem emot de radikala så kallade *Taboriterna*, som förkastade all andlig och nära nog all verldslig öfverhet och allt jämt ur sig födde de mest utsväfvande sekter. Calixtinerna läto slutligen bevcka sig genom de underhandlingar, som kyrkomötet i Basel (ifrån 1431 till 1433) med dem förde, att åtminstone till det yttre åter sluta sig till den romerska kyrkan, emot några koncessioner, hufvudsakligen kalkens allmänna bruk i nattvarden. Taboriterna protesterade deremot. Det kom slutligen till öppen fejd dem emellan. Taboriterna blefvo slagna i en träffning nära Prag 1434, spriddes eller måste underkasta sig. Ur deras ruiner ser man sedan, med förändradt sinnelag, den stilla, fredliga böhmiska brödraförsamlingen bilda sig. Många af dess medlemmar fördrefvos 1548, då de nekade att bära vapen mot protestanterna och sökte sin tillflykt i Polen och Preussen. Med utrotandet af nästan alla protestantismens spår i Böhmen under och efter 30-åriga kriget, gick der äfven brödraförsamlingen under.

Huss och Hussit-krigen med deras följder äro äfven derför märkliga, att de framställa det första ingripandet i Europas kulturhistoria af den i senare tider till allt större makt växande *slaviska* stammen. Denna stora folkstam, som vi af ålder finna i det östliga Europa, har under medeltidens tidiga, dunklare århundraden spridt sig vida. Vi finna den öfver hela Ryssland, i hvars nordliga del Slaverna undanträngde eller underlade sig de finska folken. Vi finna dem i Polen, Böhmen, Lausitz, Mähren, fordom äfven i hela det nordostliga Tyskland till Elben, der de likväl sedermera blifvit underkufvade och nästan utplånade af Tyskarne. Vi finna dem i de södra österrikiska länderna, i Kärnthen, Krain och Steiermark; åt ungerska sidan i Galizien, Slavonien, Servien, Kroatien, Bosnien, Illyrien, Dalmatien, dels under österrikiskt, dels under turkiskt välde. Det är en af de största folkstammar på jorden, hvars alla medlemmar tala dialekter af samma språk. I de germaniska språken har deras stamnamn fått betydelsen af träl. I deras eget stamspråk härledes det af *Slava*, beröm. Många anse likväl *Serber* för det ursprungliga namnet, hvilket, såsom så många andra folk-

namn, skall betyda invånare, inbyggare. Böhmarne utgöra en egen gren af Slaverna och kalla sig sjelfva *Czecher*. Deras första ingripande i Europas historia har varit den Hussitiska rörelsen, som kedjar sig till reformationen och var dess förelöpare. Den var i Böhmen en nationel sak. Det är det första märkliga framträdandet af en slavisk stams nationalitet, och detta framträdande hvilar på religiös grund. Det knyter sig till ett af de största euopeiska minnen, men synes sedermera under århundraden hvila och försvinna. Att detta tillbakaträdande af den slaviska stammens nationalitet — äfven i Ryssland har en främmande kultur blott våldsamt blifvit på den inympad — endast är skenbart, det har vår tid fått lära eller återstår för den att lära.

I våra dagar, då alla nationaliteter fått nytt lif och betydelse, rörer sig äfven öfver allt de slaviska stammarnes egen, men man kan säga i motsatt riktning mot den verldsmakt, som ibland dem i Ryssland uppstått. Denna rörelse visar sig öfver allt i en växande inre utveckling, äfven der den växer tyst, förtryckt och underjordisk, såsom i det ur nationernas antal nu utplånade Polen. Man skall ej studera denna de slaviska nationernas rörelse i Petersburg och Moskwa, om äfven här den så kallade *panslavismen* och dess herravälde i föreningen af alla slaviska stammar öppnast yttrar sig. Det är lyckligtvis en för tidig döpelse af ett ofullgånget barn. Man skall studera de nylifvade slaviska nationaliteterna i Böhmens, Ungerns, Posens, Galiziens senaste landtdagar, i Serviens frihet ännu under namnet af turkiskt beskydd, i de uppstående egna slaviska literaturerna, i den nationela entusiasm, med hvilken dessa språk nu dyrkas, i den fordran af nationela och konstitutionela rättigheter, som genomgår alla dessa folks både literaturer och politiska verksamhet. Detta allt kan för det öfriga Europa ha sina faror. Men hvad man kan vara säker om — det är ej för despotismens lie, som dessa skördar växa.

TRETTONDE FÖRELÄSNINGEN.

Vi ha nyss framstält reformationens förspel genom Huss. Vi gå till sjelfva hufvudstycket och hufvudmannen. *Martin Luther* var född den 10 November 1483 i Eisleben i grefskapet Mansfeld. Hans far var bergsman och blef slutligen bergsrådman i staden Mansfeld. I hans 14:de år skickade honom hans föräldrar till skolan i Magdeburg och efter ett år till den bättre skolan i Eisenach. Han var så fattig, att han på bägge ställena mest måste förtjena sin föda genom att med de fattigaste skolgossarne gå omkring och sjunga för dörrarna. År 1501 i sitt 18:de år blef han student i Erfurt och här redan i sitt 20:de år filosofie magister. Hans far önskade, att han skulle bli jurist, och han studerade äfven juridik ett år, men kastade sig plötsligen på teologien, ja blef munk. Det djupa intryck, som en väns plötsliga dödsfall på honom gjorde, skall ha bidragit till detta beslut. Denna hans högt älskade vän *Alexius* blef vid hans sida ihjälslagen af åskan. I sitt 24:de år inträdde han i ett kloster i Erfurt, tillhörigt Augustiner-orden. Denna var också en af dessa så kallade tiggare-ordnar, hvilkas medlemmar gjorde löfte om en fullkomlig fattigdom; men den var hvarken så ansedd eller så mäktig, som de tre andra, Dominikaner, Franciskaner och Carmeliter. Sitt namn hade denna orden af den helige Augustinus, den store kyrkofadern i 4:de seklet, ehuru den ej af honom var stiftad. — Detta Luthers steg misshagade på det högsta hans fader, som deröfver gjorde honom skarpa föreställningar. Men det en gång gjorda steget stod ej att hjelpa. I klostret behandlades den unge Luther ganska strängt och nytjades till den lägsta och trägnaste tjensten. Småningom fick han mera tid att använda för sig sjelf och sina studier. På universitetsbiblioteket i Erfurt upptäckte han till sin glädje en fullständig bibel och blef en flitig bibelläsare. Dernäst studerade han ifrigt Augustini skrifter, som af ålder i kyrkan varit en näring för djupa, entusiastiska sinnen. Han ådrog sig sin superiors uppmärksamhet. Denne var en sachsisk adelsman *Johan von Staupitz*, en af föreståndarne för Augustiner-orden i Tyskland. Han uppmuntrade den unge Luther under de anfall af djup melankoli, för hvilka denne var utsatt, — ögonblick, då han betogs af en obeskriflig ångest och förtviflade om sig sjelf och sin salighet.

År 1502 hade kurfursten Fredrik den vise i Sachsen instiftat det nya universitetet i Wittenberg med Staupitz' tillhjelp och råd. Denne blef sjelf der lärare i teologien och kallade Luther år 1508 dit att blifva filosofie professor, men föredraget af skolastiken smakade ej Luther. Han blef baccalaureus i den bibliska teologien, såsom det heter, någonting som torde hafva svarat emot hvad vi kalla teologie kandidat. Från denna tid föreläste han teologi, men fortfor att lefva i sitt kloster. Man uppmanade honom äfven att predika, och märkligt är, att en af de mäktigaste talare, som funnits, länge hindrades derifrån af en oöfvervinnelig rädsla. Så är det med de stora gåfvorna. De kunna sällan berömma sig af den lätthet, som snarare faller på medelmåttans lott. De ligga dertill allt för djupt, och ingen utaf dem är utan sina födslosmärtor.

Emellertid vann han allt mer förtroende af sin förman, som 1510 sände honom i ordens angelägenheter till Rom. Denna resa måste för honom haft vigtiga följder. Han såg nu i närheten Julii II:s yppigt präktiga hof. Han såg en djup sedeslöshet under den mest glänsande yta, en gudstjenst med yttre, men utan allt inre allvar, en religion, som helt och hållet blifvit politik, och lifvets njutning lösen för dagen. Denna erfarenhet återkastade honom på sig sjelf. Återkommen, helgade han sig åt sina studier med fördubblad ifver och blef 1512 teologie, eller som han sjelf kallade det, *den heliga skrifts doktor:* en värdighet, hvars ed, att troget forska i den heliga skrift, han tog i den strängaste betydelse och ofta i senare tider åberopade.

Hvad som i synnerhet intryckte sig i hans sinne var huru föga, ja alls intet all mensklig förtjenst betyder inför Gud. Han omfattade derför med hela sin själ försoningen i Kristo såsom en gudomlig nåd, en gåfva af oändligt förbarmande, hvars förtröstansfulla tillit med ett hjerta, fritt från alla sjelfviska afsigter, hos honom befästade sig såsom grunden till alla kristliga dygder. Det är Luthers *tro, som af sig föder goda gerningar,* men ej tillräknar sig dem såsom förtjenst. Det var en öfvertygelse i djupaste strid med den *verk-helighet,* som romerska kyrkan lärde, och hvaraf hon påstod sig i sina helgons förtjenster till och med ega en öfverloppsskatt, som hon i form af aflat kunde öfverlåta åt dem, som deraf voro i behof. Derpå grundade sig till en del läran om *aflaten.* Ifrån början kunde aflaten såsom syndaförlåtelse endast förvärfvas genom de botöfningar, som den äldre kyrkan ålade till försonande af brott och fel. Småningom, och i den mån kyrkodisciplinen

blef mindre sträng, kunde dessa botöfningar *afköpas* genom gåfvor till kyrkan; slutligen förenades dermed ett meddelande af den öfverloppsförtjenst, hvaraf kyrkan ansågs vara förvararinna, och som i andra lifvet kunde förkorta eller mildra skärseldens pröfning. Ursprungligen skulle all aflat eller dylika indulgentier hemtas i Rom. Sedermera fästades den såsom påfligt privilegium vid vissa kyrkor. Kyrkan i Wittenberg hade t. ex. ett sådant. Vid de så kallade *jubel-åren*, som äfven derför kallades *aflats-år*, utdelade påfvarne dubbla indulgentier eller aflat till större belopp. Bonifacius VIII hade först år 1300 infört dessa kyrkans jubelfester, som drogo en otrolig mängd pilgrimer till Rom och i samma mån ökade den romerska stolens inkomster. Påfvarne firade sedan dylika jubelår först hvart 50:de, derpå hvart 33:dje, slutligen hvart 25:te år. Den praktälskande påfven Leo X, hvars finanser voro uttömda genom kostnaden för S. Peterskyrkans bygnad, kunde ej vänta till år 1525, utan lät predika en allmän genom penningar förvärfvelig aflat 1516 och 1517, dels för denna kyrkobygnad, dels till krigshjelp emot Turkarne. Öfver-aflatskommissarie var i Tyskland kurfursten Albrekt af Mainz, som också skulle hafva sin vinst deraf, liksom hans underagenter.

Aflatens missbruk, den oförskämdhet, hvarmed den utbjöds, — det fans aflatspredikanter, som, då penningarna klingade i aflatskistan, härmade själarnes glädjerop, då de svingade sig upp ur skärselden, — ogillades och hade redan länge ogillats af många fromma. Franciskanerna hade t. ex. vid detta tillfälle undandragit sig att predika det. Dominikanerna åtogo sig uppdraget, och en Dominikaner-munk *Tetzel* lät öppna sin aflatsmarknad — en sådan hölls i kyrkan och föregicks af en predikan — i närheten af Wittenberg i städerna Zerbst och Jüterbock, och folket strömmade till för att köpa dessa indulgentier. Man kan föreställa sig, hvilket intryck det skulle göra på en själ sådan som Luthers. Han var biktfader; han klagar sjelf, att äfven de största honom anförtrodda synder ansågos utplånade genom ett aflatsköp. Allhelgonadag var för domkyrkan i Wittenberg en särskild stor kyrkofest, emedan dess presterskap af påfvarne fått privilegium att på denna dag sjelft utdela aflat. Aftonen förut, den 31 Oktober 1517, lät Luther på domkyrkodörren i Wittenberg uppslå sina berömda 95 teser mot aflatskrämeriet. Det var början till reformationen. Läser man dessa verldsbekanta teser, så måste man förvånas, huru ett så stort verk kunnat af dem föranledas och taga sin början.

Teserna äro visserligen djerfva och bära prägeln af Luthers anda, men i hufvudsaken är i dem intet annat sagdt, än hvad redan i århundraden af många fromma lärare inom romerska kyrkan blifvit uttaladt. Han ifrar mot aflatens missbruk; han återför aflaten till dess ursprungliga ortodoxa begrepp äfven inom katolska kyrkan, att den endast kunde innehålla en eftergift af de botöfningar kyrkan sjelf ålagt, och ej ens denna för penningar, utan först efter pröfningen af den felandes ånger och bättring, och att syndaförlåtelsen endast meddelas af Gud åt en sann bot och bättring, som borde genomgå en kristens hela lefnad. Sådant hade otaliga gånger blifvit yrkadt af fromma lärare, utan att de derför blifvit stämplade till kättare, eller kyrkan derigenom låtit störa sig. Det återför oss till hvad vi en gång anmärkt angående den blandning af medgörlighet och stränghet, af böjlighet och fasthet, som alltid utmärkt den romerska kyrkan. Den har alltid gjort en stor skilnad emellan hvad den *medgifver* och *tillåter* och hvad den *föreskrifver*. En stor del af dess predikan består blott af sådana medgifvanden, åt tiden, åt omständigheterna, åt behofven, åt menskliga svagheten, som den säger, eller snarare åt kyrkans eget intresse; hvilka medgifvanden den låter gälla och vinna kraft, om de äro enliga med dess egen fördel, utan att annorlunda än *indirekt* sanktionera dem. Man kan göra upp en högst plausibel och ortodox katolsk teologi, utan att der knappt ett spår förekommer af de missbruk, som framkallade reformationen, eller åtminstone dessa tydda i en så oskadlig och så oskyldig mening, att de synas himmelsvidt skilda från den mening de hafva hos hopen, och som man låter dem ha hos hopen, för att derigenom leda och beherska den. Det är skilnaden mellan denna kyrkas *politiska* teologi och dess egentliga lära. Den har en plebejisk, exoterisk teologi, som väl står i sammanhang med dess inre och esoterska lära, men detta sammanhang hålles temligen löst och obestämdt, utan att derför mindre existera. Det är massan af katolsk vidskepelse, som katolikerna säga ej är kyrkan, men som omgifver den och får omgifva den. Så var aflaten, i den mening som den sedan århundraden predikades och såldes, ingalunda någon uttryckligen af katolska kyrkan *sanktionerad dogm*. Den var en gammal praxis, för kyrkan nyttig, och som den derför lät ha sin gång och begagnade. Till och med kyrkomötet i Trident, som sedermera först och fullständigt bestämde den katolska dogmatiken i *motsats* mot protestantismen, sanktionerade ej aflaten såsom en dogm; det säger endast, att den har sin nytta med sig, och går den sedan med lätt hand förbi.

Hvarför nu Luthers anfall derpå, visserligen det djerfvaste som hittills skett, men i hufvudsaken ej innehållande annat än hvad inom katolska kyrkan ofta blifvit yttradt, kunde blifva uppslaget till reformationen, dertill medverkade tvänne orsaker: först *tiden*, sedermera *mannen*. Den förras beskaffenhet i afseende på de kyrkliga missbruken kan bäst förklaras liknelsevis. Så gör en enda droppe, då måttet är fullt, att det öfverflödar; så gör en liten gnista en stor eld, der brännbara ämnen i öfverflöd äro samlade. Så förhöll det sig med denna tid i afseende på de religiösa missbruken. Det var religionens inre väsende, som emot dem bröt fram och gjorde sig luft. — Betraktom nu mannen. En allt för stor häftighet har blifvit anmärkt såsom Luthers stora fel, och denna har, såsom hans fiender förebrått honom och hans försvarare till en del måst medgifva, förledt honom till många inkonseqvenser. Det är både sant och osant. Luther var ej på en gång färdig. Han har mognat under den strid, som han tände. Det är som en bronsstaty, gjuten i eld. Man märker hos honom flera stationer, i hvilka han är sig mer och mindre olik. Redan deraf hans förmenta inkonseqvenser, för att ej räkna dem, hvartill hans oförnekliga häftighet mången gång för ögonblicket förledde honom. Öfverser man hela mannen och hans bana, så är deri en förundransvärd konseqvens af ett eget, storartadt slag. Han drifves — ofta, som det synes, emot sin vetskap och vilja — ovilkorligt och i följd af sin natur tillbaka allt mer på sig sjelf och framstår slutligen såsom sig sjelf, den store *troshjelten*, som allt klarare omfattar religionens inre väsende och dervid förblifver, utan att låta några yttre bevekelsegrunder sig derifrån rubba. Det är en stor, men ej på en gång sig utvecklande, innerlig öfvertygelses seger. Så begynner han att disputera om aflaten. De häftiga stridigheter, hvari dessa invecklade honom, ådrogo honom tidigt uppmärksamhet äfven från den högt bildade, men föga kristlige Leo X. Så drefs han, säger jag, genom sina strider emot aflaten till undersökningar om den makt, från hvilken detta privilegium utgick, nämligen påfvemakten, och den lärogrund, hvarpå den hvilade. Han förnekade den ej, han ville rena den, han ville sätta påfven i spetsen för reformationen och trodde honom derom i sin trohjertade ärlighet. Det var ej utan anledning. Nödvändigheten af en reformation i kyrkan, till hufvud och lemmar, hade redan allt sedan den stora schismen varit inom kyrkan sjelf erkänd. Det samma kyrkomöte i Costnitz, som brände Huss, erkände denna nödvändighet. Samma

språk fördes ännu eftertryckligare på kyrkomötet i Basel. Vid påfvevalet år 1503 besvuro kardinalerna vissa punkter, ibland hvilka äfven den var, att den som blefve upphöjd på påfvestolen skulle inom tvänne år sammankalla ett koncilium för att reformera kyrkan. Den krigiske Julius II, som sedan utvaldes, hade sjelf aflagt denna ed. En gång påfve, tänkte han på ingenting mindre än att hålla den. I en skrifvelse från Leo X:s efterträdare, påfven Adrian VI, som upplästes för tyska ständerna på riksdagen i Nürnberg 1522, hörde den kristliga verlden till sin förvåning följande språk af en påfve: »Vi vete, att på denna heliga stol många vederstyggliga missbruk och öfverträdelser varit gängse, så att intet under är, att sjukdomen från hufvudet farit i lemmarna, från påfven i prelater och prester. Vi prelater och andlige ha länge gått hvar och en sin väg. Det har på länge ingen varit som gjort godt, ja icke till en. Derför är så mycket nödvändigare, att vi ödmjuke våra hjertan och att hvar och en besinnar huru djupt han är fallen, på det vi ej af Gud med vredens ris skole blifva dömde. Vi vilje ock derför använda all vår flit, att detta romerska hof, hvarifrån allt det onda kanske kommet är, först varder reformeradt, så att helsan och reformationen måtte utgå från samma ort, hvarifrån förderfvet mest till de lägre flutit. Till denna reformation anse vi oss förpligtade och begäre ingenting högre, än att hela verlden måtte den antaga.» — Det var sedan Luther redan uppträdt. I samma skrifvelse yttrar sig likväl påfven om Luther med mycken bitterhet och förliknar honom med Mahomet. I sjelfva saken, eller om behofvet af en reformation, kunde svårligen någon af reformatorerna yttra sig klarare. I anledning af denna påfliga öppenhjertighet anmärker ock kardinalen *Pallavicini* i sin historia om kyrkomötet i Trident, att »det är bättre att en påfve är måttligt from, men klok, än att han skulle vara föga klok, men from.» Den redlige, måttligt kloke Adrian VI dog år 1523, efter ett blott två-årigt pontifikat, endast utmärkt genom det motstånd, hvarmed kardinalkollegium mötte hans afsigter. Han var en Nederländare och den siste *icke-Italienare,* som suttit på påfliga stolen. Hans förhållande till Karl V, såsom kejsarens forna lärare, gaf honom denna värdighet, hvilken, så heter det i hans grafskrift, han ansåg för sin lefnads största olycka. Sedan ha blott Italienare varit påfvar, och påfvedömets politik blef tillika en italiensk politik.

I de stridigheter, hvari Luther genast inveckiades i anledning af sitt anfall på aflatskrämeriet, vilje vi ej inlåta oss. Man finner

dem i alla kyrkohistorier. De ådrogo honom slutligen en *bannlysning* ifrån Rom, till hvilken Luther i början ej ville sätta tro. Han satte ännu sin lit till påfven och ville, att *han* skulle hjelpa. Ännu den 9 September 1520, innan bannlysningsbullan var känd i Tyskland, skrifver Luther ett märkligt bref till Leo X. Han säger deri bland annat: »Det har förtrutit mig, att under ditt namn och den romerska kyrkans sken det arma folket i hela verlden skulle bedragas. Deremot har jag satt mig och skall sätta mig så länge min kristliga anda i mig lefver. Ty det är dig sjelf icke förborgadt, huru nu i många år förderfvet flödat ifrån Rom och liksom öfversvämmat verlden. Emellertid sitter du, helige fader Leo, såsom ett får ibland ulfvar, såsom en Daniel ibland lejonen, såsom en Ezechiel ibland skorpioner. Hvad kan du ensam emot så många vidunder, och om än tre eller fyra fromma kardinaler fölle dig till, hvad förmå de emot så många? O du allra olycksaligaste Leo, som sitter på den farligaste stol! Sannerligen, jag säger dig sanningen, ty jag unnar dig godt. Emot din person har jag så litet företagit mig att ifra, att jag snarare af dig hoppats förtjena nåd och tack.» Derpå berättar han utgången af sina underhandlingar med de påfliga legaterna och sina strider med doktor *Eck*, och fortfar: »Alltså kommer jag nu till dig, helige fader Leo, och kastar mig för dina fötter och beder, om möjligt är, att du ville lägga handen vid verket och lägga tygeln i munnen på de smickrare, som föra fridens ord på tungan och dock äro fiender till all frid. Ty att jag skall återkalla min lära, deraf blir intet. Det kan ock ingen fordra, utan att bringa hela saken i större oreda. Dertill kan jag ock ej lida, att mått och regel mig föresättas i skriftens utläggande, emedan Guds ord, som lärer all frihet, hvarken bör eller skall vara fånget. Om båda dessa stycken mig lemnas, finnes intet af allt hvad mig åläggas kan, som jag ej gerna vill fördraga och lida. Jag är fiende af tvedrägt, men sjelf vill jag ock vara oantastad, och om Gud vill, skall hvarken målet eller pennan mig fela. Slutligen, att jag ej må komma tomhändt inför din helighet, sänder jag härmed en liten bok, utgången under ditt namn (den var till påfven dedicerad), hvaraf du kan märka, med hvad för värf jag, ej utan uppbyggelse, gerna ville omgås, om det vore mig för dessa okristliga smickrare möjligt. Det är en liten bok, om man blott ser på papperet, likväl inbegriper den hela summan af ett rätt kristligt lefverne, om dess mening rätt förstås. Jag är fattig och har ej annat, hvarmed jag kan visa min tjenst, och med

andliga gåfvor är du äfven bäst belåten.» — Den här nämda, påfven tillegnade boken var Luthers *Sermon* om en kristen menniskas frihet.

Sedan det redan var allmänt kunnigt, att den bannlysningsbulla, hvarigenom Luther af påfven fördömdes, var ankommen till Tyskland, förklarade Luther detta rykte för en uppdiktad osanning. Då bullan slutligen kungjordes och Luthers skrifter i följd deraf redan brändes i Löwen, Mainz och Köln, steg Luther den 10 December 1520 utom Elster-porten i Wittenberg och uppbrände der offentligen den påfliga bullan.

Man begynte märka, med hvilken man hade att göra. Det var den öppna brytningen emellan Luther och Rom. Nu instämdes han för riksdagen i Worms, och oförfärad af Hussens öde begaf han sig på resan dit den 4 April 1521. — Der skola vi återfinna honom.

FJORTONDE FÖRELÄSNINGEN.

Vi lemnade sist Luther på resan till riksdagen i Worms 1521. — Han gick den samma väg, som Johan Huss mer än 100 år före honom hade gått; men utgången skulle blifva en annan. Så förändrade voro redan tiderna. Huss och hans lärjunge Hieronymus från Prag måste för sin djerfhet plikta på bålet. Luther gick oskadd ur den eld, som blott förtärde hans skrifter.

Luther var ej med ens den han blef. Det var det motstånd han mötte, det var i synnerhet beskaffenheten af detta motstånd, som dref honom framåt. Han anmärker det sjelf i en af sina skrifter. »För två år sedan», säger han i en skrift år 1519 (*de captivitate Babylonica*), »skref jag emot aflaten» — han menar sina berömda teser år 1517, som vi sist omtalade, och ifrån hvilka man räknar reformationens egentliga begynnelse. »Jag ångrar denna skrift», säger han, »jag angrep der blott aflatens missbruk. Det sätt, hvarpå man försvarat det, har lärt mig att aflaten är ett bedrägeri. Jag angrep det menskligt felaktiga i påfvemakten. Roms lärare och legater ha så svarat mig, att jag blifvit upplyst derom, att påfvedömet är kyrkans babyloniska fångenskap.» — Vi berättade sist, huru han slutligen i en egen skrifvelse vände sig till påfven Leo

om nödvändigheten af kyrkans reformation och sitt hopp att påfven sjelf ville dertill medverka. Märkligt är att se, hvilka begrepp de hade om hvarandra. Leo X var en helt och hållet politisk påfve, klassiskt bildad, praktälskande, tolerant i religionssaker, då det ej gälde hans makt. »Den der brodern Martin», skall han hafva sagt om Luther, då denne först gjorde sig bekant, »är ett godt hufvud; hans häftighet lägger sig väl.» Att det kunde vara något allvar i denna häftighet, det kunde ej Leo begripa. Han var också färdig att genast bannlysa honom, då det blef allvar af. Den trohjertade Luther trodde påfven om allt godt, men att han ej fick följa sitt hjertas böjelse. »Ack om du vore blott en pastor på landet», skrifver han till honom, »du vore värd att vara påfve i bättre tider.»

Den påfliga bullan anlände, som förkunnade hans bannlysning, i fall han ej återkallade, och befalte att hans skrifter skulle brännas. Det var då som han den 10 December 1520 offentligen uppbrände den påfliga bullan och i samma eld slungade de påfliga *dekretalen* — så kallade man nämligen samlingen af de påfliga förordningarna, på hvilka den romerska kyrkorätten hvilade, men i hvilken med 9:de århundradet en stor förfalskning skedde, hvars afsigt var att genom en mängd falska dekretal bestyrka, att påfliga makten varit erkänd sedan kyrkans äldsta tider. Äfven dessa falska dekretal, hopspunna man vet ej af hvilken hand, blefvo på god tro antagna och i kyrkan gällande. De med reformationen upplifvade historiska studierna ha först upptäckt det numera erkända bedrägeriet. — Dermed hade Luther genom det djerfvaste steg på en gång brutit med de romerska både teologerna och juristerna, och stod mera ensam än någonsin. Icke dess mindre tvekade han ej ett ögonblick att infinna sig vid riksdagen i Worms, ehuru hans egen landsherre, kurfursten Fredrik den vise af Sachsen, derifrån afrådde honom, och alla omständigheter inom kort tid antagit den mest hotande gestalt.

På den första påfliga bullan, som blott utsade en vilkorlig bannlysning emot Luther, nämligen i fall han ej återkallade, följde numera en bannlysningsbulla i fullständigaste form. I denna, utfärdad den 3 Januari 1521, förklaras Luther, som, i stället att återkalla, visat en sådan trotsighet, med alla sina anhängare, så höga som låga, förfallen till det högsta straff, som en bannlysning kan medföra. Dermed var i sjelfva verket dom i hans sak redan fallen, och den påfliga legaten *Aleander* förestälde äfven kejsaren, att det ej mera kunde vara fråga om

en ny undersökning, utan endast om den brottsliges utlevererande och straff. Det var den unge kejsar Karl V, till hvilken denna fordran stäldes. Riksdagen i Worms var hans första riksdag i Tyskland. Han ville ej begynna sin regering med en våldsgerning. Han stämde Luther inför riksdagen under fri kejserlig lejd, och reformatorn begaf sig oförskräckt å stad, följd af den kejserliga härolden och några få vänner. Han kom den 16 April 1521 till Worms och blef redan följande dagen fordrad inför kejsaren och riksförsamlingen. Myckenheten af folket, som ville se honom, var så stor, att man måste föra honom på en omväg genom trädgården, hvilken ännu visas. Huset, der riksförsamlingen hölls, finnes ej mer. Då Luther trädde in i rikssalen, klappade honom kejsar Maximilians berömde fältherre *Georg Frundsberg* på axeln och sade: »Munk, munk, du går i en kamp, hetare än jag och mången fältherre den utstått; men är du viss på din sak, så far i Guds namn fort och var vid godt mod». Då Luther stod inför kejsaren och riksfurstarne, trädde kurfurstens af Trier officialkansler fram och sade: »Martin Luther, du är kallad inför kejsarens tron och riksdagen, att svara på tvänne frågor: 1. erkänner du dessa böcker för dina? (han pekade på dem, som lågo framför honom); 2. vill du försvara eller återkalla dem?» — Sedan böckernas titlar blifvit upplästa, bekände sig Luther såsom författare till dem. Hvad yttrandet om dem angick, så begärde han betänketid att det fullständigt afgifva. Ett uppskof, men endast till följande dagen, beviljades med det vilkor, att svaret skulle ske icke skriftligen, utan muntligt. På beramad tid kom Luther åter till städes och tillfrågades, om han ville förblifva vid sina utgifna skrifter eller något i dem återkalla och ändra. Han vore ju en stor lärare i den heliga skrift och borde ej vara förlägen om sitt svar. Luther svarade med ödmjukhet, sedan han bedt om ursäkt, i fall han ej kunde gifva en hvar sin tillbörliga titel eller tala efter hofsed:

»Allernådigste kejsare, kurfurstar och herrar! Af de två frågor, som blifvit mig förelagda, om jag bekänner de under mitt namn utgångna böcker, och om jag vid dem blifva eller dem återkalla vill, har jag redan besvarat den första med ja, så vida böckerna äro oförfalskade och oförändrade, sådana som jag dem skrifvit. Hvad den andra frågan beträffar, så beder jag eders kejserliga majestät och deras furstliga nåder besinna, att mina böcker äro af flera slag. I några har jag handlat om

tron och goda gerningar så rätt fram och enfaldigt, att äfven mina vedersakare måst bekänna, att de äro nyttiga och väl värda att af kristliga sinnen betänkas. Sjelfva den påfliga bullan erkänner, att något i mina skrifter kan vara oskadligt, ehuru den inbegriper dem alla i samma fördömelse. De röra grunden och väsendet af den kristliga läran, och huru skulle jag kunna förneka eller återkalla dem?»

»I det *andra* slaget af mina skrifter blifver påfvedömet antastadt för det förderf det bragt öfver kristenheten med oerhördt tyranni öfver samveten i hela verlden, i synnerhet i detta land och rike. Sådant försvaras likväl af dem som sjelfva medgifva, att påfvedömets lag och lära ej kunna gälla emot evangelium. Det påstår ock jag och har derför förklarat mig emot dem. Jag kan ej låta påfveväldets enlighet med evangelium, och den följd man deraf vill draga, gälla; det vore att öppna dörrar och fönster för det värsta andliga tyranni, utan återgång och hjelp. Jag vore värd att blifva en skamfläck i kristenheten, om jag det gjorde, och eders kejserliga majestät skulle det lända till blygd, om det skett på dess befallning».

»Det *tredje* slaget af mina böcker är skrifvet mot enskilda personer, som försvarat det romerska tyranniet. Häri bekänner jag fritt, att jag någon gång kan hafva gått för långt. Men återkalla kan jag ej heller dessa böcker, emedan det skulle återfalla på den lära jag drifver. Jag är en menniska och kan ha felat. Må man mig det bevisa, och jag skall vara den förste, som kastar mina böcker i elden».

»Nogsamt har jag betänkt den oro och tvedrägt, som genom min lära uppkommit, och som blifver mig så högt förekastad. Jag kan dervid vara vid ett godt och fritt mod, ty sådan är Guds ords art och väg, men med förföljelse skall man ej möta det. En sådan vredens dom vill jag ej bringa öfver denna lofliga, goda yngling, kejsar Karl, på hvilken jag, näst Gud, sätter ett stort hopp. Jag beder honom och alla närvarande furstar, att de ej utan orsak öfverlemna mig i mina vedersakares hand».

Luther hade talat så, att äfven den kejserliga oratorn med en i början bruten stämma tilltalade honom. — Han hade ej svarat hvad till saken hörde, hette det. Hit hade man ej kommit för att disputera öfver hvad förut i koncilier blifvit beslutet och fördömdt; man begärde ett rent, kort svar, om han ville återkalla eller ej. Luther sade: »emedan då eders kejserliga majestät och deras nåder vilja hafva ett rent, en-

faldigt svar, så vill jag ock gifva ett, som hvarken har horn eller tänder, det vill säga ett, som hvarken skall vara krokigt eller bitande, nämligen så: blifver jag icke med skriftens intyg eller med dagsklara skäl och orsaker öfverbevisad, så att mitt samvete i Guds ord gifver sig fånget, så hvarken vill eller kan jag återkalla, emedan det hvarken är säkert eller rådligt mot samvete något göra. Här står jag. Jag kan ej annorlunda. Gud hjelpe mig! Amen».

Den unge kejsaren, som helst talade spanska språket, förstod ej utan möda tyska. Det begärdes derför, att Luther skulle på latin upprepa hvad han sagt på tyska. Luther, upphettad och trött, teg en stund. En af de närvarande herrarne sade då: »kunnen I det ej upprepa på latin, herr doktor, så må det vara nog». Men Luther upprepade nu på latin hvad han sagt. Den kejserliga oratorn invände åter: »man kan ej bevisa att koncilierna felat». Men Luther svarade: »jag kan bevisa det». Dermed fick han taga afträde.

De saknades ej, som rådde kejsaren att utan afseende på den gifna lejden låta Luther straffas såsom uppenbar kättare. Men kejsaren svarade, att man måste hålla sitt ord, och furstar äfven ibland Luthers ifriga motståndare, såsom hertig Georg af Sachsen, instämde. Luther blef under de följande dagarna ett föremål för oupphörliga försök af dem, som ville *öfvertala* honom till en återkallelse, sedan han ej dertill kunnat *tvingas*. Hans sista svar var: »är detta menniskors verk, så skall det inom kort tid gå under; är det af Gud, så skolen I det ej kunna dämpa».

På riksdagen öfverlemnades till kejsaren 101 gravamina mot romerska stolen af tyska rikets furstar och ständer. De mesta voro af finansiel och politisk syftning. Luther fick ostörd afresa. Den 23 Maj 1521 utkom det så kallade *ediktet i Worms*, hvarigenom Luther såsom en hårdnackad kättare förklarades i rikets akt, som det hette, d. v. s. sattes utom lagen, och hvar och en uppmanades att efter 21 dagars förlopp — så länge räckte hans lejd — honom gripa och utlemna till straff. Men Luther var då redan i säkerhet. Hans landsherre kurfursten Fredrik af Sachsen lät på hans återresa från Worms föra honom i hemlighet till det befästade slottet Wartburg i Sachsen. Här var han ifrån slutet af April 1521 till början af Mars 1522 under namn af junker Georg. Man påstår, att han här till och med någon gång gått på jagt. Det måste ha varit sällan, ty från denna tillflyktsort, som äfven derför snart

blef bekant, har han utgifvit flera skrifter, ibland annat en om klosterlöften, dem han nu ogillade, dedicerad till hans *far*. Han fullbordade äfven här en öfversättning af nya testamentet, som han följande året 1522 i Wittenberg utgaf och som sedermera 1534 efterföljdes af en öfversättning af hela bibeln.

Till Wittenberg återkallade honom snart de ibland hans egna anhängare utbrustna oroligheter. Doktor *Karlstadt* (så kallad af sin födelseort i Franken), hvars egentliga namn var *Andreas Bodenstein*, var i Wittenberg såsom teologie professor Luthers kollega, — en man af ett ifrigt och häftigt, men tillika obetänksamt och svärmiskt sinnelag, och deri helt och hållet olik Luther, hvars häftighet var ögonblicklig, men hvars kraft var lugn och sansad. Denne så häftige man gick i utförandet af sina stora verk och i all förändring af kyrkans hittills gällande inrättningar till väga med ett saktmod, som hans ifrigaste anhängare minst hos honom kunde begripa. — Luthers lära om den kristliga friheten begynte väcka stora rörelser äfven ibland folket. Lärda och olärda profeter uppstodo, som påstodo sig drifna af Guds ande, kommo flocktals till Wittenberg och satte de dervarande teologer och Luthers anhängare i ej ringa förlägenhet. Den milde *Melanchton* yttrade deröfver sitt bekymmer, men Karlstadt satte sig i spetsen för dem och begynte med deras tillhjelp våldsamt reformera gudstjensten, nedrifva altaren och sönderbryta bilder i kyrkorna. Kurfursten Fredrik den Vise, som förutsåg att Luther vid underrättelsen härom skulle vilja komma till Wittenberg, förbjöd honom det i ett eget bref. Han skulle ej lemna sin tillflyktsort; påfven och kejsaren skulle då ofelbart fordra hans utlevererande, och då vore ingen undanflykt möjlig, emedan kurfursten då ej längre kunde honom skydda.

Härpå svarade Luther under sin resa till Wittenberg i ett bref till kurfursten af den 5 Mars 1522: »Den oskickliga handel, som i Wittenberg genom de våra uppstått, har så grämt mig, att jag den gerna med mitt lif velat afköpa. Ty det är så handladt, att vi det hvarken för Gud eller menniskor kunna ansvara, och ligger dock först och främst mig och det heliga evangelium till last. — Om eders kurfurstliga nåde vet det eller ej, så vill jag det säga: evangelium har jag ej af menniskor, utan genom vår herre Jesum Kristum, så att jag äfven må kalla mig en evangelist och tjenare, och vill det hädanefter göra. Men att jag bedit mig till förhör och dom, det har ej skett derför att jag tviflade, utan af ödmjukhet, att locka andra.

Men då jag nu ser, att min ödmjukhet vill lända till evangelii förnedring och djefvulen intaga platsen, om jag lemnar honom en tums bredd, så måste jag af samvetes nöd annorlunda vidgöra. Han såg mitt hjerta väl, då jag i Worms indrog, att om der varit så många som tegelstenarne på taken, jag dock med glädje skulle sprungit midt ibland dem. Och emedan Fadern af sin outgrundliga barmhertighet gjort oss till fröjdefulla herrar öfver död och helvete, så att vi till honom med all förtröstans rikedom kunne säga: allra käraste fader; så kan eders kurfurstliga nåde väl besinna, att det vore en sådan fader den största smälek, om vi ej skulle förtro oss till honom. Detta har jag ej velat eders kurfurstliga nåde förhålla, på det han måtte veta, att jag kommer till Wittenberg i ett vida högre skydd än kurfurstens. Här skall intet svärd råda. Den som mest tror, han kan ock här mest skydda.»

Luther kom till Wittenberg, predikade der i åtta dagar och stillade med förundransvärd kraft och lämpa de uppkomna oroligheterna. Det var i dessa predikningar som han ropade till folket: »Jag ber, att man ville tiga med mitt namn och ej kalla sig *Lutheraner*, utan *kristne*. Hvad är Luther? Läran är ju icke min? Så är jag ock för ingen korsfäst. Hur kommer jag stoft och mask dertill, att Kristi församling skulle kallas med mitt syndfulla, oheliga namn? Nej icke så, käre vänner; partinamn måga de bära, som, icke nöjda med Kristi lära och namn, vilja hafva en påfve och mästare. Jag är ej och vill ej vara någons mästare. Många äro de, som för min skull tro; men endast de äro rättskaffens, som deri förblifva, änskönt de hörde (hvad Gud förbjude), att jag sjelf affölle. *Ordet* har dem, och de hafva ordet. Luther låte de blifva. Ty jag känner honom sjelf ej, vill ej heller honom känna, predikar ej heller om honom, utan om Kristo.» — Store lärare, om du återgått, i huru många af dina anhängare skulle du väl igenkänna dina efterföljare?

Vi ha sagt, att Luther ej med ens blef färdig. — Har han ej nu visat sig såsom den färdige Luther, den store troshjelten? Ingen menniska har innerligare afskytt våld, blodsutgjutelse och förföljelse i religionens sak än denne häftige man. Derför uppträdde han såsom medlare, ej såsom partiman i det stora, år 1525 i södra Tyskland utbristande bondekriget, närmast förorsakadt af politiskt förtryck, men i spetsen för hvilket slutligen svärmare stälde sig, som förnekade all både andlig och verldslig öfverhet. Derför var han så länge han

lefde en fridens ängel, och det stora religionskriget utbröt först öfver hans tillslutna graf.

Att han förutsåg det, gjorde hans sista dagars sorg. Man har anklagat honom, att han i politiskt som kyrkligt hänseende sönderrifvit Tyskland. Hvad det sista angår, så har Luther uppsatt sin politiska trosbekännelse. Den låter gammaldags nog. Luther vill ej erkänna något sådant sammanhang emellan politiken och religionen, som berättigade att för religionens sak gripa till vapen. Då redan efter augsburgiska bekännelsens öfverlemnande på riksdagen i Augsburg 1530 det liknade sig till krig emellan båda religionspartierna, och hans egen landsherre kurfursten i Sachsen lät fråga, om han borde gripa till vapen, sade Luther honom med torra ord, att kejsaren vore hans lagliga öfverhet och herre; han hade lika liten rätt att sätta sig upp emot honom, som borgmästaren i Torgau hade rätt att sätta sig upp emot kurfursten. Furstar som folk i Tyskland vore kejsarens undersåtar. Religionens sak skulle man lemna åt dess bekännares mod och tro; den skulle ur oförtjent lidande så mycket mer blomstra. Endast om kejsaren ville tvinga kurfursten att för religionens skull tvinga sina undersåtar, vore ett nödvärn rättvist. — Juristerna voro af en annan mening och yrkade en landsherres rätt och pligt att i alla afseenden skydda sina undersåtar. Luther sköt slutligen saken på juristernas samvete. Den gamla kyrkans plundring till förökande af furstarnes inkomster har han ej heller understödt och gillat. Han ville, att de indragna kyrko- och klosterinkomsterna skulle användas för läroverket. Sjelf var han en i högsta grad oegennyttig man. Ibland hans bref till kurfursten Johan af Sachsen är ett af den 17 Augusti 1529, hvari han tackar för skänken af två nya klädningar. Han tycker det är allt för mycket och vill ej blifva räknad ibland dem, om hvilka det heter i bibeln: »Ve eder, I rike, I hafven redan eder lön». För kurfurstens skull ville han likväl bära den nya svarta rocken, ehuru den vore allt för kostelig. Beder honom likväl hafva fördrag med sådana skänker, på det Luther ej måtte blifva blyg att bedja om hjelp för andra. — Detta skedde ock i helt andra ordalag. För en gammal afsigkommen tjensteman skrifver han till kurfursten: »Jag förspörjer, att vemodet gör honom så ondt, att han snart må komma ifrån sina sinnen. Eders kurfurstliga nåde kan vara säker, att jag ej lemnar mannen så; förr skall jag tigga för honom, ja äfven röfva och stjäla, helst ifrån kurfursten af Sachsen, hvad jag närmast finner, ty eders

kurfurstliga nåde är skyldig att föda honom.» År 1527, då en svår sjukdom bragte Luther på grafvens brädd, gjorde han följande testamente: »Gud, jag tackar dig af hjertat att det varit din vilja, att jag på jorden skulle vara fattig och en tiggare; har derför hvarken hus, åker, penningar eller gods att lemna efter mig åt min hustru och min lilla son (han hade gift sig år 1525 med *Katarina von Bora*). Såsom du mig dem gifvit, så anförtror jag dig dem åter, du rike, trofaste Gud! Föd dem, lär dem, uppehåll dem, såsom du mig har födt, lärt och uppehållit, o du de faderlösas far och enkors domare!» — Luther dog i sin fädernestad Eisleben den 18 Februari 1546, samma år som det schmalkaldiska kriget i Tyskland utbröt.

FEMTONDE FÖRELÄSNINGEN.

Reformationens första teater var Tyskland, den andra var Schweitz — till ordningen mer än till tiden, ty de schweitziska och tyska reformatorerna voro samtidiga. Bägge folken (de äro i sjelfva verket ett och detsamma, ehuru i Schweitz Tyskar, Italienare och Fransmän äfven stöta tillsammans) ha alltid visat sig särdeles susceptibla för religiösa motiv, såsom äfven dagens historia bekräftar. Schweitz' inträdande i historien tillhör den epok, som betecknar sig genom framträdandet af det tredje ståndet i strid med både feodalism och hierarki: en strid, som blott fortsatte sig genom reformationen. Det första fenomenet af detta slag visar sig i de fria städernas uppkomst i Italien, Frankrike, Spanien i 12:te och 13:de seklen. Rörelsen fortsätter sig sedermera och blir allt mer omfattande i det 14:de och 15:de, men begynner med detsamma allt mer utfalla till fördel för furstemakten.

Tredje ståndet kallade man i Europa ursprungligen allt hvad som ej var adel och presterskap, men dock förvärfvade stämma i offentliga angelägenheter. Namnet uppkom i Frankrike, då konung Filip den Sköne år 1302 äfven kallade städernas deputerade under namn af *le tiers état* i de franska ständernas församling. Ursprungligen representerade det blott städernas deputerade. Småningom utsträcktes representationsrätten äfven till kommunerna på landet, som man i Frankrike

likväl merendels finner representerade af kungliga embetsmän. Men från början hade denna rörelse till frihet äfven visat sig hos massan af folket. Valdenser-krigen voro en sådan i södra Frankrike. De stora bondupproren i nästan hela Europa, i Frankrike 1358, i England under Richard II:s regering 1381, samtida med Wiclef, i Tyskland i följd af reformationen på 1520-talet, äro fenomen af samma art. Alla slutade med att återkasta landtfolket i det förtryck, hvarur det våldsamt försökt att resa sig. Europas historia har blott tvänne stora undantag från detta allmänna förhållande att uppvisa: det ena i *Alpernas*, det andra i *Skandinaviens* berg och dalar, der den gamla odalfriheten hos bonden förblifvit outplånad och derför med lycka emot förtrycken gjorde sig luft. Tvänne revolutioner på denna tid ha sin grund hos folket, basera sig på dess outplånade frihet och sluta med att göra den gällande. Den ena är den *schweitziska* revolutionen, som i 14:de århundradet undandrog Alpländerna Österrikes hotande öfvermakt; den andra den *svenska*, som bröt Kalmar-unionen och det aristokratiska band, hvaraf den fasthölls, samt försäkrade Sveriges sjelfständighet. Jag menar den stora rörelse bland svenska folket, som började med Engelbrekt, födde fram Sturarne och slutade med att sätta Gustaf på tronen. På båda ställena, i Schweitz som i Sverige, hade en fri odalallmoge bibehållit sig. Alpländernas landtmän gåfvo sig eller rättare blott bibehöllo en demokratisk författning, i hvilken man ännu igenkänner det gamla germaniska *häradsförbundet* under sjelfvalda öfverheter. I enkla förhållanden kunde en sådan författning ega varaktighet och vann dessutom styrka genom förbundet med de nästgränsande fria städerna under striden för en gemensam sak. I Sverige, der landets befolkning alltid och ännu i dag så mycket öfverväger städernas, kunde dessa ej förvärfva någon öfvervägande politisk betydelse. Den gamla folkfriheten förmälde sig här med *konungamakten*. Ingen monarkisk stat i Europa upptog i sig så mycken demokrati som den svenska. Både Gustaf Vasa, som grundade, och Karl IX, som försäkrade sakernas nya ordning, ha derför varit lika mycket folkledare som konungar, och denna karakter hos svenska konungar har tid efter annan beständigt åter framträdt.

Alp-kantonernas uppresning mot österrikiska huset och fördrifvandet af de främmande fogdarne kan jämföras med svenska folkets resning under Engelbrekt för samma ändamål. Äfven under unionstiderna träffar man hos oss flera försök till *förbund emellan särskilda landskaps menigheter*, till upprätt-

hållande af gemensamma rättigheter. Likheten i det politiska tillståndet hos Alpernas landtmän och de gamla svenska är ögonskenlig. Man har äfven velat finna spår af en nationel slägtskap, och märkligt nog finnes ännu en schweitzisk saga, som talar om en utvandring från Sverige. Den existerar egentligen i Haslidalen, men har, enligt Johannes von Müllers intyg, fordom varit gemensam för de små inre kantonernas befolkning. En tradition bland folket i Schweitz finnes derom, — visor och berättelser, likväl af temligen sent datum och, såsom alla populära traditioner, utmärkta af förblandade tider och omständigheter. Äfven i Sverige har ej denna saga varit okänd. Gustaf Vasa nämner den i ett bref till Helsingarne; Gustaf Adolf beropar sig derpå i ett bref till Schweitzarne. Jag har i en akademisk disputation vågat ett försök att tyda den. Utgångspunkten i den schweitziska sagan är både *Frisland* och *Sverige*. I 9:de århundradet var Frisland ockuperadt af Norrmän, som derifrån utgingo på sina expeditioner både till sjös och lands. På 880-talet omtalas en sådan, som gått in åt Nederländerna och Rhen-trakterna af Tyskland. Dessa Norrmän — heter det i en gammal frankisk krönika — uppbröto från sitt läger vid Haslou (orten finnes än och ligger vid Ruremonde i trakten af Maestricht); kejsar Karl den Tjocke uppbådade emot dem en här; ett fältslag stod; en del af Norrmännen tillbakadrefs, en annan deremot trängde längre upp efter Rhen, till Worms och ännu längre. Det synes vara samma tåg, som omtalas i Ragnar Lodbroks söners saga, under hvilket de skola framträngt ända till Avenche i Schweitz. Min hypotes är, att en del af dessa Norrmänn stannat i Alptrakterna af Oberland och Hasli, der man sedermera fann hedningar på en tid, då det öfriga Schweitz redan länge varit kristet. Den schweitziska sagan säger, att de funno landet likt sitt hemland och kallade det Hasli efter den ort, hvarifrån de utgått. Hasli hette ej blott den ort i Nederland, der deras läger varit, det är äfven ett namn på mångfaldiga orter i Sverige och kommer af *hassla*, vall [1]. Att Svenskar voro med i Norrmanna-tågen och särskildt dem, som tillskrifvas Ragnar Lodbrok, derom vitna gamla annaler. Jag vill ej lägga mer vigt på denna hypotes, än den förtjenar. Den må gälla såsom ett försök i ett dunkelt ämne. Märkligt är, att en Schweitzare berättat mig, det Svenskar, utan att känna denna tradition, funnit likhet i seder och bruk hos Hasli-dalens invånare med de svenska.

[1] Jfr Svenska Folkets Historia, Del 1 (se Bd 5, sid. 43).

Det är bekant, att de inre alpdalarnes inbyggare, 33 landtmän från Schwyz, Uri och Unterwalden, tillsammanskommo natten till den 7 November 1307 vid Rütli, en ensam trakt vid Waldstädtersjön, och der lade grund till det schweitziska edsförbundet. Den 1 Januari 1308 uppreste sig dessa tre kantoner och förjagade de österrikiska fogdarne. Deras seger vid Morgarten öfver Leopold af Österrike den 5 November 1315 befästade deras frihet. Till 1353 trädde Zürich, Bern, Luzern, Zug och Glarus i förbundet. Det kallas de åtta gamla kantonernas förbund. De vunno tillsammans segrarne vid Sempach och Näfels 1386 och 1388. Schweitzarne blefvo allt mera betydande. Kejsar Fredrik III kallade en fransk här emot dem. Då slogo Schweitzarne sin Thermopylæ-slagtning — 1,600 emot 20,000 — vid Sankt Jakob an der Birs nära Basel 1444. Den mäktige Karl den Djerfve angrep dem. De besegrade honom vid Granson, Murten och Nancy, i hvilket sista slag han förlorade lifvet (1477). Nu blefvo Schweitzarne eröfrare. Ur deras bondehärar utgick det första fruktansvärda infanteri i Europa. Med Solothurn, Schaffhausen, Freyburg, Basel, slutligen Appenzell, som småningom inträdde till 1513, voro de förbundna kantonerna 13. Schweitzarne spelade sedan en hufvudrol i de franskt-italienska krigen, först såsom bundsförvandter åt den krigiske påfven Julius II, som svurit att fördrifva Fransmännen ur Italien. Efter hans död bröt Frans I:s stora seger öfver Schweitzarne i slaget vid Marignano nära Milano år 1515 först deras krigslycka. Sedermera ha de för sold tjenat i de förnämsta europeiska makters härar. Dessa slags kapitulationer ha nu upphört och finnas endast qvar i Neapel och i Kyrkostaten.

Den schweitziska reformationen har tvänne medelpunkter, den ena Zürich, den andra Genève. Från det senare spridde sig den reformerta kyrkan till det vestra Europa, — deri utmärkt, att den från början hade en ej blott *religiös*, utan äfven *politisk* riktning. Hugenotterna i Frankrike, Presbyterianer och Puritaner i Skotland och England äro lärjungar af Genève, hvilken stad i politik, filosofi och teologi ända intill franska revolutionen spelat en hufvudrol i hela det vestra Europas kultur. — Vi gå nu till en kort betraktelse af de schweitziska reformatorerna.

Ulrich Zwingli var född i Wildhaus i schweitziska grefskapet Toggenburg den 1 Januari 1484, således året efter Luther. Hans far var amtman i grefskapet. Han var den

tredje i ordningen af åtta söner. Sina skolstudier gjorde han i Basel och Bern, sina universitetsstudier i Wien och Basel. År 1506 blef han pastor i Glarus. Här lade han sig på bibeln och läste i synnerhet Pauli bref, desamma som väckt Luther till affall ifrån Rom.

Zwingli deltog som krigsprest i de stora krigen i Italien, i hvilka Schweitzarne voro påfvens allierade emot Frankrike, och hvilka började 1512 med Schweitzarnes intagande af Milano och slutades 1515 genom Frans I:s stora seger öfver dem vid Marignano i Lombardiet. Zwingli drog för sin tjenst i dessa fälttåg, som började under den krigiske påfven Julius II och slutade under Leo X, en årlig pension af påfven ända till 1517 och erhöll äfven en befordran ifrån Rom. År 1519 blef han kyrkoherde vid domkyrkan i Zürich och höll sin inträdespredikan der den 1 Januari 1519, på hvilken dag den reformerta kyrkan i Schweitz ännu firar sin jubelfest. Anledningen för hónom att uppstå såsom reformator var densamma som för Luther. År 1518 kom en aflatspredikant till Schweitz och dref der sitt väsende med mycken oförskämdhet. Zwingli förklarade sig deremot och utverkade af rådet i Zürich, att han ej insläpptes i staden. Magistrat och råd voro sedan med Zwingli fullkomligt ense i den reformation, som han der i lära och gudstjenst steg för steg införde. Bägge bestämdes på flera stora sammankomster i Zürich, i hvilka både andliga och verldsliga personer deltogo. Så afskaffades innan kort den katolska messan, bilderna i kyrkorna, presternas celibat. Zwingli trädde sjelf i äkta ståndet. År 1531 utbröt redan religionskriget i Schweitz emellan det reformerta Zürich och de katolska kantonerna Luzern, Schwyz, Uri, Unterwalden och Zug. Det kom den 11 Oktober 1531 till ett slag, som Zürich förlorade. Zwingli stupade i slaget. Han förde i striden Zürichs baner. Sådant tillhörde den tiden fältpresten i de schweitziska armeerna.

Luther och Zwingli hade verkat oafhängigt af hvarandra, stodo uti ingen personlig förbindelse, men ansågo sin lära vara densamma. Småningom yppade sig den skiljaktighet, som söndrade den Lutherska kyrkan ifrån den reformerta. Både Luther och Zwingli förkastade den katolska dogmen om brödets och vinets förvandling i Kristi lekamen och blod genom konsekrationen i nattvarden. Men Zwingli förklarade bådas närvaro i nattvarden på ett symboliskt sätt. Luther höll sig vid bokstafven och ville ej derifrån vika. Bägge råkade här uti en skriftvexling med hvarandra, som slutligen blef bitter. Landtgrefven

Filip af Hessen bemedlade ett personligt sammanträde emellan dem i början af Oktober 1529, i Marburg. De kommo, hvardera åtföljd af några vänner. Luther hade Melanchton med sig. Samtalet ledde ej till någon öfverensstämmelse. Luther var vänlig, men obeveklig. Under det man disputerade på båda sidor, var han mest tyst, men skref framför sig på bordet instiktelseorden i nattvarden: »detta är min lekamen och blod», och förklarade blott, att han dervid ville hålla sig. Förgäfves besvor honom Zwingli slutligen med tårar att gifva efter, emedan denna schism nödvändigt skulle skada reformationens stora sak. Luther svarade blott derpå: »I hafven en annan anda än vi»; och dervid förblef det. Han antydde med dessa ord, att skilnaden var djupare än den vid första påseendet visade sig, och bägge kyrkornas historia har visat, att han hade rätt.

Det är här i sjelfva verket mindre fråga om den nämda lärosatsen, ehuru den är betecknande för den olika riktningen. Luther, som bortrensade så mycket i lära och kyrkoförfattning, höll så mycket strängare på hvad han, stödd på skriftens ord, lemnade qvar. Han ville i fråga om *altarets sakrament*, det enda som han jämte *dopet* af den gamla kyrkans sju sakrament lemnade qvar, ej vika en hårsmån ifrån instiktelseorden genom något slags förklaring. Hufvudsaken är, att han erkände ett *mysterium* i religionen, som förnuftet icke förmår fullt genomtränga. Gränsen drog han på sin tid vid skriftens ordaförstånd. Han var ännu utan erfarenhet deraf, huru olika detta ordaförstånd skulle kunna förklaras. *Vi* i våra dagar, som hunnit sätta *allt* i fråga, ha deremot denna erfarenhet i fullt mått. Men den ursprungliga frågan, huruvida religionen kan göras fullt genomskinlig för förnuftet och med detsamma af det beroende, återstår alltid, och bäst filosoferna tro sig ha afgjort saken, bryter den religiösa känslan hos menniskorna fram, skapar nya mysterier eller erkänner å nyo de gamla och är sjelf det eviga mysterium. Utan tvifvel finnes ett framskridande äfven på denna vigtigaste menskliga bana. Allt hvad man derom kan säga är, att alla *teoretiska* framsteg der äro så betingade af de *praktiska*, att de förra utan de senare blott leda till nya förvillelser. En verklig rening af *själ* och *sinne* fordras dertill att *kunskapens organ*, att tanken skall i de högsta ämnen fatta rätt och klart. Men denna rening är *praktisk*, är en frukt af lefverne lika mycket som af insigt och lära. Deraf har *religionen* sitt namn: den är det *bindande* i alla odlingens högsta element; den är den innerligaste förening af teori och praxis. Bägge gå ej i

historien med jämna steg, men deras sammanhang och beroende af hvarandra är aldrig upphäfdt och är den verkliga mysteren i menniskans moraliskt-religiösa natur.

Den tredje reformatorn skulle fullfölja hvad Zwingli begynt och blifva den *reformerta kyrkans lagstiftare*. Också var han företrädesvis begåfvad med ett skarpt, genomträngande förstånd. Han var en man utan inbillningskraft, ej öfverflödigt begåfvad med hjerta. I lärdom var han både Zwingli och Luther öfverlägsen. *Jean Chauvin* — så var hans egentliga namn; i sina latinska skrifter kallade han sig *Calvinus* och har bibehållit detta namn — var född i staden Noyon i landskapet Picardie i Frankrike den 10 Juli 1509. Hans far var tunnbindare, men ämnade sin son till det andliga ståndet, och denne fann i en abbot i Noyon en gynnare, som skaffade honom rikligt understöd att idka studier. Han fortsatte dessa i Paris och åtnjöt derunder inkomsterna af ett pastorat, utan att vara prest. Han slog sig likväl i början ej på teologien, utan på juridiken och blef äfven en utmärkt jurist. Senare vände han sig åter till den förra och måste 1533 lemna Paris, emedan det blifvit bekant, att han var de nya religionslärorna tillgifven. Han fann en tillflykt hos konung Frans I:s syster, drottning Margareta af Navarra, och återkom 1534 till Paris, men måste åter fly, sedan han utgifvit sin Undervisning i den kristliga religionen (*Institutio religionis christianæ*), som af parlamentet dömdes att af bödeln uppbrännas. Calvin begaf sig till Italien och fann der för någon tid en fristad hos konung Ludvig XII:s af Frankrike dotter Renata, gemål till hertigen af Ferrara. Han skall ha omvändt henne till sin lära. Å nyo måste han genom flykten rädda sig undan förföljelser, besökte än en gång med fara Paris och stannade sedermera någon tid i Genève, der han lyckades att förvärfva sig ett stort inflytande, men råkade i nya stridigheter, som drefvo honom till Strassburg. Här gjorde han en närmare bekantskap med de tyska reformatorernas skrifter och skref en bok om nattvarden, hvari han sökte gå en medelväg emellan Luther och Zwingli; men efter några år omfattade han den senares mening. Återkallad till Genève 1541, der han sedermera till sin död förblef, utbildade han både sin lära och sin kyrkoförfattning och beherskade genom dennas införande den lilla republiken. Högsta makten utöfvades der i sjelfva verket genom ett af Calvin inrättadt konsistorium, till hälften bestående af andliga, till hälften af verldsliga ledamöter. Här framträder redan den väsentliga skilnaden emellan Calvins reformerta

och Luthers kyrkoförfattning. Den senare lemnade den egentliga kyrkostyrelsen qvar i de andliges händer och bibehöll biskopsembetet. Calvin införde i den lekmän, de så kallade församlingens äldste (presbyteri). Det var denna republikanska form, som utmärkte den presbyterianska kyrkan, hvilken sedermera ytterligare utvecklade sig hos presbyterianerna i Skotland och blef ännu strängare hos det ytterliga partiet ibland desse, de så kallade puritanerna, — det republikanskt-religiösa parti, som gjorde den både politiska och religiösa republikanska revolutionen i England. Den reformerta kyrkan hade således af protestantismen mest upptagit det revolutionära elementet, så i religiöst som politiskt hänseende. Också har den alltid mer än den Lutherska varit delad i sekter.

Sin förebild i stränghet, ja i grym radikalism, kunde den redan hemta af Calvin. Hans konsistorium i Genève var egentligen despotiskt. Det var en sededomstol, som inträngde i det innersta af familjerna. Den som t. ex. ej regelmässigt gick till skrift blef förvisad. *Jakob Gruet* blef halshuggen emedan han skrifvit fria verser. Intoleransen drefs till det högsta. En bekant läkare *Servet*, som utgifvit en bok emot treenigheten, och med hvilken Calvin befann sig i strid, lät han fängsla, under det denne blott genomreste Genève, och lät ställa honom för en domstol, som dömde honom till bålet, — en dom som på det qvalfullaste sätt för den olycklige gick i verkställighet.

Calvin var af ett dystert lynne och påtryckte äfven sin gudstjenst denna karakter. Han var en lika stor fiende till allt biträde af skön konst i gudstjensten, som Luther i flera afseenden var en vän deraf. Luther med all sin imponerande personlighet var en älsklig och glad man, vän af all oskyldig glädje och med ett varmt sinne för det sköna. I musik hade han en stor kännedom. Den har lemnat spår efter sig; han är stiftare och skapare af koralsången i Lutherska kyrkan, och flera af våra vackraste gamla psalmer äro af honom både skrifna och komponerade. — Calvin var för öfrigt en man af högst regelmässiga seder, en otrolig arbetsamhet, en stor lärdom och skarpsinnighet. Med vida mera håg och skicklighet för egentligen politisk verksamhet än Luther, liknade han honom i oegennytta. Han dog i Genève 1564.

Vid en och annan gestalt vilje vi ännu ett ögonblick dröja, för att förbinda reformationen med den klassiska literaturens återupplifvande. Den holländske lärde *Erasmus från Rotterdam* förvärfvade sig stora förtjenster om bägge.

Erasmus var född i Rotterdam 1467 och gjorde sina studier först i Deventer, sedan i Paris. Han blef den lärdaste man på sin tid och har för det mellersta och norra Europa verkat för den klassiska literaturens återställande hvad dess första stora restauratörer verkat i Italien. Han har hela sin lefnad fört ett oafhängigt literärt lif och tillbragte såsom Petrarca en stor del af sin tid på resor. Han var en lika fin och bildad verldsman som stor lärd; förstod att umgås med de store och förvärfvade sig deras ynnest. Hos den lärde, men tyranniskt nyckfulle konung Henrik VIII i England stod han i synnerhet väl. Sin tids vidskepelse och dårskaper angrep han med satirens vapen; men Luther, hvars företag han i början gillade, syntes honom gå för hårdt till väga. Han fruktade deraf skada för vetenskaperna och ett elakt intryck hos deras beskyddare. Han rådde derför oupphörligt till moderation och angrep slutligen Luther i en punkt, der hans lära visserligen hade sin svaga sida. Luther var ifrån början en afgjord anhängare af det augustinska lärobegreppet, som genomgår hela kyrkan: om menniskans naturliga, fullkomliga oförmögenhet att omvända sig till Gud utan en öfvernaturlig och gudomlig nådeverkning. Augustinus hade ej blott drifvit denna lära, utan fullföljt den i sina yttersta och hårdaste resultat, — i läran om det ovilkorliga nådevalet, i följd hvaraf Gud från början predestinerat vissa till salighet och andra till osalighet. Äfven Luther omfattade och försvarade detta lärobegrepp, ehuru han slutligen mildrade det. Den strid han deröfver förde med Erasmus hör ej till hans lyckliga, och märkligt är, att en af de djerfvaste frihetshjeltar, som historien inom det andliga gebitet känner, har debuterat med att förneka den menskliga friheten. Så vet snillet ofta minst af hvad det sjelft eger. — Egentligen gick det ut på en ordstrid i ett dunkelt ämne. Hvem kan sätta en gräns för den gudomliga verksamheten i nådens rike? Men lika sant är, att Gud ej i kristendomen kunnat uppenbara sig såsom sjelf lärare och försonare utan förutsättning af menniskans fria förmåga att tillegna sig denna försoning. Vi ha nämt, att både Luther och hans kyrka slutligen gingo ifrån predestinationsläran. Med så mycket större ifver omfattades den af den dystre Calvin. Den utgör en hufvuddogm i hans lära, men har äfven ibland de reformerta aldrig varit allmänneligen antagen och allt mer förlorat sitt välde.

Samtidig med Erasmus, i sträfvande honom lik, men till karakteren högst olik, ty han var lika uppbrusande och häftig

som den andre försigtig, var den tyske riddaren *Ulrich von Hutten*, — på en gång krigare, klassisk literatör, politisk partigängare och en utmärkt författare på modersmålet. Han var Luthers anhängare och vän. Det literära hufvudanfallet på denna tid emot tiggarmunkarnes okunnighet har utgått från honom, ty han är hufvudförfattaren i det satiriska arbetet *Epistolæ virorum obscurorum*, som med satirens skarpaste gissel förföljer förderfvet och okunnigheten ibland den tidens andlige. Ulrich von Hutten dog efter en orolig lefnad 1523.

SEXTONDE FÖRELÄSNINGEN.

Sedan vi betraktat reformationen, hvilken till en del utgick från universiteten, återstår att betrakta *reformationens återverkan på universiteten och läroverket i allmänhet.* Det är den del af vårt ämne, som vi nu gå att i korthet afhandla.

Reformationens verkan i allmänhet kan betraktas ur tre synpunkter: den *religiöst-moraliska,* den *vetenskapliga,* den *politiska.* Under dessa samma synpunkter måste äfven reformationens speciela verkan på läroverket uppfattas. Vi ämna också göra det, men omvända dervid ordningen. Vi begynna med reformationens *politiska* verkan på läroanstalterna. Vi få der se ett nytt dem af staten föresatt ändamål: i följd deraf en af staten erkänd skyldighet att underhålla dem; i följd deraf äfven en förändring af deras yttre inrättning. Det nya, allt mer tydligt framträdande ändamålet är, att staten i universitetet ser en *bildningsskola för sina egna organ,* en *embetsmannaskola,* åtminstone hvad det *teoretiska* beträffar. Men just detta skall leda oss till den andra synpunkten, nämligen universiteten betraktade såsom *fria vetenskapliga läroanstalter,* i hvilket afseende äfven reformationen gaf åt dem en ny impuls. Detta skall leda oss till den *moraliskt-religiösa* synpunkten af hela läroverket.

I allmänhet var reformationens politiska verkan på läroverket en *förstärkning af den verldsliga makten.* Man ser staten växa kyrkan öfver hufvudet. Det var reformationens *första,* det var tillika dess *allmänna* politiska verkan: en naturlig följd af hierarkiens fall i en del af Europa och af dess

försvagande i den andra delen. Denna verkan blef derför ej blott inskränkt till det *protestantiska* Europa, den sträckte sig äfven till det *katolska*, som, medan det ifrån sig uteslöt eller undertryckte den *religiösa* protesten, lika fullt upptog och fullföljde mer och mindre den *politiska* protesten emot hierarkien. Deri hade Frankrike föregått alla stater med exempel. Det var Frankrikes konung, som, stödd på tredje ståndet, först afgaf den verldsliga maktens sjelfständighetsförklaring emot hierarkien. Frankrike är den *politiska protestantismens* hufvudland och har fortfarit att vara det intill våra dagar. Frankrike emotsatte sig först med lycka hierarkiens anspråk; Frankrike föranledde den stora schismen i påfvedömet, som redan bröt hierarkien; Frankrike understödde efter reformationens utbrott politiskt protestanterna, medan det förföljde dem inom sitt eget sköte. Frans I, Henrik II voro redan de tyska protestanternas allierade. En romersk kardinal (*Richelieu*), i spetsen för Frankrikes regering, var Gustaf Adolfs och Kristinas mäktigaste bundsförvandt under det 30-åriga kriget. Ludvig XIV, som tillintetgjorde den religiösa protestantismen i Frankrike genom upphäfvande af det nantesiska ediktet, befästade för alla tider den politiska protestantismen derstädes; befästade år 1682 för alla tider *gallikanska kyrkans* redan af Karl VII år 1438 genom den så kallade *pragmatiska sanktionen* grundlagda friheter. Dessa friheter stadgades i fyra propositioner, som Ludvig XIV år 1681 lät det af honom sammankallade franska kleresiet stadfästa, nämligen: att åt påfven, såsom Kristi ståthållare, väl af Gud makt är uppdragen i andliga, men ej i verldsliga saker; att äfven påfvens andliga makt ej är oinskränkt, utan bunden af kyrkans lagar och kyrkomötens beslut; att således ett påfvens utslag ej är oförbätterligt, utan fordrar för sin giltighet kyrkans samtycke. Allt sedan står franska kronan emellan påfven och det franska kleresiet, som först i senaste dagar och efter revolutionen begynt bekänna sig till ultramontanska grundsatser emot sin regering och derigenom i det nyare Frankrike grundlägga en opposition af egen art. Den har hittills mest visat sig i kleresiets och universitetens i Frankrike strid angående den allmänna undervisningen. Men det är en strid, som troligen kommer att vidga sig och ha inflytande på staten i det hela.

Sjelfva Spanien, till utseendet så aflägset från all reformationens inflytelse — det undertryckte med yttersta hårdhet de reformatoriska rörelser, som äfven sträckte sig bortom Pyrene-

erna — begagnade sig, ehuru på ett eget sätt, af den förstärkning, som reformationstidehvarfvet gaf åt konungamakten. Den beröfvade hierarkien dess egna vapen och använde dem efter sitt sinne. Den spanska inqvisitionen var af hierarkien lånad, men med detsamma tagen ur dess hand. Den blef i Spanien en egen rojalistisk, man kan nästan säga spanskt-nationel institution, som rörde sig och verkade temligen oafhängigt af den heliga stolen. I Spanien har den varit despotismens förnämsta medel. Inqvisition och Jesuiter, hvilka Spanien också födde, ha i Italien såsom i Spanien undertryckt alla reformatoriska rörelser i religiöst afseende. Den politiska protestantismen mot hierarkien, som också var reformationens åtminstone indirekta verkan, ha de ej kunnat undertrycka. Derför hafva i dessa länder alla de reformatoriska rörelser, som i senaste tider äfven sträckt sig till dem, hittills åtminstone ej visat sig såsom religiösa, utan såsom politiskt-revolutionära, efter Frankrikes föredöme, som alltid varit den blott politiska protestantismens representant.

I det protestantiska Europa fick kyrkan ifrån början en bredare basis, på hvilken den bättre kunde förlikas med det verldsliga samhället. I religiöst afseende var reformationen ett återgående till det inre, väsentliga af religionen; hvarför den ock satte ett mindre värde på dess utanverk och der kunde tåla en större mångfaldighet och olikhet. I sjelfva verket hade den utplånat den i katolicismen väsentliga skilnaden emellan staten och kyrkan. Kyrkan blef sjelf, enligt dess åsigt, en af samhällets egna lifsfunktioner, visserligen innerligt sammanhängande med samhällets högsta och ädlaste angelägenheter, men dock hvarken en stat i staten eller en stat utom staten. Det följde redan deraf, att reformationen hade utplånat den väsentliga skilnaden emellan prest och lekman, upphäft det mystiska begreppet om prestvigningen såsom ett sakrament, gjort prestembetet sjelft till en af samhällets funktioner och flyttat kyrkans begrepp utom kleresiet och in i församlingen. Deraf följde, att ordnandet af de kyrkliga angelägenheterna ur synpunkten af *hela* samhällets rätt och bästa, äfven af den verldsliga makten, ej ur protestantismens synpunkt behöfde vara en usurpation, som det svårligen kunde undgå att vara inom katolicismen. Man behöfde i de protestantiska staterna ej dubbelspelet af en politisk protestantism och en derjämte påstådd ortodox katolicism. Man hade rent spel. Det var ingen princip som hindrade, att ej kyrkliga angelägenheter såsom de

verldsliga kunde af samhället ordnas. Staten hade växt med kyrkans befrielse; båda kunde införlifva sig med hvarandra; båda sökte och funno ett gemensamt berättigande i *Guds ord* och beropade sig derpå. Visserligen har den verldsliga maktens anspråk, att beherska kyrkan, inom protestantismen stundom gått ända till tyranni. Man vet, att den tyranniske Henrik VIII i England, då han förklarade sig för kyrkans chef, med detsamma lät åt sig uppdraga makten att bestämma hvad hans undersåtar skulle tro eller icke. Man vet, att han med lika grymhet förföljde katoliker, som ej ville erkänna hans supremat, och protestanter, som ej ville erkänna hans katolicism. Den anglikanska kyrkan blef efter honom äfven företrädesvis en politiskt-rojalistisk kyrka. Men också ser man denna öfverdrift framkalla en annan, som genom presbyterianer, puritaner och independenter i England kullkastade både tronen och den biskopliga kyrkan. Äfven i Tyskland ser man stundom undersåtarne med våld tvingas att bekänna regentens lära, äfven om skilnaden emellan hans och deras ej var större än emellan reformert och Luthersk bekännelse. Men i allmänhet hafva protestantiska furstar afhållit sig från all tvingande bestämmelse i fråga om dogmernas fastställande; i allmänhet äfven från alla despotiska förfoganden i fråga om kyrkoförfattningen. Men kyrkans liksom statens chefer ha de icke dess mindre varit och utöfvat alla rättigheter såsom sådana, — i Sverige mer än på något annat ställe, med afseende på folkets röst. Den häftigaste konung, som suttit på Sveriges tron, Karl IX, var oense med sitt presterskap både i fråga om lära och kyrkoförfattning (han närmade sig i båda afseenden till den reformerta kyrkan). Han vexlade teologiska stridskrifter med sin erkebiskop. Men han förföljde ej, och slutade med att gifva efter.

Vi ha sett, huru universiteten under medeltiden uppväxt såsom ett slags fria literära korporationer. Ehuru af påfvar, kejsare och konungar privilegierade, bibehöllo de en stor frihet eller rättare ett stort sjelfsvåld inom sig, emedan de voro placerade liksom på gränserna af den andliga och verldsliga makten, som bägge sökte tillegna sig dem. Vi ha sett, huru nära det lyckades kyrkan att införlifva dem med sig, och huru icke dess mindre reformationen till en stor del från dem utgick.

En gång stadgad, gjorde reformationen på dem andra och nya fordringar. De skulle ej mer vara stater i staten. De skulle tjena det gemensamma samhället. På teologien lades visserligen ännu högsta vigten. Det var i den stridande prote-

stantiska kyrkans dagar. Dogmerna voro en allmän angelägenhet. Teologer sutto i furstarnes råd. All lärdom skulle förnämligast försvara religionens sak. Men staten fordrade för sin tjenst ej blott andlig, utan äfven verldslig lärdom, och efter reformationen ställes denna fordran allmänneligen till universiteten och läroverken. Vårt eget läroverk kan derpå tjena till exempel[2].

SJUTTONDE FÖRELÄSNINGEN.

Vi ha senast uppehållit oss vid den verkan, som reformationen öfvade på läroverket. Vi ha förnämligast betraktat dessa verkningar ur en *politisk* synpunkt och med afseende på de nya fordringar, som staten, det verldsliga samhället, stälde på det hittills mera uteslutande kyrkan tillhöriga läroverket. Vi ha sett, huru dessa det verldsliga samhällets fordringar allt mera vidgat sig, tills läroverket slutligen blifvit en hela samhällets gemensamma angelägenhet. Andra verkningar, dermed samtidiga, återstå att betrakta: förändringar, som utgingo dels ur *vetenskapernas* eget, dels ur *allmänna bildningens* skick i den tid, som grundade en ny tingens ordning i Europa.

Reformationen är blott ett af denna stora epoks fenomen, men långt ifrån det enda. Den innefattade närmast en förändring i *tro*, men *denna* var tillika en förändring i *vetande*. All annan auktoritet än det gudomliga ordets egen hade reformationen förkastat. Men var väl ens *denna* auktoritet dermed fullt försäkrad? — Menniskan hade en gång stält sig granskande, dömande, urskiljande emot den. Hon hade företagit sig att granska och skilja det äkta och oäkta i den kyrkans tradition, på hvilken ytterst äfven de heliga skrifternas autenticitet hvilar. Måste ej förnuftet, en gång insatt i sitt domarekall, slutligen ock inom sig sjelft söka tillfredsställa grunderna för sin öfvertygelse? Och hur skulle man komma till *förnuftig visshet*, om ej genom *tviflet?* Så frågade först *Car-*

[2] Slutet af denna och hela den följande föreläsningen, som omfattade svenska läroverkets historia, har man här uteslutit, emedan innehållet finnes i författarens uppsats om *Läroverksfrågan* (se ofvan sid. 155 ff). De sista föreläsningarnas numrering är i följd deraf förändrad.

tesius, och med honom föddes den *moderna filosofien*, ej direkt ur reformationen, men visserligen af den på flerfaldigt sätt föranledd. Dermed stå vi vid början af en bana, som allt mera utbreder sig, ja förlorar sig i det oändliga. I sig sjelf kunde den likväl vara blott en allt mera vidgad cirkel, ty i hufvud saken är det ett förnuft, som ej kommer utom sig sjelft och inom sig sjelft söker svar på alla sina frågor. Det står derigenom i motsats till religionen, som lärer, att förnuftet ej kan finna svar på alla sina frågor inom sig sjelft, utan hos ett annat högre förnuft, som till det menskliga förnuftet nedlåtit sig.

Om den moderna filosofien, åtminstone i vissa sina utmärktaste riktningar, så vida är egoistisk, att den ur sitt *Jag* vill förklara allt, så träder oss deremot redan vid den nyare historiens början en annan vetenskaplig makt till mötes, i sig sjelf egnad att nedslå all egoism, ja förvandla menniskan till en i det stora hela försvinnande punkt. Det är den *moderna naturvetenskapen*, som uppträdde med denna lexa. Engelsmannen kallar den ännu filosofi, och den är det, ehuru af ett eget slag. Man ser, att den moderna vetenskapen i allmänhet har två, som det synes, alldeles motsatta banor: den ena *filosofiens*, i hvilken menniskan vill förklara naturen och allt ur sig; den andra *naturvetenskapens*, i hvilken menniskan försvinner i naturens gränslösa hela. Att förena dem har hittills ej lyckats, och kan hända är den *resignation*, som den ena lärer, bästa botemedlet emot den *stolthet*, som den andra allt för mycket hyllar. Religionen lärer oss, att den varelse, åt hvilken Gud meddelat företrädet af sin kännedom, kan ej vara ett försvinnande intet i hans verld. Det förnuft, som mäter verldarnas banor och intränger i naturens verkstad, måste vara öfver den synliga verlden och i Guds skapelse det honom käraste, emedan han nedlåtit sig att för menniskan uppenbara sin vilja. Men äfven blotta vetenskapens synpunkt är ej utan sin tröst. Vi för vår del äre öfvertygade, att hvarken religion eller moral af en trogen, samvetsgrann och sanningsälskande forskning har något att frukta. Ty sådan är gången i all forskning, att den begynner med att underordna sig sitt föremål, hvarvid föremålet i mån af sin egen verkliga höghet och makt allt mera stiger och slutligen fattar forskaren sjelf.

Vi se i den moderna filosofien och naturkunskapen tvänne stora vetenskapliga makter, som på den allmänna bildningen skulle ha stor och växande inflytelse; men den allmänna bildningen bestämmes ej blott af vetenskapen, den bestämmes äfven

af konsten och af alla samhällets inflytelser. Dessa samfälda inflytelser är det, som skapat de *moderna literaturerna* och gjort dem till egna makter inom bildningens område. Vi ämna i det följande i korthet betrakta så väl filosofien och naturvetenskapen som literaturen i det hela, i deras inflytande på läroverket och begynna här med den moderna literaturen, emedan den är äldre än den moderna vetenskapen och redan visar sig i första uppkomsten af en nationel poesi och literatur hos de moderna folken.

Den äldsta nationela literatur i Europa är den *italienska.* Vi ha redan sökt karakterisera den i dess tre stora heroer Dante, Petrarca, Boccaccio, tillika den gamla literaturens första återställare i Europa. Deras arbeten infalla redan före den stora vändningspunkt, som skiljer medeltiden ifrån den nyare. Dernäst just i denna vändningspunkt faller uppkomsten af den *spanska.* Derpå kommer den *engelska,* den först utbildade i det protestantiska Europa. Efter de stora religionskrigen derpå framstår den *franska* och blir för en tid allmänt mönster. Så långt herskar *poesien* eller åtminstone den *poetiska formen* i nationalliteraturen. Med slutet af Ludvig XIV:s tidehvarf begynner det gamla samhällets upplösning i Europa. Med detsamma blir literaturen underkastad nya mångfaldiga inflytelser. Den blir politisk, oppositionel, slutligen revolutionär. Poesien dyrkas ej mera oegennyttigt för sig sjelf, den har ett mål, ett didaktiskt, moraliskt eller politiskt mål, eller öfverlemnar sig åt predikandet af ett naturevangelium i motsats mot en förkonstlad verlds seder, inrättningar och tänkesätt. Under sådana blandade förhållanden uppstiger först den *tyska* poesien till egendomlig kraft. Men den står i närmare gemenskap med *hela* literaturen än någon af de föregående. Dess mest utmärkande drag är dess kosmopolitism. Den förebildar redan en *verldsliteratur,* som närer sig ur alla klimat, som genomforskar alla tider, som lika rastlöst sysselsätter sig med nya upptäckter i den aflägsnaste forntid och med dagens händelser. Blifver man efter bland trossen i detta literära eröfringståg, så ser man visserligen blott tumult och förvirring; tränger man till de främre leden, så ser man att det går framåt, och raskare än någosin. — Så är den spanska och portugisiska poesien uppstånden under inflytelsen af den gamla och den nya verlden. Den står på gränsen emellan bägge och blickar öfver bägge. Man ser, att det gamla Europa gjort det första stora steget utöfver sig sjelft.

Denna poesi i sin första blomstring belyses af Indiernas sol, den bär glansen af dess färger, den förer ångan af dess berusande vällukt. Det är den grannaste och underbaraste växt, som i poesiens jordmån upprunnit. Och likväl står den helt och hållet på den gamla kyrkans grund. Det är den spanske och portugisiske riddaren, som, sedan han i århundraden krigat hemma mot Morerna, går att i Ost- och Vest-Indien utbreda sin tros, sin kyrkas välde, och som sjunger sina segrar. Huru olika är ej den prägel, som protestantismens första, märkligaste poesi för oss framhåller; huru mycket mindre praktfull; men huru mycket djupare ser man ej der in i menniskohjertat. Det är ej mera ett fantasiens spel, som man skådar; man ser liksom verklighetens egen kärna framlysa i dagen, och det visar sig, att den är af gudomlig halt. Det är den engelska poesien, som visar oss detta skådespel, och den framställer tillika, i synnerhet hos *Shakspeare*, hela brytningen af medeltidens och den nyare tidens politiska lif. — Så firar den franska hofpoesien under Ludvig XIV konungamaktens seger, som genom alla civilisationens medel blef fullständig först i Frankrike. Man ser en nation, hvars idol är dess konung och hans hof, och som derför den tiden glömde allt annat [3].

ADERTONDE FÖRELÄSNINGEN.

Sedan vi betraktat reformationens verkningar på läroverket, öfvergingo vi sist till andra bildningens makter, hvilkas inflytande på detsamma äfven varit väsentligt och i nyare tider blifvit det allt mer: den moderna literaturen, den moderna naturvetenskapen, den moderna filosofien. Vi meddelade sist några förberedande betraktelser öfver dem alla och begynte en skildring af den förstnämdas skiften.

---

[3] Det följande af denna föreläsning, afhandlande Spaniorers och Portugisers upptäckter, bragder och eröfringar i främmande verldsdelar samt den riktning deras poesi derigenom erhöll, igenfinnes nästan ord för ord i författarens afhandling: *Betraktelser öfver det europeiska kolonialväldets grundläggning* (se Bd 7 af denna uppl.) och har derför här blifvit utelemnadt.

Med den moderna literaturen mena vi *nationalliteraturerna* i deras uppblomstring och tillväxt hos de *romaniska* och de *germaniska* folken. De slaviska literaturerna måste vi utesluta från vår betraktelse. Äfven om den kännedom deraf, som vi sakna, stode oss till buds; äfven om ej tiden för vår framställning vore så kort, skulle likväl denna uraktlåtelse deri ega sitt rättfärdigande, att de slaviska folkens nationalliteraturer — den ryska, polska, böhmiska, serbiska — ännu alla äro i sin uppkomst och ej hunnit förvärfva sig något inflytande på den europeiska kulturen i det hela, ehuru de möjligen och troligen äro ämnade att utöfva en sådan. Vi tillägga, att denna inflytelse helt och hållet kommer att bero af deras inre värde, och detta åter af friheten i deras utveckling. Den nya nationalkänsla, som bemäktigat sig äfven dessa folk, tar också en sådan frihet i anspråk. Denna är hufvudvilkoret äfven för den slaviska nationalitetens utveckling, så i literärt som politiskt hänseende, och dessa nationers framsteg på odlingens bana äro således i frihetens intresse och låta på längden ej behandla sig såsom medel för despotiska afsigter och ändamål.

Af de moderna literaturerna är den italienska den äldsta. Dess uppblomstring är samtidig med återupplifvandet af den gamla klassiska literaturen i Italien, som redan föresväfvade dessa första stora moderna författare såsom mönster. Denna ställning har sedermera den gamla klassiska literaturen mer och mindre bibehållit i förhållande till den moderna, nämligen i afseende på *formen;* ty det moderna innehållet var redan ett nytt, och äfven den antika formen förstod man i början föga att tillegna sig. Derför ha de första moderna literaturerna, med all deras gemensamma vördnad för den gamla klassiciteten, dock lyckligtvis varit urståndsatta att verkligt imitera den, eller ock deri blott gjort olyckliga försök. De första stora författarne på nationalspråken ha derför måst öfverlemna sig åt sin egen genius, och den har ej fört dem vilse. Endast i Italien märker man egentlig imitation efter de gamle. Flera af de första stora italienska författarne väntade sin odödlighet ej af sina italienska, utan (såsom Petrarca) af sina latinska skrifter. För öfrigt har denna imitation i Italien mer en politisk än en literär betydelse och var i förra afseendet framkallad af Italiens egna förhållanden. Den påfliga politiken var den första, som hade omfattat hela Europa. Den hade underlagt sig Europa med andliga vapen. I verldsligt hänseende var påfven svag, men måste, ju mer den verldsliga makten öfver allt tillväxte,

äfven lägga allt mer vigt på sina egna rättigheter såsom verldslig suverän. Denna suveränitet lät sig ej uppehållas utan en jämvigt emellan de europeiska makterna i afseende på deras inflytande i Italien och emellan de italienska makterna sjelfva. Blef någon af dem påfven för mäktig, så inkallade han en främmande makt i Italien; blef denna för mäktig, så organiserade den påfliga politiken en italiensk eller utländsk opposition deremot. Det så kallade jämvigtssystemet, som behöfde tre århundraden att utbreda sig öfver hela Europa, var i afseende på Italien redan färdigt i 15:de århundradet och är frukten af en påflig politik. Den verldsliga politiken har öfver allt först gått i skola hos kyrkan.

Men vi återkomma till den italienska imitationen af de gamle. Den tändes med detsamma som ideen af det gamla Rom återföddes i de italienska sinnena. Det skedde genom återuppväckande af den gamla literaturen, som derigenom fick en ej blott literär, utan äfven politisk betydelse. Att återkalla Italiens storhet i ljuset af de gamla minnen, var ett sträfvande, som bemäktigade sig de ädlaste sinnena. Dante var uppfyld deraf och svärmade derför för kejsaremaktens återställande i Italien. Hofmannen Petrarca lät hänföra sig att varmt gilla entusiasten Rienzis kortlifvade försök att i Rom återställa republiken. Men till Italiens storhet fordrades först och främst dess sjelfständighet. Äfven påfvar läto hänföra sig af denna politiska idé. Den krigiske påfven Julius II hade föresatt sig att utdrifva barbarerna — så kallade han de främmande — ur Italien. Hans företrädare, den illa beryktade Alexander VI, och dennes son Cæsar Borgia ville i Italien grunda en sjelfständig verldslig makt. Sjelfständigheten trodde man sig ej kunna vinna utan Italiens enhet, och för ett så högt ändamål ansågos alla medel goda. Alla dessa förhållanden sammantagna måste man ha för ögonen i bedömandet af den berömde och beryktade *Macchiavelli*, florentinsk statssekreterare, statsman och historieskrifvare (född 1469, död 1527). I grunden var han republikan: så hade han visat sig i deltagandet uti sin fädernestads förvaltning; så visar han sig i sin förträffliga florentinska historia. Till karakter och studier var han en Romare, den af alla sina samtida, som djupast inträngt i det inre af den gamla romerska politiken. Hans ypperliga *Diskurser* öfver Livius visa det. Till sin politik var han framför allt en italiensk patriot, som långt hellre såg Italien i en italiensk furstes hand, ur hvars envälde friheten

framdeles kunde uppgå, än underkastadt främmande makt och inflytelse. Till detta mål voro för honom alla medel goda; och huru en sådan inhemsk italiensk makt skall grundas och upprätthållas, är föremål för hans beryktade *Principe* (Fursten), den furstelära han drifver och hela den politik, som efter honom blifvit kallad *Macchiavellism*. Märkvärdig i denna tids kulturhistoria är den, emedan den är en komplett politisk *hedendom*, skrifven helt och hållet i det syfte, att ändamålet helgar medlen, och som om hvarken moral eller religion, för att ej säga kristendom, i verlden funnes. Beskaffenheten af denna italienska politik — ty den hade i Macchiavelli blott sin utmärktaste representant, men öfvades dessutom allt för mycket af den tidens både furstar och påfvar — visar på en gång hvilken politisk vändning den återupplifvade ideen om det gamla Rom tog i Italien, och är tillika bästa beviset för den hvälfning i andens rike, som åter i menniskors sinnen upplifvade de enkla grundsatserna af moral, religion och kristendom. Den skedde genom reformationen, och dess verkan i detta afseende inskränkte sig ej blott till det protestantiska Europa.

Den politiskt-antika imitationen är för Italien egen och utgör ett eget drag i de återupplifvade gamla klassiska minnena, hvilka i Italien funno ett nationelt stöd och sammanhängde med den italienska nationaliteten, som äfven yttrade sig i den italienska literaturen.

Näst den italienska nationalliteraturen äro i ålder och utveckling den spanska och portugisiska. Men dessa literaturer hade redan fått ett innehåll, som ej lät foga sig i de klassiska formerna, ehuru man ej upphörde att på dem ha afseende. *Camoens* t. ex. ville imitera Virgilius. Man märker, att han studerat honom; början af hans poem påminner om början af Æneiden; han nytjar den gamla romerska mytologien; maskineriet af hela hans epopé är bygdt derpå, men huru? Så, att han oupphörligt inblandar kristliga symboler och bilder, och grunden och innehållet af hans stora poem är Portugals ära och uppblomstrande genom hjeltebragder i nya luftstreck. En ny verld utom Europa blickar oupphörligt fram i denna poesi af både Spaniens och Portugals hjelteålder under de första stora upptäckterna och eröfringarna i Ost-Indien, i Amerika. Hvad voro Roms minnen mot dessa nya? Snarare ledde de tillbaka till de tider, då Europa uppreste sig i korstågen mot Orienten. Det är samma entusiasm för trons utbredande, sedan oceanen ej mera för menniskan var någon gräns. Och den

nya verldens upptäckare ville ännu, att Amerikas skatter skulle användas till den heliga grafvens återeröfring.

Vi hafva redan i det föregående i några korta drag angifvit riktningen af den spanska och portugisiska poesien. Den är katolicismens sista poetiska återsken — en solnedgång. Men natten var kort, glänste af alla himmelens stjernor, och en ny dag belyste en ny sakernas ordning, sedan reformationens hvälfning inträffat och vändt menskliga sinnet inåt och på sig sjelft.

Mindre prunkande är den första protestantiska poesi, som tar vår uppmärksamhet i anspråk, hvilken är den engelská, men den sänder djupare blickar in i menniskohjertat. Dikten synes här hafva förmält sig med sanningen. Poesiens siareblick vänder sig ej endast mot fantasiens luftbilder, den tränger i det inre af menskliga skickelser och uppdagar den gyllene tråd, som en gudomlig makt der inväft, och som sammanbinder dem. En sådan siareblick har af alla verldens skalder ingen egt i högre grad än *Shakspeare*. Och likväl huru nationel, huru historiskt betecknande är han ej? Den stora katastrofen af medeltidens hela samhällsinrättnings sammanstörtande för en ny sakernas ordning; undergången af det titaniska, feodala slägte, som endast lefde i inre krig och i krig mot sina konungar, och som mot medeltidens slut gjorde alla länder och i synnerhet England liksom till en enda stor valplats; folkens och konungarnes begynnande förbund; de särskilda ståndens karakteristiska hållning i början af den nyare historien: sådant har ingen skildrat så som Shakspeare. Det är odödliga skildringar på en gång af en viss tidsålder och af menskliga öden i allmänhet. Till gamla literaturen står han endast i ett aflägset, indirekt förhållande; han kände den föga och följde sin genius. Denna föddes i en heroisk, i alla afseenden pregnant tid. Det var Elisabeths tidehvarf i England, som framställer protestantismens och den begynnande borgerliga frihetens första politiska kollision med den kolossala spanska maktens redan utbildade despotism. Det var den tid, då England under den hjeltemodiga Elisabeth trädde i spetsen för protestantismens sak och bibehöll i denna kamp första platsen, tills det uti inre religiösa och politiska oroligheter sjönk tillbaka inom sig sjelft. Det var den tid, då det samma England, som nu vill behandla hafvet som en underkufvad provins, uppträdde emot Spanien med den första protest för hafvets frihet. Det var den tid, då England afslog anfallet af Filip II:s oöfver-

vinneliga armada; då det skickade *Walter Raleigh* att grundlägga sina första kolonier i Norra Amerika och upptäckte det efter den jungfruliga drottningen uppnämda Virginien (1584); då det utskickade *Francis Drake,* som ifrån 1577 till 1580 omkringseglade jorden. Alla dessa inflytelser märkas i Shakspeares poesi. Shakspeare har lefvat, har genomlefvat detta Englands första stora tidehvarf. Han var född 1564. Han dog 1616, 52 år gammal, — på brädden och ingången till det tidehvarf, som i England såg både den religiösa och politiska revolutionens stormar lössläppta. Puritanernas religiösa svärmeri var fiendtligt emot all poesi och i synnerhet emot teatern. Shakspeare och hans minne var nära ett århundrade proskriberadt af hans egen nation. Ty den frivola, lättsinniga, öfverdådiga och sedeslösa teaterpoesi, som efter restaurationen i England blef på modet, var ej egnad att ge Shakspeare rättvisa. Det är först 18:de seklet, som återkallat honom och egnat honom den hyllning, som han aldrig skall upphöra att förtjena.

Den religiösa, dystra engelska republikanismen hade, såsom vi sade, varit frånvänd all verldslig poesi. Med mera förkärlek omfattade den andliga ämnen och har uttalat denna förkärlek i en af de största representanterna af sin tids religiösa och republikanska tendenser — *Milton,* sjelf en lågande republikan, som skref ett eget försvar för engelska folket för det straff det låtit Karl I år 1649 undergå *(Defensio pro populo Anglicano),* hvilken skrift efter restaurationen af bödelns hand blef uppbränd. Miltons djupt poetiska snille flyktade ur sin tids politiska oro till menskligghetens första öden och första förlust af en ursprunglig lycksalighet, i sitt stora poem *Paradise lost,* som utkom 1667, men i början ej bevärdigades med synnerlig uppmärksamhet. Men Englands störste skald näst Shakspeare har ej af efterverlden blifvit oerkänd.

Vi fästa oss i dessa korta drag egentligen vid den historiskt politiska karakteren af de särskilda nationalliteraturerna. Äfven den franska, som nu i ordningen följer, saknar ej en sådan. Det är poesien, som firar konungamaktens först i Frankrike med alla civilisationens medel vunna seger. Man ser en hel nation, som entusiastiskt firar sin konung och hans hof, i dess glans och ära njuter sin egen och ej vet för sina skalder och talare ett högre uppdrag än att förherrliga sin monark. Det var Ludvig XIV:s tidehvarf, som, emedan det poetiskt förherrligade konungamakten med sirligheten och städningen af ett

språk, egnadt att höras i det mest bildade hof, fick ett slags officielt anseende i hela Europa. Dertill bidrog ej blott denna poesis rojalistiska karakter, utan ej mindre dess påstådda klassiska regelmässighet. Den påstod sig nämligen åter hafva uppväckt och först iakttagit den gamla klassiska literaturens regler. Det var den första, som satte sin egentliga ära i att vara imitation efter antiken. Den store *Corneille*, men ännu mer *Racine*, är derpå exempel. Genom dem skedde en omvändning i hela den poetiska praktiken. Äldre skalder hade företrädesvis behandlat nationala ämnen, men smyckat dem med klassisk mytologi. Skalderna af Ludvig XIV:s tidehvarf valde i synnerhet klassiska ämnen, men gjorde dem deremot till uttryck af sitt eget tidehvarfs tendenser och seder. Också fostrades denna literatur på samma sätt som den återväckta gamla literaturen i Italien blifvit fostrad, nämligen genom inrättande af egna åt vitterheten egnade akademier. Italien hade dertill gifvit exemplet. Frankrike följde det under Richelieu och Ludvig XIV, och *Academie Française* blef snart det högsta tribunal i poesiens rike.

Så långt, ej längre herskar poesiens eller åtminstone den poetiska formens välde i de moderna literaturerna. Efter Ludvig XIV:s tidehvarf begynner redan upplösningen af det gamla europeiska samhället. Poesien sammanhänger från denna tid vida mer med literaturen i det hela och delar dess tendenser samt upphör dermed att vara nationel i samma bemärkelse som förr. Den tyska, den nästa och sista i ordningen af de moderna uppblomstrande poesierna, är till sin karakter redan mer kosmopolitisk än nationel, men har deremot tillegnat sig alla länders och tiders literaturer och gjort första uppslaget till den *verldsliteratur*, som nu utbildar sig.

NITTONDE FÖRELÄSNINGEN.

Trenne voro de bildningens makter, som vi sist företagit oss att betrakta: de moderna literaturerna, den moderna naturvetenskapen, den moderna filosofien. Det första af dessa ämnen ha vi redan i korthet behandlat. Tiden tillåter ej dess fullföljande. Jag går till de båda öfriga och måste, då jag nu närmar mig till den moderna naturvetenskapen, börja med att erkänna, att jag genom egna studier föga känner mig be-

rättigad till ett omdöme inom detta fält. Men såsom häfdeforskare har jag ej kunnat undgå att betrakta den moderna naturvetenskapen i dess historiska verkningar, att i detta afseende gifva akt på dess epoker och, så godt jag kunnat, för dem söka göra mig reda. Och det är endast ur denna synpunkt som jag om dem vågar att tala. Ur samma synpunkt har jag talat om poesiens utveckling hos de moderna nationerna, nämligen ur synpunkten af deras historiska karakteristik, ehuru jag lika litet är någon ästeticus som någon naturforskare och, om jag finge välja, långt hellre vore det senare än det förra. Ty ästetiken i sig sjelf intresserar mig föga. Jag njuter och förtjusas hellre af det sköna, än jag deröfver resonnerar, och tror uppriktigt, att utan eget och troget betraktande af stora mästares verk, hvilka äro den rikaste bildningskälla, allmänna betraktelser på detta fält mera förvirra än upplysa. — Efter detta korta förord gå vi till vårt ämne.

En ny synvidd i alla afseenden upprullar sig med ens för oss vid den nyare historiens början. Menniskan kastar på en gång en ny blick inom sig sjelf, öfver jorden och in i himmelen. Det första skedde genom reformationen, det andra genom upptäckten af Indierna och den nya verlden, det sista genom det Copernicanska verldssystemet. Gemensamt tagna, utgöra de en total omvändning af hela den menskliga verldsåskådningen, hvars följder ännu på långt när ej äro fullgångna. Reformationen ha vi sökt karakterisera. Om nya verldens upptäckt ha vi talat. Det återstår att anmärka, att denna upptäckt ej blott vidgade blicken öfver jordens yta, utan äfven ledde till första kunskapen om hennes figur såsom himlakropp. Den första verldsomsegling genom Portugisen *Magelhaens* i spansk tjenst (1519—1522) lärde, att jorden är rund. Man hade ej funnit denna lära i skriften, och kyrkan hade ej ringaste aning derom. Ett påfligt utslag delte år 1493 de nya upptäckterna emellan Portugiser och Spaniorer så, att allt hvad som var beläget vester om en imaginerad linie, dragen från norr till söder 100 mil bortom Azoriska öarna, skulle tillhöra Spaniorerna; hvad som låg öster om samma linie Portugiserna. Den okunnighet, som här genom ett penndrag delade en verld, anade ej möjligheten äfven af en vestlig väg till Ostindien, och i följd af Magelhaens' resa togos Philippinerna och Moluckerna af Spaniorerna i besittning, ehuru de voro ostindiska öar och således enligt den påfliga demarkationslinien skulle höra till det portugisiska området.

Men detta geografiska kätteri var ej det enda, som besvärade den gamla kyrkan. Ett ännu större astronomiskt stormade snart in på henne. I årtusenden hade menniskan ansett jorden såsom medelpunkten i verldssystemet. *Copernicus* (från Thorn i Preussen, född 1473, död 1543) uppstod och bevisade, att ej jorden, utan solen vore vårt verldssystems medelpunkt, omkring hvilken jorden med de öfriga planeterna sig hvälfde. Det var en helt och hållet omvänd verldsåskådning, som haft det vigtigaste inflytande på hela den menskliga bildningen, och som sedan fått en omätlig utsträckning, då vi i fixstjernorna se lika många solar, med sannolikt omkring dem hvälfvande andra verldssystem. — Det odödliga arbete, hvari Copernicus först utvecklade sin lära, utkom i Nürnberg 1543, samma år som författaren dog. Han vågade dedicera sitt arbete till påfven Paul den III. Vatikanen svarade derpå med en bannlysningsstråle, och det förtjenar anmärkas, att romerska curian först år 1821 upphäfde denna bannlysning. Kännbarare skulle dess fördömelse träffa utvecklaren och försvararen af Copernici lära, den berömde Italienaren *Galilei* (född 1564, död 1642), som fullkomnade teleskopen och först vände dem mot himlahvalfvet. Han anklagades inför inqvisitionen i Rom, försmäktade flera år i dess fängelser och undslapp döden endast med att afsvärja den af honom bevisade sanning såsom kättersk villfarelse. Det var emot hans bevis för jordens rörelse omkring sin axel som denna fördömelse riktades. Det var den 23 Juni 1633. Det berättas, att, sedan han knäböjande måst eftersäga den honom förestafvade afsvärjningsformeln, han efter uppstigandet stampat jorden med foten och sagt för sig sjelf: »och likväl rörer hon sig!» Han måste tillbringa sin öfriga lefnad i en half fångenskap och ett slags förvisning.

Astronomien var den första af de på nytt födda naturvetenskaperna, och man känner de omätliga framsteg den gjort sedan *Kepler*, som dog 1630, upptäckte lagarne för planeternas rörelser; sedan *Newton*, som dog 1727, derur utvecklade det allmänna gravitationssystemet för himlakropparna; sedan *Herschel*, fader och son, i våra dagar med sina teleskop genomforskat himlarymderna, och *Laplace* underkastat verldarna kalkylens mått.

Den första af astronomien hufvudsakligen bestämda epoken kan man kalla den *matematiska*. Den betraktade kropparna blott i deras qvantitativa förhållanden. Hela den mekaniska fysiken är en dotter af denna epok, och hvilken omätlig verk-

samhet har ej denna haft, ej blott inom vetenskapernas verld, utan på hela den moderna industrien och hela samhällslifvet! — Den andra stora riktningen i naturvetenskaperna, i verksamhet täflande med den förra, representeras af *kemien.* Om den matematiska fysiken beräknar kropparnas qvantitativa, så efterforskar kemien tillika deras qvalitativa förhållanden eller beståndsdelar. Hvilka stora namn har ej denna vetenskap att framvisa, hvilken häfdeforskare kan undgå att ihågkomma och beundra sådana män som *Stahl, Lavoisier, Davy, Berzelius!* — Den sista och högsta tendensen inom naturvetenskaperna kunna vi kalla den *biologiska,* emedan den är läran om organismen och lifvet, — ej en enda vetenskap, utan en sammanfattning af vetenskaper, med namn sådana som *Buffon* och *Linné* i spetsen, och sedan utvecklad af så många stora läkare och naturforskare.

Tillsammans hafva naturvetenskaperna gjort och fortfara dagligen att göra en af de största historiska revolutioner, ej blott inom den intellektuela, utan äfven inom den sociala verlden. Man kan säga, att genom det dagligen växande välde öfver naturens krafter, som de gifvit menniskan, hela det rent menskliga samhällslifvet blifvit omskapadt.

Då vi nu öfvergå till filosofien, må till en början anmärkas, att flera af den moderna filosofiens heroer varit stora matematici. Så *Descartes* eller *Cartesius* (född 1596 i Touraine i Frankrike, död 1650 i Stockholm), som kan anses för den moderna filosofiens stiftare. Han skilde först bestämdt den andliga och kroppsliga verlden åt och har derigenom gjort uppslaget till de båda riktningar, som genomgå den moderna filosofien, nämligen den *idealistiska* och den *materialistiska.* — *Leibnitz,* den store idealisten (död 1716), var på en gång häfdeforskare, jurist, filosof och en så utmärkt matematicus, att han delat äran af upptäckter deri med Newton. — *Baco* i England (död 1626), med ett allt omfattande snille, för hvilket matematikens studium likväl var främmande, har deremot förenat filosofien med naturvetenskaperna, genom den riktning på *erfarenheten,* hvilken han i allmänhet gaf vetenskaperna *.

* Manuskriptet till dessa föreläsningar (det är skrifvet med blyerts och begagnades ej af förf. vid föredraget) är här afbrutet. Denna sista föreläsning blef i anseende till författarens sjuklighet aldrig hållen.

OCKSÅ ETT ORD

ÖFVER

TIDENS RELIGIÖSA FRÅGA.

1846.

FÖRFATTARENS FÖRORD TILL TYSKA UPPLAGAN.

Dessa blad, till större delen i Tyskland skrifna och föranledda af tyska förhållanden, utgifvas derför på tyska språket. Ursprungligt icke bestämda för offentligheten, hafva de likväl lösryckt sig från mig. Också må deras stämma, lik så mången annan, bortklinga i tidens oro.

INLEDNING.

Efter ett och tjugu år återser jag Tyskland. Huru finner jag det icke förändradt! Jag såg det i hvila, åtminstone i skenbar hvila, under restaurationsepokens ständigt stigande inflytelse. Jag återfinner det i rörelse, i allsidig rörelse. Det är en ny industriel, en ny intellektuel, en ny religiös rörelse.

Icke som skulle förut något absolut stillastående hafva funnits. Det finnes i den historiska verlden intet sådant. Allt stillestånd blir der ett återsteg. Man har erfarit det. Det var och är just restaurationsepokens *status quo*, — bestående på det som *icke* mer består, utan redan befinner sig i fortskridande rörelse. Det är en sådan rörelse som här nu tydligen framträdt. Resultatet är: *det finnes en offentlig mening i Tyskland,* trots de band som ännu hämma pressens frihet.

Egentligen är detta resultat ett *politiskt.* Det är stämman af ett *folk* som åter känner sig som ett helt. Tidens *religiösa* fråga — öfver hvilken äfven jag vågar säga ett ord — har så många politiska beröringspunkter, att den tillika är en *politisk* fråga af den allra största vigt.

Problemet af den *nya staten* har Frankrike försökt att lösa; det har gjort det till en del, och i mer än ett afseende ofullständigt. Det inre af frågan tillika med *kyrkans* förhållande till staten har blifvit den oupplösta knuten. Napoleon försökte slutligen att sönderhugga den med svärdet, men fåfängt; ty detta gebit ligger utom våldets råmärken. Misstager jag mig ej, så är *Tyskland* kalladt att lösa detta problem; och

då historien visar, att alla revolutioner utan religiös hållning ej efter sig lemna några varaktiga frukter, så torde väl den sociala omhvälfning, som för våra ögon föregår, än en gång liksom förr komma att afgöras i hjertat af Europa.

Den *religiösa* frågan är tillika en *politisk* och en *kyrklig* fråga. Vi måste betrakta den i bägge dessa förhållanden, innan vi kunna tränga till sakens kärna.

Vår tid har länge nog varit en frågornas tid. Hon begynner blifva en tid som svarar. Af hvad hon till en del redan besvarat, derom önskade jag här anföra något, såsom jag det fattat. Utan att på minsta sätt vara en profet, kan man tala om det tillkommande som *redan är inne* och *så vida* det redan är inne. Visserligen för många, som tillstoppa ögon och öron, är äfven detta så godt som icke till, ehuru deras förbittring visar, att de rätt väl känna det. De bestå derpå, att det icke *borde* vara till. I sin *utveckling* fortskrider detta tillkommande oupphörligt. Vårt föremål är blott hvad af detta tillkommande redan inträngt i det närvarande, ja sjelft redan är en *närvaro*.

TIDENS POLITISKA FRÅGA.

Denna har framkallat den franska revolutionen. Revolutionen, sedan den till det inre hade upplöst sig uti republiken, i det yttre uti kejsaredömet, har, efter restaurationens olyckliga bemedlingsförsök, först med det närvarande franska *borgerliga konungadömet* kommit till någon stadga.

Verlden ser här ett helt nytt politiskt väsende, icke jämförligt med något föregående, ej heller med Englands, ehuru denna jämförelse ännu alltid upprepas. I gången af bägge ländernas revolutioner finnas jämförelsepunkter nog. Resultatet är så olika som tiderna. I Frankrike har det *tredje ståndets* konungadöme, sedan det stött ifrån sig allt det oförenliga hos det gamla restaurerade konungadömet, framträdt såsom revolutionens först mognade frukt. Här hafva tredje ståndets fordringar, som voro revolutionens program, tillika vunnit sin specifika betydelse. Ty vida allmännare anspråk — man komme i håg *menniskans rättigheter* — hade från början förbundit sig med tredje ståndets fordringar. De gåfvo revolutionen hennes första entusiastiska karakter. Sedan hafva de trädt i bakgrunden. *Utslocknade* äro de ej, såsom en stor del af den nya till politisk makt uppvuxna borgareklassen kanske förmenar. Dessa — jag vill kalla dem *framtidens makter* — ligga tvärt om till grund för stora och öfverraskande företeelser i vår tid.

Det nya i det nya borgaredömet är, att det har undanträngt de gamla ståndsbegreppen, som alldeles icke mera höra till vår tid. Detta nya tredje stånd, som upplöser de gamla stånden och ofvan och nedan allt mera förstärker sin inflytelse, är den så kallade *medelklassen*. Man ser den först bilda sig såsom ett resultat af de gamla ståndens fortgående upplösning, ursprungligen omfattande alla dem som ej tillhörde något af de herskande stånden, men likväl genom förmögenhet och uppfostran egde grundade anspråk att ej undertryckas genom dessas uteslutande rättigheter. Man ser den i denna negativa bety-

delse genomtränga den gamla staten, i den deraf förorsakade skakning slutligen växa till en positiv betydenhet och komma i besittning af den politiska makten. Det är slutet på medeltidsstaten, den sista upplösningen af dess redan i århundraden sig sjelfva förtärande öfverlefvor.

Medeltidsstaten var helt och hållet en stat af ständer och korporationer eller har åtminstone på afstånd utseende af en sådan. Ty *enhet* i sig sjelf har denna stat aldrig haft; så att de, som vilja återställa honom, arbeta på en dubbelt omöjlig restauration, nämligen af något som ej blott *icke mer* kan vara till, utan ock *aldrig* existerat. Enheten i denna stat var alltid blott en *teoretisk* och *symbolisk*. I verkligheten har han såsom ett *helt* aldrig funnits. Det politiska resultat, som medeltiden öfverlemnat åt den nyare tiden, var öfver allt ett aggregat af särskilda, ehuru slutligen under en *yttre* statsenhet betvungna element. Ty till hvarandra voro dess beståndsdelar fiendtliga, och hvar och en af dem hade sträfvat efter sjelfständigt välde. Så adeln, så presterskapet, så borgerskapet i städernas uppblomstrande frihet, hvars rörelse ej mindre var en avtonomisk. Detta *avtonomiska* lif — och dermed sin egentliga lifsprincip — mistade *alla* ständer genom furstarnes växande territorialhöghet.

Den enda enhet, hvaraf den gamla ståndsförfattningen var mäktig, var en *aristokratisk* och med detsamma partikulier för hvarje stånd, således en *adlig*, en *presterlig*, en *borgerlig*, och derför en öfver hufvud inom sig stridig aristokrati. Ur dessa aristokratiers strid hafva ståndsprivilegierna framgått. Hvar och en, som känner deras historia, vet, att dessa från början merendels hade blifvit konungamakten aftvungna och tillika voro föremål för särskilda fördrag emellan konungen och ståndet, hvarvid privilegiernas öfverensstämmelse med statens bästa och det allmännas rätt ingalunda togs i betraktande. Det var ett förhållande af makt till makt, hvilket förändrade sig efter maktens olika utdelning. Emellertid hänvisade redan detta behof af ett *kungligt privilegium* på en känsla af beroende hos ständerna, likasom ock utdelandet af privilegium var en *majestätsrätt*. Denna majestätsrätt råkade väl ofta med sig sjelf i motsägelse, då den försäkrade åt ett stånd rättigheter, som för ett annat voro allt för skadliga; hvilket man derför, då fara var för handen, sökte att afhjelpa genom motprivilegier. Men i allt detta visade sig dock en aning, en fordran af en högre *statsenhet*. Denna är det som framträdt hos *konungarne*. Det är med *dess* rätt som de hafva grundat sin makt. Hvarje fram-

steg af deras makt har varit ett försvagande af ståndsmakten; tills ändtligen före den stora omhvälfningen, som i våra dagar kastat statssammanhanget *inåt*, ständernas förra makt redan hade blifvit en antiqvitet.

Undantag finnas; men mer skenbara än verkliga, ehuru sins emellan olika. Betraktom blott *Tyskland* — *England* — *Sverige!*

I Tyskland, hvarest illusionen af den gamla kejsaremakten hindrat utbildningen af en egen konungamakt, och spänningen mellan påfve och kejsare blef hufvudorsaken till tyska rikets politiska söndersplittring, banade sig furstemakten väg på ett annat sätt, under ständernas egen mantel. Man har här fått se de *suveräna ständerna*, men representerade af *riksfurstar*, som, sedan de tillskansat sig ständernas förra makt, slutligen nytjat denna ställning att göra sig sjelfva oafhängiga af rikets öfverhufvud.

I England har den verldsliga och andliga aristokratien gent emot Norrmanna-konungarne tidigt lärt att känna sina gemensamma intressen. För att vara så mycket säkrare på dessa ofvanifrån, sökte de ock för dem en stödjepunkt nedifrån. Man kan säga: det engelska *öfverhuset* har sjelf tillbygt sitt demokratiska underlag i *underhuset*, hvilket, så länge det förblef under aristokratiens herravälde, gjorde detta hus emellan kronan och folket så starkt, att det, med tillhjelp af några konstitutionela fiktioner, i sjelfva verket regerade. Huru detta förhållande i den sista tiden ändrat sig, är bekant.

I Sverige har ej författningens ursprungligt demokratiska underlag först blifvit tillintetgjordt för att sedan af aristokratien tillbyggas. Det är och blef den grund, hvarur författningen uppväxte. De svenska ständerna hafva alla sitt ursprung i den gamla, ännu i svenska bondeståndet outplånade *odalfriheten*. Äfven medeltidsaristokratien har i Sverige aldrig fullkomligt kunnat undertrycka folkelementet. Detta framkallade tvärt om ett fosterländskt parti emot den af aristokratiska intressen understödda unionen af de tre nordiska rikena. Ur banden af denna union, hvaraf folken då blott lärde känna den vedervärdiga sidan, bröt sig slutligen Sverige löst med en nyburen fosterlandskänsla; och på det då åter stiftade förbundet af svensk folkmakt och svensk konungamakt har den svenska staten sig grundat. Eröfringsperioden upphöjde först adelns makt; men derpå blef denna, då inre missförhållanden hotade rikets bestånd och friheten, åter slagen till marken. Den af Karl den elfte,

med ofrälse ståndens och den yngre adelns tillhjelp, införda suveräniteten blef af Karl den tolftes krigiska öfvermod så missbrukad, att med hans fall både konungamakten och Sveriges öfvermakt i Norden störtade tillsammans. Men att de *svenska riksstånden* ur dessa ruiner, under en namnkonung, sjelfva regerande kunde framträda, derför hade den gamla och den nya aristokrati, hvilkas seger detta var, den tradition att tacka, att *svenska folket* i dessa ständer var fullständigt representeradt genom närvaron af bondeståndet, ehuru detta var beröfvadt allt politiskt inflytande. Då den gamla aristokratien icke kunde återställas, gick den verkliga makten på riksdagarne till den adliga demokratien på riddarhuset, tillika hufvudsätet för denna tidens partier. Partierna måste slutligen vika för en återstäld konungamakt; och först sedan äfven denna förlorat sig sjelf i enväldets förblindelse, inträdde den genom konungamakt, ståndsmakt, medelklassens och folkets stigande inflytelse tempererade författning, som sedan 1809 är Sveriges. Af svenska representationen har den delen, som närmast från folket utgår, i den sista tiden ögonskenligen vunnit en allt större betydelse. Den skall fortfara på samma bana, för att slutligen till sig draga och med sig förena representationens öfriga delar.

Konungarne hafva utfört ett stort arbete i Europas historia [1]. Detta arbete låter sig så karakteriseras, att liksom medeltidens ståndsbildning hade brutit både friheten och slafveriet i den gamla hedniska familjen, så har i nyare historien all ståndsmakt blifvit underkufvad af konungamakten. Det är såsom statsenhetens representanter som konungarne hafva utfört detta arbete. De begynte nödvändigt med en protest emot det förmenta gudomliga privilegium, hvarigenom kyrkan, sjelf det första ståndet, i motsats mot det verldsliga samhället, ville beherska detta. Det är statens sjelfständighetsförklaring som vi här höra. Denna förklaring har först blifvit afgifven af konungarne. Det är för detta ändamål, som i medeltidens sista period så många nya maktens medel stodo dem till buds. De nya soldatskarorna, den nya lärdomen, det nya civilståndet, det i kyrkan först uppdyrkade, sedan i städerna ytterligare utbildade förvaltnings- och skatteväsendet: allt detta kom dem till mötes, allt detta erbjöd sig till deras tjenst. I lagskipningen stälde de sig mellan och öfver de särskilda korporationerna. De allt större krigen gjorde dem till herrar öfver skatterna. Efter reformationskrigen var

[1] Jämför min skrift: *Om vår tids inre samhällsförhållanden*, första föreläsningen (Se ofvan sid. 328).

deras makt ej mindre i den katolska än i den protestantiska verlden fullt befästad. Att konungarne representerade statens suveränitet, förde dem till öfvermakt, ja till envälde. Här var en högre princip än stånds- och korporationsprincipen. Det är konungarne som hafva *brutit* den sistnämda. — Huru skulle de hädanefter kunna stödja sig på densamma? — Sedan tre hundra år hafva de oupphörligt undergräft och ändtligen tillintetgjort ständernas gamla avtonomi. Den omhvälfning, som våra dagar bevitnat, är egentligen deras eget verk.

De kände ej igen det; så mycket mindre som de ej stält sig sjelfva i midten af staten, dit de höra, utan på kanten af densamma, nämligen på den sidan hvarest de af dem adopterade och privilegierade högre stånden sig befunno, hvilka sedan skulle beropa sig på egna företrädesrättigheter, såsom vore de tronens. Men derutinnan är konungamakten mest hög och mest oemotståndlig, att hon beskyddar *allas* rätt. Hon har måst böta derför att blott hafva brutit stånds- och korporationsmakten så vida som den befans obeqväm för tronen, men att deremot hafva lemnat fältet öppet för privilegiers missbruk till folkets undertryckelse. Deraf skedde, att statsenheten, hvars egentliga uttryck likheten inför lagen alltid är, slog om för att tända sig hos folket med fordran af allmän rätt emot tronen och till trots af tronen. Detta omslag var revolutionen. Den blef i Frankrike en kamp emellan stridigheterna af folkväldet och enväldet eller åtminstone af detta sistnämdas följder; tills enväldet i en ny krigisk gestalt ur folkväldet åter föddes, dödade sin moder och strödde sina barns ben öfver Europas slagfält.

Napoleon föll. Restaurationen med sin bemedling emellan det gamla och det nya inträdde. Den har i mer än ett afseende blifvit anklagad för inkonseqvens. Vänner af det gamla, vänner af det nya hafva instämt uti denna anklagelse, ehuruväl utur särskilda synpunkter. Formelt hafva bägge, efter mitt förmenande, haft rätt i denna anklagelse. I sjelfva verket hafva *de* bägge ock varit konseqventa, då de slutligen ej bragt annat i dagen än oförenligheten af sina åsigter. Skenbart modifierad efter Englands abstrakt uppfattade föredöme, tågade den gamla monarkien i Frankrike åter in. I chartan erkände hon *tiers état* såsom delaktig i den politiska makten, men tillika underordnad de på helt andra principer grundade högre ständerna, adel och presterskap; hvilket stridde rakt emot det tredje ståndets nya betydelse. Härmed sammanhängde, att denna monarki i sig sjelf

sammanbundit bägge de högre ståndens egentliga principer. Hon tog nämligen för sig sjelf i anspråk en *legitimitet* i form af en oantastbar, med gudomlig sanktion insatt arfsföljd af högsta makten.

Dermed blef proklamerad liksom en egendomsrätt af några familjer att beherska folken; i sig sjelf ej mindre orimlig, än i sina följder löjlig. Ty denna legitimitet räknade åren af sitt välde, liksom hade en händelse sådan som revolutionen, liksom hade en hjelte sådan som Napoleon aldrig varit till. Tillika visade sig snart, att denna monarki handlade emot alla läror af sin egen historia, då hon ville åter till heders upphjelpa de högre ståndens avtonomi. Hon stälde dermed dörren vidöppen för hårdnackade, ohjelpligt förblindade fördomar, öfverlemnade sig åt emigrationens alla retade och hatfulla passioner, tillät sig af dem hänföras, vågade slutligen en statskupp och sönderslogs under Juli-revolutionens trenne dagar.

Det är ur denna revolution, som det nya borgaredömets makt utvecklat sig och, ej utan strid med det åter i rörelse satta folket, slutligen kommit till stadga. Dermed har det ock skilt sig från folket, med hvilket det från början hade gemensam sak. Det tog med sig ur restaurationstiden en census såsom politiskt skiljemärke, ehuru kejsaredömet hade förkastat detta; och ehuruväl denna census efter Juli-revolutionen nedsattes, stod den likväl nu en gång fast såsom gräns emellan de politiskt berättigade och de politiskt oberättigade. Och *detta* har först dem emellan framkallat en *opposition*, ej anad den tid de *gemensamt* stridde emot de privilegierade. Den nya medelklassens egenhet består just deri att den *uppåt* synes obestämd, så att hon allt mer förmår i sig upptaga de högre klassernas intressen, hvilka småningom äfven rätta sig efter tidens förändrade fordringar, under det denna gräns *nedåt* bestämmer sig allt skarpare och blir uteslutande emot massan af folket. Denna gräns har blifvit *förmögenheten och ett visst belopp af förmögenheten såsom vilkor för allt slags utöfning af politiska rättigheter.*

Hvad vi i sjelfva verket hafva upplefvat är ett förmögenhetens oinskränktare välde än verlden någonsin hittills sett; och detta välde är tillika den *rörliga* egendomens öfvervälde öfver den *fasta.* Det är första gången som egendomen ställer sig främst i samhället, nämligen såsom blott privategendom; ty fordom berodde den på allmännare personliga förhållanden. Så hos adeln: hvilken på sin tid derför har njutit företrädes-

rätten af ett genom lagarne gynnadt sammanhållande af en större förmögenhet, att han förde samhällets vapen. Så hos kyrkan: hvars egendom, såsom ett det andliga ståndet anförtrodt fideikommiss, på samma gång var helgad åt gudstjensten och de fattiga. Den rena privategendomens makt har med det tredje ståndet inträdt i verlden och har derigenom vunnit sina nya rättigheter, att den genom vetenskapens framsteg blifvit genomträngd af intelligensens kraft och dermed på en gång blifvit ett resultat af bildning och ett medel till bildning.

Det är den nya medelklassen, i hvilken detta förmögenhetens och intelligensens förbund kommit till full verklighet. I de med tidens fordringar mest framskridna stater har denna klass också redan till största delen kommit i besittning af sina rättigheter, och hon söker allt mer försäkra sig dem för en framtid.

Öfver allt, hvarest dess inflytelse befästat sig, har medelklassen upphört att verka för det politiska *rörelsepartiet*. Grundad på förmögenhetens nya makt, gör hon en viss grad af förmögenhet till ett oeftergifligt vilkor för hvarje direkt eller indirekt utöfning af politiska rättigheter. Der denna gräns en gång blifvit gifven, bevakar hon den med så mycket mer misstroende, ju mer förmögenhetens nya rörlighet gjort all besittning osäker. I denna mening har majoriteten af representanterna i alla konstitutionela stater blifvit afgjordt *konservativ*. Den har i detta hänseende blifvit allt mer betänklig i fråga om ytterligare politiska förändringar; den har tillika blifvit tålsammare emot det äldre samhällets försvagade makter. Men i grunden skilja sig de nya förhållanden, hvilka medelklassen har infört, redan så vidt från det ackommodationssystem i de konstitutionela teorierna, som restaurationen hade adopterat, att det synes mer än tvifvelaktigt, att det emellan den *nya* och den *gamla* konservatismen slutna förbundet på längden skulle kunna hålla sig [2].

Juli-revolutionen i Frankrike t. ex. har brutit stafven öfver pärskammarens *ärftlighet*. Att pärskammaren *sjelf* dermed fått sin dom, synes man likväl icke vilja erkänna. Dock förhåller det sig utan allt tvifvel så, och svårigheten, ja omöjligheten

---

[2] Dessa ord ur den nyss anförda skriften uttalades redan våren 1844 (Se ofvan sid 346). Söndringen emellan den nya och den gamla konservatismen har sedan i England med Peel's sista ministèr redan kommit till utbrott. *Det* är ett *affall* som det torde löna mödan att eftertänka.

att på en *annan* grund konstruera en *pärskammare* som blefve mer än en illusion, är ögonskenlig. *Två* eller *flera* kammare skulle, med privilegiesystemets fall, i sjelfva verket blott blifva ett slags arbetssätt, som kunde förliknas med *utskottens* verksamhet i en enda kammare. Föreställe man sig derför icke, att det *förmedlande* moment emellan monarki och demokrati, hvilket man, efter Englands urbild, sökte i en pärskammare, skulle ur staten hafva försvunnit: tvärt om, det har i densamma inträdt på vida kraftigare och allmännare sätt, behöfver ej väggar och kammare att urskiljas, utan bär sin betydelse för en dag. Detta förmedlande moment är *medelklassen* sjelf i sin nya *konservativa* betydelse och makt. Blicke man omkring sig i de representativa staterna! Öfver allt, hvarest det representativa systemet endera egt gammal eller förvärfvat ny fasthet, koncentrerar sig representationens politiska lif i den *andra* kammaren — såsom i England i *underhuset;* och öfver allt har majoriteten af denna representation blifvit *konservativ.* Det är öfver hufvud icke mera fråga om *två* partier, ministèr och opposition, i och genom hvilka den forna aristokratien täflade om de högsta platser i förvaltningen. Det gifves ett *tredje,* icke blott parti, utan en verklig statsmakt, som har stält sig i *centrum* emellan den högra sidans ultraism och den venstras radikalism, har blifvit ett uttryck af medelklassens konservativa majoritet och bildar nu den medelpunkt, på hvilken hvarje regering vid fredens och ordningens upprätthållelse med tillförsigt kan stödja sig. Och denna medelklassens konservativa majoritet *växer* med hvarje dag.

Derigenom har ock förhållandet af hvar och en *minister-förvaltning* till krona och representation väsentligen förändrat sig. En ministèr var blott så länge en verklig mellanmakt som den gamla aristokratien var en sådan. Hon är ej mer detta; och derigenom sjunker ock hvarje ministeriel mellanmakt allt mer till skuggspelet af en blott aristokratisk fiktion. Deremot träder *konungamakten* sjelf i ett omedelbarare förhållande till *representationen* och i synnerhet till de stora medelklassens öfvervägande intressen, genom hvilka en regering nu känner sig stark. Också kan man icke neka att denna ställning — om den ock har sina faror — likväl i sjelfva verket är vida mera *konungslig* än en blott af högsta maktens glans omgifven tron, hvars innehafvare måste lemna maktens verkliga utöfning åt andra händer.

Betraktar man denna nya samhällsbygnad, så visar allt, att den ännu har mycket ogjordt och derför kan göra räkning

på en framtid. Märkbar är den öfver allt, till och med der hvarest den ännu ej njuter rätt och stämma. Öfver allt, hvarest ännu en representation felar, är det *hon* hufvudsakligen som fordrar en sådan. Öfver allt, hvarest en sådan redan förefinnes, har *hon* vetat att inom densamma förvärfva ett försäkradt inflytande och söker med sig assimilera det hela. I Frankrike herskar hon sedan Juli-revolutionen. I England är hon sedan reformbillen en erkänd makt. *Hennes* vigt är det som i Europa bibehåller *freden*. Ty alla hennes intressen äro fredliga. Hon känner i kriget sin fiende; och i alla på krig grundade stater har hon ock minst kunnat förskaffa sig ingång.

Likväl befinner hon sig i ett svårt läge. I kriget fruktar hon sin yttre, i freden uppföder hon sin inre fiende. Ty kapitalets allt mer befästade suveränitet öfver arbetaren kastar denne allt djupare in i hopen af de förfärligt tillväxande proletärerna. Om denna knut uti europeiska civilisationen endast skall kunna genomhuggas med svärdet, eller om Europa skall fredligt kunna lösa den, är hennes vigtigaste, till framtiden stälda fråga.

Det sista vore endast möjligt genom en *ny* statsformation, på en gång mera omfattande samhällets både djup och höjd.

Jag har vågat tala om framtidens makter. Två sådana gripa redan omisskänneligt in i det närvarande: den ena i den *nationala*, den andra i den *religiösa* rörelsen af vår tid. Bägge äro jämväl *politiska* makter; och de gå ögonskenligen längre än den nya medelklassens politiska makt. *Nationalitet* och *religion* låta ej mäta sig efter någon förmögenhetstariff. Likväl göra de *medborgaren* och *menniskan;* och utan dem skulle medelklassen snart försjunka och gå under i sina materiela intressen. Det är tidens lifvande, renande lifsluft som förnimmes i dessa rörelser. Betraktom först den nationala rörelsen!

Först med och genom Napoleon togo franska revolutionens företeelser form och gestalt. Två oerhörda maktens medel föllo honom i händerna: å ena sidan förvaltningens *centralisation,* å andra *konskriptionen,* grundad på hvarje medborgares lagligen erkända pligt att bära vapen för fäderneslandet.

Redan i den gamla monarkien hade centralisationen till någon del blifvit ett uttryck af statsenheten. Men denna, ännu ofullständig, vårdades af den gamla monarkien såsom en godtyckets mystèr, i hvars dunkelhet blott de tronen närmast stående klasserna och konungamaktens högsta organ fingo intränga. Det var *embetsmannastatens* hemlighet. Folket lydde

blindt. Dess deltagande kunde blott yttra sig uti öfverlefvorna af de gamla korporationerna eller i den gamla häfden af de feodala pligterna. Revolutionens storm sopade med sig allt sådant. Med den fria konkurrensen inträdde frågan om menniskans rättigheter i samhället. Den frigjorda folkandan fann före sig inga andra gränser än statens. Då kunde ej heller mera denna nya inre statsenhet representeras af den gamla konungamakten och embetsmannastaten; den var faktiskt ur folket framgången, och, ehuru tumultuarisk hon ock i början här visade sig, hon måste likväl söka sig en laglig form. — *Huru?* — denna fråga hafva de åtskilliga nya franska regeringsformerna under omständigheternas tvång fåfängt bemödat sig att besvara. Ty en strid på lif och död med de gamla politiska makterna begynte, i hvilken Frankrike tillgrep det förtviflade medlet af en först demagogisk, sedan militärisk diktatur. Men äfven under kejsaren, denne tidens störste herskare, har den nya statens grundsats, att suveräniteten tillhör *nationen*, förblifvit oförryckt; liksom han sjelf, hyllande blott förtjensten, i förtroendet, icke till börd och förmögenhet, utan till *personligheten*, erkänt den nya statens egentliga lifsprincip. Huru skulle han ock kunnat vika från denna grundval, huru tillåta en tvärt igenom nationen efter börd och förmögenhet dragen linie att blifva gräns för politiska rättigheter? — Han hade på hvarje medborgare helt andra anspråk. Hvarje sådan var förpligtad till vapentjenst. Det var det första och blef det enda vilkoret för all aktiv statsborgerlighet.

Den första konkreta gestalt, som den på det politiska gebitet först i revolutionen framträdande, men i början blott abstrakta personlighetsprincipen hade antagit, var *nationaliteten*. Denna är i nämda bemärkelse vida mera än en blott känsla; den är tillika insigten i det frigjorda sammanhanget mellan den enskilde och staten. Denna insigt hvilar på de politiska rättigheternas nya utvidgning. Den är inträdet af den nya statsenheten hos folket.

Med ett förhöjdt nationalmedvetande framgick Frankrike ur revolutionens första stormar. Deruti hvilade det först på sig sjelft, sedan det återkommit från yrslan att med ens vilja lyckliggöra hela menskligheten genom den nya friheten och jämlikheten. Det kände sig såsom den stora nationen. Napoleon gjorde det till den herskande, under det han tillika förde likheten inför lagen och förtjensten, såsom källa till all statsborgerlig utmärkelse, så vidt som sitt rike. Likväl skulle hans

herravälde finna en gräns och snart sin undergång genom den motsägelse, i hvilken det invecklat sig. Han utvidgade öfver allt de politiska rättigheterna; men han förnekade åt dessa, i förhållande till den stora nationen, all *egen* nationel betydelse. Så väcktes *denna* till nytt lif äfven hos de underkufvade eller hotade folkslagen. Det är med de *nylifvade nationaliteternas* makt som monarkerna hafva besegrat Napoleon. — Restaurationen återstälde i Europa det yttre lugnet. Men emellertid blef striden emellan de gamla och de nya anspråken en *inre.* Nationerna ville ej nöja sig dermed att af regeringarna blott ha blifvit behandlade såsom medel till dynastiska ändamål.

Allt sedan — *har nationaliteten blifvit en egen makt.* Detta hafva så väl de regeringar måst erfara, som mellan sig delat väldet öfver *samma* nation, som de hvilka sträcka en mäktig spira öfver *flera* nationer. De förra känna, huru de söndrade delarne sträfva tillsammans; de senare, att de sammanbundna olika enheterna allt mer söndra sig ifrån hvarandra. Det är det nylifvade nationalmedvetandet som i bägge fallen är verksamt. Likväl måste detta, vill det verkligen bära frukter, ej sky och draga sig tillbaka för tidens anda. Det är den nya tidens anda hos *folket.* Såsom sådan går den utöfver den nya medelklassen. Likväl förutsätter den densamma ej mindre. *Blotta* nationaliteten utan en bildad medelklass, en gång satt i revolution, kommer ej derur, utan verkar endast blindt.

En representation, som lifvades af denna nationala princip, kunde ej mera rätta sig efter *egendomen.* Nationaliteten är en krigisk princip, ehuru egentligen defensivt krigisk. En representation på densamma grundad kunde blott åter blifva *vapnens,* oskiljaktig från pligten och förmågan att föra vapen för fäderneslandet; hvilket komme att utesluta så väl qvinnan som presten ifrån denna representation, — så mycket mer som *deras* egentliga pligter, att bilda medborgaren till menniska, ligga inom ett högre område än det blott politiska.

En sådan national krigisk representation rörer åter *adelns* princip. Adeln har i sin tid på ett barbariskt sätt sprungit opp ur vapenmakten — jag menar den sig sjelf görande adeln, ty om en *gjord* borde aldrig ha blifvit fråga[3]. Han skall åter fritt framgå såsom blomman af den nationala äran, utan allt behof af ärftliga privilegier. Adeln skall och måste rätta sig

---

[3] »Man *gör* ingen aristokrati». *De Gustavianska papperen,* 2:a delen.

efter det *nya* ståndsbegreppet. Men detta är subjektivt rörligt, rättande sig efter förtjensten, och endast objektivt bestående och fast, deri rättande sig efter samhällets ändamål.

Det gifves, Gud vare lof, pligter som ej låta betala sig och genom inga penningar någonsin kunna representeras. Det är *dessa* pligter som egentligen bära upp menniskolifvet i alla dess vigtigaste förhållanden. Men i synnerhet visar sig deras betydelse i sådana pligter, der det gäller lif eller död. Det är uppfyllelsen af *sådana* pligter som af ålder skapat den sanne *krigaren* och den sanne *presten*. Så skall ock hädanefter ske.

TIDENS KYRKLIGA FRÅGA.

Med kristendomen har den andliga personlighetsprincipen inträdt i verlden. Kristendomen är det oförstörliga subjektets religion. Den har i sjelfva verket först lärt den personliga fortvarelsen efter döden, och i denna odödliga tanke är hela dess karakter innehållen.

Hvad denna tanke angår, en gryning deraf låg af ålder i det menskliga slägtet. Outvecklad ligger denna tanke till grund för den gamla tron om själavandringen; men denna tanke kände icke och känner än i dag icke det rätta *andliga subjektet*, den vet ej af skilnaden emellan menniskosjälen och djursjälen och förstör derför subjektet under det den vill rädda detsamma. Denna tro är djupt hednisk, ja den är sjelfva djupet af hedendomen. Derför tyckes det, som hade den gamla judendomen hellre tegat stilla om odödligheten, i fruktan att läran, missförstådd, skulle föra till den hedniska dogmen om själavandringen.

Aningen om det andliga subjektet visade sig i Grekernas religion; men den hade här ej kommit längre än till det slags själens gryning som naivt uttalar sig i deras gudstjenst och icke vet att skilja sig ifrån den sinliga naturen. Derför faller här hela ljuset på den jordiska tillvarelsen, och efter döden återstår blott ett underjordiskt sken- och skugglif, såsom i det Homeriska Hades. Gudarne äro väl de odödlige; dock blifver äfven det gudomliga lifvet i all sin herrlighet inskränkt genom

tillvaron af den för tiden herskande gudadynastien, och vexlingen af dessa gudadynastier kan anses såsom en metempsychosis i stort. Man ser deri återvända den profetia om undergång, som genomgår all hedendom. Grekerna hafva betäckt denna afgrund, i hvilken de nordiska folken djerft hafva blickat in. Ty deras gudaskymning, då allt förgås i strid, innan elden förtär verlden, hvarefter himmel och jord sig förnya, är i sjelfva verket den odödliga själens gryning.

Hennes dag har med kristendomen uppgått. Och sedan hon belyser verlden, är ej heller mera filosofiens högsta uppgift förhållandet emellan *subjektet* och *objektet* — ehuruväl utvecklingen af *detta* förhållande var nödvändig såsom förberedelse. Filosofiens i sanning högsta, sjelf objektiva uppgift är förhållandet mellan *subjekt* och *subjekt* — och detta ej blott uti menskliga, utan ock i gudomliga saker. Jag har derför kallat *denna* vetenskapernas utvecklingspunkt för *personlighetsprincipen.*

Kristendomen hade att bana sig väg genom en hednisk, så väl i sin civilisation som i sitt barbari förvildad verld. Den måste derför begynna dermed att sätta sig sjelf, såsom ett andligt, blott på det eviga riktadt rike, emot denna verlden. Det var en tid då Petrus och Paulus kallade hela den kristliga församlingen för ett *prestadöme.* Småningom utbildade sig allt mer skilnaden emellan presten och församlingen. Hos de krigiska barbarerna, hvilkas snart politiskt kristna anförare läto i skaror döpa sina krigare, blef kyrkan allt mer blott en yttre försoningsanstalt. Godtgörelsen blef i kyrkan öfvertagen af presterskapet. Barbaren var redan förut van att godtgöra sina förbrytelser med böter. Och denna försoning gick nu för sig genom offer, gåfvor, botöfningar; snart afköptes äfven dessa botöfningar, hvilket födde af sig nya gåfvor. Emellertid var den andliga makten genom sjelfva sitt begrepp högre än den verldsliga. Hierarkien upphof sig. Kyrkan skilde sig fullständigt från staten, för att desto säkrare beherska densamma. För sina ändamål helgade kyrkan allt, äfven kriget, hvilket hon i korstågen utgöt öfver Orienten och hemma riktade emot kättare; i den förvirring, som deraf uppstod, löste sig slutligen ej blott krigets, utan äfven fredens intressen ur kyrkans bojor. Till anseende hade hon från början kommit genom alla en fredsmakts vördade medel. Näring och handel flyktade i en våldsam tid under hennes skugga. I statsförvaltning och beskattning blef kyrkan det verldsliga samhällets lärarinna. Vid

hofven uppträdde biskoparne såsom kanslerer. Begreppet om en allmän lagstiftning, i stället för stam- och korporationslagar, har först från kyrkan gått ut, och på lagskipningen har hon öfvat det största inflytande. *Hon* bildade först det lärda ståndet och företrädde äfven länge civilståndet. Universitetens stiftelse var hennes verk. Men härigenom skulle hon ock föranleda det lärda ståndets affall ifrån det andliga. Detta affall yttrade sig först i uppkomsten af ett eget civilstånd, i synnerhet genom juristerna, ehuruväl desse sjelfva först ur teologiska skolor hade utgått. Nu gingo de att förstärka den verldsliga makten och blefvo det monarkiska väldets ifrigaste förespråkare. Städerna, från början mest tillhåll för en ofri, med fredliga yrken sysselsatt befolkning, afskakade feodalismens ok, bildade fria föreningar, förbundo sig till gemensamt försvar och gåfvo genom fotfolkets återvunna vigtighet, genom krutets användning och genom besoldade trupper snart äfven krigskonsten en ny gestalt. Krigshandtverket började att söndra sig från det adliga ridderskapet, under det civilisterna affökko från presterna, och de lärde vände sig emot kyrkan. Den på alla sidor förstärkta verldsliga makten föll i konungarnes händer, på samma gång som reformationen i dess grundfästen skakade hierarkiens bygnad.

Den andligt-presterliga personligheten hade jämte den feodala, adligt-krigiska, gjort sig i samhället gällande. Båda hade, hvar för sig, utpräglat sig i ett eget stånd; men preseståndet blef så mycket mäktigare, då det grundade sina rättigheter på gudomliga bud och derigenom uppdrog en skarp gräns emellan presten och lekmannen. Hvad som skilde dem var det mystiskt magiska begreppet om presterskapet, i följd hvaraf detta vore ett genom välsignelse och händers påläggande fortplantadt kall, hvilket redan derigenom med egna gudomliga nådegåfvor hade blifvit utrustadt. Det var den hemlighetsfulla kraften af den så kallade *successio apostolica*, hvarpå man ännu här och der, till och med i sjelfva protestantismens sköte, åter börjar att lägga synnerlig vigt. Presten skall derigenom erhålla en egen outplånligt helig karakter, som, genom prestvigningens *sakrament* meddelad, i alla de gamla kyrkorna såsom gudomlig vördas. Ty i denna, för alla de gamla kyrkorna gemensamma betydelse af prestvigningens sakrament äro dessa samtligen *papistiska*, om också ett eget påfvedöme endast uppstod i Occidenten. Reformationens återgång till den äldsta kristendomens grundsatser och bruk upphäfde den papistiska skilnaden emellan prest och lekman.

Dermed hade det andliga personlighetsbegreppet brutit sig ut ur *kleresiet* in i *församlingen*. Presterskapet blef en funktion, ett uppdrag i församlingen, presten en lärare och predikare af ordet, en förvaltare af nådemedlen, ej mera en offrare och medlare mellan Gud och menniskor genom messoffret. Saligheten hade blifvit en gemensam angelägenhet. Dermed var hierarkiens egentliga grund bruten.

Det kyrkliga medvetandet hade med reformationen öfverskridit presteståndets gränser och var inkommet i församlingen. Men reformationen hade tillika i sjelfva verket grundat statens suveränitet öfver kyrkan; och denna makt utöfvades af furstarne, såsom statsenhetens representanter. Församlingens egna deltagande i kyrkans, liksom ständernas deltagande i statens angelägenheter aftog efter de stora religionskrigen, i samma mån som furstemakten tillväxte. Så förlorade kyrkan allt mer sitt sammanhang med folket. Snart blef den blott en yttre monarkisk eller aristokratisk form, ett kyrkligt appendix till den utbildade embetsmannastaten. Att i kyrkan en sjelfständig kraft innebodde, det hade både folk och regeringar haft tid nog att förglömma, då med franska revolutionen den yttre politiska statsenheten slog om och nytände sig i folkets medvetande. Den nya staten kände sig sjelfständig nog att umbära kyrkans stöd. Revolutionen upphäfde begreppet om *statskyrka*. Dermed hade den *frigjort religionen;* och ifrån detta ögonblick skulle den låta sig förnimma såsom en *egen makt*.

Betraktom företeelserna af denna förändring: 1) i de *gamla kyrkorna;* 2) i de *protestantiska;* 3) i de *nykyrkliga rörelserna*.

1. Den katolska kyrkan har företrädesvis en historia. Hon är innerligt förbunden med den europeiska historien. Hon har herskat i medeltidens hierarki. Då hon derigenom allt mera förverldsligades, föranleddes å ena sidan ett nytt upplifvande af den religiösa principen i protestantismen, och bereddes å andra sidan kyrkans egen afhängighet af den verldsliga makten. Uppskrämd af den dubbla faran, har denna kyrka uppbjudit alla sina krafter i den stora katolska reaktionen, hvilken snart följde efter reformationens utbrott; tills denna reaktions liflighet efter religionskrigen småningom tillika med protestantismens egen lifaktighet slocknade. Emellertid kommo alla kyrkor allt mera under furstemakten. För den protestantiska hafva furstarne merendels varit lagstiftare. Med påfven hafva de underhandlat. Men äfven han var i deras händer,

och för sitt bestånd som verldslig furste har han mest att tacka deras oenighet.

Kommo derpå upplysningens och toleransens tider, då äfven kyrkan tolererades såsom ett halft politiskt institut och ett supplementariskt regeringsmedel: en gunst, hvarför hon ock visade sig fogsam och böjlig nog. Vid franska revolutionens utbrott voro kyrka och religion satta utom all fråga. Hade denna revolution ej varit blottad på all religiös princip, kan hända hade den kunnat omskapa kyrkan såsom staten. Nu var den blott ett utbrott af den nakna politiska protestantismen, hvilken de franska konungarne af ålder hade hyllat, men som nu till deras förskräckelse farit in i folket.

Äfven för *denna* protestantism blef likväl den gamla kyrkan, ännu i sin djupaste förnedring, alltid den farligaste fienden. Af de revolutionära makterna kunde hennes sega opposition hvarken undertryckas eller biläggas. En herskare såsom Napoleon fann sig nödsakad att underhandla med henne. Konkordaten blefvo dagens ordning; det hjelpte icke. Slutligen måste Napoleon hugga in med svärdet, men retade derigenom blott så mycket häftigare den allmänna meningens ström emot sig.

Den nu följande restaurationen var tillika en *religiöst*-politisk transaktion. Religionen kom åter till heders, monarkerna talade hennes språk, den kristliga mildhetens språk. Deras makt syntes blott vilja röra sig i kristlighetens element. Påfvens restauration var en furstarnes gemensamma handling. Den heliga alliansen kom till stånd. Men om religionen dermed syntes hafva kommit på tronen, så märkte man likväl snart nog, att hon hade gifvit sig i tjenst hos de politiska intressena. Också gingo de kyrkliga rörelserna sin egen gång. I Frankrike, redan förut hemlandet för de galliska kyrkofriheterna, uti revolutioner slutligen affallet från påfven och religionen — i Frankrike begynte samtidigt med restaurationen en ultra-katolsk princip att visa sin verksamhet. Prestpartiet och den ultramontanskt sinnade delen af det franska kleresiet hafva, i skenbart förbund med det restaurerade konungadömet, ryckt detta med sig till allt farligare strid och slutligen mest bidragit till den nya monarkiens fall. Ännu mindre förtroende förtjente prestpartiet, då det efter Juli-revolutionen slöt sig till den ultra-liberala oppositionen emot det borgerliga konunga-

dömet[4]. Man kunde förutse brytningen af ett sådant förbund. I Belgien, der detta förbund för 15 år tillbaka gjorde en revolution och smidde en konstitution, har denna brytning redan inträffat[5]. Och brytningen emellan dessa onaturligt förbundna partier, som också i politiken såsom ultras och radikala så ofta göra gemensam sak, kommer hädanefter sannolikt att utvidga sig åt alla sidor. Ty också legitimisterna hafva utnött sina liberala fraser, och de ultramontanska anspråken blifva för alla frisinnade regeringar och nationer allt olidligare. Deras riktning är så skarpt bestämd, att de utan betänkande äfven vända sig emot en liberal påfve, om någonsin, såsom i detta ögonblick, en sådan undantagsvis skulle komma att besitta den heliga stolen. För öfrigt går detta parti öfver allt ut på förvärfvande af makt och förbinder sig öfver allt med de för henne gynsamma makter. — Men skulle det någonsin komma derhän, att katolska kyrkan stode der afklädd all yttre makt och prakt, då skulle hon äfven nödgas visa, om hon såsom en rent religiös makt någonting förmår. Och vi äro öfvertygade, att hon skulle våga detta försök.

I den romerska kyrkan är rörelse; och hon har aldrig varit den förutan. I den grekiska deremot herskar sedan århundraden en hvila utan flägt af någon lifgifvande anda. Skall väl detta tillstånd äfven i våra dagar fortfara? — I denna kyrka var förbindelsen mellan den högsta andliga och verldsliga makten tidig. Byzantinska kejsaredömet var ett teologiskt kejsaredöme. Omständigheter och de denna kyrka tillgifna nationers karakter hafva bidragit att här hålla den kyrkliga principen i stillestånd. Men om denna kyrka nu på *det* sättet representeras af sin beherskare, avtokraten öfver det vidsträcktaste rike på jorden, som omfattar många nationer och religioner, och i hvilket derför den högsta tolerans var och måste blifva statsgrundsats; om, säger jag, denne monark synes derpå

[4] »Il s'est opéré en France, après les revolutions de 1789 et de 1830, un mouvement pareil à celui qui se produisit après la reforme en Allemagne, où les catholiques, pour relever l'autorité du saint siège, se sont jetés dans les doctrines ultramontaines». *Séances et travaux de l'académie des sciences morales et politiques.* Paris, Juillet 1845.

[5] Uti den belgiska konstitutionen blef religionen utesluten från politikens område. Ultramontanerna, så tyckes det, ville derigenom, undandragna den verldsliga maktens uppsigt, bereda sig så mycket friare utrymme för sitt herravälde. Men denna grundsats, nämligen religionens oberoende af politiken, är stark nog i och för sig sjelf, äfven *emot* ultramontanerna, och försöket kommer sannolikt att slå ut till den sanna frihetens fördel.

gå ut att göra sin kyrka till den herskande öfver sina folk: — skall han ej derigenom framkalla stora förändringar från mer än en sida? Ingen tryckning utan mottryckning. Det kommer att visa sig äfven i den herskande och *beherskade* grekiska kyrkan. Hon skall tvingas att aflägga sin passivitet. Ingen tillmäte sig att genom kyrkan kunna herska. Ty är han ock avtokratisk, så är hon avtonomisk till sin natur och går sin egen ban, äfven öfver tronen.

2. Protestantismens urskiljande kännemärke ifrån de gamla kyrkorna är, att han icke erkänner denna mystiskt magiska karakter hos presterskapet, hvarigenom presten såsom sådan nödvändigt skall stå emellan Gud och menniskan såsom medlare, offrare och syndaförlåtare. Protestantismens kyrkliga grundsats är tvärt om, att presten skall utgå ur församlingen, så att det omvända förhållandet blott undantagsvis kan ega rum. Det är en grundsats, som tillhör den sig sjelf föryngrande kyrkan. Också skola de gamla kyrkorna aldrig kunna föryngra sig sjelfva utan att erkänna och i sig upptaga denna grundsats. Dervid lemnar jag derhän, om de någonsin skola göra det. Jag tror mig inse att, så mycket man ock nu för tiden talar om en kyrkornas förening, alla bemedlande försök ännu komma mycket för tidigt. Vår tid är icke en föreningens tid, utan en söndringens tid. Och först sedan det oförenliga afsöndrat sig, skall det likartade kunna sig förena.

Protestantismen började med motsägelse emot romerska kyrkan. Men han dolde äfven en motsägelse inom sig sjelf; och hela hans historia är blott en utveckling af denna motsägelse.

Protestantismen var en återgång till det *innerliga* i religionen, sedan detta i den romerska kyrkans ytligheter nära hade gått förloradt. Men det innerliga är subjektet sjelft. *Luther* har stält subjektet främst i religionen, inför den allsmäktige Gudens anlete. I denna närvaro kunde det ej bestå och måste försvinna. Det är märkvärdigt och stort att se hans starka själs ångest. Hvad han hade gjort kände han tillika som en hädelse. Han stälde subjektet främst, och kunde ej annorlunda. Han utplånade det åter igen, gripen och tillintetgjord genom känslan af gudomlighetens närvaro. Då förnekade han den menskliga friheten. Han kastade sig i afgrunden af den gudomliga barmhertigheten, med afsky vändande sig ifrån den romerska kyrkans förmedlande helgonhimmel och blott omfattande Kristi inför den gudomliga rättfärdigheten tillfyllest-

görande förtjenst. Så stod han åter vid korset, der den ursprungliga kristendomen hade stått.

All den tid, som sedermera förflutit, var honom en tid af förderf. Han förkastade traditionen. Han flydde till den heliga skrift, såsom till trons lefvande källa, och öppnade denna källa åter för det törstande folket. Det är så som han framstälde skriften såsom trons enda och högsta rättesnöre, ehuru hans fåfängt undertryckta subjektiva godtycke åter framstack i hans omdöme öfver skriftens särskilda delar. I sjelfva verket satte han, utan sitt viljande och vetande, sin egen öfvertygelse till och med *öfver* den heliga skrift. Han har härutinnan, såsom uti allt, *icke* varit konseqvent. Han *är* sjelf en motsägelse, den religiösa motsägelsen, den djupaste, den äldsta af alla; ty ur *denna* motsägelse har religionen utgått och blifvit tid efter annan pånyttfödd. Det motsägande som man förekastar Luther är, nämligen *såsom* det hos *honom* finnes, sjelfva hans storhet. Man ser det dunkla sträfvandet af vidt från hvarandra liggande motsatser, hvilkas förmedling först är framtiden förbehållen. Teologerna af hans kyrka hafva efter honom ej dristat stiga så högt. Också står han i sin eldiga inre strid högt öfver det slags konseqvens, som hans medhjelpare och efterföljare hafva velat utpressa ur hans djupa, lidelsefulla öfvertygelser.

Protestantism och katolicism voro af ålder tillsammans. Redan Paulus är den förste protestanten. Först sedan hierarkien sökte inom den katolska kyrkan döda den protestantiska principen, bröt sig denna en egen bana. Men denna protestantiska princip har tagit *kyrkans* idé med sig. Den för sin enhet stridande kyrkan är i sanning protestantismen. Också befinner sig det *hela* åter på denna sida, ehuruväl på annat sätt.

Ty alla protestantismens och katolicismens motsatser hafva förblifvit *inre* motsatser i denna sistnämda punkt. Men satta inom subjektet sjelft, hafva de ock vunnit en annan, en djupare betydelse. Hvad nu i verlden föregår är omsmältningen af af dessa motsatser i andans eld.

Här må vara tillräckligt att påminna om tvänne de hufvudsakligaste motsatser mellan den katolska och protestantiska kristendomen: motsatsen emellan *tradition* och *skrift* och den ännu vidsträcktare motsatsen mellan *tro* och *vetande.*

Traditionen förutsätter ett historiskt lif. Hon är ej det en gång för alla öfverlemnade, som icke vidare undergår någon förändring. Detta må vara den döda traditionen. Den sanna traditionen är den lefvande, som från slägte till slägte fortplan-

tar och förnyar sig sjelf. Vördnaden för traditioner i kyrkan härstammar från den sanning, att kristendomen är en sig sjelf fullkomnande religion, som ej med ens stod fullfärdig, utan ur skenbart ringa begynnelse skulle utveckla hela sin inre rikedom: såsom i fröet hela trädet ligger, och likväl fröet ej är trädet. — Det är resultaten af kyrkans historiska utveckling för kristlig lära och lefverne, hvilka den kyrkliga traditionen fasthåller.

Det gifves mer än ett slags historia, och traditionen utbildar sig annorlunda på olika vägar: annorlunda i statens historia, annorlunda i vetenskapens historia, annorlunda i religionens historia. Den första är mest underkastad yttre inflytelse; den andra bestämmes mer af inre följdriktighet; den tredje är hvarken blott en historia om *görande och låtande*, eller en historia om *vetande*. Hon är tvärt om en historia om *viljan* och om de viljan bestämmande drifffjädrar: en historia om hela det *sinnelag*, hvilket till slut ger all handling, allt vetande sitt värde. Hon hänger tillsammans med de bägge förstnämda, utan att af dem vara afhängig. Tvärt om — hon är för dem bestämmande, ty det är med det sjelfbestämmande i menniskan, hvilket tillika förbinder all praktisk och teoretisk förmåga, som hon förnämligast har att göra. Derför är ock hennes gång gåtolik och svårfattlig, emedan religionen i menniskan omfattar allt.

Den praktiska verlden och den teoretiska hafva i våra dagar ryckt hvarandra närmare. Äfven den politiska historien har kastat sig mera inåt efter den franska revolutionen; och de politiska företeelserna låta sig tydligare än förr härledas utur inre orsaker. Vetenskapen har visat sin makt i omskapandet af hela lefnadssättet; hon skall fortfara att ännu ytterligare visa den, men verlden begynner ock att inse hvad blotta vetandet *icke* förmår. Det är som om det närvarande Europa kände sig öfvermättadt genom literatur, konst och vetenskap. Äfven filosofien tyckes befinna sig på ett återtåg. Allt tränger sig till det praktiska lifvet. Men själen i allt verkligt praktiskt lif är religionen. Också rörer sig den religiösa andan åter; oförväntadt nog, då man redan länge trodde henne graflagd. Verlden går en ny religiös epok till mötes, derom är föga tvifvel.

Kyrkans historia sammanhänger under medeltiden förnämligast med den politiska historien, i nyare tider åter mest med vetenskapens historia. Politisk blef medeltidens kyrka, emedan

hon fann för sig en dubbel uppgift, att på en gång bygga kyrkan och staten. Emot bägge dessa uppgifter kunde hon icke svara; också förblandade hon bägge. I början kastad på den politiska banan genom omständigheterna, fortgick hon slutligen i fullt medvetande på denna farliga bana. Alla hennes traditionela lärosatser äro att anse äfven såsom politiska företeelser, af tidsomständigheter föranledda. Merendels ser man kyrkan med dräglig lycka styra sitt skepp emellan motsatta, lika farliga klippor. Hela den äldre dogmhistorien visar en mellan ytterligheter inslagen medelväg. Kyrkan börjar på detta sätt bemedlande; men hon har slutat bjudande. Slutligen beherskade hon äfven traditionen, hvilken, omskapad efter hierarkiens ändamål, snart gälde för påfvemaktens fastaste stöd.

En tradition, så mångfaldigt af tillfälligheter grumlad, en tradition, slutligen sålunda förfalskad genom en konstlad, på den inympad enhet, måste slutligen nödvändigt framkalla frågan om skilnad emellan den sanna och falska öfverlemningen. Reformationen uppkastade denna fråga och besvarade den med hänvisning på *den heliga skrift.*

På den tiden var traditionen redan kommen till ett stillestånd och hade förlorat sin produktivitet. Hon hade hittills rört sig med en viss ledighet, ehuru inom de hierarkiska gränserna. Hierarkien sjelf, ju mer den förverldsligades, lemnade, nämligen så vidt dess egen makt ej sattes i fråga, ett stort spelrum för olika åsigter och meningar; ja man finner sådana äfven af hednisk karakter, och kyrkans furstar föregingo derutinnan med föredöme. Det var en tid af öfvermod och indifferentism, i hvilken kyrkan, blott betänkt på begagnandet af sina yttre fördelar, ej blott tålde, utan sjelf öfverdref alla derutaf födda skändligheter.

Det gifves en katolsk teologi, följaktligen hyllande traditionen, men uppfattande denna med högre sinne, och hvilken derför vunnit bifall af stora andar, äfven af en Leibnitz. Men ser man huru alla dessa oskadligt uttydda läror genom tusen trådar sammanhänga med romerska kyrkans största missbruk — missbruk, hvilka i den *gement*-katolska teologien, som den *förnämt*-katolska teologien ofta ej låtsar veta af, så yppigt framskjuta —; så måste man finna det helt och hållet i sin ordning att reformatorernå i grund förkastade hela den romerska traditionen.

All kyrklig tradition kunde de likväl icke umbära. De första kristliga seklens tradition skulle gälla såsom oförfalskad.

Men redan här förekom i de apostoliska församlingarna mycket, som ej lät härleda sig utur skriftens ord och således hade bort stämplas såsom missbruk. Dermed var en *granskning* äfven af denna tradition påkallad. Frågan om traditionens och skriftens öfverensstämmelse förde till undersökningar af bibeln sjelf; hvarvid det visade sig att äfven *skriften* berodde på *tradition*, nämligen på traditionen inom den äldsta kristna kyrkan; emedan kristendomen ursprungligen var ett *oskrifvet* ord. Man kunde slutligen ej undgå att fråga efter bägges öfverensstämmelse med förnuftets lagar och med erfarenheten. *Vetenskapen* hade inträdt i religionens helgedom.

Reformationstidehvarfvet hade utmärkt sig genom stora, evigt minnesvärda upptäckter. Jordens rätta figur fans, det sanna solsystemet uppfattades, och en helt ny verldsåskådning framgick härutur. Det lät ej neka sig, att den heliga skrift sjelf vidhöll det gamla ogrundade, endast efter skenet dömande föreställningssättet. Att upprätthålla fördomen emot sanningen kunde endast på ett våldsamt sätt försökas. Men sådana försök tjente endast till att skärpa fiendskapen emellan vetenskap och religion, och att slutligen för fara utsätta det sanna som under skenet i kyrkliga lärorna skulle vara förborgadt. I sjelfva verket gafs det blott en utväg: att skilja *saken* ifrån *skenet*. Men religionens sak är en inre, en hjertats.

Denna väg hade ock blifvit af ålder beträdd af hjertliga menniskor, för hvilka religionen var känslans angelägenhet, och som lefde på deras af egen erfarenhet hemtade tro och den uppenbarade sanningen, utan att bekymra sig om dess förhållande till vetenskapen. Det är det *asketiskt-pietistiska* drag som går genom kyrkans hela historia och som har ledt hennes troshjeltar. Det var menniskor af detta slag och ej prestvigningens sakrament som den katolska kyrkan endast hade att tacka att ej i henne det *sanna* prestadömet utslocknade. Men denna fornkatolska pietism var *praktisk*, äfven då den förfelade sitt mål med blotta botöfningar till kroppens dödande, ty äfven dessa voro dock verk och handling, och endast deri kan menniskan lefva. En allvarlig verksamhet är sinnelagets enda prof; då det blott i sina känslor frossande hjertat tvärt om förruttnar inom sig sjelft och desto mer är utsatt för denna fara, ju skyggare det drar sig tillbaka för vetenskapens ljus. Derför var också utan allt tvifvel den äldre protestantiska pietismen af vida äktare art än den nyare. Den förra var också helt och hållet praktisk och uttryckte sitt stränga allvar i verk

och gerning; den nyaste lägger blott allt för mycken vigt på sina känslor, — liksom derutinnan för Gud och menniskor vore något synnerligt. Att äta godt, att sofva godt, och likväl dervid känna sig eländig och göra sig sjelf och andra lifvet surt, är en usel religion.

Men det *religiösa sinnelaget* har aldrig gjort kyrkan till fyllest såsom ett tecken, hvarpå hon kunnat igenkänna de sina; tvärt om har hon otaliga gånger bittert förföljt ett sådant sinnelag, så snart det blef henne misstänkligt såsom *irrläriqt*. Kyrkans egentliga kännetecken var icke ett praktiskt, utan teoretiskt, nämligen *renlärigheten*. Att detta var en *vetenskaplig* ståndpunkt, som lätt kunde visa sig vara af annan natur än *trons*, insåg man ej, så länge teologien ej blott var den herskande, utan äfven den enda vetenskapen. Med vaknandet af den moderna vetenskapen blef förhållandet annorlunda. Den nya förändrade verldsåskådningen hade utom teologien uppkommit. Den verldsliga vetenskapen växte till en makt, som ej mer lät afvisa sig.

Vetandet, så vida det framställer sig i de yttre tingen, kalla vi den *objektiva* vetenskapen. I denna äro under de tre sista seklen trenne epoker att urskilja. Vi benämna den första den *mekaniskt-matematiska*, den andra den *dynamiskt-fysiologiska*, den tredje den *organiskt-intellektuela*. Hvar och en af dessa riktningar har sträfvat efter herravälde och har till en del förvärfvat det — man ihågkomme matematikens, sedermera kemiens herravälde i naturvetenskapen — till dess de sjelfva måste tjena till underlag för högre riktningar. Ty äfven den sista af dessa epoker, den organiskt-intellektuela, som nu står i spetsen för naturvetenskapen, är långt ifrån att inom sig vara fulländad. Men den betecknar den punkt, hvarest den subjektiva vetenskapen griper in i den objektiva, så att bägges framsteg hädanefter med full sans må kunna blifva gemensamma.

Den *subjektiva* vetenskapen kalla vi subjektets vetande om sig sjelft; det är ett *vetande om vetandet*, som går utöfver allt objekt, så vida ej detta sjelft är ett subjekt. Detta subjektets återgående i sig sjelft framställer sig, i anseende till den objektiva verlden, såsom en upplösande process, hvilken — såsom en filosof[6] med rätta anmärker — öfver *ingenting* förskräckes, emedan tankens makt är lika upphöjd öfver varandet som öfver dettas motsats, och svväfvar emellan bägge. — Huru kunde tanken eljest också fråga efter varandets *grund?*

[6] *Schelling.*

Men — tanken är det i sig sjelft *allmänna* och når ej till *individualiteten*. Ty om denna ock uppfattas under begreppet, så låter hon sig likväl ingalunda ur begreppet härledas. Det rena tänkandet kommer ej utom sig sjelft och kan i sig sjelft ej finna någon begynnelse. Den verkliga begynnelsen är *viljandet*, det första sanna individuum är det *viljande*. Den motsats i allt vetande som, så länge den blott har *sig sjelf* till föremål, förflyktigar och förtär det *andra*, som man dock behöfver, — denna motsats förvandlar sig här först till en *real* motsats emellan subjekt och utvecklar sig till ett andligt-organiskt förhållande af personligheter, af hvilka *hvar och en* förutsätter den *andra* och blott kan finna *sig sjelf* uti *andra: —* intet *du*, intet *jag*. Detta hänvisar åter på en gemensam enhet, som på detta område sjelf blott kan vara en *personlig* enhet, hvilken med alla andra personligheter står i ett realt andligt förhållande och utgör dess vilkor.

Genom inflytelse af dessa bägge den moderna vetenskapens sidor har hela verldsåskådningen — ej blott den yttre, utan äfven den inre — blifvit en *annan*. Den kyrkliga traditionen, fången i det äldre föreställningssättet, stod öfverraskad och stilla i denna nya fara; men sökte slutligen att hjelpa sig med det inkast, att *hennes* föremål vore ett gudomligt och från all mensklig vetenskap strängt afsöndradt ämne. I katolska länder har denna invändning längst fått gälla. Men vetandet, som man väl här lyckades att söndra från religionen, har gjort både kyrka och religion så mycket mer förhatliga för den verldsliga vetenskapen. Den derigenom undergräfda allmänna meningen har också, då all rörelse på det kyrkliga gebitet var förbjuden, i stället på det politiska fältet uppväckt den storm som vi upplefvat.

Det var kyrkans gamla *inspirationsteori* som skulle hålla stånd emot vetenskapen; och detta blef fallet ej blott hos katoliker, utan ock hos protestanter af det gamla slaget, ehuruväl inspirationsteorien af bägge olika tillämpades. Katolikerna förfäktade densamma i afseende på hela den kyrkliga religionens innehåll, som samt och synnerligen skulle vara den helige andrefvo denna teori till sin yttersta spets i lä'allibilitet. Protestanterna satte deremot den n, till bokstaf ej mindre än anda, skulle nom ofelbar gudomlig inspiration. Men påståenden hjelpa sig fram blef allt qväma sig till distinktioner. Sedan de

gallikanska kyrkofriheterna under Ludvig XIV blifvit faststälda och påfvens ofelbarhet deruti inskränkt genom kyrkans fordrade samtycke, blef fuller i detta afseende äfven en annan distinktion bragt å bane. Det var distinktionen emellan det *faktiska* och det *doktrinela*. I det förra skulle påfven kunna irra sig, i det senare icke. Distinktionen har aldrig blifvit erkänd af strängare katolska teologer och erkännes än i dag icke, såsom färska exempel bevisa. I den protestantiska teologien har, sedan den torra bokstafstron ej längre kunde bibehålla sig, man slutligen kommit till en ytterligare distinktion, nämligen emellan *form* och *sak*. Man medgifver temligen allmänt, att den förra i bibeln beror af vexlande tidsföreställningar, och man uppsöker det oförgängliga, för alla tider gällande, under denna slöja. Men hvad är då sjelfva *saken*, och i hvad mån beror den af *formen?* — Det är hufvudfrågan. — Och meddelar man förnuftet domsrätt i denna urskilningsfråga, är förnuftet ej dermed insatt till domare i *saken?*

Det kunde ej ske annorlunda.

3. Vi hafva kommit till den punkt, der de *nykyrkliga* och *motkyrkliga rörelserna* i vår tid funno sin grund. Så väl de sjelfva, som det motstånd de framkallat, framställa egentligen striden för och mot den *rationalistiska* ståndpunkten i den *nyare* teologien, synnerligen i den *tyska*, som alltid lefvat med vetenskapen i den innerligaste förbindelse, och som, motsatt den gamla, positiva kristendomen, i ett vidt utbredt tänkesätt gjort sig gällande. Redan reformationen hade stält sig på den rationelt doktrinära ståndpunkten. Ty ser man nogare till, så var det egentligen det *Paulinskt-Augustinska lärobegreppet* — som alltid varit det djupare religiösa draget äfven i katolicismen — egentligen var det detta lärobegrepp om den gudomliga nådens allmakt och ovärdigheten af allt menskligt görande, hvilket uttalade sig hos den störste af reformatorer. Och i sig sjelft var det, på den farliga höjd hvartill de romerska missbruken sig upphäft, redan tillräckligt att sätta oförsonlig fiendskap mellan påfvedömet och en man sådan som Luther. Ty detta lärobegrepp, i sin stränga konseqvens, ville blott veta af *ett* nådemedel, nämligen tron på Kristi förtjenst. Redan derigenom trädde det skarpt emot påfvedömets hela riktning, hvilket alltid gått ut på att genom mångfaldigande af nådemedlen rikta kyrkans skatt och tillika lämpa sig efter menniskornas olika böjelser. Emedan Luther fann bekräftelse på sin lära i den heliga skrift, derför var bibeln för honom

det högsta, — svårligen tvärt om. Huru föga aktningsfullt han yttrade sig om ett apostoliskt bref, som syntes honom vara emot rättfärdiggörelsen genom blotta tron, och huru han icke en gång ville höra på Paulus sjelf, der denne sätter kärleken öfver tron, är väl bekant.

Vi hafva redan antydt den djupa religiösa motsägelse, i hvilken Luther blef fången, nämligen att den menskliga friheten, den han likväl sjelf framkallat på fältet, för Gud ej kunde bestå. Ännu skarpare och mindre hjertlig frambröt denna motsats af frihet och nödvändighet hos Calvinus. Också har den i Calvinismen och dess sekter framkallat ytterligheterna både af den mest fatalistiska rigorism och det tygellösaste godtycke, utan att komma till någon bemedling. Dermed drog så länge ut, att religionen slutligen hade förlorat sin makt öfver sinnena. Efter de stora religionskrigen inträdde, i synnerhet med adertonde århundradet, i andliga saker ett provisoriskt, till den kallaste liknöjdhet sig närmande tillstånd. Den vetenskapliga verksamheten utbredde sig med desto större liflighet åt alla sidor, under det kyrkorna blott till det yttre fortfarande bestodo under den verldsliga maktens förmynderskap.

Detta de religiösa angelägenheternas provisoriska tillstånd har i våra dagar plötsligen, ja emot all af jordens herrar beräknad sannolikhet, kommit till slut. Anade man väl på Wienerkongressen, att religionen ännu en gång hos folken skulle blifva ett politiskt moment af betydenhet? Eller hade man väl annars på denna stora kompromiss af dynastiska intressen så ofta kastat olika konfessioner tillsammans under *en* regering, liksom förekomme dervid ej minsta betänklighet? — Och likväl finnes det ingen enda af dessa sammansättningar som ej medfört allvarsamma faror. Till och med de gamla mosaikstaterna af detta slag glesna redan i sina fogningar.

Med denna konfessionernas nya lifaktighet synes väl en annan företeelse stå i strid, då dessa konfessioner ej blott uppstå emot hvarandra, utan äfven hvar för sig råkat uti inre söndring. Men ser man nogare på denna söndring, så är den öfver allt densamma. Öfver allt och i alla konfessioner har samma motsats framträdt mellan den *positiva* och den *rationalistiska* kristendomen; och anhängarne å ömse sidor känna sig redan närmare *befryndade* med hvarandra, än genom forna konfessionela skilnader *söndrade*. Så stå nu i Tyskland *nykatoliker* och *nyprotestanter* tydligen på samma rationalistiska grund. Också närma de sig till hvarandra, under det att

katoliker och protestanter af gamla slaget blifva dem allt mera gramse.

Öfver allt förmärkes ortodoxiens återtåg till hennes gamla fäste. Lycklig, om hon ej der redan finner fienden före sig. För denna fara är visserligen den gamla protestantiska teologien ännu mera utsatt än den katolska. Ty den sistnämda, af ålder misstrogen mot all filosofi, äfven då denna visade sig som vänligast, har efter reformationen intagit en afgjordt fiendtlig ställning mot allt filosofiskt vetande och, i den föreställning att ingenting skett som hon ej förutsett, nu med skadeglädje betraktar den i det protestantiska lägret allt mer omkring sig gripande förvirringen.

Det är derför som en hemlig ny katolsk dragning genomgår verlden. Den röjes hos alla dem som, trötta vid förvirringen, längta efter ett lugn, hvilket de säkrast tro sig kunna njuta under den gamla kyrkans myndighet. På många ser man det tydligt nog att, om de *ännu* hade att välja, *deras* val snart vore träffadt.

Uppenbarligen befinner sig också den gamla protestantiska teologien derutinnan uti en farligare ställning, att hon är fienden vida närmare. Också är hon vid sämsta lynne hos sådana som blott kunna vända ett förtretligt ansigte än åt ena sidan, än åt andra. Ty alla de motsatser, som den gamla protestantiska teologien redan trodde sig hafva besegrat, och hvilkas fara påfvedömet förmente sig hafva undgått igenom förtryck och våld — motsatserna mellan tradition och skrift, mellan tro och vetande — hafva just uti protestantismen kommit uti allt häftigare strid, emedan fältet här blef öppet för den fria undersökningen.

Men skulle för den protestantiska *kyrkan* — ty *så* kallar jag den, oaktadt hennes inre motsatser, — skulle för denna kyrka ingen segerpalm vara att förvänta, för det hon djerft kastat sig i faran, i stället för att undvika den? — Jo, ej förgäfves tror jag henne hafva kämpat för det högsta pris. Om patriarken Jakob berättas, *att han hafver brottats med Herran;* och likväl gick han välsignad ur striden och kände sin själ frälsad. Ännu i dag tillåter Gud menniskan denna lek med de henne ofvanifrån förlänade krafter. Ty menniskan är barnet i hans hus. Att *himmelriket lider våld* är väl det djerfvaste ord som på jorden blifvit uttaladt. Likväl står det skrifvet, och vi veta *hvem* som det sagt. Sannerligen, allt blifver ett redligt forskande efter sanningen förlåtet, emedan

villfarelsen blifver här tillika en rening. Det är på sådana sinnen som aposteln Paulus syftar, då han talar om sådana, hvilka *blifva saliga såsom genom eld.*

Om den menskliga friheten för Gud kan bestå, sammanhänger med frågan om *rättfärdiggörelsen,* hufvudfrågan i all religion.

Gud lät ej *dela* med sig, om han ej sjelf *meddelade* sig. Detta var ock hemligheten af försoningen i Kristo. I katolska kyrkan har presten tagit denna försoning på sig och rättfärdiggörelsen derigenom blifvit en utom subjektet fallande handling. Reformatorerna satte den inom subjektet. Gud lät ej dela med sig. Subjektet skulle uppgifva sig sjelft.

Fråga blef, om det numera *kunde* göra detta. På *det* sättet, som man fordrade det, svårligen. Det skulle helt och hållet öfverlemna sig åt tron och genom blotta tron rättfärdiggöras. Föremålet för tron var åter Guds i den heliga skrift uppenbarade ord. Men nu hade skriften sjelf genom reformationen blifvit ej blott ett föremål för tron, utan ock ett föremål för undersökning; och att underordna sig sitt föremål tillhör allt vetande. Nu gifves det väl föremål af en sådan inre höghet och makt, att de, underlagda vetenskapens öga, upphöja sig sjelfva och slutligen rycka forskaren med sig. Och många fromma forskare hafva intygat, att sådant ofta är fallet med bibeln. Men är väl allt i bibeln, äro ock tidsföreställningar, hvilka nödvändigt försvinna för vetenskapens ljus, också af detta slag? — Och om det torde vara det rådligaste att icke anse bibeln för ett kompendium i vetenskaperna, utan blott för en inledning till den allra nödigaste vetenskap, huru menniskan kan blifva salig; — *huru* är denna allra nödigaste vetenskap sjelf att fatta, då man i densamma först har att urskilja det nödiga från det mindre nödiga? — Med ett ord, den påbjudna bibeltron är *vilkorlig,* är ingen *blott* tro mer, och *kan* såsom sådan *ej påbjudas;* han är tillika ett *vetande* eller *förutsätter* ett vetande. — Vetandet har följaktligen först och främst med sig sjelft att göra, för att bringa sin egen sak på det rena; och det var derför som i religionsangelägenheter det förr nämda provisoriska tillståndet inträdde.

Under sådana omständigheter kunde det lätt hända, att läran om rättfärdiggörelsen tog en vändning rakt i motsats mot sin ursprungliga mening. Och så har det sig äfven begifvit.

Subjektet har *rättfärdigat sig sjelft* och har inrättat derefter sin gudomsidé — hvilken dessutom i den moderna veten-

skapen blott blef ett fyllnadsbegrepp. Med den förlorade känslan af *synden* bortföll behofvet af en förlossning. Synden kom ej ur en ond princip; dess orsak hade man blott att söka i en tillfällig svaghet af den goda principen hos menniskan, hvilken derför genom lära och föredöme af dygdiga menniskor — af Kristus ibland andra — kunde stärkas. Slutligen, om ej ett behörigt lycksalighetsmått kom den dertill skapade menniskan i denna verld till godo, skulle detta afhjelpas i en bättre verld genom den gudomliga rättfärdigheten.

Emot en sådan förvandling af läran om rättfärdiggörelsen sträfvade alla som höllo sig till den gamla tron. Men just för denna gamla tro hade samma lära visat sig ovederlägglig. Subjektets nya tro på sig sjelft kunde blott förstöras derigenom, att det vetande, hvarpå den var grundad, bröts och upplöstes uti sina motsatser. Hvilket också slutligen försiggått.

Än en gång: Gud lät ej dela med sig. Endera: han *var*, allt i allom, och då all vexling af varande och icke-varande endast skenbar; eller ock: endast denna vexling af det förgängliga *var* (om detta ord här må brukas) — så att i denna vexling menniskans · ande var utan Gud eller sin egen Gud.

Det sistnämda var också den i sig sjelf återgångna andens sista ödslighet och utarmelse. Ty på *honom* är hvarken kategorien af *varelse* (han går utöfver varandet), ej heller kategorien af *icke-varelse* (denna kan icke betvinga honom) tillämplig. Med anspråket att *bestämma sig sjelf* omfattar han bäggedera, så väl det obestämda varandet (som just är icke-varelse) som det bestämda varandet. Han är det mellan och öfver bägge sväfvande. Dermed når han upp ända till den *ursprungliga skapelsen* och kan likväl i sig sjelf finna hvarken begynnelse eller slut. Han är det i evig oro sig sjelft förtärande; och *deruti* har han erkänt sin egen lott. Denna lott är en fallen andes, som ej af egen makt kan hinna till Gud. Men denna menniskoandens sista insigt är mera värd än alla de trappsteg, som han måst genomgå för att komma till densamma.

TIDENS RELIGIÖSA FRÅGA.

Vi ha kommit till tidens religiösa fråga. Hon är ej inskränkt till de kyrkliga frågorna. Kyrkorna äro flera, religionen är blott en. De kyrkliga frågorna uttömma ej den religiösa frågan. Denna är i alla kyrkor, i alla religiösa föreningar en och densamma. Också kommer hon väl slutligen att på detta område bringa allt till afgörande.

I sjelfva verket visa sig liknande företeelser i alla religioner, hvilka för bildningen äro tillgängliga och ej alldeles förvildade. Öfver allt märker man redan länge en riktning, deri liknande protestantismen, att den sträfvar till den religiösa öfverlemningens renande ifrån traditionens utväxter. De protestantiska schismerna i Hebraismen, Bramaismen och Islamismen äro bevis derpå. Men äfven en annan, rent rationalistisk riktning, som går utöfver de positiva religionskällorna och bedömer dessa efter förnuftslagar, vinner öfver allt vidsträcktare rum.

Den första af dessa riktningar går tillbaka till de gamla skriftliga religionsurkunderna, hvar helst sådana äro att tillgå, och kan anses på deras grund uppsprungen. Den andra saknar väl ej heller all national halt, men kommer tillika från främmande inflytelse, mest ifrån den Europas moderna kultur, som, framgången ur den verldsliga vetenskapen, har gjort vår verldsdel i krigets och fredens konster så mycket mäktigare än alla andra, men som, sjelf temligen likgiltig mot all positiv religion, i ej ringa mån har befordrat indifferentismen i alla religioner.

Äfven den närvarande religiösa rörelsen i Europa har föga ändrat i detta förhållande och snarare lagt mera hinder för kristendomens utbredande. Det tyckes, som om kristendomen, nu i besittning af så många bildningens medel, likväl förlorat den expansiva kraft, som förr var den allena saliggörande kyrkan egen, lifvade hierarkien och ännu gjorde Portugisers och Spaniorers eröfringar i nya verldsdelar till kyrkans eröfringar. Visserligen har äfven protestantismen gjort epok genom missionsväsendet. Men detta har han mindre att tacka sina ortodoxa teologer för, än sina sekter, lifvade af gammal-

pietistiska tendenser, ehuru dessa samma ortodoxer stämplat dessa sekter till separatistiska. Det gäller i synnerhet om brödraförsamlingen och om metodisterna. Det är *dissenterna* — icke de protestantiska *statskyrkorna* — som de sista verldshistoriska bedrifter på detta fält tillhöra, genom spridningen af Jesu lära till så många fjärran öar och länder. — Dissenterna tillhör den odödliga äran deraf att Negerslafvarnes emancipation, sedan den förnämligast genom deras outtröttliga bemödanden gått igenom i det engelska parlamentet, slutligen med ordning och frid, utan utgjutelse af en enda blodsdroppe, kunde verkställas, emedan *deras* missionärer först gjort slafvarne till kristne, innan de frigjordes. Det är först genom *sekternas* sant kristliga ifver som i våra dagar ändtligen också *statskyrkorna* blifvit uppväckta ur sin långvariga djupa sömn. Nu begynna dessa med vida större anspråk att röra sig på samma fält; men ty värr synes denna verksamhet allt för ofta mera riktas emot *annorlunda tänkande* kristne, än på ernåendet af ett gemensamt kristligt mål. Så blifver denna verksamhet förlamad genom ömsesidig misstro, inre tvedrägt och förargligt och bittert konfessionsgräl. Och hade ej kristendomen en egen inneboende kraft; af *sådana* hjelpmedel hade den väl föga att hoppas för sin utbredelse.

Men egde ej kristendomen en egen intensiv kraft, som, äfven då den utåt synes hvila, blott djupare samlar sig inåt; till denna religion hade då ej företrädesvis tidens religiösa fråga blifvit riktad. Ty endast på dess område är denna fråga möjlig; och den kan utom kristendomen ej en gång begripas.

Och här må vi åter erinra om förr uttalade ord[7].

Religion, säger man, är Guds kännedom. Men ingen kännedom kan rent af gifvas, eller endast utifrån meddelas. Just de ädlaste gåfvor äro de, hvilka man omöjligt kan emottaga såsom blotta skänker, utan hvilka man tillika måste sjelfständigt tillegna sig. *Sanningen* framför allt är en gåfva af detta gudomliga slag. Hon *kan* ej bortskänkas. Deraf följer, att det väsende, hvilket Gud meddelat det höga företrädet af sin kännedom, också af honom måste vara utrustadt med den sjelfständiga förmåga, som dertill fordras, och att af denna förmågas utveckling Guds uppfattning likaledes beror. Men har nu denna förmåga af Gud sjelf erhållit lagen för sin utveck-

[7] Jfr *Om vår tids inre samhällsförhållanden* (se ofvan sid. 321).

ling, så har äfven Gud sjelf gjort sin kännedom beroende af samma förmågas utveckling. Han har det gjort, emedan han endast vill dyrkas med insigtsfull frivillig undergifvenhet. Det är hans ära, det är målet för hans skapelse.

Den äldsta religion var *fruktan*, i hvilken menniskan endast kunde begripa Gud såsom *makt* och dyrkade honom i naturens krafter. Det är hedendomen. I denna religion går naturligen makt för rätt. Slafveriet har sitt ursprung i densamma; och öfver allt, hvarest detta å nyo uppträder, ser man ock en ny hedendom.

Vanligen ställer man *uppenbarelsen* emot densamma; ehuru, om denna tages i vidsträcktare mening, äfven hedendomen hörer dit. Uppenbarelse sammanfaller med begreppet om *under*. Under kallar man det som genom intet föregående låter sig förklaras. Denna oförklarlighet kan blott vara skenbar; den har ofta nog varit det; och med utvidgad kännedom försvinna undren. — Månne likväl alla? — Har icke äfven vetenskapen sina under, beundransvärdare ju mer de betraktas, ju mer de undersökas?

Det finnes sådana outplånliga under; och äfven naturvetenskapen har måst erkänna detta. Den moderna naturvetenskapens första allmänna förutsättning var, att i naturen ej finnes något språng, utan att det ena utvecklar sig ur det andra i oafbruten följd. Vetenskapen har funnit sig nödgad att inskränka detta sitt första antagande. Det gäller inom naturens särskilda områden, om man tager hvart för sig. Det gäller icke *mellan* dessa områden. Emellan hvart och ett sådant och det följande är ett språng, en ny begynnelse, som endast ur sig sjelf låter sig förklaras.

Så är det en omöjlighet att härleda den *organiska* naturen utur den *oorganiska*. Lifvets lagar kunna allt tydligare läggas i dagen och i sitt sammanhang utforskas. Sjelf låter det sig omöjligen ur någon yttre orsak härledas. Det är och förblifver ett under och, såsom allt sådant som endast ur sig sjelft är förklarligt, en afbild af det gudomliga. Derför har hedningen på mångfaldigt sätt dyrkat Gud uti *lifvet*, emedan han betraktade det såsom en Guds uppenbarelse ut i naturen.

Men likaså omöjligt som det är att förklara *lifvet* utur det *lifløsa*, äfvenså omöjligt är det att härleda det *moraliska sjelfmedvetandet* utur det *moraliskt-medvetslösa*, eller att förklara förnuftet som en naturprodukt.

Det uppgående medvetandet af *förnuftet*, så vidt detta är *öfver* naturen, blir tillika medvetandet, att Gud är öfver naturen, med sig sjelf den ende såsom skapare och lagstiftare. Det är Guds *andra* uppenbarelse — uppenbarelsen af *lagen* — ty förnuftet är förmåga af lag. I hedniska sinnen har denna uppenbarelse först fallit. Deraf den vidunderliga brytningen af detta nya ljus vid dess första uppgång öfver en i dunster höljd horisont. Gud, den ende Guden, tillika ett enda folks Gud; hans lag en yttre lag, som ställer det moraliska och det ceremoniela i bredd: lydnaden blind, förhoppningarna jordiska.

Denna andra gudsdyrkan är blotta *lydnadens* religion. Så hafva de gamle Hebreer honom dyrkat; äfven efter kristendomen har denna religion i Mahomets lära utbildat sig till en *religiös fatalism*. Friheten är denna religionen obekant; derför har hon bibehållit det husliga slafveriet med månggiftet.

En *meddelad sjelfständighet*, sade vi, vore vilkoret för Guds kännedom. Redan såsom meddelad är denna sjelfständighet icke förklarlig ur naturen, öfver hvilken den upphöjer menniskan. Menniskan måste söka denna förklaring på en gång i sig sjelf och tillika *öfver* sig.

Men allt högre är för det lägre obegripligt, om det ej *sig sjelft meddelar*. Så har det gått med det absoluta undret, den *egentliga* uppenbarelsen, i hvilken Gud, som också är *öfver* förnuftet, har till menniskan sig nedlåtit. Att Gud så högt älskar det af honom skapade *fria* väsendet — i hvars makt det alltså stod att från honom affalla, och som har från honom affallit, — att Gud så högt älskar detta väsende, att han sändt sin egen *son* till den i det timliga försjunkna menniskan, för att genom det största af alla kärleksbevis röra menniskans hjerta att sig till *honom* omvända: det är Guds barmhertighet, som högre är än allt förnuft. Kärleken är öfver förnuftet. Man kan ej sluta sig till kärleken, ej på egen hand konstruera sig till honom. Kärleken måste *komma till mötes*, kärleken måste *erfaras;* endast kärleken löser gåtan huru friheten hos menniskan kan för Gud bestå. Ty blott kärleken, som helt och hållet lefver i sitt föremål, gifver *allt* för att emottaga *allt*, och vet derutinnan af ingen skilnad.

Fältet för denna erfarenhet har blifvit menniskan öppnadt i den *tredje* religionen, hvilken är *kärlekens* religion. Att Gud, den allsmäktige, icke blott har velat dyrkas uti sin *makt;* att han ej nöjer sig med en blind *lydnad;* att han i och för sig sjelf vill kärlek, lydnad och dyrkan ur ett villigt,

insigtsfullt hjerta: det är en Guds ödmjukhet, inför hvilken all mensklig stolthet och all mensklig ödmjukhet förgå och endast kunna upplösa sig i tillbedjande[8].

Den sanna *menniskan* och den sanne *Guden* hafva liktidigt blifvit uppenbarade. Det sena begreppet om menniskan har först med kristendomen inträdt i historien. Det har der inträdt med en menniska, som från Gud utgick, till Gud återvände och slutligen led en slafs straff; på det intet menskligt måtte vara under honom, liksom öfver honom ingenting är, emedan han lärde, att menniskan är af gudomlig börd och hafver en evig förhoppning. — För öfrigt visar sig i hvad han gjort och i hvad han lidit ännu mer en person och ett faktum än en bild och en lära. Men kommen är han ock att i hvarje bröst åter födas. Det är återuppståndelsen af det gudomliga medvetandet i menniskan utur den dödsnatt, hvari det så länge hade varit begrafvet.

Ty det *moraliska idealet*, som under strålarne af kärlekens religion afslöjar sig i menniskans själ, är icke endast en *tankebild*, det är en *gudomlig närvarelse* och en *gudomlig nåd*, hvar de rätt sökas; det är närvarelsen på en gång af en *frälsare* och *domare*.

Rationalismen har i religionen i synnerhet låtit den *moraliska* synpunkten framträda. Men den har ej genomfört densamma, och ehuru mycket den talar om frihet, har den likväl ingalunda framträngt till hennes sanna begrepp. Ty rationalismen stannar vid motsatsen mellan *förnuft* och *sinlighet*, liksom om något annat än *ande* kunde i sjelfva verket vara *anden* motsatt.

Huru sig härmed förhåller, visar oss redan en enkel analys af de första moraliska begreppen. Betraktom menniskan i det ögonblick, då medvetandet om *godt* och om *ondt*, nämligen i *moralisk* mening, i henne uppgår. I sin första betydelse sammanfaller det goda med det *sinligt angenäma*, liksom det onda med dess motsats det *oangenäma*. Men det visar sig, att för reflexionen dessa intryck allt för lätt vexla och förändra sin natur. Man finner, huru lätt det angenäma öfver-

[8] Kärlekens andliga natur är lika oegennyttig som den sinliga kärleken högst egennyttig, emedan den endast drifves af begärets egennytta. Också visar sig kärlekens andliga natur i renare gestalter än i könskärleken. Så i föräldrakärleken, den barnsliga kärleken, syskonkärleken, vänskapen, troheten, fosterlandskärleken, med ett ord: i all den kärlek, som utan sjelfbegär endast lefver i sitt föremåls lycka.

går till det oangenäma, och det oangenäma tvärt om förvandlar sig i sin motsats. Häraf en fordran för reflexionen att underkasta bägge en regel, ett ändamål. Det goda — icke i sin sinliga omedelbarhet, hvari det är oupphörligt vexlande och föränderligt, utan fattadt i förhållande till ett ändamål, — blir sjelft ett relativt godt, nämligen såsom medel till ett ändamål. Så uppstår begreppet om det relativa eller det rationela goda, hvilket är detsamma som det *nyttiga*. Menniskan använder utan betänkande allt såsom medel för sin lycka, tills för henne medvetandet uppgår om ett väsende, hvilket, emedan det är sitt eget ändamål, ej låter använda sig såsom blott medel. Det är uppgången af menniskans sjelfmedvetande såsom ett förnuftigt väsende, och det uppgår hos henne fullkomligt samtidigt med medvetandet om hennes *like*, som hon ej får bruka endast såsom medel. Detta är morgonrodnaden af det *moraliska* medvetandet, som har allt medvetandes dubbelnatur. Det är nämligen ett *ömsesidigt* medvetande, för bägge, för alla det *samma*. Det är *samvetet*.

Det är intelligensens lag, att den blott kan finna *sig* i en *annan*. Hvarje intelligens, för sig betraktad, innefattar väl *möjligheten* ej blott af sin egen existens, utan af *alla* intelligensers. Vore det ej fallet, så kunde de aldrig *för hvarandra* existera. Men af denna möjlighet blir ej verklighet, ja den kommer ej ens såsom möjlighet till medvetande annorlunda än genom en annan intelligens. Denna lag bestämmer sig nu genom det ofvan sagda närmare.

Det är den *moraliska* lagen, som är ett vilkor för allt sjelfmedvetande, så att detta omöjligen kan utveckla sig, utan att denna lag framträder för tanken. Med den moraliska lagen inträda menniskorna i ett förhållande af fullkomlig *ömsesidighet:* »gör icke hvad du icke mot dig vill hafva gjordt; gör allt det som du vill hafva emot dig sjelf bevisadt». — Det goda erhåller härigenom sin tredje, en högre betydelse. Det goda blir det *rätta*, det onda det *orätta*. Och här träder menniskoanden redan in i sin egen verld och i etern af rent andliga förhållanden. Betraktelsen af det moraliska omdömet — eller *samvetet* — skall tydligare visa oss detta.

Jag finner mig först utan medvetenhet af min andliga natur (hvarför barnet ej heller säger *jag*). Jag finner mig derefter såsom ett dubbelväsende af sinlighet och ande; men af samma orsak känner jag också mitt andliga väsende *bestämdt* genom vilkor, hvilka, såsom börd, anlag, uppfostran, lefnadsöden, icke af mig bero; och jag skulle således ej vara ansvarig

för deras inflytelse. Men redan den första strålen af det moraliska medvetandet medförer full *visshet*, att jag *kan* allt hvad jag moraliskt *bör*, och att all underlåtenhet i uppfyllandet af min pligt kommer att tillskrifvas *mig;* hvilket aldrig kunde vara fallet, om någon yttre nödvändighet för mig vore oundvikligen bestämmande. Ja äfven den fysiska förmågans absoluta gräns gäller här icke såsom ursäkt, då samvetet tydligt nog säger mig, att ock mitt lif för pligtens skull bör och kan offras. — Ett faktiskt bevis, att samvetets fordran vänder sig till ett högre *sjelf*, hvilket ingen fysisk nödvändighet kan fängsla.

Derförutan vore ock all moralisk lag omöjlig. Men den är i allmänhet såsom *blott* lag otänkbar, om frågorna: *för hvilken?* och *af hvilken?* lemnas obesvarade.

Ingen lag låter tänka sig, som ej vore uttryck af en *nödvändighet*. Men då den moraliska lagen tillika är en lag för *friheten*, som blott bjuder hvad som *bör* göras och till detta *bör* lägger förutsättningen af ett *kan;* så leder allt detta blott till en *nödvändig möjlighet*. För sig sjelft taget, ett sig sjelft upphäfvande begrepp. Ty för att vara *nödvändig* måste den moraliska lagen *kunna* uppfyllas; för att endast vara *möjlig* måste den aldrig komma till uppfyllelse, så att af möjligheten blifver verklighet.

Det vanliga föreställningssättet, att den moraliska lagen blott i ett oändligt *närmande* till målet skulle kunna uppfyllas, innehåller endast ett undvikande af den egentliga svårigheten. Ty hvad vore närmandet till det *omöjliga* annat än sjelft en omöjlighet? Moraliska lagen förutsätter således det *moraliska idealet*, icke endast såsom *möjligt*, utan såsom *verkligt* och såsom *personligt;* hvarigenom förhållandet till den moraliska lagen tillika blir förhållande till en *lagstiftare*.

Nödvändigheten, att moraliska lagen aldrig skulle kunna fullkomligt uppfyllas, söker man väl förklara just utur de gränser, med hvilka *sinligheten* inskränkt menniskans andliga förmögenheter. Dessa gränser skulle följaktligen, enligt teorien af det oändliga närmandet, väl kunna utvidgas, men aldrig öfvervinnas. Men den oändliga processen visar sig äfven här såsom ett fullkomligt misslyckadt bemedlingsförsök.

Ty moraliska lagen vänder sig icke till *sinligheten*, såsom *sådan*. Det sinliga är hvarken ondt eller godt, ehuruväl det blifver det ena eller det andra allt efter som det af viljan brukas. Det är till *viljan*, såsom *förmågan af godt och ondt*, som den moraliska lagen riktar sig; hvaraf åter följer, att det *onda*

ingalunda kommer från *sinligheten*, utan ifrån *friheten*, och att det onda således sjelft har en *andlig* princip. Huru mycket mer det *goda?*

Det är blott en trogen analys af personlighetsbegreppet, som fört oss till detta resultat: att menniskans förhållande till den *moraliska lagen* i sjelfva verket vore otänkbart, utan att tillika innebära ett förhållande till det *moraliska idealet*, och till detta icke såsom en möjlig tankebild, utan såsom till ett *realt*-idealt väsende, som sjelft blott kan vara en *person* och en ren och helig vilja.

Ser man på det rationalistiska tänkesättets egentliga kärna, så innehålles denna i den satsen, att *Kristus blott var en menniska* — visserligen en vis, ädel, förträfflig menniska, som genom lära och föredöme har på menskligheten verkat och ännu verkar förädlande. Allt hvad en *menniska* kan vara för den andra — och huru oändligt mycket är ej detta! — vill man i honom tacksamt vörda, men ingen *gudomlig frälsare*, utan hvars hjelp den *andligt onda* principen förblefve obesegrad. Detta sammanhänger med det rationalistiska gudomsbegreppet, sådant detta redan härstammar ur den moderna vetenskapens första mekaniskt-matematiska epok. Ty denna satte Gud utom verlden såsom den första orsaken till all rörelse, hvarigenom i den oändliga kedjan af underordnade orsaker och verkningar för ingen gudomlig inflytelse vidare blef någon plats. Det är den abstrakta *deismen* äfven i denna epoks filosofi, hvarutinnan ännu i dag så många gerna vilja se vetenskapens högsta resultat. I den följande dynamiskt-fysiologiska epoken visar sig visserligen, huruledes detta helt och hållet ytliga gudomsbegrepp slog om till sin motsats, nämligen till en *panteism*, som gjorde Gud till en allt utur sig sjelf alstrande, allt genomträngande verldskraft, men med läran om Guds immanens i verlden sammanmängde Gud och verld. Rationalismens indifferentism har denna lära utbildat vida skarpare än den föregående. Spinozas skrifter skola alltid förblifva handboken för all rationalistisk teologi och skriftutläggning; ehuruväl de moderata rationalisterna aldrig kunnat beqväma sig till alla Spinozas konseqvenser. Tvärt om, de hafva alltid förblifvit panteismens motståndare. I sig sjelf var likväl denna ett stort framsteg. Ty panteismen kan icke ur filosofien *uteslutas*, ehuruväl han bör och kan af en bättre filosofi *besegras*.

Vid rationalismens i våra dagar så vidt sträckta utbredelse kunde man väl vänta, att verlden ginge en *unitarisk kristendom*

till mötes; men sannolikt skulle denna endast blifva ett moment af vår tids religiösa process. Troligen skulle, liksom herraväldet hos den nuvarande medelklassen — hvars öfvervägande förståndighet så lätt befryndar sig med rationalismen — blifver en politisk, så äfven den unitariska kristendomen blott komma att framställa en religiös öfvergångsformation. Ty det sanna *menskliga* personlighetsbegreppet leder nödvändigt till det sanna *gudomsbegreppet*. Begreppet om *gudamenniskan* förmedlar båda.

Det är i denna förmedling som det *goda* ock framstår i sin högsta bemärkelse. Det är då den fria, fröjdfulla öfverensstämmelsen med den gudomliga viljan, hvarvid denna ingalunda kan tänkas såsom overksam, utan, i samma mån som menniskans sträfvande är allvarligt, oegennyttigt, sjelfuppoffrande, äfven kommer menniskan kärleksfullt till mötes, eller faderligt tillropar henne, om hon vill lyssna till »enslingen i hjertat», såsom ett indiskt ordspråk kallar samvetet. Det är i den *oegennyttiga kärleken* emellan menniskor, som detta högsta förhållande har sin enda afbild. Det är Guds kärlek, — det är kärleken till Gud, hvilken ock innefattar den rätta kärleken till nästan.

Men i samma mån som det *goda* sålunda fullständigt bestämmer sig, bestämmes ock dess motsats: det *onda*. Så att, om det förstnämda är menniskans första innerligaste enighet med sig sjelf och Gud, det andra är menniskans djupaste tvedrägt och hat till Gud och likar; — äfven sjelfkärleken *måste* vända sig hatfullt emot sitt eget jag. Ty om det goda framställer personlighetsprincipen i dess högsta *positiva* mening, så visar sig i det onda samma princip i sin djupaste *negativa* bemärkelse. Det är en förnekelse af den *ömsesidighet*, som är alla intelligensers lifsluft; ty utan ett *du* kan ej heller ett *jag* existera, hvarför äfven *det onda* — eller snarare *den onde* — är ett *jag*, som icke erkänner något *du* och derför endast kan erfara sig sjelft såsom sjelfförstörelse. Det är denna sjelfförstörande *tendens*, som också blifver det enda *intet*, hvartill anden kan sig bringa, ett intet som ej blott är en privation af existensen, utan en i negativ riktning satt, emot sig sjelf fiendtlig verksamhet, hvilken dock icke *kan* förinta sig sjelf. Ty intet *sjelf* kan förgås, emedan det sluter existensens källa (tiden) inom sig. Derför kan ock menniskoanden fördraga begreppet om *döden*, hvilken djuret är underkastad utan att känna honom. Ty redan i sjelfva detta begrepp går anden utöfver all död.

Frågan om det *ondas* uppkomst är väl filosofiens svåraste fråga. J... sjelf är den dock ej svårare än frågan om det

godas *uppkomst*, då detta snarare borde anses såsom hafvande varit från början. Också kan man ej tänka sig det onda annorlunda än såsom lefvande på missbruket af det godas krafter. Frågan blir derför: huru har det *onda* uppstått ur det *goda?* — hvarmed i afseende på sjelfva det goda förenar sig den andra frågan: huru har det *förgängliga* kunnat uppstå ur det *oförgängliga?*

Om vi funne oss nödgade till den bekännelse, att vår filosofi *ej* kan besvara denna fråga, så låter likväl frågan icke afvisa sig. På ett eller annat sätt måste ock svaret derpå ligga inom förnuftet, emedan frågan är förnuftets egen.

Vi hafva redan haft att göra med en fordran, hvars uppfyllelse syntes på en gång möjlig och omöjlig. Det var i betraktelsen af den *moraliska* lagen. Vi funno, att denna lag, till och med som *fordran*, vore otänkbar utan förutsättningen af det moraliska idealets verklighet och verksamhet. Det torde med förnuftets högsta teoretiska fordran ej förhålla sig annorlunda. Svaret beror här ej mindre på den *gudomliga vishetens* erkända verklighet och verksamhet, än svaret på förnuftets högsta praktiska fråga beror på den *gudomliga kärleken*. Insigten i denna vishet, erfarenheten af denna kärlek utgöra den högsta sanna kunskap. Tillsammans beteckna bägge kunskapsförmågans på en gång teoretiska och praktiska natur, hvarför framstegen på den ena sidan betingas af framstegen på den andra, så att filosofiens uppgift är icke mindre ett *problem* än ett *teorem*. Ty i sanning lärer man blott *känna* det goda i bemödandet att *utöfva* det, liksom det onda i bemödandet att *öfvervinna* det. Kunskapen om bådas natur, om deras härkomst och deras förhållande till hvarandra, är en kunskap, hvilken man alldeles icke kan förvärfva utan att *lefva*. Och just derför kunna de högsta frågorna icke endast teoretiskt besvaras.

Hvad jag härom ville yttra kan derför mindre blifva bevis än antydning; så mycket mer som bevis blott äro möjliga der det ena låter härleda sig ur det andra. Men med *friheten* ha vi kommit till en princip, som *sjelf* är sitt eget *andra* och blott ur sig sjelf förklarlig; hvarför man ock aldrig *kommer* till personlighetsprincipen, om man ej med den *begynner*.

Vi säga derför, att Gud sjelf är den högsta *personlighet* [9], men äfven derför, såsom sådan, ej kan tänkas utan en person-

[9] Den *opersonlige* Guden var ej blott *öfver*, utan *emot* förnuftet. Ty panteismens försökta förnuftssystem sjunker tillbaka i det *obestämda varandet*, som är *icke-varande*. Derför utbryter ock panteismen såsom en all individualitet förtärande eld, så snart vetenskapen behagar sig

lig skilnad inom sin egen enhet, i följd hvaraf han af evighet har frambragt sin sjelfständiga motbild, hvilken är Gud uti Gud, det gudomliga ordet, i och genom hvilket allt är skapadt vordet; — att detta är den uti idealisk mening himmelska skapelsen, i hvilken alla intelligenser, införlifvade såsom gudomliga ideer uti Ordet, som vi kalla Guds Son, der bilda ett organiskt helt [10]; — att, då *dessa*, genom missbruk af den dem förlänade sjelfständigheten, från Gud affollo (hvilket för öfrigt ej kunde med sig föra någon förändring mellan personerna inom gudomen), den jordiska naturen med den blott yttre tiden och det yttre rummet tagit sitt ursprung genom detta de himmelska andarnes affall, hvilket liksom försatte den skapande förmågan utom sig sjelf; — att menniskan, som hade kunnat blifva den fallna verldens räddare och dertill var skapad, icke motsvarat sin höga bestämmelse, hvilken derför af gudamenniskan har måst uppfyllas; — att möjligheten af fallet läg hos menniskan sjelf, men att fallets verklighet blott kan bevisas genom hvars och ens *egen erfarenhet.*

Detta sker då menniskan kommer till medvetandet af det *onda* uti sig sjelf. Dermed uppgår ock för henne medvetandet af det *goda*, och den sedliga kampen för detta begynner. Allt ifrån detta ögonblick, ju trognare menniskan kämpar och ju innerligare hon lefver i det godas kärlek, *förklarar* sig också för henne den förgängliga skapelsen. Ty genom hoppet om förlossning har denna skapelse blifvit ett medel af *gudomlig barmhertighet*, hvarigenom tid och rum blifvit menniskan förunnade för att med gudomlig hjelp renas ifrån det *onda* som i det förgängliga *medlefver* [11].

i en *falsk* sjelfständighet; och detta är äfven betydelsen af den i vår tid åter uppvaknade panteismen, hvilken i religion, såsom i filosofi, är den verkliga *skärselden*. Väl är den gudomliga kärleken högre än allt förnuft; men denna kärlek fordrar ej blott ett *sjelf*, utan ett *sjelfandra*, för att sig uppenbara, och denna uppenbarelse, som förnuftet ej kan sig sjelft gifva, men väl sig tillegna då den ofvanifrån meddelas, är, om också öfver, dock icke emot förnuftet, emedan denna uppenbarelse är förnuftets egen helsa och den praktiska fyllnaden af all förnuftskunskap.

[10] Detta kan ock fattas såsom en själarnes præexistens uti Kristo, såsom denna af den store kyrkofadern *Origenes* lärdes. Vi hafva redan förut funnit, att *hvar enda* intelligens uti sig innehåller möjligheten af *alla* intelligenser. I timligheten blifva de nedsänkta, för att till den *ideala* sjelfständigheten äfven förvärfva den *reala*, som endast genom strid vinnes. Derför sätter Paulus den i detta prof beståndande, gudomligt rättfärdigade *menniskan* äfven *öfver änglarne*, eller de icke fallna andarne.

[11] Friheten är en gudomligt skapande kraft, hvilken de fallne andar med sig rifvit ner i djupet. Men genom den gudomliga *lag*, som innebor

Ty den förgängliga skapelsens ändamål är att det oförgängliga derur skall framgå. Och i samma mån, som denna högsta praktiska fråga förklarar sig, skall ock förnuftets teoretiska gåta, frågan om det förgängligas upprinnelse och om dess förhållande till det oförgängliga — ett försvinnande förhållande, då tiden löper tillbaka i sjelf och blott är *uti* evigheten [12] — komma till sin lösning.

---

i friheten, hafva ock naturens i början upproriska krafter först bundit och ordnat sig. Ty anden — som icke blott är *mensklig:* menniskan är en senskapad varelse — har genomgått alla faserna af den jordiska existensen, men har ock öfver allt äfven ofrivilligt efter sig lemnat krafternas gudomliga band. Så i den oorganiska naturen — så i den organiska — så slutligen i den andliga, der han är hemma. Ty ock den moraliska verlden känner sig allt mer genom sina egna lagar bunden. Och här må följande ställe ur en tidigare skrift finna rum: »Stridsämnena öka sig nödvändigt i samhället med upplysningens framsteg. Lägger man härtill, att med denna stigande upplysning, som öfver allt är intelligensens växande andel i arbetet, menniskorna i afseende på tillfredsställandet af sina behof *blifva allt mer beroende af hvarandra*, och att detta stigande ömsesidiga beroende är *civilisationens* oundvikligaste resultat; så har man en *nödvändighet* för ögonen af en i sanning *förskräckande* karakter. Och likväl är denna nödvändighet ingen annan än intelligensens egen inneburna *lag!* Och likväl är detta menniskornas nödvändigt stigande beroende af hvarandra ett förhållande, som *rättvisan* allt mer kan ordna, som *billigheten* allt mer kan förmildra, som *kärleken* kan göra till ömsesidig vinning! *Kan* — säger jag — nämligen *allt efter som menniskan ställer sig till denna lag.* Ty hon *kan,* i följd af sitt fria val, förneka och håna den; hon kan förvandla dess verkningar till lyckliga eller olyckliga. Men rubba dess giltighet förmår hon ej i ringaste mått. Fram går denna lag, som förer menniskorna allt närmare till hvarandra; fram går den oupphörligt, i tvedrägt om ej i endrägt, i hat om ej i kärlek, i ondo om ej i godo; — källa till elände eller sällhet, civilisationens välsignelse eller förbannelse, — allt efter som hvar och en till densamma förhåller sig. Men genomträngde i ett och samma ögonblick en rätt liflig känsla af denna sublima, allt menskligt förbindande nödvändighet i i hela sitt djup det menskliga väsendet, — menniskorna vände sig om och igenkände hvarandra för bröder». Se ofvan sid. 237.

[12] Nämligen såsom rent andlig, innerlig och blott af andan sjelf besjälad tid. Ty tiden är en andans form, eller snarare andan sjelf. Om de åtskilliga arterna af tid vore mycket att säga. De äro så skiljaktiga, att de till en del äro inkommensurabla. Redan om man vill mäta *verldstiden,* eller den astronomiska tiden, efter den *jordiska* uti år, uppstå snart så omätliga tal, att de vidt öfverstiga vår fattningsgåfva; men innehållet af den *andliga, inre* tiden låter sig alldeles icke efter den yttre tiden mätas.

TREDJE BANDETS INNEHÅLL:

FATTIGVÅRDSFRÅGAN (1839).

LÄROVERKSFRÅGAN (1838, 39).

REPRESENTATIONSFRÅGAN (1840).

OM VÅR TIDS INRE SAMHÄLLSFÖRHÅLLANDEN, I SYNNERHET MED AFSEENDE PÅ FÄDERNESLANDET.

Tre föreläsningar ur den hösten 1844 i Upsala föredragna historiska kurs.

Första föreläsningen. **Om personlighetsprincipen i förhållande till samhällets utveckling.**

Andra föreläsningen. **Om konungamakten i Sverige.**

Tredje föreläsningen. **Utkast till de svenska ståndens historia.**

DEN NY-EUROPEISKA ODLINGENS HUFVUDSKIFTEN MED SÄRSKILDT AFSEENDE PÅ DE AKADEMISKA STUDIERNA.

Föreläsningar höstterminen 1845.

